
el-MUHÂSİBÎ
er-Riâye li hukûkillah
Kalb hayatı
Hazırlayan:
Prof. Dr. ABDULHAKİM YÜCE
IŞIK

ÖZGEÇMİŞ

1962 doğumlu olan Abdulhakim Yüce, 1986'da **Ankara Üniversitesi** İlahiyat Fakültesi'ni bitirdi. İki yıl boyunca, alanında araştırma yapmak gayesiyle görev almayıp, özel dersler aldı ve ilmî araştırmalar yaptı. 1988 yılında **Atatürk Üniversitesi** İlahiyat Fakültesi'nde doktora çalışmalarına ve Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde vaizlik görevine başladı.

1992'de, **Atatürk Üniversitesi** İlahiyat Fakültesi'nin Tasavvuf Anabilim Dalı'na, asistan olarak atandı. Aynı yıl, **Razî'nin Mefatîhu'l Gayb Adlı Tefsiri'nin İşârî Yönü** (Razî'nin Tefsirinde Tasavvuf adıyla basıldı) adlı tezini bitirerek, alanında doktor oldu. 1993 yılında **Yüzüncü Yıl Üniversitesi** İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalına Y. Doç. Dr. olarak atandı. 1997'de Doçent, 2003'te Profesör oldu. 2009 yılında Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesine Dekan olarak atandı. Değişik dergilerde yayınlanan birçok makale ve sempozyumlara sunulan bildirilerinin yanı sıra şu kitapları basılmıştır:

1. *Razî'nin Tefsirinde Tasavvuf*, İzmir, 1996.
2. *Gece İbadeti*, İzmir, 1999.
3. *Şehitlik ve Şehitlerin Hayatı*, İst. 2001.
4. *Tasavvuf ve Bid'at*, İst. 2001.
5. *Efendimizin Bir Günü*, İzmir, 2007.
6. *Bütün Varlığın Zikir Halkası: Tesbihat*, İzmir, 2009.

Jenerik

EL-MUHÂSİBÎ

KALB HAYATI

ER-RİÂYE Lİ HUKÛKİLLAH

Hazırlayan
Prof. Dr. Abdulhakim Yüce

Copyright © Işık Yayınları, 2011
Bu eserin tüm yayın hakları Işık Yayıncılık Tic. A.Ş.'ye aittir.
Eserde yer alan metin ve resimlerin Işık Yayıncılık Tic. A.Ş'nin önceden yazılı izni olmaksızın, elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılması, yayımlanması ve depolanması yasaktır.

Editör
Ömer ÇETİNKAYA

Kapak
İhsan DEMİRHAN

Sayfa Düzeni
Ahmet KAHRAMANOĞLU

ISBN
978-975-278-440-6

Yayın Numarası
550

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan Matbaası
Sarnıç Yolu Üzeri No: 7 Gaziemir/İZMİR
Tel: (0232) 274 22 15
Ağustos 2011

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31 Tek-Er İş Merkezi
Mahmutbey/İSTANBUL
Tel: (0212) 410 50 60 Faks: (0212) 445 84 64

Işık Yayınları
Bulgurlu Mahallesi Bağcılar Caddesi No: 1
34696 Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 522 11 44 Faks: (0216) 522 11 78
www.isikyayinlari.com
facebook.com/kitapkaynagi

İthaf

"Hayvaniyetten çık, cismâniyeti bırak,
kalb ve ruhun derece-i hayatına gir.
Tevehhüm ettiğin geniş dünyadan daha geniş
bir daire-i hayat, bir âlem-i nûr bulursun.
İşte o âlemin anahtarı, '*ma'rifetullah*' ve '*vahdaniyet*'
sırlarını ifade eden '*lâ ilahe illallah*' kelime-i kudsiyesiyle
kalbi söyletmek ve ruhu işletmektir"
gerçeğini anlayan ve bunu bütün insanlığa duyurmak için
gayret gösteren kalb-i selim sahiplerine…

ÖNSÖZ

Kalb, bütün hayırların, bereketlerin insana ulaşmasında önemli bir köprü vazifesi gördüğü gibi aynı zamanda şeytanî ve nefsanî bütün dürtülere, bütün hatıralara vize verebilme konusunda da tehlikeli işlere alet olabilir. O, Hakk'a yönlendirilebildiği sürece, bedenin en karanlık noktalarına kadar her yanına ışıklar yağdıran bir projektör olur; yüzü cismaniyete dönük kaldığı zamanlarda da şeytanın zehirli oklarının hedefi haline gelir.

İmansız birinde kalb ölü ve ötelere karşı bütün bütün kapalı; ibadetsiz birinde o, ölüm ağında bir hasta; tefekkürsüz bir bünyede ise her türlü tehlike ve saldırıya açık ve güvensizdir.

İnsanı Hakk'a ulaştırmada en aldanmaz vesilelerden biri kalbtir ve kalbin en büyük ameli de ihsandır. Yani Allah'ı görüyor gibi O'na ibadet etmektir. İhsan ihlâsa ulaşmanın en kestirme yoludur ki, bu da ancak sağlıklı bir kalb hayatı ile elde edilebilir.

'Kalb Hayatı' kavramı, el, göz, kulak, dil, hatta akıl gibi organlarla ulaşılamayan ve anlaşılamayan, ancak hem bu organların eylemlerini hem de tefekkür, rüya, marifet, ihsan, ilham, zikir, niyet vb. iç âlemimize ait eylemlerimizi etkileyen ve yönlendiren merkezde olup-bitenlerin ve yaşanılanların genel bir ismi olarak düşünülmüştür. Zira kalb hem bütün duygu, düşünce, şuur, sezgi ve idrakin; hem hayır ve şerrin en önemli bir merkezi, hem de benliğimizin şekillenmesinde biricik laboratuardır. Burada olup bitenlere kalbî ameller de denilebilir. Evet, insanın dıştan görünecek şekilde yaptığı bazı ameller ve eylemler bulunmakta ve bunlar için farz, vacip, sünnet, müstahab, mekruh, haram gibi değer ölçüleri konulmaktadır.

Mevcudatı var eden ve sonsuz nimetleri emrimize veren Rabbimize saygı, teşekkür ve sevgimizi ifade eden *ibadeti* yerine getirmek üzere kılınan namaz, tutulan oruç, verilen zekât ve insanlığa yapılan her türlü müsbet hizmet bu ameller içinde yer almaktadır. Elbette yapılması istenmeyen eylemler de vardır.

Bunların yanı sıra, kalb merkezli, dıştan görünmeyen, tesbit edilemeyen, muttali olunamayan; bazen kendimizin bile farkına varamadığımız veya farkına varmakta güçlük çektiğimiz amellerimiz, eylemlerimiz bulunmaktadır. Bunların bir kısmı, yukarıda örnekleri verilen eylemlerimizin kalite ve değerini etkilediği gibi, başlı başına ayrı bir amel olarak, bizi hem Allah'ın, hem de bilmeleri durumunda insanların nazarında sevilen ya da nefret edilen bir kişi durumuna sokacak eylemler de bulunmaktadır. İhlâs, huşu, riyâ, kibir gibi kalbî eylemler/ameller bütün yapıp ettiklerimizi olumlu veya olumsuz etkilerler. Hased (çekemezlik), sû-i zan-hüsn-ü zan (bir kişi hakkında kötü veya iyi düşünme) doğruluk, cimrilik, yaratılanı sevmek, makam ve dünya sevgisi vb. de ikinci gruba girmektedirler. İşte bunlara kalb amelleri denilebilir ki, bunların hiç biri dış organlarımızla yaptığımız amellerden daha değersiz, dolayısıyla ihmal edilecek ameller değildir. Hatta evvelkileri ciddi şekilde etkiledikleri için kalbî ameller üzerinde daha titizlikle durulması gerektiği şu hadis-i şeriften de anlaşılmaktadır: "*Müminin niyeti amelinden hayırlıdır.*" Ve niyet bir kalb ameldir.

İşte elinizdeki eserde takvâ, verâ, aldanma, nefsi tanıma, riyâ, ucub, kibir, hased vb. konular derin psikolojik tahliller yapılarak işlendiğinden ötürü, işlediği konuları kapsayıcı bir isim olması nedeniyle 'Kalb Hayatı' adı konulmuştur. Müellif eserine 'Allah'ın Haklarına Riayet Etmek' anlamına gelen er-Ri'aye li Hukûkillah adını vermekle ayrı bir inceliğe dikkat çekmiştir. Zira söz konusu amellerin merkezi olan kalb Rabbimizin nazargâhıdır.

Elinizdeki eser, kalb hayatını ilgilendiren konuların ele alındığı en eski çalışmalardan birisidir ve temel tasavvuf klasiklerinden sayılır. Bir ilmi en güzel ve doğru şekilde öğrenmek için, o ilim hakkında erbabınca yazılmış eserleri tetkik etmek en isabetli yoldur. Şüphesiz tasavvuf için de bu böyledir.

Tasavvufa ait, özellikle erken dönem eserlerin büyük bir kısmının *Arapça* veya *Farsça* olması, günümüz insanlarının, onlardan yeterince yararlanmasına engel teşkil etmektedir. Yanlış anlaşılmaların önüne geçebilmek için, tasavvuf klasiklerinin Türkçeye kazandırılması bir zaruret haline gelmiş bulunuyor.

Bu düşünceyle olsa gerek, değerli ilim adamlarımız tarafından, Kuşeyrî'nin *Risâle*'si, Gazalî'nin *İhya*'sı, Hucvirî'nin *Keşfu'l-Mahcub*'u, Kelâbâzî'nin *Taarruf*'u, Nesefî'nin *İnsan-ı Kâmil*'i, Necmüddin Kübra'nın üç risâlesi, Serrac'ın *Luma'*ı, Sühreverdî'nin *Avârif*'i, İmam Rabbanî ve Cüneyd-i Bağdadî gibi zatların *Mektubât*'ları vb. tasavvuf klasikleri, Türkçeye tercüme edilmişlerdir. Diğerlerinin de zamanla tercüme edileceklerine inanmaktayız.

Bu çorbada bir tuzumuzun olması düşüncesiyle biz de el-Muhâsibî'nin *er-Ri'aye*'sini tercüme etmeye karar verdik. Araştırmalarımız neticesinde bu eserin ilk defa başka bir dile tercüme edildiği kanaatine vardık. Çünkü tahkik ve neşredilmekle birlikte, herhangi bir dile tercüme edildiğine dair bir bilgiye rastlayamadık. Tercümenin yanı sıra, eserin baş kısmına müellifin kısa bir hâl tercemesini ekleyip eserlerinden de söz etmeye çalıştık.

er-Ri'aye'yi Türkçeye çevirme niyetimi kendilerine aktardığımda çok sevinen ve her görüşmemizde sorarak teşvikte bulunan hocam Prof. Dr. Osman Türer Bey'e teşekkür borçluyum.

Cenab-ı Hakk'tan çalışmanın okuyan herkese faydalı olmasını diliyoruz. Kusur bizden, af ve muvaffakıyet O'ndandır.

Prof. Dr. Abdulhakim YÜCE

GİRİŞ

el-Muhâsibî'nin Hayatı ve Eserleri (165/781-243/857)

Hayatı

el-Muhâsibî'nin tam adı, *Ebu Abdullah Haris b. Esed el-Basrî'*dir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte kaynaklar, 165/781 tarihinde Basra'da dünyaya geldiğini kaydetmişlerdir.[1]

Çocukluğunu Basra'da geçiren el-Muhâsibî, ortamın fikrî ve kültürel birikiminden bir süre yararlandıktan sonra, devrin en önemli ilim merkezi olan Bağdat'a göçmüştür. Zengin bir ailenin çocuğu olduğunu, babasının bıraktığı külliyetli mirası, babasının *kaderî* fikirlerinden ötürü terk edip almamasından öğreniyoruz.[2] Daha sonra fakir bir hayat geçirmesine neden olan el-Muhâsibî'nin bu tavrı, onun zühd ve verâ'ının en güzel işaretidir. O, babasından miras bile olsa, *şüpheli* olanı kabul etmemiştir. Bu olaydan, ilim ehli bir ailede büyüdüğünü anlamak da mümkündür. Çünkü babası, kaderî fikirleri kabullenip savunacak derecede bilgili bir şahıstır.

el-Muhâsibî'nin, gençliğinde zâhirî ilimleri tahsil ettiğini ve bu ilimlerde ileri seviyelere çıktığını, tabakât kitaplarının, onun hakkındaki şu ifadelerinden anlıyoruz: Zâhirî ilimlerle bâtınî ilimleri cem'den[3], tasavvuf, hadis ve kelâmda imam[4], bilhassa hadiste fevkalade mahir[5], bir kimseydi. Bu seviyede âlim ve daha sonra değineceğimiz ve otuza yakını günümüze kadar ulaşan, iki yüzü aşkın eserine rağmen el-Muhâsibî'den çok söz edilmemiştir. Nitekim hayatı hakkında bilinenler, yani tarih ve tabakât kitaplarına geçen malumat, birkaç paragrafı geçmemektedir. Bunun nedenini, müellifimizin yaşadığı ortamda arayanlar olmuştur. Çünkü el-Muhâsibî, biri Ahmed b. Hanbel'in başını çektiği ve *Ehlü'l- Hadis* olarak bilinen düşünce, diğeri de, Vasıl b. 'Ata'nın temellerini attığı *Mü'tezile* olmak üzere, zıt iki fikir cereyanının hükümferma olduğu bir ortamda yaşadı. Bu dönemde Mü'tezile, devlet desteği görmekte ve fikirlerini zora başvurarak yaymaktaydı. el-Muhâsibî, hadisçilere yakın ve onlarla aynı düşünceleri paylaşıyordu. Ancak, Ahmed b. Hanbel onun kelâmî meselelere dalıp, bu konuda bir takım düşünceler ileri sürmesinden hoşlanmamıştı. Gerekçe de, el-Muhâsibî'nin Mü'tezile'ye reddiye yazarken, onların fikirlerine uzun uzadıya yer vermesi, böylece bid'atçı fikirlerin ümmet arasında yayılması, şeklinde açıklanıyordu. Nitekim Ahmed İbn Hanbel'le aralarına soğukluğun girmesinin ve inziva hayatı yaşamasının nedenlerinden birinin bu olduğu, kaydedilmektedir.[6]

Ancak el-Muhâsibî'nin, tabir yerinde ise, kenarda kalmasının nedeni sadece bu olmamalıdır. Onun yaşadığı asır, hadislerin rivayet, hıfz, yazma, toplama ve tasnifiyle uğraşılan ve bu iş için meşakkatli yolculuklar yapılan; aynı zamanda bid'at ve uydurma hadis tehlikesine karşı, şahısların ve sözlerinin çok ince tenkitlerden geçtiği bir dönemdir. Bu muhaddis ve râvîler, kendi metotlarından ayrılan ve fıkıh olsun, va'z olsun veya kelâm olsun, hadis dışındaki bütün ilimleri ve metotları şiddetle tenkit ederek bid'at damgasını vurmaktaydılar. *Sünnet*in korunması gayesiyle, nasların zahirine önem veriliyor, hangi sebeple olursa olsun, değerlendirmeler hoş karşılanmıyordu. Kısacası *ilim*, araştırma ve iyice anlama (fıkıh) değil; hadis, onun senedi ve metninden ibaretti. Hadis üzerinde fikir yürütmek, onun sınırlarını aşar. *Ehl-i hadis*, bir âlimin herhangi bir konuda araştırma ve içtihada dayalı bir şey söylediğini veya bir kelâmcının, Allah'ın sıfatlarından birinde bir görüş serdettiğini ya da bir nasihatçinin nefsin hallerinden birini şerh ve izah ettiğini gördüklerinde, hamiyet ve öfkeleri kabarıyor, yaptığına kızıyor ve kendilerince tenkide medar saydıkları bir vasfını hedefleyerek onu lekelemeye çalışıyorlardı. Cerh ve ta'dil kitaplarında bu tür olaylar az değildir.[7]

Selefî bakış açısı olarak meşhur olan bu yaklaşımı el-Muhâsibî aşmak isteyince, şimşekleri üzerine çekti. Çünkü o, nefsin halleri, tezkiyesi ve ayıplarının açıklanması konusunda, çok erken devirlerde söz söyleme ve kitap telif etmeye başlamıştı. Bu konuların, sadece nasların zahirini değil, tefekkürü bile aşarak, çok ince bir iç gözleme ve daha sonraki dönemlerde çokça sözü edildiği gibi, *ilhama* ihtiyacı bulunmaktadır. Bu türden bir yaklaşımın selefî bakış açısıyla hoş karşılanmasını beklememek gerekir. Nitekim bu gün bile benzer sıkıntılar yaşanmaktadır.

Diğer taraftan el-Muhâsibî, "her zahidin zühdü, marifeti, marifeti aklı, aklı da imanının kuvveti ölçüsündedir,"[8] der ve kalb, akıl ve amel bütünlüğünü vurgulardı. Tasavvufî tavrına rağmen, aklî yaklaşımı terk etmemiş, hatta aklın kullanılmasını savunmuş ve özellikle Mü'tezile ile olan tartışmalarında, onların akılcı metodunu kullanmıştır. Bu da hadisçilerin tepkisine neden olan hususlardan biridir.

Bu konuda Ebu Zur'a şunları söyler: "Ahmed ve başkaları, tıpkı helâl ve haram konularında şer'î delil olmaksızın sırf ictihatla söz söylemeyi kabul etmedikleri gibi, sûfîlerden *havatır* ve *vesvese*ler üzerinde konuşanları da, bu konudaki sözleri şer'î bir delile dayanmayıp mücerred görüş ve zevkten kaynaklandığı için, yermişlerdir."[9]

İbn Kesir ise şu değerlendirmeyi yapar: "Ahmed b. Hanbel'in el-Muhâsibî vb. ile görüşmeyi hoş karşılamaması, onların sözlerinde bir nevi nimetlerden uzak durma ve şeriatın istemediği çetin riyazet kaideleri, zorluklar ve hakkında hiçbir emir

bulunmayan dakik ve zirve seviyedeki muhasebenin varlığıdır. İşte bu yüzdendir ki, Ebu Zur'a er-Razî, el-Muhâsibî'nin *er-Ri'aye*sine vakıf olunca, bu bid'attır, demiş, kitabı getiren adama da, "sana düşen Malik, Sevrî, Evza'î ve Leys'in kabul ettiklerini kabul etmektir," diye tembih etmiştir."[10]

İmam Ahmed b. Hanbel ve hadisçilerin bu tavrından olsa gerek, el-Muhâsibî 243/857 yılında Bağdat'ta vefat ettiğinde cenazesine, beklenenden çok az kimse katılmıştı.[11]

el-Muhâsibî'nin düşünce süreci ile Gazalî'nin düşünce süreci benzer çizgiler taşır; ikisi de tam bir kelâm tahsili aldı, dönemlerinin felsefî ve dinî meseleleri konusunda çok iyi techiz edilmişlerdi. Ama varıp karar kıldıkları netice aynı oldu: Tasavvuf.

el-Muhâsibî'nin, Gazalî'nin *Münkiz*'ine bir prototip oluşturmuş olan *Vesâyâ* adlı eseri, kısmen de olsa, hayatının seyrini değiştiren fikrî olayları konu edinir. Onu etkileyen en önemli şey, ümmetin, her biri kurtuluşun kendi tekellerinde olduğunu iddia eden çok sayıdaki fırka ve alt fırkalara bölünmüş olmasıydı. Hayatının büyük bölümünü bu fırkalar arasında *sırat-ı müstakim*i aramakla geçirdi. Hakikati bilme ve yaşama iddiasındaki her türlü insanla görüştü, fakat hiç birinden tatmin olamadı. Birçokları, dünyevî makamlar ve menfaatlerle bu işi yapıyorlardı.

el-Muhâsibî şöyle diyor: "Ben derinliğine tefekkür edip, uzun uzun düşünerek, hidayete ulaştıracak bilgi aradım. Daha sonra Allah'ın Kitabı, Resûlü'nün sünneti ve mü'minlerin icmaından anladım ki, haris olmak insanı körleştirir ve böylece onu hak yolu aramaktan engeller, neticede de batıla düşürür."[12] Bu düşünce onu, kendisine *el-Muhâsibî* adını vermeye neden olan muhâsebe yapmaya ve riyâzetle birlikte ahlâkî dönüşüme sevk etti. Gördü ki, hak ve kurtuluşa götüren yol Allah korkusundan (*havf*), O'nun emirlerine tabi olmaktan, O'na tam ihlâsla ibadet etmekten ve Resulü'nün sünnetine tabi olmaktan geçer.[13]

el-Muhâsibî'nin Kelâm İlmindeki Yeri

el-Muhâsibî'nin hayatını anlatan yazarların ihmal etmediği bir ifade de bir *usûl adamı* olduğu şeklindedir.[14] Bağdadî, buradaki *usûl* ifadesinin *usûlu'd-din* olduğunu belirtir.[15] Usûlu'd-dinden kastedilen ise, günümüz kelâm ilmidir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Ahmed b. Hanbel, el-Muhâsibî'yi, kelâm ilmiyle ilgilenmesinden, özellikle de Mu'tezile'ye cevap verirken eserlerine önce onların fikirlerini yazıp sonra da bu fikirleri çürütme yoluna gitmesinden ötürü tenkit etmiştir. İbn Hanbel'e göre el-Muhâsibî, onların fikirlerini eserlerine almakla, yaygınlaşmasına neden olmaktaydı. "Çünkü" diyor İbn Hanbel, "onların yanlış fikirlerini okuyan kimse, bu fikri çürüten cevabı okumayabilir veya okusa da anlamayabilir. Böylece yanlış fikir kafasına yerleşmiş olur."[16]

Daha sonra gelecek olan Gazalî, eserlerinden çokça etkilendiği el-Muhâsibî'yi destekleyecek ve şöyle diyecektir: "Yanlış da olsa bir fikri inceleyip kaydetmeden çürütmek mümkün değildir."[17]

Siyasî ve dinî farklılaşmaların İslam toplumunun bütünlüğünü tehdit ettiği andan itibaren, onun birliğini koruma fikri, kendini *orta yol* ya da Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'in İslam'ı anlama ve yaşama tarzını esas alma anlamında, *Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat* olarak adlandırmıştır. Gerçekte bu kavram, vahye ilk muhatap olanların, inanç, ibadet, hukuk ve ahlak gibi bütün alanlarda İslam'ı bir bütün olarak sonraki nesillere aktarma yolunun temel alınmasını ifade ediyordu.[18]

Düşünce ekolleri içerisinde geleneğe daha fazla önem veren ve bu yönüyle öne çıkan Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaattir. İnancın aklî esaslarını ortaya koyma, geleneğin dilini bilgi düzleminde tanımlama ve düşünce düzleminde temellendirme onuru daha ziyade bu ekole aittir. İşte *sıfatiye* şeklinde adlandırılan ve el-Muhâsibî, İbn Küllab (240/853) ve Kalânîsî (255/869)'den müteşekkil grup bu düşüncenin öncülüğünü yapmışlardır. Eş'arî'nin sünnîliğe geçişine ışık tutan çizgi bu üç şahsın belirlemiş olduğu çizgidir. Bunlar seleften olmakla birlikte, kelâm ilmiyle uğraşmış ve selef mektebinin akidelerini, kelâmdan elde edilen delillerle savunmuşlardır. Eş'arî'nin hocasıyla fikir ayrılığına düşüp onlara katılmasıyla, onların görüşlerini kelâm metoduyla açıklamasına büyük destek olmuştur.[19]

el-Muhâsibî, *Mahiyetu'l-Akl* ve *Fehmu'l-Kur'an* adlı eserlerinde, akıl, Kur'an ve Allah'ın sıfatları, eşyanın yaradılışı gibi kelâmî konuları incelemektedir. Onun tasavvûfî tavrına ve itikadî konular dâhil bazı meselelerde aklın yetersizliğini belirtmesine rağmen, aklî yaklaşımı terk etmemesi, hatta yerine göre aklın kullanılmasını savunması; özellikle Mu'tezile ile tartışmalarında onların yöntemlerini kullanması, *Ehl-i Hadis*'in tepkisine neden olmuştur.

Kısacası el-Muhâsibî'nin eserleri incelenince onun Ehl-i Hadis ile Mu'tezile arasında orta yolda bulunduğu, Ehl-i Sünnet ekolünün oluşmasına öncülük eden kişilerden olduğu anlaşılmaktadır.[20]

el-Muhâsibî'nin Hadis İlmindeki Yeri

Zâhirî ilimle bâtınî ilmi cem'eden, tasavvuf, kelâm ve fıkıhta imam, bilhassa hadiste fevkalade mahir olan el-Muhâsibî, sadûk, makbul bir râvî olarak kabul edilir.[21]

el-Muhâsibî, Bağdat gibi, devrin ilim ve irfan merkezinde neşet ettiği için, geniş bir mürşid ve mederris kitlesinden yararlanma imkânı bulmuştur. Hocaları arasında şu isimler zikredilmektedir: "Abdullah b. Bekr, Ebubekir b. Ebi Şeybe, Ebu Davud et-Tayalisî, Haccac b. Hammad, Halef b. Hişam, Haşim b. Kasım, İshak b. İsa, Muaviye b. Ömer, Osman b. Ebi Şeybe, Ömer b. Talha, Şureyh b. Yunus, Veki b. Cerrah, Yakup b. İbrahim ve başkaları. Kendisinden ise, Ahmed b. Hasan, Ahmed b. Kasım, Cüneyd-i Bağdadî, Ahmed b. Mesruk, İsmail b. İshak, Hüseyin b. Hayran ve başkaları rivayette bulunmuşlardır.[22]

Hadiste *imam* olmasına rağmen *Kütüb-ü Sitte*de rivayeti yoktur. Bunda bilhassa kendisini hadis rivayetine *hasr*etmemesinin yanında, muasırlarından gördüğü muhalefetin tesiri olduğu düşünülebilir. Bu sebeplerden ötürü, eserlerinde zikrettiği ve çoğu Kütüb-ü Sitte'nin bir kısmında farklı senetlerle yer alan hadislerin, bu kitaplardaki senetlerine adı girmemiş olmalıdır.

Eserlerinde hadislerle bolca istişhadda bulunan el-Muhâsibî, haliyle bir hadisçi gibi hareket etmemişti. O cemiyetin derin denizler halini alan ve içinde çok insanın boğulduğu, az insanın kurtulduğu ihtilaflarını müşahede etmiş, insanların dünyalıklara, riyâya, kibre vb. kötü ahlaklara gark olmuş durumlarını tahlil ederek tedavi yollarını aramıştı.[23] Bu sebeple

O'nun için hadisin muhtevası önemliydi. Filhakika bu bütün zahid ve sûfîler için ortak bir tutumdur.

Bu açıdan el-Muhâsibî'nin hadis rivayetlerini incelediğimizde genellikle hadisleri senedsiz olarak zikrettiğini görürüz. Bu büyük ölçüde yazış gayesinden kaynaklanan bir durumdur. Hadis sevkinde kullandığı eda sığaları bu durumu gösterecek mahiyettedir. Fakat bu tesbit O'nun hadisleri hep senedsiz rivayet ettiği anlamına gelmemelidir. Özellikle ilk dönemlerinde yazdığı eserlerde, meselâ *Fehmu'l-Kur'an*'da hadisleri genellikle senedli vermiştir. Ancak el-Muhâsibî, daha ziyade sahabi râvîleri zikretmekle yetinir. Bazen de senedi vermemekle birlikle, ittisal ve inkita'ına işaret eder.[24]

el-Muhâsibî nadir de olsa, sened tenkitleri yapar.[25] Kısacası sened konusunda el-Muhâsibî işin ehli biri olarak karşımıza çıkar.

el-Muhâsibî'nin rivayet ettiği hadislerin çok az bir kısmı, lâfzen meşhur kitaplarda bulunan hadislerle uyuşmamaktadır. Bu durum, *er-rivaye bi'l-ma'na*nın caiz olması prensibiyle açıklanabilir. Çünkü el-Muhâsibî'nin dönemi henüz *tasnif* dönemidir. Tasnif döneminden sonra er-rivaye bi'l-ma'naya ihtiyaç kalmamıştır. Bazen rivayet farklılıklarına da işaret etmiştir.[26]

el-Muhâsibî'nin ulaşılabilen eserlerinde kullanmış olduğu merfu 497 hadisin sıhhat ve zaaf durumunu tesbit etmek kolay değildir. Çoğu senedsizdir ve kendisi Kütüb-ü Sitte'nin müelliflerinin hepsinden önce yaşamıştır. Dolayısıyla bu hadislerin meşhur hadis kitaplarındaki senedlere göre tashih ve taz'ifi yerine, bir asıllarının olup olmadığına göre değerlendirilmesi daha uygun olur kanaatindeyiz.

Bu prensibe göre hareket edilirse, tesbit edilen 497 hadisin 426 tanesinin asılları mevcuttur. Geriye kalan 71 hadisin bakılabilen hadis kaynaklarında bir asılları bulunmamıştır. Ancak aslı bulunmayan bu hadislerin tamamına yakınının şahidlerinin olduğunu belirtmeliyiz. Bu durumda, bunların görmediğimiz veya bize ulaşmayan bir asıllarının olması uzak bir ihtimal değildir.[27] er-Ri'aye'de aslı bulunmayan 31 hadis vardır. Telif ettiği ilk eser olan Fehmu'l-Kur'an'da ise bir tane aslı bulunmayan hadis vardır.

Burada şunu düşünmek mümkündür: el-Muhâsibî, Ehl-i Hadis muhitinde bulunurken onların yanında mütedavil olan hadisleri kullanmıştır.[28] Zamanla onların muhitinden ayrılıp zahid ve sûfîlerin çevresine dâhil olunca, bu sefer onların yanında yaygın olan, dikkatlerini, meraklarını teksif ettikleri muhtevadaki hadisleri kullanır olmuştur. Gerçekten de aslı bulunmayan söz konusu hadislerin ilgili oldukları mevzular da bizi böyle düşündürecek mahiyettedir. Bu hadislerin hemen hepsi zühd, dünya, kibir, riyâ, ihlâs havf-recâ, zikir, adap vb. ahlak-ı hasene veya seyyi'e ile ilgilidir.

Bu tür hadisleri kullanmasında terğib, terhip ve ahlakla ilgili hadisler konusunda hadis âlimlerinin *mütesahil* tutumları da rol oynamış olmalıdır. Şurası bir vakıa ki, muhaddisler mezkûr konulardaki hadislerde, ahkâm hadislerinde gösterdikleri titizliği göstermeyip bu konularda zayıf hadisleri kullanmakta beis görmemişlerdir.[29] Abdurrahman b. Mehdi ve Ahmed b. Hanbel'in sözlü beyanlarının yanında[30] Abdullah b. el-Mübarek'in *Kitabu'z- Zühd*'de, Buharî'nin *el-Edebu'l-Müfred*'de kullandığı hadisler bunun açık delilleridir. el-Muhâsibî de bu espriye uygun hareket etmiş olmalıdır.[31]

el-Muhâsibî ve Dış Tesirler

Tasavvufu bir nevi mistisizm olarak gören ve mistisizmi insanlığın malı, ortak tavrı, her dinin özü ve muharrik gücü[32] şeklinden niteleyen müsteşrikler, İslam'la ilgili, özellikle tasavvufu konu edindikleri çalışmalarında bütün gayretlerini, bu müessesenin İslam dışı etkilere borçlu olduğunu kabul ettirmek için harcamışlardır. Bu insanlardan şunun veya bunu insaflı veya objektif olduğunu söylemek, mutlak bir hakikati ifadeden çok, bir nisbet ve derecelendirme gösterecektir. Onlardan hiç birinin tamamen objektif ve art niyetten uzak olduğunu söyleyebilmek, üzülerek belirtelim ki, mümkün olmuyor. İnsanlığın ilim ve tefekkür tarihi bakımından derin bir üzüntü olarak karşımızda duran bu olgu, ne yazık ki, bir gerçektir.[33]

Bu düşüncenin doğru olmadığının en büyük delillerinden birisi de el-Muhâsibî ve eserleridir. Derin bir tefekkür ve araştırma ürünü olan eserlerinde dış tesirin izini bulmak mümkün değildir. Bu eserler tamamıyla, Kur'an ve Hadisin oluşturduğu genel kültürün ürünleridir. Batılı ilim adamlarının yeterince ilgilerini çekmemesinin nedeni de bu olmalıdır. Nitekim Nicholson, üçü tasavvufla ilgili olmak üzere, İslam dini ve Müslümanlar hakkında yazmış olduğu dört[34] kitabında, el-Muhâsibî'den bir defa bile söz etmemiştir. Ancak, *İslam Kültürü* adlı eserinde kısa bir paragrafla söz edip geçmektedir.

Diğer yazarların da genel tavrı bu şekildedir. Etraflı bir inceleme yapmadan el-Muhâsibî'den çok kısa bir kaç cümle ile söz eder ve konuyu şöyle bağlarlar: "el-Muhâsibî Hristiyanlıktan etkilenmiştir." Bu iddialarına delil olarak da, onun bazı eserlerinde, Hz. İsa'nın bazı sözlerini ve İsrail oğullarından bir iki hikâyeyi aktarmasını gösterirler.

Oysa ayet ve hadislerde bu tür aktarmalar olduğu gibi, birçok İslam âlimi de benzeri söz ve hikâyeler aktarmışlardır. Meselâ, Ahmed b. Hanbel, ez-Zühd adlı eserinde, Hz. İsa'dan öğütler; Hz. İsa'dan hikmetler ve Hz. İsa'nın zühdü adı altında üç fasıl ayırmıştır. Ama hiç kimse onun Hristiyanlıktan etkilendiğini iddia etmemektedir.

el-Muhâsibî'nin hikmet kavramını kullanması da bu etkilenmeye delil gösterilemez. Çünkü Kur'an[35] ve hadiste[36] hikmet kavramı kullanılmış; müfessir ve şarihler bunun üzerinde genişçe durmuşlar ve neticede *hikmet*in, *Allah'ın inayetiyle oluşan dinî bilgi ve ma'rifet* olduğunu söylemişlerdir. Öyle ise el-Muhâsibî'nin, Hristiyanlıktan etkilendiği iddiası isbatlanması imkânsız ve delilden yoksun bulunmaktadır.

Eserleri

el-Muhâsibî, İslamî konularda yoğun bir te'lif döneminin başladığı asırda yaşamıştır. Hayatını anlatırken kısaca değindiğimiz gibi, bazı saiklerden ötürü, biraz kenarda durması onu çok eser vermeye sevk eden sebeplerden biri olmalıdır. Yetmiş beş seneyi aşkın ömrünü verimli bir şekilde değerlendiren müellifimiz, hepsinin adı ve muhtevası bilinmese bile, iki yüz civarında esere imza atmıştır. Hadis, kelâm ve tasavvufta imam, fıkıhta ise önemli bir yere sahip olan el-Muhâsibî, en çok tasavvuf konusunda yazmış ve bu arada kelâm ve hadisle ilgili birçok konuya da temas ederek eserler vermiştir.[37]

Biz gelecek satırlarda, kaynaklarda adı geçen ve dünyanın değişik kütüphanelerinde elyazması şeklinde bulunan veya tahkik

edilerek basılan ve onun imzasını taşıyan eserlerinden, tesbit edebildiğimiz kadarıyla, muhtevalarına bakarak kısaca tanıtmak istiyoruz.

A. er-Ri'aye li Hukûkillah

el-Muhâsibî'nin, tercümesini yapmaya çalıştığımız bu eseri, 550 sayfayla en hacimli eseridir. İlk defa Margaret Smith tarafından 15 sayfalık mukaddime eklenerek neşredilen (Londra, 1940) eser, daha sonra tahkik edilerek Abdulhalim Mahmud ve Taha Abdulbaki Surûr tarafından yayınlandı. (Kahire, 1958) Üçüncü defa Abdulkadir Ahmed Ata tarafından tekrar tahkik edilerek basılmıştır. (Kahire, 1970) Ancak Margaret Smith ve Abdulhalim Mahmud ile Abdulbaki Surûr'un daha önce yaptıkları neşirden söz etmemesi manidardır. Biz tercümemizde bu son neşri kullandık.

Hadislerin kaynağı dipnotlarda verilmiştir, ancak, tertibi bizim alışageldiğimiz şekilde olmadığı için, hadislerin kaynağını verirken, yeniden gözden geçirdik.

er-Ri'aye, tamamıyla bir tasavvuf ve ahlâk felsefidir. Dokuz bölümden oluşan eserin giriş mahiyetindeki birinci bölümü, *Allah hakkı*nı kavram olarak açıkladıktan sonra, nelerin Allah hakkına dâhil olduğunu, ayet ve hadislerin ışığında sıralar.

Eserin en uzun olan (147 sayfa) birinci bölümü *riyâ*ya ayrılmıştır. Riyâ, çeşitleri, gizli olanı açık olanı, kibir ve ucubla karışık olanı, ne zaman ve ne şekilde ortaya çıktığı, en küçüğü ve en büyüğünün özellikleri, riyâdan ötürü nafileleri terk etme, topluluk arasında ve yalnızken riyânın durumu, anne babaya karşı riyâ ve benzeri konular, derinlemesine ele alınmaktadır.

İkinci bölüm, arkadaş ve dostlarla görüşme, bu görüşmeler sırasında başa gelen manevî tehlikeler, nefsin onlarla uygun olmayan şeylere dalması, nefsin özellikleri ve kandırma yolları gibi meseleler ele alınmaktadır. Üçüncü bölüm de yine *nefs*e, özelliklerine ve rağbet ettiği şeylerin izahına ayrılmıştır.

Dördüncü bölüm ucba ayrılmış. Amel, yanlış düşünce, ilim, dünya malı ve makamları, soy sop ve sayı çokluğuyla yapılan ucub, geniş bir şekilde tahlil edilmektedir.

Beşinci bölüm *kibr*i ele almaktadır. Çeşitleri, ortaya çıkış yerleri, riyâdan ileri geleni, dünya malı ve makamları, ilim, soy sop, amelden kaynaklananı, kibri yok etmenin yolu, bid'at ehli ve kâfirlere karşı kibir vb. konular bu bölümde ele alınmaktadır.

Altıcı bölümde ise, *aldanma* konusu işlenmektedir. Diğer aldanmaların da sebebi ve neticesi olduğundan, başta Allah ile aldanma konusu ele alınmıştır. Daha sonra *recâ* ile aldanmanın farkı, ilim, amel, hadis ve Kur'an ezberleme, değişik fırkalarla tartışma, verâ', uzlet, gazve, hac, gece ibadeti, takvâ, ihlâs vb. konularla aldanma meselesi, değişik temsillerle izah edilmektedir.

Yedinci bölüm *hased* konusunu ele alır. Hasedin özellikleri, haram ve mubah olanı, düşmanlık ve kinden ileri gelen çeşidi, neticede düşmanlık ve kine neden olan türü, hasede sebep olan genel konular, hasedi bertaraf etme yolu, hasedin bir zulüm olup olmadığı konuları incelenmektedir.

Son bölüm olan *müridlerin te'dibi* bölümü ise, ahlâken kendini bir yere kadar düzeltmiş, Allah hakkına uymada titizlik kazanmış kişilerin, bu durumlarını koruyabilmeleri için dikkat etmeleri gereken hususları konu edinir.

B. Diğer Eserleri

1. **Adâbu'n- Nüfûs**: Takriben 113 sayfa olan bu eserde, nefis ve nefsin ahlâkî durumları tahlil edilmekte, nefsin te'dip ve terbiyesi için gerekli tasavvufî eğitime işaret edilmektedir. Ma'rifet, tevessül, dil ve kalble yapılan ameller, ahlâkî özellikler, tevbe, niyet, murakabe, kesin inanç, kibir, gaflet, irade, sıdk, hevâ, riyâ, sabır.. gibi konulara değinilmektedir. Basılmıştır, Beyrut, 1988.

2. **Faslun Min Kitabi'l-Azama**: Yaklaşık beş varaktan oluşan bu eser, baştan sona kelâmî konulardan söz etmektedir. Yer, gök ve içindekilerin yaratılışı, düzeni, insanın yapısı, Allah'ın varlığı ve birliğinin delilleri ve sıfatları gibi konuları inceler. Yazma, Carullah, nu. 1101.

3. **Fehmu's-Salat**: Salat (namaz) kavramının anlamı, namazın şartları, adabı, erkanı, Allah'ın divanına durma, huşû', tazarru', havf, recâ, kalbi dünyevî endişelerden temizleme ve Allah'ın büyüklüğünü düşünme, abdest ve şartları ve namazın dışındaki adâb.. gibi konuları inceler. Yazma, Carullah, nu. 1101.

4. **el-Kast Ve'r-Rucû' İlellah**: 110 sayfa civarında olan bu eser, Allah'a yöneliş, O'na sığınma, tevbe, nefis muhâsebesi, verâ', zühd, takvâ, hikmet, mahabbet, hayâ.. gibi konuları inceler. Abdulkadir Ahmed Ata tarafından tahkik edilerek basılmıştır. Kahire, 1980.

5. **Mahiyetu'l-akl ve Ma'nahu ve İhtilafi'n-nasi Fihi**: Allah'tan akıl (el-Aklu minellah), aklın mahiyeti, sınırı, Arapçada kullanılışı, gariza-i aklın mahiyeti, tefekkür, aklın Allah'ı bilme durumu.. gibi konulardan söz eder. Önce Ahmet Ateş tarafından tahkik edilmeden neşredilmiştir. Leydın, 1968. Daha sonra Hüseyin el-Kuvvetli tarafından tahkik edilerek basılmıştır. Beyrut, 1971.

6. **el-Mekâsib ve'l-Verâ' ve'ş-Şübühât**: Her türlü rızkın ve gücün Allah'a ait olduğu, tevekkül, rızık elde etmek için çalışmak, kesbin meşru şekli, verâ' ve mahiyeti, selefin yeme ve içmede tavrı gibi konuları işler. Abdulkadir Ahmed Ata tarafından tahkik edilerek basılmıştır. Kahire, 1969.

7. **el-Mesâil fi A'mali'l- Kulûp ve'l-Cevarih**: Zühd, ameli gizli yapmak, şöhret, nafile ibadetler, gına, vesvese, fakr, şükür, samt, nefis, gaflet, unutkanlık, kibir, hased, aldatma, riyâ, şeytan, evrad, kalb amelleri gibi konuları inceler. Abdulkadir Ahmed Ata tarafından tahkik edilerek basılmıştır. Kahire 1969.

8. **Kitabu'l-'İlm**: Bu risalede genel hatlarıyla ilim ve çeşitlerinden söz edilmektedir. Mukaddime ve fihristlerle birlikte 159 sayfadır. Muhammed el-Abid Mezalî tarafından tahkik edilerek basılmıştır. Tunus, 1975.

9. **Risâletu'l-Müsterşidîn**: Sünnete uymanın gerekliliği, niyet, takvâ, nefis muhâsebesi, rızâ, kötü zan, hased, kibir, kalbi bozan şeyler, sıdk, sabır, kanaat, zühd, üns, rızâ vb. konuları inceler. Abdulfettah Ebu Gudde tarafından tahkik edilerek basılmıştır. Halep, 1964. Faruk Beşer tarafından **Selefî Tasavvuf** adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir. İstanbul 1990. Ancak baskısı çok düzensizdir.

10. **Şerhu'l-Ma'rife ve Bezlü'n-Nasiha**: Ameli marifetle yapmak, kimseye vaatte bulunmamak, yalandan sakınmak, lânet etmemek, kimseyi küfür ve şirkle suçlamamak, zâhir bâtın hiç bir ma'siyete yönelmemek, insanların elindekine göz dikmemek, tevazu sahibi olmak gibi konuları inceler. Yazma, Şehit Ali Paşa, nu. 1345/9.

11. **el-Vesaya (en-Nesaih)**: Takvâ'nın delilleri, dinin fesada uğraması, nefsanî arzuların galip gelmesi, malın en büyük fesad sebebi olduğu, kanaat, tevazu, helâl ve mahiyeti, iktisad, cimrilik, uzlet, şeytanın tuzakları, amelle kibir, kalb ve organların görevleri, aklın şerefi.. gibi konuları ele alır. Daha önce H. Ritter tarafından (Roma, 1935), sonra da Abdulkadir Ahmed Ata tarafından tahkik edilerek basılmıştır. Kahire, 1965.

12. **Kitabu't-Tevehhüm**: Bu eser, ölüm sekerâtı, kabir azabı, ahiret hayatındaki ceza veya mükâfat, cennet nimetleri, cehennem azabı vb. durumların göz önüne getirilmesini ve ona göre hayata yön verilmesini işler. Önce A. J. Arberry tarafından (Kahire, 1937) daha sonra André Roman tarafından tahkik edilerek basılmıştır. Paris, 1978. Abdülaziz Hatip tarafından **Ahiret Perdesini Aralarken** adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir. İstanbul 1995.

13. **Bed'u Men Enabe İlellah**: Nefs-i emmare, onun terbiyesi, nefsin hileleri, tevbe edenlerin makamları gibi konuları işler. H. Ritter tarafından basılmıştır. Roma 1935.

14. **Fehmu'l-Kur'an ve Ma'nahu**: er-Ri'ayeden sonra en hacimli eserdir. İki yüz elli sayfa civarındadır. Tamamıyla kelâmî konuları inceler. Kur'an'ın anlaşılması, üstünlükleri, Kur'an fıkhı, Allah'ın sıfatları, isimleri, İlahî irâde, beda, nesh, Kur'an'ın mahluk olup olmadığı, değişik fırkaların görüşleri ve yanlışlıkları gibi konuları etraflıca ele alır. Önce Ahmet Ateş tarafından (Leydın, 1968), daha sonra Hüseyin el-Kuvvetli tarafından tahkik edilerek basılmıştır. Beyrut, 1971.

15. **Adâbu'n-Nufûs**: Adından da anlaşılacağı gibi, nefsin mahiyeti ve onu te'dip etmek için uygulanacak metoddan söz eden yüz sayfa civarında bir eserdir. Abdulkadir Ahmed Ata tarafından tahkik edilerek basılmıştır. Beyrut, 1988.

16. **el-Hubbu Lillahi Tâ'âla ve Meratibu Ehlihi**: el-Vesaya ile bir arada H. Ritter tarafından tahkik edilerek basılmıştır. Roma, 1935.

17. **el-Halvetu ve't-Tevekkülü fi'l-İbadeti ve'Derecâti'l-Abidîn**: A. Abdulhalife tarafından tahkik edilerek basılmıştır. Beyrut, 1954. (Mecelletu'l-Meşrik, c. 48, sayı: 2, s.182-191 ve c.49, sayı: 4, s.451-490.)

18. **Vahdu't-Nizam ve Vahdaniyyetu'l-Lah**: 63 sayfa olan bu risâle kelâmla ilgili konuları ele alır. Abdulkadir Ahmed Ata tarafından *Müslümanların İnançlarıyla İlgili Üç Risâle* adı altında tahkik edilerek neşredilmiştir. Kahire, 1977.

Konuyu kapatmadan önce, el-Muhâsibî'nin kitaplarını te'lif ederken takib ettiği metoda da, birkaç cümle ile değinmek istiyoruz. el-Muhâsibî'nin eserlerinin çoğu bize, ders muhavereleri halinde, umumiyetle, ismi belirtilmemiş bir talebesinin "*dedim ki*," sözü ile başlayan sorular sorması ve el-Muhâsibî'nin hoca sıfatıyla "*dedi ki*" ile başlayan cevaplar vermesi şeklinde intikal etmiştir. er-Ri'aye'de de metot bu şekildedir.

Ebu Nuaym bu konuda şöyle bir bilgi aktarır: "Cüneyd şöyle dedi: "Haris el-el-Muhâsibî bizim eve gelir ve "kalk beraber sahraya çıkalım," derdi. Ben de ona, "beni nefsimden emin olduğum bu uzlet halimden ayırıp, afet ve şehvetlerle karşılaşacağım yollara mı çıkaracaksın?" derdim. O da, "sen benimle gel, korkulacak bir şey yok," derdi. Beraber çıkardık, sanki yollar bomboştu, hoş olmayan hiç bir şey görmezdik. Onun oturduğu yere vardığımızda bana derdi ki, "şimdi sorularını sor!" "Aklıma, soracak bir şey gelmiyor," deyince, "nefsine doğan şeylerden sor," derdi. O zaman sorular peş peşe gelmeye başlardı. Hepsine anında cevap verirdi. Sonra da evine geçer onları *kitap* haline getirirdi."[38]

Bu metot, er-Ri'aye için de uygulanmış olmalıdır. Çünkü tamamı soru ve cevaplardan oluşmaktadır. Fakat soru soranın kim olduğunu tesbit etme şansına sahip olamadık. Ancak Cüneyd veya o çapta biri olmalıdır, zira sorular, bilen birinin ağzından çıktığını gösterecek şekilde seviyelidir. Soru soranın, cevap veren şahıs, yani el-Muhâsibî olması da ihtimal dâhilindedir.

el-Muhâsibî ve er-Ri'aye Üzerinde Yapılan Çalışmalar

A. Batıda Yapılan Çalışmalar

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Batılı ilim adamları, el-Muhâsibî'ye pek eğilmemişler ve eserlerinde ona yeterince yer vermemişlerdir. Batıda ilk defa *L. Masignon* ilmî bir yaklaşımla el-Muhâsibî'ye eğilmiş ve **La Passıon de Hallaj** (Paris, 1975) adlı eserinin birçok yerinde ondan söz etmiştir. Daha sonra kaleme aldığı **Essai Sur Les Origines**... (Paris, 1954) adlı eserinde el-Muhâsibî'ye özel bir bölüm ayırmıştır. Masignon'dan sonra batıda el-Muhâsibî üzerine yapılan araştırmalardan görebildiğimiz veya haberdar olduklarımızı şöyle sıralayabiliriz:

1. Margaret Smith, **An Early Mystic of Baghdad**, (Londra, 1935) Yazar bu eserinde, el-Muhâsibî'nin hayatını, fikirlerini, eserlerini ve eserlerinin yazmalarının bulunduğu kütüphaneleri incelemektedir. Bu çalışma batılı araştırmacıların el-Muhâsibî hakkındaki düşüncelerine müsbet yönden etkili olmuştur. Ayrıca yazar, W. Gibb Armağanı içerisinde **er-Ri'aye**'yi neşretmiştir. (Fasikül 8, s.19-343, Londra, 1940)

2. Helmot Rither, el-Muhâsibî'nin, **Bed'u Men Enabe İleyhi**, (Roma, 1935) **el-Vesaya** (Roma, 1935) ve **el-Hubbu Lillahi Te'âlâ** (Roma, 1935) adlı eserlerini neşretmiştir.

3. A. J. Arberry, müellifimizin, **Kibabu't-Tevehhüm** adlı eserini tahkik ederek neşretmiştir. (Kahire, 1937) André Roman bu eseri ikinci defa tahkikli bir şekilde neşretmiştir. (Paris, 1978)

4. Kermit Schoonver, **al-Muhâsibî and His al-Ri'aya**, Müslim World, sayı, 39, s.26-36, Haziran, 1949. Yazar bu makalesinde, doktora tezinde El-Muhâsibî'nin bir risâlesini özetlediğini ve onda Yunan veya Hind tesirine rastlamadığını ifade etmektedir.

5. J. Van Ess, **Die Gedankenwelt des Harit al-Muhâsibî**, adıyla bir çalışma yapmıştır. (Bonn, 1961)

6. R. Arnaldez, **al-Muhâsibî**, *The Encyclopedia Of Islam*. (Leyden-New York, 1993) Ansiklopedinin bu maddesinde el-Muhâsibî'nin hayatı ve eserleri hakkında çok kısa bir şekilde bilgi verilmiştir.

B. İslam Âleminde Yapılan Çalışmalar

a. Arapça Yapılan Çalışmalar

Arap âleminde de el-Muhâsibî üzerine yeterince çalışıldığı söylenemez. Nitekim bazı eserleri henüz bulunmazken, tesbit edilenlerin bir kısmı henüz neşredilmemiştir. Hayatı, fikirleri ve eserleri üzerinde yapılan ilk kapsamlı çalışma, Abdulhalim Mahmud'un, **al-Mohasibi Un Mystique Musulman Religieux et Moraliste** (Paris, 1940) adlı doktora tezidir. Daha sonra **Üstazü's-Sairîn el-Haris b. Esed el-Muhâsibî** (Kahire, 1992) adıyla bir eser kaleme alan A. Mahmud, bu eserin doktora tezi ile irtibatından söz etmemiştir. Abdulhalim Mahmud, **Mevsu'atu't-Turasi'l-İnsaniyye** içinde (c.IV, s. 761-784) er-Ri'aye'yi tanıtmıştır.

Tabakât, tarih ve klasik tasavvuf kitaplarında el-Muhâsibî'nin hayatı, eserleri ve fikirleriyle ilgili verilen bilgileri hesaba katmazsak, yukarıda verdiğimiz eserlerinin tahkik ve neşri dışında, Arap âleminde yapılan başka bir çalışmadan haberdâr olamadık.

b. Türkçe Yapılan Çalışmalar

Ülkemizde el-Muhâsibî üzerinde yeterince çalışıldığını söylemek mümkün olmamakla birlikte, yapılan çalışmaların daha değişik ve muhtevalı olduklarını söylemek isabetsiz olmazsa gerek. Haberdâr olduklarımızı şöyle sıralayabiliriz:

1. Hüseyin Aydın, **el-Muhâsibî'nin Tasavvuf Felsefesi**. Doktora çalışması. Yapılan ilk çalışma olması bakımından önemlidir. Girişte kısaca el-Muhâsibî'nin hayatından söz edilmiştir. Ankara, 1976.

2. Abdullah Aydınlı, **Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis**. Yazarın doktora çalışma olan eserin üçüncü bölümü, *Söylenenlerin Işığı Altında el-el-Muhâsibî,* adını taşımakta ve müellifimizin hadisçiliği ele alınmaktadır. İstanbul, 1986.

3. Emrullah İşler, **el-Muhâsibî ve Fehmu'l-Kur'an'ı**, Ankara, 1979. Yüksek lisans tezi olan bu çalışmada, el-Muhâsibî'nin hayatı, kısaca, anlatıldıktan sonra, tefsir ilmi açısından Fehmu'l-Kur'an tahlil edilmektedir.

4. Şahin Filiz, **el-Muhâsibî, Hayatı, Eserleri ve Fikirleri.** Basılmamış yüksek lisans tezi. Konya, 1990. Yazar ayrıca, **el-Muhâsibî ve Bazı Tasavvufî Problemler** adıyla bir makale kaleme almıştır. S.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, sayı, 4; s.181-187. Konya, 1991.

el-Muhâsibî'nin Etkileri

el-Muhâsibî'nin birçok eserinin günümüze ulaşmış olması, onun asrından itibaren büyük tesirler bırakan, kabul gören ve sevilen bir kimse olduğunu gösterir.

Tasavvuf klasikleri olarak meşhur olan eserlerin hemen tamamında el-Muhâsibî'nin tesiri açık bir şekilde görülmektedir. Kuşeyrî ve Hucvirî gibi eserlerinde tasavvuf ricalini de inceleyen müellifler, bu bölümlerde el-Muhâsibî'ye yer ayırdıkları gibi, tasavvufla ilgili konuları incelerken de ondan sık sık söz eder ve alıntılar yaparlar.

Mesela, *Serrac* (378/988), vera'[39], sûfîlerin ilme uyma konusundaki adâbı, sema', sıdk, ihlâs, kerem ve itibar; *Kelâbâzî* (380/990), Allah'ın kelâm sıfatı, şükür, vera' ve mücahede; *Kuşeyrî* (465/1072), vera', tevekkül, sıdk, fütüvvet, güzel ahlak, muhabbet ve sema'; *Hucvirî* (470/1077), fakr, rızâ, hal, keramet, gaybet-huzur, iman, muhabbet ve sohbet adâbı; *Sühreverdi* (632/1234), kendini tanıma, vera' ve rızâ konularını işlerken el-Muhâsibî'den alıntılar yapmışlardır.

Üzerinde el-Muhâsibî'nin etkisinin en bariz bir şekilde görüldüğü kişi ise Gazalî (505/1111)'dir. Meselâ, Zahid el-Kevserî, el-Muhâsibî'nin Gazalî üzerinde etkisinin büyük olduğunu ve er-Ri'aye'sini tamamıyla *İhya* içine yerleştirdiğini söyler.[40]

Münavî de şunları söyler: "et-Temimî anlatıyor. el-Muhâsibî, fıkıhta, tasavvufta, hadiste, kelâmda ve daha başka hususlarda Müslümanların imamıydı. Sayıları iki yüze varan derli toplu ve faydalı eseri vardır. er-Ri'aye adlı eseri, bu konuda sayıları çok olan yazarlar için temel teşkil etmiştir. *İhya*'da şöyle denilmektedir: el-Muhâsibî, muamelat ilminde ümmetin en hayırlısı idi. Nefsin ayıplarını, emellerini, afetlerini ve ibadetlerin hakikatlerini araştırmada o, herkese öncülük etmiştir."[41]

Daha önce de belirtildiği gibi Gazalî, el-Muhâsibî ile Ahmed b. Hanbel arasında cereyan eden tartışmayı el-Münkiz adlı eserine almış ve el-Muhâsibî'nin haklılığını gösteren cümleler serdetmiştir.[42] el-Muhâsibî hakkında doktora çalışması yapan Abdulhalim Mahmud daha da ileri giderek, kendisinden çok sonra gelmesine rağmen Gazalî'nin onun bir talebesi gibi kendisinden etkilendiğini ifade eder.[43]

Seyyidu't-taife olarak bilinen Cüneyd-i Bağdadî (297/909)'nin adeta el-Muhâsibî'nin elinde şekillendiği ve meşhur Bağdat Tasavvuf Ekolü'nün en önemli şahıslarından, hatta kurucularından[44] sayıldığı hesaba katılınca, onun genel tasavvuf anlayışına ne denli etkili olduğu daha iyi anlaşılır kanaatindeyiz.

1 İbn Hallikan, *Vefeyatu'l-A'yan*, I, 112; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'Nihaye*, X, 297; Attar, *Tezkiretu'l-Evliya*, 128; H. ez-Ziriklî, *el-A'lam*, II, 153. Ö.R.Kehhale, *Mü'cemü'l-Müelli-fîn*, III, 174.

2 Ebu Nuaym, *Hilye*, X, 77; es-Sübkî, *Tabakatu'ş-Şafi'iyye*, II, 274; İbn Hallikan, *Vefeyat*, I, 112.

3 İbnu'l-Esir, *el-Lübab*, III, 171; es-Sübkî, *ag.*, II, 275.

4 el-Münavî, *Kevakip*, I, 218.

5 es-Sübkî, *age.*, II, 275; el-Askalanî, *Tehzip*, II, 136.

6 es-Sübkî, *age.* II, 39.

7 Ebu Nuaym, *Hilye*, X, 74.

8 el-Muhâsibî, *Risaletu'l- Müsterşidîn*, 54.

9 Ebu Zur'a er-Razî, *Camiu'l-İlim ve'l-Hikem*, 223.

10 İbn Kesir, *el-Bidaye*, X, 330.

11 İbn Hallikan, *Vefeyat*, II, 53; Sülemî, *Tabakat*, 56. Ahmed b. Hanbel'le Muhâsibî arasındaki soğukluluğu değerlendiren ve cenazesine sadece *dört* kişinin katıldığına dair rivayetin şüpheli olduğunu söyleyen Sübkî, görüşünü şöyle dile getiriyor: "Bana göre bu kabil şeyler her bölge ve her devirde alimler arasında, arkadaşında gördüğü bir hatayı tashih etme gayesiyle ve bir ictihat eseri olarak, vuku bulabilir. Fakat Hatib-i Bağdadî ve başkalarının naklettikleri, Muhâsibî kelam ilminin bazı meselelerinde konuşmuş da bu yüzden Ahmed b. Hanbel onu terk etmiş; Muhâsibî de, halkın imama bağlı olduğunu bildiği için, Bağdat'taki bir evde saklanmış ve orada ölmüş, namazını da sadece dört kişi kıldırmış, şeklindeki sözlerin sahih ve olmuş olması ihtimalden uzaktır. Hafız Zehebî de *el-Mizan*'da [II, 199] buna işaret etmiş ve "Münkati', aslının olması zor bir hikayedir," demiştir." es-Sübkî, *Tabakatu'ş-Şafi'iyye*, II, 39.

12 el-Muhâsibî, *el-Vesâyâ*, 14.

13 Taşköprüzade, *Mevzuatu'l-Ulûm*, II, 844.

14 İbn Hallikan, *Vefayat*, I, 158

15 el-Hatib el-Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, VIII, 211.

16 Age. VIII, 114.
17 Gazalî, *el-Münkiz*, 165. (A. Mahmud'dun şerhiyle birlikte.)
18 eş-Şatıbî, *el-Muvafakât*, II, 258.
19 Şehristanî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 65.
20 Geniş bilgi için bkz. A. Mahmud, *Üstazu's-Sairîn*, 101-102.
21 İbnü'l-Esir, *el-Lübab*, III, 171; el-Askalanî, *Tehzib*, II, 136; A.J. Arberry, *Sofism*, 51.
22 bkz. el-Muhâsibî, *el-Aklu ve Fehmu'l-Kur'an*, 279, 285, 299, 395, 396; *er-Ri'aye*, 57, 58; *el-Mekasib*, 42; ez-Zehebî, *Mizan*, I, 430; İbnü'l-Esir, *Lübab*, III, 171; es-Sübkî, *Tabakatu'ş-Şafi'iyye*, II, 276; el-Askalanî, *Tehzib*, II, 135.
23 el-Muhâsibî, *el-Akl ve Fehmu'l-Kur'an*, (Muhakkik mukaddimesi), 26.
24 bkz. *er-Ri'aye*, 315.
25 bkz. *er-Ri'aye*, 270.
26 bkz. *el-Akl ve Fehmu'l-Kur'an*, 472; *Adabu'n-Nüfûs*, 81.
27 krş. el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafa*, I, 66.
28 Belli çevrelerde meşhur olan hadislerin varlığı için bkz. es-Suyûtî, *Tedrîb*, II, 1-73.
29 bkz. İbn Ebi Hatim, *ec-Cerh ve ta'dil*, I, 10, 41, II, 30-31; Ebu Talib el-Mekkî, *Kûtu'l- Kulûb*, I, 363; Ahmed Naim, *Tecrid* (Mukaddime), I, 340; et-Tehânevî, *Kavâid fi 'Ulûmi'l-hadîs*, 92.
30 es-Sahâvî, *Fethu'l-Muğîs*, I, 267; es-Suyûtî, *Tedrib*, I, 298.
31 bkz. İ. Canan, *Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye*, 10.
32 Arberry, *Sufism*, 11; Underhill, *Mysticism*, 9; Nicholson, *İslam Sûfileri*, 1.
33 M. Turhan, *Kültür Değişimleri,* 10; H. Aydın, *Muhasibî'nin Tasavvuf Felsefesi*, 11.
34 Bu eserlerin adları şöyledir: *İslam Sûfileri*; *İslam Tasavvufu Üzerinde Araştırmalar*; *Tasavvufta Şahsiyet Fikri*; *Arap Edebiyat Tarihi*.
35 bkz. *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazı'l-Kur'an*, *hikmet* maddesi.
36 bkz. *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazı'l-hadis*, *hikmet* maddesi.
37 Taşköprüzade, *Mevzuat*, I, 781; Attar, *Tezkire*, 303; eş-Şa'ranî, *et-Tabakat*, I, 64; Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 206; Bağdadî, *Tarihu'l-Bağdad*, VIII, 211; Şehristanî, *Milel*, I, 40.
38 Ebu Nuaym, *Hilye*, X, 78.
39 *Vera'*: Uygunsuz, yakışıksız ve gereksiz şeylerden sakınmak, haram ve yasaklara karşı da titiz davranmak, tetikte olmak veya yasaklanmış şeylere girme endişesiyle, bütün şüpheli hususlara karşı kapanmak anlamındadır. Türkçede bunu bir kelime ile karşılamak mümkün olmadığından aslını kullanacağız.
40 bkz. Abdülfettah Ebu Güdde'nin *Risaletu'l-Müsterşidîn*e yazdığı önsöz, 12.
41 el-Münavî, *Kevakip*, I, 218.
42 Gazalî, *el-Münkiz*, 165. (A. Mahmud'un şerhiyle birlikte.)
43 A. Mahmud, *Üstazü's-Sairîn*, 52.
44 «Bağdat Medresesi'nin en büyük temsilcisi -söylediğimiz gibi- kurucusu Muhasibî'dir. Bağdat Medresesi'nden yararlanan sûfîler, Muhasibî'yle veya talebeleriyle sohbet etmişler, doğrudan veya dolaylı kendisinden tarikat almışlardır. Bunların başında Cüneyd, Ebu Hamza, Ebu'l-Hüseyn en-Nurî, Ahmed b. Mesruk ve Seri es-Sakatî gelir. Bu medresenin nazariyeleri, tasavvufun şu konuları etrafında dönmektedir: 1. Kelâmî ve tasavvufî anlamıyla tevhid ve buna bağlı marifet, ilahî aşk, fenâ ve bekâ kavramları, 2. Nefis ve afetleri, vecd, aşk, dünya ve ahirette Allah'ı müşahede gibi sûfî makam ve haller. ...» Afifî, *Sevretu'r-Ruhiyye*, 94.

MÜELLİFİN GİRİŞİ

Bütün söz, heves ve isteklerden önce, Allah'a hamd ederim. Çünkü Allah'ın hamdı ve zikriyle başlamayan her mühim iş, bereketsiz, neticesiz ve havada kalmaya mahkûmdur. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'den de bu şekilde rivayet edilmiştir. Hamd, evvel ve kadim olan ve daha sonra yok olmayacak Allah'a mahsustur. Bu sıfat O'ndan başka hiç kimsenin hakkı olmadığı gibi, O'ndan başka hiç kimseye de yakışmaz. Çünkü O var ve bir idi, onunla beraber hiçbir şey yoktu. Sonra hiç bir aslî madde olmaksızın eşyayı yaratmaya başladı. Çünkü O'nunla beraber kadim hiçbir şey yoktu. Dilediği gibi eşyayı yarattı; inşa ve takdir etti. Varlığın idaresinde hiçbir ortağı bulunmamaktadır. O'nun dışında her şey, O'nun kulu ve mülküdür. Bizi, kendi fazlı, nimeti ve sayısız kerem ve cömertliğiyle yarattı. Lâyık olduğu vecihle, zatının keremi ve celâlinin izzetine yakışır bir şekilde, O'na hamd olsun. O'ndan hidayet ve yardım diler ve O'na dayanırız.

Peygamberi olan Hz. Muhammed'e ve âline salât ve selâm olsun.

Sorduğun soruların tamamını anladım. Sorularına cevap vermeden önce seni, güzelce dinlemeye teşvik etmek istiyorum. Allah'ın hakkına uyma ve onu yerine getirme konusunda vereceğim cevaplara iyice kulak ver! Umulur ki, Allah seni yararlanmaya muvaffak eder. Nitekim Allah Kitabında kim, Allah'ın sevdiği ve razı olduğu şekilde dinlerse bu kendisi için bir öğüt, yani uyarıcı olur diye haber vermektedir. Allah herhangi bir kulu için bir şey takdir etmişse, o şey öyle olur ve haber verdiği gibi ona ulaşır. O şöyle buyuruyor: "*Muhakkak ki bunda, kalbi olan* (tefsirde, aklı olan denilmiştir) *yahut şahid olarak kulak veren kimse için bir öğüt vardır*" (Kaf, 50/37). Mücahid, ayette geçen "*kalbiyle şahid olmak*" ifadesinin 'kişinin hayal kurup düşünceye dalmaması ve konuşulanların farkında olması,' anlamına geldiğini söyler.

Öyle ise Allah'ın kitabını, bir hükmü, ilmî bir meseleyi veya öğüdü dinleyen kişi, o sırada hayal dünyasına dalmaz ve dinlemekte olduğu şeye dikkat kesilirse dinlediği şeye *kalbini şahid* kılmış olur. Allah bu ayette, dinleme durumunda olan kişiye öğüt vermektedir. '*Güzel dinlemeyi*' mü'minlerin özelliklerinden sayarak şöyle buyuruyor: "*Onlar ki, sözü dinlerler ve onun en güzeline uyarlar. İşte onlar Allah'ın kendilerini doğru yola ilettiği kimselerdir ve onlar akl-i selim sahiplerdir.*" (Zümer, 39/18). "*Kur'an okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki, size rahmet edilsin*" (A'raf, 7/204). Her ne kadar bu ayetler, namazda veya hutbe dinlerken takınılması gerekli tavır hakkında nazil olmuş ise de, aynı zamanda her hayırlı söz dinleyenin takınacağı tavır ve edeptir de. Allah, Nahle veya Ukaz'da Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'i dinleyen mü'min cinleri de bununla nitelemektedir: "*Ona geldiklerinde (birbirlerine), "susun (dinleyin)" dediler*" (Ahkaf, 46/29). Konuşmayı terk edip, zihni oraya odaklayarak kitabını dinlemeyi emretmektedir ki, iyice anlaşılsın.

Bunun aksi olan davranışları ise tenkit etmektedir: "*Biz onların, seni dinlerken ne sebeple dinlediklerini, kendi aralarında gizli konuşurlarken de o zalimlerin "siz büyülenmiş bir adamdan başkasına uymuyorsunuz" dediklerini gayet iyi biliyoruz*" (İsra, 17/47). Böylece, kalb huzuruyla, yüce kelâmını dinlemek için susanı övmüş ve kullarına, gereğine uygun anlamaları için, bunu bir terbiye olarak emretmiştir.

Vehb b. Münebbih'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Organların hareketsizliği, gözlerin kapalı olması, can kulağı ve kalb huzuruyla dinlemek ve söyleneni tatbik etmeye kararlı olmak, dinlemenin adabındandır." İşte bu Allah'ın hoşuna gidecek bir dinleme tarzıdır. Organlar, neticede kalbi de meşgul edecek ve dinlemekten alıkoyacak herhangi bir şeyle uğraşmayacak; gördüğü şeylerle kalb oyalanmasın diye gözler yumulacak, zihin konuşulana odaklanarak hayal kurmayacak ve kişi konuşulanları tatbik etmek için anlamaya gayret edecek… Çünkü Allah'ın mü'minleri onunla terbiye ettiği ilk şey, ondan bir şeyler dinleme istek ve gayretini ortaya koymaları, sonra niyet ve kalb huzuruyla dinlemeleri ve anladıklarıyla amel etmeleridir.

Hikmetli söz sahiplerinden birisi şunu demiştir: "Güzel konuşmayı öğrendiğin gibi güzel dinlemeyi de öğren! Nitekim konuşan sözünü bitirinceye kadar sözünü kesmemek, cevap vermede acele davranmamak, konuşana yüzüyle yönelip ona bakmak, onu anlamak için can kulağıyla dinlemek ve anladığını ortaya koyacak bir tavır sergilemek, dinlemenin adabındandır."

el-Ğulâbî, Sufyan b. Uyeyne'yi, "ilmin başı güzel dinlemedir; sonra anlama, sonra hıfzetme, sonra onunla amel etme ve sonra da onu yayma gelir," derken duyduğunu bize aktarmaktadır.

Bütün bu söylediklerimizi, hikmetli söz söyleyenlerden bir zat şu darb-ı meselle dile getirmektedir: "Tohum eken, tohumunu getirir ve ondan bir avuç alıp saçar. O tohumun bir kısmı yol üstüne düşer, onu hemen kuşlar kapışırlar. Bir kısmı, üzerinde çok az toprak bulunan bir kayanın üstüne denk gelir. Birazcık nemlenir, kök salar. Kökler sert kayaya varıp geçecek yer bulamayınca kuruyuverir. Bir kısmı, güzel fakat dikenli bir toprağa düşer, bitip boy verince dikenler etrafını sarar ve boğarlar, neticede işe yaramaz hale gelir. Bir kısmı da ne yol, ne kaya, ne de dikenli olan bir toprağa isabet eder. Boy atar ve yararlı hale gelir."

Bu misalde tohum eken, hikmetli söz söyleyene; tohum, hikmetli, doğru söze; yola düşen tohum, dinlemek istemediği halde dinleyen ve neticede de şeytanın kalbine attığı düşüncelerle dinlediğini unutana; kayalığa düşen tohum, güzelce dinleyen, fakat onu uygulayacak bir gayret taşımayan ve anladığını ifsad edene; dikenli toprağa düşen tohum, söze kulak verip onu uygulamaya niyetli, fakat kötü duygu ve isteklerin itirazı karşısında boğulan ve dinlediklerini ifşa edip niyetlendiği şeyi yerine getirmeyene; ne yola ne kayalığa ne de dikenli toprağa düşmeyip, güzel bir toprağa düşen tohum ise, sözü dinleyip onu

uygulamaya niyet eden, anlayan, yeri gelince uygulamak için sabırlı olup, kötü duygulardan uzaklaşan kişiye benzetilmiştir.

Ebu Abdullah şöyle der: "Söylenen bu darb-ı mesel, Allah'ın sevdiği ve kullarını onunla terbiye ettiği şeyi anlatmaktadır. Çünkü O, kullarını dinleme, susma, itaate niyet ve bunun üzerine sabır; gerektiğinde duyduğunu uygulamak ve hem şehvetlerden, hem de itaatten alıkoyacak ve ifsad edecek şeylerden kaçınmak ve onu uygulamak üzere terbiye etmiştir."

Sana vereceğim cevapları, yukarıda anlatıldığı şekliyle dinle! Eğer bu şekilde dinlersen, Allah sana vereceğim cevaplardan yararlanabilme imkânı verir. Kişi, Allah'ın hoşuna gidecek şekilde dinlerse, Allah sevdiği şekilde anlamayı bahşeder. Zira O, dinleyicinin dinlediği şeyi gayet iyi bilir, irade ve ilgisinden haberdardır, eylemlerini de görmektedir. Allah'ın, anlamak istemeyeni ayıpladığını ve onların bu tavrını bildiğini şöyle derken duymadın mı? "*Biz, onların seni dinlerken ne maksatla dinlediklerini ve kendi aralarında fısıldaşmalarını... çok iyi biliriz.*" (İsrâ, 17/47)

Öyle ise, Allah (celle celâluhû) seni görmekte, gayret ve isteklerini bilmektedir. Kalbini, sana vereceğim cevapları dinlerken ve yazacaklarıma bakarken, Allah'ın hoşuna gidecek şeyler konusunda sağlam tut! Zira O'nun izni, yardımı, lütfü ve dilemesiyle ancak O'na hakkıyla itaat etme imkânı bulabilirsin.

Allah Hakkına Uymak

Haris şöyle dedi: "Senin, Allah hakkı ve ona uyma konusunda sorduğun şeye gelince; doğrusu sen asrımız insanlarının yerine getirmediği öyle önemli bir şey sordun ki, Allah onu korumak için peygamberlerini ve sevdiği insanları görevlendirmiştir. Onlar da, O'nun emrine uymuş ve gereğini yerine getirmişlerdir.

Bu konuyla ilgili Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) kızı Hz. Fatıma'nın torunlarından Muhammed b. Ali b. Hüseyin'den şu hadis rivayet edilmiştir, "Allah hakkını koruyanlar, başkalarının korktuğu şeylerden korkmayıp, emniyet içinde yaşadıkları büyük bir nimete sahiptirler. Başkalarının ancak ümit edebildikleri fakat kavuşamadıkları şeyleri elde etmişlerdir. Allah'ın orada cemalini onlara göstereceğini vaad ettiği hak meclisindedirler. Cemalini görme nimetine ve rızasına nail ederek onlara zirve seviyede ikram etmiştir. Ondan daha yüksek hiçbir makam, ikram ve gayenin bulunmadığı o hak meclisinde onlara, "*emrime itaat eden, vasiyetimi yerine getiren ve gıyabımda benden korkan kullarım, ziyaretçilerim ve varlıklar arasından seçtiğim kişiler! Sizlere merhaba!*" der.[1] Çünkü onlara emanet edilen ve Allah'ın yerine getirilmesini emrettiği her şeyi koruyup yerine getirdiler. Nitekim Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: "*Hepiniz çobansınız ve hepiniz emrinize verilenden mesulsünüz.*"[2]

Öyle ise kullara düşen şey, gerek kendilerinin ve gerekse sorumluluklarını yüklendikleri kimselerin hakkı olarak, Allah'ın emrettiği görevleri yerine getirmektir. Devlet reisi halkından mesuldür. İster toplumun genelini ilgilendirsin, isterse bir ferdi ilgilendirsin, kendisine düşen görevleri yerine getirmek mecburiyetindedir. Hz. Ömer'in "Allah'ın, Fırat nehri kenarında kaybolan bir oğlağın hesabını benden sormasından korkuyorum!" dediğini hiç duymadın mı? Allah, gerek sadece kendilerini ilgilendirsin, gerekse karşılıklı haklar doğursun, kulların yüklediği her vecibeye uyulmasını emretmiştir. *İşte bu, kullara yüklenen ve uygulanması gereken Allah hakkıdır.*

Allah, kendilerine emredilmediği halde, sonradan ortaya çıkardıkları ve hakkıyla yerine getirmedikleri ruhbanlıktan ötürü İsrailoğulları'ndan bir grubu tenkid ederek şöyle buyurmuştur: "*İcad ettikleri ruhbanlığı biz onlara yazmamıştık. Yalnız Allah'ın rızâsını kazanmak için (onu kendileri icad ettiler) fakat ona gereği gibi de uymadılar.*" (Hadîd, 57/27). Ayette geçen '*mâ*' harfinin anlamında ihtilâf edilmiştir. Mücahid; "onlara bunu, ancak Allah rızâsını arasınlar diye emrettik" anlamına geldiğini söylemiştir. Ebu Ümâme ve başkaları, "onlara bunu emretmemiştik, Ancak Allah rızâsını kazanmak için kendileri ortaya çıkardılar. Allah bunu terk ettikleri için onları tenkit etmiştir," demişlerdir. Çoğu âlimlerin benimsediği ikinci açıklama doğruya daha yakındır. Nitekim Cenab-ı Hakk ayetin devamında, "*fakat ona gereği gibi de uymadılar,*" buyurmuştur.

Allah, kendilerine emredilmeyen ve gerekli de olmayan bir hususta ötürü onları tenkid ediyorsa, yerine getirilmesi emredilen ve terkinden ötürü gazab ve ceza gereken bir şeyi terk edenin hâli nice olur? Oysa emredileni yerine getirmek, dünya ve ahirette her hayrın anahtarıdır. Buna **takvâ** denilir. Takvâ sahipleri için,

– cennet hazırlanmış,

– bununla âhiret emniyeti gerçekleşecek,

– amellerinin kabul edileceği vaad edilmiş,

– '*Allah'ın dostları*' diye isimlendirilmişler,

– korku ve üzüntü gününde bütün varlıkları sarsacak geçici dehşetin dışında, kendilerinden korku ve üzüntü kaldırılmış,

– dünyada zafere ermeleri ve ibadetleri bihakkın yerine getirmeleri için yardıma mazhar olmuşlar,

– kendilerine, herkese ağır gelen sıkıntılardan kolayca kurtulma imkânı ve

– hiç ummadıkları yerden rızık verilmiştir. Nitekim Cenab-ı Hakk takvâ ehli hakkında şöyle buyuruyor: "*Kim Allah'tan korkarsa (Allah) bir çıkış (yolu) yaratır ve onu ummadığı yerden rızıklandırır.*" (Talak, 65/2-3). "*Rabbinizden bir bağışa ve genişliği göklerle yer arası kadar olan, takvâ sahipleri için hazırlanmış bulunan cennete koşun*" (Al-i İmran, 3/133) Takvâ sahipleri dışında hiç kimseye bu benzer bir şey görebiliyor musun?!

Takvâ ve Mahiyeti

Allah'ın, sahipleri için cenneti hazırladığı *takvâ* şudur: Şirk dâhil, Allah'ın nehyettiği her günahtan veya Allah'ın emrettiği herhangi bir mükellefiyeti yerine getirmemekten sakınmaktır. Yüce Mevlâ şöyle ferman ediyor: "*Sizden önce kitap verilenlere de, size de "muttaki olun (Allah'tan korkun)" diye tavsiye ettik.*" (Nisa, 4/131). Bu, Allah'ın hem öncekilere hem de sonrakilere vasiyetidir. Ayrıca şöyle buyuruyor: "*İyi bil ki, Allah'ın velilerine korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir*" (Yunus,10/62).

Hadis-i şerifte ise şunlar rivayet ediliyor: "*Kıyâmet günü bir münâdî şöyle seslenir: "Ey Allah'ın kulları! Bugün size korku yoktur ve siz üzülmeyeceksiniz." Bütün insanlar başlarını kaldırarak, "Biz Allah'ın kullarıyız," derler. Münâdî, "ayetlerimize inanıp Müslüman olanlar," ifadesini ekleyince, kâfirler başlarını eğerler, tevhid ehlinin başı kaldırılmış olarak kalır. Sonra*

Münâdî "iman edip takvâ sahibi olanlar" kaydını ekler. O zaman kibirliler de başlarını eğerler, muttakiler kalır." Kerim olan Allah, vaad ettiği gibi, onlardaki korku ve üzüntüyü gidermiştir. Çünkü O, kerem sahiplerinin en keremlisidir. Dostlarını terk etmediği gibi, tehlike anında onları düşmanlarına da teslim etmez. Çünkü O, "*muttakiler güvenilir bir makamdadırlar*" (Duhân, 44/51) buyurmuştur. Takvânın aslı, Allah'tan korkma ve çekinmedir. Ayrıca şöyle buyurmuştur: "*Rabbi'nin huzurunda hesap vermekten çekinen kimseye iki cennet vardır.*" (Rahman, 55/46), "*Ama kim Rabbi'nin huzurunda hesap vermekten çekinir ve nefsi kötü heveslerden menederse, (onun için) gidilecek yer cennettir.*" (Naziat, 79/40-41) Böylece, her şeyi bilen Allah, *havfın takvâdan önce geldiğini de bildirmiş oluyor*.

Araplar, birbirilerine bir şeyden sakınmayı emrettiklerinde şöyle derler: Vahşî hayvandan sakın, (yıkılmak üzere olan) duvardan sakın, kuyudan sakın... Yani "saydığım şeylere dikkat et" demektir.

Allah'a karşı muttaki olmanın aslı O'ndan korkmak (havf) olunca, onlara korktukları azabın yerine emniyet vaad ederek şöyle ferman ediyor: "*Takvâ sahipleri güvenilir bir makamdadır.*" (Duhân, 44/51), "*Oraya esenlik ve güven içinde giriniz*" (Hicr, 15/46), "*O halde ateşin içine atılan mı daha iyidir, yoksa kıyâmet günü güvenle gelen mi?*" (Fussilet, 41/40)

Konuyla ilgili şu haber aktarılmıştır: "*Allah, kıyâmet günü, "izzet ve celâlime yemin ederim ki, bugün herhangi bir kulum için iki emniyeti bir araya getirmeyeceğim. Kim dünyada benden korkmuşsa bugün emniyette olacak, kim de dünyada benden emin yaşadıysa, bugün onu korkutacağım" buyurmuştur.*"[3] Bu sözden sonra, Allah hakkındaki düşüncen nedir?

O gün bu kalplerden sadece birine sahip olacaksın. Ya dünyada iken Allah için takva üzere olup korkan bir kalbtir ki, bugün duyduklarından ötürü adeta sevinçten uçmaktadır. Sabrettiği için karşılaştığı sevaplar, ulaştığı emniyet ve rızâ ile kıyâmet ehlinin gözü önünde, Allah'tan adeta özel iltifatlar duyar ve bunu gıpta ve sevinçle etrafına hissettirir. Ya da dünyada gaflet, aldanmışlık ve emniyet içinde yaşamış bir kalbtir ki, bugün korku ve dehşet içindedir; gaflet ve aldanmışlığının cezasını görünce büyük bir pişmanlık duymaktadır; Allah'ın kat kat artan azabından kurtulamayacağı gerçeği içine yerleşmiştir. Allah, kıyâmet ehlinin gözü önünde, onun bir şaki olduğunu ve hüsran içinde bulunduğunu söyler ve o eda ile ona seslenir.

Sakınmanın (Hazer) Anlamı

Hâris el-el-Muhâsibî dedi ki: "Kardeşim! Seni ve nefsimi, yüzlerin öne eğildiği, seslerin kısıldığı, zalimlerin alçaldığı, kibir ve üstünlük taslayanların horlandığı; öncekilerle sonrakilerin zillet ve meskenet içinde âlemlerin Rabbi'ne boyun eğerek teslim oldukları kıyamet gününden sakındırıyorum.

Onları oraya, heybet, üstünlük ve yegâne hüküm sahibi olan Allah toplamıştır. Uzun bir süre beklettikten sonra, hükmünü vermek üzere onları ayırır ve şöyle yemin eder: "Dünya hayatında kendisine emir ve nehiylerde bulunduğum hiçbir kulumu, gizli veya açık, yaptığı her işinden sorguya çekmeden bırakmayacağım!"

Hangi kalble Allah'ın huzuruna çıkacağına ve sorgu esnasında hangi cevapları vereceğine dikkat et! Çünkü O'nu ancak doğru olanlar doğrular ve ancak yalancı olanlar yalanlar.

Allah'ın Huzuruna Çıkmak İçin Kul Hangi Hazırlıkla İşe Başlar?

Senin, bu yer için yapacağın ilk hazırlık, gizli ve açık olarak Allah'tan çekinme, yani **takvâ** olsun. Ta ki, takvâ ehline vaad edilen emniyet, gıbta ve sevincin yerini bulacağı anda kalbin, onların kalbiyle beraber olsun.

Allah, onlara ahirette vereceklerin yanı sıra, onları dünyada da terk etmemiştir. Öyle ki, kalblerini nurlandırmış, onları izzetli kılarak bütün varlıklardan müstağni kılmış ve onlara, kendisine ibadet etme nimetini bahşetmiştir. O'ndan korkmalarına rağmen her zaman O'na hüsn-ü zan beslemelerini ve O'na ümitle bağlanmalarını sağlamıştır. Sonra cemaline ve cennetine karşı büyük bir istek ve arzuyla donatmıştır. Böylece onları güçlükten, kendisine olan itaat ve bu itaatin doğurduğu sevinçten ötürü, nimet bolluğuna boğmuştur. Dünyadan kendilerine bahşedilen az bir varlıkla yüksek bir kanaat mertebesine çıkmışlardır. Bu kanaat içinde güzel bir hayat geçirmelerini ve yardımlara mazhar olmalarını sağlamıştır. İşte bunlar, Allah'ın kendilerine vaad ettiğidir. Onun için şöyle buyurmuştur: "*Allah, takvâ sahipleri ve iyilik yapanlarla beraberdir.*" (Nahl, 16/128)

Allah'ın, yardım ve desteğiyle yanında bulunduğu kişi, zulme ve terk edilmişliğe (hizlan) uğrar mı? Dolayısıyla onlar en izzetli, kalbleri en aydınlık, manevî zenginliğe en çok sahip olan ve en iyi şekilde yaşayanlardır. Onlar, başkalarının sevindiği şeye üzülür, üzüldükleri şeye ise sevinirler. Başkalarının kaçtığı şeyi ister, gaflet ve aldanma ehlinin rağbet ettiği şeyden ise kaçarlar. Çünkü onların Allah'la ünsiyetleri O'na münacatlarının tam olması içindir. Sırlarını O'na tevdi ederler, ihtiyaç anında O'na koşarlar. O'nu bir koruyucu ve sığınak olarak seçmişlerdir. Yaratılmışlara değil, O'na güvenirler. Kendilerini O'ndan koparacak her şeyden ilgiyi keserler. İnsanlar, yaratıklarla içli-dışlı oldukları zaman, onlar yaratılmışlardan kaçar, O'na sığınırlar. İşte, takvânın sağladığı budur. Çünkü o, amelin esası ve itaatin aslıdır. Takvâ, abidlerin ilk uğrağı ve aynı zamanda en yücesidir. Çünkü nafileler ondan sonradır. Takvasız hiç bir nafile kabul olmadığı gibi, ilimsiz amel edenlerin bütünü onu kaybetmişlerdir. Yüce Allah, kitabının birçok ayetinde onu emretmektedir. Hem Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), hem de O'ndan sonra günümüze kadar gelen âlimler takvâ konusunda uyarılarda bulunmuş ve onun üstün bir değer olduğunu belirtmişlerdir.

Allah'ın kitabında emrettiği şeyin tefsirine gelince: Süneyd b. Davud, Haccac'dan, o Ebi Ca'fer'den, o er-Rebi'den, o da Ebu'l-Aliye'den bize, "*İyilik ve takvâda yardımlaşınız*" (Maide, 5/2) ayeti konusunda şunu rivayet etmektedir: "Ayette geçen birr, size emredilen, takvâ ise size yasaklanan şeyleri ihtiva eder."

Velid b. Şuca', Damre b. Recâb. Ebi Seleme'den, o da Yunus b. Ubeyd'den rivayet etmiştir ki, Hasan şöyle dedi: "Abidlerin yaptıkları en faziletli ibadet, Allah'ın nehyettiği şeyleri yapmamaktır."

Velid, Ömer b. Hafs b. Sabit el-Ansarî'den, o Süfyan-ı Sevrî'den, o da bir adamdan rivayet etmiştir ki, Hasan: "*Allah, takvâ sahipleri ve iyilik yapanlarla beraberdir.*" (Nahl, 16/128) ayeti hakkında şöyle dedi: "Yasakladığı hususlarda Allah'tan kork! Emrettiği şeyleri ise güzelce yerine getir!"

Suneyd b. Davud, Haccac'tan, o da Cüreyc'den rivayet etmiştir ki, Mücahid "*onlara, önünüzdeki ve arkanızdaki olaylardan sakınınız ki; esirgenesiniz, dendiği zaman, (yüz çevirirler)*" (Yasin, 36/45) ayetinin tefsiri sadedinde şunu söyledi: "Günahlardan

(sakının), çünkü günahların terkiyle rahmet-i ilahî coşar.”

Ebu Nasr, Haccac’dan, o da Mansur’dan, o da İbrahim veya Mücahid’in “*Rabbinin huzurunda hesap vermekten çekinen için iki cennet vardır*” (Rahman, 55/46) ayeti hakkında şunu dediğini bize aktarmıştır: “Kul, günah işlemek ister veya ona yeltenir, sonra Rabbin’den korkar ve günahı terkeder.”

Suneyd, Haccac’dan o da İbn Cüreyc’den, Mucahid’in “*ve göğüslerin gizlediği...*” (Mü’min, 40/19) ayeti hakkında “*nefsin konuştukları şeyler*” dediğini bize aktarmaktadır.

Ubeydullah b. Musa, Hişam b. Urve’nin, zannederim babasından, şu bilgiyi aktardığını bize rivayet etmektedir: “Hz. Ebubekir halife seçilince, Allah’a hamd u senadan sonra, “Ey insanlar! En hayırlınız olmadığım halde beni seçtiniz. Ancak, Kur’an nazil oldu. Hz. Peygamber bir sünnet bıraktı, öğretildik ve öğrendik. Akıllıların en akıllısının takvâ sahibi kişi, ahmakların en ahmağının ise facir kişi olduğunu biliniz. Yanımda en güçlünüz, kendisinden mazlumun hakkı alınıncaya kadar en zayıf; en zayıfınız ise, zalimden hakkını alıncaya kadar en güçlü olanınızdır. Ey insanlar! Ben benden öncekine uymaktayım, bid’atçı değilim. Doğruyu yapınca bana yardım edin, yanlış yaptığım zaman ise yanlışımı düzeltin!” dedi.

Takvânın İzahı

Dedim ki;

“Takvâ nedir?”

Dedi ki;

“Allah’ın hoşuna gitmeyen şeyden sakınmaktır.”

Dedim ki;

“Kimden sakınmaktır?”

Dedi ki,

“Allah Teâlâ’dan sakınmaktır.”

Dedim ki;

“Peki, hangi konuda O’ndan sakınmaktır?”

Dedi ki;

“İki konuda: Emrettiklerini yerine getirmemek, haram kılıp nehyettiği şeyleri de, gizli veya aşikâr, yapmak. Bunların aksi şudur: Allah’ın emrettiklerini yerine getirmek, nehyettiklerini de terk etmek.

Ayrıca, bir fitne çıkınca Talk b.Hubeyb’in “ondan takvâ ile sakının” dediği; Bekr b. Abdullah el-Muzeni’nin de, “bize takvâyı izah et!” sözü üzerine, “takvâ, Allah’tan bir nur üzere, O’ndan sevap ümit ederek, O’na itaatle iş yapmandır,” şeklinde cevap verdiği rivayet edilmektedir.

Takvânın eylemlerdeki hakikati, hakkı yerine getirmek ve günahları terk etmektir. Vicdandaki hakikati ise, farzlarda, ihlâsla Allah’ın iradesini hâkim kılmak; Allah’ın, kullarını teşvik ettiği, ancak onlara acıdığından ötürü farz kılmadığı namaz ve oruç gibi nafile ve benzeri bütün amellerde ise ağlamak ve hüzünle amel etmektir. Kulların, teşvik edildiği ibadetler, ancak takvâ ve iradeyi O’na has kılmakla kabul olur. Verâ’ da takvâdandır. Çünkü kul Allah’a karşı takvalı olunca verâ’a kavuşur.

Verâ’ın Anlamı

Dedim ki;

“Verâ’ nedir?”

Dedi ki,

“Allah’ın hoşuna gitmeyen şeyden uzak durmaktır. Hz. Ömer’in (radıyallahu anh), “hırsızdan uzak durun, onu gözetlemeyin” sözü, “onu yüklerinizin başından kovun, hırsızlık yapıncaya kadar onu gözetlemeyin” manasına gelir. Araplar da, “deveden uzak dur!” manasına “verâ’a” sözünü kullanırlar.

Takvâ abidlerin ilk mertebesidir. Onunla, bir üst mertebeyi idrak eder ve onunla amellerini tezkiye ederler. Çünkü kendisiyle Allah rızâsı hedeflenmeyen hiçbir ameli Allah, kabul etmez. Allah’a yemin ederim ki, takvâ sahiplerinin çoğu takvâ ile yetinmemiş, kalb ve bedenle çok gayret sarf ederek bu uğurda can ve mallarını harcamışlardır. Allah sana merhamet etsin! Sen onlara nazaran nerede olduğuna dikkat et!

Asrımızdaki abidlerin tümünün bu konuda aldanmış olmalarından endişe ediyorum. Zira namaz kılan, oruç tutan, hacca giden, gazvelere iştirak eden, gözü yaşlı nice insan vardır ki, nefsinde zelil, büründüğü elbisesi içinde dünyayı terk etmiş göründüğü halde, değersiz dünyanın yularından sımsıkı tutmaktadır! Bunlar, Allah için kalbten gelmeyen bir samimiyetle, dünyadan el-etek çektiklerini ve zahid olduklarını, abidlere karşı göstermelik ibadetlerle ortaya koymak isterler. Onların ihlâslı oldukları zannedilir. Ancak, gözleriyle, Allah’ın hoşlanmadığı şeylere bakar, sinirlendiği veya birileriyle samimiyet kurduğu zaman da, diliyle kötü söz söyler ve gıybette bulunur. Diğer eylemleriyle de benzeri kötülükler yapar.

Kulun Nefsinde Aldanmışlığının Ölçüsü

Dedim ki;

“Zâhiri amelleriyle aldanmış kişi bu aldanmışlığını ve aldanmışlığının ölçüsünü, dünya hayatındaki sülûk[4] sırasında nasıl bilecek?”

Dedi ki;

“Söz konusu abid ve nasik kişi nefsine dönüp, zühd ve ibadet içinde geçirdiği günlerini göz önüne getirir. Acaba, bütün organlarını Allah’ın nehyettiği şeylerden alıkoyduğu ve farz kıldığı şeyleri yerine getirdiği bir günü olmuş mudur? Bunu

yaparsa eminim her organı itiraz eder. Acaba sabahtan akşama dilini tuttuğu, dolayısıyla Allah'ın hoşuna gitmeyen bir söz söylemediği, Allah tarafından söylenmesi gerekli kılınan sözü ihmal etmediği bir günü olmuş mudur? Bırak cehalet döneminde, korkarım seyirdeki dönemde bile, böyle bir gün bulamaz. Bu durum, göz, kulak, ayak vs. bütün organları için söz konusudur.

Sâlik, sülûk döneminde zahirî organlarını, Allah'ın yasaklarından koruduğu böyle bir gün bulsa bile; nefsine dönüp şunu araştırsın: Zahirî organlarını korumakla birlikte, acaba o dönemde kalbinin, Allah'ın muttali olmasını istemediği duygular barındırmadığı bir gün geçirmiş midir? Aklının arzularına bekçilik yaptığı, Allah'ın hoşuna gitmeyen riyâ gibi duygulardan hiçbirinin kalbine gelmediği, arzu ve hevesinin veya diğer iç düşmanlarının bütün dürtülerinden emin olduğu, böylece ihlâsla geçirdiği ve gafletle değil, şuurlu bir şekilde kalbini gözettiği bir gün...! Korkarım böyle bir gün bulamayacaktır. Korkarım, saydığımız ve Allah'ın hoşuna gitmeyen hususlardan korunmuş bir gün bulsa bile, *ucub, kibir, hased, düşmanın başına gelene sevinme, sû-i zan* ve benzeri duygulardan arınmış bir gün bulamaz! Çünkü, günümüz abidlerinin bütünü aldanmışlardır. Kendimizi, dünyayı terk eden *nasik*lerden sayıyoruz ama belki de Allah katında günahkâr fasıklarız. Böyle olmadığımızı garanti edemeyiz. Zira üzerimizden bir gün geçmez ki, daha önce işlediğimiz günahlara, kibir, hased, sû-i zan, ucub, düşmanın başına gelene sevinme, riyâ vb. gerek eylemlerimiz, gerekse vicdanımızla işlediğimiz ve daha önce olmayan yeni bir günah işlemiş olmayalım. Her gün eylemlerimiz ve kalbimizle, eski günahlarımıza eklediğimiz yeni günahlar işlemekteyiz.

Öyle ise, şu iki durumdan birinde bulunmaktayız: Ya Allah katında affedilen ve günahlarından geçilenlerdeniz. Zira her gün, gece ve gündüz yenilendiği gibi, yeni günahlar işlemekteyiz. Bu iş, hesap günü Allah'ın huzurunda, birçok soru ve anlatılamaz meşakkatlerle geçen "makam"da durma süresince devam eder. Ya da düşmanlık edilen ve gazaplananlardanız. Dolayısıyla her gün azabımızı artırıp katlayan ve bizi zillet ve aşağılık bir mertebeye sürükleyen yeni günahlar işlemekteyiz. Günahlarımızın her biri ya sorgumuzu veya azabımızı arttırır. Çünkü bulûğ çağına erdiğimizde işlediğimiz ilk günahla azaba müstahak olmuşuz. Sonra, Allah'ın affetmesi müstesna, işlediğimiz her günah, azabın katlanarak artması demektir. Affedilmiş olsak bile, bulûğ çağına erdiğimizde işlediğimiz ilk günahtan ve daha sonra işlediğimiz her günahtan sorguya çekileceğiz.

Hâris şöyle devam etti: "Kardeşim! Takvâ aklından çıkmasın. Çünkü o sermayendir. Bundan sonra yapacağın nafileler ise kârdır. Sermayesini elinde tutamadığı halde kâr elde etmeye çalışan tüccar, akıllı ve maharetli sayılmaz."

Kulun Bilmesi ve Düşünmesi Gereken İlk Şey

Dedim ki;

"Yapmamı önerdiğin ilk şey nedir?"

Dedi ki;

"Her şeyden önce Efendisi olan bir kul olduğunu, ondan ittika etmeden kurtuluşun olamayacağını ve takvâdan sonra da helakin söz konusu olmayacağını bilmendir. Niçin yaratıldığını düşün ve hatırla! Bu fani dünyaya niçin gönderildin? Boş yere yaratılmadığını ve başıboş bırakılmayacağını bil! Yaratılıp bu dünyaya imtihan olmak için gönderildin. Efendine itaat veya isyan edip etmeyeceğini sınamak, bunun neticesinde de, buradan ya ebedi azap ya da ebedi nimet yurduna nakledilmen için gönderildin.

Efendi sahibi bir kul olduğunu, niçin yaratıldığını, nelerle karşılaşacağını ve neticede ebedî azap veya ebedî nimet yurdundan birine döneceğini bilmen, senin ilk başlaman gereken iştir; nefsini ıslah etmen için bundan başka yol bulunmamaktadır. Onun için anlaman gereken ilk şey, efendisi olan ve O'na ibadet etmesi gereken biri olduğunu bilmendir. Bunu bilince, kulun Rabbine ve Efendi'sine itaat etmeden başka bir yolla kurtulamayacağını anlarsın. Rabbinin ve Efendi'nin itaatine götüren yolun ise, ilim olduğunu, sonra sebep, illet ve yerine uygun bir şekilde emir ve nehiyleriyle amel etmek geldiğini bilmelisin. Bunları da ancak, Rabbinin kitabında ve Peygamber'inin sünnetinde bulabilirsin. Çünkü taat kurtuluş yoludur. İlim ise bu yola götüren rehberdir. Taatın aslı verâ', verâ'nın aslı takvâ, takvânın aslı, nefsi hapsetmek (arzularından alıkoymak), nefsi hapsetmenin aslı da havf ve recâdır. Nefsi hapsetmeye götüren rehber, Allah'ın kullarına, kalb ve eylemleriyle, amel etme mecburiyetini getirdiği şeyleri bilmektir. Nitekim dünya ehli de, önceki tecrübelerden, ilimlerden, ticaret mallarının özelliklerinden haberdar olmadan, bir işe ve ticarî teşebbüse girişmezler.

Kulun İşlerinde Kendini Hesaba Çekmesi

Dedim ki;

"Muhâsebe nedir?"

Dedi ki;

"Muhâsebe, Allah'ın hoşlanmadığı şeyi, sevdiği şeylerden ayırarak dikkatli ve tedbirli davranmaktır. Birisi gelecekte yapacağımız, diğeri de daha önce yaptığımız işleri ilgilendiren, iki tür muhâsebe vardır.

Gelecekte yapacağımız amellerimizin muhâsebesini yapmaya, hem ayetler, hem hadis-i şerifler, hem de âlimlerin icma'ı delâlet etmektedir. Ayetlerden şu misaller verilebilir: "*Allah'tan korkun ki, kurtuluşa eresiniz*" (Al-i İmran, 3/130). Yani emrettiği şeyleri yerine getirerek ve nehyettiklerinden kaçınarak, Allah'tan korkun! Tefsirciler, birçok ayetin tefsirinde bu izahları yapmışlardır. "*Allah'ın içinizde saklı olan her şeye hakkıyla vakıf olduğunu bilerek O'nun emrine aykırı davranmaktan sakının!*" (Bakara, 2/235) "*O'ndan sakının ve bilin ki, Allah bağışlayandır, halimdir*" (Bakara, 2/230), "*Doğrusu insanı biz yarattık ve nefsinin ona ne fısıldadığını biliriz*" (Kaf, 50/16). Bu ayetler, Allah'ın bizi kendisinden sakındırması, zikrine tembihatta bulunması ve kalbimizdekine muttali olduğunu göstermesi adına birer delildirler. "*Ey inananlar! Allah yolunda (sefere) çıktığınızda dikkatli olun!*" (Nisa, 4/94), "*Allah'ın rızâsını isteyerek verdiğiniz zekâtlar O'nun nezdinde kat kat bereketlenir*" (Rum, 30/39). "*Nefsini, sabah-akşam, rızâsını isteyerek Rablerine yalvaranlarla beraber tut*" (Kehf, 18/28).

Sadıkların vicdanını anlatma sadedinde de şöyle buyuruyor: "*Biz sizi, sırf Allah rızâsı için yediriyoruz, sizden bir karşılık ve teşekkür de beklemiyoruz*" (İnsan, 76/9) denilmiştir. *"Biz bu kitabı sana hak ile indirdik; öyle ise sen de dini yalnız kendisine has kılarak Allah'a kulluk et.*" (Zümer, 39/2). Tefsirinde, "içine hiç bir şüphenin katılmadığı şey" denilmiştir. "*Allah'ın rızâsını kazanmak ve ruhlarındaki (iman)ı kökleştirmek için mallarını harcayanlar*..." (Bakara, 2/265) Hasan, "onlardan birisi bir sadaka

vermek istediğinde, dikkatle durumu (iç âlemini) incelerdi. Şayet Allah için verdiği kanaatine varırsa verirdi. Allah, kendisini ilgilendiren her hususta dikkatli olana merhamet etsin!" demiştir. Kul, düşünmeden bir iş yapmaz. Faydalı ise yerine getirir, değilse yapmaz.

Selmân-ı Fârisî, Sa'd'â şu vasiyette bulunmuştur: "Bir işe karar vereceğin veya bir hüküm vereceğin zaman Allah'tan kork!" Hasan, "Sahâbe-i Kiram fakih idi. Düşünüp taşınmadan bir işin yapılamayacağını biliyorlardı. Onun için teenni ile hareket ederlerdi." demiştir. Hz. Ali'nin oğlu Muhammed de, "Mü'min teenni ile hareket eden ve Allah için vereceği kararda dikkatli olan kişidir. Gece (gözü kapalı) odun toplayan kişi gibi değildir," şeklinde izahatta bulunmuştur.

Bu konuda birçok ayet vardır. Allah, söz konusu ayetlerde ashabın, gerek kalb, gerekse diğer organlarla yaptıkları amellerde, ihlâsla hareket ettiklerini nitelemektedir.

Konuyla alâkalı şu hadisleri zikredebiliriz:

"*Ameller niyetlere göredir. Herkese kendi niyet ettiği vardır*"[5] Bu hadisi Hz. Ömer rivayet etmiştir. İbn-i Mes'ud "*Kim ne için hicret ederse onun kazancı odur,*" demiştir. "*Kim sadece bir ip niyet edip savaşa çıkarsa ona o vardır.*"[6] Hadisi Hz. Peygamber'den Ubade b. Sâmit rivayet etmiştir. Ona bir adam, kendisine vasiyette ve ikazda bulunmasını isteyince: "*Bir iş yapmak istediğin zaman neticesini iyice düşün!. Şayet neticesi iyi olacaksa yerine getir, zarar olacaksa yapmaktan kaçın!*" diye cevap verdi."[7] Bunu da Tavus rivayet etmiştir.

Lokman, "Mü'min, yapacağı işin neticesini gözetleyerek, pişmanlıktan emin olur" demiştir. Hikmetli söz söyleyenlerden birisi ise şöyle diyor: "Şayet sen aklın, nefsin arzularına galip olmasını istiyorsan, neticelerini tahmin edinceye dek, arzularını yerine getirmekte acele etme. Çünkü arzulanan şeyi yapma neticesinde meydana gelen pişmanlığın kalbteki etkisi, arzunun kalbte kalmasından daha fazladır," demiştir.

Şeddad b. Evs Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'den, "*akıllı kişi nefsini hesaba çekip, ölüm sonrası için çalışan kişidir*,"[8] hadisini rivayet etmiştir. "*dane nefsehu*" ifadesi, nefsini hesaba çekti manasınadır. Arapçada muhâsebe manasına gelir. Kur'an-ı Kerim'in "*Din gününü yalanlıyorlar*" (Mutaffifin, 83/11) ayetindeki din günü "muhâsebe günü" manasına; "*biz mi cezalandırılacağız?*" (Saffat, 37/53) ayetindeki "medinûn" ifadesi ise, "hesaba çekilen" manasına gelmektedir.

Araplar, "yaptığın gibi muamele görürsün" derler. Yani o şekilde hesaba çekilirsin. Ayrıca bir hadis-i şerifte şunlar var: "*İyilik yok olmaz, günah unutulmaz, Allah uyumaz, dilediğin gibi ol, yaptığın gibi muamele görürsün*."[9] Yani o şekilde hesaba çekilirsin. Hz. Ömer (radıyallahu anh) bir sözünde, "hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekin, tartıya konulmadan önce nefsinizi tartın ve büyük hesaba hazırlanın," derken, Ebu Musa el-Aşariye yazdığı mektupta da, "zorlu günün hesabından önce, henüz genişlikte iken, kendini hesaba çek!" der.

Hz. Ömer, Hz. Ka'b'a, "Allah'ın kitabında (Tevrat) bizi nasıl buluyorsun?" diye sorunca, Hz. Ka'b, "göklerin Rabbi karşısında yeryüzü tanrılarına yazıklar olsun" şeklinde cevap verir. Hz. Ömer, kamçısıyla dokunarak: "Nefsini hesaba çeken müstesna" deyince, Hz. Ka'b: "Vallahi ya mü'minlerin emiri, Tevrat'ta bu söylediğim sözle, senin söylediğin ifade arasında bir tek harf olmadan, peş-peşe gelmektedirler," diye cevap verir. Bunu bize Ya'kub b. İbrahim, babasının Zührî'den, onun da Salim b. Abdullah'tan, Hz. Ömer'in Hz. Ka'b'a böyle sorduğunu bize aktarmaktadır. Bu konuda birçok hadis vardır.

İşte bu, amellerin geleceğiyle ilgili muhâsebedir. Kendisine zarar veren şeyi, fayda verenden ayırmak için, ayak kaymasına karşı tedbirli olmak demektir. Böylece, zarar veren şeyi bilinçli bir şekilde terk eder, faydalıyı da bilinçli bir şekilde yapar. Kim acelecilikten kaçınır, bir iş yapmadan tedbirini alır, ilmi rehber edinirse, amel etmeden önce faydalıyı zararlıdan ayırma imkânına sahip olur.

İkinci tür muhâsebe ise, geçmişte yapılan işlerin muhâsebesidir. Kitap, sünnet ve ümmetin âlimleri bu konuda şunları söylemişlerdir:

Konuyla ilgili ayetlerden birinde, Allah şöyle buyuruyor: "*Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve herkes yarına ne hazırladığına baksın.*" (Haşr, 59/18). Katade ve İbn Cüreyc: "*yarın*'dan murat kıyamet günüdür," demişlerdir. Bu ayette "*gönderdiğiniz*" değil de "*geçen*" ifadesi kullanılmıştır. Âlimler "geçen günahlara tevbe edebilsin diye, geçmişte yapılan amellere bakmak" şeklinde tefsir etmişlerdir.

Bir diğer ayet: "*Ey müminler! Hep birden Allah'a tevbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz.*" (Nur, 24/31). Allah kullarına, geçmiş amellerini düşünmelerini, günah olanlarından pişmanlık duyup O'na tevbe etmelerini emretmektedir. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), de "*ben günde yüz defa Allah'a tevbe ve istiğfar ediyorum*"[10] buyurmuştur. Başka bir ayette: "*Takvâya erenlere, şeytan tarafından bir vesvese dokunduğunda (Allah'ın emir ve yasaklarını) hatırlayıp hemen gerçeği görürler.*" (A'raf, 7/201) buyrulmaktadır. Mücahid, "Şeytanın vesvesesi, *gazaplanmak*, anlamına gelir," demiştir. Abdullah b. Kesir, "Müşrikler, müminler gibi basiretli ve gerçeği görücü olmadıkları gibi, imanları da onları koruyamamaktadır," derken, Mücahid, "Onların, şeytanlardan olan dostları, onları günaha sürükler," demiştir.

Kesir b. Hişam, Ca'fer b. Meymundan, Hz. Ömer'in, gece olunca, ayaklarını kamçılayarak, kendi nefsine, "*bugün Allah için ne yaptın!*" diye sorduğunu bize haber vermektedir.

"Kişi, iş ortağını hesaba çektiğinden daha fazla bir dikkat ve titizlikle nefsini hesaba çekmeden, takvâ ehlinden sayılmaz" diyor, Meymun b. Mihran. Bu söz, geçmiş amellerin muhâsebesine işaret etmektedir. Çünkü iki iş ortağı, işin başında değil, hesap-kitap çıkarılacak bir iş yapıldıktan sonra hesaplaşırlar.

Ebu Davud et-Tayalisî, Abdülaziz el-Macişun'dan, o da Hişam b. Urve'den, Hz. Aişe'nin, babası Hz. Ebubekir (radıyallahu anh) ölüm döşeğinde iken kendisine, "bugünkü insanlar arasında Ömer'den daha çok sevdiğim kimse yoktur" dedi. Sonra "Ne dedim?" diye sordu. Ben de dediğini tekrar edince, "Hayır, Ömer'den daha izzetli kimse yoktur" şeklinde sözünü değiştirdiğini," haber vermektedir. Hz. Ebubekir'in, söylediği kelimeyi nasıl da düşünüp değiştirdiğine dikkat et!

Namazda bir kuşun dikkatini dağıtması üzerine, dikkatinin dağılmasıyla kaybettiği manevî kazancın yerini tutar ümidiyle pişmanlık duyup, bahçesini Allah yolunda sadaka olarak veren Ebu Talha'nın hareketi de, diğer bir örnektir.

Abdullah b. Selam, odun yüklenmiş geliyordu. "Ya Ebu Yusuf, senin çocukların ve torunların senin yerine bu işi

yapabilirlerdi!" diyenlere: "Kalbimi denemek istedim. Acaba bu iş hoşuna gidiyor mu? Gitmiyor mu?" şeklinde cevap verdi. Bahçesiyle uğraşırken cuma namazını kaçıran ve Hz. Osman'a gelip bu bahçeyi Allah için sadaka olarak veren adamın hareket tarzı da, konumuza örnek teşkil eder.

Muhtar b. Fulful, Hasna'dan, geçmiş ve gelecek amellerin muhâsebesi sadedinde şunu rivayet eder: "Mü'min, nefsine hâkim olup, onu Allah için hesaba çeker. Çünkü dünyada nefsini hesaba çeken kişinin kıyamette hesabi kolay, nefis muhâsebesi yapmayanın hesabı ise şiddetli olur." Sonra muhâsebeyi şöyle tefsir eder: "Mü'minin karşısına aniden, hoşuna giden bir şey çıkar. Mü'min: "Doğrusu sen çok hoşuma gittin. Üstelik sana ihtiyacım da var. Fakat, hayır. Aramızda engeller var," der. İşte bu, gelecek amellerin muhâsebesidir. Mü'min, aniden bir iş yapar. Sonra nefsine dönerek: "Bununla ne yapmak istiyorsun? Doğrusu bu işi yaparken bir özrüm yoktu. Ve inşallah, bir daha da yapmayacağım," der. Bu da geçmiş amellerle ilgili muhâsebedir."

Diğer işlerde de durum böyledir. Birisi bir işe girişmek istese, önce kendi kendine bu işi düşünüp, ölçer biçer, kafasında taslak oluşturur, neticesini göz önüne getirir, "bitirdiğinde durum ne olacak?" sorusuna cevap vermeye çalışır... Bütün bu durumlar istediği bir şekilde kafasında şekillendikten sonra, işe girişir.

İş bittikten sonra, yaptığı bir hata, unuttuğu bir şey olup da yanlış veya eksik yapmış olabilir endişesi içini kaplar. Döner bakar, bir eksik görünce hemen tamamlar ve bozulan tarafını düzeltir.

Durum böyle olunca, Allah için amel eden kişilerin, işlerinden önce tedbirli olmaları, zihinlerinde yapacakları ameli şekillendirmeleri, amel bittikten sonra nasıl bir şekil alacağını düşünmeleri, evleviyetle gerekmektedir. Zaten, ölüm gelmeden bütün amelleri bitirmek mümkün de değildir. Hasan'dan, "Allah mü'minin ameli için ölümden başka bir son koymamıştır" sözü rivayet edilmiştir. "*Sana yakîn gelinceye kadar Rabbine ibadet et*" (Hicr, 15/99) ayetindeki "*yakîn*" "*ölüm*" manasınadır.

Ömer b. Abdilaziz'e, "bize biraz zaman ayırsanız" denilince, "boş zaman bitti. Ancak Allah'ın huzuruna çıkılınca boş zaman olur!" karşılığını verdi. Dünya işi ile ilgilenenlerin durumu da böyledir. Onların boş zamanı, işlerini bitirmelerinden sonradır. İşlerini sağlam yapanlar, onları ücretle tutan iş sahibine arz etmeden önce, işi tekrar gözden geçirirler ki, iş sahibinin istediği ve hoşuna gittiği gibi olsun. Allah'ın işçileri de işin başında tedbirlerini alırlar, bitirdikten sonra da gözden geçirirler ki, bunu Yaratıcılarına arz edince nasıl olur? diye düşünürler. Razı olur mu? Emrettiği gibi tamamlamışlar mı?

Aralarında ne kadar fark vardır! Bir yaratılmış bir diğer yaratılmışı, dünyanın az, fanî, bin bir dertle elde edilebilen, elde edenin de birçok sıkıntı, üzüntü, ani felâket, hastalık veya ölümle burun buruna geldiği mala mukabil kiralamaktadır. Üstelik verilen bütün işi yerine getirinceye kadar hesap verdikleri bir dünya malıdır bu.

Sadıkların kendisine çalıştığı kişiye gelince, O, büyük bir Melik'tir. Yaptıklarına mukabil ise, bitmeyen, sıkıntısı ve üzüntüsü olmayan, işçileri rahatsızlanmayan, hayatları ölümle bitmeyen ve onun için hesaba çekilmeyecekleri büyük bir karşılık vaad etmiştir.

Nasıl oluyor, dünya işiyle uğraşanlara, az, üzüntü ve rahatsızlıklarla bulanık, üstelik ölümle neticelenen; sonra arkasından, çetin bir günde, işlerinden, kazançlarını nasıl elde ettiklerinden, nasıl harcayıp nerede muhafaza ettiklerinden ve bütün bu işler esnasında, Rablerine ibadetlerinin nasıl olduğundan sorgulanacakları çetin bir sorgulama gelen, az bir dünya malı için, işe başlamadan önce tedbir almak ve neticesinin nasıl olacağını düşünmek hafif geliyor da; mü'minlere, büyük bir sevap, emniyetli nimet, ölümsüz bir yaşantı, kerim olan Melik'in rızâsı mukabilinde, rızıkları ve ömürleri azalmadığı ve kendileri için takdir edilen şey değişmediği halde, yapacakları amellerden önce, tedbir almak ve neticesini düşünmek ağır geliyor?

Hayret! Doğrusu, eğer nefsin arzularına uyma, Yüce Mevlâ'nın her şeyi gördüğünü unutma ve her şeyin birbirinden ayrıldığı kıyamet günü hakkında inanç zayıflığı yoksa çok hayret edilecek bir durumdur?

Bera b. Azib'ten rivayet edilen hadise göre Allah, bu korkunç günden sakındırmak için, Yüce Kitabı'nın nüzulünü şu ayetle bitirmiştir: "*Şu günden sakının ki, o gün (hepiniz) Allah'a döndürüleceksiniz, sonra herkese kazandığı tastamam verilecek ve onlara hiç haksızlık edilmeyecektir.*" (Bakara, 2/281). Her ne kadar, Kur'an'ın en son nazil olan ayetin hangisi olduğunda ihtilaf edilmişse de, bu ayetten almamız gereken çok önemli dersler vardır.

Hasan, Sabit el-Bunanî'den, hastalığının şiddetlendiği bir anda, kendisine vasiyette bulunmasını isteyince, "*şu günden sakının ki, o gün (hepiniz) Allah'a döndürüleceksiniz, sonra herkese kazandığı tastamam verilecek ve onlara hiç haksızlık edilmeyecektir*" (Bakara, 2/281) ayetinde geçen *gün*ü tavsiye ediyorum" dedi. Bunun üzerine Hasan, "bu, Allah'ın kitabından bir ayettir. Ama, sanki bu ana kadar duymamış gibiyim," deyip, içinde bulunduğu gaflet ve unutkanlıktan ötürü, istircada bulunarak "*biz Allah içiniz ve biz ona döneceğiz*" (Bakara, 2/156) dedi.

Bir hadisi kudside rivayet edildiğine göre, Allah Hz. Musa'ya, "Ya Musa! Kitap, senin döneceğin yeri sana açıklıyor," buyurdu. Şayet kalın bir gaflet perdesi ve şiddetli bir kalb katılığından değilse, bu gerçek karşısında gözler nasıl uyuyabiliyor ve halk, yaşama lezzetini nasıl tadabiliyor? Sadıkların endişesi bundan ötürüdür. Çünkü kitap, döneceğimiz yeri bize izah ederek, "*şu günden sakının ki, o gün (hepiniz) Allah'a döndürüleceksiniz*" (Bakara, 2/81); Ve "*Rabbin hakkı için, biz onların hepsine yaptıkları şeylerden, mutlaka soracağız.*" (Hicr, 15/92-93) demektedir.

Gaflet, ahiret amelimizle aramıza perde olmuş, kalb kasveti, Allah'ın tehditlerine rağmen bizi donuklaştırmış, günah ve isyan pası, Allah'ın sevap, ceza, emir ve ahkâmına karşı, basiretimizi perdelemiştir. Evet, durum budur. Çünkü kalbimizi, ahiret düşüncesinden alıkoyarak atıl bırakmışız. Neticede, dünya düşüncesi galebe çalmış, nefsimize hiç eğilmediğimizden onu bize unutturmuştur. Nitekim ayette "*Allah'ı unuttuklarından ötürü Allah da onlara nefislerini unutturdu*" (Haşr, 59/19) denilmektedir. Müfessirler, bu ayeti, "nefislerini ele alıp onu hesaba çekmeyi unutturdu" şeklinde tefsir etmişlerdir.

İlk musibet kalbi, ahireti zikredip düşünmekten alıkoymaktır. Bundan sehiv, sonra nisyân, sonra gaflet; arkasından, Allah'ın emirlerini yerine getirmeme, daha sonra da günah işlemekten ileri gelen kalb pası ve katılığı gelir ki, bu son ikisiyle ahiret düşüncesi perdelenir. Kötülük üzerine kötülük getiren amellerden, Allah'a sığınırız.

Allah için olan amelleri hakkıyla yerine getirme ve insanların güçlülük ve zayıflıkları nisbetinde, bu amelleri ne getirmeleri noktasında oluşan ihtilaf hakkında sorduğun sorulara cevap vermeden önce, sana bu ön bilgileri verdim ki, gönlün, cevabı tam anlamada inşiraha kavuşsun, kalbin incelsin, anlatılanları yerine getirme noktasında, haşyet vaki olsun ve söz konusu amellere istekli olmana sebebiyet versin.

Şimdi, Allah için olan amelleri hakkıyla yerine getirme ve insanların, güçlülük ve zayıflıkları nisbetinde, bu amelleri yerine getirme noktasında oluşan ihtilaf hakkında, sorduğun sorulara cevap veriyorum. Böylece kendi seviyeni görmüş olur ve inşaallah ona göre amel edersin.

Takvâ İstemede ve Allah İçin Amellere Uymada İnsanların Derece Farkı

Dedim ki;

"Uymak (ri'aye etmek) nedir?

Dedi ki;

"Bil ki, bu konuda insanlar, üç seviyeye ayrılırlar. Bunların dördüncüsü yoktur.

Bir kısmı, iyilik üzere neşet etmiş, çocukluk sayılan nefsin arzu ve hevesine meyil ve arzuları bulunmamaktadır. Ancak, Peygamberlerle Sıddıkların bile kaçınamadıkları, 'zelle' türü günahlar istisnadır. Bunlar (böyle bir ayak sürçmesinden) sonra tertemiz, şehvetin arız olmadığı, zevklerin onu harama götürüp de arkasından günah işletmediği, günah paslarıyla kasvetin galebe çalmadığı, bir kalbe dönerler.

Böyle birisine, Allah hakkına uymak gayet kolay, sıkıntısı hafif, nefsin engelleri az ve zayıftır. Çünkü kalbi temizdir. Allah ona yönelmiş, sevmiş ve onu dost edinmiştir. Dost, dosta küsüp terk etmez, seven sevdiğini tehlikeye atmaz. Hadis-i şerifte "*nefsin arzularına meyletmeyen genç, Rabbinin hoşuna gider*"[11] buyrulmuştur. Yani Allah'ı sevindirir ve katında değeri büyük olur. Çünkü hadiste geçen 'taaccüb' iki manaya gelir:

Birincisi: İtaatin çapı nisbetinde sevmek, günaha cüret nisbetinde de nefret etmek.

İkincisi: Bir şeyi, olduğundan daha çok görmek. Çünkü çokluk, hayrete düşürür. Eşyayı gerçeğiyle bilmeyen cahil, onu görünce gözünde büyütür. Allah, böyle şeyden münezzehtir. Her ne kadar bazıları "Benim hoşuma gitti, onlarsa alay ediyorlar" şeklinde okumuşlarsa da, bu, bilinmeyen bir şeyi çok görme manasına gelmemektedir. Dolayısıyla, "nefsin arzularına meyli olmayan genç Allah'ın hoşuna gider" sözünün manası, "Allah onu sever, ondan razıdır ve yanında yüksek bir mertebeye sahiptir," şeklindedir.

Şureyh'ten rivayet edilen bir hadiste ise, "Allah'ın ibadeti ve sevgisiyle büyüyen gence yetmiş *sıddık* sevabı vardır," denilmektedir.

Muaz b. Cebel, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'den şu hadisi rivayet etmektedir: "*Allah "Ey gençliğini benim için harcayan, arzularını benim için terk eden genç! Sen yanımda bazı meleklerim gibisin" demektedir.*"[12] Bundan daha temiz kalbli kim olabilir? Veya buluğ çağına vardıktan bu yana günah işlemeyen, Allah'a itaat ve ibadetle gelişen, O'nun hakkına uymayı sürekli kılan kişiden, Allah'ın yardım ve desteğine kim daha önce hak kazanabilir? Öyle ise, bu işi kendine adet edinen, bunun zıddına asla yanaşmayan ve Allah yolunda çalışması sürekli olan kişiye, Allah hakkına uymak kolaydır.

İkincisi ise, çocukluk yapıp nefsinin arzularına uyduktan sonra tevbe eden, cehaletinden dönüp Allah'a yönelen, zamanında işlediği günahlarına pişman olan kimsedir. Allah o kişiye, hiçbir farzı terk etmeme ve geçmişte işlediği hiçbir günaha tekrar dönmeme kararlılığını ve gayretini bahşeder. Bu arada nefis, günahtaki geçici zevki göz önüne getirerek onu alışkanlıklarına devam etmeye ikna etmek için mücadele eder. O, nefsini gemlemek için de mücadele eder, günahtan doğacak azapla korkutur. Şeytan onu, yapmadığı, dolayısıyla lezzetini kaçırdığı günahlara davet eder. O da, günahtaki çirkinliği hatırlatır, Allah'ın onu, hoşa gitmeyen şeylerden çekip, kendi rızâsına kavuşturacak şeylere yöneltmesinden ötürü, büyük lütufta bulunduğunu hatırlatır, vs. Bu mücadele sürüp giderken Allah onun samimiyetini tasdik ederek, yardımına koşar; değerini düşürecek şehvânî arzulardan alıkoyar. Bu yardım, Allah'a itaat etmeyi kolaylaştıracak ana kadar sürer. Nitekim Allah bunu vaad etmiştir: "*Bizim uğrumuzda gayret gösterip mücahede edenleri biz, elbette muvaffakiyet yollarımızı göstririz.*" (Ankebut, 29/69), "*Hidayeti kabul edenlerin ise Allah hidayette yakinlerini artırır ve kendilerine takva nasib eder.*" (Muhammed, 47/17), "*Ama kendilerine öğütlenenleri yapsalardı, elbette kendileri için daha iyi ve daha sağlam olurdu. O zaman elbette kendilerine katımızdan pek büyük mükâfat verirdik.*" (Nisa, 4/66-67)

Allah bu insanları doğru yola iletmeyi, gerçeği apaçık göstermeyi vaad etmiştir. Çünkü O, kerem sahibidir. Kendisinden uzaklaşanlara bile yaklaşırken, O'na yaklaşmak isteyenlere karşı durumunu sen düşün artık? O'nu sevmek istemeyenleri bile severken, O'nu sevenlere karşı durumu nasıl olur?

Bir diğer hadiste Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), Yüce Allah'ın şöyle ferman ettiğini haber veriyor: "*Ey Âdemoğlu! Sen bana dört parmak yaklaşırsan, ben sana bir karış yaklaşırım. Sen bir karış yaklaşırsan, ben bir zira' yaklaşırım. Sen bir zira' yaklaşırsan, ben bir kulaç yaklaşırım. Bana yürüyerek gelirsen sana koşar adım gelirim.*"[13]

Bu güzel yardım, isteklerine anında karşılık verme, destek olma, direkt olarak hidayete erdirme, günahtan koruma ve himayesine almakla olur. Çok geçmeden Allah, tevbe eden kişiye yardımıyla yönelir, onu nefsine galip kılar, zayıf yanlarını güçlendirir, şehvetini öldürür. Böylece akıl, nefsin arzuları baskın çıkar, ilim cehalete galip gelir. Kalbini, Allah korkusu ve üzüntü kaplar. Dünya ile uzun süre oyalanıp sevindiğinden, üzüntüsü de çok olur. Yaptığı günahları her hatırlayışında kalbi titrer, üzüntü ve sıkıntı basar. Zikirden gafil olduğu anda, tefekkürü de unutur. O sırada nefis yine mücadeleye başlar. Salih kişilerin gaflet ve unutkanlık anlarında kaçınamadıkları bazı ayak sürçmelerine meyleder. Sonra, günahın kir ve pasından tertemiz bir kalble Allah'a döner. Çünkü normal âdetinden uzaklaşmıştır. Emniyette olmadığından ve iyilikte ısrar etmediğinden, hemen ciddi bir korkuya kapılır. Gaflet ve ihmale duçar olmadığı için de, ümit içindedir. Bu insan günaha, Allah'ın rahmetine kaçışla cevap veren ve azaptan emin oluncaya kadar Allah'a yönelen kişidir.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem): "*Kul bir günah işler, bu günahı onu cennete götürür!*" buyurunca, "Bu nasıl olur?" dediler. O, "*günah işleyip, tevbe ederek ve günahtan kaçarak, gözlerini Allah'ın dergâhına diker. Neticede cennete girer,*"[14] şeklinde cevap verdi.

Said b. Cubeyr, "en abid kişi kimdir?" sorusuna: "Bir günaha bulaşıp, bu günahı her hatırlayışında daha çok ibadet eden

kimsedir," cevabını verdi.

Hz. Peygamber'den şu hadis de rivayet edilmiştir: "*En seçkininiz, değişik fitnelerle karşılaşıp tevbe edendir.*"[15] Efendimiz, ümmetinin en seçkinlerinin bile ayak sürçmelerinden korunamadıklarını ve Allah'a ait bilgilerinin onları bundan alıkoymadığını haber vermektedir. Ta ki, bunlar tevbe ve inabeyle Allah'a yönelsinler.

Üçüncü guruptaki ise, günahında ısrarlı, isyân ve nisyânına devam eden, hevây-ı nefsi galip gelmiş ve korkunun zayıf düşürdüğü kimsedir. Bununla birlikte Allah tarafından, ölümden sonra tekrar diriltileceğini ikrar eder. Günahları bu inancını bozmaz. Dirildikten sonra sorguya çekileceğini de ikrar eder. Sevap ve günahlarının onu, ebedî olan cennet veya cehenneme götüreceğini, Allah'ın dilediği kişilerin dışında kalanların ebedî cehennemde kalacaklarını da ikrar eder.

Bu, kalbten iman ettiğinin ikrarıdır. Bu imanla, inkârı uzaklaştırmış ve Rabbi'ni doğrulamıştır. Kalbi kaplayan günah pası, zikretmeye engel olmaktadır. Ancak bir kıvılcım var, onunla ahiret inancını korumaktadır. Fakat kalbin katılığından ve üst üste gelen gaflet perdelerinden, bu inanç tam yerleşememektedir. Kalbi dünya işiyle meşgul olduğundan, Allah korkusunu hatırlayamamakta, düşünmeye vakit bulamamakta ve zikrin tadını tadamamaktadır.

O kalpte zikre nasıl yer olsun ki, dünyanın binbir türlü meşgalesi, orada yer edinmek için müsaade istemekte ve gaflet hep galip gelmektedir. Bu insan, gaflette ısrara sebep olan bağları koparmaya muhtaçtır. Ancak o zaman günahlarından tevbe eder ve kendinden önceki iki gurupta bulunan arkadaşları olan, nefsin arzuları meyletmeden büyüyen ve tevbe ile yaratıcısına yönelen kişilere katılır.

Günahta Israrı Terk Ettirip Tevbeye Yönelten Şey

Dedim ki,

"Kişiyi tevbeye yönelten ve günahta ısrardan alıkoyan şey nedir?"

Dedi ki,

"Kalbin ısrarına mani olan, hata ve günahlardan alıkoyan şey havf ve recâdır. Çünkü Allah, kalbin meylettiği ve nefsin arzuladığı şeylerden nehyetmiş. Ancak bu nehyedilen şeyler insan fıtratına uygun, hoşa giden ve yapıldığında zevk veren hususlardır. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) de "*Cehennem nefsin hoşuna giden şeylerle kuşatılmıştır,*"[16] buyurmuştur. "Yapanı cehenneme götüren ameller, nefsin arzuladığı amellerdir," şeklinde haberler de bize kadar ulaşmıştır. İbn Mes'ud bu hadis-i şerifin izahında, "kim perdeyi kaldırırsa arkasındaki şeyle yüz-yüze gelir. Yani, nefsin isteklerini yerine getiren, cehenneme düşer. Kim, kendisiyle cehennem arasına perde ve engel olan şeyleri yapmazsa cehenneme girmez. Cehennemin perdesini kaldırmayan, Allah'ın rahmetiyle cennete girer. Nitekim O da şöyle buyuruyor: "*Ama kim Rabbinin huzurunda hesap vermekten korkarsa ve nefsini heva ve hevese uymaktan dizginlerse, Onun varacağı yer de elbette cennettir!*" (Naziat, 79/40- 41)

Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem)'in şu hadisi de bu manadadır: "*Allah cehennemi yarattıktan sonra Hz. Cebrail'i, gidip bakması için gönderdi. Hz. Cebrail bakıp döndükten sonra, "Senin azametine yemin ederim, cehennemin bu durumunu duyup oraya girecek hiç kimse olmaz!" dedi. Sonra, Allah orayı nefsin hoşuna giden şeylerle kuşattı ve Hz. Cebrail'e "git bak!" dedi. Dönüşte Hz. Cebrail "izzetine yemin ederim, korkarım ki, bu haliyle cehenneme girmeyecek hiç kimse kalmaz" dedi. Sonra Allah cenneti yarattı. Hz. Cebrail'i bakması için gönderdi. Hz. Cebrail "Cenneti duyan her kes oraya girmek ister" diye yemin etti. Allah onu hoşa gitmeyecek şeylerle kuşattıktan sonra tekrar Hz. Cebrail'e "git bak!" dedi. Hz. Cebrail, "İzzet ve Celâline yemin ederim ki, oraya hiç kimse giremez diye korkuyorum" şeklinde cevap verdi.*"[17]

Öyle ise kim nefsin hoşuna giden, kalbinin meylettiği ve Allah'ın hoşlanmadığı şeyleri terk ederse, kendisiyle cehennem arasına bir perde germiş ve cennete girerken Allah'ın himayesini kazanmış olur. Allah'ın yapılmasını emrettiği amellerin büyük bir kısmı kalbi bıktırır, vücudu yorar ve ona ağır gelir. Bu konuda Allah şöyle buyuruyor: "*Olur ki hoşlanmadığınız bir şey sizin için hayırlı olur. Olur ki sevip arzu ettiğiniz bir şey sizin için şerli olur.*" (Bakara, 2/216), "*Allah'ın hakkınızda çok hayırlı kılacağı bir şeyden de hoşlanmamış olabilirsiniz*" (Nisa, 4/19).

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) de, "*Cennet nefsin hoşuna gitmeyen şeylerle kuşatılmıştır*"[18] buyuruyor. Cenneti kuşatan şeylerin nefsin hoşuna gitmeyen fiiller olduğunu haber verdikten sonra, kim, Allah'ın emrini yerine getirinceye kadar nefsini, hoşa gitmeyen bu işleri yapmaya zorlarsa, cennete girer müjdesini veriyor.

Abdullah b. Mes'ud, "Kim perdeyi aralarsa, gerisinde bulunanı elde eder. Yani kim, Allah yolunda zorluklara katlanırsa cennete girer" demiştir.

Kerim ve Alim olan Allah, varlıkları ve onlara en yararlı olan şeyleri bilir. Kulunu yaratmadan önce, yaradılışına uyan hususları sevecek, uymayanları ise sevmeyecek bir tabiatta yaratması ve bu zıt hususların da kul tarafından bilinmesi durumunda, şehevî duygularının harekete geçeceğini ve nefsinin mücadele edeceğini de bilir. Özellikle ömrünü, şehevî duyguların tatmini için harcayan kimse, ağır bir ceza konulup onunla tehdid edilmeden, bu yaptıklarından vazgeçmez. İyilikleri yapması için de mükâfat ve nimetler konulup kendisine güzellikler vaad edilmelidir ki, onu celbetsin. Allah, insan tabiatını bildiği için, iki durumu da yaratmıştır. Bununla dostlarını yüceltmiş, düşmanlarını da alçaltmıştır. Allah, zayıf ve cahil olan kulun gözünden azap kaybolduğunda ve bu ikisinin pratikte gösterilmeyip sadece bir bilgi olarak zikredilmesi durumunda, yani tehdit etme veya verilecek güzel mükâfatlarla ümitlendirme olmadan kalbinin, şehevî şeyleri terk etme ve zor şeyleri yapmaya yanaşmayacağını da bilir. Bundan ötürü Allah kullarını hem korkutmuş ve tehdit etmiş, hem de vaatlerde bulunarak ümitlendirmiştir ki, havf ve recâ sınırını yakalayabilsinler.

Bu gerçeği anlayıp O'ndan korkanlar hakkında "*Rabbi'nin huzurunda hesap vermekten korkan ve nefsini kötü arzulardan uzaklaştırana gelince, şüphesiz onların barınağı ancak cennettir.*" (Naziat, 79/40-41) buyurarak, Rabbinden korkanların nefsini kötülüklerden alıkoyacağını haber vermektedir. Ayrıca "*Onlar Rab'lerinden çekinir ve pek çetin hesaptan endişe eden kimselerdir.*" (Ra'd, 13/21) "*Onlar, yalnız başına olduklarında Rab'lerinden çekinirler,*" (Enbiya, 21/49) buyurarak, gözle görülmezse bile, azaptan korktuklarını bize bildirmektedir.

Hem azap ve korku, hem sevap ve ümit, ikisi de Allah'tandır. Böyle olunca, cezaya çarpılmamak ve mükâfat almak için

boyun eğer ve ona ibadet ederler. İyiliğe rağbet edip kötülükten kaçarak, O'na boyun eğerler. Dünya ehli de böyledir. Kişi korktuğuna boyun eğer ki affetsin. Bir şeyler umduğunda da boyun eğer ki ümid ettiğini elde etsin ve sevgisini kazansın. Allah da dostlarını "*gerçekten onlar hayır işlere koşarlar, umarak ve korkarak bize dua ederlerdi ve onlar bize derin saygı duyarlardı,*" (Enbiya, 21/90) şeklinde anlatır. Hasan, "bu sürekli bir korkudur," derken, Mücahid, "kalbte olan ezikliktir. Çünkü görmedikleri sevabı elde etmeyi umunca, kendini, nefsin hoşuna gitmeyecek şeyleri yapmaya zorlar," manasına geldiğini söyler. Cenab-ı Hakk Kur'an'da onları şöyle anlatır: "*İman edenler, hicret edenler ve Allah yolunda cihad edenler; şüphesiz bunlar Allah'ın rahmetini umarlar.*" (Bakara, 2/218), "*... Artık her kim, Rabbine kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın*" (Kehf, 18/110), "*Kim Allah'a kavuşmayı umuyorsa, bilsin ki, Allah'ın tayin ettiği o vakit elbette gelecektir.*" (Ankebut, 29/5) Ayette geçen *ecel,* sevap anlamında tefsir edilmiştir. Kullar korkunca, günahtan çekinir ve uzaklaşırlar. "*İşte bu, huzurunda hesap vermekten çekinen ve tehditten sakınan kimselere aittir.*" (İbrahim, 14/14), "*Rabbinin huzurunda hesap vermekten çekinen ve nefsini kötü arzulardan uzaklaştırana gelince, şüphesiz onların barınağı ancak cennettir.*" (Naziat, 79/40-41), "*Onlar Rab'lerinden çekinen ve kötü hesaptan korkan kimselerdir.*" (Ra'd, 13/21).

Allah'ın Tehdidinden Korkmaya Götüren Şey

Dedim ki,

"Havf ve recâya ne ile varılır."

Dedi ki,

"Marifetin büyüklüğü mükâfat ve cezanın önemini bilme ölçüsündedir."

Dedim ki,

"Mükâfat ve cezanın büyüklüğü yeterince nasıl bilinecek?"

Dedi ki,

"Nefsi azabın şiddetinden korkutmak ve büyük mükâfatlara rağbet ettirmekle."

Dedim ki,

"Korkuya nasıl ulaşılır?"

Dedi ki,

"Bu durum, akibeti düşünmekle mümkün olur. Çünkü Allah, kulu korkutan veya ümitlendiren şeyi görmemesi durumunda, ancak tefekkür ve hatırlatma ile korkacağını veya ümitleneceğini bilmektedir. Ve gayb, gözle görülmez. Ancak derin bir inanç (yakîn) çerçevesinde kalb (gözüyle) görülür. Kul, gaflet perdesi ve dünya meşgalesiyle ahireti bu yolla göremez hale gelince, ne korkar ne de ümitvar olur. Ancak, sıradan kişilerin hissettiği kadar bir korku ve ümit duygusu taşıyabilir. Ama bu, Allah'ın hoşuna gitmeyen fiillerden gelen ve peşin verilen dünya lezzetlerini acılaştıran bir korku olmadığı gibi; nefsinin hoşuna gitmeyen işleri, Allah'ın dilediği şekilde yapmaya kendini zorlayacak bir ümit de değildir. Sözü edilen tarzda bir korku ve ümit, ancak, Allah'ın fazlı ve keremiyle, Allah'ın kıyamet günündeki dehşetli Celâlini hatırlatmak ve düşündürmekle mümkün olur.

Cenab-ı Hakk, dostlarının bu şekilde olduğunu bildirmektedir: "*Şüphesiz bütün bunlarda düşünen bir toplum için ibretler vardır*" (Ra'd, 13/3), "*Ayakta dururken, otururken, yanları üzere yatarken Allah'ı ananlar (şöyle dua ederler:) Rabbimiz! Sen bu varlığı boşuna yaratmadın. Seni tesbih ederiz. Bizi cehennem azabından koru. Ey Rabbimiz. Gerçek şu ki, biz, "Rabbimize iman edin!" diye seslenen bir davetçiyi işittik, hemen iman ettik. Artık bizim günahlarımızı ört, ruhumuzu iyilerle beraber al; ey Rabbimiz! Bize, peygamberlerin vasıtasıyla vaad ettiklerini de ikram et ve kıyamet gününde bizi perişan etme; şüphesiz sen, vaadinden caymazsın!*" (Al-i İmran, 3/191-194).

Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem), gecenin geç saatlerinde bu ayetleri okudu ve "*Bu ayetleri okuduktan sonra sakalına elini süren fakat onları düşünmeyene yazıklar olsun!*" deyip geceyi ağlayarak namaz kılmakla geçirdi. Kendisine bu işin sebebi sorulunca: "*Bana nazil olan bu ayetlerde Allah, şunu haber veriyor: Allah'ın kulları bu ayetleri düşününce, cehenneme girme düşüncesi onlara çok ağır geldi, ondan korktular. Sonra cehennem ateşine girme ve hesap günü rezil bir duruma düşme tehlikesinden onları kurtarsın diye, Allah'a yalvarmaya başladılar. Çünkü ancak O'nun lütfuyla bu aşağılık durumdan kurtulabileceklerini ümit edince, O'na tazarruyla yalvarıp, bu günün azabından kurtarmasını dilediler,*"[19] cevabını verdi.

Öyle ise havf, azabın büyüklüğünü bilmekle; bu bilginin yüksek bir seviyeye çıkması nefsi korkutmakla; nefsi korkutmak, ahiret ve hesabı düşünmekle; ahireti düşünmek, zikirle, zikir ise gafletten uyanmakla gerçekleşir. Nitekim Allah da, nefsimizi korkutmamız için, bizi azabıyla korkutmaktadır. Nefsimize ümit vermemiz için de bizi vereceği nimetlerle ümitlendirmektedir. Nefsini korkutmak kişiye, Allah tarafından verilen bir nimettir. Havf, Allah tarafından kulun gösterdiği bir gayret (tekellüf) sonucu verilen ve kişinin durduramayacağı bir heyecana sahip olmaktır. Evet, Allah emrettiği şekilde korkanın kalbinde, kendisi için bir heyecan meydana getirir. Allah bazen, bir fazilette bulunmak istediği zaman, tekellüfsüz bir şekilde de havfı, mü'min kulun kalbine hissettirir. Allah, havfı bu şekliyle kalbine hissettirmezse kul, kendini zorlayarak (tekellüfle) korkutmaya çalışmalıdır. Yapmaması durumunda mazur sayılmaz. Çünkü Allah, ahireti düşünmeyi emretmiştir. Bu da havf ve recâyı gerektirir. Ayrıca, bunu düşünmesi ve ümitle korkuyu hissetmesi için, kulu tehdid etmektedir.

Israrlı Olan Kişinin Israrından Vazgeçmesi

Günahta ısrarlı olan kul, kendisini ısrarından vazgeçirip tevbeye sevk edecek şeye ulaşmak istediğinde, ahireti, ölümün ani gelişini, Allah hakkının büyüklüğünü, O'nun emrine boyun eğme gereğini ve Allah'ın emirlerini yerine getirmeyip nehiylerini yaptığını düşünerek, nefsini korkutmalı ve neticede havfa (korku) ulaşmak için, ciddi gayret etmelidir.

Dedim ki,

"Söz konusu şeyleri düşünmek kalbime ağır gelmektedir. Sebebi nedir?"

Dedi ki,

"Tefekkür, üç sebepten ötürü kalbe ağır gelir. Bazı kişilerde bu üç sebep bir arada, bazılarında ikisi, bazılarında bir sebep

bulunur.

Birincisi, ahireti düşündüğü için, dünyaya fazla önem vermeyen kalbin rahatının kaçmasıdır. Çünkü ahireti düşününce, aklını, dünyayı ve dünya işlerini düşünmekten alıkoyar. Böylece rahatı kaçar.

İkincisi, ahireti düşünmek nefse acı verir. Hesabı ve mizanı, lehine ve aleyhine olan durumları düşündüğünde kederlenir. Zira tevhid ehli olan kişi bunları düşündüğünde, inancı gereği, keder ve üzüntüsü artar. Onun için ahireti düşünmek, nefse ağır gelir.

Üçüncüsü, nefis ve şeytanın şunu bilmeleridir: Kul ahireti düşününce, bu düşüncesiyle kendisini, Rabbinden uzaklaştıracak bütün zevklerden kaçacak ve yapması gerekenleri yerine getirmek için, her zorluğa göğüs gererek, havf (korku) isteyecek.

Onun için nefis kendisinden, dünya hayatındaki lezzetleri terk etmesinin ve hoşuna gitmeyen işleri yapmasının isteneceğini bilince, ahireti düşünmek ona ağır gelmektedir. Şeytanın oyunlarını boşa çıkaran, delillerini çürüten ve isteklerine zıt olan şeylerin isteneceğini bilmektedir. İşte bu üç sebepten ötürü kula, ahireti düşünmek ağır gelmektedir.

Kalbe Ahiret Düşüncesini Hafifleten Şeyler

Dedim ki,

"Ahiret düşüncesini hafifleten şey nedir?"

Dedi ki,

"İnayettir."

Dedim ki,

"İnayeti sağlayan nedir?"

Dedi ki,

"Tefekkür edenin, tefekkürüyle elde ettiği dünya ve ahiret menfaatinin ve yine tefekkür neticesinde gafletten gördüğü zararın büyüklüğü nisbetinde bu inayet sağlanır."

Dedim ki,

"Tefekkürle elde edeceği menfaatin büyüklüğünü düşünürken, yukarıda sayılan üç sebep kulun karşısına çıkıp tefekkürü ona ağırlaştırırsa, onları ne ile defedecek?"

Dedi ki,

"Kul ahireti düşünmek istediğinde söz konusu engellerle karşılaşırsa, her bir engele mukabil şiddetli ahiret azapları olduğundan, nefsini tenkit edip azarlayarak şöyle demelidir: "Nazarın, dünyadan alıkonduğu için rahatsız mı oldun? Ebedî kalacağın cehennem hapsinde halin ne olacak? Öyle ise ebedî hapisten kurtulmak için dünyadaki şu azıcık zorluğa göğüs ger! Ahirette kazanman ve kurtulmana mukabil, aklını dünyaya dalmaktan alıkoymak mı seni sıkıyor? Öyle ise, seni yüzüstü ebedî cehenneme götürecek günahtan alıkoyan tefekkürden sıkılma! Cehennemdeki sonsuz hapisten kork ve sonsuz kurtuluş için geçici olan bu azıcık zorluğa katlan! Azabı düşünmek bile seni sıkıyorsa, ya içine atılmak seni ne hale getirir? Halbuki düşünmek içine atılmaktan çok kolaydır. Öyle ise azabı hatırlamaya katlan ki, ebedî olarak içine atılmayasın!

Dünya lezzetlerini acılaştırır düşüncesiyle, seni Allah'ın azabından kurtaracak şeyleri düşünmekten kaçmana gelince; peki ahiret lezzetleri sana acılaşınca ve güzelliklerden mahrum kalınca halin nice olacak? Bil ki, Allah'a inanıp, dünyada O'na itaat etmedikçe, ahiret nimetlerine kavuşamazsın.

Dünyayı itaat nimetiyle geçirmek ve ahiret nimetlerini kazanmak, dünya lezzetlerinin acılaşmasının bir karşılığıdır. Şayet düşünürsen, dünya lezzetlerinin (gerçek) bir nimet olmadıklarını, aksine, sonu gelmeyen bir kalb meşgalesi, beraberinde hiçbir rahatlık olmayan bir hırs ve bitmez bir üzüntü kaynağı olduklarını anlarsın. İtaat nuru ve nimeti, Allah'a isyanla kalpten sökülüp atılınca, kalbi saran zulmet perdesi oluşur. Öyle ise, zillet ve üzüntü dünya lezzetlerinde, izzet, zenginlik ve nimet ise, bu lezzetleri Rabbe itaate dönüştürmektedir. Çünkü Allah için bir zevki terk etmek, kulun nazarında en lezzetli ve Allah'ın hoşuna gitmeyen bir şeyi işlemekten çok daha fazla kalbi etkileyen bir şeydir. Zira kul, kısa bir süre tattığı geçici lezzetten sonra uzun bir süre pişmanlık duyar. Halbuki, bu lezzeti Allah için terk ettikten sonra, O'nun rızâsı için terk ettiğini her hatırlayışında, Allah'ın rızâsına gerçekten nail olduğuna büyük bir ümitle inanır. Bu inanç ona öyle bir sevinç ve lezzet verir ki, etkisi ölünceye kadar sürer.

Dedim ki,

"Anlattıklarını nasıl düşüneceğimi bilemiyorum. Bunun yolu nedir?"

Dedi ki,

"Akla değil, Allah'a tevekkülle birlikte, gayret ve isabetli istek bir araya gelince, tefekkürün kapıları açılır. Allah, himmet ve gayretin olduğu yerleri seven ve o türlü yerlere kulak kabartıp dinleyenleri şöyle anlatmaktadır: "*Muhakkak ki, bunda, kalbi olan yahut şahid olarak (zihnini toplayarak dikkatle) kulak veren kimse için bir öğüt vardır*" (Kaf, 50/38). Tefsirler, bunun "gaip olmayıp hazır bulunmak" (dinleme sırasında hayale dalmayıp dikkatlice dinlemek) anlamına geldiğini söylerler. Çünkü himmetin bir kısmı, dünya işlerine ayrılınca akıl, ahiret işlerini düşünüp anlayamaz. Himmet bütünüyle, ahiret işlerine yönelince, akıl da devreye girer ve Allah'ın hoşlandığı şeyleri düşünmekten uzaklaşamaz. Ebu'l-Ali'ye, "tefekkür kapısını açacak şey nedir?" diye sorulunca, "himmetin toplanmasıdır; çünkü kul himmetini toplayınca düşünür, düşününce nazar eder, nazar edince de kalb gözüyle görür" cevabını vermiştir.

Himmet ve Gayreti Odaklama Yolu

Dedim ki,

"Himmet nasıl teksif edilir (odaklanır)?"

Dedi ki,

"İki yolla. **Birincisi**, düşünmek istediği şeyin dışında organları hiçbir şeyle meşgul etmemektir. Çünkü gözle bakmak, kulakla

dinlemek ve elle dokunmak kalbe tesir eder ve onu meşgul eder. Ancak, ne dediğini iyice anlamak için seninle konuşan zatı dinlemek, Kur'an-ı Kerim ve diğer dinî kitapları anlama gayesiyle incelemek vb. üzerinde düşünmek istenilen şeye yardımcı olan işler istisnadır. Allah, kendisini dinleyip anlamaya çalışanları şöyle anlatıyor: "*Onlar ki, sözü dinlerler ve onun en güzeline uyarlar*" (Zümer, 39/18).

İbn Mesud (radıyallahu anh), "muhatapların seni görecekleri bir pozisyonda onlara hitap et" demiştir. Bir şeye, ancak ibret almak için bakmalısın. Bu gaye olmadan, hiçbir dünya işi ile meşgul etme. Tefekküre dalmak istediğin zaman, ister yalnız ol, ister birilerini dinleme durumunda ol, bütün organlarının dünya ile irtibatını kes. Aksi takdirde sana tefekkür kapıları açılmaz. "*Biz onların seni dinlerken ne sebeple dinlediklerini, kendi aralarında gizli konuşurlarken de o zalimlerin: "siz büyülenmiş bir adamdan başkasına uymuyorsunuz!" dediklerini gayet iyi biliyoruz.*" (İsrâ, 17/ 47) ayeti, bu konuya işaret ettiği gibi, cinlerin mü'min olanlarının şu ayetlerde belirtilen tavrı da bir örnektir: "*Bir zamanlar, cinlerden bir gurubu, Kur'an dinlemek üzere sana yöneltmiştik. Ona geldiklerinde (birbirlerine) "susun, (dinleyin)" dediler. (Okuma) bitirilince de uyarıcılar olarak kavimlerine döndüler.*" (Ahkaf, 46/29). Allah, kendi Resulünden Kitabı'nı dinlemekten alıkoyacak meşgalelere engel oldukları için bu cinleri övmüştür. Bir diğer ayette: "*Kur'an okunduğu zaman onu dinleyin ve susun!*" (A'raf, 7/204) buyurarak, Kur'an'ı anlayabilmek için onu dinlerken, konuşmanın terk edilmesini emretmektedir.

İbn Mesud'un oğlu Hamza şöyle diyor: "Gözle gördüğü şey kalbini meşgul etmeyene, kulağıyla duyduğu şeyle de Allah zikrini unutmayana müjdeler olsun!" Kul, tefekkürden alıkoymasın diye, organlarını meşgul olmaktan alıkoyunca, akıl bütünüyle devreye girer ve ondan sonra karşısına çıkan şeyler ona engel olmaz.

İkincisi: Kalbi, asıl düşünmesi gereken şeyin dışında, dünya işlerinden herhangi bir mesele ile meşgul etmemektir. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) konuyla alâkalı şöyle buyuruyor: "*Her vadide, insanoğlunun kalbinden bir parça vardır. Kalbinin her parçasına ayrı ayrı uyan kişinin, hangi vadide ölüp gideceği Allah'ın umurunda değil!*"[20] "*Şahid olarak (zihnini toplayarak, dikkatle) kulak veren kimse için bir öğüt vardır.*" (Kaf, 50/37) ayeti de, sadece duyduğuna kulak vermesi manasına gelmektedir.

Kul, dış organlarını zâhirî işlerle uğraşmaktan, içini fuzûlî işleri düşünmekten alıkoyup, kalbini de sadece düşünmesi gereken şeye odaklayınca, bütün himmeti toplanmış ve kalb huzuru sağlanmış olur. Dünya işleriyle uğraşanın durumu da böyledir. Bir iş veya hesap yapmak istediğinde gözü, kulağı, kalbiyle kendini işe verir ki, eksik bir nokta bırakmadan işini en mükemmel şekilde ve hesabını yanlışa mahal vermeden en doğru şekilde yapabilsin. Çünkü kul düşünme anında, organlarını ve kalbini dünya işleriyle uğraşmaktan alıkoyunca himmet ve gayreti toplanır.

Bütün himmet ve gayretini toplayıp, akla değil, Allah'a itimad ederek düşünmeye başlayınca, Allah'ın vergisiyle ona geniş ufuklar açılır. Çünkü kul, himmetini topladıktan sonra, bazen kendine güvenerek aklına dayanır. İşte o zaman nefis ve şeytan hemen işe parmak karıştırır ve vesvese verirler. Bu vesveseyle uğraşırken tefekkür kapıları kapanır. Himmetini topladığı halde, aklına dayanan kişiye tefekkür kapılarının açılmayacağı endişesini taşımaktayız. Hz. Süleyman'dan aktarılan bir tavır buna örnektir: Hz. Süleyman, "bu gece yüz hanımımla ailevî münasebette bulunacağım, hepsi hamile kalacak ve birer erkek evlât doğuracaklar. Hepsi de Allah yolunda savaşan birer atlı mücahid olacaklar," dedi. Fakat 'inşaallah' demedi. Dediğini yaptı ama bir tek hanımı hamile kaldı. O da prematüre bir çocuk dünyaya getirdi. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), "*eğer 'inşaallah' demiş olsaydı, dediği gerçekleşirdi*" buyurdu.[21]

Cehennem azabının dehşetinden ötürü nefsini korkutarak ahireti düşünen kişide gerçek manada ve önüne geçemeyeceği bir korku oluşur. Tıpkı dolu bir tencereyi kaynatmak için biriktirilen büyük miktarda oduna benzemektedir. Ateşe odunlar atıldıkça alevler büyür ve kaynama devam eder. Kulun durumu da böyledir. Allah'ın, kendi üzerindeki hakkını ve bunu yerine getirmediğini bilip, ahiretin dehşetli hallerini ve hesabın çetinliğini düşünerek, korkutma devam ettikçe, gerçek korku (havf) meydana gelir.

Bu korku oluşunca kalb, günahtaki ısrarını terk eder, nefis günahtan çekinir, pişmanlık duyar, tevbe eder ve haşyet içinde Allah'a döner. Altında güçlü ateş yanan dolu tencere de böyledir. Ateş gürleştikçe tencere içinden bazı şeyleri dışarı atar. Aynen bunun gibi, Allah'ın kendisini tehdid ettiği şeylerle nefsini korkutmaya devam eden kimsenin korkusu dalgalanır ve neticede ısrarla tabi olduğu şehvet ateşini söndürür. Günahları kökünden söküp atar. Çünkü akibetinden korkar. Özellikle Kur'an okuyup, orada geçen dehşetli kıyamet sahnelerini, zikredilen tehdit ve vaad edilen nimetleri düşündükçe havf, dalga dalga onu sarar. Kur'an okuyarak yapılan bu tefekkür en faydalı tefekkürdür.

Günahta Israrlı Olanların Dereceleri

Dedim ki,

"Günahta ısrarlı olanların hepsi bu konuda eşit midir?"

Dedi ki,

"Hayır. Günahta ısrarlı olanların değişik dereceleri vardır. Bir kısmının günahı çok, dertleri büyük, ahireti unutturan gaflet perdeleri çok kalındır. Bunlar, Allah'ın korkuttuğu hususları düşününce, gaflet perdesinin kalınlığı ve kalb kasvetinden ötürü, çabucak korku hali ortaya çıkmaz. Bir kısmının günahı azdır. Gafleti, ona ahiretini unutturmamıştır. Bir kısmı da, günahkâr olmakla birlikte, bazı günahlarından tevbe etmiş, bazılarına da devam etmektedir. Bunların hepsi, korku (havf) istemede eşittirler.

Dedim ki,

"Bunlar arasındaki farkı izah eder misin?"

Dedi ki,

"Günahı çok, gafleti büyük, kalbinin katılığı fazla olan kişi havf mertebesine ulaşmak istediği zaman, düşman (nefis ve şeytan) değişik oyunlarla yolunu keser. Hastalığı müzminleştiğinden, ilaçlar ona hemen tesir edemez. Dünyevî hastalıklar da böyledir. Uzun müddet tedavisi ihmal edilen hastalıklara, ilaç çok yavaş tesir eder. Aynen bunun gibi, kalb hastalıkları uzun süre ihmal edilen kişiye, korkutma çok yavaş tesir eder. Bundan yararlanan nefis ve şeytan engeller çıkarırlar. Uzun bir

mücadele gerektiğinden ötürü, onu tembellik ve bıkkınlığa sürükleyerek düşünceden alıkoymak isterler. “Bu senin işin değil, kalbi bu kadar katılaşan birisi, havf makamına çıkamaz. Hem sen nefsinin esirisin artık!” derler. O da tefekkürü terk eder, gerçekten yapamayacağına inanır.

Ancak akıllı ve dirayetli olanlar, nefis ve şeytana dönerek, sert bir çıkışla, “benim günahım ve başıma gelen belâlar, bu zorluk ve sıkıntılardan çok daha büyüktür. Allah’ın lütfuyla olmazsa hiç kimse azaptan kurtulamaz” der. Böylece bıkkınlık ve tembelliği gider, nefsini korkutmak üzere tefekküre devam eder. Daha sonra nefsine şunları söyler: “Bu, benim gibilerin makamıdır. Çünkü Allah, kullarından kendine isyan edenleri, gaflet ve sarhoşluktan uyandırmak için korkutur. Günah ve gafleti çok olanları korkuyla tehdit eder. Ancak benim hastalığım çok eskidi ve müzminleşti. Kalbim kaskatı kesildi. Gafletim, zulmet halini aldı. Şayet uzun süre manevî tedaviye devam edersem, Allah’ın izniyle havf makamına çıkarım.”

Günahta ısrarlı olan zat, nefsini korkutarak tefekküre devam ederse, nefsi tevbeye boyun eğer.

Günahlarının bir kısmına tevbe edip bir kısmına devam eden kişi de böyledir. Devam ettiği günahların sayısı kalbini sarar, gaflet perdesi kalınlaşır, âdetini devam ettirir ve neticede, işlediği bu günahlardan sonra tevbe edip korku halini istemesi çok zorlaşır. Bu tevbeye boyun eğinceye (bütün günahlardan pişman olup bir daha onlara dönmemeye kararlı oluncaya) kadar, tefekküre devam etmek zorundadır. O zaman nesini korkutmaya muvaffak olur.

Dedim ki,

“Günahlarını tek tek bilmediği halde, bütününden pişman olması yeterli midir?”

Dedi ki,

“Hayır, çünkü birçok günahlar var ki, hevây-ı nefs onları gizler, unutkanlık perdesi onları kapatır. Nefis ve şeytan bu durumdan yararlanırlar. Kişi bazı günahlarından tevbe edip bu noktada düşmanlarına (nefis ve şeytan) galip gelince, düşmanları diğer günahlarını gizleyerek, “senin hiçbir günahın kalmadı” derler. Halbuki, geçmişte işlediği birçok günahı vardır. Günah olduğunu zannetmediği ileri-geri konuşmalar, hata türünden saymadığı işler, nefsin çıkarı işin içine girdiğinden, zulüm saymadığı haksızlıklar türünden daha birçok günahı varken, bütün günahlardan tevbe ettiğini düşünür. Halbuki bilmeden, yukarıda sayılan birçok günaha, ısrarla devam etmektedir. Çünkü korku anında, Allah’a tam itaat halindedir. Allah’ın hoşuna gitmeyen şeyi yapacak güç ve kuvveti bulunmamaktadır. Dolayısıyla o anda bütün günahlarını hatırlayamaz. Akıllı ve uyanık birisi ise, geçmiş ömründe işlediği birçok günahı olduğunu bilir. Ama kalın gaflet perdesi, haram söz, bozuk inanç cinsinden birçok günahı görmesine engel olur. Halbuki, aynı şeyi başkasında görünce hayret ve dehşetle irkilir.”

Dedim ki,

“Bu durum ne ile bilinir?”

Dedi ki,

“Geçmişte günah işlediği anları hatırına getirerek ancak söz konusu günahı hatırlayabilir. O anda ne durumda olduğunu hatırlar. Yerine getirmediği bir vacip, işlediği bir günah var mı diye geçmiş ömrünü saat saat, gün gün gözden geçirir. Kızdığı anlarını, sevinçli olduğu zamanları, kalbinden geçen şeyleri, eylemleriyle işlediği suçları düşünür. Sevdiklerini, nefret ettiklerini, kazandığını ve bunu nerde harcadığını veya biriktirdiğini, alacaklılara haklarını verip vermediğini; verdiyse haksızlık yapıp yapmadığını, kendi alacağı olan bir şeyi nasıl aldığını... teker teker gözden geçirmelidir. Kalb ve kafasından geçen şeyleri, ne söyleyip ne dinlediğini, nerelerde dolaştığını, elleriyle yaptığı işleri, başkalarının mal ve namuslarına karşı tavrını, anne-baba ve akrabalarının haklarına uyup uymadığını, Allah’ın huzuruna tertemiz çıkmak isteyen bir mü’minin titizliği ve kendisinden kısas alınmak üzere hesaba çekilen bir kişinin dikkatiyle kendini hesaba çekmelidir. O güne kadarki bütün ömrünü, her gün için nasıl sabahlayıp nasıl akşamladığını gözden geçirmelidir. Hatta iyilik yaparken bile, kalbinde ne niyet taşıdığını hatırlamalıdır. Onu bu iyiliği yapmaya sevk eden sebep neydi? Gerek dinî gerekse dünyevî konularda hased ve benzer duygular taşıyor muydu?

İşte böyle hareket ederse kaybedip yerine getirmediği birçok Allah hakkını hatırlar. Her hatırlayışta kalbine ciddi bir pişmanlık dolar. Geri kalan ömründe, benzeri hataları tekrarlamamak için, kendisinde bir kararlılık, güç ve kuvvet oluşur. Her bir günahı hatırlayışında pişmanlık ve üzüntüsü artar. Allah’ın ona gazap ve kırgınlıkla baktığından korkar. Nefsine, bir daha affedilmeyeceği, hüsnü kabul görmeyeceği, merhamet edilmeyeceği endişesini fısıldar. Arkasından, bir daha günah işlememeye kararlı kılıp korkunun yanına ümidi yerleştirir. Böylece ümitsizliğe düşmeye engel olur. Nefsine, “şayet ebediyen affedilmeyecek olsaydın kalbine korku girmez, tevbeye yanaşmazdın. Korku ve ümidin bir arada oluşması, kapının hâlâ açık olduğunu gösteriyor” der.

Hatırlanan ve yerine getirilmeyen Allah hakları ve işlenen günahların sayısı arttıkça görülecek ki, organların kötülük yapmaktan koruduğu, akşamlayıncaya kadar dilini koruyup, Allah’ın hoşnutluğuna sebep olan hiç bir şeyi söylemediği, aynı şekilde kulağı, gözü ve ayaklarıyla bir kötülük yapmadığı hiçbir gün bulunmamaktadır. Aynı şekilde, kalbin; riyâ, kibir, ucub, hased ve benzeri duygulardan arınarak, ihlâsla Allah yolunda ibadetle geçirdiği bir gün dahi bulamayacaktır. Bütün bu yapılanlara bakınca, yaptığı iyiliklerin de boşa gittiğini ve Allah’ın gözünden düştüğünü düşünür. Böylece ümitsizlik aklını başından alır, onu sarhoş eder. Çünkü Allah’a itaatkar olduğunu zannediyordu. Geçmiş günlerini ve duygularını kontrol edince, dinini mahvettiğini ve üstelik bunun farkında olmadığını görür. Tıpkı, servetini bir sandığa koyup kilitleyen, sandık soyulduğu halde bundan haberi olmayıp rahat yaşayan ve sandığı açtığında malın olmadığını gören, neticede kalbi parçalanıp fakir olduğunu anlayan, zenginin durumuna benzemektedir.

İşte, nefsini ve geçmiş günlerini gözden geçirip manen çok fakir olduğunu kesin olarak gören kişi, çaresiz, büyük kerem sahibi olan Allah’a sığınır. Kendisinden çok daha günahkâr ve gaflette yüzen kişilere karşı Allah’ın muamelesini düşünür. Bir an önce rahatlamak ve Allah’ın huzuruna temiz çıkmak için, hatırladığı günahlarından temizlenmeye çalışınca, kalbine korku dolduğunu ve Allah’ın kerem ve cömertlik kapılarının açıldığını hisseder. İşte o zaman ümitle dolar. Allah’ın gerçek bir dostu olduğunu, o anda dostluğuna hükmedildiğini, Allah’a kavuşmadan önce temizlenip manen süslenmesinin arzulandığını hisseder. Bu aşamada, Allah ona, hatırladığı her günahtan tevbe etme, yerine getirmediği her vecibeye sarılma, kendilerine haksızlık ve zulmettiği kişilere boyun eğerek özür dileme yoluna gitme, neticede kalb-i selimle Allah’ın huzuruna çıkma kararlılığını verir. Günahlara tekrar dönmeme, bütün mükellefiyetleri yerine getirme, namaz, oruç ve sıla-i rahim gibi kazası

gerekenleri kaza ve telafi etme kararlılığını da verir. Çünkü ilimle uğraşan birçok kişi daha önce, ya cünüplüğün verdiği tembellik veya sarhoşluktan ötürü kılmadığı, şartları veya abdesti tam olmadan kıldığı birçok namazının olduğunu bilmemektedir. İlme daldığından bunları düşünmemektedir bile.

Kul, bütün bunları öğrenip Allah hakkını tastamam yerine getirmeye kararlı olunca, nefis ve şeytan, bu yüksek mertebeye aklı ve çabasıyla ulaştığını, bundan sonra mağlup olmayacağını fısıldayarak, Allah'a tevekkül etmesine mani olmaya çalışırlar. Nitekim "inşaallah" deyip istisnada bulunmayan Hz. Süleyman olayı, Huneyn Gazvesinde çokluklarına güvenip "kimse bizi mağlup edemez" diyen ashabın durumu ve Allah'ın bu iki olayda da muhatapları tenkid etmesi, konumuza örnek teşkil etmektedir. Huneyn günü, yeryüzünde kendilerinden daha hayırlı ve Allah'a ibadet eden bir topluluk olmamasına rağmen, Allah'ın gazabını üzerlerine çekmiş ve "*hani çokluğunuz size kendinizi beğendirmişti*" (Tevbe, 9/25) tenkidine muhatap olmuşlardı. Böylece onlara yardım edenin ve düşmanlarını mağlup edenin Allah olduğu ve Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'e bir ikram olarak yardıma mazhar oldukları bildirilmiştir. Bu konuda birçok örnek vardır.

Eğer akıllı bir kul ise, o anda nefsinin ne kadar zayıf, Allah'ın ne kadar güçlü olduğunu düşünerek hakkını eda etmek için kendisinden yardım dilenir. Korkulu bir kalble "Allah'ım! Sen hatırlatmasaydın ben unutmuştum, güç vermeseydin zayıf düşmüştüm, sabır vermeseydin bana bıkkınlık gelmişti" diyerek, O'na sığınmalıdır. Bu şekliyle Allah'a yalvarması, yardım dilemede ciddi olduğunu gösterir. Böylece karar kılar ve bütün ümidini O'na bağlar. İşte o zaman Allah'ı yakın, merhametli, fazilette bulunan ve duasını kabul eden olarak bulur.

Onun için Allah, ibadete devam kararlılığını göstermesini ve kendisine dönülmesini emretmektedir: "*Artık kararını verdiğin zaman da Allah'a dayanıp güven*" (Al-i İmran, 3/159). Salih kul Hz. Şuayb'ı, Allah'ın hoşuna gitmeyen şeyleri terk etmeye ve hoşuna gidenleri yapmaya niyet edip, O'ndan yardım isteyerek O'na dayanma isteğiyle nitelemiştir: "*(Şuayb) dedi ki: Hem ben sizi birtakım şeylerden men ederken kendim onları işlemek istemiyorum ki! İstediğim tek şey, gücüm yettiğince ortamı düzeltmektir. Muvaffak olmam sadece Allah'ın yardımı ile olur. Onun için ben de yalnız O'na dayanıyorum, O'na yöneliyorum.*" (Hûd, 11/ 88)

İşte bu makamda nefis ve şeytan tekrar devreye girer, bu yaptıklarını başarılması çok güç, ulaşılması imkânsız mertebeler olarak gösterir ve nefsine bağlamak ister, "sen kendi arzun, aklın, dirayetin ihlâsın, ilmin, manevî gücün ve ciddiyetinle bu makama ulaştın" diyerek, Allah'ın nimetini unutturmak ve nefsini okşayarak övmek isterler. Eğer gaflete düşer, düşmanlarına (nefis ve şeytan) uyar ve kendini beğenirse, nefse itimad eder. İbn Abbas 'tan (radıyallahu anh) rivayet edilen ve Hz. Süleyman (aleyhisselâm)'in, şahsındaki bazı güzelliklerin hoşuna gitmesiyle zelleye düştüğünü ifade eden sözler de buna bir örnektir. İnşallah ilerde bunu genişçe açıklayacağız.

Allah onu gafletinden uyandırdığında, bunun Allah'ın bir lütfu olduğunu ve nefsin herhangi bir müdahalesi olmadığını bilmelidir. Çünkü nefis korkutularak, mecbur tutularak ve zorlanarak bu işler yapılmıştır. Üstelik bunlar nefsin hoşuna gitmeyen şeylerdir. Hoşuna gitmeyen ve zorla yaptırılan hususlar nasıl kendisine mal edilebilir? Kendisini helâk eden, nefsin arzularıdır. Nefsi arzularının aksine yönlendiren ise, onu yaratan Allah'tır. Öyle ise, O'na şükretmeli, O'na güvenmeli, O'nu övmeli ve O'na hüsnü zan beslemelidir. Çünkü iyilik, fazilet ve kalb rahatlığı O'ndan gelmiştir. Nefis ise, ümitsizlik vermiştir. Öyle ise nefis tenkid edilmeli, horlanmalı ve ona güvenilmemelidir. Kul, nefsin daha önce yaptıklarını görünce övülmeye layık olmadığını, bunları kendisine hatırlatıp gösteren Allah'ın ise övülmeye layık olduğunu anlamıştır. Çünkü Allah, ona geçmiş ömründe yapmış olduğu günahlarına karşı koyma ve kendini beğenmişlik duygusunu atma imkânı vermiştir.

Bütün bunları düşününce, gerçek tevbeye muvaffak olur; Allah'a döner, korkar ve bunların nefsinden değil, Allah'tan olduğunu itiraf eder. O zaman da "*şükrederseniz arttırırım*" (İbrahim, 11/7), yani itaat etme gücünüzü arttırırım, ayetinin manasına mazhar olur.

Nefsi Tanımada Kalbin Dikkat Edeceği Hususlar

Dedim ki,

"Bundan sonra, kalbin dikkat edeceği hususlar nelerdir?"

Dedi ki,

"Ömrün geri kalan kısmında da, Allah tarafından imtihan edileceğini; şeytanın ölmediğini, eski fıtratının değişmediğini, bütün güzellik ve hileleriyle dünyanın da değişmediğini bilmelidir."

Dedim ki,

"Neye dikkat etmelidir?"

Dedi ki,

"Kararlılığını bozmayacağına dair verdiği söze sadık kalmaya dikkat etmelidir."

Dedim ki,

"Kararlılığını kıracak şeylerin neler olduğunu söyleyin ki, onları bilip dikkat etsin"

Dedi ki,

"Altı noktaya dikkat etmelidir. Bunlar kararlılığını kıran ve vefasızlığa sebep olan şeylerdir. Onları terk ederse sözünde durur.

Birincisi: Terk etme kararlılığını gösterdiği herhangi bir günahı tekrar işlememeye dikkat etmelidir. Aksi takdirde, bir gaflet anında nefis galebe çalar, arzular coşar ve neticede günahı işler. Çünkü kul, nefsinin hoşuna giden bir şeyi, Allah rızâsı için terk eder. Ama daha sonra o işe karşı olan isteği onu geri çevirir. Vehb'ın, "arzuları galip gelmeyen ve istekleri onu geri çevirmeyene müjdeler olsun" sözünü duymadın mı?

İkincisi: Tevbe ettiği zaman, nefis ve hevânın gizlediği herhangi bir günahı olabilir. Daha sonra bunu fark edip hatırladığında, pişmanlık duymalı ve ona da dönmeme kararlılığını göstermelidir. Böylece nefsin eski âdetine dönmesine, gaflet zamanındaki aldığı lezzetleri hatırlatmasına mani olmuş olur. Çünkü nefis, isteklerini öne sürmek için hep fırsat kollamaktadır. Dikkatli olan bu noktayı göz önünde bulundurur.

Üçüncüsü: Bazen, geçmişte hiç işlemediği bir günah karşısına çıkabilir. Çünkü nefse bazı arzuların kapıları kapatılınca, bunların yerine, sığınıp rahatlayabileceği başka kapılar açmak ister.

Dördüncüsü: Daha önce uymadığı ve yerine getirmediği ama sonra yerine getirme kararlılığını gösterdiği Allah hakkına, gelecekte de uymaya dikkat etmelidir. Yorgunluk, dünya rahatı, halk nazarında yüksek olan değerinin sarsılması gibi şeyler ona engel olmamalıdır.

Kişinin değeri, ya daha önce dikkat etmediği halde sonradan helâl rızık elde etmeye çalışmasından, ya iyiliği emir ve kötülükten menetmeye başlamasından ya da çevresindekilerin hevây-ı nefsine uygun gelmeyen ibadetleri yapmasından sarsılabilir. Bu noktaya da dikkat etmelidir.

Beşincisi: Geçmiş ömründe yapmadığı, nefis ve hevânın yapmaktan hoşlanmadıkları için de gizli tuttukları ve tevbe anında hatırlamadığı bir Allah hakkı olabilir. Nefsin eski haline dönmesine sebep olabilecek bu Allah hakkı yerine gelene kadar çok dikkatli olmalıdır.

Altıncısı: Daha önce olmadığı halde aile geçimi ve benzeri vecibelerle kişi imtihan edilebilir. Bunlara da dikkat etmeyip sorumluluğunu yerine getirmezse, Allah'ın gazabına müstahak olur.

İşte bu altı şeye itina gösterirse uyanır, uyanıklık hatırlamayı gerektirir, hatırlama tedbir almayı doğurur, tedbir araştırmaya sevk eder, araştırma da Allah'ın sevdiği ve sevmediği şeyleri ortaya çıkarır. Korkuyla hâsıl olan bu ayırım kişiyi, verdiği söze sadık kalmaya götürür.

Dikkatli Olmanın Geleceğe Faydası

Dedim ki,

"İtina ve özen göstermek kişinin geleceğine de tesir eder mi?"

Dedi ki,

"Evet"

Dedim ki,

"Peki, buna delil nedir?"

Dedi ki,

"Delil şudur: İnsan, genellikle gece uyuduğunda ancak sabah namazına yakın, bazen daha sonra uyanabilmektedir. Fakat dünyayla ilgili bir işi ortaya çıkınca, onu kaçırmayıp yerine getirmek endişesiyle erkenden yatar. Ancak erken uyuyamadığı gibi gece vakitsiz bir şekilde birçok defa uyanır. Çünkü kalbi o işe gösterdiği önem ve dikkatle dolmuştur.

İşte, dünya işi için gösterilen bu önem ve dikkat, kişi uyuduğu, dolayısıyla aklı devre dışı kaldığı halde, onu sık-sık uyandırıyorsa, uyanık olup aklı başında olduğu halde ahiret işi için neden uyandırmasın? Oysa bu iki iş arasında ne büyük fark vardır! Birisi fani, az, dert ve hastalıkla dolu, ölümle son bulan, ölümden sonra tadından eser kalmadığı halde, bekletilip hakkında sorguya çekilen, daha sonra da affa veya azaba götüren bir şeydir. Bütün bunlara rağmen, ancak Allah tarafından takdir edilen kadarını elde etmektedir.

Diğeri ise, fani olmayan çok büyük bir şeyin peşindedir. Üstelik sıkıntı, hastalık, hüzün, zorluk vb. hiç bir tatsızlık sebebi olmadan, ölümle, hesap ve kitapla yüz yüze gelmeden, Allah'ın komşuluğuna sebep olan rızâsını kazandıktan sonra daha da gazabına mahal kalmayan bir istektir bu. Allah bununla da yetinmeyip onu, Allah'ı görme gibi birçok nimetle de nimetlendirir ve kendisine yaklaştırarak "mukarrabbinden" sayar. Nitekim O şöyle buyuruyor: "*Takvâ sahipleri cennetlerde ve ırmakların kenarlarında, güçlü, yüce Allah'ın huzurunda hak meclislerindedirler.*" (Kamer, 54/54-55). Bu ne yüce meclistir! Bunlar ne şanlı ziyaret edilen ve ziyaret eden, bakılan ve bakan, karşılayan ve karşılananlardır! Allah'a bakarak nimetler içinde yüzmektedirler. Dünya işiyle bu iş arasında ne kadar da fark vardır! Öyle ise dikkat ve önem, ahiret işiyle uğraşanın geleceğine de tesir eder.

Tedbirli Olunacak Yerler

Dedim ki,

"Nerede tedbirli olmalıdır?"

Dedi ki,

"Nefis ve şeytan onu bir iş yapmaya çağırdıklarında söz konusu işin, Allah'ın hoşuna gidip gitmeyeceğini düşünmelidir. Böyle yapınca, bir imtihan unsuru çıkıp nefisle mücadele etmek zorunda kalması durumunda, yukarıda geçen altı hususdan hiç biri ona gizli kalmaz. Allah için yapmama kararlılığını gösterdiği herhangi bir günahı işlemeye yeltenirse, nefsini, Allah tarafından, sözünde durmayan hain olarak nitelendirilir, endişesiyle korkutur. Allah onu, sözünde duran *sıddıklar*dan saysın diye, günah işlememeye teşvik eder. Durum nefsine ağır gelirse, ahirette karşılaşacağı şeyleri hatırlatarak onu korkutur. Sözünde durmayan bir yalancı ve tevbe etmeyen, kararlılığını yerine getirmeyen, neticede Allah'ın gazabını üzerine çeken kişi durumuna düşeceğini hatırlatır. Çünkü mahşer günü, Allah'ın huzurunda hakkında böyle bir hüküm verilebilir. Ahirette karşılaşacağı azabın acısı, dünyada hemen kavuşabileceği zevklerin tatlılığına galip gelinceye kadar bunları hatırlatmaya devam eder. Nitekim dünya işleri için de durum böyledir. Meselâ kişiye yemeklerin en güzeli takdim edilir. Ancak herhangi bir sebepten ötürü zararlı olduğu söylenince, hemen geri çekilir. Nefis yemeye zorlayınca, yeme zevkinden sonra çekilecek acı ve sancıları hatırlatır. Böylece, sonradan gelen acı, peşin olan lezzete galip gelir ve nefis de vazgeçer. Ancak kader açısından bakıldığında, yemesi mukadderse yiyecek, değilse yemeyecektir.

Bir günahla karşılaşıp ahiretteki kötü sonucu hatırlayan kişi için, söz konusu günahtan doğacak zevk ve lezzetlerin haydi haydi acılaşması gerekmektedir. Çünkü büyük zarar getiren, devamlı olan, gücünün kaldıramayacağı ve sabredemeyeceği bir akıbetten korkmaktadır. Dolayısıyla, nefsini korkutmazsa ancak Allah'ın affetmesiyle ondan kurtulabilir. Halbuki bazen dikkat etmezse de dünyevî sıkıntılardan kurtulur. Ama ahiretle ilgili konularda kurtuluş yoktur.

Şayet bir iki günlük sıkıntı, en güzel yemeğin tadını kaçırıyorsa, Allah'tan ve cemaline bakmaktan utanmanın yanı sıra, ebedî

olarak çekilecek azap, elbette günahtaki geçici lezzeti kaçırmalıdır.

Nefsin arzu ve isteklerinin gizlediği, dolayısıyla tevbe anında hatırlayamadığı bir günahın farkına varırsa, hemen terk etme karalılığını göstermeli ve farkına vardırdığı için de Allah'a hamd etmelidir. Daha önce hiç yapmadığı bir günahla karşılaşırsa, ömrünün sonunda akibetinin şekavetle son bulabileceğini ve bu neticeyi geciktirmenin de imkânsız olduğunu hatırlatıp, nefsini korkutmalıdır. Daha önce ihmal edip sonradan tevbe ederek yapmaya başladığı bir Allah hakkı söz konusu olunca, tekrar eski hale dönüp o hakkı terk etme ve neticede sözünden dönüp, adının Allah yanında hain ve dönek olarak çıkma tehlikesiyle nefsini korkutmalıdır. Dolayısıyla Allah rızâsını kazanmak için nefsini o ibadeti yapmaya zorlamalı ve Allah'ın yanında adını vefakâr ve sözüne sadık olarak yazdırma yoluna gitmelidir. Çünkü Allah, söz verip cayanları yalancı ve dönek olarak nitelendirmektedir: "*Onlardan kim de, "eğer Allah lütuf ve kereminden bize verirse, mutlaka sadaka (ve zekât) vereceğiz ve elbette biz salihlerden olacağız!" diye Allah'a yemin etiler. (Fakat Allah lütfunden onlara (zenginlik) verince onda cimrilik edip (Allah'ın emrinden) yüz çevirerek sözlerinden döndüler*" (Tevbe, 9/75-76). Mücahid, bu sözü söyleyenlerin iki kişi olduklarını, halkın karşısına çıkıp bu sözü söylediklerini, fakat daha sonra sözlerinde durmadıklarını söylerken; Ma'bed b. Sabit "*Allah onların sırlarını da fısıltılarını da biliyordu*" (Tevbe, 9/78) ayetini delil göstererek, bu sözü kendi kendilerine söylediklerini aktarmaktadır. Cenab-ı Hakk devamında, "*nihayet Allah'a verdikleri sözden döndüklerinden ve yalan söylediklerinden dolayı Allah, kendisiyle karşılaşacakları güne kadar onların kalbine nifak soktu,*" (Tevbe, 9/77) buyurmaktadır. Verdikleri sözde durmadıkları için Allah onları dönek ve yalancı olarak nitelendirdi ve ölünceye kadar kalblerine nifak sokarak onlara öyle bir ceza verdi ki, ebedî olarak kurtulamadıkları gibi, tevbe de edemediler.

Bazen de kul sözünde durmaz, ama Allah ona yardım etmek isterse ona herhangi bir ceza vermez. Çünkü o dilediğine ceza ve dilediğine mükâfat verme yetkisine sahiptir. Ama kul, Allah cezalandırır düşüncesiyle nefisini korkutmalıdır. Daha önce verdiği sözü bozsa bile hemen nefsine baskı yapıp onu geri çevirmeli ve Allah'ın yanında adını, sözünde duranlar arasında yazdırmalıdır. "*Müminler içinde Allah'a verdikleri sözde duran nice erler var. İşte onlardan kimi sözünü yerine getirdi*" (Ahzab, 33/23) ayeti için sebeb-i nüzûl olarak iki olay anlatılmıştır. Birisi, Enes b. Malik'in rivayet ettiğidir: Amcası Enes b. Nadr *Bedir* savaşına katılmamıştı. Kendi kendine, "Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'in katıldığı ilk savaşa katılamadım. Eğer Allah'ın Resûlü tekrar Kureyş müşrikleriyle karşılaşırsa neler yapacağımı, Allah gösterecek!" dedi. Uhud savaşına katılan Müslümanlar geri çekilince, Sa'd b. Muaz'la karşılaştı. Ona "Ya Sa'd! Nereye! Doğrusu Uhud Tepesi'nin gerisinden bana Cennet kokuları gelmektedir," diyerek müşrik saflarına daldı. Kılıç, mızrak ve ok darbelerinden seksen küsur yara aldı ve şehit oldu. Onu ancak bacısı parmak uçlarından tanıyabildi. İşte bu olay üzerine yukarıdaki ayet nazil oldu. Yani verdiği söz üzere öldü. "Kimi de beklemektedir" Yani sözüne sadıktır. Bu söz üzerine öleceği günü beklemektedir.

Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem), şehit olup yüzükoyun yatan Mus'ab b. Umeyr'i görünce yukarıdaki ayeti okudu. Mücahit'ten gelen rivayette Hz. Talha'nın, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'in vefatında aynı ayeti okuduğu haber verilmektedir.

Kişi bu ayeti düşünerek nefsine korku vermelidir. Şayet nefis yine de tembellik gösterip Allah hakkına uymazsa, ahiretteki hezimetleri, Allah'ın rızâsını, oradaki üzüntü ve sıkıntılardan uzak zevk ve sevinci, Allah'ın yakınında geçecek sonsuz güzellikleri ve O'nu görme nimetini hatırlatıp ümit vererek o ibadeti yaptırma yoluna gitmelidir. İşte o zaman bu sevapların tatlılığı o iyiliği yapma açlığına galip gelecek ve onu yerine getirmeyi nefse hafifletecektir. Dünya işlerinde de durum böyledir. İşçi, tüccar vb. dünya işleriyle uğraşanlar, karşılığında bir ücret, bir kâr alma garanti veya ümitleri olmazsa, hiçbir iş kendilerine kolay gelmez. Alacağı ücretten ötürü duvar ustasının lezzeti iş yapıp yorulmada, rahatsızlığı ise iş yapmayıp boş kalmasındadır. İş yapmak yorucu ve elem vericidir. Fakat ücretin tat ve lezzeti o işi ona sevinçle yaptırmaktadır. Ücret az ve işveren geciktirse bile, eğer eksiksiz ödese, her ne kadar ücretin azlığı biraz tembellik verebilecekse de, geç de olsa eksiksiz olacağı düşüncesi ona işi kolaylaştırır. Diğer taraftan ücret çok olur, işveren emniyetsiz ise, her ne kadar işverenin emniyetsizliği bir tembellik verse de ücretin çokluğu işi kolaylaştırır. Ama hem ücret çok hem de işveren güvenli ise, hiç bir ağırlık hissetmeyeceği gibi, aşk ve şevk ile işi görür. Ve Allah'tan daha emniyetli kimse olmadığı gibi Cennet'ten daha çok hiçbir ücret de yoktur.

Dünya tüccarı da böyledir. Elde edeceği kârın tat ve lezzeti için, soğuk, sıcak demeden, hırsızları, yırtıcı hayvanları düşünmeden, büyük zorluklarla uzun yollar aşar. Allah yolunda çalışan işçi ve iş yapan tüccar, bitmez-tükenmez, hiçbir haksızlığa uğramaz, bire en az on bazen bin kat kârın verildiği iş ve ticareti düşününce, her türlü amel ve itaat ona hafif gelmelidir. Ahiret tüccar ve işçisi, dünya tüccar ve işçisi gibi kazanmaz. Çünkü onlar ancak dünyalık bir şeyler kazanıyorlar. Ama Allah diğerleri için, para-pul cinsinden şeylere razı olmaz. Onlara kazanç olarak, Cennet'te yakuttan ve zümrütten, üstelik bozulmaz köşkler verir. Toprağı misk ve amberdendir. Ayrıca orda hiçbir üzüntü ve sıkıntı da yoktur. Kalbleri sürekli sevinç ve neşe içindedir.

Kul, nefsin arzularına karşı koyup onunla mücadele ederek elde edeceği zevki ve ardından Allah'ı görme nimetine kavuşma mertebesini düşünüp Allah'ın ondan razı olacağını ve ona bu şekliyle muamele edeceğini de ümit edince, Allah hakkını yerine getirme kendisine çok hafif gelmeye başlar.

Daha önce olmadığı halde ömrünün sonlarında yapması gereken bir vecibe ortaya çıktığında, bu vecibe nefsine ağır gelirse, söz konusu vecibenin ömrün sonlarına bırakılmasının, Allah'ın rızâsını kazanıp saadetle ahirete intikale sebebiyet verebileceğini hatırlatarak, nefsini teşvik etmelidir. Buna rağmen nefsi karşı koymak isterse, bunun son fırsat olduğunu, yapmaması durumunda Cehennemlik olarak son nefesini verebileceği gerçeğiyle onu korkutmalıdır. Muterrif'in, "iyiliği yaptığın sırada sana ağır gelir, ama bitirdikten sonra zorluğu gider sevinci kalır. Allah'ın yanındaki karşılığını gördüğün zaman ise ne çok sevineceksin!" şeklindeki sözünü duymadın mı? Yerine getirdiğinde Allah'ın rızâsını ve vereceği sevabı, yerine getirmediğinde ise gazabını ve cezasını hatırlamak o vecibeyi yapma işini oldukça hafifletmektedir.

Kul tevbesiyle yukarıda sayılan altı hususta temizlenince, tevbesi kabul olmuş demektir. Gelecek ömründe Allah hakkına uymada toyluk göstermeyenle, daha önce rahat bir şekilde günahlarına tevbe eden, zorlayarak nefsini korkutmaya ihtiyaç duymayan, tevbe sırasında hiç bir günahı kendisine gizli kalmayan, bu arada unutma ihtimali olan günahlarının Allah tarafından sayılmayacağından da emin olmayan kişi eşit olmuş olur. Allah'ın, tevbe etmek için kendilerinden imtihan ve zorluğu kaldırarak büyük lütuflarda bulunduğu, Firavun sihirbazları, Hz. Muhammed'in ashabı ve benzerlerinde olduğu gibi. Çünkü Allah, apaçık delilleriyle akıllarını hayrete düşürmüş, yardım ve lütuflarını onlara yöneltmişti. Ancak her ne kadar kolayca tevbe ettilerse de, akılları marifetullaha uyandı, eriştikleri sevabı anladılar. Yerine getirmeleri gereken Allah hakkı ve

vecibelerin büyüklüğünü de idrak ettiler. Bu marifete rağmen, onları Allah'tan koparacak her şeyi kökünden söküp ortadan kaldırma imkânına sahip olamadılar. Onun için akıllarıyla Allah'a yöneldiler ve bütün güçleriyle O'na dönüp O'na itimad ettiler.

Evet, zorluk çekmeden ve günahları gizli kalmadan tevbe edenle kendisinde günaha meyil ve teveccüh olmayan kişi eşittir. Çünkü o da Allah'ın hoşuna gitmeyen şeylerden arınmıştır. İki grubun da, geri kalmış ömürlerinde Allah hakkına güzelce uymaları gerekir.

Allah Hakkını Sebep ve Vakitleriyle Bilme

Bütün insanların, sebepleri, vakitleri, illetleri, Allah'ın bunları irade etmesi ve hangi hususlarda olduklarıyla, Allah hakkını bilmeleri gerekir. Hangilerini öncelikle yapmaları gerektiğini de bilmelidirler. Allah'ın tehir ettiğini öne getirmeden, öne getirdiğini ise geciktirmeden yapmalıdırlar. Nitekim Hz. Ebubekir (radıyallahu anh), Hz. Ömer'e (radıyallahu anh) yaptığı vasiyette "bil ki! Allah'ın gündüz vaktinde yapılması gereken ve gece kabul etmediği hakları olduğu gibi, gece yapılması gereken ve gündüz kabul etmediği hakları da vardır," demiştir.

Vakit, haccın hac mevsiminde, namazın kendi vaktinde eda edilmesi demektir.

Sebep, hac için yol emniyetinin olması gibi hususlar demektir. Çünkü Allah, hakkının eda edilmesini kullarına gerekli kılmıştır. Dolayısıyla emir edadan öncedir. Emrin önce olması kula, vakit geldiğinde Allah hakkını nasıl yerine getireceğinin bildirilmesi demektir. Bir kısmının bir tek vakti varken bir kısmının iki vakti bulunmaktadır. Çokları iki türlü yerine getirebilmektedir: Birisi, kişinin serbest olduğu geniş bir vakittir. Dilerse hemen yapar dilerse geciktirir. Öğle ve ikindi namazlarını son vakitlerine kadar geciktirebilme gibi. Diğeri ise farz olduğunda hemen vaktinde yerine getirmektir. Aksi takdirde kaçırılmış olur.

İrade, halis bir niyetle Allah'ın haklarını yerine getirmektir.

Onları gerekli kılan husus, öncelikle Kitap ve Sünnet'ten delil getirerek ve onları yapmadan önce tedbirini alıp hangisinin daha önemli olduğunu ve hangisinin vaktinin geldiğini, hangisinin gelmediğini ve hangisinin ikinci sırada gelip tehir edilmesi gerektiğini bilmektir.

Nelerle ilgili olduğu meselesine gelince, bu haklar, hem kalb hem de eylemlerle ilgilidir.

Acaba *Allah hangilerine öncelik vermiştir?* Allah öncelikle kendi hakkına, bütün ilişkilerinde, sıkıntı, sevgi ve nefretlerinde; her hayır ve şerrin başlangıcı olan değişik duygularında kalbleriyle uysunlar, sonra da kulak, göz, dil, el ve ayaklarıyla, yeme-içme, yürüme, kısacası yapma veya terk etme şeklindeki bütün davranışlarında uysunlar diye, insanları kul edinmiştir.

Öyle ise kula düşen şey Allah'ın başladığıyla işe başlamaktır. Önce kalbiyle O'nun haklarını gözetmelidir. Çünkü kişiye ilk önce tesir eden ve diğer organlara da yön veren kalbtir. Onun için kişinin kalbi, Allah hakkına uyma noktasında durmalıdır ki, O'nun emrettiklerine uysun ve O'na kulluk görevini yerine getirsin. Bu da üç inançla olur: 1. İman edip küfürden uzaklaşma, 2. Sünnete inanıp bid'attan uzaklaşma, 3. İbadete inanıp, Allah'ın hoşuna gitmeyen bütün kalbî ve bedenî düşünce ve fiillerden kaçınma.

Eylemlerde uyulacak Allah haklarının toplamı ise şudur: Allah'ın emrettiği hâl ve hareketleri yerine getirmek, yasakladıklarından kaçınmak, sonra da kalbe gelip hayır ve şerre davet eden her duyguda (hatarât) O'nun hakkını gözetmektir.

Kalbî Hatarât (Dürtü) Anında Allah Hakkına Uymak

Dedim ki,

"Kalbe hatarâtın (dürtü ve duygu) gelmesi esnasında, Allah hakkına nasıl uyulacaktır? Bu hatırlar nelerdir?"

Dedi ki,

"Hatırın oluşması esnasında ilim ve tedbirle Allah hakkı gözetilir. Çünkü hatarât, hayır ve şerre götüren kalbî isteklerdir"

Dedim ki,

"Hatırlar nereden başlar ve hangi şekilde gelirler? Bir tek şekilleri mi var, yoksa birden fazla şekle mi sahiptirler"

Dedi ki,

"Ya nefsin hevâsından ya Allah uyardıktan sonra o kuldan veya şeytandan meydana gelirler. Bu hatırlar üç çeşittir:

1. Rahman olan Allah'tan bir uyarma şeklinde olur. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), birçok kişiden rivayet edilen bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyuruyor: "*Allah kime hayır dilerse kalbine, kendisine nasihat edecek bir ikaz edici verir.*"[22] Nevvas b. Sem'an da Hz. Peygamber'den, "*her mü'minin kalbinde olup ona nasihat eden meleke, gidilen yolun altında ve üstünde bulunan işaretlere benzer. Üst kısımda olan işaretler onu uyarır*,"[23] şeklindeki darb-ı meseli rivayet etmiştir. Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem)'in bu sözlerinden, Allah'ın kullarını ikaz ettiğini ve bunu da akıllarına ihtarda bulunarak yaptığını öğreniyoruz. Bazen direkt olarak insan zihnine hatırlar gelir. Bazen de görevli bir melek vasıtasıyla bu hatırlar verilir ve kalb uyarılır. İbn Mes'ud'dan rivayet edilen hadis-i şerifte Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) insanın biri melekten diğeri de şeytandan gelen iki lümmeye (uyarı, dürtü)[24] duçar olduğunu açıklamaktadır.

2. Nefsin emir ve teşvikiyle olur. Allah'ın Peygamberi İsrail'in (Hz. Yakub) diliyle aktarılan şu ayet konumuza bir delildir: "*Belki de nefisleriniz size (kötü) bir işi güzel gösterdi (teşvik etti)*" (Yusuf, 12/18). Hz. Âdem'in çocuklarının olayında, "*nihayet nefsi, kardeşini öldürmeye itti de onu öldürdü*" (Maide, 5/ 30) denilirken, Hz. Yusuf'un dilinden de "*doğrusu nefis kötülüğü emredicidir,*" (Yusuf, 12/53) ifadesi aktarılmaktadır.

3. Şeytanın kötüyü süsleyip güzel göstermesi, vesvese vermesi ve dürtmesi ile olur. Bundan ötürü Allah, Hz. Peygamber'e böyle bir durumda kendisine sığınmasını emrederek, "*eğer Şeytan'dan bir fit gelip seni dürterse hemen Allah'a sığın. Çünkü o, işiten ve bilendir*" (A'raf, 7/200) buyurmuştur. Ayrıca şu ayetler de birer delildir: "*İnsanların kalbine vesvese sokan Şeytan'ın şerrinden sana sığınırım*" (Nas, 114/5) "*Derken Şeytan çirkin yerlerini kendilerine göstermek için onlara vesvese verdi*" (A'raf, 7/20),

"*Fakat (inatları yüzünden) kalbleri iyice katılaştı ve Şeytan da onlara yaptıklarını cazip gösterdi*" (En'am, 6/43)

Öyle ise kula düşen, havâtırın hangi cinsten olduğunu anlamaya yetecek bir ilimle tedbir almasıdır. Bu konuda Kitap ve Sünnet'i kendine rehber olarak seçmelidir. Ancak akılla da tedbirini almazsa faydalı ve zararlıyı ayıramaz. Bir bilge, "eğer aklın nefsin arzuları galip gelmesini istersen, neticesini düşünmeden hoşa giden her işi yapma!" demiştir.

Tedbirli Olup Fiil Anında Nefsi Gemleme

Dedim ki,

"Tedbir (tesebbüt) nasıl olur?"

Dedi ki,

"İşe girişmeden nefsi gemlemek, aceleciliği terk etmek ve sabırlı olmakla olur"

Dedi ki,

"Nefis aceleciliğe yönelirse nasıl gemlenir?"

Dedi ki,

"Allah'ın gözetimi altında olduğunu hatırlatarak, yanlışlık yapması durumunda cezaya çarptırılacağı gerçeğiyle nefsi korkutmalıdır. Şayet yola gelmezse ona şöyle hitap etmelidir: "Allah seni görüyor, öyle ise acele etme, sakin ol! Çünkü yarın bu fiilinden hesaba çekileceksin." Bununla beraber, güçsüzlüğünü giderip hevâ-ı nefsine galip gelmesi için Allah'tan yardım dilemelidir. Çünkü yaptığı işten ötürü yarın hesaba çekilmek kendisine ağır gelen kişi, dünyada bir işe girişmeden tedbirini alır. Zira yarın bu fiilinden ötürü Allah'ın yardımını almamaktan korkar.

Akıl ilim ve tedbirle, kalbe gelen havâtırın hangisinin faydalı hangisinin zararlı olduğuna bakmalıdır. Aksi takdirde Şeytan'ın dürtülerinden, Allah'tan geldiğini zannedebileceği nefsin teşviklerinden kurtulamayacağı gibi nefisten geldiğini zannederek iyiliğe götürecek Rahmanî bir duygudan yüz çevirme tehlikesinden de kurtulamaz. Bu, karanlık ve yağmurlu bir gecede, çukur ve hendeklerle dolu bir yolda yürüyen kişiye benzer. Feneri yoksa gözlerinin faydası olmayacağı gibi, gözleri görmüyorsa, fenerin de faydası olmaz. Ayağını koyacağı yeri görmüyorsa, dikkat edemeyeceği için ne fenerin ne de gözlerin faydası olur. Bakışlarını göğe çevirip önüne bakmazsa, her ne kadar gözleri sağlam ve feneri güçlü olsa da gözü görmeyen ve feneri olmayan kişi gibidir. Önüne baksa bile feneri yoksa gözleri yok sayılır.

Bu misalde sağlam göz, akıl; fener, ilim; dikkatle bakmak, akılla tedbir alma ve Kitap'la Sünnet'in ışığından faydalanmaya işarettir. Sakınmak isteyen kişi için bu tedbirlerden sonra fazla durmaya gerek yoktur. Bu durumda hatırda en ufak bir isyan görüldü mü, ne olduğu hemen anlaşılır. Çünkü her yönüyle tedbir alınmıştır. Net olarak anlaşılmayan ve tanınmayan bir hatır ortaya çıkınca acele etmeyip onu tanıma yoluna gitmelidir. Onu tanımadan kesinlikle kabul edip yapmamalıdır. Bu uzun bir zaman alsa bile... Neticede Allah'ın bu işten razı olup olmadığına bakmak mecburiyetindedir. Bundan başka da bir yol yoktur.

Allah Hakkına Uyanların Özellikleri

Allah hakkına uyanlar farklı mertebelere sahiptirler. Herkes manevî gücüne uygun bir mertebede yer alır.

Bu mertebenin ilki ki Allah hakkına uymada en güçlülerin yer aldığı mertebedir, Allah'ın bütün haklarına inandıktan sonra her duygu ve düşüncede bu haklara uymaktır. Kul kalbine doğan her hatır için Kitap ve Sünnet'ten delil ister. Sadece vicdanın sesi ile kabul etmez. Onu terk edip de bir şey elde ederim ümidiyle kalbi fikir meydanlarında dolaştırmasına müsaade etmez. Ancak bir delille Allah'ın ona bunu emrettiğini veya bu konuda serbest olduğunu ya da sebep, zaman, illet ve iradesiyle buna izin verdiğini bilmesi durumunda, söz konusu duyguyu bekletmez.

Bazen, sünnete çağırıyor diye bir duyguyu (hatır) kabul eder, halbuki o bid'attır. İbadete davet ettiğini zanneder, oysa günahtır; iyiliğe davet ettiğini düşünür oysa kötülüktür. İbadeti terk ettirerek ihlâsa, kibirle insanlardan uzaklaştırmaya, ucub ve kendini beğenmişlikle ibadetlerinin kabul edileceğine inanmaya; hasetle iyilikte yarışmaya, Müslümanların din ve dünyalarında belâlara duçar olmalarını isteyip, mal ve canlarını helâl kılarak Allah için gazaplanmaya çağıran duygular gibi... Veya Allah'ı tenzih etmek için Kaderiyye, teşbihi reddetmek için Cehmiyye, Cehmiyyeyi reddetmek için Müşebbihe, ahiretteki azabı kabullenmek için Mu'tezile, Allah adına gazaplanıp kılıcı kullanmayı öne çıkarmak için Hariciyye, kaderi büyütüp imanı eksiklikten tenzih etmek için Mürciye fikrine götüren duygu ve düşünceler gibi…

Bazen bir duygu bütünüyle bid'attır ama sünnet zannedilir. Bid'at ehlinin bid'atlarını sünnet zannetmeleri bunun örneğidir. Ehl-i sünnetin durumu da böyledir. Şeytan gaflet anında, hissettirmeden onları bid'ata çağırma fırsatını hiç kaçırmaz. Eğer böyle olmasaydı, ibadetlerinde ve diğer işlerinde sünnete uyan kimselerin hiçbir bid'ata düşmemeleri gerekiyordu. Çünkü şeytan onu zühd, rıza ve tevekkülünde bile bid'ata çağırır. Böylece zühd, rıza, tevekkül ve benzeri konularda önder olanların yoluna uymayıp bid'ata düşerler. Üstelik bu yaptıklarının sünnet olduğuna inanırlar. Bazılarının, malı telef etmeyi, anne-baba hakkına uymamayı, ev halkının iaşelerini kazanmayı terk etmeyi, azıksız olarak yolculuğa çıkmayı, Müslümanların başına bir belâ geldiğinde bununla sevinmeyi, tedavi olup ilaç kullanmayı haram saymayı, "keşke günahlar olmasaydı" şeklindeki temenniyi terk etmeyi, farz ve sünnetleri terk ederek, güya, Allah'la uğraşmayı, halkın kalbinde geçenlere muttali olma derecesinde gaybi ilimle kalbi aydınlatıp basiret sahibi olma iddiasını zühd saymaları gibi. Bütün bu işlerde delilleri Hz. Peygamber'den rivayet edilen, "*Mü'min Allah'ın nuruyla bakar*"[25] ve benzeri hadislerdir.

Yukarıda zikredilen her gurup, Kitap, Sünnet ve kıyastan deliller getirmektedir. Ancak bu delillerin açıklanması konuyu uzatır. Biz hepsinden sakındırmak istiyoruz. Böylece Kitap ve Sünnet ilmiyle tedbirini alan âlim onları tanır. Kişinin kalbini, amelle ibadet etmenin dışında, Kaderiyye, Cehimiyye, Mu'tezile, Rafiziyye ve benzeri düşüncelere sevk eden her duygu böyledir. Kul ancak Allah'ın bu konudaki emir veya iznini belirten bir ilim sayesinde bu tür düşüncelerle, Allah'ın sevdiği ve Sünnet'e dayalı işleri ayırabilir. Kalbine gelen menfi bir hatırı veya kalbine perde olan düşünceyi ancak, Allah tarafından, sebepleri, illetleri ve vakitleriyle nehyedildiğini ve zemmedildiğini belirten bir ilimle nefyedip terk edebilir.

Bazen kul, kalbine gelen hayırlı bir hatırı, kötü bir hatırdır düşüncesiyle reddeder. Bazen onu sünnete çağırır, kul onun,

şeytan tarafından süslenen bir bid'at çağrısı olduğunu zanneder. Bid'atçının kalbine sünnete götürücü bir hatır gelince onu bid'ate davet eden bir hatır zannetmesi bu düşüncemizin delilidir. Şeytan, Allah yoluna girmiş olan kişiyi, iyiye ve kötüye götüren hatarâtı reddetmesi için serbest bırakmaz. Allah böylelerinin mazeretlerini kabul etmeyerek tenkid etmiş ve "*(bunlar) iyi işler yaptıklarını sandıkları halde, dünya hayatında çabaları boşa giden kimselerdir,*" (Kehf, 18/104), "*Kötü işi kendisine güzel gösterilip de onu güzel gören kimse, (kötülüğü hiç istemeyen kimseye benzer) mi?*" (Fatır, 35/8) buyurmuştur.

Hz. Huzeyfe, Allah yolunda ve O'nun rızâsı için savaşıp öldürüldüğü halde hakka ulaşmayı başaramayan kişinin durumu sorulunca, "Şu kadar kâfiri öldürse bile Cehennem'i boylayacaktır. Ancak Allah rızâsı için savaşıp gerçeği bulabilenler, O'nun yolunda sayılırlar," cevabını vermiştir.[26]

Gerçeği ve iyiyi bulamayan ile iyi hatırları, kötü hatırdırlar düşüncesiyle reddeden kişi aynıdır. Bu ayırımı ancak Kur'an ve Sünnet ilmiyle yapabilir. Söz konusu ilimle bir duygunun Allah tarafından sevilen kalbî bir hatır olduğunu anlayınca onu kabullenir ve o doğrultuda hareket eder. Ama bunun aksine söz konusu duygunun Allah tarafından sevilmeyen veya Kur'an, Sünnet ya da ümmetin icmaı ile kötülenen bir hatır olduğunu anlayınca onu reddeder ve kalbinin kapılarını ona kapatır.

Bu iki durumdan biri kesinlik kazanmazsa tedbirli ve dikkatli olmalıdır. Bunu değişik yollarla araştırmalı ve yerine göre daha büyük âlimlere sormalıdır. Bu yolu takib etmezse bilmeyerek dalâlete düşebilir. O zaman da kötüyü, iyi; iyiyi de kötü zannedebilir. Bütün bu tehlikeler atlatıldıktan sonra bile kişi tam emniyette olamaz.

Yukarıda anlatıldığı şekilde hareket etse kalbinde ve eylemlerinde Allah'ın hakkına uymuş olur. Kalbine doğan her duyguyu hemen diline döküp söylemez. Kulağına çarpan her sesi hemen dinlemeye koyulmaz, v.s.

Nitekim İbn Ömer'in rivayet ettiğine göre bir gün Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) yolda giderken bir çobanın çaldığı çalgı sesi kulağına gelince, hemen parmaklarını kulaklarına sokarak oradan uzaklaşmış, kendisine sesin artık ulaşmadığı haber verilince parmaklarını çekmiştir. Böylece Allah'ın hoşlanmadığı bir sesi duymamaya gayret etmiştir.[27]

Göz, el, ayak ve benzeri organların bütünü için aynı ölçüler geçerlidir. Gözün, ani olarak görmenin dışında, Allah'ın hoşuna gitmeyen şeye bakmaması gerektiği gibi, elin tutmaması, ayağın da o yolda yürümemesi icab etmektedir. Söz konusu işin caiz olduğu ortaya çıkıncaya kadar...

Önce Hangi Farzlardan Başlanmalı

Dedim ki,

"Kalbime gelen ve inanmam gereken ya da eylem olarak yapmam icab eden hususlarda tedbirli olduktan sonra, geriye yapmam gereken bir şey kalıyor mu?"

Dedi ki,

"Evet. Allah kimisi açık kimisi de üstü kapalı birçok farzlar emretmiştir. Kapalı olanlar *sünnetin* açıklamalarına muhtaçtırlar. Bazı farzlar gecikebilecek belli bir vakte bağlıdır. Özürsüz olarak o vakit geçinceye kadar söz konusu farz yerine getirilmezse Allah'a isyan edilmiş olur. Bazı farzların iki vakti bulunur. İlk vaktinde yapılırsa daha faziletlidir. Ama ikinci vakitte de yapılırsa günaha girilmiş olmaz. Cenab-ı Hakk, farz kılınan şeye haram bir yolla ulaşılmasını caiz görmediği gibi, nafilenin farza tercih edilmesini de caiz görmez. Sana düşen şey her farzı ilk vaktinde yapmak, daha sonra yapabilecek bir şeyi onun önüne geçirmemek ve o farzı terk edip kurbiyet için nafileye sarılmamaktır.

Dedim ki,

"Bütün bunları nasıl yapacağımı, birkaç farzın vakti birden girince önce hangisini yapmam gerektiğini ve hangisinin vaktinin geçebileceğini, hangisinin geçmeyeceğini bana izah eder misiniz"

Dedi ki,

"İki farz birden gerekli olunca, Kur'an ve Sünnet'te öncelik hangisine verilmişse ondan başlamalısın. Meselâ, hem annenin hem de babanın ihtiyacı ortaya çıkınca önce annenin ihtiyacını yerine getir. Bu misali, sözü fazla uzatmak istemediğim için verdim. Diğerlerini buna kıyas et. Kişi annenin isteğini önce yerine getirmelidir. Çünkü anneye iyilik yapmak Efendimiz'in sünnetinde ve ümmetin icmaında babaya iyilik yapmaya takdim edilmiştir. Anne-babası olmayanın akrabalarından birkaç kişinin ihtiyacı olur da hepsine el uzatamıyorsa, en yakın akrabadan başlamalıdır.

Konuyla alâkalı hadis-i şerifte Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), "kime iyilik edeyim ey Allah'ın Resûlü?" şeklinde soru soran sahabeye üç defa "*Annene, annene, annene,"* deyip dördüncüsünde "*babana iyilik et. Daha sonra da sırasıyla akrabalarına*" buyurması bunun delilidir.[28] Yakın akrabalar arasında ise en muhtaç olana iyilik etmelidir. Ama hepsine iyilik yapmaya gücün yetiyorsa o zaman önceliği istediğine verebilirsin.

Diğer konularda da birkaç örnek verelim:

Meselâ birisi, "çıkmış olduğum yolculuktan sağ salim evime dönersem, eve vardığım ilk günden itibaren bir ay oruç tutmayı adıyorum" dese ve Ramazan'ın ilk günü evine sağ salim ulaşsa, Ramazan orucunu tutması ve adağı tehir etmesi vacip olur. Bayram günü de eve varsa yine o gün tutmayıp tehir etmesi gerekir. Çünkü bayram günü sünnete uyup iftar etmesi evlâdır.

Kişi hacca gidebilecek mal varlığı elde ettiği halde geride bakmakla yükümlü olduğu anne-baba ve aile efradına yetecek mal bırakmıyor ve kendileri de geçimlerini sağlayamıyorlarsa, onların bakımını hacca tercih etmelidir. Sünnet ve icma-ı ümmet bunu gerekli kılmaktadır.

Bir yer ve zamanda birisiyle buluşma sözü veren kimsenin verdiği saat cuma namazına veya herhangi bir farz namazın son vaktine denk geliyorsa, o sözünü yerine getirmeyip cuma veya vakit namazını kılar. Bu durumda verdiği sözünden caymış olmaz. Çünkü normal şartlarda Müslümanlar, söz konusu etmeseler bile, namazın terki konusunda sözleşemezler.

Yine meselâ cuma namazının veya herhangi bir vakit namazının son vaktinde çocuklar, yapılmaması durumunda kendilerini çok zor durumda bırakmayacak bir istekte bulunurlarsa, sadece şefkat duygularının coşmasıyla onlara el uzatıp namazı terk edemez. Namazı tercih etmelidir. Sabah namazı için güneşin doğması, ikindi namazı için batması gibi... Her farz ibadet için durum böyledir. Ancak çocuklar ve benzerlerinin ciddi bir tehlike ile karşılaşmaları durumunda bazı farzlar terk edilebileceği

konusu ihtilaflıdır. Nitekim Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), "*Yaratıcıya isyan etme konusunda hiçbir varlığa itaat edilmez*"[29] buyurmuştur.

Maddî durumu hacca gitmeye yeten kimse, alacaklılar tarafından, borcunu ödemesi için sıkıştırılıyorsa veya hacca gitmesi durumunda anne-babasını veya akrabalarını rahatsız edeceklerse, hacca gitmeyip borcunu ödemesi gerekir. Ayrıca satacak malı mülkü varsa onu satar ve hacca gider. Geride kalanlar için de Allah'a hakkıyla tevekkül eder. Böyle bir hareket tarzı, bakmakla yükümlü olduğu kişileri tehlikeye atmak değil, öncelikli olan bir vacibi diğer bir vacibe tercih etmektir. Çünkü Allah, hakları hak sahiplerine verilmesini emretmiştir. Efendimiz de, "*ödeme imkânı olanın borcunu geciktirmesi zülümdür*"[30] demiştir. Alacaklı istiyorsa, kişi, anne-babasının kendi borcunu ödemesine engel olmaya çalışmaları durumunda, onların sözüne uymaz. Yukarıda sayılan durumların dışında herhangi bir sebepten ötürü, bakmakla yükümlü olanları zor durumda bırakıp hacca giden şahıs yanlış yapmış olur. Çünkü Allah'ın tehir ettiğini, öne almıştır. Oysaki Allah'ın emrine muhalefet etmekle O'na kurbiyet sağlanamaz.

Kul, vakti girmiş bir vacibi, henüz vakti girmemiş bir vacipten önce yapmalıdır. Meselâ hacca gitmek isteyene anne-babası hacca ulaşabileceği son vakte kadar yanlarında kalmalarını isterlerse veya cuma ve diğer namazların son vakitlerine kadar ihtiyaçlarını gidermesini isterlerse, onların sözünü dinler. Yakın akrabanın cenaze namazını kılma durumu da hâsıl olsa, yine haccı ve namazı son vaktine kadar geciktirir.

Yine meselâ, biri saati belli, diğeri de saati belli olmayan iki buluşma sözü verilmişse, saati belli olana öncelik verilmelidir.

İhmal, uyku veya unutma gibi bir sebepten ötürü namazı kaçıran kişi, ondan sonraki namaz vakti girdiğinde, eğer zaman daralmamışsa, kaçırdığı namazı önce kaza etmeli sonra o vaktin namazını kılmalıdır. Ama vakti yeni giren namazı kılınca kazaya kalanı kılamama tehlikesinin olması durumunda nasıl davranacağı, ihtilaf konusudur. Ancak birincisinden başlaması gerektiği daha kuvvetli bir görüştür.

Vermiş olduğu bir sözü unutup ikinci bir söz verdikten sonra ilkini hatırlarsa, verdiği ilk söze öncelik tanır. Çünkü Allah emrettiği farzları sıraya koymuştur. Öğleden önce sabah namazını, ikindiden önce de öğle namazını yerleştirmiştir. Birçok farzlar böyledir. Nitekim Hz. Ebubekir (radıyallahu anh), Hz. Ömer'e (radıyallahu anh) şu vasiyette bulunmuştur: "Allah'a gece yapılacak ibadetler vardır. Onları gündüz kabul etmez. Gündüz yapılması gereken ibadetleri de gece kabul etmez"[31] Böylece Allah'ın öne aldığını öne, tehir ettiğini de tehir etmesini vasiyet etmiştir.

Bir farzı yerine getirirken, derecesi biraz daha düşük diğer bir farz araya girerse, yapmakta olduğunu bitirmelidir. Meselâ cuma namazına veya son vaktine girmiş sabah namazına başladıktan sonra, yakın akrabasının cenaze namazına çağırılsa veya hacda olduğu sırada hemen geri gelmesi için bir mektup alsa, başladığı namazını veya haccını yarıda kesmeyip tamamlamalıdır.

Bazen bir vacibi yerine getirmek için bir günah aracı yapılabiliyor. Meselâ, aile efradına yiyecek temin etmek için haram veya şüpheli yollara girmek; hanımına veya çocuklarına zulmetti diye anne-babaya küsmek bu kabildendir. Bu hareketleriyle güya aile efradının hakkını korumak istemektedir. Tavrını şöyle te'vil edebilir: "Eşim bana emanettir. Anne-babama saygı duymasını tavsiye etmişim. Halbuki eşime zulmediliyor." Veya tam aksine, anne-babasını razı etmek için hanımına baskı yapar. Bunları yapması uygun değil. Aksi halde bir vacibi, bir günah vasıtasıyla yapmış olur. Dolayısıyla Allah onu kabul etmez ve hoşuna gitmez.

Hanımının gönlünü alması için çocuğunu dövmesi, İslam'ın prensiplerini, döverek, söverek (kaba kuvvetle) benimsetmeye çalışması, anne-babasına saygı göstermek için akrabalarıyla ilişkilerini kesmesi, kendisine necaset bulaşır ve namazına zarar gelir korkusuyla, annesine, hanımına veya hizmetçisine kötü söz söyleyip dövmesi ve bütün bunları Allah için kızmak diye nitelendirmesi yanlıştır.

Bir farza başladıktan sonra, daha öncelikli bir farz ortaya çıkarsa ilk başladığını keser, diğerini yapmaya başlar. Meselâ ilk vaktinde veya orta vakitte farz bir namaza başladıktan sonra kılmadığı bir kazası olduğunu hatırlarsa, başladığı namazı bozar, kazayı kılar sonra o vaktin namazını kılar. Bazıları daha sonra da kılabilir demişler. Ama bu görüşe uyma! Çünkü bunu, fasid olmuş hacca benzetmişlerdir. Fasid olmuş hac tamamlanır, gelecek sene tekrar edilir. Fakat hacda ihram gerekli olduğu için gelecek seneye bırakılıyor. Namaz için böyle bir şart yoktur. Anne-babası yanlarında kalmasını istediklerinde seferberlik ilan edilse savaşa katılması gerekir. İlk vaktinde namaza başlasa ve gözü önünde bir adam öldürülmeye veya bir kadına tecavüze kalkışılırsa, gücü yetmesi ve namaz vaktinin çıkmaması şartıyla, olaya müdahale etmek üzere namazını bozar...

Nezir orucuna niyetlendikten sonra o günün bayram olduğunu öğrense orucunu bozar. Kadın, nezir orucuna niyetlense veya farz namaza başlasa ve o esnada hayız olsa orucunu veya namazını bozar.

Bazı kişiler nafileleri yerine getirip takvâlı olmak için bir kısım farzları, vacipleri veya helâl malı, helâl olamaz düşüncesiyle, terk eder. Sanatkârlığı, ticareti, miras malını terk eder. Aile efradını aç ve çıplak bırakır. Onlar da ona kızar ve küserler. Halbuki, helâl mal elde etmeye gücü yetmektedir. Mesela, kesin bilgisi olmamasına rağmen malına haram karışmıştır zannıyla veya yola çıktığında geride bıraktığı aile efradının başına bir şey gelir de ona küserler korkusuyla, hacca gitmez.

Böylece Şeytan'dan gelen bir vesvese yüzünden veya emredileni yerine getirme zannıyla farzı terk eder. Büyük bir titizlikle uzun bir zaman harcayarak abdest alır. Ama abdestle uğraşırken bazen namazın vakti çıkar veya mekruh vakit girer, bazen de cemaati kaçırır. İstibra veya boy abdestiyle de böyle uzun boylu uğraşır ve bu tavrın gerekliliğine inanır. Bazı şahıslar da iftitah tekbirlerini tekrarlar dururlar. Bazıları da namaza başladıktan sonra, herhangi bir yerinde namazı keser, baştan alırlar. Bu uğraş içinde iken namazı ya kaçırır veya da mekruh vakte kaydırır.

Farzların Yerine Getirilmesinde Hangisine Öncelik Verilmeli

Bazen, Kitap veya Sünnet'te yapılması gereken bir husus ortaya çıkar. Ancak bir sebepten ötürü onu terk etme gereği bulunmaktadır. Buna rağmen o vacibi yerine getirerek, terk etmeyi gerektiren sebebi görmezlikten gelir. Meselâ akrabası bir evi gasp etmiştir. Ev sahibinin izni olmadan, güya akraba hakkını gözetmek için o eve girer. Ya da gasp edilen o eve düğün yemeğine davet edilmiştir. Ev sahibinden izinsiz olarak düğün yemeğine gider. Veya İslam'ın yasaklamış olduğu durumların bulunduğu düğün yemeğine katılır. Bununla gayesi, Müslüman kardeşinin hakkına uymaktır. Hatta "ben bir batıl için hakkı terk

edemem, evlâ olanı yaptım" diyerek davranışını te'vil eder. Halbuki, hakkı hak bir yolla yapmalıydı. Batıl bir yolla yapmak caiz değildir.

Bazen, bir farzı eda etmeğe öyle bir engel çıkar ki, ancak özür sayılması durumunda o haliyle söz konusu farz yerine getirilebilir. Meselâ, sürekli küçük abdestin akması, burnun kanaması veya ishal olunması... Tam bir abdestle namaz kılacağım diye bu özürlerle namazı kılmayıp kaçırırsa yanlış yapmış olur. Çünkü söz konusu özürlerle, her farz namaz için abdesti tazeleyip kılabileceğine dair icma vardır. Nitekim Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) müstahade (özürlü) olan kadına bu şekilde hareket etmesini emretmiştir. Hz. Ömer yaralandığında böyle davranmıştı. Kanı aktığı halde namaz kılıyordu. Zeyd b. Sabit, küçük abdesti sürekli aktığı halde abdest alıp namaz kılıyordu.

Yine meselâ, baş ağrısı ve benzeri bir hastalıktan ötürü secdeye eğilemediği için namazı terk edip iyileşmeyi veya hastalığın hafiflemesini beklemek uygun değildir. Çünkü nasıl imkân buluyorsa o haliyle kılmak gerektiği hususunda icma vardır. Nitekim Hz. Peygamber'in ayağı incindiğinde, ayrıca vefatına yakın hastalığında, oturarak namaz kılmış, Hz. Ebubekir de yanında durmuştur.[32]

Bazen kişi bir farzı yerine getirmek için, daha öncelikli bir şeyi terk eder. Seferde veya hastalıkta oruç tutmak gibi.. Oruçlu olduğundan ötürü ancak oturarak veya yaslanarak namazı kılabilir. Halbuki, oruç tutmazsa ayakta namaz kılabilecektir. Seferde veya hastalıkta oruç tuttuğundan ötürü sıkıntıya düşer ve ne konuştuğunu bilemez bir hale gelir.

Bazen kul yapılması gereken bir farzı, dünyevî menfaatine aracı yapar. Üstelik cahilliğinden böyle davrandığı halde, kulluk görevini daha iyi bir şekilde yerine getirdiğini zanneder. Meselâ zekâtını, bakmakla yükümlü olduğu bir fakire veya hizmetçisine, işçisine, çocuğunun sütannesine, hanımının hizmetçisine vb. yaptığı işin ücreti yerine geçecek şekilde vermesi gibi. Halbuki bunlara zekâtın dışında kalan kendi malından vermesi gerekmektedir. Güya onlara iyilik yapmak için zekât verir. Oysa onlardan öncelikli olan bir fakire vermesi gerekir. Bazen de, dilinden kurtulmak istediği veya teşekkür beklediği birisine verir. Oysa Allah, "*Onlar ki, temizlenerek mallarını hayra verirler. O'nun katında hiç kimsenin mükâfat verilecek bir nimeti yoktur. Ancak en yüce Rabbi için iş yapanların işi müstesna"* (Leyl, 92/18-19) ve "*Allah'ın rızâsını isteyerek verdiğiniz zekâta gelince, işte zekâtı veren o kimseler, evet onlar kat kat kazananlardır*" (Rum, 30/ 39) buyurmaktadır.

Diğer bir misal de, ölümünden sonra geride bırakacağı malından fakirlere, yolda kalmışlara vb. muhtaç kişilere verilmesini vasiyet eden kimsenin vasiyetini yerine getirirken, özellikle bakmakla yükümlü olduğu, dilinden korktuğu, teşekkür veya karşılık beklediği kimseleri seçerek, daha öncelikli olanları hesaba katmaz. Böylece vasiyet edenin vasiyetini, onun istediği şekilde yerine getirmeyip öleni kandırmış ve işi kendi faydasına uygun yönlendirmiş olur.

Yine meselâ, yapması gereken bir işi, yararı kendine yönelik olduğu için fazlasıyla yapar. Bu arada yapması gereken diğer bazı işleri de aksatır. Dünyalık bir menfaatten ötürü bazen, yapması gereken işi çarçabuk yapar. Meselâ, ailesinin geçimini temin için çalışır ve günler, aylar hatta senelerce yetecek gıda biriktirir. Bir akrabası, komşusu veya yolda kalmış kişi ihtiyacını söylese, ailesine bakmakla yükümlü olduğunu söyler ve muhtaca el uzatmaz. Ya da ailesinin rızkını sağlamak için çalışmasının öncelikli bir farz olduğunu bahane ederek, akrabasının cenazesine katılmaya bile vakit ayırmaz. Ve Hz. Peygamber'in, "*önce bakmakla yükümlü olduklarından başla*"[33] hadisini kendine delil olarak gösterir. Kendilerine yetecek imkânları olmasına rağmen yine onlar için çalışmayı bir farz olarak iddia eder. Oysa diğer muhtaçlara cimriliğinden el uzatmamış, cenazeye de tembelliğinden katılmamıştır. Ya da cahil ve işleri karıştıran biridir. Bununla birlikte, aile efradı için çalışmanın gerekliliğinde de ihtilaf vardır.

Bir kısım insanlar da nafile bir işi yapmak için vacibi terk eder. Oysa tam aksine nafileyi terk etme pahasına vacip yapılmalıdır. Meselâ, hadis ilmini tahsil etmek için ailesinin rızkını yollarda harcar, onları aç bırakır, perişan eder. Ya da anne-babasının ihtiyacı olduğu ve izin vermedikleri halde ilim tahsili için, onları öylece bırakır ve gider. Veya uzaklaşması gereken kişilerle, meselâ, gıybet ve benzeri hususlardan ötürü onu günaha sokacak kimselerle arkadaş olup hadis ilmini tahsile gider. Veya ailesini perişan bırakarak ya da anne-babasının rızâsını almadan nafile hacca veya gazveye gider. Ya da anne-babasının rızâsı olmadığı halde hiç uyumadan zikir ve ibadetle uğraşır. Ya da üzerinde hakkı olanları fakir bırakarak, mücahitlere, hacca gidenlere, eşe-dosta malını harcar. Bütün bunları, elindeki mal sadece harcadığı kadar olduğu halde yapsa, Allah'ın koyduğu bir vacibi terk etmiş ve vacip olmayan bir yolda harcamış olur. Üzerinde, yaptığı haksızlıktan ötürü vermesi gereken bir borcu olduğu ve alacaklılar sıkışık olup alacaklarını istedikleri halde, borcunu vermeyip parasını hadis ilmini tahsil ve benzeri nafileler için kullanması da bunun gibidir.

Yaptığı Ameli İfsat Edecek Yollarla Nafile İbadete Yönelmek

Kişi bazen, caiz olmayan bir yolla nafile ibadete yönelir, Allah'a yaklaşmak ister. Elindeki yetkiyi kullanarak, zorbalık, hıyanet, rüşvet, faizli alış-veriş ve diğer yasaklanan alış-verişler, resim yaparak veya altın-gümüşten kap-kaçak yaparak güya sanat icra etmek, haram oyun aletleri yapmak, silah ve siyah renkli giysiler satmak, erkeklere ipek satmak ve benzeri işler ve satışlardan elde ettiği para ile ailesinin geçimini sağlamak, hacca gitmek, gazveye çıkmak, dostlara ikramda bulunmak konunun misâllerini teşkil ederler. "Ben bununla Allah rızâsı için, küçük çocuklara, akrabalara bakmaktayım" diyerek, güya kendini haklı çıkarır. Oysa sayılan işlerin bir kısmında Allah'a isyan etmekte, bir kısmında ise, en azından kerahet vardır. Bunlardan bir kısmını diğerine tercih etmiştir. Ebu'd-Derda', haram yoldan mal kazanıp haram yolda harcayana, yetimi soyup dul kadını giydirmeye benzetmiştir.

Zalim idareciye gelip helâl olmayan hususlarda ona itaat etmek, yalanlarını tasdik etmek ve onunla oturup kalkmakla zulmüne mani olduğunu, alacaklıların hakkını aldığını, fakirlere yardım sağladığını, idarî görev alarak adaletle hükmettiğini, zulme uğrayana yardım ettiğini söyleyerek bununla sevap kazandığını zanneder. Neticede söz konusu kötü işlere bulaşır, niyeti halis bile olsa yanlışlık yapar ve cahilane hareket etmiş olur. Onu Allah'tan uzaklaştıran şeylerle Allah'a yaklaşmaya çalışır. Şayet bu davranışlarından gayesi dünyalık mal elde etmek ise sadece yalan ve yanlış toplamış olur. Elinde devlet arazisi bulunduğundan ötürü sultana gelerek nasihat eden veya yağcılık yapanın durumu böyle olduğu gibi, yetkililerin yanında sözü geçtiğinden veya zengin olduğundan ötürü bid'at ehli kişiye yaklaşmak ve bununla zulme mani olmak, zayıfa yardım etmek ya da fakirlere para bulup vermek gayesini gütmek de bundan farklı değildir.

Kişi bazen, Allah için din kardeşlerini sever. Ama haksız yere onların nefret ettiğinden nefret eder, ilişkilerini kestiklerinden ilişkisini keser, düşmanlık yaptıklarına düşman olur, gıybet ettiklerinin gıybetini yapar, v.s. Bunu yapmakla Allah için sevmenin hakkını verdiğini hayal eder. Oysa farkında olmadan Allah'a isyan etmektedir.

Bazen sıcak soğuk demeden nafile oruç tutar ve sıkıntıya düşer. Neticede anne-babasına, hanımına, çocuklarına veya hizmetçilerine caiz olmayan sözler söyler ve davranışlarda bulunur. Halbuki oruç tutmadığı zaman böyle bir şey yapmamaktadır. Aynı zamanda bu oruç, elde etmesi gerekli olan geçimliği elde etmesine de engel olmaktadır. Âlimler geçimi sağlamak için çalışmanın vacip olup olmadığı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Günümüzde *kurra*lardan (çok ve güzel Kur'an okuyan) nafilelerin peşine düşüp vacibi terk eden bir grup oluşmuştur.

Yemeği çok azaltıp aç kalmak da böyledir. Kendi kanaatince zahidlik yapmaktadır. Bu iş onu, cevaz verilmeyecek derecede sıkıntıya düşürür ve zayıflatır. Neticede geçimini sağlamaktan ve Allah tarafından bir farz olarak değil, mendup olarak yüklenen daha öncelikli ibadetleri yapmaktan onu alıkoyar. Ya da bakmakla yükümlü olduğu kimselerin geçimini sağlamayı terk ederek onları aç ve çıplak bırakır. Çalışabildiği halde, cahilliğinden gelen bir yanlışlıkla bununla tevekkül ettiğini zanneder. Evlâ olanı terk etmekle fazilet elde etmek ister. Söz konusu davranışlarından ötürü anne-babası ona kızar ama o aldırmaz. Halbuki onların rızâsı ve gözetilmeleri onu, yaptığı işten daha fazla Allah'a yaklaştırır.

Vacibi Terk Etmeden Nafilelerde Korkulacak Hususlar

Dedim ki,

"Vacibi terk etmeden, nafileler konusunda dikkat edeceğim hususlar ve yapacağım hatalar olur mu?"

Dedi ki,

"Evet. Ancak nafilelerdeki yanlışlıkla günaha girmezsin. Fakat aldanır ve ayıplanırsın."

Dedim ki,

"Bu konuları yeterince bilmiyorum, izah eder misiniz?"

Dedi ki,

"Gerçekten bazen mürid nafile olan iyiliklerde de aldanır. Şeytan ve nefis daha faziletliden bir alt kademedeki iyiliğe sürüklerler. Bu arada nefis de payını almış ve rahatına bakmış olur. Bazen de aralarında yarışan iki iyilikten birini seçerken aldatır. Meselâ biri diğerinden faziletli olan iki durum aynı zamanda ortaya çıkarlar. Şeytan ve nefis daha aşağı olana sevk ederler. Biri hasta diğeri de sıhhatli olan ve eşit seviyede sevilen iki din kardeşini ziyaret etmek gibi. Sıhhatli olanı ziyaret eder. Hasta olana gitmez. Halbuki hasta ziyareti daha faziletlidir. Çünkü hem ziyarettir hem de hasta görmeye gitmedir. Kendi başına işini görebilen kardeşine yardım edip muhtaç olana yardım etmemek veya dinî açıdan biri diğerinden daha çok faydalı olan iki kişiden az faydalı olanı ziyaret etmek de böyledir. Şeytan, kıskançlığından ötürü daha faydalısına engel olur. Nefis de, alacağı lezzete mani olur ve onu daha ağır işe koşar düşüncesiyle fazileti çok olandan alıkoyar. Çeşitli yemeklerden ötürü zengin din kardeşlerine dua etmek de bunun gibidir. Bu davranışıyla iyilik yapmak, sevap alıp, fakir din kardeşlerine sıla-ı rahimde bulunmak istemektedir. Halbuki, bunu fakirlere yapması daha uygundur.

Biri fakir diğeri zengin iki cenaze olunca, zenginin cenazesine katılmayı tercih etmek de aynı yola çıkar. İbadet vasıtasıyla menfaatini gördüğü birini mükâfatlandırmak ister ve bunun daha faziletli olduğunu düşünür. Veya böyle yapmakla o tür insanların dilinden kurtulmak ister. Ya da bir taktik gereği bunu yapar. Söz konusu davranışın kendisi için evlâ olduğunu zanneder. Halbuki, Allah'ın emrettiği tercih edilmeye daha layıktır. Fakir olan şahıs evine daha yakın ise veya dinî açıdan daha üstün ise ya da cenazesine katılan kimse yoksa onu tercih etmelidir. Bazen fakirin daha faziletli olduğunu bildiği halde nefsine uyar, zenginin cenazesine katılır ve evlâ olanı terk eder. Halbuki evlâ olanı yapma sözünü vermişti.

Zaman olur sohbet eden iki ayrı şahısla karşılaşır. Biri diğerinden dinî açıdan daha faydalı şeyler söylemektedir. Dolayısıyla onu dinlemek daha uygun iken, az faydalı olan diğerini dinlemeye gider. Halbuki evlâ olan fayda ve selâmeti seçmektir.

Daha önce dinlediği bir hadis-i şerifi, değişik yön ve isnatlarıyla tekrar dinlemek isterken bir cenazeye katılma, hastayı ziyaret etme, hasta, zayıf, muhtaç veya yabancı olan bir Müslüman'a yardımcı olma gibi bir durum ortaya çıkar; o, hadis-i şerifi dinlemeyi tercih eder ve bunun daha faziletli olduğunu düşünür. Halbuki sayılan diğer hususlardan birini yapmak daha çok sevap getirir. *Zaten ilim tahsil etmek ve hadis dinlemekten gaye bu işleri yerine getirmektir.* Bunları yapmadıktan sonra bu ilmi nerede kullanacaktır? Bilmediği veya bir-iki defa dinlemiş olduğu hadis ona fazladan bir bilgi verecek ve bazı kötü huylarını terk edecek ya da bir iyilik yapmaya sevk edecekse o zaman onu dinlemeğe gitsin. Çünkü böyle bir ilim tahsil etmek daha faziletlidir.

Bazen de bunun tersine, bilmediği ve ihtiyacı olan bir hadis-i şerif söz konusu olur; bu hadis ya yerine getirilmesi gereken bir farzdan, ya kaçınılması gereken bir haramdan, ya bir sünnetten veya gelecekte yararlanacağı bir iyilikten söz eder. Bu arada dostlarıyla sohbet edip, mescitte oturma veya yakında ziyaret ettiği için ziyaret etmemesi kötü karşılanmayacak bir akraba ziyareti söz konusu olur, o da hadis dinlemeyi terk eder sayılan işleri yapmaya giderek, "bildiklerimizle amel edelim" der. Bu arada, "hadis dinlemenin de eski tatlılığı kalmadı" diye ekler. Bu davranış şekli yanlıştır. Farzı, haramı ve sünneti öğreneceği hadis-i şerifi dinlemeye gitmesi evlâdır.

Biri güzel şeylerin olduğu, bir takım insanların konuştuğu yer, diğeri de duyguların sükûnet bulduğu, eğlenilecek bir şeyin olmadığı, okuduklarını daha iyi düşünebildiği yer olmak üzere iki yerde namaz kılma imkânı ortaya çıkar. Nefis ve şeytan onu ilk yerde namaz kılmaya sevk eder. O da, nerde ise yanlışlıklar yapma pahasına, orda namaz kılar ve buranın daha faziletli olduğunu düşünür veya nefsi ona etkiler.

Oruç Konusunda Karşılaşılan Afetler

Kişi bazen nafile oruç tutmayı, bir nevi alışkanlık haline getirdiğinden vücûdu, diğer ibadet ve iyilikleri yapmaya engel olacak şekilde güçten düşmez. Nefis ve şeytan, oruç tutmamasının daha faziletli olduğunu, çünkü daha çok güç kazanıp yardıma muhtaç olanlara yardımcı olabileceğini, daha çok namaz kılabileceğini ve geçimi için daha iyi çalışabileceğini

fısıldarlar. Bunun üzerine, ancak, güçlü-kuvvetli bir şahsın oruç karşısında çektiği zorluk kadar zorlandığı halde, orucunu bozar. Belki de oruç tutmadığı zaman daha çok güçten düşer.

Bazen de bunun aksine nafile oruç tutar. Ölçüyü kaçırdığından zayıflar, güçten düşer. Öyle ki, cenaze namazlarına bile katılamaz, ilim tahsil edemez, hasta ziyaret edemez ve hatta camiye gidemez bir hale düşer. Kısacası, gündüz oruçlu iken adeta hiçbir iyilik yapamaz duruma gelir. O zaman oruç tutmaması evlâdır. Ancak her işi yapamayıp bir kısmını yapabiliyorsa oruç tutması evlâdır. Çünkü normal şartlarda oruçlu kişi biraz güç kaybeder. Nitekim oruçlu olmayan bazı şahıslar da her işe koşamamaktadırlar. Orucu bozmak, bu konuda bir aldanmadan ibarettir. Ancak, yapması gereken şey oruçtan faziletli ise ve oruçlu olmadığı zaman o işi terk etmiyorsa o zaman oruç tutmaz.

Bazen, biri kaçırabilecek belli bir vakitte yapılabilen, diğeri de herhangi bir zamanda yapılabilecek iki faziletli iş ortaya çıkar. Nefis ve şeytan iki işi de yapmaktan hoşlanmadıklarından, vakti geçmeyecek olandan başlatmak isterler. Böylece ikincisi kaçırılmış olacaktır. Meselâ cenaze namazına katılmakla, ölüm döşeğinde olmayan hastayı ziyaret; kaçırılmaması gereken ilim meclisiyle, her zaman buluşulup değişik dinî konuları konuşma imkânı bulunabilen arkadaşların sohbet meclisi gibi... Birincileri terk edip ikincileri yapmak yanlıştır. Erkenden cumaya gitmekle, herhangi bir zamanda yapılabilecek arkadaş ziyareti veya cumadan sonra yapılabilecek hasta ziyareti de bunun gibidir. Ancak hasta ölüm döşeğinde ise veya cumadan sonra gitme imkânı yoksa o zaman hastayı ziyaret etmelidir. Ziyaret edilecek arkadaşı aynı zamanda akraba veya komşu ise ona öncelik vermelidir. Aksi takdirde cumaya erken gitme işini terk etmemelidir. Çünkü erken gitmenin etkisi diğer cumaya kadar gider.

Veya sabah namazından sonra güneş doğuncaya kadar mescitte oturmak ve vakti geçmeyen arkadaş veya hasta ziyareti bir araya geldiğinde, ziyareti tercih edip vakti geçecek olan mescitte kalma işini terk etmesi de yanlıştır. Çünkü güneş doğduktan sonra da ziyaretini yapabilir. Ancak güneş doğduktan sonra yapması gereken daha önemli bir işi olur ve ziyarette bulunamayacaksa o zaman düşünsün, din açısından hasta ziyareti mi yoksa arkadaş ziyareti mi faydalıdır, kararını versin ve ziyaretini güneş doğmadan yapsın. Çünkü bu durumda ikisinin vakti çakışmış oluyor. Dinî açıdan daha faydalı olanı tercih edecektir. Arkadaşı aynı zamanda akraba ise onu ziyarete gider. Hastayı ziyaret daha çok faydalı ise onu tercih eder veya ölüm döşeğinde ise yine onu tercih eder.

Faziletli İki Şeyden Birini Tercih Etme Yolu

Bazen kişi büyük bir sevabı ifsad eder. Nefis ve şeytan kişiyi, derecesi düşük bir sevabı yapmaya sevk ederler. Meselâ, nefis ve şeytan, namazda çok okumanın daha sevaplı olduğunu söyleyerek namaz kılanı hızlı okumaya sevk ederler. Böylece okuduklarını düşünüp anlayamaz bir duruma gelir. Çünkü nefis düşünmekten hoşlanmaz. Zira düşünüp anlama, cehennemi ve azabı hatırlatır, iştahını kaçırır. Dünyayı ve nefsin hoşuna giden şeyleri düşünmek daha çok işine gelir. Bu durumda az okuyup çok anlamak kalb inceliği ve korkusu için evlâdır.

Kişi dinç olduğu bir zamanda namaz kılarken nefis onu uyumaya davet eder; "yarın daha dinç bir şekilde kılarsın" der. O da yorgunluk hissetmediği halde namaz kılmayı bırakır. Oysa gece namaz kıldığı zamanlar, gündüz işine ve ibadetine mani olacak herhangi bir yorgunluk hissetmemektedir. Gündüz işine mani olacak bir yorgunluk meydana geliyorsa bakılır: Şayet gece ibadetinden daha faziletli olan bir ibadete mani oluyorsa, mani olmayacak şekilde gece ibadetini azaltır. Ama fazileti düşük olan bir işe mani oluyorsa, gece namazını terk etmez. Bir mecliste oturma da böyledir. Orada faydalanacağı şeyler bulunmasına rağmen, nefsi daha düşük bir işi hatırlar ve orayı terk edip kalkar.

Bazen kişi nafile oruç tutar. Bir dostuyla beraber yemek yiyip sevindirmek için orucunu bozar. Oysa dostu, kendisiyle beraber yemek yemese de üzülmez. Zaten sofra da sadece onun için hazırlanmamaktadır. Ama sofra sadece onun için hazırlandığından veya kendisiyle beraber yemek yenmediğinden ötürü üzülecek ve söz konusu şahıs da kırılmaması gereken bir dost ise, o zaman orucu bozar. Çünkü Bera b. Azib'in rivayet ettiği hadiste Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), yeminlerin gereğinin yapılmasını emretmiştir.[34]

Zaman olur kişi namaz, oruç ve benzeri ibadetlerini riyâ ve yapmacıktan kurtulamıyor endişesiyle terk eder. Halbuki, Allah Teâla bunların yapılmasını emretmektedir. Bu yanlıştır. Zor bile olsa nefsiyle mücadele etmelidir. Şayet bu endişesiyle hareket edip ibadetleri terk ederse riyâ korkusu girmediği hiçbir ibadet kalmaz. Zaten insanlar bu noktadan sorumlu tutulmamışlardır. Veya alenî yaptığı ibadeti gizli yapmak üzere terk eder. Halbuki, gizli yapılmak istenen birçok ibadetin nefsin aldatmasıyla yapılmadığı tecrübeyle sabittir. Ancak gerçekten söz konusu ibadeti gizli yapmaya Allah tarafından verilen üstün bir güce sahipse, o zaman gizli yapsın. Çünkü gizlisi daha faziletli ve oturaklıdır.

Bazen de etraftakiler "mürai" derler endişesiyle ibadeti terk eder. Meselâ, adam mescitte namaz kılarken diğerleri oturmaktadırlar veya o zikirle uğraşırken diğerleri sohbet etmektedirler ya da o susmakta iken diğerleri caiz olmayan bir şeyle uğraşmaktadırlar. Veya yemek getirilmiştir; o oruçlu, diğerleri ise oruçlu değillerdir. Ya da uyuyan kişilerin yanında nafile namaz kılma aşkı ve şevki içindedir. İşte sayılan ibadetleri "mürai" derler endişesiyle terk ederse yanlış yapmış ve büyük bir fazileti kaçırmış olur. Hatta terk etmek riyânın bir neticesidir. İbadetlerine devam etmeli ve diğerlerinin de kendisi hakkında, ihlâsla yapıyor şeklinde düşündükleri kanaatinde olmalıdır. Aksi takdirde sû-i zan beslemiş olur. Oturanlar sû-i zanda bulunurlar da günah kazanırlar endişesiyle ibadetini terk eder. Böylece nefis onu aldatır ve dinlenmeye çekilir. Diğerleri hakkında da sû-i zanda bulunmuş olur.

Bazen imamın arkasında veya yalnız başına farz namazı kılarken, imamın veya kendisinin okuduğunu düşünmeyip ahiret işlerinden birini düşünür. Halbuki evlâ olanı terk etmiştir. Evlâ olan imamın veya kendisinin okuduğu şeyi düşünüp anlamaya çalışmasıdır. Amir b. Kays bu tür bir davranışı vesveseden saymıştır.

Zaman olur, çok dinç olduğu halde, nefis onu ibadetten alıkoymak için "az ibadeti devamlı yapmak daha faziletlidir," der. Bu, dinlenmeye çekilmek için nefsin bir planıdır. Oysa fırsatı ganimet bilip yapabildiği kadar ibadetini yapmalıdır. Nitekim Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), "*Allah sana bir hayır kapısı açtığı zaman fırsatı hiç kaçırma. Çünkü o kapının ne zaman kapanacağı bilinmez*"[35] buyurmaktadır. Ancak aşırı yorgunluk ve benzeri bir durumdan ötürü terk etmektense, devamlı ama az

yapma niyetiyle hareket etmesi daha faziletli olur. Zaten hadis-i şerifte de, "*Allah'ın en çok sevdiği ibadet az bile olsa devamlı olanıdır;*"[36] denilmiştir. Hz. Davud (aleyhisselâm) da, "*devam et, yarışı kazanırsın*" derken, başka bir hadis-i şerifte Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem), "*siz bıkmadıkça Allah bıkmaz*"[37] buyurmaktadır. Hz. Selman (radıyallahu anh), "yürürken gösteriş yapma, nefsine Allah'ın ibadetini nefret ettirme" demiştir. Bundan önceki bölümde verdiğimiz misaller gibi, Allah'ın rızâsını kazanayım derken yapılan birçok hata vardır.

Bazen adam, bir ibadetle uğraşıyorken mubah ama fuzûlî olan bir iş çıkar karşısına. Meselâ, Kur'an okuyarak veya tesbih çekerek Allah'ı zikretmekte iken nefis dinlenmeye çekilmek için onu sohbete veya mâlâyâni ile uğraşmaya davet eder. O da zikri terk ederek fuzûlî işlerle uğraşır. Veya mescitte otururken ya da başkalarıyla beraber zikrederken güzel bir manzaraya bakmak veya güzel bir ses dinlemek için bu ibadetinden ayrılır. Bu konuda nefsin isteğini, Allah'a ibadete tercih etmiş olur. Namaz kılmakta iken, sohbetinden hoşlandığı ve onu dinlerken harama girmediği arkadaşını hatırlar, hemen namazı bırakarak nefsine aldanır ve onun sohbetini dinlemeye gider.

Bazen bir ibadete başlamışken veya başlama hazırlığı içinde iken, nefsi onu herhangi bir günahın tatlı atmosferine davet eder. Meselâ, diliyle zikreden veya öyle olması daha uygun olduğu için konuşmayan kişiyi, kızmış olduğu birinin gıybetini etmeye veya hoşuna giden bir şeyler konuşmaya davet eder. İbadeti bırakır günaha dalar. Ciddi veya şaka, yalan konuşmak veya birilerini alaya almak da bunun gibidir. Namaz veya zikirle uğraşıyorken caiz olmayan bir şeye bakmak da aynı şeydir. İbadeti bırakır günaha dalar veya ikisini karıştırır.

Bazen ahireti düşünmekte iken bir günah işleme niyeti, isteği veya düşüncesi içine doğar. O da onu düşünmeye başlar. Böylece kalbini saran ahiret düşüncesi yerini günah düşüncesine bırakır. (Yukarıdan beri sayılan ibadetler nafile ibadetlerdir). Bazen farz bir ibadetle meşgul iken onu bırakır günaha veya mubaha dalarak, biri farzı bırakma diğeri günaha girme olmak üzere, iki defa isyan etmiş olur.

İşte bu sayılanlar kulun kötü davranışlarıdır. Kendisini düşünen, Allah'ın Kitabı'na, Peygamberi'nin sünnetine uyan kulun bütün gayreti, duygu ve hareketlerinden hangisinin Allah rızâsına uygun, hangisinin aykırı olduğunu ayırmak için nefis muhâsebesidir.

Allah'ın Emrettiği İşlerden İkisi Beraber Ortaya Çıktığında Takınılacak Tavır

Dedim ki,

"Şimdiye kadar sayılan durumların nedenini, daha iyi anlayabilmen için, kısaca açıklar mısınız?"

Dedi ki,

"Allah'ın emrettiği veya mendup olan bir husus belirince Allah'ın sevdiği ve emrettiği şekilde yerine getirinceye kadar büyük gayret göstermelidir. Vacip olan iki şey bir arada olunca, vaciplik derecesi fazla olanı tercih etmelidir. Birinin sınırlı bir zamanı varsa ona öncelik vermelidir. Böylece Allah'ın takdim ettiğini takdim etmiş olur. Bir farzı işlerken, ondan aşağı derecede diğer bir farz ortaya çıkarsa, yapmakta olduğunu bırakıp diğerine geçmesin. Çünkü Allah'ın emrettiği bir ibadete başladığı halde terk etmesi günahtır. Ama bir farzı yaparken ondan daha öncelikli diğer bir farz ortaya çıksa eskisini bırakıp yenisine başlamalıdır. Aksi takdirde isyankâr olur. Bu konuda müstakil bir bölüm yazmıştım. Daha önce anlattıklarımız sebebiyle farzı nafile için terk etmeyeceği gibi, nafileler arasında da en faziletli olanı tercih etmelidir.

Dedim ki,

"İki durumdan hangisinin daha öncelikli ve faziletli olduğunu bilmezse nasıl hareket eder?"

Dedi ki,

"Kalbine hangisi daha hafif gelirse onu yapar. Ama hafiflik hevâ-i nefisten ileri geliyorsa, nefse ağır olandan başlar. Çünkü nefse hafif gelenden başlarsa, onu Allah rızâsı için değil, nefsi memnun etmek için yapma tehlikesi vardır. Ama kalbe hafif gelse ve bu şekilde davranması daha selâmetli ise, kalb kendisine hafif olana daha istekli olacağından, onu yapar. Çünkü istekle Allah'a ibadet etmek, istemeyerek ve zorlanarak yapmaktan evlâdır. Zira isteksizce yapılan ibadet bıktırabileceği gibi, ibadet dışı şeylerle uğraşma tehlikesi de söz konusudur. Ama selâmeti az olan kalbi az coşturabilir.

Hafif olanı seçerken kalbe mi, nefse mi uyduğunu kestirmiyorsa o zaman ağır olanı yapması bana daha güzel görünüyor. Çünkü hafifi niye seçtiğini bilmemektedir. Dolayısıyla nefsin isteğine uyulmasından korkulur. Çünkü tecrübeler bunu gösterdiği gibi, nefsin dünyevî arzulara uyanı hafif gördüğü, ahirete ait hususları da ağır gördüğü bilinmektedir. Allah da şöyle buyuruyor: "*Allah'ın hakkınızda çok hayırlı kılacağı bir şeyden hoşlanmamış olabilirsiniz.*" (Nisa, 4/19) "*Sizin için daha hayırlı olduğu halde bir şeyi sevmemeniz mümkündür.*" (Al-i İmran, 2/216) Bundan ötürü hayrın zorda olduğunu tercih ediyor, hafifte olabileceğinden endişe ediyoruz. Aksi takdirde Allah, "Sevdiğiniz şeyde hayır vardır, sevmediğiniz şeyde kötülük vardır" derdi. Ama nefsimizi ve fıtratımızda bize galip olan duyguları bildiğinden, böyle dememektedir. Şüphesiz o bizden daha iyi bilmektedir.

Bundan ötürü, Rabbimizin bizi sakındırdığı gibi, biz de amel edenlerin kolay olandan kaçınmasını tavsiye ediyoruz.

İkisi kolaylık ve zorluk açısından fark edilmeyecek şekilde aynı iseler ve ancak birini yapmaya başladığında veya bitirdiğinde hevâ-i nefsin hoşuna gidip gitmediğini anlayacaksa; hangisini yapıyorken kendisine ölüm gelmesini arzu etmektedir, onu araştırsın. Çünkü mü'min olan nefis, isyankâr ve gafil bile olsa, onunla cehennemden kurtulup cennete gireceği hâlis bir ibadet içinde Allah'la buluşmak ister. Ve çünkü ölüm anında artık dünyaya ait arzuları olamaz; onlar, hayatta olduğu sürecedir.

Şayet nefis biriyle uğraşırken ölümün gelmesinden ürperti duyuyor, diğerinde rahat ise niye ürperdiğini araştırsın. İşte o zaman gizli bir şey kalmaz. "Bu ibadet sana niye hafif geliyor? Oysa o anda ölmekten ürperdin. Çünkü inşaallah, neticede Allah'a döneceksin," denir. Nefis: "şu şu sebeplerden" diye cevap verir. İşte o zaman, hangisini yapıyorken ölümün gelmesinden ürperiyorsa onu tercih etmelidir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: "*Yahudiler, biz Allah'ın evlâtlarıyız derler*"

(Maide, 5/18) "*Bu iddianızda doğruysanız haydi ölümü temenni edin*" (Bakara, 2/94). Yani yaptığı işe tam güvenen kimse o anda ölmekten korkmaz. Allah, "*Şayet benim dostlarım iseniz haydi ölümü isteyin*" dedikten sonra "*Onlar, ellerinin yapıp koyduğu işler (günahlar) sebebiyle, hiçbir zaman ölümü temenni etmeyeceklerdir*" (Bakara, 2/95) diye eklemektedir. Yani, yanlarında Allah'ın hoşuna gitmeyen şeyler ve önceden yapıp tevbe etmedikleri ve şu anda devam ettikleri günahlar olduğundan, ölümü istememektedirler.

İbn Abbas (radıyallahu anh), "şayet ölümü dileselerdi hemen ölürlerdi" derken, İbn Cureyc "ellerinin yapıp gönderdiği" ifadesinin "Hz. Muhammed'in peygamberliğini bildikleri halde örtbas ettiler" anlamına geldiğini söyleyerek, yaptıklarının ne olduğunu izah etmiştir. Katade, "*çünkü Allah'ın Resûlü onlara "sonra görüleni ve görülmeyeni Bilene döndürüleceksiniz*" (Tevbe, 9/94) ayetini okudu" dedikten sonra, "Allah insanoğlunu ölümle zelil kılmıştır" şeklindeki hadisi rivayet etmiştir. (Yahudiler bu durumda ölümü istemediklerine göre) Mü'minin, Allah'ın hoşuna gitmeyen bir halden ölmekten ürpermesi evleviyetle gerekmektedir. Âlimler, "onunla uğraşırken sana ölümün gelip çatmasını istemediğin her şeyi terk etmelisin" derler.

Nefsin niye ürperdiğini bilmiyorsa, ürpermediği işi yapsın. Çünkü gizlemeye çalışsa bile, ancak bir endişeden ötürü ürperir. İkisini de yaparken ölümün gelmesi onu endişelendirmiyorsa, istediğinden başlayabilir. Çünkü artık amel tartılmadan önce tartmış, teftiş edilmeden önce teftiş etmiş, sunulmadan önce sunmuştur. *Ölüm*, amellerinde netleşmeyen noktalar için abidlerin mihenk taşıdır. Eylemlerinde arzu ve isteklerin hedefi gizli kalınca, ölüm onu netleştirmeye yardımcı olur. Çünkü onlar sırları bilmeyen, vicdanın derinliklerinden geçenlerin kendisine gizli kaldığı birisine hazırlanmıyorlar.

Dedim ki,

"Bu açıklamadan sonra, daha iyi anlayabilmem için, daha faziletli ve öncelikli olanları tek-tek özetleyebilir misiniz?"

Dedi ki,

"Biri diğerinden öncelikli olan iki vacip aynı zaman dilimine denk gelse öncelikli olan yapılır. İkisi aynı derecede, fakat birinin vakti geçiyorsa onu önce yapmalıdır.

Bir farzı yapıyorken derecesi daha düşük diğer bir farz ortaya çıkarsa, ilk başladığını tamamlamalıdır. Ama yeni ortaya çıkan farz daha üstün ise, başlamış olduğu farzı bırakır yenisine başlar. Vacip ile meşgul iken nafile ortaya çıksa, vacibi devam ettirir. Diğer nafile ve faziletli işlerde de izah ettiğim gibi ve vaktin durumuna bakarak, bu ölçüye göre hareket eder.

Allah Hakkına Uyanların Dereceleri

Dedim ki,

"Allah hakkına uyan takvâ sahiplerinin dereceleri bir midir yoksa farklı mıdır?"

Dedi ki,

"Yedi farklı dereceleri vardır.

Allah hakkına uymada **ilk derece**dekiler, daha önce dediğim gibi, kalbe duyguların gelmesi esnasında, illet, sebeb, vakit, irade ve vücûp açısından değerlendirenlerdir.

İkinci derecedekilere gelinince: Kalb Allah'ın hoşuna gitmeyen düşüncelere dalıncaya kadar, Allah'ın hakkına uymaktan gafil olanlardır. Ancak kalb bu duygulara tam inanmadan uyanırlar, ürperirler ve kalbi söz konusu duygulardan temizlerler.

Üçüncü derecedekiler, yine kalb işlerinden olup diğer organların karışmadığı duygular oluştuğunda, kalb Allah'ın hoşuna gitmeyen düşüncelere dalıp inanıncaya kadar, Allah hakkına uyma ve murakabeden gafil olanlardır. Kibir, hased, yüz asıklığı, su-i zan, bid'atçılık v.s. gibi. Sonra uyanır, ürperir Allah'ı zikreder, pişman olur ve tevbe ile bu inançları kalblerinden uzaklaştırırlar.

Dördüncü derecedekiler, inanç haline gelen ve Allah'ın hoşlanmadığı duygular, diğer organları tarafından pratiğe dökülmeğe girişildiği sırada uyanabilen ve bu gizli inançtan ötürü korkup pişmanlık duyan gafil kişilerdir. Sonra kalb ve vicdanlarının ısrarla korudukları bu inançları atarlar.

Beşinci derecedekiler, bir anlık bakış, kulak verme, el uzatma, adım atma vb. şekillerde, Allah'ın hoşuna gitmeyen işe başlayıncaya kadar, murakabe ve takvâdan uzak gafillerdir. Sonra, Allah'ın hoşuna gitmeyen o işi tamamlamadan önce uyanır, ürperir ve korkarlar. Meselâ, hoş olmayan şeye gözle baktıkları anda, Allah'ın onları gördüğünü hatırlayarak onları hesaba çekip kızacağından korkarlar ve bakışı tamamlamadan hemen gözlerini Allah'ın hoşuna gidene çeviririler. Yine Allah'ın hoşuna gitmeyen bir sese kulak kabartırlarken, Allah tarafından görüldüklerini hatırlayarak korkarlar ve nefsin hoşuna giden o sesi dinlemekten vazgeçerler. Dil, el ve ayakla yapılacak işlerde de aynı yola başvururlar. Bütün bunların aleyhlerine muhafaza edildiğini, "*Sen hiç bir işte bulunmazsın, Kur'an'dan hiçbir şey okumazsın ve siz hiç bir iş yapmazsınız ki, ona daldığınız anda biz üstünüzde şahit olmayalım,*" (Yunus, 10/61) ayetinden anlarlar. Allah'ın muttali olması onları korkutur; onları utanmaya, Allah'ı yüceltmeye ve heybet içine girmeye sevk eder. Çünkü "**ona daldığınız anda**" buyurmaktadır.

Bu ayetin tefsiri sadedinde Hasan-ı Basrî'den şunlar aktarılmaktadır: "Bir işe başladığı zaman Allah onu görmekte ve ne yaptığını bildiğini haber vermektedir. İşe başlarken ve daha önce, onu görmektedir. Ancak bunu bildiği için utanmayı, O'nun hoşuna gitmeyen şeye dalmamayı beklemektedir. Daldıktan sonra, Allah'ın muttali olduğunu hatırlarsa, O'ndan korkarak, hayâ ederek ve O'nu yücelterek, işi sona götürmeden bırakmalıdır. O'nun misli ve benzeri yoktur."

Altıncı derecedekiler, Allah'ın hoşuna gitmeyen işi yapıp bitirinceye kadar takvâ ve murakabeden uzak gafillerdir. Yapıp bitirdikten sonra ürperir, pişman olur ve Allah'a tevbe ederler. Yaptıkları işten ötürü Allah'ı kızdırdıklarını anladıktan sonra bir daha böyle bir hata yapmamak için gayret gösterirler.

Yedinci derecedekiler ise, Allah'ın hoşuna gitmeyen işleri yapıp bitirinceye kadar murakabeden gafil olanlardır. Bir kısmından sonra ürperir tevbe ederler, bazıları ise devam ederler. Nefisleri tevbe ile de temizlenmez. Bir işten ötürü Allah'tan korkar ve onu bırakırlar, ancak tevbe ile nefsi temizlemezler.

Meselâ, adam devletin kâtipliğini veya vergi memurluğunu yaparken adaletsizlikler yapar. Sonra yaptığından ürperir ve bir daha adaletsizlik yapmamaya niyetlenir. Ancak devlet memurluğunu bırakmayı düşünmez. Veya adam işlediği günahlarla

birlikte çalgı ve şarkı eşliğinde içki içer ya da çalgı ve şarkı eşliğinde içki içer ama başka günah işlemez. Sonra ürperir. Çalgı çalıp şarkı söylediğinden ötürü pişmanlık duyar ama içki içtiğinden ötürü pişman olmaz ve bu alışkanlığa karşı koymaz. Neredeyse içkinin hükmünü tevil ederek helâl olduğunu söyleyecek hale gelir. Bazen içki içer ve namazı terk eder. Sonra namazı terk ettiğinden ötürü pişmanlık duyarak namaz vaktine denk gelmeyecek şekilde az içmeye niyetlenir. İçki içmenin haram olduğuna inanır, ama tamamıyla bırakma gayretini göstermez.

Yine meselâ adam birisine kızar. Sonra kızdığı şahsın gıybetini yapar ve hakkında yalan konuşur. Sonra pişmanlık duyar ve onun hakkında yalan konuşmamaya niyetlenir. Ama o şahısta bulunan günahlardan ötürü de gıybetinin yapılamayacağını düşünüp gıybetinden vazgeçmez. Söylediklerinin doğru olduğunu ileri sürer. Dolayısıyla ne o kızdığı şahsın ne de bir başkasının gıybetini yapmamaya niyetlenmez. Veya o şahsın hem gıybetini yapar hem de küfreder. Sonra küfrettiği için veya anne-babasına dil uzattığı için pişmanlık duyar, fakat yaptığı gıybete pişmanlık duymaz. Ya da birisine küser ve hakkında konuşur. Hakkında konuştuğu için pişmanlık duyup tevbe eder, ama kininden ötürü küskünlüğe pişmanlık duyup barışmaz, konuşmaz ve selam vermez.

Meselâ adam ticarette, faizli alış-veriş yapma, kâr oranında yalan söyleme, abartarak malını övme, başkasının malını kötüleme vb. helâl olmayan yollara sapar. Sonra faiz ve yalandan ötürü tevbe eder, ama yersiz övme ve kötülemeyi umursamaz.

İşte bütün bu sayılanların bir kısmında Allah hakkını gözetip O'nun hoşuna gitmeyen bir kısım davranışlardan ötürü tevbe ederken, bir kısmını umursamaz ve yapmaya devam eder.

Günah İşlemede Israrlı Olanların Dereceleri

Dedim ki,

"Tevbe ederek nefsine galip gelemeyen ve günaha devam edenlerin kaç derecesi vardır?"

Dedi ki,

"Bunların üç derecesi vardır:

Birinci derecedekiler, günah işlerler ve gereğine uygun olmayan ve tamamlanmayan bir tevbe de arzularlar. Ağlar ve yalvarırlar; Allah'ın ceza ve azabını düşünürler. Böylelikle nefislerini tevbeye razı etmek isterler. Zikir meclislerine katılır, duydukları şeyleri tefekkür ederler. Ya da zikir meclislerine katılmadan tefekküre dalar, ağlar ve tazarruda bulunurlar. Derken bu işten bıkar ve nefsin günahtan aldığı tadı kesecek bir korku ve heyecan atmosferine girmeden tevbe işinden vazgeçerler. Onları gerçek tevbeye götürecek ve nefsi günahtan alıkoyacak zikre devam etmezler. Çünkü nefis ve şeytan, korku atmosferine girmeye çalışan kişiye bıkkınlık verir ve tefekkürden alıkoyarlar. Nefis, korku sıkıntısına girmek ve günah lezzetini kaçırmak istemediği için tefekkürü çok ağır görür. O şahıs kararlı ve akıllı bir kimse ise, bıkmadan-usanmadan tefekkür ve zikre devam etmeli, neticede güçlü bir korkuya kapılıp Allah'ın hoşuna gitmeyen işten vazgeçmeli ve tevbenin engellerini kaldırmalıdır.

İkinci derecedekiler, Allah korkusunu arzulamaz ve nefislerini buna zorlamazlar. Çünkü onlar, yaptıkları işten hoşlanmaz ve üzülürler. Allah'tan bundan kurtarmasını isterler. Söz konusu günaha ömür boyu devam etmeye de niyetli değiller. Ancak tevbe etmeyi geciktirir ve ona ileri tarihli bir zaman tayin ederler.

Meselâ, "geçimimi sağlamak için bir maaş veya ticaret yapabileceğim bir sermaye elde edince tevbe ederim", "bakmakla yükümlü olduğum kişiler ölünce tevbe eder ibadetimi yaparım. Çünkü onlarla uğraştığımdan buna imkân bulamıyorum," "bu bölgeden ayrılınca tevbe ederim. Çünkü bilinen bir kişiyim. Uğraştığım gayr-i meşru işimi bırakmadığım gibi, halk arasına girmekten de kendimi alıkoyamam," v.s. Bu guruptakiler günaha devam eder, tevbeye yaklaşmaz ve havfı arzulamazlar.

Üçüncü derecedekiler, kör, cahil ve Allah'a karşı itaatsiz kişilerdir. Günah işler ve yaptıklarından zevk alırlar. Nefislerine tevbeyi hiç hatırlatmaz ve korkutmazlar. Çok günahı olduğundan ve haram yediğinden, adeta her şeyi ve her yönü haram olduğundan, tevbe etmekten ümit kesmiş kişiler veya içinden çıkamayacak kadar hata işleyen kişiler gibi. Bunların bir kısmı yaptıklarını büyük görmez. Basit şeyler olduğunu düşünür, hatta bir kısmını iyilik zanneder. Çünkü daha büyük günahlar işlemektedir. Bunlar tevbe etmeyi akıllarından geçirmedikleri gibi, ileride tevbe ederiz diye de düşünmezler. İşte bunlar Müslümanların en şerirleri ve tevhid ehlinin fasıklardır.

Dedim ki,

"Tevbeyi arzulayan ilk iki guruptakiler, "daha sonra yaparım" düşüncesini nasıl değiştirecekler?"

Dedi ki,

"Bunu değiştirecek iki şey vardır:

1. Ölümün erken ve ansızın gelme endişesi. Tevbe etmek için belirlediği tarihten önce ölüm gelebilir. Böylece, arzuladıklarını elde etmeden büyük bir hasretle diğer tarafa gider. Hem tevbe etme imkânı bulamaz, hem de dünyadan almayı planladıklarına kavuşamaz. Hem dünya, hem de ahiret menfaatini kaçırır.

2. Kalbin katılığı, paslanması, mühürlenmesi, hastalanması, kilitlenmesi gibi tevbeye engel olabilecek bir durumun ortaya çıkması ve ömrün bundan sonra devam etmesi söz konusu olabilir. Böylece günah üzerine günah kazansın diye kendisine mühlet verilir.

Bu endişeyi taşıyınca, ölüm gelip çatmadan, dolayısıyla Allah'ın hoşuna gitmeyen günaha ısrarla devam ettiği bir şekilde onun huzuruna çıkmadan, tevbeye koşar. Veya tevbeye engel olabilecek bir durumun ortaya çıkıp artan günahlara rağmen şaşkınlık içinde hayatının sürmesi endişesini taşıyınca yine tevbeye koşar. Ani ölüm veya kalbin mühürlenmesi gibi bir durum olmazsa bile, ömrünün uzaması ve neticede bu iki durumdan biriyle karşılaşma korkusu yine bu düşünceyi kaldırır ve tevbeye sevk eder. Çünkü korku ve endişe arttıkça "daha sonra" düşüncesi zayıflar. Söz konusu düşünce arttıkça korku ve endişe azalır.

Şeddad b. Evs, "sizi '*daha sonra*' ya karşı uyarırım" (yani tevbeyi ve ibadeti 'daha sonra' yaparım demeye karşı sizi uyarırım), derken, Abdulkays kabilesinden birine ölüm anında, "bize ne tavsiye edersin?" diye sorulduğunda yine aynı cevabı vermiştir. İbn Mübrek ise, "ateşe girenlerin genel feryadı "Allah, *sonra yaparım* düşüncesini kahretsin" şeklindedir" der.

Bununla birlikte, işi sonraya bırakan üç durumdan biriyle karşılaşır:

1. Ya tevbe etmek için belirlediği tarihten önce ölüm gelip çatar ve canını alır.

2. Ya belirlediği tarihe ulaşır ama yine Allah'a isyan etmeğe devam eder. Bu arada Allah'a hıyanet ve sözünde durmama cinsinden birçok günah toplamış; işlemeye devam ettiği günah konusunda da yalanlar uydurmuştur. Allah'a, belirlediği tarihe ulaştırması durumunda tevbe edeceği sözünü vermişti. Ulaştığı halde günahlarına tevbe etmez. Verdiği sözünde durmadığı için, hıyaneti ve sözünden caymaması artar, günaha ısrarla devam eder.

3. Ya da tevbeyi ertelediği tarihe ulaşır ve Allah'ın fazlı ile Mevlâ'sına tevbe eder. Şayet ısrarla tevbeyi ertelediği zaman aralığı içinde tevbe ederse, bu hâl ayrılmaması gereken en güzel hâl olur. Tevbe etmeden geçirdiği bu zaman aralığı için tevbe etse bile, yine de Allah'ın onu huzurunda durdurup, ısrarla günah işleyip tevbeyi ertelediği zaman için hesaba çekmesinden kurtulamaz. Tevbesi kabul olmuş ve affedilmiş olarak Allah'a ulaşsa bile, yine de ısrarla günah işleyip tevbeyi ertelediği zamanlardan ötürü sorguya çekilecektir. Onun durumu kendisine, "Allah'a tevbe et, günahları terk et!" denilen kişinin, "sen tevbe etmişsin ve benim tattığım lezzetleri terk etmişsin. Fakat ben şu tarihe kadar günah işleyeceğim. Böylece o tarihe kadar tevbeyi tehir ettiğim günlerden ötürü, Allah'ın beni sorgulaması gerekli olacak!" demesine benzer.

Örnek şunu anlatıyor: Eğer bunu söylerse bu tevbeyi tehir ettiği anlamına gelir. Çünkü eğer nefsi tevbe için belirlediği zamana geldiğinde, zevklerini terk etmede gerçekçi ise, şu andan itibaren neden lezzetleri terk etmesin ki. Böylece tevbesiz geçirdiği günlerden sorgulanmamış olur. Çünkü hemen veya belirttiği zaman gelince, zevklerini terk edip onları nefse tattırmayacak. Öyle ise, şimdi tevbe edip, günahta ısrar ettiği günlerden ötürü gerekli olacak hesaptan kurtulmayı da kâr olarak kazanmalıdır. Eğer durum anlattığım gibi ise bunu nefsine kabul ettirsin. Korkarım son iki durumdan birisi ona galebe çalar.

Sana anlattığım gibi, nefsine, Allah'ın onu hesaba çekeceği tehdidinde bulunan kimse, bu üç durumu düşününce, tevbeyi ertelemez. Israrla günah işlenen günlere dikkat etsin! Son iki durumdan korkan kişi nasıl böyle yapabilir? Bu halleri bilen hiç bir akıllı insan tevbeyi ertelemez.! Durumu anlayınca, aniden ölüm gelir korkusuyla hemen Rabbine tevbe etmeye hazır hale gelir. Çünkü Allah'ın hoşuna gitmeyen işi yapıyorken ölümün aniden gelmeyeceği ve Allah'ın gazabına uğramış bir halde O'na kavuşmayacağı garantisi bulunmamaktadır. Allah'ın azabına çarpılmak istemeyen ve kendine acıyan hiç bir akıllı kişi bunu yapmaz.

Abdurrahman b. Yezid'in, bir adamı irşâd ederken söylemiş olduğu şu sözleri duymadın mı?

Abdurrahman: -"Şu an bulunduğun hal üzerine ölmek ister misin?"

Adam: – "Hayır!"

Abdurrahman: – "Peki ölmek istediğin hale geçmek için bir şeyler yapıyor musun?"

Adam: – "Hayır!"

Abdurrahman: – "Peki ölümden sonra memnun kalacağın yerin var mı?"

Adam: – "Hayır!"

Abdurrahman: – "Ölümün aniden gelmeyeceğine dair garantin var mı?"

Adam: – "Hayır!"

Abdurrahman: – "Akıllı kimsenin bu duruma razı olacağını hiç zannetmiyorum!"

Allah razı olsun Abdurrahman'dan! Ne doğru söz söylemiş! Ölümün ansızın gelmeyeceğine dair garantisi olmayan kimse, Allah'ın hoşuna gitmeyen durumda kalmaya devam ediyorsa, nasıl akıllı olabilir? Sonra bu adamın tekrar dünyaya gelip Rabbini razı etmesi de söz konusu değildir. Kaçırdığımız fırsattan ötürü pişman olmayalım diye Allah bize bilgi vermekte ve nasihat edip uyarmaktadır. Hani ölüm anında pişman olup tevbe ve Allah'ın hoşuna gitmeyen durumlardan ayrılmak için geri dönmeyi arzu edenler var ya! O andan itibaren sözümüz dinlenmez, içinde bulunduğumuz hasretle baş başa bırakılırız; ne pişmanlığımız kabul edilir ne de feryadımıza kulak verilir! Allah şöyle buyuruyor: "*Nihayet onlardan birine ölüm gelip çattığında "Rabbim" der, "lütfen beni (dünyaya) geri gönder. Ta ki, boşa geçirdiğim dünyada iyi iş yapayım" Hayır! Onun söylediği bu söz (boş) laftan ibarettir. Onların gerisinde ise, yeniden dirilecek güne kadar (süren bir berzah vardır.)*" (Mü'minun, 23/ 99-100)

Mucahid berzahın, dünya ve ahiret arasında bir perde olduğunu, ölen kişinin kıyamet gününe kadar burada hesaba çekileceğini söyler.

Allah, geri dönüş istediğimizin kabul edilmeyeceğini ve kıyamete kadar berzahta hesaba çekileceğimizi bize bildirmektedir. Cenab-ı Hakk, dünyaya aldanarak ahiret için hazırlık yapmamak ve aniden ölüm geldiğinde feryat etmemek için bizi uyarmaktadır. Daha henüz tevbeler kabul ediliyor, hatalar af ediliyor ve dualar kabul görüyorken tevbe etmemiz için bizi uyarmaktadır. Bütün bunları, kendisiyle karşılaşmaya hazır ve ölümü gözetlememiz için yapmaktadır.

Ölüme Hazırlanma ve Kasr-i Emel

Dedim ki,

"Ölüme hazırlanma nedir?"

Dedi ki,

"İki türlü hazırlık vardır.

Birincisi: Yapılmadığından ötürü, ölüm anında büyük üzüntü ile pişmanlık duyulacak, bütün hata ve günahlardan tevbe etme işidir. Bunu yapmak vaciptir. Öyle ki, "şu anda öleceksin" denilse, kendisinden tevbe etmediğinden ötürü o haliyle Allah'a kavuşmak istemediği tek bir günahı bile olsa, "tevbe etmem için bana az bir süre tanıyın" diyecektir. Halbuki ruhunu almak için kendisine danışılmayacak ve ölüm aniden gelecektir.

Günahkâr olduğu halde ölüm gelirse, Allah'ın gazabından emin olamaz. Öyle ise, Allah'ı gazaplandıracak bir işi yapıp dururken ve ölümün gaflet anında ansızın gelmeyeceğinden emin değilken, huzuruna çıkmaya nasıl hazır olabilir? Hoşuna gitmeyen bir şeyle Allah'ın huzuruna çıkarız endişesiyle, havf sahibi kimseler, ölüm gelip tevbeye engel olmadan, kabul olmayacak bir pişmanlık duymadan ve tevbe kapısı kapanmadan, hemen tevbeye koşarlar. Gaflet anında ölüm gelir diye

kendilerine acıyarak günah işlenen anda tevbe ederler. İşte bu Allah'ın kullarına vacip kıldığı ölüm hazırlığıdır.

İkincisi: Nafiledir. Kalben ve bedenen zirve seviyede gayret göstermek, zarurî ihtiyaçtan fazla malı mülkü dağıtmak vb. davranışlar yapılacak işlere misaldir. Bu işleri, "şu anda ölüm gelse bundan fazla yapabilecek bir şey yoktur" denilecek keyfiyette yapmalıdır. Nitekim Mansur b. Zazan bu şekilde hareket etmekteydi. Aslında Allah bu hazırlıktan daha fazlasına layıktır. Çünkü hakkı ödenmez, nimetlerinin karşılığı verilemez ve büyüklüğüne denk bulunamaz. Kişiyi ölüme hazırlamada ve "sonra yaparım" düşüncesini kırmada en etkili şey dünyaya fazla bağlanmamaktır.

Dedim ki,

"Bu nasıl elde edilir?"

Dedi ki,

"Gaflet anında ölüm gelir çatar endişesiyle... Çünkü insan ruhu emanettir. Emanet verenin ne zaman gelip emanetini alacağı bilinmez! Çok yakında gelir diye düşünülürse, dünya bağlılığı ve tûl-ı emel kalmaz. Kişi her an ecelinin dolduğunu ve ölümün geleceğini bekler.

Dedim ki,

"Ölüm çabuk gelir" şuuruna nasıl ulaşılır?"

Dedi ki,

"Ecelin, Allah dışında, hiç kimse tarafından bilinmeyecek şekilde çok gizli olduğuna, bu konuda, hiç kimseye danışılmayacağına ve ruhun çıkışı anında, daha önce ölenlerin tecrübelerinden yararlanma imkânının verilmeyeceğine tam bir inançla ulaşılır."

Dedim ki,

"Peki, bu anlayış nasıl elde edilir?"

Dedi ki,

"Ecelin gizliliğini, ölümün acılığını, ömrün bitişini ve daha önce ansızın ölenleri sürekli hatırlayıp düşünmekle bu anlayış elde edilir."

Dedim ki,

"Ecelin gizliliğinin nasıl olduğunu izah edin ki, anlayayım"

Dedi ki,

"Kulun ölüm için bildiği kesin bir tarih olmadığını bilmiyor musun? Bilseydi, ölüm geldiğinde korkar, diğer zamanlarda ise emniyette olurdu. Ölüm sadece kışta gelmiyor ki, yazın emniyette olunsun veya ölümler sadece yılın belli bir ayında ya da sadece gece veya sabah saatlerinde veya günün belli bir saatinde olmuyor ki, diğer zamanlarda emniyette olunsun. Ayrıca meselâ, "yirmi yaşın altındakiler ölmez, yukarısında olanlar ölür" gibi bir yaş sınırı olmadığı gibi, "iç hastalıktan ölüm olmaz, sadece ateşli hastalıklardan olur" şeklinde hastalık ayrımı da yapılmamaktadır.

Dolayısıyla mademki ölümün belli bir zamanı bulunmamaktadır, Allah'ın emrini bilen akıllı insan hiç bir an kendini emniyette hissetmemeli. Çünkü küçükken ölebileceği gibi genç yaşta da ölebilir, eceli daha sonraya da kalabilir. Sadece hastalık veya belli bir hastalık ölüm sebebi olmayınca, hem sağlıklı iken hem de hasta iken ölebilir.

Karada, denizde, şehirde, köyde, yolculukta, evde vb. gibi ayırımlar da yapılmaz.

Kul, kalbinde hiç bir düşünceye yer vermeden, ölümün belli bir vakti, sebebi ve yaşı olmaksızın aniden geldiği düşüncesini taşıyınca ve Allah'ın azabına uğrayan insanların çokluğunu, daha önce kendisinden üstte veya daha gerisinde, yaşlı ve daha genç ölenlerden ibret alınması gerektiğini de düşününce, ölümün ansızın gelmesine dair inancı artar.

İnancı artınca dünyaya bağlılığı azalır, bağlılık azalınca kalbi ölümden korkar, kalbi ölümden korkunca onu gözetler, gözetleyince ona hazırlıklı olmaya koşar ve Ruhun Sahibi onu almadan iyilikler yapmaya gayret eder. "Kim ölümü gözetlerse iyiliklere koşar" ve "iki şey helâk edicidir. Nefsin isteklerine uyma ve tûl-i emel. Birincisi Hak'tan alıkoyar, ikincisi ahireti unutturur," şeklindeki sözler Hz. Ali'ye aittir. Ne güzel buyurmuş!

Meselâ, uzakta bulunan iki kişiden birinin yarın gündüz veya akşam ulaşacak şekilde hızlıca geldiğini, diğerinin de bir ay veya bir sene sonra geleceğini bilsen, elbette hemen gelene hazırlık yaparsın. Gitmeden yaptığı bir vasiyeti varsa, aniden gelip seni tenkit veya cezalandırmasın diye, hemen yerine getirirsin. Bununla birlikte ona hazırlıkta bulunursun. Ona karşı yaptığın bir hata veya işlediğin bir suç varsa, sana kızmasın, tenkit etmesin veya onun yanındaki itibarın sarsılmasın diye, kafa yorup mazeretler bulmaya çalışırsın.

Ka'b b. Malik'in hikâyesi de buna benziyor. Tebük gazvesine katılmayan Ka'b b. Malik, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'in gelmek üzere olduğu haberi verilince, "Efendimiz'in kızgınlığından kurtulmak için mazeretler bulmak gayesiyle kafa yormaya başladım ve çevremde söz sahibi herkese danıştım," diyor.

Aynen bunun gibi, ölümün kendisine hızlıca geldiği gerçeği ve ölüm anında helâke uğrayıp uğramayacağı haberinin kendisine ulaştırılacağı düşüncesi kalbinde ağırlık kazanan kişi, Allah'ı razı etmeye, kabul görecek mazeretler bulmaya ve tertemiz huzuruna çıkmak için kalbini ve bedenini temizlemeye başlar.

Bunu bir ev halkı, uzaktan gelen yolcu için yapar. Ev temizlenir, süslenir. Böylece gelen yolcuya değer verildiği gösterilmiş olur. Dünyaya bağlılığı olmayan kişi de, Rabbinin huzuruna çıkmak, hoşnutluğunu kazanmak ve hüsnü kabul görmek, aynı zamanda O'na kavuşmaya önem verdiğini göstermek için hazır ve tertemizdir.

Kişiyi ölümün ansızın gelişine karşı korkuya sürükleyen şey, anlattığım ve içinde emniyette olduğunu hissetmenin caiz olmadığı zaman dilimlerinin geçmesidir.

Hz. Lokman oğluna, "Yavrum! Sana ne zaman gelip çatacağını bilmediğin şeye hazırlıklı ol!" şeklinde nasihat etmiştir.

Bir büyük zat, "başkasının elinde olan derdin seni ne zaman saracağı bilinmez" derken, Hz. Lokman oğluna, "Yavrum! Tevbeyi geciktirme! Çünkü ölüm meleği ansızın gelir" demektedir.

Büyüklerden biri yatağına uzanır ve sabaha kadar bir sağa bir sola dönüp durur. Sebebi sorulunca, "ölüm meleğinin hangi yanım üzerinde iken geleceğini gözetliyordum!" cevabını verir.

Rebi b. Heysem'e "geceyi nasıl geçirdin?" denilince, "günahlara dalmış zayıflar olarak sabahladık. Rızkımızı yiyor, ecelimizi gözetliyoruz" dedi. Aynı soru Said b. Ebi Saib'e sorulunca, "hiçbir hazırlığım olmadan ölümü bekledim" cevabını verdi.

Ölümün Verdiği Acı ve Sıkıntıyı Anlama Yolu

Ölümün sevimsizliğini, acı ve sıkıntısını anlamaya sevk eden hususlara gelince: İnsanoğlu vücûdunun her parçasından acı duyar. Bir yerine bir diken bile batsa ruhunda acısını duyar. Ruh olmasaydı bu acıyı duymazdı. Görmez misin ki, ruh çıktıktan sonra beden ateşe atılsa bile acı duymaz?

Vücûd ruhla bu kadar acı duyuyorsa, ruhun her damar, her kıl dibi ve deri parçasından, üst ve alttan, kısacası vücûdun her zerresinden alınıp çıkarılması sırasında ne acılar, ne sıkıntılar çekilir. Sorma! Ölümün, kılıç darbesinden, testerenin biçmesinden ve makasın kesmesinden daha fazla acı verdiği söylenir. Çünkü kılıç darbesi, testerenin biçmesi ve makasın kesmesi ruhla birlikte olan vücûda acı verir. Ama ruh, doğrudan hedeflendiğinde acı daha fazladır. Çünkü kılıç ve benzeri bir şeyle vurulan kişi, duyu organları ve dili sağlam olduğundan, bağırıp çağırabilir, feryat edebilir. Dolayısıyla acısı kısmen azalır. Ölenin ise sesi soluğu kesilir. Çünkü acı şiddetlenerek had safhaya ulaşmış ve her zerresini kaplamış, bütün güç odaklarını pasifleştirmiş, organlarını kırmıştır; beyni uyuşturmuş ve dilin fonksiyonunu yok etmiştir. Arta kalan bir ses olsa da, ruh alındığından ancak hırıltı şeklinde olur. İniltiler ve boğazdan boğuk sesler duyulabilir. Bundan ötürü ölenin benzi solar ve vücûd yaratıldığı asıl rengine döner; adeta yüz toprak gibi olur. Rengi değişir, bütün damarları çekilir, gözleri yukarı dikilir, dili kasılır, dudakları kurur ve gerilir, erkeğin husyeleri, kadının göğüsleri çekilir, damar ve sinirleri kurur gider.

Yere yığılıp kalan, damarları, organları ve derisi adeta yok olan, her organı parça parça ölen vücûdun halini sorma! Sonra parmakları morarır, önce ayakları ve ardından da bacakları buz kesilir. Onu çepeçevre saran sıkıntı ve sekerât; ard arda gelen acılar, ruhun parça parça çekilmesinden doğan baygınlıklar... Can boğaza gelince, dünyayı ve etrafındakileri tanımaz olur, pişmanlık ve hasretle yansa bile, artık tevbesi kabul olmaz. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) de, "*can boğaza gelinceye kadar tevbe kabul edilir,*"[38] buyurmuştur. Mücahid, "*içlerinden birine ölüm gelip çatınca, "ben şimdi tevbe ettim" diyenin (kabul edilecek) tevbesi bulunmamaktadır;*" (Nisa, 4/18) ayetinin tefsirinde, "ölüm meleğini görünce" açıklamasını yapmıştır. Çünkü o anda ölüm meleğinin simasını görür. Evet, sıkıntılar ve baygınlıklar toplanınca ölümün ne kadar acı ve ıstırap yüklü olduğunu sorma!

Cabir b. Abdullah'ın, Efendimiz'den rivayet ettiği şu hadis-i şerif konuyu aydınlatmaktadır: "*İsrail oğullarından bir gurup insan, bir mezarlığa uğrarlar. Aralarından birisi, "Allah' a yalvarsak da, bu ölülerden birini diriltse, biz de bazı şeyler sorsak," teklifini yapar. Allah'a dua ederler. Derken saçı-sakalı karışmış, alnında secde izi bulunan bir adam mezardan çıkarak, "benden ne istiyorsunuz? Ben elli sene önce ölümü tattım, hala acısını içimde hissediyorum*" *der*."[39] Mekhûl de Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'den, "*ölüm anında bir kulun çektiği acı, yer ve göklerde bulunan canlılara isabet etse hepsi ölür*"[40] hadisini aktarmaktadır. "Ölüm acısının bir damlası, dünyanın dağlarına damlatılsa, erirler," sözü de aktarılmaktadır.

Hz. İbrahim (aleyhisselâm) vefat ettiğinde, Allah ona, "Dostum, ölümü nasıl buldun?" demişti. Hz. İbrahim, "ıslak yünün içine sokulup çekilen şiş gibidir" deyince Allah, "oysa biz sana ölümü kolaylaştırdık" cevabını verir. Hz. Musa (aleyhisselâm)'ın ruhu Rabbine ulaşınca ona da aynı soruyu sorar. Cevap şudur: Kendimi canlı olarak kavurma sacının üstüne atılan serçe gibi hissettim. Hemen ölmez ki, acıyı duymazsın, uçamaz ki, kurtulsun" Başka bir rivayette, "kendimi kasap tarafından canlı olarak yüzülen koyun gibi hissettim" demiştir.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'in vefatı anında, yanında bir su kabı vardı. Elini suya batırıp mübarek yüzlerine sürerek, "Allah'ım! Ölüm sekerâtını bize kolaylaştır!" diye dua etti. Hz. Fatıma, "Babacığım! Ne acılar çekiyorsun!" diye ağlayınca Hz. Peygamber, "*bugünden sonra baban acı çekmeyecektir.*" cevabını verdi.[41]

Hz. İsa (aleyhisselâm), "Ey Havariler! Şu ölümün sekerâtını bize kolaylaştırması için Allah'a dua edin! Doğrusu ölümden çok korkuyorum. Bu korku beni adeta ölümün eşiğine götürüyor," derken, Ömer b. Rızkullah da şöyle diyor: "Şayet yeminimi bozmaktan korkmasaydım, "Rabbimin bana göndereceği elçinin yüz hatlarından Allah'ın yanındaki durumumu öğreninceye kadar dünyanın hiç bir şeyiyle sevinmeyeceğim" diye yemin ederdim".

İşte bunlar, Allah dostları ve sevdiği kullarıdır. Bir kısmına kolaylaştırdığı halde, ölümün acısından ve sekerâtın ıstırabından kurtulamamışlardır. İyiyi kötüyle karıştıran, yapmayıp kaçırdıkları iyilik ve ibadetlerin pişmanlık, hasret ve esefi içinde iken ölümün son haddine varan dehşeti ile karşılaşan kişilerin çektiği acıları ise sen düşün! O anda ölüm meleği de çıka gelir!

Mi'râc hadisinde, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'in ölüm meleğine bu görünme durumunu sorduğu ve şu cevabı aldığı anlatılıyor: "*Ben meleklerden olan yardımcılarıma, eceli gelen şahsın ruhunu almalarını emrederim. Ruh, boğaza gelince ona görünür ve ruhunu alırım." Eğer ölen şahıs cehennemlik, şaki bir kimse ise, ölüm meleğinin yüzünün alacağı şekli sen düşün! Öyle korkunç bir hal alır ki, sorma! İşte o anda nefis, karşılaşacağı belâ, sıkıntı ve helâkin boyutlarını hisseder.*[42]

İkrime, İbn Abbas'tan şu olayı aktarıyor: "Hz. İbrahim (aleyhisselâm) çok kıskanç bir insandı. İçinde ibadet ettiği bir odası vardı. Dışarı çıkınca odayı kilitlerdi. Bir gün yine kilitleyip dışarı çıktı. Dönüşte baktı ki, odanın içinde bir adam oturmaktadır. Aralarında şu konuşma geçti:

Hz. İbrahim:

– Seni kim içeri aldı?

Adam:

– Evin sahibi!

Hz. İbrahim:

– Evin sahibi benim!

Adam:

– Senden ve benden daha çok buranın sahibi olan zat beni içeri aldı.

Hz. İbrahim:

– Sen hangi meleksin?

Adam:

– Ben ölüm meleğiyim.

Hz. İbrahim:

– Mümin bir ruhu aldığın zamanki şeklini bana gösterebilir misin?

Melek:

– Elbette! Yüzünü çevir!.

Hz. İbrahim yüzünü çevirdi, dönünce karşısında bir delikanlı buldu. Siması, elbisesi ve kokusu anlatılmayacak derecede güzeldi. Ona, "ölüm anında mü'min kişiye sadece bu görüntü iyilik olarak yeter!" dedi.

Hz. İbrahim:

– Günahkâr bir ruhu aldığın andaki şeklini de gösterebilir misin?

Melek:

– Buna dayanamazsın!

Hz. İbrahim:

– Dayanırım!

Melek:

– Peki, öyle ise yüzünü çevir!

Hz. İbrahim yüzünü çevirdi. Dönünce saçları dağınık, pis kokular saçan, kapkara elbiselere bürünmüş, ağız ve burnundan alevler fışkıran bir adamla yüz yüze geldi. Bu korkunç manzara karşısında bayılan Hz. İbrahim kendine geldiğinde melek eski görüntüsüne dönmüştü. Bu durum karşısında Hz. İbrahim, "ölüm anında günahkâr kişiye sadece bu görüntün azap olarak yeter!" dedi.

Ebu Hüreyre Hz. Peygamber'den şu hadisi naklediyor: "Hz. Davud (aleyhisselâm) çok kıskançtı. Dışarı çıkınca kapıları kilitlerdi. Bir gün yine kapıları kilitleyip dışarı çıktı. Hanımı Hz. Davud'un odasında oturan bir adam görünce, "kim bu adamı içeri aldı? Doğrusu Davud gelirse bu adamın çekeceği vardır," dedi. Hz. Davud gelip adamı görünce "Kimsin sen" dedi. Adam, "kralların korkutamadığı ve engellerin durduramadığı kişiyim," cevabını verdi Hz. Davud, "vallahi, öyle ise sen ölüm meleğisin!" dedi ve o anda gözden kayboldu.

Bir gün Hz. İsa yolda giderken ölmüş bir insanın kafatasına rastladı. Ayağıyla dokunarak, "Allah'ın izniyle konuş!" dedi. Kafatası dile gelerek anlatmaya başladı: "Ey Allah'ın ruhu! Ben şu tarihlerde hüküm süren bir kral idim. Saltanat sürdüğüm yerde, başımda tacım, etrafımda askerlerim, devletimin her yerde hükmümün geçerli olduğu bir sırada ölüm meleği çıka geldi. Bütün uzuvlarım bağlarından koptu ve sonra ruhum çıkıp gitti."

Keşke sonu ayrılık olan bu saltanat olmasaydı! Keşke sonu yalnızlık olan bu ünsiyet ve alışkanlık olmasaydı! Ya ölüm meleğinin yüzü göründüğünde ve ölecek şahıs, meleğin onun canını almak için geldiğini anladığı andaki haline ne dersin? Fal taşı gibi açılmış gözler, hüzünlü bir kalb ve dona kalmış bir vücûd... Nefis boyun eğer ve çıkmak için teslim olur. Ama ölüm meleğinin, "ey Allah'ın düşmanı! Sana cehennemi müjdelerim!" veya "ey Allah'ın dostu! Sana cenneti müjdelerim!" sözlerinden birini duymadan bedenden ayrılmaz. İşte, Allah tarafından kendilerine akıl verilenler ve onu bilenler bu haykırıştan korkarlar.

Efendimiz, "*gideceği yerini bilinceye ve cennetlik mi cehennemlik mi olduğunu anlayıncaya kadar, sizden hiç kimsenin ruhu kabzedilmez,*"[43] buyurmaktadır. Bir diğer hadiste Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: "*Kim Allah'a kavuşmaktan hoşlanırsa, Allah da onun kendisine kavuşmasından hoşlanır. Kim de Allah'a kavuşmaktan hoşlanmazsa, Allah da onun kendisine kavuşmasından hoşlanmaz.*" Ashab: "Hiç birimiz ölümden hoşlanmıyoruz ama!" dediklerinde şu cevabı verdi: "*Hayır bu o demek değildir. Mümin, daha sonra karşılaşacağı güzellikler kendisine gösterilince, Allah'a kavuşmayı diler. Allah da onun kendisine kavuşmasını ister. Kâfir de başına gelecekler gösterilince Allah'a kavuşmak istemez. Allah da onun kendisine kavuşmasından hoşlanmaz.*"[44]

Bir gün Hz. Huzeyfe, gecenin sonlarına doğru kederli bir halde iken Hz. Ebu Mes'ud el-Ansariyye, "bak bakalım, hangi saatteyiz" dedi. Ebu Mes'ud dışarı çıkıp baktı ve "hava aydınlanmış" dedi. Hz. Huzeyfe: "Neticesi ateşe çıkan sabahtan Allah'a sığınırım!" dedi.

Mervan, ölüm hastalığında Hz. Ebu Hüreyre'yi ziyarete gitmişti. Mervan, "Allah'ım ölüm acısını ona hafiflet!" dedi. Bunu duyan Ebu Hüreyre, "Allah'ım şiddetlendir!" dedi ve ağlamaya başlayarak şunu ekledi: "Allah'a yemin ederim, dünyaya ağlamıyorum, sizden ayrıldığım için de ağlamıyorum. Ama Allah beni cennetle mi, yoksa cehennemle mi müjdeleyecek bilemediğim için ağlıyorum."

Gece olunca Hz. Muaz, "sabahladık mı?" derdi. Etrafındakiler "hayır" diye cevap verirlerdi. Bunu değişik saatlerde söylerdi. Sabah girince, "evet sabahladık" cevabını verirlerdi. O zaman Hz. Muaz, "sonu cehennem çıkan sabahtan Allah'a sığınırım!" derdi.

Son dakikalarını yaşayan Cabir b. Amr'a, "bir şey ister misin? " dediler. Cabir, "Hasan'ı istiyorum" dedi. Hasan geldiğinde, gözlerini kaldırıp yüzüne baktı ve "şu anda cennete veya cehenneme gitmek üzere sizden ayrılıyorum" dedi.

Ölüm döşeğinde ağlayan Amr b. Kays'a "niçin ağlıyorsun?" dediklerinde, "ölümden korktuğum için ağlamıyorum. Dünyanıza olan hırsımdan da ağlamıyorum. Ancak dalgalı bir şekilde sabahladım. Cennet veya cehennemden hangisine gireceğimi bilemiyorum, onun için ağlıyorum."

Yine son nefesini vermekte olan Muhammed b. Vasi, “Ey kardeşlerim! Selam olsun sizlere, cehenneme mi yoksa Allah’ın rahmetine mi...?” diyordu.

Bazı kişiler ne mükâfat ne de ceza için dirilmeden yok olup gitmeyi arzulamışlardır. Bunlardan biri olan Ata es-Sülemi, ölüm anında baygınlık geçirdikten sonra ayıldı. Etrafındakiler dua ediyorlardı. “Siz ne yapıyorsunuz?” dedi. “Allah’ın sana sekerâtı hafifletmesi için dua ediyoruz” dediler. Ata, “Hayır! Bunu yapmayın. İçimdeki yangının boğazıma gelmesini isterim. Fakat bir daha da kıyamette dirilmek istemem” dedi.

Cennet veya cehennem müjdesini beklemekte olan dertli, hüzünlü bir kimsenin kulağına bu iki müjdeden birinin ulaşması anını düşünebiliyor musun? Şayet, “Cehennemle müjdelendin ey Allah’ın düşmanı” denilse, o anda kalbi Allah’ın rahmetinden kesin bir ümitsizlik içine girecek, zayıflığının onu Allah’ın azabından kurtaramayacağını anlayacak, o anda sesi soluğu kesilecek, hasret içinde geri dönüşü arzulayacak ve şöyle diyecektir: “*Rabbim! Lütfen beni (dünyaya) geri gönder. Ta ki, boşa geçirdiğim dünyada iyi iş yapayım*” (Mü’minûn, 23/99-100) Ama boşuna, ticareti zarar etmiş, Allah’tan ümidi kesilmiş, Allah’tan umduğunun dışında şeylerle karşılaşmıştır. Tevbe ve pişmanlığı yüzüne geri çarpılır ve geri dönüş arzusuna perde çekilir.

Şayet, Allah’ın kendisinden razı olduğu, kendisine cennet verildiği ve oraya döndürüleceği şeklinde cennet müjdesini alsa, kalbindeki sevinci, ümidinin yerine gelişini Allah’a olan hüsn-ü zannını, büyük korkulardan sonra artık vücûdunun ateşe girmeyeceğine olan kesin inancını, sorma artık! Allah da kitabında şöyle buyuruyor: “*üzerlerine melekler iner. Onlara “korkmayın, üzülmeyin, size vaad olunan cennetle sevinin!*” derler. (Fussilet, 41/30) Tefsirde bu olayın ölüm anında geçtiği ifade edilir. Melekler, “önündeki zorluklardan korkma, geride bıraktıklarına da üzülme. Sana vaad olunan cennetle seni müjdeliyoruz,” derler.

“Bugün senin rahat edeceğin dinlenme ve zevk-sefa günüdür” müjdesini Rabbinin meleklerinden alan kalbe ne mutlu! Zaten o da onun için çalışmaktaydı. Nitekim ibadetle meşgul olan birine, “ne için ibadet ediyorsun?” denilse, “ölümün rahat olması için” cevabını verir.

Hasan-ı Basrî şöyle diyor: “Mümin ancak Allah’a kavuşunca rahat bulur. Kimin rahatı Allah’a kavuşmakta ise, o kurtulmuştur. Ölüm günü onun için sevinç, emniyet, izzet ve şeref günüdür.”

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyuruyor: “*Allah bir kulundan razı olunca, ölüm meleğine git kulumun ruhunu al getir, onu dünya sıkıntısından kurtarayım. Yaptığı amel yeterlidir! Onu imtihan ettim, sevdiğim bir tavır ortaya koydu,” der. Ölüm meleği yanında beş yüz melekle gelir. Her meleğin elinde çeşitli kokular vardır. Her birisi o kişiye değişik güzel müjdeler verirler. Ruhunun çıkışına saygı için iki saf olurlar. İblis bu manzarayı görünce, eliyle başına vurup feryad eder. Avanesi, “efendimiz ne oluyor?” dediklerinde, o adamın gördüğü ikramı görmüyor musunuz? Siz nerdeydiniz? der. Avanesi, “Kendisiyle çok uğraştık, fakat adam günahsız...!*” derler.

Enes b. Malik ve Temim-i Darî’ye dayandırılarak rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyuruyor: “*Allah ölüm meleğine git falan kulumun ruhunu al getir, onu dünya sıkıntısından kurtarayım. Doğrusu onu hem yokluk ve hem de varlıkla imtihan ettim, her seferinde sevdiğim bir tavır sergiledi*”[45] der.

İbn Mes’ud ise şu hadisi rivayet ediyor: Hz. Peygamber ellerini kapının iki yanına koyarak, “*ölüm içindekilerle, Allah düşmanlarına hasretler ve belâlarla geldi. Allah dostlarına ise, sevinç ve gıpta edilecek şeylerle geldi*” buyurdu.[46]

Daha önce ölenlerin şekil ve hallerinden ders almak da ölüm düşüncesini kalbe yerleştirir ve dünyaya bağlılığını azaltır. Allah geçmiş asırları bize şöyle anlatmaktadır: “*Sen onlardan (geçmiş milletlerden), herhangi birinden (bir varlık emaresi) hissediyor veya onlara ait cılız da olsa bir ses işitiyor musun?*” (Meryem, 19/98) İbn Abbas, “onlardan bir ses duyuyor musun? Çünkü ölüm onları susturmuş, his ve seslerini kesmiştir” diyor. Başka bir ayette, “*onların yurtlarında gezip dolaştıkları nice nesiller yok etmişizdir. Onları hala yola getirmedi mi? Bunda elbette ki, akıl sahipleri için nice ibretler vardır*” (Taha, 20/128) buyrulmaktadır.

Hz. Ebubekir (radıyallahu anh) bir hutbesinde, “nerede o güzel yüzlü nuranî şahıslar? Vallahi toprağın altına gömüldüler. Nerede şehirler ve surlar inşa edenler? Zaman onlara boyun eğdirdi ve şu anda taşların, tepelerin altında bulunuyorlar” der.

Bu hadis-i şerifleri, mürid olan kulun ölümü nasıl düşünmesi gerektiğini anlatmak için kaydediyorum ki, böylece, dünya sevgisinden uzaklaşsın; ölümün kendisine danışılmadan, sebepsiz ve vakitsiz geleceğini unutmasın ve kendini emniyette hissetmesin. Sonra ölümün derdini sekerâtını ve sarsmasını düşünsün ve nebilerin başına gelen sıkıntıları hatırlasın... Yanındakilerle birlikte ölüm meleğinin, iki müjdeden biriyle gelişini gözetlesin ve daha önce ölenlerin hallerinden ibret alsın...

Örnekler vererek, benzer kişi ve arkadaşların durumlarını göz önüne sererek, meseleyi anlatmanın, daha çok kalbe yerleştiğini gördüm. Kul, onların toprak altına nasıl serildiklerini, dünyadaki mevki ve saltanatlarını, sonra toprağın onları nasıl mahvedip mezarlarında çürüttüğünü, hanımlarının nasıl dul, çocuklarının öksüz, meclis ve mescitlerinin nasıl bomboş kaldığını ve izlerinin silindiğini düşünüp karşılaştırmakla ibret alır. Tek tek onları hatırlar, simalarını göz önüne getirir, her birinin nasıl büyüdüğünü, geliştiğini mal-mülk elde ettiğini, harcadığını, dünyaya bağlılığını, ölümü nasıl unuttuğunu veya hatırlatıldığını, kendisiyle kurduğu dostluğu, sevinçlerini, ümitlerini, sonra o sağlam dişlerin nasıl döküldüğünü, organların ayrıldığını, güç ve kuvvetin çekilip gittiğini... Evet, hepsini bir bir göz önünden geçirir. O zaman, ölümün ani gelişi, sıkıntıları, ruhu kabzeden meleğin görüntüsü, iki müjdenin yaptığı büyük etki ve kalbin onları gözetlemesi, daha önce ölenlerin durumları, nasıl çürüyüp yok oldukları, onu geride bırakıp gittikleri ve kendisinin onların peşinden gideceği gibi gerçekler, kalbinde toplanır.

Kendisi de onlardan biri gibidir. Onlar öldü o da ölecektir. Nitekim Ebu’d-Derda, “ölüleri hatırladığın zaman kendini onlardan biri say!” derken Efendimiz Abdullah b. Ömer’e, “*dünyada yabancı veya yoldan geçen biri gibi ol ve kendini ölülerden say*” [47] buyurmuştur.

İşte o zaman Allah’ın izniyle dünyaya olan bağlılığı azalır, ecelini gözetler, tevbe ile Rabbine kavuşmaya hazırlanır ve arkadaşlarından önce ruhunu almayıp daha sonraya bıraktığından ve böylece onların hallerinden ibret alma, onların başına gelenler kendi başına da gelmesin diye hazırlanma fırsatı verdiğinden ötürü, Allah’a olan hamd ve şükrü artar. İbret alıp uyanması için eceli geri bırakıldığından, ölümün ona bir gaflet anında gelmeyeceği inancı artar. Sonra bunun Rabbinden kendisine verilen bir mutluluk olduğunu ümit eder.

İbn Mes'ud, "saadete eren kişi başkasından ibret alan kimsedir" der. Ömer b. Abdulaziz bir hutbesinde şöyle diyor: "Sizler şu anda yok olup gitmiş kişilerin soyundan olduğunuzu ve bunu sizden de başkasının miras olarak alacağını düşünmez misiniz? Neticede mirasçıların en hayırlısına döndürülmekte (Allah), her gün birinizi sabah veya akşam Allah'a hazırlamakta, bir toprak parçasının üzerine, sonra da içine koyulmakta ve hesap vermeye yönelerek bütün sebepleri ortadan kaldırmaktadır. Geride kalan hiç bir şeyin faydasını görmeden kendisi için yapıp gönderdiğine çok muhtaç olarak gitmektedir." Bununla, dinleyenleri ölümü düşünmeye teşvik etmiştir. Kul, anlatmaya çalıştığımız şeyleri düşününce dünyaya bağlılığı azalır, tevbe ile Allah'a kavuşmaya hazırlanır ve Rabbinin hoşuna gitmeyen şeylere dönmemek için büyük gayret gösterir.

Dedim ki,

– "Sen bana ölüm korkusunu, ecel gizli olduğundan dünyaya fazla bağlanmamak ve daha önce ölenlerden ibret almak gereğini anlattın. Bunların bir kısmını daha önce de düşünüyordum. Fakat kalbime etki etmiyor, etse bile kısa bir süre sonra etkisi kayboluyor."

Dedi ki,

"Kalbin başka şeylerle meşgul iken, bunları topluca düşünüyorsun. Şayet kalbin başka bir şeyle meşgul olmadan doğrudan bunları düşünürsen etkisi olur. Aniden ölümün gelme korkusuna kapılırsın ve arkasından dünyaya olan bağlılığın azalır."

Dedim ki,

"Doğrudan kalbe etki edecek bu düşünceyi nasıl elde edebilirim?"

Dedi ki,

"Kalbini bütün düşüncelerden temizleyip sadece bunu ele alacaksın, işte o zaman kalbine doğrudan yerleşir. Çünkü içinde başka bir şey yoktur. Çok geçmeden vücûd üzerinde etkisi görülür. Allah'ın bize, Hz. Musa'nın annesinin kalbini, çocuğunun düşüncesinden başka bütün düşüncelerden boşaltması anını anlattığı gibi… "*Musa'nın annesinin yüreği bomboş kalıverdi.*" Yani çocuğun düşüncesi dışında her şeyden… "Oğlum!" diye bağırarak "*Neredeyse işi ortaya çıkaracaktı*" (Kasas, 28/10)

Allah, çocuğun düşüncesi dışında annenin kalbinde hiç bir düşünce kalmayınca, neredeyse durumu ortaya çıkarıp sakınılan felâketi doğuracak şeye sebebiyet vereceğini bildirmektedir. Kalbini, ölüm ve kurtuluşuna neden olacak mutlu son düşüncesi dışında, her şeyden temizleyen kişi nasıl etkilenmez? Kim böyle yaparsa kalbine üzüntü ve dert hâkim olur ve ister istemez ölümün acı tadını duyar. Nitekim Hz. İsa (aleyhisselâm), "ey Havariler! Bana sekerâtı kolaylaştırması için Allah'a dua edin. Ölümden çok korktum. Bu korkum adeta beni ölümün eşiğine götürmektedir" demişti.

Ölüm düşüncesi kimin kalbine doğrudan yerleşirse dünyadan soğur, sevinci ve hasedi azalır. Bu sözü Ebu'd-Derda' da söylemiştir.

1 Heysemî, *Mecmeu'z-Zevaid*, X, 422.
2 el-Buhârî, *Cuma*, 11, *Cenâiz*, 32; Müslim, *İmaret*, 20; Ebu Dâvûd, *İmaret*, 1; et-Tirmizî, *Cihâd*, 37; Müsned, II, 5, 55.
3 İbn Mübarek, *ez-Zühd*, 51; Heysemî, *Mecme'uz-Zevaid*, X, 308.
4 Muhasibî *takaşşuf* (ibadet için bir mağaraya çekilmek) ve *kıraat* (çok Kur'an ve evrad u ezkâr okumak) kavramlarını kullanıyor. Biz ikisini birleştirerek, belki o tarihlerde kullanılmayan ama daha sonra tasavvuf ehlinin kullandığı kavramlardan olan *sülûk* kelimesi ile tercüme ettik.
5 el-Buhârî, *Bed'ü'l-Vahy*, 1; Müslim, *İmare*, 155; Ebu Dâvûd, *Talak*, 11; Nesâi, *Taháret*, 59; İbn Mâce, *Zühd*, 56.
6 Nesâi, *Cihâd*, 23; Darimî, *Cihâd*, 23; Müsned, V, 315.
7 İbn Mübarek, *ez-Zühd*, 14; Yakın anlamıyla Ebu Davûd'ta da bulunuyor, *Edep*, 4.
8 et-Tirmizî, III, 35; İbn Mübarek, *ez-Zühd*, 56.
9 İbn Mübarek, *ez-Zühd*, 405.
10 Müslim, *Zikir*, 41; Ebu Dâvûd, *Vitir*, 26; İbn Mâce, *Edep*, 57; Darimî, *Rikak*, 15; Müsned, II, 45.
11 İbn Mübarek, *ez-Zühd*, 118.
12 Ebu Nuaym, *Hilyetu'l-Evliya*, V, 237.
13 el-Buhârî, *Tevhid*, 15; Müslim, *Zikir*, 30, 31; et-Tirmizî, *Da'âvat*, 131; İbn Mâce, *Edep*, 58.
14 Heysemî, *Mecmeu'z-Zevaid*, I, 199.
15 el-Münavî, *Feyzu'l-Kadir*, III, 468.
16 Müslim, *Cennet*, 1; Ebu Dâvûd, *Cennet*, 22; et-Tirmizî, *Cennet*, 21; Nesaî, *İman*, 3.
17 et-Tirmizî, *Cennet*, 21; Nesaî, *İman*, 3; Müsned, II, 33, 332, 333.
18 Müslim, *Cennet*, 1; Ebu Dâvûd, *Cennet*, 22; et-Tirmizî, *Cennet*, 21; Nesaî, *İman*, 3.
19 el-İrakî, *el-Muğnî an Hamli'l-Esfar*, IV, 117.
20 el-Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, 6876.
21 el-Buhârî, *Cihâd*, 23, *Nikâh*, 119; Müsned, II, 229.
22 el-İrakî, *el-Muğnî*, IV, 329.
23 İbn Mübarek, *ez-Zühd*, 503.
24 et-Tirmizî, Tefsiru süre, 2.
25 et-Tirmizî, Tefsiru süre 19, 16.
26 el-Buhârî, *İlim*, 45; Müslim, *İmaret*, 50; et-Tirmizî, *Fedailu'l-Cihâd*, 16.
27 Müsned, II, 8, 38
28 el-Buhârî, *Edep*, 2; Müslim, *Birr*, 1; Ebu Dâvûd, *Edep*, 160; et-Tirmizî, *Birr*, 1
29 Müslim, *İmare*, 39; Ebu Dâvûd, *Cihâd*, 78; Nesaî, *Bey'at*, 34; İbn Mâce, *Cihâd*, 40.
30 el-Buhârî, *İstikraz*, 12; Müslim, *Müsakat*, 33; Ebu Dâvûd, *Büyû'*, 68; Nesaî, *Büyû'*, 100.
31 İbnu'l-Cevzî, *Sıfatu's-Safve*, I 264.
32 el-Buhârî, *Ezân*, 51, 82; Müslim, *Salat*, 77, 81; Ebu Dâvûd, *Salat*, 68; Nesaî, *İmamet*, 40; el-Muvatta, *Cum'a*, 16.
33 el-Buhârî, *Zekât*, 18; et-Tirmiz, *Zekât*, 38; Nesaî, *Zekât*, 51; Darimî, *Zekât*, 21, Sahavî, *Makasidu'l-Hasene*, 7.
34 el-Buhârî, *Libas*, 45; Müslim, *İman*, 9.
35 İbn Mübarek, *ez-Zühd*, 38; Ahmed, b. Hanbel, *ez-Zühd*, 394.
36 el-Buhârî, *Libas*, 43; et-Tirmizî, *Edep*, 73.
37 el-Buhârî, *İman*, 32, Teheccüd, 52; Müslim, *Müsafirîn*, 215; Ebu Dâvûd, *Tatavvu'*, 27; et-Tirmizî, *Kıble*, 13.
38 et-Tirmizî, *Da'avât*, 98; İbn Mâce, *Zühd*, 30; el-Muvatta, *Hudûd*, 2; Müsned, II, 132.
39 Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 16,17.
40 Kaynağı bulunamamıştır.
41 Nesaî, *Cenâiz*, 6; et-Tirmizî, *Cenâiz*, 8.
42 el-Buhârî, *Menakibu'l-Ensar*, 42; Müsned, III, 148, 149.
43 el-Buhârî, *Cenâiz*, 90; Müslim, *Cennet*, 65.
44 Müslim, *Zikir*, 14,18; et-Tirmizî, *Cenâiz*, 68; Nesaî, *Cenâiz*, 10; Muvatta, *Cenâiz*, 51; Müsned, II, 313, 346.
45 el-Buhârî, *Cenâiz*, 69; Müslim, *Fedail*, 1; Nesaî, *Cenâiz*, 121.
46 et-Tirmizî, *Kiyame*, 23; Müsne, V, 136.
47 el-Buhârî, *Rikak*, 3; et-Tirmizî, *Zühd*, 25; İbn Mâce, *Zühd*, 3.

Birinci Bölüm

RİYÂ

Riyânın Özelliği ve Mahiyeti

Dedim ki,

"Allah'ı ve zikirlerini gözetmeyi, Allah hakkına uymayı ve onu isteme yolunu, vaciplerden evlâ ve daha faziletli olanı anlattın. Bunlara uymam durumunda, benim için hangi şeyden endişe ediyorsun?"

Dedi ki,

"Ahirette yaptıklarının sevabını alıp götürecek ve tadını bozacak şeylerle bunları ifsat etmenden endişeliyim."

Dedim ki,

"Öyle ise bu daha büyük bir felâkettir. Gayret edeceğim, sonra da yaptıklarım iptal olup gidecek! Bu nasıl şeydir?"

Dedi ki,

"Allah hakkına uyan muttaki insanın durumu zamanla değişerek neticede halka görünür. Daha önce mâlâyâni ve caiz olmayan konuşmalara dalıyorken kendisinde suskunluk görünür. Allah'a isyan edenlerden bir kaçış görünür. Kendilerinden manevî yönden iyilik göreceği kişilerle oturup kalkar. Allah'ın sevdiği ve onu Allah'a yaklaştıracak konuşmalar yapar. Organlarında bir sükûnet, günlünde korku hâsıl olur; vakar ve sakinliği onu yüceltir. Güzel ameller yapar. İşte o zaman nefsi, kullara gösteriş için ortaya çıkan bu durumların onu yüceltmeye, övmeye ve faziletli bir kişi olarak görünmeye engel olmadığını anlar. Ayrıca nefis gizlediği durumları açığa vurduğunda da yine övüleceğini ve faziletli görüleceğini düşünür. O zaman nefis gizli ve açık yaptığı her ibadetten ötürü övülüp yüceltilmek ve dünyada büyük görünmek için dinle süslenip rahata kavuşmak ister.

Nefis mücadele edince kul, onu kendi arzu ve istekleri için mücadele ettiğini anlar. Ama bunlar açık olan istekler değiller. Yeme, içme, giyinme, evlenme gibi eylemlerle elde edilecek arzular cinsinden değiller. Bu, alenen yapılan iyiliklerin içinde gizli olan bir arzudur. Nefislerde gizlidir. Helâl ve faziletli şeylerden ayrı ve açık değildir. Hiç bir iyiliğin bulaşmadığı kötülüklerden açık bir kötülük de değildir. Ancak gizli ve iyiliklerin içine sirayet edip birleşen bir arzudur.

Yapan, zahiren iyilik yapmakta, Allah'a itaat ediyor görünmektedir. Oysa nefis, arzusunu gizlemiştir. Açıkta görünen ibadetle süslenmek ve kulların nazarında ibadet yapıyor görünmek için, yapmacık yollara başvurmaktadır. Allah'a yaklaştıran türden bir ibadet olduğu için de kul nefsini tenkid edip ondan kurtulamıyor da… Çünkü nefis asıl gayesini gizlemiştir. Bunu ancak, nefsin gaye ve mahiyetini bildirecek bir ilimle yapmak mümkündür. Kul ilimle aydınlanmazsa, bu duygu gizli ve örtülü kalmaya devam eder.

Vehb b. Münebbin şöyle diyor, "arzuların gizliliği, odunun içindeki yanıcı maddenin gizliliğine benzer. Dürtersen açığa çıkar, bırakırsan gizli kalır. Riyânın en açığı yalandır. En gizlisi ise entrika ve hiledir." Yani riyâ gafil olana gizli kalır. İlim ve marifetle gözetlenince açığa çıkar.

Yarın kıyamette ihlâsla yapılan iyiliklere ne kadar çok ihtiyacı olduğunu bilen kişinin kalbine, güzel bir mükâfat görebilmesi için, ciddi bir şekilde riyâdan kaçma ve tam bir ihlâsla amel etme endişesi hâkim olur. Çünkü Allah için ihlâsla yaptığı amellerin dışında ona hiç bir amelin ulaşamayacağını ve sadece onun adına yapılan ve başka arzular bulaşmayanlar hariç, hiç bir amelin kabul edilmeyeceğini bilmektedir.

Bakmaz mısın ki, halk yolculuğa çıkmadığı, köyünde kasabasında olduğu zaman, alacaklı oldukları dirhem ve dinarlardan vazgeçebilmekte ve değeri düşük paralarla alışveriş yapmaktadırlar? Halbuki, hac yolculuğu gibi uzun bir sefere hazırlanan kişi yanına, en değerli paralardan almaktadır. Çünkü uzun yolda paraya ihtiyaç daha fazla olduğundan, yardım ve şefkat azalmaktadır. Meselâ, bir bidon su almak isterken paranın geçmeyip yüzüne çarpılmasından ve yiyecek, kiralık bir hayvan vb. insanlar arasında birbirine şefkat ve yardımın ağır bastığı ama ihtiyacın çok olduğu konularda çaresiz kalmaktan korkar. Oysa bu şahıs memleketinde iken, reddedilmekten ve para değerinin düşüklüğünden korkmaz. Çünkü parası geri çevirilince, gidip değiştirme veya diğer bir maldan alma ya da birinden borç alarak, ihtiyacını karşılama imkân ve ümidi içindedir.

İşte kıyamet günü insanların birbirlerinden kaçacaklarını anlayan kişi de bu şekilde davranır. Çünkü o gün anne, gördüğü dehşet verici manzara karşısında terazi kefesinde ağır gelecek ve iyiliklerini arttıracak en ufak bir sevaba ihtiyaç duyar ve çocuğundan bile bir alacağının olmasını ister.

O günün dehşetini ve o gün, ihlâsla yapılan iyiliklere ciddi ihtiyacı anlayan kimse, kıyamet gününün sabah veya akşam gelip onu, ihlâsla yapmadığı bir namazda, oruçta, huşû'da, gazvede veya Allah yolunda düşmana saldırı anında yakalamasından ve

amellerinin boşa gidip iyiliklerin günahlardan daha az bir seviyeye düşmesinden korkar. Şayet dünyada yaptığı amellerinde ihlâslı olsa, iyilikleri günahlarına tercih edilir ve bununla cennete girer. Ama amelleri ihlâssızlıktan boşa gidince, günahlar tercih edilir. İyilik az ve hafif olur.

İşte o zaman kalbinin hasretten nasıl parçalandığını sorma? Akıllı olan bundan korkar! Korkunca da amellerinde riyâ ve kullara karşı yapmacık davranışlardan kaçınma hissi galip gelir. Sadece Allah rızâsını dileyerek hareket eder. Neticede hem ilmi hem de ameli ihlâslı olur.

Günahkârı Amelinde İhlâslı Olmaya Teşvik Etme

Dedim ki,

"İhlâs, özellikle abidlerin güçlü olanlarının makamıdır"

Dedi ki,

"Elbette ibadette güçlü kişiler daha çok ihlâslı olabiliyorlar. Fakat sevap ve günahı karıştıran günahkârlar, özellikle takvâlı kişilerden, daha çok dikkatli ve ihlâslı olmalıdırlar. Çünkü takvâ sahibi kişinin bütün nafileleri yok olsa bile, yerine getirdiği farzlarla kurtulur. Ama günahkâr olanların nafileleri farz yerine kaim olur. Mücahid'in, "Hz. Peygamber'in bir tek nafilesi vardı. Çünkü affedilmiş bir kimseydi," diyerek, "*Gecenin bir kısmında uyanarak, sana mahsus bir nafile olmak üzere namaz kıl*" (İsrâ, 17/78) ayetini okuduğunu duymadın mı? Ebu ümame bu nafilenin Efendimiz'in özelliklerinden olduğunu söylemiştir.

Ebu Hüreyre, Temim ed-Dari ve Enes b. Malik'in rivayet ettikleri hadiste Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyuruyor: "*Kul, kıyamet günü hesaba çekilir, farzları eksik olursa, "nafilesi var mı ona bakın?" denir. Şayet nafilesi varsa onunla farzları tamamlanır.*[1]

Günahla sevabı karıştıran kişi kıyamet günü, farzları eksik ve günahları yığılmış bir şekilde gelir. Şayet ihlâssızlıktan nafileleri de yok olmuşsa, perişan olur. Çünkü bunları, farzları tamamlamak ve günahları silmek için yapmıştı.

Takvâ sahibi olan kişi yüksek mertebelere erişmek için çaba göstermişti. Nafileleri yok olsa bile, günahlarına galip gelecek ve neticede cennete götürecek kadar iyilikleri kalır. Nefis ve şeytan ise, hiçbir iyiliğin kalmasını istemezler. Günahkâr kişi bununla ölçülür.

Takvâlı ve güçlü olan kişi durumunun iyi olduğunu ve halkın bu durumda olanlara saygı gösterdiğini görünce, şeytan ve nefis o şahsın güç odaklarını ve galebe noktalarını bozmak için açık kapı keşfetmiş olurlar. O kişi, Allah için bütün zevklerini terk etmişti. Bunun üzerine onu riyâya sevk etmek ve amellerini bu yolla yok etmek isterler. Gayeleri, terk ettirmeyi başaramadıkları amellerini boşa çıkarmaktır.

Onu dinde yapmacığa davet ederler. Makamının yüceliğinden dem vururlar. Bu makam sevgisi onun yanında, gümüş ve altın sevgisine galebe çalar. Çünkü kul, "ne takvâ sahibi insandır" desinler diye altın ve gümüşü terk eder. Nefis ve şeytan duygularını tatmin için kulu günaha davet ederler. Nefis lezzet almak için, şeytan ise hased ve düşmanlığından ötürü, kulun helâk olmasını isterler. Kul, onları dinlemeyince, "Senin takvân sana yeter" diyerek nafileleri terk etmeye davet ederler. Yine onları dinlemeyip nafilelerine devam ederse, bu sefer onu bu noktada riyâya düşürmeye çalışırlar. Nafilelerden ötürü de riyâya düşmeyince yine peşini bırakmazlar.

Nefis, halk arasında övülüp yüceltilmesi için uğraşarak lezzet almak isterken, şeytan, düşmanlığından ve hasetliğinden ötürü bunu ister. Bu oyuna da gelmeyince, bundan kaçışında bir gösteriş olduğunu söylerler. Nafilelere ısrar ederse riyâdan kurtulamayacağını fısıldarlar. Kul, karşı çıkar, ihlâslı bir şekilde ameline devam eder. Riyâya karşı direnir ve yaptıkları işin neticesiz kalacağını söylerse onu tartışmaya davet ederler. Onlar, "sen riyakârsın" derler, o ise bunu yalanlar. Böylece onu yapması gereken ibadetten alıkoyar ve kalbinin ahireti düşünmesine mani olmaya çalışırlar.

Kalb biraz meşgul olunca, nefis, ibadetle uğraşmanın yorgunluğuna rağmen, düşünme zahmetinden kurtulduğu için keyiflenir. Şeytanın gayesi ise, kul kendini tam kaptırıp kemal derecesine ulaşmasın diye, Allah'a yaptığı ibadette eksiklik oluşturmaktır. Şeytanın bu isteği daha önce ilk anne ve babasına (Hz. Âdem ve Hz. Havva) yaptığı gibi, kin ve hasedinden ileri gelmektedir.

Allah bizi dikkatli olmaya davet ederek şöyle buyuruyor: "*Ey Âdemoğulları! Şeytan ana-babanızı cennetten çıkardığı gibi, sizi de şaşırtıp bir belâya düşürmesin.*" (A'raf, 7/27) "*O (şeytan) gerçekten saptırıcı apaçık bir düşmandır.*" (Kasas, 28/15) "*Belki de nefisleriniz size (kötü) bir işi güzel gösterdi*" (Yusuf, 12/18) "*Nefis aşırı derecede kötülüğü emredicidir.*" (Yusuf, 12/53) Böylece Allah bize, nefsin kötülüğü emrettiğini, şeytanın ise dalâlete sürükleyip amelden alıkoyduğunu haber vermektedir.

Riyâ Konusunda Açıklama

Dedim ki,

"Riyâ konusunda yeterli bilgim yoktur. Nedir riyâ?"

Dedi ki,

"Evet, bu konuda yeterli bilgin yoktur. Ve bilmediğin şeyden yeterince kaçınamazsın, görmediğin şeyden de sakınamazsın. Yapmamaları gereken şeyleri öğrenip bilinçli bir şekilde onlardan kaçınmaları için, bilgi sahibi oluncaya kadar, senden önceki müridlerin durumu da böyle idi. Şu hadis-i şerif buna delâlet etmektedir: "Bir adam Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'e "kurtuluş neyledir" dedi. Hz. Peygamber, "*Allah'ın sana emrettiği şeyleri insanlar için yapmamandır,*"[2] dedi. Böylece amelinde kurtuluşun olabilmesi için riyâyı terk etmesini emretmiş oluyor. Başka bir adam, "birisi kabile tarafgirliğinden savaşır, diğeri kendisinden söz edilsin diye savaşır; bunların durumu nedir"[3] diye sorar. Bunu soran adam amelini korumak istediğinden, riyâyı ihlâstan ayıracak bir ilim elde etmek istiyor ki, ameline riyâ karışma tehlikesi baş gösterince onu reddedebilsin.

Ebu'd-Derda, "Şeytanın dürtülerini bilmek, kişinin ilim seviyesini gösterir" der. Yani bir dürtünün ne zaman ve nereden

geldiğini bilmek bir ilimdir. Kul, bu konuda Rabbinden bir ilim olarak sadece onun rızâsı için yapılan ihlâslı ve saf amellerin kabul edildiğini, nefis ve şeytanın da onu, amelleri boşa çıkaracak işlere davet ettiğini anlayınca, dikkatli olur ve bilinçli hareket eder. O zaman kendisine bir duygu gelince bunun riyâ olup olmadığını anlar.

Yunus b. Ubeyd bize Hasan-ı Basrî'nin şu sözünü aktarıyor: "Kul, amelini bozan şeyin ne olduğunu bildiği müddetçe iyilik içindedir" Kul, anlatmaya çalıştığımız riyâ vb. konularda hiç bir zaman yeterli bilgi ve emniyete sahip olamaz, özellikle riyâ... Çünkü hadis-i şerifte riyânın, karıncanın ayak hareketinden daha gizli olduğu bildirilmiştir.

Bu derecede gizli olan şey, ancak geniş bir ilim ve engin basiretle fark edebilir. Aksi takdirde ilimsiz olarak riyâyı gözetmenin faydası olmaz. Korku ve endişe ile riyâ gözetlenmeli, marifet ve basiretle de teşhis edip karşı konulmalıdır. Kısacası riyâya karşı kesin bilgi elde edemezsin.

Dedim ki,

"Peki, nedir riyâ? Hangi ilim onu bildirir? Ta ki, bazı deliller elde edelim ve kalbimiz onları anlamak için inşirah bulsun"

Dedi ki,

"Riyâ kulun, Allah'ın ibadetiyle başkasını kastetmesidir."

Dedim ki,

"Bunun delili nedir?"

Dedi ki,

– "Bunun delili Allah'ın şu ayetidir: "*Kim (yalnız) dünya hayatını ve onun süsünü istemekte ise, onların işlerinin karşılığını orada onlara tam olarak veririz ve onlar, ahirette kendileri için ateşten başka hiç bir şeyleri olmayan kimselerdir. (Dünyada) yaptıkları da boşa gitmiştir, halen yapmakta oldukları şeyler zaten batıldır.*" (Hûd, 11/15-16) Hz. Muaviye ve Hz. Mücahid bunların '*riyâkârlar*' olduğunu söylemişlerdir. Başka bir ayette, "*kötülükleri tuzak yapanlara gelince, onlar için çetin bir azap vardır. Ve onların tuzağı bozulur*" (Fatır, 15/10) deniliyor. Mücahid bunların riyâkârlar olduğunu söylemektedir. Diğer bir ayette ise, "*Biz size Allah rızâsı için yemek yediriyoruz, dolayısıyla sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz*" (İnsan, 76/19) deniliyor. Yüce Mevlâ ameliyle dünyayı ve dünya süsünü isteyenin amelinin bu olduğunu bildirmektedir. Bu konuda birçok ayet vardır.

Hadis-i şeriflere gelince:

1. "*Melekler bir kulun amelini Allah'a yükseltince onlara, "Benim bu kulum ameliyle beni kastetmemiştir. Ameliyle Cehenneme atın!" buyurur.*"[4] Burada da dünya ve süsünün arzusu vardır. Bu sadece bu işin ehli olanların yanında geçerlidir.

2. "Kurtuluş nerdedir?" sorusuna Efendimizin cevabı, "*kulun Allah'ın ibadetiyle insanları arzulamamasıdır*"[5] şeklindedir.

3. Amr b. As'tan: Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: "*Kim ameliyle riyâ ve gösteriş yaparsa, Allah da onunla ona göre muamelede bulunur.*"[6]

4. Ebu Hüreyre'den rivayet edilen ve üç kişiyi anlatan hadis-i şerif: Biri Allah yolunda savaşmış, biri malla sadaka vermiş diğeri de Allah'ın kitabını çokça okumuştur. Allah onlara: "Siz yalan söylüyorsunuz. Siz, "falan iyi savaşçıdır, falan çok cömerttir, falan da âlimdir," desinler diye yapıyordunuz" der. Efendimiz'in, "*bunlar ateşe girecek ilk üç kişidir*" dediği de rivayet edilmiştir.

5. Bir kudsî hadiste de şöyle buyruluyor: "*Kulların amellerini boşa çıkaran riyâ, Allah'ın ibadetiyle insanların arzulandığı riyâdır".*

Amellerinde doğru ve ihlâslı olanların kalbini ise şöyle anlatıyor: "*Biz size Allah rızâsı için yemek yediriyoruz. Dolayısıyla, sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz*" (İnsan, 76/9)

Mücahid, bunu dilleriyle değil kalbleriyle söylediklerini bildiriyor. Allah isteyenin rağbet etmesi için bize bunları anlatıyor. Kalbinden yaratıkların övgü ve karşılık bekleme hissini çıkarandan Allah razı olur. Bu konuda bir çok hadisi şerif de vardır.

Neticede riyânın, amelimizle, Allah'ın dışında birilerinin gönlünü hoş etmemiz olduğu ortaya çıkmaktadır.

Riyâ İki Türlüdür

Dedim ki,

"Riyâ sadece anlattığın bu şekliyle midir? Yoksa başka şekilleri de var mı?"

Dedi ki,

" Riyâ bir meyil ve arzudur. Biri ağır biri de hafif olmak üzere ikiye ayrılır, ama ikisi de riyâdır.

Ağır ve büyük riyâ, kulun Allah'ın ibadetiyle kulları arzulamasıdır. Bununla Allah kastedilmemektedir. Nitekim Hz. Peygamber: "*Allah'a itaatinle kulları arzulama!*"[7] buyurmuştur. Yukarıda geçen üç şahsın durumu da buna örnektir. Onlar da Allah'ı değil insanları arzuluyorlardı. Bu ise Allah katında çok kötü bir şeydir. Bir diğer hadiste Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyuruyor: "*Kıyamet günü müraiye, yaratıkların başı üzerinden şöyle seslenilir: Ey günahkâr! Ey kandıran şahıs! Senin ibadetlerin boşuna gitti sevapların silindi! Git kimin için amel ettiysen sevabını onlardan iste!*" denilir.[8] Üç kişiyi anlattığı hadis-i şerifte Efendimiz, Hz. Ebu Hüreyre'nin ayağı üzerine bir çizgi çizip, "*Ya Eba Hüreyre! Bunlar kıyamet günü Allah'ın cehennem ateşini onlarla tutuşturacağı ilk kişilerdir,*"[9] buyurdu. Bu Allah katında riyânın en büyüğüdür.

Şeddat b. Evs'in rivayet ettiği bir hadiste Efendimiz, "*ümmetim için korkuttuğum şeylerin en korkuncu, riyâdır*"[10] buyurmaktadır. Yine Şeddat b. Evs anlatıyor: "Bir gün Hz. Peygamberi ağlarken gördüm. Sebebini sorunca şu cevabı verdi: "*Ümmetim için korktuğum bir iş var*: *Şirk... Fakat Ümmetim puta, güneşe, aya, taşa v.s. tapmayacaktır. Ancak amellerine riyâ sokacaklar. Bu da korktuğum şeylerin en korkuncudur*"[11]

Hafif olan riyâya gelince: Allah'ın ibadetiyle hem Allah'ın sevabını hem de kulları arzulamak, ikisini bir kalbte birleştirmektir. Bu ikisini birleştirmek riyânın hafif olanıdır. Amele şirk karıştırmak demektir. Çünkü birincisi insanları

istemekte, Allah'ı istememektedir. Dolayısıyla ikincisi ameline şirk karıştırmaktadır. Çünkü ikisinin de övgüsünü beklemektedir.

Hz. Ebu Hüreyre'nin rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: "*Allah, "Benim hiç bir ortağım olmaz. Kim yaptığı amele başkasını karıştırırsa ben o amelden beriyim. Kimi karıştırmışsa o amel onun içindir" diye ferman eder*."[12] Bununla hem Allah'ın hem de kulların irade edildiği bir riyâ çeşidi olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tavus anlatıyor: Hz. Peygamber'e bir adam gelip, "Ya Resûlallah, kişi sadaka verir ve buna mukabil, övülmeyi karşılık olarak görmeyi arzularsa, durumu nedir?" diye sordu. Hz. Peygamber, "*Kim, Rabbine kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın ve Rabbine ibadette hiç bir şeyi ortak koşmasın*" (Kehf,16/110) ayeti nazil oluncaya kadar bir şey demedi. Allah hem halkın hem de Allah'ın övgüsünü isteyen şahsın sorusuna cevap olarak bu ayeti indirdi.

Mahmud b. Lebid de Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'den şunu rivayet ediyor: "*Sizin için korktuklarımın en korkuncu gizli şirktir."* "Gizli şirk nedir?" dediler. "*Riyâ*" dedi ve devam etti: "*Allah kıyamet günü onlara: "Dünyada yanlarına gittiğiniz kişilerin yanına gidin! Bakın bakalım yanlarında bir karşılık bulabilir misiniz? der.*"[13]

Kasım b. Muheymere'den: Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "*Allah, içinde hardal tohumu kadar riyâ olan ameli kabul etmez.*"[14]

Hz. Ömer Hz. Muaz'ı ağlarken görünce, "niye ağlıyorsun?" dedi. Hz. Muaz, Efendimiz'in ravzasını göstererek, "Bu ravza sahibinden duyduğum: "*Riyânın en küçüğü bile şirktir*." sözünden dolayı" karşılığını verdi. Başka bir hadiste "*Riyânın en azı şirktir*"[15] buyuruluyor.

İbn Ebi Muğis Said b. Museyyeb'e, "birimiz iyilik yapar ve ona mukabil övülmeyi ve karşılık görmeyi ister?" deyince, "Sen amelinin boşa gitmesini mi istiyorsun?" diye sordu. "Hayır" karşılığı alınca da, "Öyle ise Allah için yaptığın işi ihlâsla yap!" dedi.

Bir adam, Ubade b. Samit'e, "ben kılıcımla Allah yolunda savaşıyorum. Bununla hem Allah'ın rızâsını hem de müminlerin övgüsünü diliyorum," deyince Hz. Ubade, "sana hiç bir şey yoktur" karşılığını verdi. Adam üç defa aynı soruyu sordu ve aynı cevabı aldı. Üçüncüsünde şu kudsi hadisi de ekledi: "*Ben ortaklara hiç bir ihtiyacı olmayanım. Bana ibadet edip bu ibadette başkasını karıştıranın ibadetinden payına düşeni bana ortak koşulana bırakırım. İhtiyacım yok!*"[16] Allah kendilerinden razı olduğu müminleri ise onların diliyle anlatıyor: "**Biz size Allah rızâsı için yemek yediriyoruz. Dolayısıyla sizden ne bir karşılık ve ne de bir teşekkür bekliyoruz.**" (İnsan, 76/9) Allah'la birlikte kalbe yerleştirmeyi reddediyorlar.

Dahhak, "sakın, bu Allah ve sizin için veya bu Allah ve akrabalık için demeyin. Çünkü Allah'ın ortağı olmaz," der.

Hz. Ömer bir adama, bir hatasından ötürü[17] kırbaçla vurdu ve sonra "istersen benden kısas alabilirsin" dedi. Adam, "hayır, Allah'ın hatırı ve senin hatırın için vazgeçiyorum" dedi. Hz. Ömer benim için mi vazgeçiyorsun, yoksa Allah için mi bunu belirt!" deyince, adam, "Allah için" dedi. Hz. Ömer, "işte şimdi oldu" karşılığını verdi.

Bu yazılanlar, riyânın büyüğünün, Allah'ın ibadetiyle kulların kast edilmesi; küçüğünün ise, Allah ve insanların beraber kastedilmesi olduğunu göstermektedir.

Riyânın Oluşması ve Sebep Olan Durumlar

Dedim ki,

"Kalbte kök salan riyânın kaynağı ve asıl sebebi nedir? Çünkü eğer kulun kalbinde bu işe sebep olan bir kök veya bir tohum olmasaydı, riyâ yeşerip dallanmaz; şeytanın dürtülerini kabul etmezdi. Aksine şeytan, kalbte sevgi ve ilgisi olmayan bir şeye davet etmiş olurdu."

Dedi ki,

"Evet"

Dedim ki,

"Peki, o nedir?"

Dedi ki,

"Nefsin içinde üç düğüm var: Övülme sevgisi ve yerilme korkusu, dünyalık kaybı, insanların elinde olana aşırı ilgi."

Dedim ki,

"Bunun delili nedir?"

Dedi ki,

"Kişinin kendi vicdanında hissettiği şeyler bunun delilidir. Çünkü Rabbine yaptığı kulluğu başkalarına duyurmak ister. Böylece iyilik, saygı ve ikram görmeyi, övülmeyi ve kendisinden söz edilmesini umar. Hoşlanmadığı tenkite maruz kalmamak için, istekli olmadığı halde, ibadet eder.

Dedim ki,

"Bunu vicdanımda hissediyorum. Ancak buna ilimden delil istiyorum"

Dedi ki,

"Bunun delili Ebu Musa el-Eş'arî'nin rivayet ettiği şu hadis-i şeriftir: "*Arabî'nin biri Hz. Peygamber'e, "ey Allah'ın elçisi, bir adam hamiyet için savaşır.*" Yani, kendisinin veya taraftarlarının mağlup olmasından hoşlanmadığı için savaşır. "*Bir diğer adam savaştaki kahramanlığının belli olması için savaşır.*" Bu ise, kalbteki övülme duygusunun eseridir. "*Bir adam da sena ile kendisinden söz edilsin diye savaşır*."[18] Bu da dillere destan olma isteğinin neticesidir.

İbn Mes'ud da şöyle diyor: "İki cephe savaşa tutuşunca melekler nazil olur ve savaşanların niyetlerine göre, "falan kendisinden söz edilsin diye savaşıyor, falan da mal-mülk elde etmek için savaşıyor," diye hepsini kaydederler. Birincisi halkın

övgüsünü kazanmaya, ikincisi ise dünyaya olan bağlılığa delildir. Hz. Ömer de, "siz daha sonra meğazî kitaplarında, falan şehit oldu diye söz edersiniz. Halbuki o, yükünü gümüşle doldurmuştur." açıklamasını yapar.

Hz. Peygamber'den şu hadis-i şerifler de rivayet edilmiştir: "*Kim, deve yuları gibi adi bir şey elde etmek için savaşırsa sadece niyetlendiği şeyi elde eder.*"[19] "*Kim dünya için hicret ederse onu elde eder ve sadece niyetlendiği şey için hicret etmiş olur*".[20] "*Kim bir şey elde etmek için hicret ederse ona sadece niyetlendiği vardır*"[21]

Adamın biri, Ümmü Kays adındaki kadınla evlenmek için hicret etmişti. Ona "Ümmü Kays'ın muhaciri" ismi takıldı. Çünkü sadece evlenmek için hicret etmişti.

Dolayısıyla riyâya ve şeytanın dürtülerini kabule sevk eden şu üç şeydir: Övülme arzusu, tenkit edilme endişesi, dünya sevgisi ile halkın elindekine göz koyma. Bunlar da övülme arzusu ve tenkit edilme endişesine indirgenebilir. Çünkü kişi, halkın yanında olana, sırf Allah'a ibadetle değil, övülme ve büyük görülmekle kavuşacağına inanır. Çünkü ancak o zaman ona mallarını sunarlar. Gözden düşüp halkın övgüsünü kaybetme endişesinden ve tenkit edilmekten korkar. Neticede bu üç şey övülme arzusuna indirgenmiş olur. Ancak övülme arzusu, kişilerin karakter ve isteklerine göre dallanıp budaklanır.

Tenkit Edilme Korkusu ve Başkasının Elindekine Göz Dikme

Dedim ki,

"Tenkit edilmekten korku nasıl olur?"

Dedi ki,

"Meselâ bir adam düşün ki, hücuma geçmek üzere toplanan düşmanın karşısına dikilmiş bulunan ve ondan da daha cesaretli olan savaşçıların içinde yer almaktadır. Bu adam aynı safta bulunduğu savaşçıları geçip övgüyü hak edecek kahramanlıklarda bulunma gücüne sahip değildir. Dolayısıyla, o durumda yanındakilerin kendisi için, "ne cesaretli, ne kahraman adam" demelerinden ümidini keser. Çünkü hepsi aynı durumdalar, hatta ondan ilerdeler. Bu durumda övgü görmeden safta durmak istemez. Saftan ayrılmak ister, ancak kendisi için "ne korkak adam!" denilmesinden de çekinir. Neticede savaş saffında kalır ama sevap kazanma gayretiyle değil, korkaklıkla itham edilmekten çekindiği için kalır. İlk saflara katılmayıp geri kalan, ama savaştan da kaçmayanların durumu da böyledir. Korktukları savaşın, kaybedildiğini gördükleri veya çok ölüm olduğunu müşahede ettikleri için ön safa girmezler, ama korkaklık damgasını yemekten de çekinirler. Onun için kaçmayıp geri saflarda yer alırlar.

Veya altın, gümüş vb. dünya malını çokça tasadduk eden bir grubun içinde bulunan bir adam düşün! Nefsini yenip onlar gibi mertçe tasaddukta bulunamaz. Cimrilikle bir şeyler verir ama övülmekten de ümidini keser. Çünkü bu konuda herkes onu geride bırakmıştır.

Ya da bir adam düşün ki, yanındakiler gece veya gündüz uzun uzun namaz kılmaktalar, o ise onlar gibi kılamamaktadır. Tembellikle de itham olunmak istemez. Ama övülmekten de ümidini keser. Çünkü diğerleri ondan üstündür. Tembellikle itham edilip tenkid edilmekten de çekindiği için birkaç rekât kılar.

Ya da, bazı dinî konuları bilmediği halde, "bu yaşa gelmiş hala şu konuyu öğrenememiş!" denilmesin diye, kimseye de sormayan adam gibi. Bazen tenkid korkusu onu yalan söylemeye sürükler. Bilmediği konuda kitap yazdığını iddia eder. Veya cahilane fetva verir. Halbuki, sorulan soruya cevap veremeyeceğini, dolayısıyla bu konuda fetva vermemesi gerektiğini ve "bilmiyorum" demesinin daha uygun olacağını bilir. Fakat cehaletle itham olunmaktan çekinir.

Tenkid edilmekten korktuğu için helâl mal elde etmeyi, iyiliği emredip kötülükten menetmeyi bırakan kişiler de böyledir. Bu konuda örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Dedim ki,

"Başkasının elinde olana göz dikmek nasıl olur?"

Dedi ki,

"Kendisinden iyilik umduğu, yaptığı amele mukabil bir şeyler verip, el uzatacağını beklediği kişinin onu görmesi hoşuna gider. İyilik beklediği şahsın, bir kötülüğünü görmesi onu, bir başkasının görmesinden daha çok üzer. İbadet ve teatini görmesi ise, çok hoşuna gider. Çünkü ondan bir şeyler beklemektedir.

Birisine kârla bir şeyler satan veya vadeli bir şekilde bir şey satıp buna mukabil övgü bekleyen şahsın, o kişi tarafından bir iyilik yaparken görülmesi çok hoşuna gider. Çünkü verâ sahibi, vefalı, sözünde duran bir şahıs olduğu inancı yerleşir. Bu da ona güvenmeyi sağlar.

Sanatkâr müşterinin, işçi patronun, bir mala veya ticarethaneye vekil olan kişi mal sahibinin yanında güvenilir görünmek için, riyakâr bir şekilde, daha çok verâ' sahibi olmaya çalışır.

Dedim ki,

"İkisini iyi anladım. Övülme duygusu, daha çok izaha ihtiyaç duyulmayacak şekilde açıktır ve nefsin hoşuna gitmektedir. Bu üç duygunun riyâyı kamçıladığını ve düşmanın dürtülerini kabul ettiğini anladım. Peki, bu üç duygunun kaynağı nedir? Çünkü dayanağı olmayan bir şey ortaya çıkıp bu kadar dal-budak salamaz."

Dedi ki,

"Bu üç duygunun dal-budak salması, nefsin övgü ve iyilik duygusundan aldığı lezzeti ve tenkid edilmekten gelen acı ve üzüntüyü anlamasından kaynaklanır. Bu anlayış büyüdükçe kul bu üç duyguya kendini daha çok kaptırır.

Çünkü insanlar onu övdükçe halk arasında değeri yükselir, karşılaşanlar ona önce selam verir, ikramda bulunur, aralarında bulunmaktan şeref duyar, sözünü tasdik eder, onun hakkında hüsn-ü zanda bulunur ve öyle ki, yaptığı hataları bile iyiye yorarlar. Bir de onun gerçekten iyilik yaptığını düşün! Ayrıca emirlerini yerine getirir, yasakladığı şeylerden uzak dururlar. Ona liderlik verir, hoşuna giden şeylerle onu överler. İşte bu, halkın övgüsünden gelen şeyleri bilmektir.

Tamahkârlığı bilmeye gelince, Rabbine yaptığı ibadetten ötürü halkın kendisine iyilik yaptığı kişi, kendisine hediyeler

verildiğini, ihtiyaçlarının giderildiğini, gerektiğinde borç para vermede yarışıldığını ve borcunun ertelendiğini v.s. görür ve durumunu anlar.

Tenkit edilme endişesi ise şöyle bilinir: Tenkit edilen kişinin doğruları yalanlanır, iyilik bile yapsa sû-i zanla bakılır v.s. Bir de gerçekten kötülük yaptığını düşün! Şahidliği reddedilir, sözü dinlenmez, bir topluluğa gitse yer verilmez, kendisinden yüz çevrilir, selam verilmemeye çalışılır, ihtiyaçları karşılanmaz, sohbetinden utanılır, kimse malını v.s. ona güvenmez. Nerdeyse başkasının yaptığı hata bile ona yüklenir ve bazen kendisine zulmedilir.

Övgü ve tamahkârlığın getirdiği fayda ve tenkit edilmenin sebep olduğu zararı anlayınca, övülmeyi ve tenkit edilmemeyi çok sever ve başkasının elinde bulunana tamah eder. Bu duygu kalbini kaplar. Neticede bu üç duygu onu riyâya sürükler, nefis ve şeytana teslim olur. Dünyada sağladığı adi menfaatinden ötürü, bütün ibadetlerini riyâ ve gösteriş içinde yapar.

Riyâ, Övülme Arzusu ve Tamahkârlığı Kıran Hususlar

Dedim ki,

"Bunları, kalbime ağır gelecek ve bana galip olacaklar endişesini uyandıracak bir tarzda anlattınız. Siz anlatmadan önce de bunların kötü olduğunu biliyordum, ancak izah ettiğiniz çapta kavrayamamıştım. Bu üç kötü sıfatı kuldan uzaklaştıracak, gözünde küçük düşürecek (ve kötü neticelerini gösterecek) şuura ulaşmanın kolay yolu nedir ki, kul müstağni davransın, bu inanca kapılmasın ve netice de riyâya sürükleyen bu haslet zayıflasın?"

Dedi ki,

"Bu iki şeyle mümkün olabilir:

1. Allah korkusunu ve yardımını azaltan, kişiyi ondan mahrum eden, dünyada kalbinin ıslahına engel olan, ahirette Allah'ın sevabını azaltan ve yukarıda sayılan üç kötü hasletten birine inanması durumun da cezalandırılacağı korkusuna götüren şeyi bilmek.

2. Kullardan beklediği şeyleri, Allah'ın verdiği imkanlarla meşru yoldan elde etmek.

Dünya'da Allah'ın verdiği nimetlerden mahrum olmak ve belâlara duçar kalmak kişiyi, Allah'ın gazabına uğratır ama kullara sevdirir. Allah'a çirkin, kullara güzel gösterir. Allah'tan uzaklaştırarak kullara yaklaştırır. Allah'a tenkit ettirerek, kullara övdürür. Allah'ın nefretine sebep olup kulların hoşnutluğunu kazandırır. Ahirette sevaptan mahrum bırakır, dünyada o amelini ifsad eder. Çok muhtaç olduğu günde sevaplarını iptal eder.

İhlâsla yapıp sevap hanesine yazdıracağı ve neticede günahlarına galip gelecek ve onu cennete götürebilecek türden amellerini de siler. Neticede ateşe atılacaktır. Bu durumdaki bir şahsın hasret ve perişanlığını sorma! Ama ölümden önce ihlâsın önemini, riyânın da zararını kavrayıp ihlâsla amel edenin durumu istisnadır.

Şayet ihlâsla yaptığı amellerin çokluğundan ötürü sevapları galip gelirse, onu Allah'a yaklaştıran ve cennetteki derecesini yükselten bu sevapların sadece bir kısmı silinir. Ayrıca riyâkârca yaptığı amellerinden ötürü, Allah'ın huzurunda bekletilir, hesaba çekilir ve dünyada yaptığı bazı amellerinde başkasının övgü, sevgi ve yakınlığını ona tercih ettiğinden ötürü, O'nun gazabına ve civarından uzaklığa maruz kalma sıkıntı ve utancını da yaşar.

Dünya'da, kalb kararması, nefsin kötülüğü ve kalbinden ümidin silinmesi, riyâ ile bilinir.

İnsanların övgüsünü kazanmak için harcadığı gayret sayılmayacak kadar çok ve dağınıktır. Zira kendileriyle ilişki içine girdiği insanlar da sayılmayacak kadar çoktur. Dolayısıyla hepsinin rızâsını alamaz. Çünkü bir kısmını razı edebilmek için, diğer bir kısmını küstürmek gerekir. Ayrıca sû-i zan besler, bazıları da diğerlerinin tenkit ettiği hususları över. Kısacası, kendilerine riyâkârlık yaptığı kişilerin rızâsı, diğerlerinin nefreti üzerine bina edilir. Kısacası, hepsini razı edemediği için, kalbi paramparçadır ve himmeti dağınıktır.

Bunca gayrete; dünyada ve ahirette yüz çevirdiği Allah rızâsına mukabil, onlar ne Allah'ın takdir ettiği ecelini geciktirebilirler, ne rızkını arttırabilirler, ne hastalık ve belâlarına engel olabilirler ve ne de hoşuna gitmediği bir şeye engel olabilirler.

İnsanların elindekine *tamahkârlık*la da, Allah'ın takdir ettiğinden fazlasına kavuşması mümkün değildir. Yaptığı ameli riyâ ile değil, ihlâsla yapsaydı yine mukadder olana kavuşurdu. Akıllı olan kimse, hiçbir fayda görmeyip dünya ve ahirette zararını göreceği şeye nasıl yönelebilir?

Tenkit de takdir edilenin dışında onun mertebesini düşürmeyeceği gibi, ona bir zarar da veremez. Tenkit edildiği hususlar, şayet ihlâslı olsaydı, övgü olarak kendisine yönelirdi. Bazen de tenkitlerinden çekinerek kendilerine karşı riyakar davrandığı kişiler kalblerinden yalancı olduğuna inanırlar.

Tenkit edilme, ömrünün akibeti, rızkı ve eceli konusundaki endişeleri, Rahman olan Allah'ın takdir ettiğini asla değiştiremez. Herhangi bir belâ giderilmeden ve hoş olmayan herhangi bir şeye engel olmadan, amelleri boşa gider. Allah'ın takdir etmediği şeyleri asla elde edemez.

Akıllı olan, bu üç şeyin zararlarını, hiçbir fayda getirmeyeceklerini, Allah'ın takdirinin olup bittiğini, bu üç şeyin aldatmaca olduğunu ve büyük zarar verdiklerini anladıktan sonra, nasıl onlardan kaçınmaz? Doğrusu akıllı olan bunu anlayınca bu üç şeyden kaçınır.

Bu açıklamalara rağmen kendini bu işlere kaptıran, ancak ahmak bir deli olabilir! Çoğu zaman ahmak olan bile malına, bedenine veya çocuğuna zarar veren, üstelik bir fayda sağlamayan ve zarara da engel olmayan övgüyü reddeder. Hz. Peygamber'den konuyu izah eden şu hadis rivayet edilmiştir: "*Temim oğullarından bir şair, "benim övgüm iyilik, tenkidim de kötülük verir*" deyince Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), *"yalan söyledin. Bu durum ancak Allah'a aittir!*" cevabını verdi"[22] Akıllı olan kul, Allah'ın dışında hiçbir kimsenin övgüsünün iyilik, tenkidinin de kötülük getirmeyeceğini anlayınca, onun nazarında Allah'a itaat etme noktasında, övülme ve tenkit edilme aynıdır. Eğer fıtratı onu zorlarsa, akıl ve ilmiyle ona galip gelebilir.

Bunla birlikte, eğer insanların övgüsü fayda, tenkitleri de zarar veriyorsa, övgü ve tenkitten kaçınmak cahillik olur. Çünkü

insanlar, Allah'a ibadete mukabil o kişinin övgü istediğini bilemezler. Zira niyeti kalbtedir ve gizlidir. Böyle bir şey isteyip istemediği bilinmez. Kulların nazarında iş, zahire göredir ve birdir. Halbuki Allah'ın katında bir değildir. O kişi zahiren temizdir. Ama iç aleminde necis ve kalben günahkârdır. İnsanların, serbest iradelerini beyan edip o kişiyi övme veya tenkit etmeye engel olan şeyi kalbinde gizlemektedir. Allah'ın iradesiyle ihlâsını gizlese, insanlara göre yine aynıdır. Eğer onlar, Allah'ın ibadetine mukabil övgülerini istediğini, ya da ellerinde bulunana tamahkârlık ettiğini veya tenkit edilme korkusunu taşıdığını bilseler, ondan nefret ederler. Üstelik Allah da ona gazaplanır. Halbuki bu, kalben inandığı bir şeydir. Hem dünyada, hem de ahiret günü Allah'ın huzurunda, bundan zarar görecektir.

Eğer onların övgüsüyle bir menfaat elde etmiş veya tenkitleriyle ayıplanmışsa, övgüye ulaşma ve tenkitten kaçınmanın yolunu şaşırmış demektir. Bu nasıl olur ki; zira ne Allah'tan başkasının övgüsü fayda, ne de tenkidi zarar verir. Çünkü O'nun mülkünde ortağı ve idaresinde işleri paylaşan kimsesi yoktur.

Nefsini bu yönden düşünen onu küçük görür; zararının büyüklüğünü ve menfaatinin olmadığını hisseder.

Bu bilgiyi elde edenin kalbi, bu tür duygulara ihtiyaç duymaz ve onlardan kaçınır. Neticede, nefis ve şeytanın ortaya çıkardığı ve riyâyı gerektiren bütün duygular zayıflar; düşmandan çekinir, kalbine ihlâs yerleşir, ameller saflaşır, kalbi temizlenir; Allah'ın iltifatına ehil hale gelir, yardımına mazhar olur, sıkıntıları gider, sadece yaratıcısına ve efendi'sine kendisini vermiş olur; kullarla ilişkisinde fikir dağınıklığından kurtulur, riyâ zilletinden ve halka yalvarmaktan azad olur; şunu memnun edeyim derken bir başkasını kızdırma sıkıntısından kurtulur. Çünkü yaratılmışlarla ilişkinin önemli olmadığını, Allah'la ilişkisinin dünya ve ahiret saadetini sağladığını anlar.

Amel, Kıyafet ve Benzeri Şeylerle Yapılan Riyâ

Dedim ki,

"Anlatılan hususları kolayca anladım. Bunlara inanan kişinin ahmaklığı ve Allah'ı anlamadığı ortaya çıktı. Bana bu üç hususdan önce, kişinin süslenme ve benzerleriyle yaptığı riyâyı anlat. Bunlar bir çeşit midir yoksa değişiyor mu?"

Dedi ki,

" Kendisiyle riyâ yapılan ve süslenmeye sebep olan beş şey vardır. Kul *beden*iyle, *elbise*siyle, *söz*üyle, *amel*iyle ve arkadaş ve akraba gibi *başkası*yla riyâya girer. Bir kısmı ibadet yoluyla bu beş şeyle riyâya girer. Ehl-i dünya ise, dünya metaı olarak bu beş şeyle riyâya girerler. Ancak ehl-i dünyanın riyâsı daha basittir.

Bedenle Yapılan Riyâ

Kul bedeniyle, din açısından riyâya girer. Meselâ, "bu adam çok ibadet etmekte, üzüntü ve korku taşımaktadır" denilsin diye, bedeninin titremesi ve benzinin sararmasıyla riyâya girer. Sesinin kısık olması, gözlerinin çökmesi, dudakların solması da çok oruç tuttuğuna delâlet eder ve bununla da riyâya girer.

Oruçlunun simasında görülen değişiklikler oruçlu olduğuna işaret edip, onu riyâya sürüklemesin diye Hz. Ebu Hüreyre'nin rivayet ettiği hadis-i şerifte Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyuruyor: *"Biriniz oruç tutunca, başını yağlasın, saçlarını tarasın ve gözlerine sürme çeksin"*.[23] İbn Me'ud, "bunun üzerine ashab, başları yağlanmış oruçlulara dönüştüler" diyor.

Vücudun titremesi, az yemeye ve üzüntü ile sıkıntıya işaret etmektedir. Benzin sararması oruca, gece ibadetine ve üzüntüye işarettir. Bu ise Allah'ın gazabına sebep olur. Dünya ehli ise şişmanlık, yüz parlaklığı, belin kuvveti ile riyâya girerler. Bu dindeki riyâdan daha hafiftir.

Kıyafetle Yapılan Riyâ

Kul, saçların dağınıklığı, gözlerin ferinin kaçması, bıyıkların halkalanması, saçın uzaması veya Hz. Peygamber'e uyarak, saçların ayrılması, secde yerinin belli olması, kaba elbise giyme, elbiselerin kollarının sıvanması, yenlerinin kısalığı, ayakkabı dikme, onları dindar şahısların kalıbıyla kesme, elbiseyi süslememe ve kasten ibadette çektiği sıkıntılarla riyâya girer. Çünkü bu konuda da abidler çeşit çeşittir.

Bazıları hem din hem de dünya konusunda övülmeyi hedefliyorlar. Güzel elbise giyer, fakat kısa tutar, güzel ayakkabı giyer, fakat avamın yaptırdığı şekilde değil; dindarların yaptırdığı gibi yaptırır vs. Kısacası hem din hem dünya ehlinin giydiği elbiseleri seçer. Böylece arkadaşlarının, abidlerin, meliklerin, tüccarların, zenginlerin vs. onu övmesini arzular. Halbuki abidlerin giydiği elbiseler, zenginlerin giydiği elbiseler gibi değerli olmaz. Hem abid hem de zengin kişilerin elbiselerini bir araya getirerek iki kesimin de övgüsünden pay almak ister.

Bazıları, meliklerin, sultanların ve abidlerin, dindarlık noktasında övgüsünü kazanmaya çalışır. Böylece her grubun yanında üstün görünmek ister. Güzel elbiseler giyer, değerli binekler alır. Dindarlığıyla sultanlara yanaşır, dindarların ihtiyaçları için koşturur, yapmacık hareketlerle ve süs içinde onlarla oturup kalkar.

Bazıları, saygılı bir şekilde hem hidayet hem de dalâlette olanlara yaklaşırlar. Böylece iki kesimden de ilgi ve övgü beklerler.

Her kesimden insana yaklaşmak için, onların sevdiği şeyle onlara yönelirler. İşte bunlar riyâkâr ve yapmacık hareket sahiplerinin en kötüleridirler.

Onlardan birine daha rahat bir ortam oluşturulsa, alıştığı ortamı ve dinî açıdan alışageldiği giyim kuşamını kolay kolay terk edemez. Meselâ, yün ve kaba elbise giyen birine, ince kumaştan yapılmış güzel elbiseler giymesi teklif edilse, halkın onu yolundan ayrılmış, dünyaya meyletmiş sayması endişesinden ötürü, boynu vurulmuş gibi, bu teklifi tepkiyle karşılar. Onlardan orta halli giyinen, orta halli yaşayan birine güzel elbiseler giymesi söylense, "o da dünyaya meyletti" denilir diye, boynu vurulmuş gibi üzülür.

Bu orta halli kişiye eski, kaba elbiseler giymesi söylense, bu teklif de ona çok ağır gelir. Çünkü ehl-i dünyanın onu küçük görmesi, aşağılayıcı gözle bakması endişesine kapılır. Böylece abidlerin giyim-kuşamı ile övülmeyi amaçlar. Daha iyisini de

giymeye yanaşmaz. Çünkü o zaman da dünyaya meyletti denilmesinden çekinir.

Güzel elbiseleriyle riyâkarlık yapanlara, kaba yün elbiseleri giymeleri söylense yapmazlar. Çünkü meliklerin, sultanların, kadıların ve zenginlerin yanında değerlerinin düşmesinden endişe ederler. Aynı zamanda meliklerin ve sultanların giydiği renkli, süslü, lüks elbiseler de giymezler ki, abidlerin gözünde değer kaybetmesiler ve yolunu şaşırttı, abidlerin yolunu terk etti demesinler. Bütün bunlar din yoluyla her guruba şirin görünmek içindir.

Dünya ehli ise, kendileri gibi olanların yanında, din yoluyla değil, kendi yollarıyla, güzel elbiseler giyip riyâkarlık yaparlar.

Sözle Riyâkârlık

Hikmetli sözler söyleme, mücadele anında güçlü deliller getirme, hadis ezberleme, diliyle zikir yaptığını hissettirme, iyiliği emir, kötülüğü bertaraf etme, konuşurken alçak sesle konuşma, Kur'an'ı güzel ve hüzünlü bir sesle okuma vs. Bütün bunlarla riyâkârlık yapar.

Dünya ehli, haklarını müdafaada fesahat, güçlü delil getirmek, güzel ses ve şiir ezberlemek, güzel şiir ve gazel okumak, değişik kelimelerle konuşmak v.s. ile riyâ yaparlar.

Amelle Riyâkârlık

Mütedeyyin olan şahıs, namazının uzunluğu, tadil-i erkana uygunluğu, rükû' ve secdeyi uzatması, haşyet içinde olması, hüzünlü okuyuşu, sağ eli sol eli üzerine koyması, ayaklarının düzeni, rükû' ve secdedeki pozisyonu, rükû'dan kalkarken ellerini kaldırması ve benzeri hususlarla riyâ yapar.

Oruç, gazve, hac, çok susma, vacip ve nafile olarak mal harcama, yemek yedirme, yavaş yürüme, başını öne eğme, gözünü yumma, soru sorulunca vakarlı durma vb. hususlarla da riyâya düşer.

Riyânın Çeşitleri

Bazıları riyâ ile hem dini ve hem dünyayı elde etmek isterler. Dünya için koşuşturur onun için konuşurlar. Ehl-i dünyadan birisi muttali olunca adımlarını yavaşlatır, başını eğer. Adam geçince yine eski haline döner.

Meselâ adam, ihtiyacı için acele etmektedir veya oturduğu yerde ya da yürürken etrafı gözetmektedir. Kendisine vakarlı, sakin, haşyetli bir gözle bakmalarını istediği; hafif meşrep, etrafı gözetleyen hoppa biri olarak görmelerini istemediği dünya veya din ehlinden birisi onu bu halde görse, hemen kendisine çeki-düzen verir, başını eğer ve vakarlı yürür. Etrafa bakınmaktan da vazgeçer. Daha önce üzerinde bulunan bir vakar ve huşu ile konuşur. Bu şahıs ne Allah'ın büyüklüğünden ne de ahiret endişesinden ötürü haşyete kapılmamıştır. Halktan birinin onu fark etmesinden ötürü sergilediği bir huşudur.

Bazı dindarlar, ilim ve itaat açısından kendilerinden üstün olan dindarlarla oturup kalkarak da riyâya düşerler. Çünkü bunu, falan alimle oturup kalkıyor, beraber dolaşıyor, denilmesi için yapmaktadır. Beraber bulunmakla da yetinmez, her konuşmasında ondan söz eder ve sevdiğini gösterir.

Sana mürailerin düştüğü riyâ konularını ana hatlarıyla açıkladım. Ancak bunlar birbirlerinden farklılıklar arz ederler.

Bazıları bunu yapmakla halktan saygı bekler. Bazıları saygının yanı sıra övgü ve adının etrafa yayılmasını ister. Bazıları liderlik, şöhret, övülme ve ziyaret edilmeyi arzular. Bazıları melik ve sultanların yanında arzularını tatmin etmek ister, yapmacık şahadette bulunur. Bazıları da kendisine güvenilmesini ve bu güveni kötüye kullanıp mal ve hukuka tecavüz etmeyi arzular. Bu sonuncular en kötü fırkadır.

Riyâya Engel Olan Hususlar

Dedim ki,

"Kulun kendini kurtarabilmesi için, riyâya engel olan hususları açıklar mısın?"

Dedi ki,

"*Riyâya engel olmak* ibaresi iki manaya gelir: Birisi, riyâyı kabul eden ve ona dayanak olan şeyi ortadan kaldırmak. İkincisi, riyâya çağırıldığında arız olan şeyi kabul etmemektir. Hangisini soruyorsun?"

Dedim ki,

"İkisini de soruyorum. Ancak siz arız olan hususlarla başlayın."

Dedi ki,

"Arız olan şey ya şeytandan ya da hevâ-i nefisten ileri geliyor. Çünkü şeytanın üç hatırı (dürtüsü) bulunmaktadır:

1. Halkın bu ameliyle onu fark ettiğini hatırlatır veya fark edebileceği ümidini verir.

2. Halkın övgülerini kazanmaya veya tenkitlerinden kaçınma gayretine girmesini teşvik eder. Bir hatırla, hem halkın onu fark ettiğini hem de övgülerini kazandığını bildirir.

3. Riyâ ile ortaya çıkan durumu kabul etmeye ve ona dayanmaya çağırır.

En güçlü insan, ilk hatır geldiğinde halkın onu bilmesine önem vermeyip, Allah'ın bilmesini yeterli gören ve hemen bunu reddeden insandır. İkinci derecede güçlü olan, halkın övgü veya yergisine önem vermeyip reddeden ve Allah'ın övgü veya yergisine önem verendir. Üçüncü derecede olan ise, teşvik veya korku heyecanından sonra, riyânın getirdiği övgü veya yergiyi kabul etme teklifini reddedendir.

Dedim ki,

"Bu üç hatır anında arız olan şey nasıl reddedilir?"

Dedi ki,

"Üçü bir araya geldiğinde, bilerek ve nefret ederek reddetmelidir. Bilgi ve nefret bir araya gelmezse riyâyı uzaklaştıramaz.

Dedim ki,

“Bu nasıl olacak?”

Dedi ki,

“Eğer riyâdan tamamen hoşlanmıyorsa, kalbini sağlam tutar, sonra riyaya menfi şeylere daveti akıllıca reddeder. O zaman bunun, ameli yok eden riyâdan ileri geldiğini bilmez, dolayısıyla ona dayanmaz ve onu hatırlamaz. Neticede bu hoşnutsuzluğunu, kalbini sağlam tutmada kullanır. Çünkü riyâ duygusu, övülme, dünyalık elde etme, tenkit edilmekten korkutmaya davetle gelir. O zaman, övülme tatlılığı ve yerilme acılığı kalbi öyle kaplar ki, bunun ameli silip yok ettiğini hatırlatacak duygulara yer kalmaz.

Meselâ kul, sinirlendiğinde yumuşak olmaya niyetlenir. Allah’ın hoşnut olmadığı bir şekilde karşılık vermek istemez. Öfkelenince bu duygu bütün kalbini sarar, sinirlenmeyeceğine dair kararlılığını unutur. Öyle ki kalbinde, o kararlılığını hatırlatabilecek boş bir nokta kalmaz.

Öfke kalbini sardığı gibi, arzularını tatmin etme tatlılığı da kalbine dolar ve Rabbinin zikrini unutur. Nitekim Hz. Cabir şöyle demiştir: “*Rıdvan ağacı altında Hz. Peygamber’le, savaştan kaçmamak üzerine bey’at ettik, ölüm üzerine değil. Huneyn günü bu bey’atimizi unutmuştuk, “Ağaç altına bey’at edenler!” diye seslenince geri döndük*”

Kul, kararlılığını ve daha önce kalbini toparladığında riyâya gösterdiği nefretini unutur. Riyâya meyleder ve içinden atamaz. Bütün haram işler böyledir.

Ortaya çıkıp riyâ olacağı hatıra gelmeyen her şey böyledir. Onu tanıyamayınca, ilk nefret duygusu kaybolur ve kullanılamaz. Çünkü onu, kalbini toplayıp konsantre olmak için kullanmıştı. Bir şey arız olunca, onu defetmek için kullanacaktı. Tam ihtiyaç olduğu anda ve onu kullanacağı yerde terk etmiş oldu. Çünkü bu nefret kulun ihlâslı olma kararlılığını gösterdiğini ve riyâya girmeden ondan kaçındığını gösterir. Yani bu, Rabbine yaptığı bir ibadette ihlâslı olup riyâya düşmeme kararlılığıyla olur. Böylece işi yapmadan riyâya olan nefretini ileri sürmüş ki, işi yaparken onu kullansın. Ancak, Allah’ın hakkını yerine getirmeyi unutarak onu zayi etmiş olur. Bu bilgiyi kaybedince ilk nefretini de unutmuş olur.

Bazen hatırına gelir ve arız olan şeyin onu riyâya davet ettiğini bilir. Bunun nehyedilen riyâ olduğunu anlar. Ancak hevânın galip gelmesi ve havfın azlığından ötürü, arzuları galip gelir. Riyâyı reddedip nefret edemez.

O zaman ya bildikten sonra onunla uğraşır ya da tevbeyi sonraya bırakıp riyâ ile ameline devam eder. Meselâ adam, sadece halkın hoşuna gitsin diye bir konuşma yapar, bu durumun farkına da varır ama yine de konuşmasını kesmeyip devam ettirir. Veya ilim meclisi ya da zikir meclisi gibi bir yere gider. Rabbine yaptığı ibadetle halkın övgüsünü kazanmak ister. Bunu bildiği halde vazgeçmez. Bazen namazda gösteriş duyguları onu sarar, kendisi bunu hisseder ama yine de sürdürür. Bir yere gitmeye veya konuşmaya veya bir iş yapmaya başlamadan önce riyâ duyguları baş gösterir, o da bunu anlar, buna rağmen işe girişir ve nefsini menetmez.

Riyâ arız olduğunda adam bilmiyorsa, riyâya meyletme ve onu kabul etme anındaki ilk hoşnutsuzluğu ortadan kaldırmış demektir.

Riyâyı bildiği halde hoşnutsuzluğunu ortaya koymayan kişi bu bilgisinden ötürü sorumlu olur. Çünkü Allah ona hatırlatmış, uyarmış ve yol göstermiştir. O da ameli silip yok eden riyâyı tanımış, buna rağmen riyâya götürecek yollara meyletmiş ve bildiği halde kabul etmiştir. Çünkü nefis ve arzuları ona galip gelmiştir. Dolayısıyla bilmek ve hoşnutsuzluk, riyâya götüren şey ortaya çıktığında ayrıldıkları için, herhangi bir yarar sağlamamıştır.

Hasan’dan şu rivayet edilmiştir: “Kul, amelini ifsad edeceği şeyi tanıdığı müddetçe hayır içindedir.” Bazılarına yaptığı iş çok süslü görünür, dolayısıyla isabet ettiğini zanneder. Bazıları da, bildiği halde arzularına mağlup olur.

Nefsin hoşuna giden şeye davet eden duygu ortaya çıktığında, riyâya girmeden onu tanımıyorsa ve hatırlatacak bir şey de yoksa riyâya kapılır. Bu duygu ortaya çıktığında onu tanısa, sonra arzularına mağlup olup kabul etse, onu nefretle reddedemez. Riyâya davet eden şey ortaya çıktığında, onun riyâ olduğunu anlar ve nefretini ortaya koyarsa ondan kurtulur.

Riyâdan nefret ve kabulden kaçınmanın riyâyı ortadan kaldırabileceğine dair rivayetler bulunmaktadır. Zaten mürid bundan fazla olandan sorumlu değildir. Allah da bunun dışında bir şey yüklemez.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)’in ashabının şu şikâyeti de buna delildir. Onlar Hz. Peygamber’e, “*Ey Allah’ın elçisi, bazen içimize öyle bir şey doğuyor, onu konuşmaktansa, gökten yere düşüp yırtıcı kuşların bizi yakalayıp parçalaması veya rüzgârın bizi yüksek bir yerden aşağı atması daha çok hoşumuza gider.”* Hz. Peygamber*, “gerçekten bunu hisediyorsanız, işte bu apaçık iman budur,”* buyurdu.”[24]

Bu vesvese demek değildir. Bu onların, gelen duyguyu kabul etmemeleri, ondan hoşlanmamaları demektir. O kadar hoşlanmıyorlar ki, yükseklerden düşme ve parçalanma pahasına bile onu dile getirmiyorlar.

Reddetme ve hoşlanmama kişiyi Allah hakkındaki vesveseden kurtarıyorsa, riyâdaki vesveseden haydi haydi kurtarır. Çünkü büyük ve çok olanı savabilen, küçük ve az olanı daha iyi savar. Her ne kadar riyâ büyük bir şey ise de Allah hakkındaki vesveseden küçüktür.

Ebu Hazım şöyle diyor: “Sende var olduğu halde nefsinin hoşlanmadığı şey sana zarar vermez. Çünkü nefis senin düşmanındır. Ama nefsinde olan şeyden nefsin razı ise, o şey üzerine nefsi azarla, tenkit et!” Zeyd b. Eslem de benzerini söylemiştir. İkisi de gerçeği ifade etmişlerdir. Çünkü hoşlanmayıp kaçındığın şeyi reddetmişsin demektir. Geriye şeytanın vesvesesi kalır. Nefis, karakteri gereği, mücadele etse de zarar vermez.

Bu manada Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), İbn Abbas’tan rivayet edilen bir hadislerinde, ashabına şöyle hitap ediyor: “*O duyguyu vesvese seviyesine indiren Allah’a hamd olsun*”[25]

Dolayısıyla riyâ ortaya çıktığında kişi onu tanısa, sonra ondan nefret edip ondan kaçınsa, ondan kurtulur. Ancak nefretin yanı sıra kaçınma da olmalıdır. Çünkü riyâya meyleden bazen nefret eder ve ondan ayrılmak ister. Kabul etmeye yanaşan ise onu reddetmekten hoşlanmayandır. Çünkü riyâ iki şeyle kabul edilir: Nefsin onu istemesi ve arzuların galeyana gelmesi (şehvet). Bu ikisine zıt iki şey gereklidir. Nefret (hoşnutsuzluk) şehvetin, reddetme (kaçınma) ise arzulamanın zıttıdır. O zaman kul riyâdan

kurtulur.

Dedim ki,

“İsteyip arzuladığım şeyden nasıl nefret edebilirim?”

Dedi ki,

“Allah senin karakterine bazı özellikler yerleştirmiştir. Meselâ, sana gelen ve zevk aldığın şeyleri seversin. Bunun aksine hoşlanmadığın ve seninle uyuşmayan şeylerden hoşlanmazsın. O’nu sevmen için ayrıca akıl vermiştir. Sevgi özelliğini uygunlukla yan-yana koymuş, nefret duygusunu ise ihtilafla beraber yaratmıştır. Şeytan dünyayı süsler, ahiretten alıkoyar. Akılla beraber ilim, kitap ve sünnet vermiş ki, ahireti süsleyip dünyaya dalmaktan alıkoysun, ondan hoşlanmasın. Akıl için ilim, göz için ışık mesabesindedir.

İçe bir duygu doğduğunda nefis, onun halk açısından övülme ve yerilme derecesini hemen anlar. Övülme yönünde ise istek ve sevgi duygusu hücuma geçer, yerilme yönünde ise nefretini izhar eder. Bu duygular, düşmanın o duygu hakkındaki bilgisini hatırlamasından nefret etmektedir.

Akıllı bir kul ise, ihlâs gibi Allah’ın razı olduğu ve riyâ gibi nefret ettiği şeyleri ve Allah’ın, onun doğduğu günden öleceği güne kadar her hal ve hareketini bildiğini hatırlar. Bunu, Allah’ın, kalbine yerleştirmiş olduğu ilimle nefsine hatırlatıp uyarması, onu heyecana getirir. Aklıyla meseleye yaklaşınca cehalet karanlığının örtmüş olduğu ahireti ve Allah’ın o gün her şeye nigehban olduğunu hatırlar. Bu durum, gözün ışıktan yararlanarak kapalı odanın oluşturduğu karanlığın örttüğü eşyayı görmeye benzer. Böylece ilimle hareket etmiş olur. İşini sağlam yapan bir kul ise, şeytanın ortaya çıkardığı ve arzuların galeyana getirdiği şeylerle, akıl ve Allah’ın verdiği ilimle mücadele eder.

Riyâdan Kaçınmanın Yolu

Dedim ki,

“Öyle ise, riya konusunda ilim, onu istememe ve ondan nefret etme riyâyı defeder. Bu iş akıl ve Allah’ın verdiği ilimle, riyânın zararlarını ve ondan kaçınmanın faydalarını hatırlayıp nefsi nehyetmekle gerçekleşir. Bu ikisi ayrılınca riyâdan kaçınılamıyor. Bu ikisini nasıl bir araya getirebilirim? Riya konusundaki bilgim nasıl yok oluyor ve onu nasıl elde tutabilirim ki, riyâ ortaya çıktığında işe yarasın? Ayrıca riyânın kötülüğünü bildiğim halde nefretimi nasıl kaybediyorum da kullanamıyorum? Bu seviyeyi nasıl elde edebilirim?”

Dedi ki,

“*Bilgi*, unutkanlık veya zikirden uzaklaşma ile kaybolur. *Zikir* ise, muhâsebe ve murakabe yokluğunun yanı sıra özen göstermemekten ötürü kaybolur. Kişi ihtimam gösterip sakınırsa uyanır ve hatırlar, hatırlayınca da riyânın ortaya çıkışını anlar.”

Dedim ki,

“Özen ve sakınma nasıl elde edilir”

Dedi ki,

“İnayetle..”

Dedim ki,

“İnayet nasıl elde edilir?”

Dedi ki,

“İhlâsın, Allah’ın dünyada vereceği kalbî sevaplar ile Allah rızâsı ve cennetini bahşetme gibi ahiret sevaplarına sebep olduğunu; riyânın ise kalb katılığı ve pasını meydana getirdiğini; ihlâslı amele en çok muhtaç olduğu ve Allah’ın gazabına arz olunacağı günde, ihlâsız yapılan amelinin yok olmasının doğuracağı zararı düşünmek ve bilmekle inayet hâsıl olur.

Bunlar kalbinde büyük bir yer tutunca inayet hasıl olur. İnayet gelince, Allah’ın emrine kıyaslayarak ihlâsa önem verir ve riyâya meyledip Allah’ın emrine karşı gelme işinden kaçınır. Özen gösterme ve kaçınma duygusu kalbini sarınca onu uyandırır. Uyanınca hatırlar, hatırlayınca da anlar. Bu, hırsız misaline benzer. Hırsız, gece ev halkı uyurken, eve girer. Eğer adam uyanır, hırsız olduğunu anlar ve dövüşmek de için hazırlığı varsa onu cezalandırır. Karşı koyarsa üstüne gider. Hırsız da evden bir şey alamadan kaçar. Eğer adam uyanmazsa, hırsız evi soyar, adam farkına bile varmaz. İşte riya karşısında uyanmayan akıllı insan da böyledir.

Dedim ki,

“Riyânın kötülüğünü bildiği halde, riyâdan nefreti nasıl kaybeder ve nasıl tekrar elde edebilir?”

Dedi ki,

“Nefret kaybolur. Çünkü riyâ duygusu kalbde uyanınca övülme, acil bir menfaat elde etme vb. hedeflerden ötürü, nefsin şiddetli arzuları galeyana gelir. Bunun tatlılığı kalbe galebe çalar. Zira arzuların karşısında nefret tutunamaz. Bunu söndüren ve insan tabiatı gereği oluşan sevinç anında reddetme ve nefret duygularını galeyana getiren şey şudur: Akıllı olan kul, akliyle ahiret gününü biraz düşününce, ihlâslı amele ihtiyacının olduğu, bir anda amellerinin boşa gittiğini, ihlâslı amellerin dışındaki amellerin kabul edilmediğini hatırlayıp, o anda Allah’ın onun iç âlemine muttali olduğunu ve hoşuna gitmeyen şeyi kabul ettiğini görüp ona kızmasından ve kalbinin riyâyı kabul etmekle, kalb kasveti ve pasını tevarüs etmesinden korkar. İşte bu korku, dünya ve ahirette çarpılacağı ceza korkusunu galeyana getirir. Bunu kabul edince, kalbe işlemiş bulunan arzuların heyecanı, cezaya çarpılma acılığına mağlup olur. Neticede aklıyla riyâya karşı koymuş, düşman (şeytan) ve hevâ-i nefsini reddetmiş olur. İşte o zaman ameli hâlis olur.

Dedim ki,

“Peki, her insan bu mücadele ile riyâyı defedebilir mi?”

Dedi ki,

“İşe ilk başladığında bunu yapmalıdır. Çünkü her işin başlangıcı ve sonu vardır. Arzuların güçlülüğü, kararlılığın zayıflığı,

ihlâsa alışkanlığın azlığı ve riyâya alışkanlıktan ötürü, başlangıçta güçlü bir mücahede ve güçlüğe göğüs germek icab eder.

Çünkü zayıf yaratılan insan, çocukluğundan buluğ çağına kadar, sürekli dışarıya karşı yapmacık hareketlerde bulunur. Arzuların güçlülüğü ve ihlâsa yabancılığına rağmen, nefsini alıştığı şeyden alıkoyup o tür arzularını kırmak isteyince, nefis karşı koyar ve zorluk çıkartır. Dolayısıyla nefsini yeninceye ve ihlâsı huy haline getirip riyâyı nefyedinceye kadar, mücahede ve zorluklara göğüs germeye devam etmelidir. İşte o zaman apaçık bir şekilde Allah tarafından kalbine ihlâsın sevabı yerleşir. Sevdiği şeyden uzun zaman alıkonulunca, nefis kırılır, şeytan ümitsizliğe düşer, gaflet ve şehvet anlarını gözetlemeye koyulur. Hevâ-i nefsine mukabil gösterdiği mücahede ve sabırdan ötürü, Allah da ona yardım eder ve başarılı kılar.

İşte o zaman hevâ-i nefsin davetçileri kırılır, arzular zayıflar, kalb güçlenir ve kararlılık artar. Riyâ belirtileri görülünce, fazla bir zorluk çekmeden hızlıca onları reddedebilir.

Dedim ki,

"Bazen çok zor haller ve fitne verici sebepler ortaya çıkıyor. Duygular, kulun kendini kurtaramayacağı derecede yoğunlaşıyor. Meselâ, büyük bir arzu ve halktan herkesin ulaşamayacağı büyük bir iyilik böyledir. O zaman vesveseler ağ gibi kalbi sarıyor. Bunlar nasıl reddedilebilir?"

Dedi ki,

"Kul böyle bir şeyle imtihan edilince Allah'ı, O'nun büyüklüğünü ve bu büyüklük karşısında mahlûkatın küçüklüğünü, bütün iyiliklerin O'ndan geldiğini, yaratıkların iyilik yapma güçlerinin olmadığını hatırlasın. Allah'ın büyüklüğünü hatırlamadan sonra, O'nun her şeye muttali olduğunu da hatırlasın. İşte o zaman, rüzgârın bulutları gökyüzünden dağıtması veya kayalardan tozu alıp götürmesi gibi, duygular dağılıverir."

Riyâ Duygusunu Bertaraf Etmede İhlâsın Gücü

Dedim ki,

"Ortaya çıkan riyâdan hoşlanmayıp kabul etmediğim zaman kalbimde, ihlâsın riyâya galip geldiğinin ve nefsin tartışma ve isteklerine karşı daha güçlü olduğunun delili nedir?"

Dedi ki,

"Kulun kalbinde, Allah'a ve kula karşı ilginin eşit olduğunu bilmiyor musun? Riyâdan hoşlanmayınca, Allah'a olan ilgiye bir de hoşlanmama eklenmiş olur. Dolayısıyla iki unsur bir araya gelmiş olur. Nefsin mücadelesi ise bir unsur olarak kalır ve bundan ötürü birincisi galip olur."

Dedim ki,

"Riyâyı nefyeden hususlar hız, eksiklik ve fazlalık açısından eşit midir?"

Dedi ki,

"Hayır. Bunlar dört kısımdır: (**Birincisi**) Bir kısmı, güçlülüğünden ötürü hızlıca riyâyı reddeder. Bir kısmı, onunla uğraşmaya koyulur. Bir kısmı, gelen duyguları bertaraf eder. Şeytan bu durumu görünce, ameli alıp götüren şeyden ümidini keser. Ama namaz vb. ibadetlerinde eksikliğe neden olarak faziletini düşürme yoluna gider. Onunla uğraşıp reddetse daha ihlâslı ve başarılı olacağını düşünür ve mücadeleye girişir. Ancak bu uğraş onu, meselâ, namazında noksanlık yapmaya götürür. Çünkü onunla mücadele etmekle emrolunmamıştır. O da bunu yapmış ve reddetmiştir. Dolayısıyla mücadelesi manasız olduğu gibi, onu namazından veya yapmakta olduğu diğer bir iyilikten alıkoymuş ve kalbini, görevi olmayan bir şeyle meşgul etmiştir.

İkincisi: Mücadele ve delile başvurmadan onu yalanlayan ve reddeden kimsedir.

Üçüncüsü: İçinde bulunduğu nefret ve reddetme heyecanıyla, yoluna devam eder. Bu durumun yalanlama yerine geçtiği ve yeterli olduğunu bilir. Dolayısıyla içinde bulunduğu ibadetten alıkonması için ne gelen hatırı kabul eder ne de onun hakkında konuşur. İbadetine devam eder.

Dördüncüsü: Kendisini riyâya götürecek bir duygudan (hatır) haberdar olmadan önce, bu hatırı gidermesi durumunda, Rabbin kendisine olan nimetlerinin artacağını bilen kişidir. Kalbinde bu bilgi olduktan sonra, riyâya götüren davetçi ortaya çıktığında, kalbi Allah'la meşgul ise, bu iştigal artar. İşinde gevşek davrandığı bir anda bu duygu belirirse, nefretinden ötürü hemen zikir, fikir ve Allah'ın ibadetiyle meşgul olmaya başlar. Riyâya davet eden şeye düşmanlığın faydasını görünce, Rabbin zikrine daha çok sarılır.

Bu konuda Fudayl b. Gazvan'dan şu haber rivayet edilmiştir: Fudayl'a

– "Falan şahıs senden söz etti?" dediler.

– "Ona bunu emredene çok kızgınım?" dedi.

– "Kim ona emrediyor?" dediler.

– "Şeytan. Allah'ım onu affet. Onun hakkında Allah'a itaat ettiği için kızgınım" (Yani şeytan düşmanlık ateşini alevlendirmek istedi fakat Fudayl Allah'a itaat etmekle bunu söndürdü.) Şeytan onu bu halde görünce, dürtüleri azalır.

Onu riyâya çağırdıkça kabul etmeyip hayırda ilerlemesinden hoşlanmaz. Çünkü onun kabul etmeyip reddettiğini, bundan razı olmayıp riyâya davetten ibret alarak, hayır ve zikirde ileri gittiğini bilir.

İbrahim et-Teymî'den şöyle dediği nakledilmiştir: "Şeytan, kulu Allah'a isyan etmeye davet eder, kul ona uymaz. Bundan iyilik çıkar. Sonra başka bir günaha çağırır kul, yine uymaz. Bundan da iyilik doğar. Bunu gören şeytan onu terk eder." Şu söz de ona aittir: "Şeytan seni tereddütlü görünce senden bir şeyler ümit eder. Zikir, fikir vb. şeylere devam ettiğini görünce uzaklaşıp gider."

Yukarda sayılan dört maddenin durumu şuna benzer. Dört adam bir hadis veya zikir meclisine katılmak isterler. Yolda oyalanma nisbetinde meclisi kaçırmaktan korkarlar. Veya cemaatle bir namaza ya da cuma namazına katılmak isterler. Bunlardan biri dalâlet ehlinden bir şahsa uğrar, o şahıs gitmesine engel olmak için alıkoyup durdurmak ister. Adam tartışmadan kurtulamayacağına inanır ve tartışmaya başlar. Dalâlette olan da tartışmayı sürdürüp yapabildiği kadar onu gideceği meclisten geç bıraktırmaya çalışır.

İkincisi de o şahsa uğrar. Onu da gideceği yerden alıkoymak ister. İkinci şahıs bunu reddeder ama durup düşünmeye başlar. Dalâletteki şahıs ikincisini de durdurabildiği kadarıyla durdurmayı kâr sayar.

Üçüncü şahıs yürüyerek veya binekli bir şekilde o şahsa uğrar. Dalâletteki şahıs üçüncüsünü de durdurmak ister. Ama diğer iki arkadaşının başına gelenleri bilmektedir. Dolayısıyla ne durur ne de konuşur; yoluna devam eder.

Dördüncü şahıs, diğer üç arkadaşının başına gelenleri bildiği halde ona uğrar. sesini duyunca yürüyor ise koşar; binekli ise bineğini kamçılar. bunu, onu kızdırmak, gideceği meclise tam zamanında ulaşmak ve diğer arkadaşlarının durumuna düşmemek için yapar. İlk üç şahıs ona düşmanlık ettikçe, o dördüncüsünü bırakıp diğer üçüyle uğraşır. Çünkü dördüncüsü bu çağrıdan ibret alarak hızlıca iyiliğini artırmaya koşar ve ondan kaçar. İşte ihlâs sahiplerinin güçlü ve akıllı olanları böyledir.

Dedim ki,

"Duygular (havatır) ortaya çıkmadan önce bu şahıslar ne durumdalar? O duyguları dikkat içinde gözetliyor ve ortaya çıkınca hemen tanıyorlar mı? Yoksa Allah onlardan düşmanlarını savsın diye, onu düşünmeyip tevekkül ve itaat içinde Allah'a ibadetle meşgul mü olmaktadırlar?"

Dedi ki,

"Âlimler bu konuda birbirinden farklı çok sayıda görüşler ileri sürmüşlerdir. Ancak bunlardan sadece birisi isabetlidir. Basralılardan bir gurup şöyle diyor: "Zayıf olanlar ciddi bir korumaya muhtaçtırlar. Güçlü olanlar ise, kendilerini Allah'a ayırmış, O'nun sevgisiyle meşgul olmaktadırlar. Dolayısıyla şeytan onlara ulaşacak yol bulamamaktadır. Çünkü dünya sevgisini kalblerinden çıkarmış ve ona Allah sevgisi, efendileriyle meşgul olma ve O'na yalvarma ile değiştirmişlerdir. Şeytan onlardan elini çekmek zorunda kalmıştır. Abidlerin kalbine içki, zina, adam öldürme gibi duygular sokma konusunda aciz kaldığı gibi, bu konuda da aciz kalmıştır.

Şam'lılardan bir grubun görüşü de şöyledir: "İnancından ve tevekkülünün zayıflığından ötürü korunmaya ihtiyacı vardır. Ama Allah'ın işlerinde ortağı olmadığına, mülkünde O'nun dilemediği bir şey ortaya çıkamayacağına, ancak O izin verirse kâr veya zarar göreceğine, şeytanın yaratılmış, zelil ve aşağılanmış bir kul olduğuna, ancak Allah'ın izni ile duygu ve tuzakların ona ulaşabileceğine; Allah'ı bilenin O'nun dışında birilerinden çekinmenin utancı ve tevekkül içinde O'na dönmesi gerektiğine, başkasından çekinmenin, kesin inanç ve tevekkülde eksiklik olduğuna inanan kimseye evlâ olan, Allah'a güvenmek ve O'na inanmaktır. Çünkü O'ndan başka ne zarar ne de fayda veren vardır. Dolayısıyla ister düşman, ister dost, Allah'tan başka kimseden çekinmez.

İlim ehli bir gurup ise, iki görüşün de yanlış olduğunu belirtmektedir.

Birinci gruba göre, Allah'a ibadetle meşgul olmak ve O'nu sevmek, korunması gereken şeyden korunmayı sağladığı gibi, korunma emrine uymayı da sağlar. Çünkü Allah, "*Şeytan sizin amansız düşmanınızdır; siz de onu düşman sayın!*" (Fatır, 35/6) buyuruyor. Başka bir ayette, zayıf ve güçlü ayırımı yapmadan, bütün insanlara hitaben şöyle buyuruyor: "*Ey Adem oğulları! Şeytan anne-babanızı cennetten çıkardığı gibi, sizi de şaşırtıp bir belâya düşürmesin*" (A'raf, 7/27). Devamında, "*çünkü o ve adamları, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler*" buyurarak, şeytan ve kabilesinden sakınıp korunmaya teşvik etmiştir. Bir diğer ayette, "Ben senden önce hiç bir resul ve nebi göndermedim ki, o bir temennide bulunduğunda, şeytan onun dileğine ille de (beşeri arzular) katmaya kalkışmasın" (Hacc, 22/52) buyurmaktadır. Onun için Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), "*benim kalbim buğulanır*"[26] demişti. Halbuki O'nun şeytanı Müslüman olmuş ve sadece iyilik emrediyordu. Sonra, Yüce Mevlâ Resûlüne şöyle hitap etti: "*Allah'ın sana indirdiği hükümlerin bir kısmından seni saptırmamalarına dikkat et*" (Maide, 5/49).

Kalbi, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'den daha fazla Allah ile meşgul olan ve O'nu seven hiç kimse yoktur. Bununla birlikte Allah ona varlıkların fitnesine karşı uyanık olmasını emrediyor. Allah, Hz. Adem ve Hz. Havva'ya cennette, nimetler yurdunda bulunmalarına; şeytanın fakirlik korkusu, ağır bir belâ, isteklerini engelleme ve bir mükellefiyet yükleme gibi bir yolla onları aldatamayacağı bir durumda olmalarına rağmen -ki, bu durumu Allah şöyle ifadeye koyuyor: "*Şimdi burada senin için ne acıkmak vardır ne de çıplak kalmak. Yine burada sen susuzluk çekmeyecek, sıcaklığın sıkıntısını çekmeyeceksin*" (Taha, 20/118-119). Onlara şunu emrediyor: "*Ey Adem! dedik, bu, senin ve eşinin düşmanıdır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın, sonra yorulur sıkıntı çekersiniz*" (Taha, 20/117). Eğer Allah birilerini şeytanın elinden emin kılmak ve endişelerini gidermek isteseydi, bunun cennette Hz. Adem ve Hz. Havva için yapardı. Oysa orada fitne olabilecek veya yasaklanan, bir ağaçtan başka hiç bir şey yoktu.

Düşüncelerinde ve eylemlerinde sayılamayacak kadar fitne unsurları ve sayılamayacak kadar aldatıcı dünya nimet ve arzularıyla karşı karşıya bulunan bizlerin hali nasıl olacak? Onlar bir tek şeyle imtihan oldukları halde ayaklarını kaydıran şeytana karşı kim emniyette olabilir -ki burası imtihanların, belâların ve fitnelerin toplandığı bir yerdir-. Nitekim Hz. Musa (bir peygamber olmasına rağmen), "*bu şeytanın işidir,*" (Kasas, 28/15) demişti.

Allah Kur'an-ı Kerim'de, birden çok yerde, Şeytanla meşgul olmaktan ve onu sevmekten nehyedip sakındırıyor. Bu emre ve sakındırmaya uymak gerekir. Ondan emin olmak, aldanmak olduğu gibi Allah'ın emrine de uymamak demektir. Ondan emin olana ve emredilene uymayana onun musallat olması kaçınılmazdır. Sonra Allah o şahsı, ceza olsun diye, korumaz da.

Güçlülerin bile elinden kurtulamadığı şeytandan nasıl emin olunur? Zayıfların emin olma düşüncesi, Allah'ın, "ondan sakının ve ona düşman olun," emrini yerine getirmemenin yanı sıra, sadece bir aldanmadır. Nitekim onun için, "*o gerçekten saptırıcı apaçık bir düşmandır,*" (Kasas, 28/15) buyrulmuştur. Kâfirlere karşı cihad ederken takınılan tavrın, ona karşı da takınılması emredilmiştir. *"Ey iman edenler! Tedbirli olun!*" (Nisa, 4/71) Efendimize, bir grubun düşmana karşı nöbet bekleyeceği, bir grubun da namaza duracağı korku namazı emredilmiştir. Bu, Hz. Peygamber'in savaşta Allah'ı unuttuğu manasına gelmez, ancak emre bir ittibadır. Rabbinin emrine uyarak bu namazı kıldırmıştır.

Kâfirler, gözlerin onları gördüğü, kulakların seslerini işittiği düşmanlardır. Kul kendilerinden gafil olduğunda bir darbe alsa, yaşaması durumunda sevap alır, ölürse şehid olur. Şeytan ise, Allah'ın da bildirdiği gibi, onun seni gördüğü, senin onu görmediğin bir düşmandır. "*O (şeytan) ve kabilesi sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler*" (A'raf, 7/27). Öyleyse onun sana galip gelmesi daha kolaydır. İbn Muhayriz şeytanı kastederek, "seni gören ve senin onu görmediğin bir avcının seni avlaması an meselesidir!" der. Bu arada, eğer seni gafil avlar da yapmak istediğini yaparsa ya günah alırsın, ya amelin boşa gider ya da yaptığın işin fazileti azalır. Allah yolunda savaşma ya da benzeri bir işle meşgulken, riyâ veya riyâ benzeri

yasaklanan bir duygu içine girmiş ve ölmüşsen, ya cehennemi boylarsın ya da Allah seni affeder. Bu iki düşmandan hangisine daha çok dikkat edilmeli? Görmekte olduğun ve gaflet anında sana saldırsa ya sevap alacağın ya da şehid olacağın düşmana mı, yoksa senin görmeyip, onun seni gördüğü, dürtüsü dokunduğunda ya günah kazanacağın ya da amellerinin iptal olacağı; o durumda öldüğün zaman ise ya cehenneme gireceğin ya da Allah'ın seni affedeceği düşmana mı?

Böylece, "Allah'ın sakındırdığı hususlarda; O'na itaat edip, emirlerine uyarak, yüz çevirmek, Allah ile meşgul olmak demektir" diyenlerin görüşünün yanlış olduğu ortaya çıktı. Allah'ın emrini anlayan kimse için bu apaçıktır.

"Allah'ın düşmanından korkmamak ve çekinmemek Allah'a inanma ve O'na tevekkül etme babındandır" diyen ikinci fırkanın görüşü de yanlıştır. Çünkü Allah'ın dostları şeytandan çekininceye, Allah'ın izni olmadan zarar veya fayda verebileceğine inandıkları için çekinmemişlerdir. Ancak, Allah'ın izni olmadan zarar veya fayda veremeyeceğine inandıkları halde, Allah'ın emrine itaat olsun diye çekinmişlerdir. Allah seni koruyunca çekinmekte bir sıkıntın olmaz. Çekinmenin terki hizlandandır; devamı ise Allah'ın korumasındandır. Çünkü çekinme devam ettikçe kulun onu kabul etmesine perde çekilir. Öyleyse şeytandan çekinen kişinin tevekkülü nasıl noksan olabilir? Çekinmek, Allah'ın koruması ve kula olan en büyük nimetidir.

Allah'ın, "korkun" dediği şeyden korkmak, nasıl O'nun emrine karşı gelmek oluyor? Çekinmek, Allah'ın hoşuna gitmeyen her şeyden kurtulmak demektir. Çünkü kul Allah'ın, "sakının" dediği şeyden sakınmayınca, Allah'ın hoşuna gitmeyen şeylere meyletmiş olur. Öyleyse asıl sakınmak, Allah'ın, "sakının" dediği şeyden sakınmayı terk etmekten sakınmaktır. Aksi takdirde Allah'ın emrini yerine getirmemiş olur. Sakınmanın zıddı, emniyet ve gaflettir. Emniyet ve gaflet ise, Allah'ın emrine uymayı terk etmektir. Ancak bununla Allah'ın emrine uyarlar. Dolayısıyla O'nun emrine uyarak sakınmaları Allah'ın yardımındandır. Yoksa şeytanın zarar veya fayda verebileceğine inandıklarından değildir. Allah'ın emrettiği gibi itaat ederler.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'e emredilen korku namazı, O'nun ve müminlerin kâfirlere karşı tedbir almaları içindir. Onun için Yüce Allah, "*onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın,*" (Enfâl, 7/60) buyurmaktadır. Hz. Peygamber iki zırh giyindi, müminler kalkan aldı ve kendilerini koruyacak bekçiler görevlendirdi. Hendek kazıp bir ay şehri müdafaa etti. Bunların hiç biri ne O'nun ne de müminlerin inancından ve tevekküllerinden bir şey eksiltmedi. Çünkü onlar, ancak Allah'ın takdir ettiği şeyin olabileceğini gayet iyi biliyorlardı. Bütün bu işler onları Allah ile meşgul olmaktan da alıkoymuyordu. Ancak O'nun emrine uymak sevdiği ve irade ettiği şeyi yapmak için bunları yapıyorlardı.

Aynen bunun gibi, görmediği ve kâfirlerin tuzaklarından daha yaman tuzak kuran düşmandan (şeytan) sakınan kişinin sakınması, müminlerin, Allah'ın emrine uyup O'na itaat etmesi gibidir. Bu Allah'a tevekküldür. Bu sakınma, Allah'ın dışında şeytanın herhangi bir şeye sahip olduğunu reddetmenin yanı sıra, Allah'ın emrettiklerini yerine getirmektir. Sakındırdığı şeyden sakınınca, O'na güvenme ve hüsn-ü zan beslemenin yanı sıra, O'nun dışında kimsenin kâr veya zarar veremeyeceğine, yardımının güzel olduğuna, şeytana karşı onu güçlendirdiğine ve fitnesinden korktuğuna inanmış olur.

Öyleyse, Allah'a inanarak emrine uyan kimsenin inancı ve tevekkülü eksik olmaz. Aksine, kâmil inanca varma iddiasıyla emrine uymayan kimse, zayıf inançlıdır. Bu son görüş, kitap ve sünnete uyanların görüşüdür.

Şeytandan Sakınma Yolu

Dedim ki,

"Şeytandan nasıl sakınılır; saldırıya geçeceği zamanı gözetleyip beklemekle mi, yoksa gözetlemeden sakınmak şeklinde mi?"

Dedi ki,

"Allah'ın emrine uyarak sakınan ve boyun eğen gurup, bu konuda ihtilafa düşmüş ve sadece birisi isabetli olan üç görüş ileri sürmüşlerdir. Onlardan bir gurup, madem Allah görmediğimiz biriyle mücadele etmemizi istemiş, bizi ondan korkutmuş, bize galip gelmesinin felâket olduğunu bildirmiş ve kalbimizde ondan sakınma dışında ona galip gelecek ve onu durduracak bir şey bulunmamaktadır, öyleyse fitnesini ne zaman ortaya atacağını beklemeliyiz. Çünkü onunla meşgul olmamak unutkanlığı, unutkanlık, bilmeden dürtülerini kabul etmeyi doğurur. Bu da felâkete götürür" derler.

Bu guruba göre, şeytan ne zaman kötü duyguları uyaracak diye kalb, beklemede olmalıdır. Bunu, gaflet anında yakalanıp o duyguyu kabul etmek ve neticede bilmeden helâk olmak istemedikleri için yapmaktadırlar.

Diğer bir gurup bunun yanlış olduğunu ileri sürer ve şöyle der: "Çünkü bu durumda şeytanı gözetlemekle meşgul olmuş oluruz. Halbuki bize bu emredilmemiştir. Zaten şeytanın bir isteği de budur. Aksine kalbimizi sürekli ahiret zikri ile gaflet anında bizi yakalayıp zikrimizi bozması endişesinden ötürü karşılaşabileceğimiz durumlarla meşgul etmeliyiz. Böylece ahiret zikrini terk etmeyeceğimiz gibi, sakındırıldığımız şeyi de unutmamış oluruz. Bu davranış şekli onların kalblerinde Allah'ın zikri ve şeytanın vesveselerini hatırlama gibi birbirine zıt iki durum oluşturur. Ahiretten bir şey hatırladıklarında, bir fitne çıkarıp kalblerinden Allah'ın zikrini çıkarır veya Allah'a arz edilecek günde amellerini iptal edecek şeylere yöneltir endişesiyle, hemen şeytanı da hatırlarlar."

İlim ehli olup görüşleri doğru olan bir gurup da yukarıdaki iki görüşün yanlış olduğunu söyler ve şöyle derler: "Birinci gurup, kalblerinden Allah'ın zikrini çıkarmış, şeytanı hatırlamayı bir ibadet telakki etmişler. Yanlış olarak Allah'ın zikrinden daha çok şeytanın zikrini kalblerine yerleştirmişlerdir. Halbuki bize, zikirden ve amelden gafil olmamak emredilmiştir. Zikir terk edilince, şeytan istediğini elde etmiş olur. Zikretmeyen kalbe gelen duyguyu, kalb hemen kabul edebilir. Çünkü ne ahiret zikrinden neşet eden nura, ne de Allah'la meşgul olmaktan doğan güce sahiptir. Sizler, vesveseleri reddetme konusunda en zayıf, kalbleri ahiret zikrinden boş kimselersiniz. Kaldı ki sizlere, şeytanı sürekli gözetmek ve hatırlamaya devam etmek emredilmemiştir.

İkinci gurup da bazı noktalarda birincisine katılmaktadır. Çünkü Allah'ın zikri ile şeytanı hatırlamayı eşit bir seviyede tutarlar.

Ne güçlü ne de zayıf kimselerin, böyle veya buna yakın bir şey yaptıklarına dair bir bilgiye sahip değiliz. Çünkü Allah kullarına, kendisine ibadet etmelerini emretmiştir. Fitne anında ise sakınmayı emretmiştir.

Allah'ın dostları ve ihlâslı kulları, Allah'ın ve O'nun sevdiği şeylerin zikriyle meşgul olur, düşmanı hatırlama ve onunla

meşgul olmayı ise terk ederler. Kalbleri, gözetmeden ve onunla meşgul olmadan, Allah'ın sakındırdığı şeyden sakınır.

Böylece, Allah'ın inayetiyle, şeytan ve onun çıkaracağı fitne korkusundan kurtulurlar ve sakınma kalbe yerleşir. Sonra şeytanı anma ve onunla meşgul olmayı terk ettiği halde, bu durum, Allah'ın zikri ile meşgul olmaya engel olmayacağı gibi, şeytan kötü duygular ortaya çıkarınca, heyecan ve kin duygusunun coşmasına da engel olmaz.

Bu durum dünya işlerinde daha fazla bulunmaktadır. Mesela bir kimse, uykusu kaçacak endişesiyle uyursa, kalbine hâkim olan bu endişeden ötürü, vakitsiz bir zamanda uyanır.

Aynen bunun gibi, şeytanın endişesinin, Allah'ın zikriyle meşgul olan -ki bu zikir aklın fonksiyonlarını iptal etmemektedir- kimseyi uyandırması ve hatırlatmada bulunması kaçınılmazdır. Yani şeytandan sakınma duygusunun, aklî fonksiyonları iptal olmayan şahsı uyandırması; eğer Allah'ın zikriyle meşgul olup düşmanla meşgul olmayı terk etmişse, evleviyetle gerçekleşir.

Şeytanî bir duygu ortaya çıkınca onu daha güçlü bir şekilde reddeder. Çünkü, Allah'la meşgul olan bir kalble onu karşılamış, bu meşguliyetin nuru galip gelmiş, hevâ-ı nefis ölmüş, akıl güçlenmiş, cehalet, ilmin aydınlığıyla uzaklaştırılıp kovulmuştur. Dolayısıyla gelen duygu kolaylıkla reddedilir.

Şeytandan gelen duyguları gözetmek için, kalbini bütünüyle veya bir kısmıyla bu iş için boşaltan kişinin durumu ise şuna benzer: Adam kirlenmiş bir kuyunun suyunu boşaltmak ister. Kuyu da bir menfezle, akan bir suya bağlıdır. Adam suyu çektikçe akıntı yine doldurur. Böylece, suyu çekip bitirmek için günlerini harcar. Ancak bir türlü kuyuyu kurutamaz. Kalbi Allah'la meşgul olan kişi, su akıntısına set çekmiş demektir. Su akınca bu set kolaylıkla engel olur. Böylece kuyuyu pislikten temizler, üstelik fazla bir zorluk da çekmez. Allah'la meşgul olan da, gelen duyguları, kalb nurunun kuvveti ve kararlılığı sayesinde kolaylıkla reddeder.

Bu üçüncü fırka Kur'an, sünnet ve salihlere uymuştur. Kötü duyguları defetmekte güçlü, eksiklik ve kandırılmadan uzaktırlar. Şeytanla meşgul olmadan, kalblerine sakınma hakim olmuştur. Allah'ın dışında olan herhangi bir şey onları korkutamaz. Sadece O'na itaat eder, O'na tevekkül eder ve O'nun emrine uyarlar. Allah'la meşgul olmaktan uzaklaşmaz, şeytanı hatırlamak ve onunla uğraşmaktan yüz çevirirler.

Kötü bir duygu baş gösterince uyanıktırlar. Allah'la meşgul olma kuvvetiyle, o duyguyu kolaylıkla reddederler. Böylece selâmete çıkar, Allah'ın emrine uyar ve istikamete ulaşırlar.

Şeytandan Sakınırken Hata Yapmak

Dedim ki,

"Bir duyguyu (hatır) reddederken farklı bir hata yapılır mı ?"

Dedi ki,

"Şeytandan sakınma, ona karşı emniyet duygusu oluşturmuyorsa faydalıdır."

Dedim ki,

"Sakınma nasıl emniyet duygusu oluşturur?"

Dedi ki,

"Riyâdan korunman için seni, ameli terk etmeye davet eder. Ameli terk etmede ona itaat etmesen, bu ameli boşa çıkarmak için riyâya davet eder. Tekliflerine cevap vermeyince, ondan emin olma duygusu ortaya çıkar. Sen de bu duyguya kapılıp ondan emin olursun. Halbuki onun bir yandan zarardan sakındırırken, diğer taraftan seni amelin sevabından mahrum ettiğinin farkında bile değilsin. Oysa bu amelinle ihlâsı istemiştin, fakat ameli terk ettiğin zaman Allah için ihlâsla yaptığın bir şey kalmıyor.

Çünkü ihlâs, amel edip riyâdan sakınma ve riyâyı amelinden çıkarıp atmandır. O zaman bu amel Allah katında sana ait olur. Zira ihlâs, ameli terk etmen demek değildir. Müridin görevi amelinde ihlâslı olmaktır. Meselâ, adam kölesine buğday verip "bunu al elekten geçirerek arpa, külçür ve benzeri şeylerden ayıkla " dese veya külçe gümüş verip "bunu potada erit saf gümüş haline getir" dese, o da buğday veya gümüşü, temizleyemem endişesiyle atsa, efendisine iyi bir iş yapmış olur mu?

Kısacası adam, ihlâslı olamam endişesiyle ameli terk edince, ihlâs açısından aldanmış olur. Çünkü ihlâs tahlisten farklı bir şeydir. Tahlis, iyi ile kötüyü, hakla batılı ayırmaktadır. İhlâs ise, iyi ve gerçeğin, kendilerine benzeyen bütün şeylerden ayrı olmasıdır. Dolayısıyla Allah için yapılan ibadetlerde tahlis şudur: Gelen kötü duyguları bertaraf etme, riyâyı kabul etmeme ve ihlâsa inanmadır. O zaman amel riyâdan ayrıldıktan ve riyânın kendisiyle karışmasına engel olunduktan sonra halis olmuş olur. Potada eritilip saflaştırıldıktan sonra gümüş, ayıklandıktan sonra buğday da böyledir.

Riyâya girme endişesiyle amelini terk etse bile şeytandan itiraz gelebilir. Yerin dibine de gizlense tamamıyla kurtulamaz. Üstelik amelden de mahrum olmuş olur. Çünkü iyi bir şey konuşmak istese, "riyâya girmemen için susman gerekir" der, o da susar. O zaman da, "halk diyor ki, ihlâsı elde etmek için susuyor! Kaç buradan!" der. Şayet kaçarsa, şu sözlerle karşısına dikilir: "Halk, riyâ ve arzularına mağlup olma endişesiyle kaçtı, diyor!" Yer altında bir dehlize girse, o zaman da kalbine kaçma ve yalnız kalma zevki dolar. İhlâsı elde etmeye çalışan kişiye halkın saygı gösterdiğini bilmesi, onu ihlâsı aramaya sevk eder. Kısaca ancak marifet, hoşlanmama ve sakınma ile bundan kurtulabilir.

Batıl ve Gerçek Arasındaki Fark

Batıla ve hakikate çağırma arasında fark vardır. İçinden bir ses, "sen riyâkârsın" derse, bakacaksın: Eğer, aklın ve amelin açısından bu sesten hoşlanmadığın ve karşı koyup reddettiğin halde şeytan sürekli dürtüyor ve nefis onun için mücadele ediyorsa, bunun şeytandan gelen batıl bir çağrı olduğunu bileceksin. Gayesi, seni yapmakta olduğun amelinde veya yapmak üzere olduğun iyiliğe başlamaktan alıkoymaktır.

Buna benzer başka bir duygu (hatır) içine doğsa, nefsine dönersin. Şayet bu konuda kalbin kararlı olup halkın övgüsünü temenni ediyorsa ve aklınla hevâ-ı nefse karşı gelmiyorsan, bunun riyadan alıkoymak için Allah'tan bir ikaz olduğunu bilecek ve hemen pişman olup istiğfar edeceksin.

Güçlü ve saf bir niyetle ameli iltizam edip nefse karşı koyunca ve Allah için ihlâsa sarılınca, halk bilmese bile, Allah'tan

hayâ ettiğin için bu ameli yaptığın açığa çıkmış olur. Çünkü nefsin, halkın övgüsünü almak için boyun eğmiş ve Allah'ın murat ettiği şeyden yüz çevirmiştir. Böylece bu işe dönmemek üzere pişmanlık duyup istiğfar ettikten sonra, nefsinde bu gücü bulursan ameline devam edersin. Eğer kalbinde bu gücü bulamaz ve halkın övgüsü için işe başlamış isen, Hakk'ın iradesine uymak için değil, halkın övgüsü için nefsine boyun eğdirdiğinden ötürü, Allah'tan utanarak ameli terk etmelisin.

Eğer ilk önce Allah için amele başlamış ve sonra yan çizmişsen, bu eğriliğini gider, pişman ol, ilk niyetine geri dön ve Allah'tan utanarak ameline devam et. Çünkü O'nun övgüsünü başkalarının övgüsüyle değiştirdiğini görmektedir. Sanki halk O'nunla beraber senin vicdanına muttali oluyormuş gibi... Eğer muttali olsalardı, amelinle onların övgüsünü kazanma gayretinden ötürü, sana kızmalarından endişe ederdin. Öyleyse ne bir fayda ne de bir zarar getiremeyenlerden değil, sana ve kalbinden geçen bütün gayelere muttali olan Allah'tan utan! Şayet sana muttali olsalardı onlardan daha çok korkardın. Öyle ise Allah'tan daha çok utanmalısın.

Eğer Allah'tan daha çok utanma ve nefsini terbiye etme gayesiyle amelini arttırabilirsen arttır. Allah rızâsı için yaptığın bir amelden sana riyâ duygusu arız olursa, riyâkâr sayılmazsın. Ancak bu duygu, güya riyâdan sakındırma gayesiyle "kurtulmak için ameli terk etmelisin" der. Bu şeytan ve hevâ-ı nefsin vesvesesidir. Seni riyâdan sakındırmak için bir hatır zuhur etse ve amelini, riyâya düşmeme endişesiyle, halis bir şekilde tamamlamanı emretse, bu duygu Allah' tan gelmiştir.

Riyâ Mertebeleri ve Zamanı

Dedim ki,

"Riyâ duygusunun doğduğu zaman ve mertebeler ile bu zaman ve mertebe değişikliklerinden biraz söz eder misin?

Dedi ki,

"Bir riyâ duygusu vardır, onda riyâ olacağına ihtimal verilmeyen bir amelde ortaya çıkar. Ancak bu amelle insanların gözünde büyük görünme ve övgülerini kazanma temenni edilir. Savaşa katılma, ilim elde etme, iyilikte bulunup yücelme, sıla-ı rahimde bulunma ve bir şeyler verme gibi... Bir riyâ duygusu vardır, kişi amele başlamadan önce sadece riyâyı düşünür ve halkın övgüsünü bekler, ne bir sevap ne de ihlâs düşünür.

Bir riyâ duygusu vardır, kişi amele başlamadan önce riyâyı düşünür; bu amelden sevap beklemez. Ancak hem ihlâsı hem de riyâyı hatırlamasına rağmen, gafletle hareket ederek ihlâsa niyetlenmez ve riyâdan korkmaz. Zorlanmadan ihlâsı hatırlar ama ona yönelmez.

Bir başka riyâ duygusu vardır, amele başlamadan önce onu kabul edersin, riyâya yönelirsin. Ancak riyânın kötülüğünü hatırlar ve içinden bir sıkıntı duyarsın; bir günahın günah olduğunu bildiğin halde, terk etmeye götüremeyecek bir sıkıntıyla o günahı işlemen gibi... Bu sıkıntı da, günahsız kalmaya olan isteğin doğurduğu bir sıkıntıdır. Bir günaha alışıp ona devam eden adam gibi… Yaptığı işin neticede helâke götürücü olduğunu bildiğinden üzülmektedir. Ancak yine de yapmaktadır. Örneğimizdeki kişi de riyâya bağlamış, onu istemektedir. Ancak ondan kurtulmak da hoşuna gider. Fakat hevâ-ı nefsi galip gelmiş, korku ve endişesini alıp götürmüş ve nefisle mücadeleyi çok ağır bir iş olarak göstermiştir. Bu son örnekteki şahıs, evvelkilere nazaran daha çok riyâyı kökten sökebilir. Bundan ötürü bir sıkıntı ve vehim de duymaz.

Bir duygu vardır, amele başlamadan önce riyâya davet eder. Ancak Allah'tan bir uyarma duygusu ve sevap gayesi de taşımaktadır. Yani hem Allah rızâsını hem de halkın övgüsünü beklemektedir. (Bazen Allah'ın iradesini bazen de halkın övgüsünü öne çıkarır.)

İkinci bir duygu vardır, riyâya çağırdığını hatırlar, onu tanır, hiçbir sıkıntı çekmeden ona bağlanır, aynı zamanda sevap da bekler. Bir başka duygu vardır, riyâyı hatırlatır, Allah'ın iradesine yönelir. Ama sıkıntı çeker, bundan kurtulmayı ve günah işlememeyi arzular. Allah rızâsı için yapmaya niyetlendiği amele başlamadan önce üçüncü bir duygu ortaya çıkar, ihlâstan sonra riyâya yönelir, sonra ihlâsız amele başlar. Allah için amele başladıktan sonra dördüncü bir duygudur vardır ki, riyâyı kabul eder. İhlâsla amele başlamasına rağmen, amelde artırmaya giderek riyâya girer.

Meselâ, niyetlenmediği halde aşırı bir huşû' duyar. Halbuki riyâ duygusu oluşmadan bunu yapmazdı. Namazda sesini yükseltir veya hüzünlü olur, sesini güzelleştirir veya niyetlendiğinden daha fazla Kur'an okur. Secdeleri, rükû'ları uzatır, tadil-i erkana daha çok dikkat eder. Rükû'dan sonra ve iki secde arasındaki duruşu uzatması, ellerini kaldırması, bir eliyle diğer elini tutuşu da böyledir.

Bir diğer duygu, ihlâsla amele başladıktan sonra belirir. Yaptığı amelle halkın övgüsünü kazanmak ister, ancak amelinde güzelleştirme v.s. gibi bir yola müracaat etmez.

Bir başka duygu, amel bittikten sonra ortaya çıkar. Övgülerini kazanmak için bulunduğu durumdan söz eder. İbn Mes'ud, bir adamın, "dün gece Bakara süresini okudum" dediğini duyunca, "bunu söylemek elde ettiğin sevaptır" demiştir. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), "sürekli oruçluyum" diyen kişiye, "*ne oruçlusun, ne de iftar etmişsin*"[27] buyurmuşlardır. Bazıları, adam söylediği için, bazıları da sürekli oruç tutmanın uygun olmamasından Hz. Peygamber böyle buyurdu demişlerdir.

Bir diğer duygu da amelinden söz etmek istemeyen kişide olur ki, amelinden ötürü dışa vuran durumlarla olur. Vücûdun halsizliği, benzin sararması, ses kısıklığı, dudakların kuruması, tükürüğün katılaşması, gözyaşlarının izi, gözlerin süzülmesi, halk arasında esneme v.s. Adam, yaptığı ibadete işaret olarak, görsünler diye bunu ister ve bundan hoşlanır. Tevbe ve üzerinde ortaya çıkan hallerden ötürü övülür. Bazen bu duygu, üstü kapalı konuşma ile kendini gösterir. Çünkü açıkça söylediğinde riyâkâr zannedilmesi tehlikesi hoşuna gitmez. Yaptığı işi bilmeleri ve övmeleri gerekmektedir. Dolayısıyla yermeleri değil övmeleri hoşuna gider. Onun için yaptığını açıkça söylemez, üstü kapalı söylediğini anlamalarını ve Allah için yapıp güya gizlediği amelinden ötürü övgülerini almayı ümit eder. Açıkça söylememiştir, ancak imalarda bulunmaktan da kendini alamamıştır. Evet, bu duygu böyle ortaya çıkar ve adam onu kabul ederek ona göre davranır.

Bazen ne açıkça ne de imalı söylemez. Dış görünüşün amele işaret etmesi de hoşuna gitmez. Ancak, halkla karşılaşınca, ihlâsla Allah'a yaptığı amelden ötürü saygı duyma, önce kendisine selam verilmesi ve tebessümle karşılanma hoşuna gider. Onun nazarında en iyi arkadaş Rabbine yaptığı ibadetten ötürü kendisine saygı gösteren; en adisi ise, ibadetini bildiği halde saygıyı terk edendir. Saygı göstermeyene karşı ciddileşir, onu kınar; saygılı olana ise yakınlık gösterir ve kendisi halkın da

bildiği bazı hususlardan ötürü onu yüceltir. Niyeti, onların yanında da bir yer edinme noktasında sabitleşmiştir.

Bir diğer riyâ duygusu ise, bir şey isteme, selam verince saygıyla selamın geri çevrilmesi, bir şey alınca ucuza sayılması vb. durumlarda ortaya çıkar. Adam buna meyleder, kendisine bu şekilde davranılması hoşuna gider ve onlardan bunu bekler. Böyle davranmayanı küçük görür. Böyle davrananın kendisine ikram edeceğini bildiğinden, alışveriş ve benzeri konularda bilerek ona gider ve bu işten hoşlanır. Yaptığı ibadet, iyilik ve güzel hallerinden ötürü ihtiyaçlarını karşılamayanları ahmak sayar. Ve bu düşünce tarzının amellerini yok edip götürdüğünü bilmez veya inanmaz.

Oysa Hz. Ali'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah kıyamet günü çok Kur'an okuyup çok ibadet eden bazı insanlara, "size eşyanın fiyatı düşürülmedi mi? önce size selam verilmedi mi? ihtiyaçlarınız karşılanmadı mı?" buyurur. Başka bir hadiste, "Size herhangi bir sevap yoktur, siz karşılığını yeterince aldınız." denilmiştir.

İbn el-Mübarek, Vehb'den şunu aktarmaktadır: "Seyyahlardan biri arkadaşlarına şöyle der: "Biz isyana girmeyelim diye ailemizi ve malımızı terk ettik. Oysa ben, mal ve aileleriyle beraber olanlardan daha büyük isyanlara dûçar olacağımızdan korkuyorum. Çünkü biz dindarlığımızdan ötürü halktan saygı beklemekte, ihtiyaçlarımızın karşılanmasını gözetlemekte, bir şey satın aldığımızda fiyatının düşürülmesini arzulamaktayız. Onun için endişeliyim!" Bunu duyan padişah, büyük bir halk topluluğu ile onu ziyarete gelir. Dağlar, ovalar insanlarla dolar. O seyyah, "bunlar kim?" diye sorusuna "Padişah seni görmeye geldi" cevabını alır. Hemen kendisine yemek getirilmesini emreder. Süt ve nohut, diğer bir rivayette zeytinyağı ve ağaç özü getirirler. Avurtlarını şişire şişire, aşırı bir şekilde yer. Padişah, "nerede sözü ettiğiniz adam?" deyince, "İşte budur" cevabını verirler. Padişah, "nasılsın?" der. Seyyah,"iyiyim" cevabını verir. Padişah, "bu halde iyi olunmaz" diyerek çekip gider. O zaman seyyah, "beni tenkit ederek yanımdan ayrılmanı sağlayan Allah'a hamd olsun" der.

Böylece Allah için amel edenler, işledikleri amel kendileri ile Allah arasında kalsın diye, başkasını aldatır. Gayeleri kıyamet günü üstün olmaktır. Kötülük yapanlar da, salih amel işledikleri hissini vermek için başkasını aldatırlar.

Riyânın En Küçüğü ve En Büyüğü

Dedim ki,

"Riyâkârların yaptığı en büyük riyâyı, yani Allah katında riyânın en büyüğünü anlatır mısın?"

Dedi ki,

"Allah katında en büyük riyâkâr, yalancı ve şüphe içinde olmasına rağmen, imanlı olduğunu söyleyerek riyâkârlık yapandır. Cenab-ı Hakk'ın Kur'an-ı Kerim'de birden fazla yerde söz ettiği **münafık**lar böyledir. Allah onlar için şöyle buyuruyor: "*Onlar sizinle karşılaştıklarında, "inandık" derler, kendi başlarına kaldıklarında da, size olan kinlerinden dolayı, parmaklarını ısırırlar*" (Al-i İmran 2/119) "*İnsanlardan öyleleri vardır ki, dünya hayatı hakkında söyledikleri senin hoşuna gider. Hatta bu, samimi olduğuna Allah'ı şahit tutar. Halbuki o, hasımların en yamanıdır. Dönüp gitti mi, yer yüzünde ortalığı fesada vermek, ekinleri tahrip edip nesilleri bozmak için çalışır. Oysa Allah bozgunculuğu sevmez*" (Bakara, 2/204-205). "*Şahitlik ederiz ki sen Allah'ın peygamberisin, derler*" (Munafikun, 63/1) Sonra Allah onları yalanlıyor. Çünkü söyledikleri, gerçekte kalblerinde olan değildir. Allah onların, "sen peygambersin" şeklindeki sözlerinde gerçekçi olmadıklarını bilmektedir.

Ayrıca onlar için Allah şöyle buyuruyor: "*Namaza ancak üşenerek gelirler*" (Tevbe, 9/54), "*Onlar, namaza kalktıkları zaman üşenerek kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar*" (Nisa, 4/142). Tefsiri, Allah için yapmadıklarından dolayı üşenirler, şeklindedir. "*Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, onlar namazlarını ciddiye almazlar. Onlar gösteriş yapanlardır.*" (Maun, 107/3-6). İnanmazlar. Ancak başkaları onların farzlara inandıklarını ve bu farzları yerine getirdiklerini zannetsin diye yaparlar.

Dedim ki,

"Bunlardan sonra kim gelir ?"

Dedi ki,

"Bunlardan sonra ve bir derece evvel olanlar her ne kadar Allah katında büyük günah ise de, Allah'ı Rab olarak tanımalarına ve ibadetlerin kendilerine farz olduğunu bilmelerine rağmen, farzlarla gösteriş yapanlardır. Meselâ zekâtı ele alalım: İnsanlar, zekâtı vermedi diye tenkit ederler endişesiyle adam, başkasında olan malının zekâtını verdirir. Oysa Allah bilir ki, elinde olsaydı zekât vermeyecekti. Veya başkası zekâtını vermediğini anlar da onu hesaba çekerler endişesiyle zekâtı verir. Oysa Allah biliyor ki, kulların tenkidinden kaçabilseydi veya adaletine halel gelmesinden korkmasaydı zekât vermezdi.

Hac ve oruç da böyledir. Ramazan ayında, orucunu açınca anlayabilecek biri yanında bulunursa, yemek yemez kendini zapt eder. Oysa imkan bulsa orucunu yiyecektir. Kalbi, kimsenin olmadığı, dolayısıyla rahat yemek yiyebileceği, hanımına yaklaşabileceği veya başka bir yasağı ihlal edebileceği bir yer araştırmaktadır.

Bunu, zekât vermediği, oruç tutmadığı, hacca gitmediği halde, farzları terk ettiği için tenkit edilmesin diye, yalan söyleyip sayılan ibadetleri yaptığını söyleyen kişi takip eder. Namazda sadece Allah'ı büyük görür ve sadece onun için namaz kılar. Ama tembellik eder. Onun için sadece halkın tenkit etme korkusu onu namaz kılmaya sevk etmektedir. Bununla beraber, sadece Allah'a secde etmektedir. Terk etmesi durumunda rezil ve değersiz olur. Allah bilir ki, çevresi olmasaydı, namaz kılmayıp terk edecekti. Onlar olduğu için kılıyor. Hatta tenkit etmesinler diye abdestsiz kıldığı bile oluyor. "Allah'ın dışında bir şeye secde et, bütün dünyayı verelim!" denilse yapmaz. Buna rağmen, Allah'ın dışında, rubûbiyyet ve ulûhiyyet noktasında, birilerine ibadet etmek için değil, sadece tenkitten korunmak için namaz kılar. Gizleyebilse yerine getirmeyeceği diğer farz ve ibadetlerle de riyâkârlık yapar. İşte bu farzlarla yapılan riyâdır.

Yine başkaları öğrenir veya akrabaları şikâyet eder endişesiyle, sıla-ı rahimde bulunur ve anne-babasına iyilik yapar. Cuma namazına gitmesi de böyledir. Biri ona takılıp beraber gitmezse veya yan çizdiği görülmezse, bir ihtiyacını ona tercih ettiğinden veya inkârdan değil tembellik gösterdiğinden, gitmez. Buna farzlarla riyâ denir. Ancak münafıkların, kalblerinde taşıdıkları yalanlama ve şüphe ile yaptıkları riyâ türünden değildir. Yapılanın haram olduğuna, Allah'ın varlığından bir şüphe olmadığına ve sözü edilenleri yerine getirmesinin farz olduğuna inanırlar. Ancak tembellik ve ihmalkârlıktan dolayı yapmazlar. Neticede çevre tenkit eder endişesi veya övülme sevgisiyle yapmış olurlar.

Bunları, sünnetlerle riyâkârlık yapanlar takip eder. Cemaatle namaz kılmaya gitmek gibi… Beraberinde kimse olmazsa veya

kaytarabilse gitmeyecek.

Bazı vakitlerde bazı namazları terk eder. Başka bir vakitte bunları Allah için kılabilse kılar. Yanında birileri olmazsa, başka bir işini tercih etme veya tembellikten ötürü terk eder.

Misafirleri ağırlama, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem), "*Müslüman'ın Müslüman üzerinde bazı hakları vardır*"[28] hadis-i şerifi gereği, yabancı bile olsa hastayı ziyaret etme de böyledir. Cenazeye eşlik etme, yıkayacak kimse olmayınca, cenazeyi yıkamak da böyledir. Tenkit edilme endişesi olmazsa bunları yapmayacaktır.

Yaptığı ibadeti izhar eden bir gurup var ki, verâ' sahibi görünerek riyâkârlık yapar. Meselâ, uzun süre hiç konuşmaz, gıybet etmez, gıybet yapanlara engel olur, hainlik yapmaz, emaneti eda eder. Zelle cinsinden küçük bir hata işlese istiğfar eder, pişmanlık ve hüzün izhar eder; haksızlık yaptığı kişiden helallik alır. Oysa Allah bilir ki, yalnız olsaydı bunları yapmazdı. Yalnız kaldığında verâ'ı terk ederek bu titizliği göstermez. İstekleri ve şahitliği kabul edilsin, dünyalık elde edebilsin, övülsün veya tenkitten kurtulsun diye yapar.

Dedim ki,

"Bunlardan sonra kim gelir ?"

Dedi ki,

"Farz ibadetlerde, terk edilmeleri günah ve eksiklik gerektiren hususları mübalağalı bir şekilde yerine getirmekle riyâ yapanlar gelir.

Meselâ, hafif bir şekilde rükû' ve secde yapmak ister veya namazın iade edilmesini gerektirecek şekilde hafif kılmak ister, ruku', secde, iki secde arasındaki oturuş ve rükû'dan sonraki duruşu hafif yapıp geciktirmek gibi.. Yalnız olsa çok hızlı kılar. Birileri görse, tenkit etmesinler diye, yavaş kılar.

İbn Mesud'dan rivayetle Efendimiz'e isnad edilen bir hadis-i şerifte şu ifadeler bulunuyor: "*Başkasının gördüğü yerde namaz kılıp onu eksiksiz eda eden, yalnız kaldığında hızlı kılıyorsa, bununla Allah'ı hafife almış olur.*" Bir diğer rivayette, "*kendini hafife almış olur*" şeklindedir.[29] Hz. Huzeyfe'den de benzeri bir hadis rivayet edilmiştir.

Zekâtı, düşük ayarlı paralardan, kötü hurma ve hububattan vermesi de böyledir. Allah'ın, "*kötü malı hayır diye vermeyin*" (Bakara, 2/267) buyurmasından ötürü, tenkitten endişelendiği için, açıkça kötü malı vermez. Mücahid ve 'Ata şöyle demişlerdir: "Halk kötü hurma salkımlarını getirir, sadaka için Hz. Peygamber'in mescidine asarlardı. Hz. Peygamber bunu yasaklayarak, "*siz, ancak gözünüz kapalı ise bu türlüsünü alabilirsiniz,*"[30] buyurdu." "Bir başkasında alacağın olsa ancak gözün kapalı ise kötüsünü alırsın," denilir. Mücahit, "onu çarşılarınızda iyi olana mukabil ancak bir fazlalıkla, başkasından alırsınız," manasına geldiğini söyler. İmran b. Hüseyin, "söz konusu malı pazarda bulursanız, ancak fiyatını düşürerek alırsınız" der.

Oruçlu iken, gıybetten uzak duranın yanında gıybetten uzak durur. Gıybet orucu hafife alma sayılır. Nazar etme ve yalan söyleme de bunun gibidir.

Dedim ki,

" Bundan sonra hangisi gelir?"

Dedi ki,

"Terki günah olmayan ve ibadete eksiklik vermeyen şeyleri tamamlamakla riyâkârlık yapanlar gelir. İmama ilk tekbirde yetişmeye çalışma, elleri kaldırma, sağ eli sol elin üstüne koyma, başı aşırı eğme, sakin ve huşû' içinde olma, tadil-i erkâna uyma, yeterli olanı yaptıktan sonra rükû, secde ve okumayı uzatma gibi… Allah bilir ki, yalnız olsaydı sadece yetecek kadarını yapar bunun üzerine bir şey eklemezdi. Başkası görünce, amelini güzelleştirir, peşine düştükçe düşer.

Ramazan'da uzun süre yalnız kalmak ve uzun süre konuşmamak da böyledir. Zekâtta, kefarette, nezirde, anne-babaya iyilikte, sıla-ı rahimde ve benzeri hususlarda çok para harcar; pahalı köleler alıp azat eder, nefis yemekler yedirir. Bununla Allah'ı nefsine tercih ettiği için övülmeyi ister. Böyle yapmakla, farzları eda etmede başkasından farklı davranmış, en iyi ve mükemmel malıyla onları yerine getirmiş olur.

Hacta çok uzun süre susması, çok korunması, yol arkadaşlarına olduğundan çok yumuşak davranması, hac boyunca çok alçak gönüllü olması da bunun örneğidir. Halbuki yalnız olsa, bunların yetecek kadarını yerine getirir, artırmaz. Aşırı verâ' onu neticede, nasıl olursa olsun farzı yerine getirme noktasına getirir. Artık, terk ettiğinde ibadetine bir helâl getiremeyeceği hususları yerine getirmeye çaba göstermez.

Bundan sonra, yapılması gereken sünnetleri abartarak riyâkârlık yapanlar gelir. Herkesten önce cemaate, ilk saffa koşar, imamın hemen arkasında durmaya çalışır v.s. Oysa yalnız kalsa, nerde duracağını umursamaz. Tanıyan birinin onu namazda, en faziletli bir hal ve yerde görmesi gayesiyle gösterdiği gayreti, yalnız kılınca, göstermez. Övülsün diye, misafirlerine gücünün üstünde ikramda bulunması da bu türden bir davranıştır.

Dedim ki,

"Bundan sonra ne gelir?"

Dedi ki,

"Bundan sonra nafile ibadetlerle riyâkârlık yapan gelir. O da, hem yapmacık bir şekilde nafileleri yapar hem de verâ ve takvâ sahibi olarak görünür. Bununla, aldatıp günah olan işler yapmak ister.

Her ne kadar, daha önce sözü geçen kimseler daha büyük belâlarla karşı karşıya iseler de, bu kimse, nafilelerle riyâkârlık yaptığı için, durumu daha kötüdür. Çünkü Allah'a itaati, günaha ulaşmak için bir basamak olarak kullanmak çok büyük bir çirkinliktir. Bu, emanete hıyanet etmek için vasi tayin edilmeyi isteyen veya tasadduk etmek için zimmetine mal alan ve aldığı mala hıyanet eden veya fuhuş yaptırmak için bir kadınla evlenmeyi isteyen ya da yine fuhuş yaptırmak için bir oğlanın bakımını üstlenmek isteyen kişiye benzer.

Bu tip insanlar iki guruba ayrılırlar: 1. Günah ve fuhuş isteğinde bulunan fasık kimseler. 2. Fakir ve muhtaçlara ulaştırmak için vasi tayin edilme; hac ve gazve için kullanmak üzere mal alma isteğinde bulunup sonra ellerine geçirdikleri mal ve

emanete hıyanet eden kimseler. İyi görünen kimselerden de bu tip kişiler vardır.

Bazen fâcir kimseler de iyi görünen kimseler olabilmektedirler. Bunlar, ortaya koydukları taatlarıyla, delikanlıları ve kadınları elde etmek isterler. Yün ve kaba elbise giyerler, çok zikir ederler, ilim talep ederler, dindar kişilerle oturup kalkarlar, zikir meclislerine katılırlar v.s. Bütün bunları, kendileri vasi tayin edilsin veya fakirlere dağıtılmak üzere kendisine mal emanet edilsin veya gazveye çıkması ya da malzeme göndermesi için kendisine gerekli mal ve malzeme verilsin diye yaparlar. Ama niyeti bunlara hıyanet etmektir.

Hacca giden ve ticaret yapan kimselerden de böyle davrananlar var. Kaba elbiseler, zikir v.b şeylerle süslenirler ve iyilikle dindarlık ortaya koyarlar ki, elde etmesi zor olan şeyleri istemesinde ithamda bulunulmasın veya evlenmek istediği kadın ona güvensin.

Dedim ki,

"Bundan sonra ne gelir?"

Dedi ki,

"Nafilelerle riyâkârlık yapan gelir. Nafileleri gösteriş için yapmakla birlikte, verâ sahibi görünür ki, işlemekte olduğu bir günah kesintiye uğramasın ve hedefine varabilsin. Hıyanet ettiği mal geri istenir veya gasbettiği maldan ötürü itham edilir endişesiyle kaba giyinir, dindar görünür ve dinî vecibeleri yerine getirir. Bununla, kalblerde itham edilen suçtan ve hakkındaki söylenti ve zanlardan beri olmak ister. Yapmakta olduğu günahı nafile ibadetler, verâ, ibadet ve iyilikle örten de böyledir. Böylece, onun hakkında söylenenlere inanılmaz ve yapılan ithamlar kabul edilmez.

Dedim ki,

"Bundan sonra ne gelir?"

Dedi ki,

"Yaptığı amelle sadece halkın övgüsünü hedefleyen ve bu konuda tekellüfte bulunan riyâkar kimse gelir. Yalnız başına namaz kılan kimsenin, cemaatle namaz kılanları görmesi ve kendisine, "ne tembel adam!" denilmesi endişesini taşıması buna örnektir. Veya yanlarında gecelediği kimselerin teheccüde kalktıklarını görüp, gece ibadetine kalkmayan biri olduğunu düşünmesinler ve böyle bilinmesin diye kalkan kimse de aynı durumdadır. Veya onlar uyuduğu halde, kendilerinden üstün ve gece kaim olduğunu göstermek için, gece ibadetine kalkar. Oysa yalnız kaldığı zaman bunu yapmamaktadır. Allah bilir ki, yanındakiler onu görmez ve yaptığını anlamazlarsa bunu yapmayacak.

Beraber bulunduğu kişilerin (nafile) oruç tuttuklarını görüp oruçla kendisinden üstün olurlar veya ona, kendilerinden eksik biri gözüyle bakarlar endişesiyle, onlarla oruç tutan da böyledir. Oysa yalnız olsaydı, nafile oruç tutmayacaktı.

Gazve, hac v.b diğer ibadetler de böyledir. İyilik ve taat gösterişi yapar ki, adil bilinsin, şahitliği kabul edilsin, ihtiyaçları yerine getirilsin, kendisine iyilik yapılsın, saygı gösterilsin, övülsün, iyilikle şöhret bulsun, iyi söz edilsin veya öne geçirilsin vs. Yaptığı ile sadece halkın hoşnutluğunu gözetmekte, herhangi bir sevap beklememektedir.

Dedim ki,

"Bundan sonra ne gelir?"

Dedi ki,

"Yaptığı amelle hem Allah'ı hem de halkı gözeten riyâkar gelir. Şayet halkın övgüsü olmazsa o ameli yapmaz. Yalnız kalsa sadece Allah rızâsı için o ameli yapmaz. Allah'tan gelen sevapla birlikte halktan gelen övgü onu bu işe teşvik eder."

Dedim ki,

"Bundan sonra ne gelir?"

Dedi ki,

"Sürekli yapıp devam ettiği amele karşı, halkın övgüsünü de isteyen mürai gelir."

Dedim ki,

"Bundan sonra ne gelir?"

Dedi ki,

–---"Dünyalık bir menfaat elde etmek için nafile ibadet eden mürai gelir. Meselâ, helâl bir yolla bir kadınla evlenmek isteyen kimsenin, üzüntü, gözyaşı, ibadet ve insanlara hatırlatma yoluyla bu isteğini ortaya koyması, buna örnektir. Gayesi o kadınla evlenmektir. Ümmü Kays ile evlenmek için hicret eden şahıs gibi."

Dedim ki,

"Bundan sonra ne gelir?"

Dedi ki,

"Kendilerinden bir derece aşağı olan kimselerin yanında, tekellüflü bir şekilde nafilelere sarılan veya yaptığı ile Allah'ın rızâsını kastetmediği zan edilir ve onların gözündeki mertebesi düşer, kalblerdeki mevkii sarsılır endişesiyle, tekellüflü bir şekilde nafilelere sarılan mürai gelir. Meselâ, adam hızlı yürümekte veya etrafına bakınmakta ya da bir eğlenceye dalmış bulunmaktadır. Biriyle karşılaşınca adımlarını yavaşlatır, huşû' içinde gözlerini önüne eğer, sesini alçaltır. Bundan gayesi dikkatsiz davranan, eğlenceye dalan bir kimse olarak bilinmemektir.

Bu seçkin kimselerden olduğunu zannedenlerin riyâsıdır. Kendisine eksik bir kimse gözüyle bakılmasın diye böyle davranır. Bir şakası veya gülmesi görülünce, dikkatsiz adam denilmesin diye hemen istiğfar eder, içini çeker ve üzülür. Bazen günah olmayan şeylerden ötürü de istiğfar eder, üzülür, içini çeker, pişmanlık duyar. Halbuki, yapılan işten ötürü Allah'ın azap etmeyeceğini ve günah olmadığını bilmektedir. Ancak halkın kalbindeki yeri değişmesin, sadece üzüntülü ve inkisar içinde biri olarak bilinsin diye böyle davranır. Onların nazarındaki mevkii sarsılır diye ürpermekte ya da Allah'tan başkası için üzüntü, istiğfar ve huşû' ortaya koymak için kendini zorlamaktadır. Yalnız başına kalsa, yaptığı için üzüntü duyduğu işi, sevinç içinde yapar. Başkasının yanında yapma durumu hâsıl olunca ürperir. Aklı ve ilmi ona, halka karşı tekellüflü davranmasını söyler.

Allah'ın rızâsını hiç gözetmez. Çünkü halkın övgüsüyle birlikte sevap aldığı düşüncesi ona galip gelmiştir.

Dedim ki,

"Bunu kim takip eder?"

Dedi ki,

"Bunu bir ameli yapmadığı halde, yapıyor görünerek riyâkârlık yapan takip eder. Meselâ, adam (nafile) oruç tutan biri olarak bilinmektedir veya benzerleri oruçlu olur ya da oruçlu zannedilir. Bu adam, kendisinden iyilik beklediği veya onu öyle bildiği birisi görür endişesiyle, yemez, içmez. Susuz olduğu halde su içmez, yemeğe davet edilse reddeder. Çünkü oruçlu bilinmesi hoşuna gider. Oruçlu olmadığının bilinmesinden, dolayısıyla oruçluların mertebesinde olamadığı gözüyle bakılmasından ürperir. Oruçlu olmadığı fark edilince hemen özür beyan eder ki, tembellikten orucu bıraktığı anlaşılmasın veya öyle bilinmesin. Oruç tutmama nedenini, bedeniyle anne-babasına hizmet etme, kardeşlerinin gönlünü alma, üzerindeki hakları yerine getirme v.s. şeklinde ya da hastalığını ileri sürerek açıklar.

Riyâya Neden Olan Kötü Ahlâk ve İzahı

Dedim ki,

"Allah katında kötü olup riyâya neden olan ahlâktan biraz söz eder misin?"

Dedi ki,

"Bazı şeyler, başkalarına ihtiyaç duymadan, bizzat kendileri riyâya neden olurlar. İlim, amel, dindarlık ve dünya mal ve mevkileri bunlardandır. Bazen böbürlenme, kibirden farklıdır. Riyâ açısından böbürlenme, birilerinin kendisinden üstün olması endişesi veya kendisinin üstün olma sevgisi; malın çokluğu veya benzeri dünya işlerinden biri, ilim ve amelden ileri gelir.

İlim sahibiyle, ilimde yarışmak için değil, elde ettiği makama ulaşamama, aldığı övgüyü alamama endişesinde ona haset etmek; kendisinden daha iyi biliyor denilmesin diye, hakkı tavsiye edeni dinlememek veya onunla tartışmak da kibirden farklıdır. Buradaki endişe, falan ona galebe çaldı veya hata etti denilmesi endişesidir.

Riyâset

Dedim ki,

"Riyâset (reislik) nedir?"

Dedi ki,

"Riyâset saygı duyulma, başkalarına iş yaptırma ve onları küçük görme, sözünün reddedilmemesi, ilimde başkalarıyla eşit tutulmama, başkasının onun önüne geçirilmeme sevgisidir. İkaz edilse reddeder, kendisi ikaz etse çok sert davranır, hatalı olduğunu bilse bile sertliğini sürdürür. Biri ona bir şey öğretse veya ikaz etse hiç etkilenmez ve söylenen şeye kulak vermez. Bütün bunları reisliği zedelenmesin diye yapar.

Övünme (Mübahat)

Dedim ki,

"Övünme (mübahat) nedir, nasıl olmaktadır, neden ileri gelir, zararı nereye kadar gider?"

Dedi ki,

"Mübahat (övünme) ilim ve amelle olur. İlim tahsilini sürdürme, çok ezber sahibi olma, çok kişiden hadis alma, ister kendisine sorulsun ister başkasına sorulsun, ortaya gelen sorulara hemen cevap vermeye kalkışma vb. ilimden gelen övünmelerdir. Bunun altında doğruyu bulup üstün olma, yanındakinin önüne geçme, diğerlerine daha alim olduğunu hissettirme isteği ve sevgisi yatmaktadır. Arkadaşına daha alim olduğunu hissettirmek için hemen hadis zikreder. Arkadaşı bir hadis zikretse, onu bildiğini söyler. Gayesi, övünüp üstünlük taslamaktır.

Zikir meclislerine iştirak etmek, Allah yolunda cihada katılmak, namaz kılmak veya diğer bir iyiliği yapmak suretiyle amelde övünme meydana gelir.

Başkası namaz kılarsa, kendisinden üstün görünür endişesiyle hemen namaza kalkar. Kendisi daha faziletli görünsün diye başkasının onunla aynı anda namaza durmasından hoşlanmaz. Aynı anda namaza dursalar, diğerleri onun yaptığını övsün diye onlar yorulacak ve neticede namazı terk edecek kadar uzatır. Böylece onlara üstünlük sağladığını düşünür. Bilenin yanında veya beraber namaz kıldığı kişinin gözünde mertebesi yükselir. Yanındakiler kendilerini küçük görür, onu ise faziletli sayarlar.

Savaşta çarpışmak da böyledir. Ön saftakinin önüne geçmeye, onu geride bırakmaya çalışır. Bütün gücüyle düşmana saldırır. Gayesi üstün ve faziletli görünmektir. O anda öldürülse, belki de bütün ameli gider; Allah'ın gazabından da emin olamaz. Diğer işler de böyledir.

Dünya ile övünmeye gelince: Bina dikmekle övünür. Yalnız olsa yapamayacağı harcamaları, başkasının yanında yapar. Bu harcamayı, yakın komşularına, akrabalarına, arkadaşlarına ve kendi seviyesinde olanlara yapar. Kendi nefsine harcadığının kat kat fazlasını başkasına harcar. Bunu, başkası onu geçmesin, o önde görünsün diye yapar.

Dünya malını elde etme konusunda çok gayretlidir. Mal elde etme ve adından söz edilme şerefini elde etmek ister. Hizmetçi, ev mobilyası vb. konularda da aynı tavrı sürdürür.

Böbürlenme (Tefahür)

Dedim ki,

"Tefahür (böbürlenme) nedir?"

Dedi ki,

“Tefahür, hemen bütünüyle mübahatla aynı anlamı taşımaktadır. Ancak, bazen ikisinin nedeni farklı olabilir. Meselâ bazen ilimle tefahür yapar. İlim tahsil eden arkadaşına, “kaç kişiden dinledin? Bir şey öğrenebildin mi? Şu konuda görüşün nedir?” şeklinde sorular sorar. Sonra bunu başkasına da anlatır. Ondan bir şey duymamışsa bile, “falan iyi âlim değil” der. Halbuki, onun duyduğu ilmi o duymamıştır, onun seviyesinde de değildir. Sadece kendisiyle iftihar eder.

Dünya ile de tefahür olur. “Sen fakir bir insansın, malın mülkün yoktur. Kazancın nedir? Ne kadar sermayen var? Bunu ne zaman kazandın? Benim sermayem çok fazla. Kölelerim senin kadar varlıklıdır!” der.

Amelde de tefahür yapar. “Sen savaşta atlıların seviyesine çıkamazsın, hamle yapamazsın, yapsan da düzgün bir şey olmaz. Çünkü korkuyorsun!” der.

Münazara ve tartışmalarda da tefahür yapar. “Sen kaç hadis ezberledin? Kaç âlimle karşılaştın? Falan âlim beni senden üstün görmektedir!” der. Bunları başkasının yanında da söyler. Riyâ, onu kibre yönlendirir. Neticede taşkınlık yapar.

Yaptıkları ve öğrendiklerinin çokluğu bazen tefahürle birleşir. Çünkü bazı noktalarda bilgisi daha çoktur. Şöyle demeye başlar: “Şu şu hadisleri dinledim. Şu gazvelere katıldım. Şu kadar hac yaptım. Şu âlimlere yetiştim. Şu günden bu yana oruçluyum. Seherde kim uyur ki!”

Şayet ilmi ve ameli çok olur, aynı zamanda zeki ise övülmeyi ve övünmeyi istiyor, ama tenkit edilmeyi istemiyorsa, ilim ve amelini dille söylemez, onları gösterir. Böylece hem övünme ve övülmeyi elde eder, hem de hakkında “mürai, kibirli, övünen, kendini beğenmiş” gibi sözlerin söylenmesine engel olmuş olur.

Saydıklarımızın bir kısmı, diğerleri ile beraber bulunur. Ama biri diğerinden fazla olabilir. Bundan ötürü Kitap ve Sünnet aralarına fark koymuştur. Ayette şöyle denilmektedir: “*Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, eğlence, süs, aramızda övünme ve daha çok mal ve evlât sahibi olma istediğinden ibarettir.*” (Hadîd, 57/20) Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: “*Kim dünyayı, sadece zengin olmak ve övünmek için isterse, kıyamet günü, Allah ona gazaplanmış olarak O’nunla karşılaşacaktır*.”[31] Hadisin devamında başka ifadeler de zikredilerek, iki durum birbirinden ayrılmıştır.

Hased

Dedim ki,

“Peki, hased nedir?”

Dedi ki,

“Hasedi, riyâ v.b hususlar teşvik eder. Riyâdan kaynaklanan, hem hased hem de yarışmadır. Kimsenin kendisinden bir üst makama çıkmasını, kimsenin ondan daha çok övülmesini istemez. Kimse ondan üstün olmasın, arkadaşlarının yanında herkes ondan geri görünsün düşüncesiyle, başkasındaki nimetlerin yok olmasını ister. Hz. Ömer, Ebu Umeyye’ye şöyle demişti: “Allah beni ve seni, kadınların farklılaştığı gibi, ilmin farklılaştığı zamana bırakmasın!”

Dedim ki,

“Kişi bile bile hakkı nasıl reddediyor?”

Dedi ki,

“Diğerinin doğru olduğuna karar verilip ondan üstün olması hoşuna gitmediği için, hakkı bile bile reddeder. Bundan ötürü ehl-i kitap, taşkınlık ve aralarındaki hasetten ötürü birçok fırkaya ayrıldılar.

Galip Olma Sevdası

Dedim ki,

“Galip olma sevdası nedir?”

Dedi ki,

“Bu da riyâ ve benzerlerinden ileri gelir. Riyâdan ileri geleni, münazarada rakibi kendisine galebe çalıp üstün gelir, böylece bunu bilenlerin yanında değeri düşer düşüncesiyle tezahür eder. Kişi galip gelmeyi, böylece büyük görülmeyi, saygı duyulmayı, övülmeyi ve kendisine iyilikte bulunulmasını ister.

İki kişinin münazaraya tutuştuğu ve birinin galip geldiği; mağlup olan daha önce saygı gösterilen, iyilik yapılan biri olmasına rağmen, mağlubiyetten ötürü halkın ondan uzaklaştığı ve galip gelene yaklaştığı çok görülmüştür. Onun için kendisi isabet edip diğerinin hata etmesini çok ister. Diğeri isabet ederse buna çok üzülür. Bu şeytanın insana kurduğu bir tuzaktır. Münazara ettiği kişinin dediklerini bile tam anlamaz. Çünkü gayesi reddetme ve şamata çıkarmadır. Allah da kâfirleri bununla nitelemiştir: “*İnkâr edenler, ‘Kur’an’ı dinlemeyin, okunurken gürültü yapın, umulur ki bastırırsınız’ dediler.*” (Fussilet, 41/26).

Dedim ki,

“Peki, ihtiyacı olan ilmi sormayarak öğrenmekten nasıl kaçınıyor?”

Dedi ki,

“Bu da riyâ ve benzerlerinden ileri gelmektedir. Riyâdan ileri geleni şu şekilde olur: Birine bir şeyi sorduğunda, onun kadar bilgi sahibi değildir, denilmesinden korkar. Böylece hakkı ve helâli sorup öğrenmekten kaçınır. Halbuki ona muhtaç olduğunu da gayet iyi biliyor. Nefsi bu durumu terbiyeli, hayâ sahibi olduğuna bağlar. Oysa riyâkârlığından sormamaktadır. Hayâ olsaydı, Allah’tan hayâ etmek daha evlâdır. İnsanların onu cahil olarak bilmesinden utanır da Allah’tan utanmaz. Allah’ın onu gerçeği öğrenmeyip terk ettiğine şahit olduğunu da gayet iyi biliyor.

İşte bu tür huyların bütünü, ucub, kibir ve benzerlerinden ileri gelir. Gelen haberler, riyâdan ileri gelen hususları haber vermekte ve riyâdan önce onları tenkit etmektedir. Hz. Huzeyfe, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)’den şu hadisi rivayet ediyor: “*İlmi, âlimlere karşı övünmek, cahillere karşı tafra atmak ve halkın bakışlarını kendisine çevirmek için öğrenmeyin.*”[32]

Nefsinde Mürai Olanın Alâmetleri

Dedim ki,

“Nefsinde mürai olanın alâmetleri nelerdir?”

Dedi ki,

“Övülmeyi, Allah’a taat etmeye tercih eder. Tenkitten hiç hoşlanmaz. Tenkit edilecek korkusuyla ibadeti terk eder. Sadece Allah’ın haberdar olduğu bir amel işlese veya ilim tahsil etse, nefsi bununla yetinmez. Neticede başkalarının da bu amel ve ilimden haberdar olmasını arzular. Bunun için didinir. Başkası muttali olunca rahatlar, övgülerinden ötürü sevince boğulur. Ona göre onu övenler iyi insan, övmeyenler ise kötü insanlardır.

Başkasının görmeyip sadece Allah’ın muttali olduğu bir iş yapmak nefsine çok ağır gelir. Nefsini zorlasa yine de ona boyun eğmeğe yanaşmaz.

Babek el-Hurremî’nin Müslümanlarla savaştığı günlerde adamın biri kendi nefsine, “ister misin, hiç kimse duymadan Babek’i öldüresin?” dedi. Nefis karşı çıkarak, “Babek gibi birini öldüreceğim da kimse duymayacak, mümkün mü?!” cevabını verdi.

Müridin, Gizli ve Açık Takınacağı Tavır

Dedim ki,

“Mürid, amelden önce, amel esnasında ve amelden sonra hangi duyguları taşımalıdır?”

Dedi ki,

“Yaptığı amelin sadece Allah tarafından bilinmesine dikkat etmelidir. Bununla yetinmeli, başkasının bilmesini arzulamamalıdır. Çünkü Allah’tan korkanların dışında bununla yetinen çok azdır. Kul, eylemleri veya duygularıyla bir amel işlediğinde veya ağlama, üzülme gibi bir durum hâsıl olduğunda, halkın nazarında büyük olmasına rağmen, kimse, görmeden onu yapmaktan kaçınır. “Böyle bir fazileti nasıl başkası bilmeyecek!” diye galeyana gelir. “Eğer haberdar olsalardı, yanlarındaki makamın çok yükselirdi!” der. Zavallı adam, Allah katında değerinin ne kadar düşeceğini kestirememektedir.

Onun için Allah’ın bilmesiyle yetinmelidir. Başkası muttali olsa bile buna asla sevinmemelidir. Mizacı onu bu sevince sürüklese de bu hoşuna gitmemeli, kalbini ona bağlamamalıdır.

Amelini bitirinceye kadar buna dikkat etmeli ve sonra da açığa çıkmamasına özen göstermelidir. Bir şeyler ortaya çıksa bile, buna karşılık insanlardan iyilik ve saygı beklememelidir. Bütün bunlarla birlikte Allah’ın onun bu ameldeki niyetini hoş görmeyip razı olmamasından korkmalıdır. Çünkü gafletle bu işi yaptığından emin değildir.

Dedim ki,

“Sen bana gizli amelleri açıkladın. Cenaze namazına katılmak, ilim tahsil etmek, cuma günü veya diğer vakitlerde mescitlerde halkın gördüğü yerde nafile namazı kılmak gibi, açık ameller konusunda ne dersin?”

Dedi ki,

“Bu işlerde yine Allah’ın bilmesi ona yetmeli. Başkasının bilmesine önem vermemeli ve onunla sevinmemelidir. Çünkü bununla Allah’ın sevabını beklemektedir. O da O’nun rızâ ve cennetidir. Allah’ın rahmetini ve cennetini sağlamayan bir şeyle sevinmek, Allah’ın rahmet ve rızâsını istememeye delâlet eder. Anlattığım bütün hususlara, düşünceleri ve eylemleriyle uymalıdır.

Kulun, Amel Esnasında ve Amelden Sonra Görülmesine Sevinmesi

Dedim ki,

“Amelini bitirdikten sonra buna muttali olunması ve bundan kaynaklanan sevinç konusunda ne dersin?”

Dedi ki,

“Bu seviyede muttali olunduktan sonra duyulan sevinç bütünüyle kötü değildir. Çünkü kendisi gizli tutmasına rağmen, Allah başkalarını muttali kılmış o da buna sevinmiştir. Bu durumun açığa çıkmasını Allah dilemiştir. Bu, çirkini gizleyen, güzeli ise izhar eden Allah’ın nimetine sevinmiştir.

Dedim ki,

“Bunu nimet sayıp, onların övgüsüne sevinirse, Allah’ın taatı üzerine yapılan övgüye sevinmiş olmaz mı?”

Dedi ki,

“Hayır. Dediğim gibi o, Allah’ın çirkini gizlemesi güzeli ise izhar etmesi ile sevinmiştir. Çünkü nefis, övülmeyi sever, tenkit edilip kötülüklerinin açığa çıkarılmasından ise nefret eder. Dolayısıyla Allah’ın bir lütfudur, o da buna sevinmiştir, halkın yanındaki makama değil. Asıl nimeti verenin fiiline sevinmiştir.”

Dedim ki,

“Neye sevinmiş oluyor?”

Dedi ki,

“Allah’ın izhar ettiği taata karşı halktan gördüğü sevgi ve övgüye seviniyor. Diğer bazı mü’min olduklarını söyleyenler, muttali oldukları bu tür davranışları riyâ sayarlar. Hased içinde tenkit ederler. Sevinmekle bu tür hasetçi ve sû-ı zan sahiplerinden uzaklaşmış oluyor.

Ayrıca Allah’ın, çirkini gizleyip güzeli izhar etmesini, ahiretteki hale delil olur düşüncesiyle de sevinir. Nitekim Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), “*Allah, dünyada gizlediğini ahirette de gizler buyurmuştur.*”[33] Halkın, taata olan saygılarına da sevinir. Çünkü saygı duyanın, ona uyup aynısını yapması ümit edilir.

Bir de, Allah’a olan taatından ötürü kendisine saygı gösterdikleri faziletli gördükleri ve iyilik yaptıkları için sevinir ki, bu uygun olmayan, kerih görülen sevinçtir.

Dedim ki,

"Bu son durum onun geçmişte yaptığı amelini ifsad eder mi? Çünkü bittikten sonra onunla sevinmiştir."

Dedi ki,

"Hayır. Çünkü ihlâslı, riyâsız bir şekildi amel bitmiştir. Sonra bilerek izhar etmemiş, o konuda konuşmamış ve ortaya çıkmasını da temenni etmemiştir. Bu sevinç ona ait bir eksikliktir, halkın yanında taattan ötürü oluşan makama sevinmektir. Bu mürai olanın takıldığı övülme noktasıdır. Dolayısıyla bir eksikliktir ve Allah katında zemmedilir. İnşaallah ameli boşa çıkarmaz.

Ancak ona yakışan, geçmiş amellerinden de endişe etmesidir. Çünkü hevâ-ı nefsin galebesiyle fark etmeden riyâ karışmış olabilir. Halkın muttali olması durumunda ortaya çıkan sevinçten ötürü korkmalı ve nefsine dönerek şöyle demelidir: Eğer, kalbinde riyâ emaresi olmasaydı, muttali olunduğunda sevinmezdin" Ameline, onu boşa çıkaracak bir riyâ karışmış olabilir, Allah'tan amelini kabul etmesini dilemelidir. Halkın muttali olmasından ötürü sevindiği için, belki fark etmediği bir şeyler karışmış olabilir endişesiyle, korkmalı ve Allah'ın onu affedeceğini ümit etmelidir. Eğer bir riyâ karışmamışsa, endişe, korku ve yalvarmaları birer ibadet olacağı gibi, sonra yapacağı ameller için dikkatini arttırır ve nefsin, halkın muttali olmasına sevinmesine engel olur.

Dedim ki,

"Henüz yaptığı amel bitmeden muttali olunsa ve o da buna sevinse durum nasıl olur?"

Dedi ki,

"Şayet sevinci övülme ve makam sevgisinden ileri geliyorsa, bu tür bir sevincin amelini boşa çıkarıp çıkarmayacağı tartışmalıdır.

Dedim ki,

"Ama Hz. Peygamber'den şu hadis rivayet edilmiştir."*Bir adam Hz. Peygamber'e "ibadetlerimi gizliyor, kimsenin bilmesini istemiyorum. Ama birileri muttali olunca, bu durum beni sevindiriyor,*" dedi. Efendimiz ona: "*Hem gizlediğin için, hem de ortaya çıktığı için sana iki sevap vardır*"[34] dedi.

Dedi ki,

"Bu hadiste, amel bittikten sonra veya bitmeden önce şeklinde bir açıklık yoktur. İki durum da mümkündür. Ama amel bitmeden muttali olunmuş olması daha kuvvetlidir. Bu durumda ihtilaf vardır. Bir gurup alim, bu sevincin bir zararı olmadığını ileri sürmüşlerdir. Çünkü amele, ihlâs ve Allah için kararlılıkla başlamıştı. Hasan'dan rivayet edilen şu hadis de buna delildir: "Burada iki sevinç var. Birincisi Allah için olunca, ikincisi bir zarar vermez."

Diğer bir gurup da, amel bitmeden önce muttali olunur o da sevinirse ameli boşa gider demişlerdir. Çünkü başta gösterdiği kararlılığı kırmış, halkın övgüsüne kalbini bağlamış ve amelini ihlâsla bitirmemiştir. Ameller de hatimeleriyle tam olurlar. Hz. Muaviye Hz. Peygamber'den şu hadisi rivayet ediyor: "*Ameller birer kap gibidirler. Kabın dibi iyi olunca üstü de iyi demektir*."[35] Yani ameller sonlarına göredir.

Şöyle bir hadis de rivayet edilmiştir: "*Amelinde bir an riyâya düşenin, önce yaptığı da boşa gider*."[36] Onlara göre bunun bir anlamı yoktur. Ancak, sormuş olduğun, amel bitmeden önceki sevinci riyâ sayılırsa, bu müstesna. Çünkü ameliyle bir an riyâkârlık yapmış ve önce yaptığını boşa çıkarmıştır. Ancak, geri kalanı, bu düşünce ile devam ettirmezse durum değişir.

Hasan'ın hadisine gelince: Başlangıcı Allah için olunca, arkasından gelen duygunun onu yıkmayacağı ifade ediliyor. Diğer hadiste "zarar vermez" denilmektedir. Bunun anlamı, "ameli terk etmeden Allah için devam etmesi durumunda, gelen ani duygunun zarar vermeyeceği şeklindedir," denilmiştir.

Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadiste ise, soran şahıs, "daha önce de övülmeyi istiyordum" dememiştir ki, aleyhinde delil sayılsın. Niye sevindiğini belirtmediğine göre, bu söz birçok anlama gelebilir.

Dedim ki,

"Sizin görüşünüz nedir?"

Dedi ki,

"Eğer bu duyguyu artırmayacaksa amelin gideceğine kesin gözüyle bakmıyorum. Ancak gitmeyeceğinden de emin değilim. Bu konuda ihtilaf olduğu için tevakkuf etmeyi (görüş belirtmemeyi) uygun görüyorum. Ama amelini riyâ ile bitirmesi durumunda bence ameli boşa gider.

Bugün ise kesin gideceğine inanıyorum. Çünkü ilk adımdan itibaren riyâ ile amel etmiş ve onunla bitirmiştir. Sünnet, riyâkârın amelini boşa sayar. Bu da amelini riyâ ile bitirmiştir.

Dedim ki,

"Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadis konusunda ne diyorsunuz?"

Dedi ki,

"Amel edenin sevincine sebep olan hususları anlatmıştım. Eğer nimet, taat veya güç yetirmek için seviniyorsa, iki sevap alır. Biri amelinin, diğeri de sevincinin sevabıdır. Sevinci de Allah'a yapılan taat sayılır, çünkü gizli yapmasına rağmen açığa çıkmış o da, belki örnek alınır da uyulur düşüncesiyle, sevinmiştir. Efendimiz bu sevinçten de sevap olacağını haber vermiştir.

Şayet sevinci, övgüden ötürü ise, bu riyâya dalmaktır ve sevap alamaz. Bu konuda kitap ve sünneti te'vil etmeye de mahal yoktur. Biri bu konuyu sormuş, Hz. Peygamber'de cevap vermiştir. Ümmet, kitap ve sünnette, Allah'ın riyâya sevap vereceğine dair bir şeyin olmadığı ve âlimlerden hiç kimsenin böyle düşünmediği konusunda icma etmiştir.

Mürai için en güzel durum, bu konuda te'vil yolunu tutup, "zarar vermez" diyen Hasan'ın hadisini delil olarak gösterenlerin dediği gibi, başlangıçtaki riyânın affedilmesi ve amelinin sevabının baki kalmasıdır. Biri şöyle diyebilir: "Hem amelinin sevabını alır, hem de riyâ ile sevinmesinin sevabını alır." Hiç kimse böyle bir şey dememiştir. Allah'ın, riyâya sevap verdiğine dair hiç bir delil getirilemez. Ancak, riyâdan önceki amelinin boşa gitmeyeceğine, sevincinin de zarar vermeyeceğine delil

getirilebilir. Hz. Peygamber, "ona iki sevap var," diyor. Buna göre, onun için en iyisi, "sana sevincinin sevabı var, amelin ortaya çıkışı da zarar vermez," demektir.

"Riyâsından ötürü ikinci bir sevap alır. Çünkü bu şahıs riyâkâr olmuş, sonra mücadele ederek riyâyı defetmiş ve ihlâsa kavuşmuştur. Muttali olunmayanın sevabı daha az kalmıştır. Bu düşünceye göre mürai daha çok sevap almıştır" şeklindeki bir sözü, hiçbir akıllı Müslüman söylemez.

Abdullah b. Mehdi'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu hadis-i şerifte örnek alınma anlamı vardır. "Ortaya çıkma sevabını da alır" cümlesi, Abdurrahman'ın sözüne delildir. Çünkü onun sevinci, amelinin onlar tarafından bilinmesi nedeniyle olmuştur. Eğer bunu örnek alıp uyarlarsa, onların aldığı sevap kadar o da sevap alır. Nitekim Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), "kim güzel bir çığır açarsa, ona uyanların sevabı kadar sevap alır,"[37] buyurmuştur. Neyin kastedildiğini Allah daha iyi bilir. Ancak kitap ve sünnet, riyâya sevap verildiğine delâlet etmezler. Allah, müraiye, ihlâslıdan daha çok sevap vermez.

Abdurrahman b. Mehdi gibi bazı şahıslar, bu konuda te'vil yolunu seçmiş ve şöyle demişler: "Adam riyâya düştüğü için pişman olmuştur. Onun için Hz. Peygamber, biri amelinin diğeri de tevbesinin olmak üzere, iki sevap verileceğini belirtmiştir."

Bunu söyleyen hata etmiştir. Çünkü mürai pişman olunca tevbesinin sevabını alır ama ameli boşa gider. Çünkü riyâ ile yaptığı amel gitmiştir. Bununla birlikte hadisin Hz. Ebu Hüreyre'ye ulaşmadığı, -çünkü çoklarına göre Ebu Salih'te mevkuftur- söylenmektedir. Bazıları da Hz. Ebu Hüreyre'ye ulaştırırlar. Allah daha iyi bilir. Eğer hadis tam olarak korunmuşsa açıkladığımız anlam dışında izahı yapılamaz. Aksi takdir de sünnetin tenakuz içinde olduğunu söylemiş ve icma-i ümmetten de çıkmış oluruz.

Amelden sonra muttali olunmuş, o da buna sevinmiş ama niye sevindiğini anlamamış olabilir. Hz. Peygamber bu sevincin zarar vermediğini, bunun için biri amele mukabil diğeri de örnek alınır ümidine mukabil iki sevap alacağını haber vermektedir. Muttali olanlar onu örnek alıp uyarsa, ayrıca sevap alacaktır. Hz. Peygamber bu sevaptan söz etmiştir, riyânın sevabından değil.

Riyâ ve Ucbun Tenkidi

Dedim ki:

"Ebu Musa'nın Hz. Peygamber'den rivayet ettiği hadiste şu ifadeler var: Bir Arabî Efendimize gelerek, "Ya Resûlallah! Bir adam soyuna, ırkına arka çıkmak için, biri ne cesaretli adam denilsin diye, bir başkası da adından söz edilsin diye savaşmaktadır. Bunlardan hangisi Allah yolunda sayılır?" dedi. Efendimiz ona, "*kim Allah'ın dininin yücelmesi için savaşırsa, işte o Allah yolundadır," cevabını verdi.*"[38] Biz biliyoruz ki, her mü'min Allah'ın dininin yücelmesini ister."

Dedi ki,

"Bazı âlimler bu konuda te'vil yolunu tutmuş ve bunun hadise zarar vermeyeceğini ileri sürmüşlerdir. Bize göre bu hatadır. Çünkü kitap ve sünnet bunun aksine delâlet etmektedir. Kitap'tan delil şudur: Tavus ve Tabi'ûn'dan diğer bazı kimselerin rivayet ettiğine göre, bir adam Efendimiz'e, "bir şahıs iyi işler yapmaktadır. Ancak bu işe mukabil hem övülmek hem de sevap almak istemektedir," dedi. Hz. Peygamber, şu ayet nazil oluncaya kadar sustu: "*Her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın.*" (Kehf, 88/110)

Sünnetten de şu deliller bulunmaktadır: Hz. Muaz'ın rivayet ettiği hadiste Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), "*riyânın en aşağı mertebesi şirktir,*"[39] buyurmuştur. Hz. Ebu Hüreyre'nin rivayet ettiği hadiste, "*amelinde şirk koşana, 'kimin için amel ettiysen sevabını ondan iste' denilir*," ifadeleri geçmektedir. Ubade b. Samit'ten rivayet edilen küdsî hadiste, "*Cenab-ı Hak, "Ben hiç bir ortağa muhtaç değilim. Kim benim için yaptığı işte başkasını ortak koşarsa, kendi payımı o ortağa bırakırım*," buyurmaktadır. Hz. Ubade b. Samit'in rivayet ettiği diğer bir hadiste, "*Bir ip elde etme niyetiyle savaşana sadece niyet ettiği vardır,*"[40] ifadeleri bulunmaktadır. Adam'ın biri bir eşek edinmek için savaşa katılmıştı. Efendimiz, "*o eşeğe sahip olur*," dedi ve ekledi "*çünkü adamın niyet ettiği sadece eşektir*." Abdullah b. Mes'ud da "kim neyi niyet ederek hicret ederse ona niyet ettiği şey vardır," der.

Her Müslüman, riyâ ile de olsa, mü'minlerin müşriklere galip gelmesini ister. Eğer te'vil yolunu seçenlerin dediği gibi olsa, kafir olmadan hiç bir gazvede mürai olunmaz. Çünkü küfrün üstün olmasını istemek küfürdür. Söz konusu te'vilin zıddına bir çok delil sıralanabilir. Soru soranın sorduğu hususlar, kulların aleyhine delil olamaz. Çünkü Hz. Peygamber'e öyle şeyler sorulmuş ki, bunların Allah adına olması caiz değildir. Onun için sorulanın hilafına cevap vererek, Allah katında sahih olanı söylemiştir. Meselâ, "kim Allah'ın dininin üstün olması için savaşırsa o Allah yolundadır" buyurmuş, "senin sorduğun şeyle beraber bir de Allah'ın dininin üstün olması için savaşırsa o Allah yolundadır," demeyiştir. Böylece, "*Allah yolunda*" olmak, senin saydıkların değildir" demiş bulunuyor."Öyle ise sadece İslam'ın izzeti için savaş!" anlamı açıkça ortaya çıkıyor. Bunun aksini iddia eden delil getirmelidir, ama bulamaz.

İbn Mes'ud'dan şöyle rivayet edilmiştir: "İki ordunun safları çarpışmaya başlayınca melekler nazil olur ve herkesi yerli yerinde yazarlar: Falan mal elde etmek için savaşıyor, falan da Allah rızâsı için savaşıyor. İşte o vurulursa şehittir." Hz. Ömer şöyle der: "Bazıları gazvelerinizde savaşırlar. Ama onlar sadece yüklerinin iki dengini para ile doldurabilirler." Hz. Ömer, Allah yolunda savaşan adamı soran şahsa, Hz. Peygamber'in ayrıca şunu da söylediğini bildiriyor: "*Sabırla, karşılığını Allah'tan bekleyerek, ileri atılıp geri dönmeyerek savaşırsa Allah yolundadır*. "Sahabe saflarında birisi öldürülmüştü, etraftakiler, "ona cennet var" deyince, Hz. Peygamber, "*Hayır, ona eşek var. Çünkü onun için savaşıyordu.*" buyurdu.

Bütün bunlar, söz konusu tevilin yanlış olduğunu bildiriyorlar. Âlimler bunun en şiddetli hadis olduğunu söylüyorlar. Çünkü sadece Allah rızâsı için savaşan Allah yolunda sayılmış, buna herhangi bir şey ve niyet ilave edilmemiştir. Eğer te'vil edildiği gibi olsaydı, riyâ mubah olur, ameli iptal etmez ve boşa çıkarmazdı. Çünkü her Müslüman mü'minlerin galip, kâfirlerin mağlup olmalarını ister. Onun için savaşta riyâyı mubah görmüşlerdir.

Yine eğer onların yaptığı te'vil isabetli olsaydı, diğer işlerde de riyânın caiz olması gerekirdi. Çünkü sadaka veren ve diğer birçok ameli yapan şahıs, savaşta Müslümanların galip olma isteğini hatırladığı kadar, Allah'ı hatırlayıp zikretmez.

Kul Hangi İşlerde Kesin İhlâslı Olduğunu Söyleyebilir Hangilerinde Söyleyemez

Dedim ki,

"Kul, riyâ karıştığını bilmediği bir amelinin, ihlâsla yaptığını kesin düşünebilir mi? Yoksa şüphe ve endişe içinde olması mı daha evlâdır?"

Dedi ki,

"Kul, yapacağı işte sadece Allah rızâsını gözettiğini bilmeden ve buna inanmadan amele başlaması caiz değildir. Çünkü onunla neyi hedeflediğini bilmediği bir amele girişmesi caiz değildir. Bununla sadece Allah'ın rızâsını gözettiğini bilmeli, öyle başlanmalıdır.

İnsanın, gaflet ve nisyana (unutkanlık) düşebileceği bir zaman -ki bu, göz açıp kapayıncaya kadar da olabilir- geçince artık korkmaya başlaması evlâdır. Çünkü kalbine riyâ, ucub, kibir vb. bir duygu (hatır) doğmuş, o da onu kabul etmiş ve ardından da hatırlamayıp unutmuş olabilir. Dolayısıyla korkmalı ve endişe etmelidir.

Dedim ki,

"Amelinde şüphe içinde ise, bu şüpheye rağmen nasıl ümitli olabilir ve Allah'ın rızâsını umabilir?"

Dedi ki,

"Amele ihlâsla başlayıp başlamadığı konusunda şüphe caiz olmaz. Çünkü Allah rızâsını irade ederek başladığını bilmektedir. Ama daha sonra, unuttuğu riyâ vb. bir duygunun, Allah tarafından aleyhine sayılacağı endişe ve şüphesini taşıyabilir. Fakat buna rağmen de ümidini kaybetmez."

Dedim ki,

"Öyle ise, amelin Allah için olup olmadığı konusunda ümit ve korku eşittir. Allah'ın rızâsını beklemesi ise zayıflamış oluyor. Bu durumda yaptığı amelin tadını nasıl alacak?"

Dedi ki,

"Hayır, emel ve ümit fazladır. Çünkü amele ihlâsla başladığını kesin olarak biliyor. Ama riyâya girdiğini kesin bilmiyor; dolayısıyla ihlâs kesin, riyâ ise şüphelidir. Belki riyâ karışmıştır korkusu ise, Allah'ın onu temize çıkarması ümidinden ileri gelmektedir. Çünkü bilmediği şeylerden endişe etmektedir. Bununla, ümidi daha da büyümüş oluyor. Eğer ameline riyâ karışmamış ise, endişe ve korkuları, amelini arttırır ve bunlar da ibadete dönüşürler.

Endişesi arttıkça, taatın güzelliği artar, Allah'a olan ümidi çoğalır. İhlâsla başlamış, Allah'ın bildiği ama kendisinin bilmediği şeylerden endişe içinde bitirmiştir. Bu tavır hem ümidini, hem ibadetten alacağı zevki arttırır.

Amele Başlamadan ve Amel Esnasında Niyetin Durumu

Dedim ki,

"İnsanların, Allah'ın rızâsını ve sevgisini istediklerini anlayabilmeleri için, bir işe başlamadan önce o işe niyet etmeliler mi? Yoksa işe başlarken yaptıkları niyet yeterli midir? Çünkü o ameli sadece Allah için yapmaktadır. Siz, Allah için yaptığına tam kanaat getirinceye kadar başlamamalıdır demiştiniz."

Dedi ki,

"Sen bana, kesin olarak Allah için yaptığına inanmasının caiz olup olmadığını sormuştun. Amele başlamadan bunun caiz olduğunu söyledim, niyet getirmeyenin mürai olduğunu söylemedim. Allah için yapılan ve taat adını alan bu amele başlarken var olan niyeti yeterlidir. Niyetlenmezse bile bunu bir taat olarak yapması sevap getirir. Ancak, kabullendiği bir riyâ kafasında geçmemiş olmalıdır. Böyle bir riyâ duygusu olmayınca ilk niyeti üzere kalmış olur ki, bu da ona yeter. Çünkü bu ilk niyetiyle, Allah için ihlâslı olduğunu ortaya koymuş, sadece Allah için taat yapmaya niyetlenmiştir. Ancak, riyâ düşüncesini taşıyan, bu ilk düşüncesinden pişman olup sadece Allah için yaptığına yeniden niyetlenmezse, bu ilk durum yetmez.

Her ne kadar ilk niyet yeterli ise de, müride evlâ olan her amele başladığında tekrar niyetlenmesidir. Bu tavır kalbini daha çok aydınlatır, gafletten uzaklaştırır, gelebilecek riyâ hataratını daha iyi tanır ve onları reddeder. Niyeti olmayan, amelinde sadece Allah'ı zikreder, sevabı hatırlayan ve amel heyecanını duyan gibi olmaz. Çünkü bunları zikretmeyen ve niyetini yenilemeyen, gaflet ve yanlışlığa daha yakın olduğu gibi, farkında olmadan riyâyı kabul etmekten de emin olamaz. Onun için her ne kadar bu ilk niyet yeterli ise de evlâ olan amele başlarken niyeti yenilemektir.

Bununla birlikte, kitap ve sünnette taat olarak isimlendirilen, hususlarda bu yeterlidir. Meselâ, geçerken rastladığı bir cenazeye katılması gibi… Çünkü niyetlenmezse bile bu bir taattır. Namaz, sadaka ve Kur'an okunma da böyledir.

Ancak, ismen taat olarak zikredilmeyip, kişinin onunla taatı kastetmesiyle taat olan hususlar için bu yetmez. Niyeti yenilemelidir. Meselâ, bir şey isteyen adamın dünyaya ait bir ihtiyacını giderme, davet edildiği bir yemeğe katılma, bir ziyarette bulunma vb. Bunlar hem dünyalık işlerdir hem de Allah rızâsı için yapılabilirler. İsmen belirlenmiş birer taat da değiller. Ancak onlarla, Allah rızâsı kastedilince taat olurlar. İşte bu tür işlerde niyetin yenilenmesi şarttır. O zaman o amelin adı onu heyecanlandırır, teşvik eder, onu Allah için yapılan bir taat olarak bilir. Ama adam, bunlarla dünyayı değil, Allah rızâsını kazanmayı adet edinmişse, bu ilk niyet ona yetebilir. Meselâ, adam halka hizmeti, onların ihtiyaçlarını gidermeyi Allah rızâsını kazanma niyetiyle yapmayı adet haline getirmişse, bu adama ilk niyeti yeterlidir. Çünkü o işi taat haline çevirmiştir, niyeti de sürekli budur.

Bununla birlikte dört kişi için ilk niyet yeterlidir: Âlim, abid, zorda kalmış ve akraba. Çünkü onlar için bu işleri yapmak daha kolaydır. Öyle ümit ediyorum ki, onlar için ilk niyet yeterlidir. Çünkü Allah için sevdiği âlim ve abid, bir şey istediği zaman yerine getirse, o şahıslara karşı daha önce ve Allah için beslediği sevgi ve ilme veya âlime saygısından veya düşkünlere muhtaçlara ve akrabaya yardım hissinden ileri gelmektedir. Riyâ, onlardan karşılık bekleme, tenkit edilme veya sadece insan olarak sevme duygu ve endişeleri olmazsa, ilk niyetin onlara yeteceği ümidindeyim.

İki husus var ki onlarda niyet karıştırılabilmektedir. Âlimlerin ilimleriyle mü'mini sevindirmesi ve ona yarar sağlaması. Çünkü sevinç ve yarar ancak ilimle olur. İlim ise muğlâktır ve iltibasa müsaittir. Çünkü ona öğrettiğin ilme mukabil veya verdiğin sevinç için seni övmesini ve saygı göstermesini kastetmişsin. Adam, senin öğrettiğin şeyle dinî bir yarar elde edeceğini veya bir taata ulaşacağını umuyorsa, seni över veya saygı gösterir. İşte sen onu sevindirirken veya bir şey öğretirken, Allah'ın rızâsını talep ettiğini zannediyorsun, ama onun saygısını bekleme gafletine düşüyorsun!

Dedim ki,

"Peki, bu iki konuda ihlâs nasıl sağlanır?"

Dedi ki,

"Ona verdiğin sevinçten ötürü saygı görme değil, sevap almayı hedeflemelisin, öğrettiğin ilimle de bir menfaat değil, onun o ilimle amel etmesini, bundan dolayı da aynı sevabı almayı hedeflemelisin. İkisinde de saygı, yarar vb. şeyler hedeflenmemelidir."

Kulun Allah Rızâsı İçin Bir Amele Başladıktan Sonra Bu Ameli Arttırmak İstemesi

Dedim ki,

"Kul, Allah rızâsı için bir amele başladıktan sonra, kendisinde bir dinçlik hissederek o ameli biraz daha artırmak istiyor. Ancak niyeti yenilemiyor. Ama kalben amelini arttırmak istiyor. Bu iş, ister taat olarak adlandırılan cinsten olsun ister olmasın, niyetini yenilemeli midir?"

Dedi ki,

"Kabul ettiği bir riyâ duygusu olmadıktan sonra ilk niyet yeterlidir. Bir çok iş bu cinstendir. Meselâ, namaza kalkıyor, niyeti birkaç ayetle kılmaktır. Fakat başladıktan sonra kalbine ciddi bir iştah ve istek doğuyor. Nerdeyse Kur'an'ı baştan sona okuyacak bir hal alıyor. Secdeye gidiyor, niyeti secdeyi kısa tutmaktır, ancak secdede uzunca bir dua etme isteği beliriyor, o da uzatıyor, v.s."

Dedim ki,

"Taat olarak isimlendirilen bu tür amellerdeki durumu anladım. Peki ya ismen taat olmayanlar için ne dersiniz?"

Dedi ki,

"Onlarda da kalbine bir riyâ gelmezse, ilk niyet yeterlidir. Meselâ, alış-verişte veya başka bir hususta, Allah için bir mü'mine yardımcı olmak istiyor, ama yardım sırasında bu yardımı arttırmayı istiyor, ilk niyet ona yeterlidir. Bir mü'minin bir ihtiyacını giderme veya birine bir hediye gönderme konusu da böyledir.

Fakat niyeti yenilemek gafletten daha uzak bir hareket ve sevap peşinde olanlar için daha sağlamdır. Çünkü türlü afetlerle karşılaşmak mümkündür. Meselâ, bir hediye vermek isterken, ne düşük bir hediye demesinler diye daha değerlisini vermek gibi. O, bu söylenti için daha değerlisini vermiş oluyor. Alış-verişte yardımcı olma, ihtiyaç karşılama v.b durumlarda, daha çok saygı göstersinler ve tenkit etmesinler diye, yardımı arttırma yoluna gidiyor. İşte bu tür afetlerin arız olma ihtimalinden ötürü, niyetin yenilenmesi bana daha sevimli gelmektedir. Ama kabullendiği bir riyâ duygusu olmadıktan sonra niyeti yenilemese de, başlangıçtaki niyet yeterlidir.

Niyetin Ne Olduğunun İzahı

Dedim ki,

"Niyet nedir?"

Dedi ki,

"Kulun, bir gaye için bir işi yapma iradesine *niyet* denir. Ya Allah için olur ya da bir başkası için olur. Çünkü Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), "*kişiye niyet ettiği vardır*," buyurmuştur. Niyet iki gaye için olur: Bir işi, o iş için yapma veya ahiret ya da dünyaya ait bir fayda için yapma.

Adam, ücret almak için bir iş yapıyor veya gazveye katılmak istiyor ya da tekbirle başlayıp sonra Kur'an okuyor, rükû ve secde yapıyor sonra başını kaldırıyor. Allah'ın sevabın veya dünyalık bir şeyi elde etme niyeti o şahıstan bir iradedir. Allah'ın rızâsını kazanmak veya halk tarafından övülmek iradesiyle namaz kılarsa, onun niyeti bu demektir. Öyle ise, amelde niyetin Allah için olması, sadece Allah'ın sevabını beklemekle olur.

Dedim ki,

"Ben ihlâslı, namaz kılan, oruç tutan, kısacası Allah'ın bütün emirlerine itaat eden biri olmak istiyorum."

Dedi ki,

"Bu iki şekilde olur. Birincisi: İhlâslı olmaya niyetlenmiş, yaptığın her işte sadece Allah'ın rızâsını irade etmektesin. Gece namaza kalkmaya, gündüz oruç tutmaya, Allah'a isyan etmemeye, karşına çıkan bir günah olursa Allah korkusundan, o günahtan yüz çevirmeye niyetlisin. İşte bu irade Allah için olan bir niyettir.

İkincisi: İhlâslı olmayı irade ediyor veya istiyorsun, ama bunu zayi ediyorsun. Oruç tutmak istiyorsun ama niyetin iftar etmektir. Namaz kılmak istiyorsun ama tembellik gösteriyorsun veya dünya işlerini namaza tercih ediyorsun, Allah korkusundan günahları terk etmek istiyorsun ama nefsin tevbeye yanaşmıyor. Bu, bir şeyi sevdiğinin iradesidir.

Arapların, dillerinde yer verdiği ve Kur'an'ın söz ettiği üçüncü bir irade vardır. Buna *kâde (neredeyse) iradesi* denir. Allah, "*yıkılmak üzere olan bir duvar*" (Kehf, 18/77) ifadesini kullanmıştır.

Şair şöyle diyor:

Benden ve siyahlığımdan hayrete düşme
Paramparça olmaya yeltenmiş gömlekten de.

Diğer bir şair de şöyle diyor:

Mızrak, Nizaroğulları'nın göğsünü istiyor
Akıl, oğullarının da kanına rağbet ediyor.

Cenab-ı Hakk, duvarı *iradeli* olmakla ile niteliyor. Şair de gömleği *yeltenme* ile niteliyor. Bu, yıkılmak üzere olan bir duvar, gömlek de çok eski olduğu için paramparça olmak üzere olan bir gömlektir. Meselâ, "nefsimi helâk etmek (intihar) üzereyim" diyor."İntihara niyetleniyorum veya intihar etmek istiyorum," demiyor.

Dedim ki,

"Kul her işte ve her an niyetini korumalı mı?

Dedi ki,

"Sevabı olmayan işte niyeti korumaya gerek yoktur. Bunda niyet olmaz. Bununla Allah'ın rızâsını irade eden, hata yapmış, aldanmıştır. Meselâ adam, övünmek için bina yapar, bununla Allah'ın irade ettiğini iddia ediyor. İhtiyacı olmadığı, ibadet için kuvvet vermediği halde, tekellüflü bir şekilde güzel yemekler yemektedir. Bu ve benzeri hususlarda niyeti korumaya gerek yoktur.

Amelde Niyeti Korumanın Anlamı

Dedim ki,

"Müridlerin, "niyetimi koruyamıyorum" sözlerinin anlamı nedir?"

Dedi ki,

"Bu iki anlama gelebilir:

Birincisi: Ondan bir şey istenebilir veya sevabı olan bir işe çağırılabilir. O da, söz konusu isteği yerine getirmekte cimrilik eder veya işi yapmakta tembellik gösterir, ona rağbet etmez. Ama bu durum karşısında nefsini tenkid eder. Meselâ, mal sahibidir. Fakat cimrilik göstermekte, Allah yolunda malını harcamaya nefsi razı olmamaktadır. Veya namaz kılma konusunda tembellik göstermekte ya da istenen bir ihtiyacı yerine getirmekte isteksiz davranmaktadır. Veya orucun açlık ve susuzluğuna dayanabilmek için nefsi, yeme ve içmeyi terk etmeye yanaşmamaktadır. İşte bu durumlar karşısında, "niyetimi koruyamıyorum," diyor. Yani nefsim, arzularımı, yememi, içmemi terke yanaşmıyor. Bu sahih ve doğru bir anlamdır.

İkincisi: Nefsi, Allah yolunda mal harcamayı hoş görür veya namaz için ciddi bir dinçlik hissedip tembellik göstermez. Aynı şekilde, oruç için yeme ve içmeyi terk eder. Bu arada bazı duygular (hatarat) onu riyâya davet eder; o, "benim buna niyetim yok" der. Sanki böyle bir duygu hissetmek istemez. Böyle bir duygu hiç olmamış gibi, kalbini eski safiyetiyle muhafaza eder. Neticede bu tür duygular da diner.

Bu bir yanlışlık ve zayıflıktır. Çünkü kullara itaat etmek ve riyâya kapılmamakla emredilmemiştir. Bu durumda olan kişiyi şeytan, her ibadet için riyâ hataratıyla karşı karşıya getirerek, ona bütün ibadetlerini terk ettirmesi mümkündür.

Allah, İblis'e vesvese verme imkânı verdiğine göre, insan, bu vesveseleri tamamıyla silip atmakla emrolunmamıştır. Riyâ gibi dünyanın çekici süslerini, tamamen yok edip silecek şekilde, karakter ve huylarını, övgünün sevilmediği, tenkidin ise sevildiği bir derecede, değiştiremezler. İnsanlar, Allah'ın verdiği akla göre, ikisini dengede tutmakla emrolunmuşlardır; yaradılıştan gelen durumları değiştirmekle mükellef değiller, zaten bu mümkün de değildir. Ancak kul, güçlü bir iradeye sahip olursa, yaptığı bazı amellerde nefsin dürtüleri sükûn bulur, kötülüğe davet etmezler. Zayıf olanlarda ise, bazı hataratı ortaya çıkarırlar. Ancak övülme ve yerilme, tabiatları gereği, eşit olmazlar.

Kullar, hevâ-i nefisleriyle mücadele etmekle emrolunmuşlardır, nefsinde, onu şehvete davet eden garizâlardan bir eser bırakmamak veya şeytanın bütün vesveselerini çıkarıp atmakla emrolunmamışlardır. Çünkü Allah, akıl vermiş, akla bağlı olan marifet ve ilim nimetini bahşetmiştir. Aklın garizâlarıyla da imtihan edilmektedirler. Şeytan ise, insanın sevdiği şeyleri hatırlatarak onu tahrik etmektedir.

Allah'ın vermiş olduğu ilim ve marifetle donanmış akılla, bu garizâlarda tahrik edici duygular, şeytanın dürtüleri ve nefsin tabiatına uygun düşen hususları süslemesine karşı mücadele etmekle emrolunmuşlardır. İnsana gerekli olan bundan başkası değildir. Zaten daha fazlasına gücü de yetmez. Ancak, bu konuda bazıları daha güçlü olabilirler. Onlar da, yaptıkları mücahedeye devam etmekle nefsi, kötüye çağırmaktan alıkoymuşlar; yoksa tabiatını değiştirmiş değiller. Böylece bu mücahede yapılmadan önce nefsin ortaya çıkardığı hatarattan daha az hataratla karşılaşmaktadırlar.

Kula düşen, mücahede ve engellemelerle hevâ-i nefse karşı koymaktır. Nefsi melek tabiatlı yapmak üzere mücahede etmek, ona düşen bir şey değildir. Nitekim Vehb'den şu ifadeler rivayet edilmiştir: "*İman*, yulardan tutup götürendir (kaid), *amel*, arkadan kamçılayıp sürendir (saik), *nefis* ise huysuz bir binektir. Kaid tembellik gösterip ihmalkâr davranırsa, nefis yoldan sapar. Saik tembellik gösterirse, nefis huysuzlaşıp yol almaz. Kaid ve saik yani iman ve amel düzgün olurlarsa nefis, ister istemez müsbet anlamda yol alır.

Sen, nefsin hoşuna gitmeyen her şeyi terk edersen, neticede dinin bütününü terk edersin. Nefis, *hevâ*yı gözlemekte, hevâ ise aklı beklemektedir. Şayet akıl onu azarlayıp men ederse, o da uslanır; onu kendi halinde serbest bırakırsan kokuşur."

Ne doğru söylemiş! Çünkü akıl, ilimle bakmaz ve marifetle korunmazsa, nefsin çağırdığı hevâya meyleder, tuzaklara aldanır ve arzuları içinde tepinip durur. Tezekkür ederek, ilimle bakar ve marifetle korunursa, hevâ-i nefsin çağırdığı şeyin zararlı olduğunu anlar, sonunun vahametini görür ve nefsin onu kullanmasına engel olur. Bu durum, Allah'ın, yer ve gökteki canlıları ayrı özelliklerde yaratmış olmasından ileri gelmektedir.

Meselâ melekleri, akıl ve basiret sahibi, hevâ-i nefis, şehvet ve diğer canlıları incitecek oyun ve tuzaklardan uzak yaratmıştır. Onun için onlara, hevâ-i nefis ve arzular arız olmaz. Onlar devamlı Allah'a ibadet içindedirler. Hiç yorulmadan O'nu zikrederler. Çünkü onlara yoracak zıtlıklar ve onları tefekkürden alıkoyacak ve dünyayı, zikir ve ibadete tercih etmelerine neden olacak arzular vermemiştir. Hevâ-i nefisle mücadele etmedikleri, dert çekmedikleri ve yorulmadıkları için, onlara cennetin nimetleri de verilmemiştir. Azaptan korunarak sürekli ibadet hali üzere bırakılmışlardır.

Hayvanlar, kuşlar ve haşerat ise, şehvetlerle çevrili olarak yaratılmışlardır. Gıdasını bulma, maişetini temin etme, nahoş ve zarar verebilecek şeylerden korunmaya yetecek bir marifet verilmiştir. Emir ve nehiyleri anlayacak, işlerin sonunu değerlendirecek bir akıl verilmemiştir. Onun için, cinlere ve insanlara haram kılınan şeyleri irtikap etseler de, onlara ceza terettüp etmez. İstedikleri gibi çiftleşme, insanların mal ve kanlarına tecavüz etme vb. hususlardan ötürü cezalandırılmazlar. Varacakları en son yer ise topraktır.

İnsanlar ve cinler ise, emir ve nehiyleri yüklenen ve işlerin neticelerini hesaba katan bir akılla donatılarak yaratılmışlardır. Bu, buluğ çağına erince gerçekleşir. Deli ve bunak gibi, Allah tarafından akılları alınan kimseler müstesnadır. İnsana fıtratlarına uygun olanı sevme, uymayan ve sıkıntı veren şeyden de nefret etme özelliği de vermiştir. Sonra da kendilerine verdiği akılla, nefsin çağırdığı şeylere karşı, nefsin huylarına rağmen mücahede etmelerini emretmiştir.

Öyle ise, hangi özelliklerde yaratıldığını ve sonra neyin emredildiğini düşün! Bütün huylarını ve özelliklerini değiştirip melek gibi olmakla mükellef kılındığını düşünerek tabiatının ve yaratılışının tersine dönüşmesini ve düşmanın (şeytan) susup, vesvese gücünün elinden alınmasını bekleyerek, ibadet ve taattan uzak durma. Üstelik bunu en doğru taat sayma gafletine de düşme. Kendi iddiana göre, ihlâsla amel etmek için ameli terk etmişsin ama ihlâsla amel etmemişsin.

“Niyetimi koruyamıyorum” diyenin sözü, “Allah’a ibadet etmek istiyorum, ancak, kalbime gelen hatarattan ötürü ihlâsla yapamamaktan korkuyorum” anlamına gelir ki, bu bir zaaftır. Fakat bu sözü tembellik, cimrilik, isteksizlik ve nefsin taata istekle yanaşmaması anlamında söylüyorsa, bu doğrudur ve caizdir. Ama bu kötü durumlardan ötürü nefsini övmemeli, ona Allah’ın verdiği dünya nimetlerini ve ahiretteki sevabını hatırlatmalıdır ki, istekle taata yanaşsın. Bu istek doğunca onunla Allah’ın rızâsını irade etsin ve kalbine göre riyâ vb. hataratı nefyetsin.

Allah Rızâsını Gözetmeksizin Bir Amele Başladıktan Sonra Pişman Olan Ne Yapmalı

Dedim ki,

“Kul bir işe başlıyor, ancak başlarken gayesi Allah rızâsı değildir. Halkın övgüsünü kazanma, tenkitlerinden korunma ya da ellerinde bulunan şeyden yararlanmaktır. Sonra, bu niyetinden ötürü pişmanlık duyuyor, henüz amelini de bitirmemiştir. Bundan sonra durumu nasıl olacak?”

Dedi ki,

“Her amel geçmişiyle ölçülmez. Eğer, başladığı nafilenin kabul olmasını istiyorsa, ona yeni baştan başlamalıdır. Meselâ, bir sürenin bir kısmını okuduktan sonra durumu anlar, süreyi baştan alır. Ama namaz, oruç, hac, böyle olmazlar. Çünkü insanlar namazda, değişik durumlardadırlar. Bazıları, bu ibadetleri de bırakmalı, demişler. Çünkü boşa gitmiştir. Yeniden başlamalı ve yaptıklarını tekrarlamalıdır.

Dedim ki,

“Neden ihram, iftitah tekbiri ve oruç niyetini özellikle saydın ve onlar bozulur demedin de, geri kalanına bozulur dedin?”

Dedi ki,

“Çünkü iftitah tekbir, namazın başlangıcı ve girişidir. Riyâ da kalbte olan bir keyfiyet olduğu için, iftitah tekbiri, ihram ve orucun niyetini ifsad etmez. Sanki şiirle namaza başlamış, kıblenin dışında bir yöne yönelmiş gibi olur. Onun için iftitah tekbiri fasid olmaz ama onun dışında kalanlar fasid olurlar.

Bir gurup da, “iftitah tekbirini, oruca niyeti ve ihramı da yenilemelidir” demişler. Çünkü her ne kadar bununla namaza giriliyorsa da, Allah rızâsı için yapmamış, halk için yapmıştır. Onun için hepsi fasid olmuştur. Allah rızâsı için yapılan istisna.

Bir başka gurup da şöyle demektedir: “İstiğfar edip, namaz, oruç ve hacdan geri kalanı tamamlamalı, geçmiş olan kısmı da saymalıdır. Çünkü ameller, hatimeleriyle değerlendirilir, o da namazını ihlâsla bitirmiştir. Nasıl ki, orucunu, haccını veya namazını riyâ ile bitirse boşa gidiyorsa, bu da onun tersidir. Çünkü kul, sadece Allah için tekbir getiriyor, kıbleye yöneliyor, rukû’ ve secde yapıyor. Eğer bunları başkası için yapsa kâfir olur. Allah için namaz kılıp, halkın övgüsünü beklese ve sonra pişman olsa, ihlâsla devam etmek şartıyla, yaptığı da geçerlidir. Çünkü siyahlık bulaşmış, sonra yıkanarak eski haline döndürülen beyaz bir elbiseye benzer. Aynen bunun gibi, iftitah tekbiri, kıraati, rükû’u ve secdesi hep Allah için olan birer ibadettirler.

Pişman olur, istiğfar eder ve gerisini ihlâsla yapmaya niyetlenirse, riyâ zail olur. Allah için yapma haline dönüşür, çünkü ihlâs vasfını almış ve Allah’a has kılınmıştır. Henüz ameli bitirmeden, yapmış olduğu kısım için de halkın övgüsüne karşı istiğna göstermiş, nefsine, onların övgüsüne kapılmaması için kızmış, cahillerden olmamak için pişman olmuş ve ameline başlamadan Allah’ı irade etmiştir. Ama amelini ihlâsla bitirmişse, dediğimiz gibi, ameller hatimeleriyle değerlendirilir.

Bütün âlimlere göre, namaz hiç bir amele benzemiyor. Ancak hacda, başlangıç için ihram daha kuvvetlidir. Onu bırakamaz. Çünkü ondan çıkmak, Allah’ın vacip kıldığı ve sünnetin öngördüğü şekliyle, ancak tavafla mümkün olmaktadır. Onun için onu tamamlamalı, riyâdan ötürü de pişmanlık duymalıdır. İhramdan çıkmasına gerek yoktur.

Dedim ki,

“Allah benim yaptığım hataları açığa çıkarmayıp arkadaş, komşu ve tanıdıklara sevdirse, onlar da beni övseler, kalbim de onların övgüsünü istemediğini ortaya koysa, bu durumun beni aldatan bir karışıklık olmasından korkmalı mıyım?”

Dedi ki,

“Bu iki anlama gelir: Birincisi; senin bu konuda gerçekçi olman, onların övgüsüne bel bağlamaman, senin hatalarını ortaya çıkarmadığı için Allah’a şükretmen ve onların övgüsünün sana hiçbir şey sağlamayacağını bilmen gerekir. Oysa sen, onların övgüsüne yaslanmışsın, nefsin bununla rahatlık hissetmekte, sen ise kalbinde, aldanmaktan hoşlanmamaktasın.

Bu böyledir. Çünkü nefis kulların övgüsünü almayı başarınca, o övgüde bir eksiklik olmadığı sürece, hiçbir şeye aldırmaz. O da bunu başarmıştır. Bu şu örneğe benzer. Adam, kendisine yetecek imkânlara sahiptir. Ayrıca ona yardım eden kimseler de var. Diyor ki, “ Allah’a tevekkül ediyorum, rızka pek önem vermiyorum!” Dışarıdan bakanlar da bu sözünde gerçekçi olduğunu,

inanç ve tevekkülünden ileri geldiğini zannederler. Oysa yeterli imkâna ve yardım eden kimselere sahip olduğu için itminan ve güven içindedir. Nefsi bu durumu ona, inanç ve tevekkül olarak kabul ettirmektedir.

Dedim ki,

"Bu iki durumun arasını nasıl kurtulacağız?"

Dedi ki,

"Öven kimselerin tamamı veya bir kısmının tavrında değişiklik olunca, sadece kendilerine hâkim olamadığın ve arız olduklarında da reddettiğin bazı hatarat dışında bir şey hissetmiyorsan, onların övgülerine önem vermediğinde sadık olduğuna inanabilirsin. Eğer nefis, onların övgülerine karşı müstağni olmasaydı, o övgüler ortadan kalkınca üzüntüde azalma olmazdı.

Tavırlarında değişiklik olunca üzüntüye kapılıyor, bundan dolayı gelen hataratı içinden söküp atamıyor ve kalbin onlarla uğraşıyorsa, bu nefsin onların övgüsüne dayandığına ve rağbet ettiğine bir delildir. Eğer öyle olmasaydı, üzülmezdi. Var olabilecek geçici bir üzüntüyü de Allah'ın vermiş olduğu akılla hemen reddederdi.

Dolaysıyla, elinden alınan şeyi sevmeseydin üzülmezdin. Sadece öyle olmadığın bir şekilde seni zan ederler diye, geçici bir üzüntü duyardın. Bu da kalbini meşgul etmezdi. Onların seni zikrettikleri halden de uzaklaşırdın ki, senin o hale sevindiğine inanmasınlar. Böylece yalandan özür dileme, yemin etme, sabahlara kadar düşünme zahmetinden de kurtulurdun. Onların senin günahından haberdar olduklarını bilirsen, Allah'ın bilmesinden çok, onların bilmesine üzülürsün. Neticede, bu suçtan daha büyük özürler ileri sürer, olması gerekenden daha fazla üzüntü ve inkisar duyarsın ki, onların kalblerinden, senin için zannettikleri veya inandıkları şeyi silebilesin.

Eğer nefsin, onların övgüsüne dayandığını bilmek isterse, tavırları değişince duyduğun üzüntüye bak. Çünkü bu üzüntü onların övgüsüne dayandığını gösterir. Tavırları değişmiyorsa nefsine, şayet övgü yerine seni tenkid etselerdi, bu duruma üzülüp üzülmeyeceğini sor. Şayet üzülürsen ve kalbine korku hakim olursa, onların övgüsüne dayanmış olduğunu bil. Şayet üzülmezsen, yine de nefsinin samimi olduğuna inanma. Çünkü onların tenkidine sebep olmayacak bir derecede üzüntüyü terk edebilir.

Bazen kul, övgüyle birlikte, insanların inandığı bazı şeyleri reddetmekte gerçekçi olabilir. Ama tenkitle imtihan edilirse, ihlâsını kaybeder. Bu durum çok görülmektedir. Bundan, öncelikle korkmalıdır. Çünkü kişi, halkın övgüsü kaybolunca üzülüyorsa, ihlâsında yalancı olabilir.

İnsanlar Devam Ettiremez, Dolayısıyla Allah'a Asi Olurlar Endişesiyle Bazı Nafileleri Terk Etme

Dedim ki,

"İnsanlar devam ettiremez, dolayısıyla Allah'a asî olurlar endişesiyle bazı nafileleri terk etmek mi evlâdır, yoksa devam ettirmek mi?"

Dedi ki,

"Sen bir adamın sana kötülük yapması zannıyla ibadeti terk etme konusunda mugalâta yapıyorsun. İki durumu bir araya getirmişsin. O adama kötü zan beslemiş ve seni Allah'a yaklaştıracak şeyi terk etmişsin. Bu arada bazı vecibeleri terk etmişsin. Belki, onları üzerim endişesiyle akrabalarını ziyaret etmekten de çekiniyorsun. Belki, onda gördüğün bir nahoş şeyi, sözünü dinlemez düşüncesiyle, reddetmekten çekinirsin. Sen de durumun böyle olmadığını bilmediğin için, reddetme, engel olma görevini yapmamış, ona da sû-i zanda bulunmuş olursun. Ama açıkça fasık olmuş biriyse, bu şekilde düşünmek mümkündür. Emir ve nehyi, fasıklığıyla birlikte kabul etmiş olur.

İlim sahibi olana bir şey emrettiğin zaman, hemen aksine deliller getirir. Sen de, kendi düşüncene göre, senin yüzünden Allah'a isyan etmesin diye, birçok nafileyi terk edersin. Eğer, iddianda doğru isen, aldanmış ve sû-i zan etmişsin. Şayet doğru değilsen, nefsini tenkit edilmekten korkutmuşsun. Nefis sana acıdığını ve nasihat etmek istediğini hayal ettirmiş. Halbuki sen, bu konunun dışında, hiç onlara acımıyorsun. Allah'a isyan ettiklerini bilsen de onlara kızmazsın. Oysa diğer konularda kızıyordun.

Sözü edilen sıfat, halka çok merhametli ve ebdâl olan enbiyaların sıfatıdır. Kendine bak bakalım, sen de halka her halinde o derece acıyor musun? Eğer öyle ise, acımayı yanlış kullanıyorsun. Çünkü sû-i zan seni, taattan alıkoymaktadır. Sen, ona acıyacağın konuyu, onun hakkında kesin olarak bilmiyorsun. Ancak bu iş, farz ve fazilet cinsinden sana bir eksiklik getirmiyorsa, onlara acıdığın ve şeytan onları aldatmasın diye terk edebilirsin. Ama onlara acıdığın zaman onlar zaten o işi yapıyorlar, sen de "bir fitneden ötürü onlardan yüz çevirmem" diyor ve ne fazilet ne de farzdan bir şeyi terk etmiyorsan, şeytan sana yapmak istediğini yapmış demektir. Hz. Peygamber'den şu olay nakledilmiştir: "Kendisi *itikâfta* iken Hz. Safiyye validemiz O'na uğrar. Beraber dışarı çıkarlarken iki kişiyle karşılaşırlar. Hemen Hz. Peygamber, "*bu yanımdaki Safiyye'dir*," der. Adamlar, "Ey Allah'ın Resûlü, biz senin hakkında hayırdan başka bir şey mi düşünüyoruz" dediklerinde Hz. Peygamber, "*Şeytan'ın size bir zan vermesinden korkuyorum*"[41] der. "Siz şüpheye düşmüşsünüzdür" demez.

İbrahim en-Nehai ve A'meş yolda birlikte yürümek isterler. İbrahim der ki, "A'meş, tek gözlüdür" diyorlar." A'meş "onlar günah, biz ise sevap kazanıyoruz, bize ne!" cevabını verince, İbrahim, "hem onların hem de bizim selâmette kalmamız daha uygun değil midir" cevabını verir.

Öyle ise, senin sevabını azaltmayan konularda, onlara acımanda bir sakınca yoktur. Ama onların kötülük yaptığını kesin bir şekilde düşünmemelisin. En çok olabilecek şey, tenkitten ve makamın düşmesinden korkmaktır. Akıllı kul bu konuda aldanmaz.

Uyulsun Diye Amelleri Açıktan Yapmak

Dedim ki,

"Bir işi, başkasına örnek olsun diye açıktan yapmak konusunda ne dersin? Yardım istendiği zaman, Ensar'dan birinin bir kese

altın getirmesi, onu görenlerin de yardım etmeye koşmaları gibi. Nitekim Efendimiz de, "*kim güzel bir çığır açarsa, ona uyanların sevabı kadar sevap alır*"[42] buyurmuştur. Namaz, hac, oruç, gazaya katılmak vb. ibadetler bu cinsten midir?"

Dedi ki,

"Sadaka konusundan örnek olma açısından insanlar birbirine yakın düşüncelere sahiptir. Çünkü sadaka acımak, iyilik yapmak ve düşkünün elinden tutmak demektir. Kul bunu açıkça yapınca, diğerlerini de teşvik eder. Ancak, sadakasıyla sadece Allah'ın rızâsını istediğinden gizleme endişesi duymadığını ve izhar etmekten de hoşlanmadığını tam bilinceye kadar açıktan yapması uygun olmaz. Aksine, bir taraftan gizliliğin büyük sevabını kaçırma ve sadece başkasına örnek olma noktasında, az bir sevapla yetinme ihtimal ve endişesi içinde bir taraftan da sadece sadaka sevabıyla yetinmeyip, ona bakarak verecek olanların sevabı kadar sevab almak için, onları da teşvik etme ve örnek olma düşüncesiyle izhar etmelidir.

Burada dikkat edilecek başka husus da var: Sadakayı alacak şahıs, açıktan verilmesinden rencide olacaksa, gizli vermek evlâdır. Çünkü mü'mine eziyet vermemek daha faziletlidir. "*Başa kakarak ve eziyet ederek sadakalarınızı iptal etmeyiniz"* (Bakara, 2/264) ayetinin anlamında ihtilafa düşülmüştür. Bazıları ayetin, "değişik zamanlarda 'falana sadaka verdim' şeklinde konuşursun, bu da onun kulağına gider ve üzülür. Bu durum sadakanın iptaline neden olur" anlamına geldiğini söylemişlerdir. Âlimlerin çoğunluğu ise, sadaka verdiğin kişiyi fiilinle rahatsız etmek anlamına geldiği görüşündeler. Eğer, niyet olarak, sadece örnek olmak için sadakayı Allah adına izhar etme gücünü kendinde bulamıyorsan, riyâ endişen olmazsa da, gizli vermen daha faziletlidir.

Efendimiz'den rivayet edilen şu hadisi duymadın mı? "*Yedi sınıf var ki, gölgenin olmadığı günde Allah'ın arşının gölgesinde gölgelenirler.*"[43] Diğerlerini saydıktan sonra, "*birisi de, sağ elinin verdiği sadakayı sol elinin duymadığı kimse,*" buyurdu. Başka bir hadiste de, "*sol elinden ne kadar çok gizlerse o kadar sevabı fazla olur. Ama örnek olması için açıktan verme gücünü kendinde bulan istisnadır*"[44] buyurmuştur. Şöyle bir hadis de rivayet edilmiştir: "*Gizli amel, açık amelden yetmiş kat daha faziletlidir*" Ama saydığımız hassasiyetler muvacehesinde gücü yeten için de, açıktan yapmak, gizli yapmaktan yetmiş defa daha faziletlidir.

Dedim ki,

"Açıklamaların üzerine kalbimin güç bulduğunu hissettim. Bunu istiyor ve Allah'tan daha çok sevab almayı arzuluyorum. Nefis ise, şeytanın (düşman) dürtülerinden ve hevâ-i nefisten kurtulamıyor, tartışmaya devam ediyor. Vicdanın bu konuda doğru olduğunu, nefsin ise aldattığını nasıl anlayacağız?"

Dedi ki,

"Nefsine dersin ki, "eğer, onlar farkına varmadan, onların yaptığı amelden sevap alsan, bunu sadece Allah'ın bilmesiyle yetinir misin?" Eğer, kalbin buna kanaat getirdiğini hissetsen, o zaman sadıktır. Aksi takdirde, aldatmaktadır; halkın övgüsünü almak amacıyla nefis, bunun açıktan verilmesini istemektedir, ama fazla sevab almak için, Allah rızâsı hedeflenerek bu işi yaptığın hissini vermektedir.

Dedim ki,

"Peki, oruç, namaz, hac ve gaza konusu da böyle midir?"

Dedi ki,

"İradesi güçlü olup, ameli bitirdikten sonra gelecek dürtüleri (hataratı) reddetme gücüne sahip kimsenin dışında, bunların izhar edilmesinin uygun olmadığı kanaatindeyim. Zaten genelde de izhar edilmiyor. Bazen şeytan böyle yapanın peşine düşer, bir gaflet anını bularak hataratıyla onu yere serer. Ama güçlü insanın, örnek alınsın diye, açıktan yapmasında bir zarar yoktur. İnsanlar, bu tür ibadetleri alabildiğine gizli tutmakta emrolunmuşlardır. Çünkü nefis çok aldatıcı, şeytan ise sürekli pusuda beklemektedir.

Bazen adam sesini yükselterek, gece, komşularını uyandırmak ister. Eğer adam, güçlü bir kararlılığa sahip, halkın övgüsü kendisine hafif gelen, onların bu sesle uyanıp amel etmeleri, Allah'tan beklediği sevaptan daha sevimli gelmeyen bir kimse ise, bunu yapabilir.

Gaza, zaten açıktan yapılan bir iştir. Gösteriş yapmama konusunda güçlü olan kimse, diğerlerine örnek olması için öne atılabilir ve ön safta çarpışabilir. Böylece onları da teşvik etmiş, ileri atılmalarını sağlamış olur. Bu daha faziletli bir iştir. Çünkü gizli olan bir şey açığa çıkarılmış değildir. Açık olan, açık yapılmıştır. Zaten bu makam açıktan yapma makamıdır. Düşmana saldırmak ve hamle yapmak kendisine basit gelen, Allah'ın riyâyı bertaraf etme gücü verdiği, orada kendilerine örnek olduğu kişilerce tanınan biri ise, durumunu gizlemeyip açıktan yapması daha efdâldir. Böylece düşmanla savaşa teşvik etmiş olur. Bununla da Allah yardım eder ve din aziz olur.

Arkadaşlarını Amele Teşvik Etmek İçin Bir Şeyler Anlatma

Dedim ki,

"Kişinin, arkadaşlarını amele teşvik etmek için, onlara bazı şeyler anlatmasına ne dersiniz?"

Dedi ki,

"Geçmişte bu şekilde davranan, Sa'd b. Muaz gibi salih kimseler bulunmuştur. O şöyle diyor. "İslam'la müşerref olduğum günden beri, kıldığım hiç bir namaz yoktur ki, ondan başkasını arzulamış olayım. Hiç bir cenazeye tabi olmadım ki, ona söylenenin dışında bir şeyi kendime söyleyeyim. Hz. Peygamber'in söylediği her sözü hak olarak bilmişim." Hz. Ömer de, "ister zengin ister fakir sabahlayayım umurumda değil. Çünkü hangisinin hakkımda hayırlı olduğunu bilmiyorum" derken, İbn Mes'ud da şunları söylemektedir: "Sabahladığım hal dışında bir halle sabahlamayı temenni etmedim. Hoşa gitmeyen iki şey, ölüm ve fakirlik, ne güzel şeylerdir! Hangisiyle imtihan edileceğim umurumda değildir." Hz. Osman, "Müslüman olduğum günden beri, ne şarkı söyledim, ne bir temennide bulundum, ne de Hz. Peygamber'le bey'at ettikten sonra sağ elimle zekerime dokundum" derken, Şeddad b. Evs şunları söyler: "Müslüman olduğum günden beri, şu cümlenin dışında, tenkit edilecek ve yerinde olup olmadığını araştırdığım bir söz söylemedim." O kölesine, "yemek tepsisini getir, yemek hazırlanıncaya kadar,

onunla oyalanalım," demişti. Süfyan b. Harb, ölümü yaklaşınca akrabalarına, "üzerime ağlamayın, ben Müslüman olduktan bu yana, garipsenecek bir iş yapmadım," demiştir.

Hz. Aişe, insanların faziletlilerinden olan Üseyd b. Hudayr'ın şöyle dediğini aktarır: "Üç hal var ki, onların dışında da olsam yine aynı hal üzere bulunurum. Bir cenazeyi takip ettiğim zaman, kendimin de oraya gideceğimi düşünüyorum. Kur'an okuduğum zaman ve Hz. Peygamber'i dinlediğim zaman." Ömer b. Abdülaziz de şunları söylemektedir: "Hiç bir zaman, Allah'ın benim için takdir ettiği bir kaza için, "keşke başka türlü olsaydı" demedim; hiç bir arzum da, Allah'ın takdir ettiği şeklin dışında ortaya çıkmadı."

Bu önderler bu şekilde konuşmuş ve hiç biri, söyledikleriyle hayır ve başkasını ibadete teşvik etmek dışında bir şey aklına bile getirmemiştir. Bu, ancak güçlü ve yaptığını sadece öncülük etsin, başkasına örnek olsun düşüncesiyle yapan, aynı zamanda riyâya girmeyen insanların harcıdır. Aksi takdirde, önderlik vasfını yanlış yerde kullanmış olur. Çünkü onların yaptığı örnek olmaktadır ve daha köklüdür. Bir âlim veya halife, kaba yün veya zahidlerin elbiselerinden bir elbise giyse, bir toplumda konuşsa, onları yaptıkları bir hayra teşvik etse, hemen bundan etkilenir ve uyarlar. Çünkü onların imamıdır ve uyulacak bir mevkidedir. Onun dışında, kimsenin ilim ve faziletini bilmediği veya çok az kişinin tanıdığı bir şahıs, aynı şeyi yapınca, uyulmadığını ve alaya alındığını görüyoruz.

Öyle ise, önder olmayan kişinin halk içinde bunu yapması uygun değildir. İmam olanın ise, güçlü bir iradeye sahip olması şartıyla, yapması normaldir.

O önder kişilerin, "*bizleri takvâ sahiplerine imam kıl*" (Furkan, 25/74) sözlerini duymadın mı? Yani bize uyulsun. Üstelik bu dedikleri söz üzerine Allah tarafından övülmüşler. Çünkü bununla, Allah'a çokça taat edilmesini istedikleri ortaya çıkmaktadır. Nitekim Hz. İbrahim (aleyhisselâm) de, "*gelecek nesiller içinde iyi nam bırakmayı, hayırla yad edilmeyi bana nasib et*" (Şuara, 26/84) demişti.

Avamdan biri bunu yapsa, alaya alınır. "Çirkin bir davranış, riyâkâr adam, dünyayı arzulamaktadır, ahmak, deli" vb. sözler söylerler. Çünkü onların önderi değildir ve ona bu gözle bakmamaktadırlar. Belki güçlü bir kararlılığa sahiptir, onları Allah'a taata teşvik etmek ve uyandırmak istemektedir. Önder veya bilinen biri olmayınca, güçlü bir kararlılığa sahip bile olsa, onları günaha teşvik etmiş olur. Onlara amelini ne kadar çok izhar etse veya anlatsa, yine de onların taata karşı ilgileri artmaz.

Öyle ise, mürid olan kula düşen, bu durumu bilmek ve her şeyi Allah'ın vazettiği şekilde, yerli yerine koymaktır.

Bazen kul halka, kendinden söz eder, onlar da onu riyâkârlıkla suçlarlar. Çünkü ona uymazlar. Bazı insanlara, akrabaları uymaktadır. Ama yakın komşularına bile bir şey dese veya açıktan bir amel işlese, uymazlar. Bazılarına komşuları da uyar ama açıktan zikir yaparak veya anlatarak ya da kaba yün elbise giyerek işi sokağa taşısa, uymazlar veya riyâkâr derler. Bazısı da var, kendi mahallesi ve sokağı uyar, ama avam halkın yapmadığı bazı şeyleri onlara izhar etse ve anlatsa, uymazlar ve harekete geçmezler. Halktan onu tanımayan bazıları, onu tanıyıp, ilim sahibi abid, faziletli bir kimse olduğunu öğreninceye kadar, ona karşı ileri gider ve su-i zanda bulunur, alaya alırlar.

İnsanlardan bazıları da var ki, bir şeyi açıktan yaptıkları zaman, halk da onu tanıyınca veya zaten tanıyorsa, yanlarından geçince, "bu halife çapında bir kimsedir, çok meşhur bir muhaddis, halk tarafından bilinen bir müftüdür" diyorlarsa, bu şahıs, -daha önce görmeseler bile- adını duyan herkese önder gibidir, ona boyun eğer ve kendisinden gördükleri hayırlara uyarlar. Hatta avamdan bazılarının, meşhur âlimlerin, ibadetle temayüz etmiş şahsiyetlerin ve fazıl kimselerin, hatalarına bile uyduklarını görmüşüzdür. Bunların hatalarına bile uyulduğu halde diğerlerinin doğrularına uyulmuyorsa, hayırları nasıl izhar ederler?

Akıllı mürid, Allah'ın onu halk nazarında nereye koyduğunu bilen, buna göre güçlü olduğu zaman bile, uyulması gayesiyle neyi ne ölçüde izhar etmesi gerektiğini iyi hesaplayan; niyeti iyi, kararlılığı güçlü, halkın övgüsüne değer vermeyen biri şahıs olsa bile haddini aşmayan kimsedir.

Bu konuda Hasan'dan şu sözler rivayet edilmiştir: "Adam var ev halkının imamıdır, adam var mahallesinin imamıdır, adam var genelin imamıdır." Sünnette, kendi selâmetleri için bazı şahıslara, gizli amel yapmaları tavsiye edilmiştir. Çünkü gizlilik amel edenleri daha iyi koruduğu gibi, birçok dürtülere (hatarâta) maruz kalıp, onları kabul etme tehlikesinden de daha uzaktır. Hasan'dan şu sözler de aktarılmıştır: "Müslümanlar bilirler ki gizli amel, daha çok korur." Akıllı müride, nefsini aldatması ve onu deneyecek türden işleri izhar etmesi yakışmaz. Selameti iltizam etsin. Onun durumu, boğulmakta olanları kurtarmaya giden, ama onların boynuna sarılmalarıyla kendisi de boğulan adamın durumuna benzer. Keşke, suda boğulan gibi olsa! Bazıları neticede Allah'ın gazabına maruz kalmaktadırlar.

Kararlılığı güçlü olan, riyâyı kabul ettirmek için gelen şeytanın dürtülerini kolayca geri çeviren, ameli izhar etmesine sadece Allah rızâsı neden olan veya kendisi istemediği halde ameli ortaya çıkan ve kendisinin de, ameli ortaya çıkmasına rağmen gizlemeye çalışan; onu bu işe, Allah'ın bilmesine kanaat getirmeme değil, amelinin sevabıyla yetinmemenin neden olduğu, izhar etmekle başkasını da teşvik edip ayrıca sevap almayı gaye edinen kimse, iki kat sevap alır. Kişi, uyulan şeyleri aşıp uyulmayan şeyleri de izhar ederek haddini aşmaması şartıyla, büyük sevap alır.

Âlimler bu konuda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, ister önder olsun ister olmasın, amelin gizli olanı daha hayırlıdır, ama açık olan amel, önder olanlar için diğerlerine nazaran daha hayırlıdır, demişlerdir. Bazıları da, önder olmayanlar için gizli amel, açık amelden hayırlı, önder olanlar için ise, açık amel daha hayırlıdır, demişlerdir. Şayet önder olanlar için açık amel daha hayırlı olmasaydı, Hz. Peygamber ona teşvik etmezdi. Başkalarının da onlara uyması için, onları teşvik etmiştir. Bu ise ancak alenî yapılan işlerde söz konusudur.

Onları bu incelikten ötürü açık amele teşvik etmiş ve hem kendi yaptıklarının hem de onlara tabi olanların sevabı kadar sevap alacaklarını müjdelemiştir. Bu, riyâ için değil daha fazla sevap almaları için, onları gizli amel etmekten, açık amel etme seviyesine çıkarmayı hedeflediğinin delilidir. Onlar daha önce, gizli amel yapana sadece amelinin sevabı olduğunu biliyorlardı. Bu, önderler için açık amelin daha hayırlı olduğunu göstermektedir.

Bir hadiste, "*gizli yapılan amelin açıktan yapılan amelden yetmiş defa, açıktan yapılan amelin de gizli yapılan amelden, uyulması şartıyla, yetmiş defa, bazen de sayılmayacak derecede, daha faziletli olduğu bildirilmiştir.*"[45] Bir başka hadiste de,

"Kim güzel bir çığır açarsa, kıyamete kadar ona uyanların sevabı kadar sevap alır"[46] ifadeleri bulunmaktadır. Evet, bazen adam bir çığır açar, kıyamete kadar ona uyulur.

Gizli Amel Etmek

Dedim ki,

"Gizli amelin fazileti anlattığınız gibi olunca, bizler de önder olma seviyesinde olmayınca, sadece gizli amel etmemiz gerekir demektir."

Dedi ki,

"Bu, şeytanın bir galatı ve hilesidir. Çünkü Yüce Allah, hem gizli hem açık ameli överek şöyle buyurmuştur: "*Sadakaları açıktan verirseniz ne güzel! Eğer onları gizleyerek fakirlere verirseniz, sizin için daha iyidir ve sizin günahlarınızdan bir kısmını kapatır.*" (Bakara, 2/271) "*Mallarını gece gündüz, gizli ve açık (Allah yolunda) verenlerin mükâfatı Rableri yanındadır.*" (Bakara, 2/274)

Öyle ise, gizlilik açık yapmaktan daha faziletlidir. Açıktan yapmak ise, hiç yapmamak ve boş durmaktan faziletlidir. İmkân olunca gizli yapmalı, olmayınca, ihlâsla birlikte yapılan açık amel, ameli terk etmekten daha faziletlidir.

Dedim ki,

"Bazı önder şahsiyetler, bilinmekten ve hayırla bile olsa, meşhur olmaktan hoşlanmamışlar. Meselâ, onlardan olan İbrahim en-Neha'î'nin yanına bir adam girmek için izin istedi. O bu sırada Kur'an okuyordu. Hemen sayfaları kapattı ve "bu adam benim her saat Kur'an okuduğumu bilmesin" dedi. Yine onlardan olan İbrahim et-Teymî şöyle diyor: "Konuşma hoşuna gidince sus! Sükût hoşuna gidince konuş!" Hasan da, "onlardan biri, yoldan geçenlere eziyet verici bir şeye rastlasa, meşhur olur endişesiyle, kaldırmaz," der. Bazılarının ağlaması geldiği halde onu yutar ve bunu gülmeye çevirir. Birisinin yanında ziyaretçileri geceleyince, şöhretten endişelendiği için, gece ibadetini terk etmiştir. Bunlara ne dersin?"

Dedi ki,

"Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun, onlar gerçekten birer önder idiler. Hepsine uyulabilir. Bazıları, diğerlerine nazaran, bazı hallerde daha güçlüdürler. Eğer fazileti soruyorsan, ben sana onu haber vereyim. Faziletli olan, güçlü olup riyâyı nefyeden ve Allah'ın kendisine açtığı hayır kapısını terk etmeyendir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: "*Sana bir hayır kapısı açılınca, onu fırsat bil ve faydalan.*"[47]

Aktardığımız hadisler, güçlü olanları desteklemektedir. Zayıf olanlar da, amele karşı tembel değiller, ihlâs ve selâmeti istemektedirler. Diğerleri onlardan daha güçlü olmakla beraber, Allah'ın bunları da o sevaptan mahrum bırakmayacağını ümid ederim.

İbrahim en-Neha'î'nin Kur'an'ı gizlemesine gelince, rivayet edilir ki, İbn Abbas Kur'an okurken yanına bir adam girdi. İbn Abbas, "yarın gel, bugün cüzümü okuyorum" dedi. Hz. Osman, "Rabbimin bana gönderdiği nameye bakmadan üzerimden bir gün geçmesinden utanırım" der ve her gün Kur'an okurdu.[48] Abdurrahman, Hz. Ömer'in yanına girince, zeval vaktinde namaz kıldığını gördü. Hz. Ömer ona, "bu benim geceden kalan virdimdir," dedi. Ebu Cehil'in oğlu İkrime, Kur'an okur, sonra ağlayarak yüzüne sürer ve "Rabbimin kelâmı, Rabbimin kelâmı!" derdi. Bunu kendisinden rivayet eden, olayı bizzat görmüştür.

İbrahim et-Teymî'nin sözü ise, birisi zayıf diğeri sahih olmak üzere iki anlama gelebilir. Zayıf olanı, kullara verilen emirlere aykırıdır. Her ne kadar bazıları, ihlâsa olan sevgilerinden ötürü, nefislerine karşı bununla mudarat (bir nevi nefsi aldatma) yapıyorlarsa da, diğer görüş daha kuvvetlidir. Sahih olan anlamı şudur: Adamın, şu şu yemekler hoşuma gider, dediği gibi, haram, anlamsız veya fuzûli konuşmadan ötürü nefis haz aldığından konuşma hoşuna gidiyorsa, o zaman dediği sahih olur. Kullar da bununla emrolunmuşlardır. Sükût da böyledir. Meselâ, tembellikten ötürü nefis, zikretmekten veya halkın kendisine olan sevgisi devam etsin düşüncesiyle, gerçeği konuşmaktan kaçar da sükût ederse bu yanlıştır. O zaman konuş, nefsin hoşuna giden sükûtu terk et.

Bu şuna benzer: Her şeyi söyleme, ama her konuda da susma. Nefsin arzuladığı noktayı tesbit et ve ona muhalif davran. Çünkü hevâ-i nefs sadece dünyaya davet eder. Öyle ise, hem konuşmanda hem sükûtunda Allah'ın emrine uy. Şayet nefis, konuşma veya sükûtun üzerine halkın övgüsünü bekliyorsa, riyâ ve ucub açısından bunlar hoşuna gidiyorsa, aksini yap, konuşuyorsan sus, susuyorsan konuş.

Eğer, salih amel veya hayırlı konuşma açısından bir iş hoşuna gidiyorsa, kullar bunu terk etmekle emrolunmamışlar. Bunun Allah'tan gelen bir nimet olduğunu hatırlayıp, hevâ-i nefsin buna muhalif olduğunu düşünerek, tahdis-i nimet (nimeti hakkını verme) türünden, minnet duyguları içinde bu durumu itiraf etmelidirler. Ama halkın övgüsünden ötürü hoşuna gidiyorsa ve başlangıç kendini beğenme ise, riyâya düşme endişesinden ötürü susması evlâdır. Ya da, İbrahim'in dediği gibi, durumun aksi, yani susuyorsa konuşması, konuşuyorsa susması evlâdır. Ama başlangıç, Allah için ve ihlâsla olmuş, halkın övgüsünün hoşuna gitmesi daha sonra ortaya çıkmışsa, insanlar bunu terk etmekle değil, dürtüleri (hatarâtı) bertaraf etme ve salih ameli tamamlamakla emrolunmuşlardır.

Hasan'ın sözü ise, bazı zayıf kimseleri teşvik veya kendisini şöhret peşinde koşan biri zannedenleri reddetme gayesine matuftur. Ya da, bazen ihlâsı ortaya koymada zayıf kalan kimselerden aktarmadır. Bu söz ve aktarma ile halkı ikaz etmesi, ağlama ve eziyet verici şeyleri ortadan kaldırmaktan daha meşhurdur. Nefsini, vaaz etme ve fütüvvete soyundurmuştur. Bu hepsinden daha meşhurdur. Ancak, şöhret istemeye karşı, zahid davranmaya teşvik ve ikaz etmiştir. Kendinde bulduğu güçten ötürü, vaaz, zikir ve fütüvvet yolunu tercih etmiştir. Bu en meşhurudur.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) ve ashabı, cenazelere katılıyor, âlimler topluluk içinde ve mescitlerde nafile kılıyor, ilim ve zikir için toplanıyorlardı. Âlimler, bunu iş edinmişlerdi. Bütün bunlar, alenî amelin onu terk etmekten evlâ olduğunu göstermektedir. İbrahim en-Neha'î, daha meşhur ve daha yüksek başka şeyler de yapmaya güç yetiriyordu. Kendini fütüvvete vermişti, halk da onu meşhur etti. Hz. Osman'ın her gün Kur'an okuduğunu haber vermesi, İbrahim'in Mushaf'ı gizlemesinden daha faziletlidir.

Öyle ise gizlilik daha faziletlidir. Gizli yapma imkânı bulamayanın, ihlâs ve arız olan hataratla mücahedeyle birlikte, alenî yaptığı amel daha evlâdır. Aksi takdirde, şeytan hedefine ulaşır ve kul birçok ibadeti zayi eder.

Riyâ Endişesiyle Ameli Terk Etmek

Dedim ki,

"Riyâdan ötürü ameli terk edeyim mi, bu daha mı evlâdır?"

Dedi ki,

"Evet. Riyâ dürtüleri üç çeşittir ve üç halde olurlar. Biri amelden önce olur. Onunla beraber kalb, amelin Allah için yapılacağına inanmaz. Bu duyguya itaat edilmez; kalb Allah'a bağlanmadan ve bu duygu nefyedilmeden bu haliyle amel yapılmaz.

Hatarattan (dürtü) ikincisi de amelden önce olur, ama Allah için yapma duygusu da beraberinde bulunmaktadır. Bu halde amele başlanır ve o duygu nefyedilir. Üçüncüsü ise, ihlâsla amele başladıktan sonra ortaya çıkar. Bu nefyedilir ve kul ilk başladığı niyetiyle amelini sürdürür.

Dedim ki,

"Allah emrettiği halde, kulun terk etmesi gereken ameller var mıdır?

Dedi ki,

"Evet, vardır. Çünkü ameller iki kısma ayrılır: Oruç, namaz, hac, gaza, cihad, zikir, iyiliği emretme, kötülüğü nehyetme vb. genele hitap eden ameller. Kadılık, hilafet, valilik, müftülük ve halka dua etme görevi gibi özel olan ameller.

Bundan ötürü Hz. Ömer, Übeyy b. Ka'b'ı, "Müslümanların efendisi, Kur'an okuyanların efendisi" gibi sözlerle övmesine rağmen, görevi olmayan bir işte halk kendisine uyunca onu uyarmıştır. Hz. Ömer, kalkar vaaz eder ve hutbe okurdu. Ahiret işlerinde harcamak üzere, mal istemek de bu özel işlerdendir.

Avam halk, bunların terkiyle emrolunmuştur. Çünkü bu işleri, dünyaya meyletmeyen, tamahın onlara etki etmediği güçlü ve havastan kişiler yürütür. Onlara göre Allah korkusu, halkın korkusundan çok öndedir. İlimle elde ettikleri gerçek sabırla, dünyaya karşı sürekli bir zühd içindedirler. Düşmanın (şeytan) güçlü saldırılarını, Allah'ın onlara bahşettiği güçle reddederler.

Kim bunların yolundan şaşarsa, yaptığı amelden ötürü zararı menfaatinden çok fazla olur. Aynı zamanda bunları, hilafet ve imareti terk etmeyi ve onu istememeyi emrederken görürüz.

Hz. Peygamber'in Abdurrahman b. Semûre'ye söylediği şu hadis bunlardandır: "*Ey Abdurrahman, valilik isteme, çünkü dar zamanında, kendi bu işe talip olduğun için sana yardım edilmez. Ama sen istemeden verilirse yardım görürsün.*"[49] Ayrıca, "*valilik isteyeni tayin etmeyiz*"[50] buyurmuştur.

Namaz, oruç, gaza ve benzerlerinin peşine, hem zayıf hem güçlü olanlar düşmüştür. Bir gurup Hz. Peygamber'den, gazaya katılmak istediklerini belirttikten sonra, harcayacak bir şeyleri olmadığı için ağlamışlardı. Hz. Peygamber de bu istek ve davranışlarını övmüştür. Ama idareciliğe (imaret) bu şekilde bakmamış ve şöyle buyurmuştur: "*Siz imarete çok hırslısınız. Oysa onu hakkıyla alanın dışında, imaret kıyamet günü hasret ve pişmanlıktır.*"[51] Şu söz de O'na aittir. "*O yüksek mevki ne güzel sütanadır, fakat ondan ayrılmak da memeden fena bir ayrılıştır.*"[52] Ama namaz, oruç ve gazaya gösterdikleri hırsı kötülememiştir.

Hz. Ebubekir, Rafi b.Umeyr'e, "iki kişiye bile başkanlık yapma" demişti. Kendisi halife seçilince Rafi ona, "bana iki kişiye bile başkan olma demiştin, ama sen bütün ümmet-i Muhammed'e halife oldun?" deyince şu cevabı verdi: "Evet, sana yine de aynı sözü söylüyorum. Bu işte adil olmayana Allah'ın lâneti olur. Hz. Peygamber vefat edince, arkadaşlarım beni rahat bırakmadılar." Rafi diyor ki, "ben özrünü kabul edinceye kadar bana özrünü anlattı."

Hz. Ömer de, "kim bu halifeliği, sorumluluğu ile birlikte benden devralır? Ne kadar arzu ediyorum!" diyordu. Çünkü bu konuda Hz. Peygamber şunları söylemişti: "*İster on kişiye valilik yapsın, her vali kıyamet günü elleri boynuna bağlı olarak getirilir. Ya adaleti onu serbest bırakır ya da zulmü onu o halde terk eder.*"[53] Hz. Ömer bir adamı vali olarak tayin etmişti. Adam "ey mü'minlerin emiri, beni halka tanıt!" deyince Hz. Ömer, "otur ve bu işi gizli tut" cevabını verdi. (Ondan valiliği geri aldı.)

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) bir adama valilik vermeyi düşünmüş ve bunu kendisine de söylemişti. Adam, "ya beni vali yap ya da vazgeç" deyince, "*sen otur!*" dedi.[54]

En çarpıcı örneklerden biri de Ömer b. Abdülaziz'dir. Halife seçildiği gün, cübbesini yerde sürükleyerek gözyaşları içinde minbere çıkmıştı.

Kadılık da böyledir. Hz. Peygamber'in şu sözünden ötürü insanlar sürekli bundan korunmuş ve kaçmışlardır: "*Kadılık üç çeşittir: İkisi ateştedir, biri de cennettedir*"[55] "*Kadılığa tayin edilen, bıçaksız boğazlanmış demektir*."[56]

Dünya da böyledir. Yetecek miktarda elde edilmelidir. Fazlasından nehyedilmiştir. Haram olduğu için değil, ancak ebdâl zahitler ile Allah ve Allah'ın günleri (kıyamet ve hesap günü) hakkında bilgi sahibi olanların dışında, kimse onun kötülüklerinden kaçınamadığı için böyle denilmiştir.

Hasan'dan bir adamın yiyecek istediği ve bununla yetindiği, bir diğerinin fazla istediği, fakat fazlasını tasadduk ettiği, bunlardan hangisinin daha iyi yaptığı sorulunca, şu cevabı verdi: "Yetinen daha faziletlidir." Çünkü dünyayı istemekle birlikte, selâmette kalmak çok zordur. Onu terk etmek de bir zühttür. Ama Allah'a yakınlık için istenmesi istisnadır. Dünyanın fitnesi ve kalbi meşgul etme özelliğinden ötürü, onu isteyince, Allah'tan uzak kalmaktan korkmuşlardır.

Ebu Derda' şöyle diyor: "Şam mescidinin yolunda durup her gün ticaretle elli dinar kazanarak onu tasadduk etmek bile hoşuma gitmez. Ben alışverişe haram demiyorum ama ticaret ve alış verişin onları Allah'ın zikrinden alıkoymadığı kişilerden olmak istiyorum." Başka bir zaman da şu sebebi ileri sürmüştür: "Beni zikirden alıkoymasın diye." İkisi aynı anlama gelir.

Şöyle devam ediyor: “Ben Hz. Peygamber’in bi’setinden önce tüccardım. Müslüman olunca, ticaret ve ibadeti beraber yürütmek istedim. Fakat ikisini bir arada yapamadım, ticareti terk ettim. Kişi zikirden alıkonmadıkça ticaret yapması kolay değildir.” Ebu Derda’, “her gün elli dinar kazanıp onu Allah yolunda tasadduk etmek hoşuma gider ve bu beni zikirden de alıkoymaz ve meşgul etmez” dememiştir.

Müslümanlar halife, vali veya kadı olan ya da fütüvvet ve dua göreviyle halkın işlerini gören kimselerin en faziletli kişiler olduğunda icma’ etmişlerdir.

Bu konuda şu rivayetler aktarılmıştır: “*Adil olan imamın bir günlük icraatı, halktan bir adamın yalnız başına yaptığı altmış yıllık ibadetten daha hayırlıdır.”*[57] *“Hidayete çağıran kimseye, aldığı sevabın yanı sıra, uyan kimselerin sevabı kadar sevap verilir”*[58] *“Adil imam cennete girecek ilk üç sınıftan biridir.”*[59] *“Üç kişinin duası reddedilmez. Adil imam bunlardan birisidir”*[60] *“Kıyamette bana en yakın oturacaklardan biri de adil imamdır.”*[61] Hz. Muaz’a şöyle buyurmuştu: *“Bir adamın seninle hidayete ermesi dünya ve içindekilerden daha hayırlıdır.”*[62]

Adil olup isabetli hüküm veren sürece, kadılık da böyledir. Ebu Bureyde, Hz. Peygamber’in, adil olup isabetli hüküm veren kadının cennette olduğunu söylediğini, aktarmaktadır.

Güçlü olan kişinin, bozulmayıp elde ettiğini tasadduk etmesi şartıyla, dünyayı istemesi konusunda ihtilafa düşülmüştür. Bir gurup, terk eden daha zahid ve faziletlidir derken, başka bir gurup, selâmette kalıp tasadduk edince, terk edenden daha faziletlidir demişlerdir. Çünkü başkasının elde edemediği ameli o elde etmiştir. Sevap alması için namaz ve oruç istendiği gibi, bu da istenir. Selâmette kalmaz endişesiyle de terki istenir.

Kulun Halkın Sevgisinden Dolayı Sevinmesinin Ölçüsü

Dedim ki,

“Halkın kendisini sevmesinden hoşlanmak caiz mi?”

Dedi ki,

“Bizzat bir taat üzerine halkın seni övmesini isteme, sadece Allah için yap ve başkasının övgüsünü kabul etme! Ama halk nazarında övülen bir taat üzerinde değil de, ayrıca seni sevmelerini istiyorsan, onlar da Allah’ın senin hatalarını örtmesinden ötürü, seviyorlarsa bunda bir sakınca yoktur. Çünkü seni bir taat üzerine sevmiyorlar. Ancak senin faziletini öğrenmiş sonra da seni kalbleriyle sevmiş, sana saygı göstermiş, sana hizmet etmişlerdir. Allah’ın taatı üzerine bunu istemen caiz olmaz.

Dedim ki,

“Hz. Peygamber’in şu hadisine ne dersin? “Adamın biri O’ndan, “bana öyle bir şey söyle ki, onu yapınca hem Allah, hem de insanlar beni sevsin,” diye istekte bulundu. O da şu cevabı verdi: “*Dünyaya karşı zahid ol ki, Allah seni sevsin, dünyanın geçici metaını insanlara bırak ki, onlar da seni sevsin.*” Başka bir sözünde, “*Dünyada zahid olsan, hem Allah hem de kullar seni sever,*” buyurmuştur.[63]

Dedi ki,

“Efendimiz, ne doğru söylemiştir! Çünkü Allah’ın nefret ettiği dünyayı terk etse ve Allah’ı arzularına tercih etse, Allah onu sever. Halkı nefsine tercih eden kişinin, halk tarafından sevilmesine bir engel olmayınca, Allah’ı tercih edenin de O’nun tarafından sevilmesine engel yoktur.

Dünyaya karşı zahid olan, ne kimseye eziyet eder ne de yük olur. Böyle olanı da halk sever. Allah onların kalbine sevdiği kişiyi sevmelerini ilka eder. Adam, “bana öyle bir şey söyle ki, bununla Hakk’ın ve halkın sevgisini isteyeyim,” dememiştir. Hz. Peygamber de, “dünyada zahid ol ve bununla Hakk’ın ve halkın sevgisini iste,” cevabını vermemiştir. Sadece Allah rızâsı için zahid olmasını söylemiş ve Allah’ın onu seveceğini ve doğruluğundan ötürü de halka sevdireceğini bildirmiştir. Çünkü ona, sadece Allah’ı arzulamasını bildirmiş ve halkın eza ve cefasından nasıl uzaklaşacağını haber vermiştir. Bu durum halk tarafından sevilmesine engel değildir.

Dedim ki,

“Bu hadis-i şerifte hem Efendimiz hem de soru soran, halkın sevgisini kazanmaya teşvik etmiş olmuyorlar mı?”

Dedi ki,

“Allah için sadık olduktan sonra, O’nun katından olan sevgilerine rağbet etmekte bir sakınca yoktur. Görmüyor musun ki, “dünyaya karşı zahid ol” denilmiştir? Oysa onların övgüsü rağbet edilecek en büyük dünyalıktır. Onların övgüsüne karşı zahid olmak ise, dünyaya karşı en büyük züht tür. Böylece, halkın övgüsü dâhil olmak üzere, dünyadaki her şeye karşı zahid olması istenmiştir. Ancak o zaman Allah onların kalbine, ona karşı sevgi yerleştirir. Bununla birlikte, taata mukabil, halkın övgüsünü istemeyi nehyeden haberlerle zıtlaşmayacak münkatı’ bir hadistir.

Bazı Günahlarının Halk Tarafından Bilinmesi Durumunda Üzülmenin Ölçüsü

Dedim ki,

“Halkın bazı günahlarıma muttali olması durumunda üzülmem doğru olur mu? Çünkü neredeyse bu durumda üzülmeyen kimseyi görmedim?”

Dedi ki,

“Üzülme, tabii (beşeriyet gereği) bir haldir. İnsan tabiatına muhalif bir şey ortaya çıkıp da nefs bunu anlayınca, üzülme ortaya çıkar. Tabiat, fiil, söz, vb. durumlardan, uygun olup muhalif olmayan huyların toplamı demektir. Üzülme ortaya çıkanca, ya doğruluk ve ihlâs ya da riyâ ve yalanla beraber olur. O zaman şeytan ve nefis, değerinin düşeceği, şahadetinin kabul edilmeyeceği, kendisine karşı iyilik ve saygının kaybolacağı endişesini ileri sürerler. Bu endişeyi kabul eder ve bundan ötürü

üzülürse, üzüntüsünü, dininde eksiklik meydana getirecek bir şekilde kullanmış olur.

Şayet korkusu, Hz. Peygamber'in, "*Allah kimin hatalarını dünyada açığa çıkarmamışsa onu ahirette de koruyacaktır*,"[64] hadisinde ifade edildiği üzere, kıyamet günü korumasını kaldırılıp rezil olmasından ileri geliyorsa veya tabiatına aykırı bir şeyle imtihan edildiği için, onunla uğraşıp, aklının Allah'ı unutmasından endişe ediyorsa, ihlâslı ve doğru bir üzüntüdür.

Bu iki durumdan biri yoksa ve tabiatına aykırı olan üzüntüyü terk ederse, ona bir zarar vermez. Halkın bilmesi değil de, Allah'ın bilmesi asıl üzüntü ve meşguliyet sebebi ise, bu tercih edilen bir davranıştır. Ama Allah'ın bilmesi değil de halkın bilmesi onu üzmüş ve meşgul emişse, işte asıl hüsran bundadır.

Allah Bilse Bile Günahları Halktan Gizlemek

Dedim ki,

"Allah'ın bildiği günahı halktan gizlemenin anlamı nedir?"

Dedi ki,

"Kul için evlâ olan, halk tarafından bilinen hayırların dışında, bir şeyi halktan gizlememektir. Gizlisi de açığı gibi olmalıdır. Hatta daha fazla... Hz. Ömer bir adama, "amelin açık olanına dikkat et" dedi. Adam, "açık olan amel nedir?" deyince ona şu cevabı verdi: "Onu yaparken birisi seni görünce, utanmadığın ameldir."

Ebu Müslim el-Havlanî de şöyle diyor: "Hanımıma yaklaşma ve def'-i hacet dışında, halkın muttali olmasından endişe edeceğim bir iş yapmadım!"

Ancak sadık olan bir kimse, bir günah işlemekle imtihan edilince, riyâya girmeksizin utancından, Cenab-ı Hakk'tan aktarılan, günahların açığa çıkarılmasını sevmediğine dair sözden ve Müslümanların üzerinde icma ettiği, "kim günahını söylerse artık onun günahları örtülmez " şeklindeki kaideden ötürü, bunu gizler. Bu Allah katında, Allah'ın örtmesiyle ile örtülmekten daha önemlidir.

Mürai olan, verâ' sahibi olmasından ötürü övülsün ve Allah'tan korkan biri olarak bilinsin diye örter. Oysa verâ' sahibi değildir, halka karşı gösteriş ve riyâ içindedir. Ne Allah'a karşı verâ'ı var ne de halktan utanmaktadır.

Utanılması Müstahab Olan ve Mekruh Olan Hususlar

Dedim ki,

"Hemen herkes çok hayâ (utanma, sıkılma) sahibi olduğunu söylüyor. Riyâkâr ve ikiyüzlü kim varsa hayâ sahibi olduğunu iddia ediyor; sadık olanlar da aynı şekildedir. Hayânın zaaf yanı ve hayırlı olanı var mıdır?"

Dedi ki,

"Hz. Peygamber'den aktarıldığı gibi, hayânın tamamı hayırdır.[65] Hayâda zaaf var diyenler, bunu bazı kitaplardan aktarıyorlar ama ne olduğunu anlayamadım.

Reşid b. Ka'b, İmran b. Hüseyin'e, "hikmette zaaf var deniliyor" deyince, İmran kızmış ve "vallahi bugün size hiç bir hadis aktarmayacağım. Ben size Hz. Peygamber'in sözlerini aktarıyorum sen zaaftan söz ediyorsun. O'ndan olan daima evlâdır. O şöyle diyor: "*Hayâ, imandan bir şubedir.*"[66] "*Allah, hilim sahibi ve hayâlı kişiyi sever.*"[67]

Hayâ, güzel tabiatın bir işlevidir. Allah bunu dilediği kullarına verir. Hem isyankâr hem muti' bundan yararlanır. Muti' olan, sıradan bir insan olmaktan uzaklaşır; fasık olanın ise, fıskı ve rezilliği bir araya gelmez. Bu konuda şu hadis rivayet edilmiştir. "*Asi olanlar, hayâyı terk edip günahları ortaya çıkınca, onların halini değiştirmeyin. Allah, özeli ve geneli peş peşe getirmiştir*"[68] Hz. Ebubekir'in (radıyallahu anh) rivayetinde ise şu ifadeler var: "*Kötülük yaygınlaşır insanlar da onu değiştirmezlerse, hepsini kapsayan bir azabın gelmesi yakın demektir.*"[69]

Ümmü Seleme, "*aramızda salih kimseler olmasına rağmen helâk olur muyuz, ey Allah'ın Resulü?" deyince, Hz. Peygamber, "evet, kötülük yaygınlaşıp değiştirilmezse*"[70] cevabını verdi.

Öyle ise hayâ güzel tabiatın bir işlevidir. Şeytan hayâ anında riyâya çağırır. Kul ona itaat edince, riyâya girer; hayâya devam ederse doğru olur. Önce hayâ duygusu kalbine doğar, sonra şeytan riyâyı ileri sürer, o da onu kabul eder. Hayâdan riyâya intikal edince, mürai olur.

Bazen hayâ onu, sadece Allah rızâsı için davranmaya yöneltir, buna ihlâs da eklenir. Şayet bir işi hayâdan ötürü yapar veya ne riyâ ne ihlâsı hatırına getirmeden o işi terk ederse, Hz. Peygamber'in şu sözünden dolayı, bu çok hayırlıdır: "*Hayânın tamamı hayırdır ve imandan bir şubedir.*"[71]

Hayâ, ister sıradan bir insanda olsun, ister din veya dünya ile ilgili olsun, fark etmez. Bu şuna benzer: Bir şahıs, iki adama gelerek, birinden borç veya karşılıksız para ister. Birinin kalbinde hiç hayâ yoktur. Nefsi vermeye yanaşmayınca hemen reddeder. Diğerinin nefsi de istenen malı vermeye yanaşmaz, ama hayâsı, cimrilik gösterip isteyeni reddetmesine engel olur. Reddetmeden duraklar, isteneni yerine getirmeye yönelir, bu sefer şeytan ve nefis yolunu keser ve "istediğini ver ki, "ne cimri adam!" demesinler veya seni övsünler ve saygı göstersinler ya da ver ki, daha büyük bir karşılık alasın," derler. Adam da buna inanır ve verir. Şüphesiz tabiatındaki hayâdan ötürü bunu vermiştir.

Başka bir adam da, nefsinin vermeye yanaşmadığı bir şeyi ister, tabiatındaki hayâdan ötürü onu reddedemez. O anda riyâ duygusu baş gösterir, hemen reddederek, "hayır, sadece Allah rızâsı için veririm" der. Veya hayâ ile nefsin vermeme isteğini reddedince, hemen Allah'ın sevabını hatırlar ve onu arzular. Eğer hayâ olmasaydı isteyeni reddedecek, Allah için verme niyetinin ortaya çıkmasını beklemeyecekti.

Şayet vermekle, tabiatına hayâ duygusunu yerleştirip onu, sevap istemediği gibi aynı zamanda utanmayan kimsenin tabiatında yaratmadığı için Allah'a, şükretme niyetini taşıyor ve ihlâsla yapıyorsa -ki, Allah buna layıktır- sevap alma niyeti ile vermesi durumunu da artık sen düşün?

Başka biri, bir şeyler istiyor. Bu istek karşısında adamda sahip olamadığı bir hayâ duygusu baş gösteriyor. Verme kararlılığıyla doluyor, riyâ duygusunu kabul etmiyor, ama sevabı da hatırlamıyor. Bunun azı şudur: Adam, terğib veya terhip için verir, yapar veya terk eder. Eğer, isteyene bu hayâ üzerine verirse veya vermesi uygun olmayan şeyi, bu hayâ üzerine vermezse, riyâ karışmadığı müddetçe, bu davranış güzel bir ahlâktan gelen bir hayırdır.

Hayâyı, Allah rızâsını ve sevabı bir araya getirmek daha faziletlidir. Çünkü hayâ güzel bir haslettir, herkese verilmediği gibi ancak şekî bir kalbte bulunmaz. Bu konuda şu hadis rivayet edilmiştir: "Yemenli bir adam, Hz. Peygamber'in yanında bir şey (bir rivayete göre içki) içmek istedi. İçerken elbisesiyle gizledi. Bir adam, "bu nedir?" deyince, Hz. Peygamber, "*bu hayâdır, Allah onu bazılarına vermiş bazılarına vermemiştir."*

Bu duygu galeyana geldi mi, onunla beraber ya ihlâs veya riyâ olur. Ya da ihlâs veya riyâ olmaksızın, hayâ ile iş yapılır. Her riyâkârın hayâ ile oyalanması mümkündür.

Bazı müridler, hayâ sahibi olduklarını zan ediyorlar, oysa riyâkardırlar. Bazı farzları zayi etmekten utanmazlar, ama bazı mubahları terk etmekten utanırlar. Meselâ, halkın nazarında huşû' sahibi olarak görülmez ve hafifliğe sebep olur düşüncesiyle bir işte acele etmezler, riyakârane az gülerler.

Bazen halktan utanarak bir iş yaparlar, ama bu konuda Allah utanılmaya daha layıktır. Bu, bir hayırdan daha faziletli olan diğer bir hayra benzer. Müslüman bir yaşlıdan, kötü bir hareket görüp ona engel olmak istemesine rağmen, yaşlılığından utanarak vazgeçen adam gibi… Yaşlıdan utanmak ve ona saygı göstermek bir hayırdı. Ama yaşlıdan utanılsa bile, bu hayır onu, kötülüğü men etmekten alıkoymamalıdır. Yaşlılara ikram, dinden olan güzel bir ahlâktır. Hz. Peygamber, "*Müslüman yaşlıya saygı, Allah'a saygı türündendir*"[72] buyurmuştur.

Allah rızâsı için yerine getirmek üzere emirleri zayi etmeyip Allah'tan utanmak ise evlâdır. Eğer utanacaksa, Allah'tan utanmayı halktan utanmaya tercih etmelidir.

Sana anlattığım hayâyı iyi anla! Çünkü insanlardan birçoğu bunu karıştırmakta ve hayâ üzerine yalan söyleyerek, bunu hayâ saymaktadırlar. Arkasından riyâ gelmeyen hiç bir hayâda beis yoktur. Elbise ve bedeninin kirliliğinden utanma vb. konularda, riyâ olmadıktan sonra bir beis yoktur.

Kulun Müslümanların Tenkidinden Hoşlanıp Hoşlanmaması

Dedim ki,

"Müslüman'a, Müslümanların tenkidinden hoşlanmaması yakışmaz mı?"

Dedi ki,

"Yakışır. Ama hoşlanmamanın çeşitleri var. Bazen, onların tenkidi Allah'ın tenkidine delil olur endişesiyle hoşlanmaz. Çünkü Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) "*Siz, Allah'ın yeryüzündeki şahidlerisiniz*"[73] buyurmuştur. Bu durum, tenkit edenler tenkitlerinde zülüm yapmayıp yalan söylemedikleri şartıyladır. Bazen, kalbini etkiler ve Allah'a ibadetle meşgul olmaktan alıkoyarlar diye, hoşuna gitmez. Ya da, Allah'ın helâl kılmadığı bir düşünce veya davranışta bulunur da günahkâr olur düşüncesiyle hoşlanmamaktadır. Ya da bu tenkitleriyle Allah'a asi olurlar diye onlara acımakta ve tenkitlerinden hoşlanmamaktadır.

Bundan daha az olan, mubahtır. O da, tabiatına aykırı olduğu için tenkitlerinin onu üzmesi veya ona ağır gelmesi nedeniyle hoşlanmamasıdır. Duyduğu nahoş sözlerden ötürü üzülmemesi mümkün değildir. Tabiatının gereği olarak, duyduğu bu tür sözlerden ötürü üzülmesinde bir günah yoktur. Ama üzülmek hoşuna gitmemelidir.

Onu tenkit ettiklerinde, tabiatının gereği üzülürse, bunda bir sakınca yoktur. Ama tenkitten hoşlanmıyor, onu verâ sahibi görmelerinden hoşlanıyor, dini ile dünyayı kazanıyor ve bundan ötürü tenkitlerinden üzülüyorsa, işte o zaman dininde eksiklik yapmış demektir.

Şayet, Allah'ın taatıyla riyâkârlık yapmıyor, bundan ötürü, Allah'ın taatı üzerine övgülerinin tam olma endişesi duymuyor ve kalbi bundan salim kaldığı halde tenkitleri onu üzüyorsa, bir de onlar tenkitlerinde gerçekçi iseler, bu insan hem dininde noksanlık yapmış hem de aldanmıştır. Çünkü birçok insan, dindar oldukları için halktan bekledikleri övgülerin bu tenkitler sonucunda yok olmasına sadece üzülmekle kalmaz, bu durumu düzeltmek ve tenkidi bertaraf etmek için, daha önce yapmadığı bir ameli yapar. Böylece yalan ve yapmacıkla kendini mazur gösterir.

Mü'min, Allah'ın taatına karşı, halkın övgüsünü talep etmez. Ama tenkitlerini de almak istemez ve bunu sevmez. Çünkü bu durumlar kalbi meşgul eder, onu sıkıntıya sokar. Belki de onu caiz olmayan işlere sürükler ve taatla Müslümanların isyanına neden olur. Oysa taatla, Allah'ın rızası istenir, kulların değil... Bu taatla Allah'a isyan etmeme, halkın onu Allah'la meşgul olmaktan alıkoymaması ve dinlerinin selâmette kalması hedeflenir.

Dedim ki,

"Allah'ın taatı üzerine, halkın ne övgüsünü ne de tenkidini seviyor ikisi arasında üçüncü bir şık da bulunmuyor. Tenkitlerini sevmeyince, övgülerini seviyor demektir. Bu duruma ne dersiniz?"

Dedi ki,

"Allah'ın taatı üzerine yaptıkları tenkitlere üzülmesi, onların gözünde mertebesinin düşmesi endişesinden veya övgülerini sevmesinden ileri gelmiyor; kalbinin meşgul olmasından ve onların, onun yüzünden isyana girmelerinden ileri geliyorsa, Allah'ın taatı üzerine övgülerini istememiş olur."

Dedim ki,

"Onunla meşgul olmadıkları ve Allah'a itaat ettikleri için onların övgüsünü seviyor.

Dedi ki,

"Şayet, övgüye olan sevgisi onu meşgul ediyor ve kalbindeki meşguliyetin sükûn bulmasını istiyorsa, bunun karşılığını almada acele etmiş demektir.

Hoşnutsuzluğu ise, kalbinin tenkitle uğraşmasından ve bunun giderilmesini istemesinden ise, bu selâmeti istemektir. Yoksa meşguliyete inanıp övgülerini istemediğinden dolayı değil, kendi fıtratıyla mücadele edip, bu fıtratın onu bir gaflet anında mağlup etmesinden hoşlanmadığındandır. Onun için atlattığı her imtihanı, Allah'tan gelen bir nimet saymaktadır.

Dedim ki,

"Övgü de böyledir. Sadece taattan ötürü olanı değil, her türlü övgüyü sevmektedir. Taattan ötürü gelen tenkit sıkıntısına katlanmak ve bu konuda fıtratıyla mücadele etmek, bu işin onu meşgul etmesi ve belki de bu duyguyu tamamıyla gidememesi nedeniyle övgüyü istemektedir."

Dedi ki,

"İnsan, fıtraten tenkitten nefret eder. Övgünün yok olmasında ise, halkın nazarındaki makamını kaybetmenin endişenden başka bir şey yoktur. Övgüyü istemek kalbten gelmiyor. Bunu iyilik ve taat üzerine överler ümidiyle istemektedir. Nefis, her türlü övgüye davet eder, oysa onların onu sadece hayır ve iyilik üzerine öveceklerini bilir.

Dedim ki,

"Allah'tan hatalarını örtmesini istemesine rağmen övgüyü sevmesine nasıl cevaz veriyorsun?"

Dedi ki,

"Ben ancak, ihlâsla amel yapıldaktan sonra Allah tarafından hatalarının örtülme nimetine sevinmelerine cevaz veriyorum. Övme ve tenkit etme arasında da bir makam vardır.

Dedim ki,

"Nedir o makam?"

Dedi ki,

"Kalblerini, hem övme hem tenkit etme işinden boşaltmalarıdır. Onu tanımayan, tenkit etmeyen ve övmeyen kişinin kalbi gibi veya iyiliğini hatırlamakla birlikte, onu ne öven ne de tenkit eden kimsenin kalbi gibi.

Meşgul olma endişesinden ötürü, onu tenkit etmelerini sevmez. Riyâ korkusu ve makama karşı istiğnasından ötürü övülmeyi de sevmez. Hepsinden uzak olmayı sever. Taat üzerine, ne övgü ne de sevgileri olsun istemez. Ona bildirmeden tenkit etseler, bu ona kolay gelir. Çünkü bundan ötürü sıkıntıya düşmemektedir. Fakat yaptıklarından ötürü günahkâr olmamaları için onlar adına bunu istemez. Övgüde ise onlar itaatkârdırlar.

Dedim ki,

"Övgü ve tenkit, biri diğerinden önce gelen iki basamak değil midirler?"

Dedi ki,

"Yapma ve terk etme arasında bir basamak yoktur. Çünkü *terk* yapmak için ikinci bir fiildir. Fiiller değişiktir. Kul, bazen ne övgü ne tenkit olan üçüncü bir fiil yapar. Böylece bazı kullar için kalbini, hem övgü hem tenkitten boşaltmış olur. O kimseyi, ömrü boyunca ne taat üzerine övülen ne tenkit edilen biri olarak görmek hoşuna gider ki, kalbi, ahiretin dışında bir şeyle uğraşmasın. Çünkü onları günaha sokacak bir şeyin ortaya çıkmayacağından emin olmadığı gibi, onun yüzünden Allah'a asi olmalarını da istememektedir.

Eğer onu tenkit eden kişi iyi bir insan ise, günahı çoğalır diye, tenkit etmesini istemez. Ayrıca, onları gıybet gibi caiz olmayan bir şekilde zikretmekten korkar. En azından, tenkitleriyle onu Allah'la meşgul olmaktan alıkoyarlar.

Halk Nazarında Kötü Bir Makama Sahip Olmayı İstememe Konusunda Sadıkların Kalb Durumu

Dedim ki,

"Bu durumda, sadık olanların kalbi nasıl olacaktır?"

Dedi ki,

"Nefsi amel etmeye istekli ve hazır olmalı. Ya da halk arasında yaşadığı sürece, ne övülmesi ne de fazileti aklına gelmemeli ve dili bunları konuşmamalı. Sadece, halk nazarındaki mertebe ve değere karşı istiğna konuşulabilir. Sadece Allah için ibadete istekli ve hazır olmalı, halk için değil.

Dedim ki,

"Siz kulun, halk tarafından Allah adına tenkit edilse bile, tenkit edilmekten ileri gelen kalp meşguliyetinden kurtulduğu ve tenkit edenler günaha girmediği için sevinmesine cevaz vermemiş miydiniz? Oysa onu Allah için tenkit ediyor, Allah için ikaz ediyorlar ve gıybetini de yapmıyorlar"

Dedi ki,

"Hataları örtme perdesi kaldırıldığı için üzülmekte ve Allah tarafından, onu ikaz edecek ve ona nasihat edecek birinin gönderilmesini istemektedir. Bununla beraber, Allah'ın onun hatalarını örtmesini veya örtme perdesini kaldırarak onu başkasının eliyle te'dip etmeyi değil, bizzat Allah'ın, kalbine nasihat ederek onu uyarmasını arzular."

Dedim ki,

"Tenkitin ortaya çıkıp onu meşgul etmesinden ve tenkit edenlerin, caiz olmayan bir şekilde tenkit edip günaha girmelerinden hoşlanmadığına göre, övmelerine sevinmesi neden caiz olmasın?"

Dedi ki,

"Meşguliyetini giderme ve onların taatına sevinme söz konusu olur ve halkın nazarında değer kazanmayı hedeflemezse caizdir. Amelden sonra veya bitirmeden ya da iki halde de övseler, bu amel de bizzat kendisinden söz edilen ve yapana "Allah seni affetsin, Allah sana çok sevab versin" denilen bir amel cinsinden değilse, bunu bir nimet saymalıdır. Çünkü çirkini gizlemekte, güzeli ortaya çıkarmakta, onu halka sevdirmektedir. Allah'a itaat ettikleri uyulma makamında ise, ona uydukları ve kalbini gözetlediği için sevinmektedir.

Ama halkın nazarındaki değeri için sevinmemelidir. Bununla birlikte, bir gevşeklik ortaya çıkıp onu üzmesin, dolayısıyla ona olan övgülerinde bir değişiklik olmasın diye dikkatli olmalıdır. Veya başladığı bir amelden ötürü onu öveceklerine inanır, yaptığı taat üzerine övülme, iyilik görme ve saygı duyulma adına içinde bir arzu hissederse, hemen çirkinliklerini örten ve güzel yanlarını ortaya çıkaran Rabbine şükredip amelini ihlâsla, sadece O'nun için yaparak bu düşünceyi bertaraf etmelidir.

Dedim ki,

"O zaman Abdullah'ın "Hak için onu tenkit edenle öven bir olmalıdır" şeklindeki sözünün anlamı nedir?

Dedi ki,

"Bu söz doğrudur. Allah için ihlâs, doğruluk ve herhangi bir fayda veya zarar vermeyen kimsenin övgüsüne karşı istiğna göstermeli ve onun nazarında övenle tenkit eden eşit olmalıdır. Çünkü insanlar Allah'ın kullarıdırlar. Kendilerine bile bir fayda veya zarar vermeye güçleri yetmeyince başkalarına hepten fayda veya zarar veremezler.

Onun için övgülerini istememeli, tenkitlerine de değer vermemeli ve bu iki durum gözünde eşit olmalıdır. Onu övseler bu bir fayda sağlamaz. Nitekim Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'e Temim Oğullarının şairi, "Ey Allah'ın Resûlü, benim övgüm bir süs, tenkidim ise uğursuzluktur" deyince Efendimiz ona, "*yalan söyledin. Bu özellik Allah'ındır,*" cevabını vermişti.

Mü'min, Allah'ın bir olduğuna, O'nun dışında kalan her şeyin de yaratılmış, terbiye ve idare edilen kullar olduğuna inanıp tam anlayınca, Mevlâ'sının mülkünde, O'nun istemediği ve razı olmadığı bir şeyi konuşmaz, kendisine fayda ve zarar vermeyen yaratılmışların korku ve ümidini kalbinden atar, övgü ve yergileri gözünde eşit olur. Çünkü onların seviyesi budur. Ama onun yanında Yaratan'ın övgü ve tenkidi bir olmaz. Çünkü bütün mülk O'nundur, yarar ve zarar O'nun eliyle olmakta ve yaratılmaktadır.

Allah'ın övdüğü amele mukabil dünya ve ahirette sevab beklenir ki, bu en büyük faydadır. Rabbinin tenkit ettiği amel ona büyük günah gibi olur, dünya ve ahiret azabından korkar. Çünkü dünya ve ahiretin maliki sadece O'dur. Halkın övdüğü ve yerdiği kimse O'nun yanında eşittir. Çünkü Allah'ın izin verdiği müstesna, fayda veya zarar vermeye kadir değildirler.

Kulun Kalbinde Övgü ve Tenkidin Eşit Olması

Dedim ki,

"Eşitlik hangi konularda olacak?"

Dedi ki,

"Meselâ adam iyiliği emreder, kötülüğü nehyeder. Buna mukabil halktan biri onu över. Adam bakar ki, onu öven rızkını arttıramıyor, ecelini geciktiremiyor, hastalığını gideremiyor, ahirette de ona sevab sağlayamıyor; dolayısıyla yok gibidir.

Sonra bir başkası onu tenkit ederek, "sen müraisin, tekellüfe giriyorsun" der. Bakar ki, onun tenkidi rızkını eksiltemiyor, ömrünü azaltamıyor, sağlığını bozamıyor, ahirette de bundan ötürü bir ceza gelmeyecek; dolayısıyla tenkid ile övgü eşitlenmiş oluyor. Çünkü ne övenin övgüsü ile bir fayda ne de tenkit edenin tenkidiyle bir zarar ortaya çıkıyor. Kendisi için ikisi eşittir ama Rabbi için eşit değildir. Çünkü öven, Allah'a taat, ona uyma ve taatta bulunanın sevgisiyle över. Tenkit eden ise, yapmış olduğu hak bir işten dolayı onu tenkit ettiğinden, Allah'a karşı günahkâr olmuş ve onu sevmemiştir. Onun için Rabbin nazarında eşit olmazlar.

Dedim ki,

"Bu, benim gibilerin anlayamayacağı ince ve derin bir anlamdır; övgüyü seven ve tenkitten hoşlanmayan fıtratla bu anlayış nasıl bağdaştırılır? Nasıl bir anlamda eşit diğer anlamda farklı olabiliyorlar?"

Dedi ki,

"Hakkı övenin itaatkâr, tenkit edenin ise Allah'a ve hak ehline isyankâr olduğuna inanırsan bunun bilinen ve var olan bir gerçek olduğunu anlarsın. Sevgi ve nefretin farklı oldukları yani kendi açısından eşit ama Rabbi açısından farklılık arz ettikleri sabit olmuştur. Çünkü o, ne tenkitten zarar, ne de övgüden fayda görmüştür.

Dedim ki,

"İkisinin arasını ayırmamı sağlayacak ve fıtratta gördüğüm tenkit ve övgü konusuna delil olacak bir açıklamaya ihtiyacım var."

Dedi ki,

"Bunu eşit gören, nefsin karşı koyması ve şeytanın dürtülerinden ötürü aralarında fark görmeye başlamaktadır. Ancak nefis ve şeytanın yaptıklarından hoşlanmaz, hevâ-i nefsi ve şeytanı reddeder. Çünkü ihlâsta güçlenmiş ve yükselmiştir. Hatta bazen bu konuda tenkit ediliyor veya övülüyor. Fakat aklın kararlılığı ve ihlâsın nuru öyle güçlenmiş ki, yapısında herhangi bir değişiklik olmuyor.

Bu güçlü insanın fıtratı da bazen ona karşı koyar. Fakat doğruluğun kalbe galibiyetinden ötürü, bu karşı koyma da zayıf kalır. Ama güçlü olmayan kişi, nefis ve şeytanın bu çağrılarına karşı mücadele ederek onları reddetmeli, akıl ve ilmiyle övülme ve tenkit edilmenin eşitliklerini sağlamalıdır. Eğer fıtratı iki durumun farklı olduğunu ileri sürüyor ve tartışıyorsa, galip gelinceye kadar mücadeleyi sürdürmelidir. O zaman sıkıntılar hafifler, fıtratın bu düşünceleri zayıflar ve kolaylaşırlar.

Allah'ın kendisine verdiği akıl ve Yaratan ile yaratılanı ayıran ilimle iki durumu eşit görmesi sabit olunca, nefsin tartışması bir zarar vermez. Yukarıda anlatıldığı gibi, Allah için nefret ve sevgide farklı, kendisi için eşit görmesi durumunda da salim ve sadık olarak kalır.

Dedim ki,

"Senin dediğin seviyeye çıktığını nasıl anlayacak? Sevgi ve nefret açısında araya koyduğu farkın kendi nefsi için mi yoksa Rabbi için mi olduğunu nasıl anlayacak?"

Dedi ki,

"Bu durumu kalbine sorar. Eğer, taat üzerine övülen ve tenkit edilen bir başkası olsaydı, öveni Allah sevince ona karşı

sevgisi, tenkit edenden Allah nefret edince, ona karşı nefreti nasıl olacaktır? Şüphesiz kalbi, iki durumda da eşit bir şekilde Allah'a boyun eğecektir.

Dedim ki,

"Ama insan fıtratı, kendi övgüsü ile başkasının övgüsünü, kendisine yapılan tenkid ile başkasına yapılan tenkidi eşit tutmaz."

Dedi ki,

"Evet, ama bu çok azdır. Kişi ancak, aklı ve ilmiyle dini yaşar. Başkasının tenkitten hoşlanmaması gibi hoşlanmamalı; başkasının övgüyü sevmesi gibi sevmelidir. Hevâ-i nefsini reddetmeli, ikisi arasındaki farktan hoşlanmamalıdır. Nasıl ki, ikisinin arasını eşit gördüğünden ötürü nefsinin tartışma ve muhalefetinden hoşlanmamıştır.

Aynı şekilde başkasını öven ve tenkit edenle, kendisini tenkit eden ve öven, onun nazarında nefret ve sevgide eşit olmalıdır. İkisi arasına fark koyan nefsin mücadelesinden de hoşlanmaz. Bunu yapınca, itaatkâr olana sevgisi ve asi olanlara nefretiyle Allah'a yaklaşmış olur. Ayrıca, insanların övgü ve tenkitlerine değer vermemekle de O'na yaklaşmış olur. Yanında iki durum eşitlenmiştir. Bu ikisine, hevâ-i nefis açısından karşı koymalardan hoşlanmamalı ve onlara dayanmamalıdır. Nitekim hevâ-i nefsi nehyetmekle emrolunmuştur.

Dedim ki,

"İhlâs, benim gibilerin ulaşamayacağı, özel insanlara has bir mertebedir. Ben ise, işleri karıştırıyorum!"

Dedi ki,

"İşleri (günahla sevabı) karıştırandan daha çok ihlâsa ihtiyacı olan hiç kimse yoktur. Çünkü takvâlı olanın bütün nafileleri boşa gitse bile o, takvâsıyla kurtulur. İşleri karıştıranın ise farzları nafilelerle tamam olur. Nafileleri boşa gidince, farzları eksik kalır. Riyâdan tevbe etmiş bir şekilde Allah'ın huzuruna çıkınca, Allah onu affetmezse helâk olur.

Anne-Babayı Razı Etmek ve Âlimlerin İlminden Yararlanmak İçin Riyâkârlık

Dedim ki,

"Dünyalık elde etmek için değil, ilminden yararlanmak için bir âlime karşı riyâkârlık caiz mi?"

Dedi ki,

"Hayır. Bu işleri karıştırmak ve yanılmaktır. Çünkü Allah sadece kendisi için amel etmeni ve O'nu rızasını istemeni emretmektedir. İlmini arttırmak için yaptığın riyâ ise bir hüsran ve cehalettir. Sanki "ilmim artsın da, amelimin gitmesi mühim değil!" diyorsun. Çünkü âlimin seni övmesi için gösterdiğin irade, Allah'ın seni övmesi için gösterdiğin iradeye zıttır. Veya o ilmi elde etsen bile ameline karşı gösterdiğin kötü iradeden ötürü bir fayda elde edemeyebilirsin.

Riyâdan ötürü ilmin de artmaz. Çünkü ister riyâkâr ol, ister ihlâslı ol, elde edeceğin ilim takdir edilmiştir. Ancak takdir edileni elde edebilirsin. Sonra âlim kişi senin onu rızasını kastettiğini bilmez ki, sana fazla ilim versin. Hatta senin onu istediğini anlasa sana kızar. Zira kalbinde gizlediğin kötülükten ötürü ilim verilmeğe layık değilsin. Allah senin kalbindeki kötülüğü bildikten sonra, sana ilim vereceğinden nasıl emin olabilirsin? Verse bile ceza olarak ondan yararlanmana engel olur. Böylece aleyhindeki delilleri arttırmış; amelin boşa gitmesi ve nefrete maruz kalmanın yanı sıra, ilimden de yararlanmamış olursun.

Anne-babanın durumu da böyledir. Onların rızâsını Allah rızâsı için istiyorsun. Allah'ın rızâsında ise riyâyı terk vardır. Riyâkâr davransan, "Allah'ın rızâsını onun nefretiyle talep ediyorum!" demiş gibi oluyorsun. Bu iki durum zıttır ve bir arada olamazlar. Bununla sadece Allah'ın gazabını kazanırsın. Sen kalbinde Allah'a taat ettiğini düşünüyor olabilirsin. Ama sana, nefreti artmış olarak O'nunla karşılaşacaksın. Çünkü amelinde ihlâslı davranmamışsın.

Allah'tan kork! Çünkü Allah'ın razı olamadığı bir şeyle anne-babanın rızâsını talep etmen, bir aldatmadır. Kendi iddiana göre, onları razı etmekle Allah'ın rızâsını talep etmiş oluyorsun. Oysa Allah'ın sevmediği bir şeyle O'nu razı etmek istemişsin.

Dedim ki;

"Bir adam başkasının evinde veya kendi evinde birileri ile geceliyor. Onlar kalkıp gece namazı kılıyorlar. Adam, kendi evinde yalnız iken kılmıyordu. Bir-iki rekât kılıp vitirle bitiriyordu. Veya kalkıyordu ama namaz kılmıyordu. Onları görünce, o da namaz kılma arzusuna kapıldı ve bu iş için kalbine bir sevgi girdi. Daha önce kendi başına yapmadığı için nefsini durdurdu. Onlarla namaza mı kalkmalı yoksa evinde nasıl idiyse öyle mi davranmalı? Bu durum gündüz, bir evde veya mescitte de olabilir."

Dedi ki,

"Dünya işleri meşgul edici, tembelleştirici ve engelleyicidirler. Ahiret amelinin sebepleri ise harekete geçirici ve amele teşvik edicidirler. Adam evinde iken hanımıyla, çocuklarıyla rahat döşeğinde uyuma arzusu; yemek yeme, hanımıyla sohbet etme, çocuklarıyla uğraşma, bazı hesaplarla meşgul olma vb. sebepler onu tembelleştirirler.

Diğer bir konu da şudur: Evinde kalkması az bile olsa süreklidir. Hem çok hem de devamlı olana güç getiremiyor. Evinden başka bir yere gidince, kalkmasına engel olan, onu tembelleştiren bu sebepler ortadan kalkmış olur. O'nu kalkmaya yönelten ve harekete geçiren sebepler ortaya çıkmış olur. Bunlar, onları namaz kılarken görme, namazlarıyla onu geçmelerini kendisi için bir eksiklik olarak bilme; yer değişikliğinden, ses ve hareketlerden ötürü uyuyamama ve uykunun kaçmasını ganimet bilme, uykusuzluğu namazla değerlendirme ya da yer değişikliği problem olmadığı için uyuyabilecekken, onların, onun kalbini namaz için harekete geçirmeleri vb. meşgul edici sebepleri ortadan kaldıran durumlardır. Ancak bu, kısa bir zaman, bir gece veya bir gündür, kısa zamanda biter.

Devamın azlığından ötürü, nefse hafif gelir. Nefsi onların namazına yönelten yardımcı unsurları bulunca, bunu bir ganimet olarak değerlendirir. Sadık bir niyet de belirmiş olabilir.

Bu bazen nefsin bir aldatmacası da olabilir. Nefis, onların kalkmasıyla harekete geçince, Allah'ı istediği ve sadık olduğu vehmini verir. Oysa onların tenkidinden, ona eksik bir gözle bakmalarından, "bu kişi, gece kalkanlardan değilmiş, bizde onu

kalkanlardan zannediyorduk veya bu kişiyi, gece kıldığından daha fazla kıldığını zannediyorduk," demelerinden ya da onların hareketleriyle harekete geçmeyince onu tembel zannetmelerinden endişe etmektedir.

Dedim ki;

"Bu iki yönelme ve anlam arasında ne fark var?"

Dedi ki;

"Aralarında iki fark var. Nefsine şunu sorsun: Şayet yalnız olup, onu meşgul eden sebepler ortadan kalksaydı veya namazlarından haberdar olup onu görmedikleri bir yerde namaz kıldıklarını görse, ama onların kendisinden haberi olmadığı için onlar gibi namaz kılmadı diye tenkitlerinden korkmasaydı veya onları bir duvar veya perdenin arkasından görseydi, namaza kalkar mıydı, kalkmaz mıydı? Eğer nefsi "evet" diyorsa, onlarla namaz kılsın. Ama "hayır" diyorsa, evinde kıldığına bir tek rekât eklemesin.

Onu teşvik etmeleri durumunda oruç da böyledir. Ayrıca onlardan hiç biri nafile namaz kılmadığı halde, Kur'an okuyup dinî konularda sohbet etseler, bunun üzerine kişinin kalbi de namaz kılmak için harekete geçip daha önce gece namazı kılmadığı halde namaz kılmak istemesi de böyledir.

Yine aynı şekilde, Kur'an okuma ve zikre katılmazsa bile uykusu kaçsa, nefsine sorsun, şayet onların görmediği bir yerde olsaydı bu Kur'an veya dinî sohbeti duysaydı veya uykusu kaçsaydı namaz kılacak mıydı? Nefsi "evet" diyor ve bu işe gönüllü ise namaz kılsın, aksi takdirde daha önce kıldığına bir şey eklemesin.

Dedim ki,

"Onu gördükleri bir yerden onu teşvik ettikleri zaman, kalbinde kalkmaya bir ilgi ve kararlılık hissetse, ama nefsi zorluğa katlanamayıp "uyu!" dediği için tembellikten veya içinden gelen bir sesin, "kalkman uygun olmaz, çünkü evinde kalkmıyordun" demesinden ötürü kalkmazsa, durum nasıl olur?"

Dedi ki,

"Kalb, sadece, Allah rızâsı için onlarla kalkıp kılmak istiyor, nefis de tembellik ve gevşeklikten ötürü kalkmak istemiyorsa, kalkıp kılsın. "Senin kalkman uygun olmaz" diyen ses, Allah'tan gelebileceği gibi şeytandan da gelebilir. Eğer kalbinde yalnız Allah için kalkmaya ciddi bir istek duyuyor, nefsi de yalnız başına olsaydı ve onu görmedikleri bir şekilde harekete geçirselerdi kalkardı hissini veriyorsa, hemen kalksın. Ama kalbinde galip duygu kalkmasının uygun olmadığı şeklinde ise, nefsi de onlar onu görmedikleri ama onun onları namaz kılarken gördükleri bir yerde bile olsa veya uykusu kaçsa ya da okuma ve sohbet sesini duysa yine de kalkmak istemediği hissini veriyorsa, kalkmasın, bir tek rekât bile kılmasın.

Dedim ki,

"Ortaya çıkan kılma niyetiyle birlikte onların övgüsünü de arzulasa nasıl olur? "

Dedi ki,

"Kalbinde galip olan, Allah rızâsı için kalkmaksa, onların övgüsü için kalkmaktan hoşlanmıyor, nefsi ile mücadele ederek bunu reddediyor ve nefsi de eğer onların görmedikleri bir şekilde uyandırılsa kılmaya "evet" diyorsa, onlarla beraber kılsın, onların övgüsü ile ilgili duyguya önem verip terk etmesin.

Bazen kul, başkasının teşvikiyle daha canlı olabiliyor. Cuma namazında olduğu gibi... Meşgul edici sebepler zail oluyor, etrafında kılanları görüyor, o da canlanıyor. Diğer günlerde ise namaz kılmıyor. Bu tür bir niyet de ortaya çıkınca yine kılsın. Çünkü o Allah içindir. Gece başkasıyla birlikte kalınca da durum böyledir. Ancak başkasıyla birlikte kalınca nefis aldatmaya daha yakındır. Öyle ise anlattığım şekliyle nefsini yoklasın.

Dedim ki,

"Ağlayan birileriyle beraber bulunsa, ama ağlaması gelmiyorsa ve nefsi, ağlayanlar arasında katı kalbli olarak görülmekten endişe ediyorsa, düşünce ve tezekkürle kendini ağlamaya zorlasın mı?"

Dedi ki,

"Kalbine şunu sorsun: "Yalnız başına olduğu bir yerden, ağlama seslerini duysaydı, başkaları Allah'ın haşyetinden ağlarken, Allah'ın onu katı kalbli olarak görmesinden, onların, ondan daha çok haşyet içinde olmaları endişe verir miydi?" Çünkü onlara nazaran kendi günahlarının çokluğunu daha iyi bilmektedir. Onun için ağlamaya çalışsın. Ama ağlayamıyorsa, ağlamasının önüne geçemeyeceği bir anı beklesin.

Çünkü böyle davranmazsa, nefsin, "ne katı kalbli adam, rikkati, hüznü, havfı az adam" demelerinden endişe edip etmediğinden emin olamaz. Çünkü nefis, kendisine ikram edilsin diye havfı izhar edebilir. Hz. Lokman'ın şu sözünü duymadın mı: "Yavrum, kalbin facir olduğu halde, sana ikram etsinler diye insanlara Allah'tan koktuğun gösterisinde bulunma!"

Dedim ki,

"Vecde gelen kişide veya zikir esnasında kulun duyduğu *âli nefes* ya da bir düşünceden nara, çığlık (sayha) meydana geliyor. Buna ne dersin?"

Dedi ki,

"Bu ikiye ayrılır: Birisi, tekellüfle meydana gelir, içten kopan bir coşkudan değil. Gaye, o anda veya kendilerine aktarıldıktan sonra duyanların övgüsünü almaktır. Ya da, duyduğu zikirden sonra, "ne katı kalbli adam!" demesinler diye nara atar. Ya da bir günah işlemiş, şakalaşma veya kahkaha gibi dinde bir eksiklik yapmış veya onlara bir günahının aktarıldığını zan ederek, bu günahın üzüntüsünden içini çekiyor, nara atıyor hissini vermek; kısacası hakkındaki kötü imajı silmek ve değerinin düşmemesi için nara atar. Ya da onları, kendi hakkındaki düşüncelerle şüpheye düşürmek veya havfının, kalb inceliğinin, üzüntüsünün az olmadığını göstermek ve bunun rikkat ve havftan ileri geldiği hissini vermek istemektedir.

İkincisi: Kendisinin düşünmesi veya başkasından ahireti hatırlatıcı bazı şeyler (zikir) duyması ile hüzünlenebilir; ancak bu hüzün kalbine galip gelmeyebilir. Bunun üzerine nara atma, iç çekme, inleme gibi hususlara kendini zorlayabilir. Çünkü düşündüğü veya duyduğu husus önemli bir şeydir. Buna rağmen kalbinin, istenen seviyede rikkate gelmediğini görünce, üzüntüsünden ve üzüntüyü kalbine davet etme gayesiyle nara atar, iç çeker ve inler. Sonra, havf ve hüzünlü bir kalbe sahip

olduğuna delil olarak görülsün düşüncesi ortaya çıkarak, onu yapmacık hareketlere sürüklemek ister. Bunları reddeder ve kabul etmezse bundan kurtulur. İş bittikten sonra kabul ederse yine de ameli boşa çıkmaz, ama Rabbinin taatı üzerine kalbi halkın övgüsünü sevince bu bir noksanlık olur. Bu hataratı kabul eder ve nara atarak durumu arttırırsa sevabı gider. Ama kabul etmekle birlikte, işi olduğu kadarıyla bıraksa bile kendisinden kabul edilmeyeceği endişesini taşıyorum.

İşin bir başka yönü de şudur: Havfı düşündüğünden veya ona ait bazı şeyler duyduğundan ya da bir cenaze, mezarlık, Allah'ın azabını hatırlatan başka bir şey vb. havf ve üzüntü veren bir durumla karşılaştığından ötürü nara atar, inler veya iç çekerse bu aklına galebe çalma şeklinde olacağından, gerçek bir havfla sadece Allah için ortaya çıkmış olur.

Bazen, nara atma veya inleme heyecanı içinde şeytan, halkın övgüsünün sevgisini veya ona katı kalbli ve rikkati az adam gözüyle bakarlar düşüncesini kalbine doğurur. Eğer bu düşünceye bertaraf ederse ihlâslı olmuş, kabul ederse tasannu' yapmış olur.

Dedim ki,

"İlk heyecan ve coşku tabii bir şekilde ortaya çıkmasına rağmen, nefis bunu nasıl yapmacığa çevirir ve mürai olur?"

Dedi ki,

"Bitirmeden önce yapmacığa çevirir. Namaz vb. böyledir. Başlar sonra şeytan onu riyâya çağırır, o da bu çağrıyı kabul ederek yapmacığa girer. Bundan daha büyük olanı nara atmak, iç çekmek, inlemek, ah-vah etmektir. Bunlar, önce havftan ileri gelir ve coşar. Halk için yapmacık davranma durumu söz konusu olunca, bu hareketini arttırır, sesini yükseltir, acıklı bir hal verir. İnleme ve iç çekmesi de değişir. Bunun riyâ olup olmadığından şüphe edilmiştir. Çünkü bu artma ve değişiklik, ilk başladığı anlara benziyor. Halkın övgüsünü kazanmak için tekellüfe giriyor.

Nara ve iniltisi bitinceye kadar bunu kabul etmez, sonra kalbine, halkın övgüsü duygusu girer de onu kabul ederse, ameli boşa gitmez ama noksan olur.

Ağlama da böyledir. Hatta her işine bu durum sirayet edebilir. Bazen halk için tekellüfe girer ve yapmacık hareketler yapar. Allah rızâsını gözeterek kendini ağlamaya zorlar. Bununla birlikte riyâ duygusu baş gösterir. O da kabul eder. Bazen hissiyatına sahip olamadan ağlar, yine riyâ duygusu baş gösterir, o da kabul eder. Ağlama sesi yükselip, hıçkırıklar onu boğar.

Bazen ağlaması üzerine onların övgüsüne inanır, dürtüleri (hatarat) kabul eder ve ağlamasını arttırır. Bu konu da namaz gibi ihtilaflı bir konudur. Başladıktan sonra riyâ duygusu ortaya çıkmakta, o da onu kabul etmektedir. Nefsinde yaptığı değişiklik de böyledir, bu sınıfa girer.

Dedim ki;

"Bayılma ve kendinden geçmeye ne dersin?"

Dedi ki;

"Bazen bu da tekellüfle oluyor. Bu yalancıların işidir. O'nu takatten kesen bir havf olmadığı halde kendinden geçer ve kendini yere atar, güya aklı başından gider. Bu bedenin zayıflığından ileri gelir. Ayakta veya oturarak duramadığı için düşer. Aklında ise hiçbir şey yoktur. Havfa delâlet eden işaretlerden ötürü halkın övgüsünü almak için, bir de yapmacık davranışlara girer.

Bazen düşmesiyle ortaya çıkan yapmacık hareketten daha büyük şeyler olur. Nefsi, aklı gitmeden düştüğünü anlayınca, endişeye kapılır. Bu endişe onu gerçekten aklının gittiği inancına sürükler. Halbuki bedenen zayıf olduğu için düşmüştür. Nefis, aklının gitmeden düştüğünü anlamalarından endişe eder. Bu sefer de aklı gerçekten gider. Neticede havfın şiddetinden değil, riyâ ve tasannudan ötürü tekellüfe girer.

Bazen de gerçekten aklın gitmesinden ötürü bayılır, ama hemen ayılır. Çünkü aklı mağlup olmadan bayıldığı zannedilir endişesi içindedir. Şayet aklın mağlubiyetinden bayılırsa, daha yavaş kendinden geçer ve Allah için bayılmış olur. Çünkü havftan ötürü kendine hakim olamaz. O anda şeytanı karşısında bulur. Aklın mağlubiyeti olmadığı halde bayıldı demesinler, ona saygıları artsın ve kalbindeki havfın güçlü olduğuna inansınlar diye, baygınlık süresini uzun tutmasını söyler.

Aklın mağlubiyetinden ötürü bayılmadığını söylerler endişesiyle, zayıflıktan ötürü düştükten sonra, hemen kendini toparlaması da böyledir. Çünkü mağlubiyetten ileri gelseydi, hemen ayılamazdı.

Ayıldıktan sonra hemen kalkar, beklemez ama acele ile güçlülüğünü ortaya koymaz, gizler. Sesi kısılır, bedeni güçsüzleşir. Aklın mağlubiyetinden ileri gelmedi demesinler diye böyle davranır. Bunun gibi aklının gitmesinden bayılır, sonra ayılır. Aklının gitmesinden bayıldığına delil olsun ve sû-i zanna neden olmasın diye, zayıflığını izhar eder.

Havf ve Hüzünde Halka Karşı Yapmacık Hareketleri Bertaraf Etmek

Dedim ki,

"Nara atma, iç çekme ve bayılma konularındaki bu yapmacık hareketleri nasıl bertaraf edecek?"

Dedi ki,

"Nefsi bu ameli, halk için zorlanarak yapmayı emredince, Allah'ın, onun aklına, bedenine ve kalbine muttali olduğunu ve havfı izhar etmek için zorluğa girdiğinden ötürü ona gazaplandığını düşünmelidir. Üstelik kalbinde havf olmadığı halde, halk için bunu yapmacık olarak izhar edip Allah'tan emniyet içine girdiğini zanneder. Bu münafıkların davranış şeklidir. Münafıklar da Allah için yapmadıkları halde, ibadette tekellüfe girerler. Oysa halk olmazsa hiç yapmazlar. Allah'tan emniyet içinde havflarını izhar ederler. Çünkü onu halk için yapması ve tekellüfte bulunması, Allah'ın gazabından emin olduğunu gösterir. Bu tekellüfü Allah için olsaydı veya bu konuda mağlup olsaydı, havf onun kalbini hiç heyecana getirmezdi.

Öyle ise, Allah'ın onu gördüğünü, sadece Allah'ın havfından yapılanları veya havf ortaya çıksın diye girişilen tekellüfleri ve sadece ona saygının oluşturduğu havfı kabul ettiğini hatırlamalıdır.

Sonra, halktan gelen şeylerle dinî veya dünyevî menfaati artmadığı ve övgülerini de kazanmadığı halde, Allah'ın rızâsını kazanmayı O'nun gazabına maruz kalma ile değiştirdiğini hatırlamalıdır. Belki de, kalbinde Allah'ın hoşuna gitmeyen duygular

taşıdığından ötürü Allah, halkın kalbinde ona karşı olan övgüyü siler, tenkid ve nefret yerleştirir.

Allah'ın gazabından korkup sahih bir şekilde başladığı ve onunla Allah'ın rızâsını ve emniyetini ümit ettiği ameli, Allah'ın gazabıyla ile değiştirerek girdiği kayıp ve zararı hatırlayınca -ki en büyük hüsran budur- sırf Allah için olan ve sahip olamadığı heyecanı zorlanarak arttırma yoluna gitmez, halkın övgülerini istemez, yapmacık üzüntüyü arttırmaz, baygınlık süresini uzatmaz, ayıldıktan sonra da zayıflığını izhar etmez.

Yürürken, konuşurken, namaz kılarken veya zikir esnasında baş eğmek ve inkisar içinde görünmek de böyledir. Oysa onu inkisara uğratacak, başının eğilmesine neden olacak ve kalbini haşyete sürükleyecek bir havf duygusu coşmamıştır. Allah'ın onu görmesi veya kendisini Allah'a yaklaştırmayan amellerinden ötürü kusuruna bakılmaması ve onunla alay edilmeyip hafife alınmaması için, Allah'tan selâmet isteyip O'na karşı nefsini zelil göstermek gayesiyle de tekellüflü bir hayâ atmosferine girmemiştir. Çünkü bunlar münafıkların davranışlarıdır.

Nitekim hadiste de, "*nifakın huşu'undan Allah'a sığının!*" denilmiştir. "Nifakın huşu'unun ne olduğu sorulunca da, "*kalbte huşu' olmadığı halde bedenin huşu'lu görünmesidir!*" cevabı verilmiştir. İstiğfar ve Allah'ın azabından sığınmayı (isti'aze, e'uzu çekme) açıktan söylemek de böyledir. Hz. Ömer, "kalbinde olandan fazla huşu'u arttırma!" demiştir.

Dedim ki,

"Bunu nasıl bertaraf edecek?"

Dedi ki,

"Allah'ın onu gördüğünü, ona gazaplandığını ve halktan gelecek şeyin azlığını hatırlayarak bunu bertaraf edebilir. Aslında halktan, az bile olsa, ne dinî ne dünyevî bir menfaat ona ulaşmaz.

Allah'ın gazabına maruz kalıp, hiç bir dinî veya dünyevî menfaat elde edemeden ahirette bütün amelleri de boşa çıktıktan sonra, kim onun gönlünü alabilir? Bunu ancak bir kâfir ya da aklını oynatmış ahmak biri ya da Allah'ın gazabına ve cezasına aldırmayan inatçı bir facir yapabilir.

Dedim ki,

"Bazılarını görünce kalbimde bir huşû' coşuyor. Ancak nasıl başladığımı bilmiyorum."

Dedi ki,

"Başka bir zaman huşu'lu olmadığın bir halde iken, halkın nazarı üzerine geldiğinde, nefsin, içinde bulunduğu halden huşû' haline geçmek isterse, dikkatle bak, kalbine doğan nedir? Allah muttali olduğu için mi, ahireti hatırladığın için mi, yoksa başkası seni gördüğünden dolayı mı? Eğer Allah içinse devam et. Ancak sıdk içinde huşû' başladıktan sonra, onların övgüsüne dayanmamaya dikkat et. Onlar muttali oldu diye ilk halinde tasannu'a doğru bir gidiş bulursan, Allah'tan utan, O'nun gazabından, yarın sıdk ve ihlâs sahibi olarak seni bilenlerin yanında perdeleri kaldırıp rezil etmesinden çekin.

Vehb'in rivayet ettiği şu sözü duymadın mı: "Hz. Eyyüb'e delil getirip karşı gelmek isteyen üç kişiden biri, "Ya Eyyüb, kulun nefis aldatmasıyla alenî yaptıklarının yok olduğunu, gizli yaptıklarından ötürü de mükafat aldığını bilmiyor musun!" Bir başkası da şu sözü söylemiştir: "Allah'ım, halkın beni huşu' sahibi bilip Sen'in bana gazaplanmış olmandan San'a sığınırım!"

Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan şöyle dua ederdi: "Allah'ım, halkın gözünde alenî olarak yaptıklarımın süslü, halvette, kendi başıma gizli yaptıklarımın çirkin olmasından sana sığınırım. Halka karşı riyâkârlığımı koruyorum. Muttali olduğun şeyleri kaybediyorum, halka güzel bir imaj vermek istiyorum, Sana karşı en kötü amellerimle rezil oluyorum, iyiliklerimle onlara yaklaşıyorum, kötülüklerimle onlardan kaçıp Sana koşuyorum, gazabını hak ettim, bütün bunlardan beni koru, ey merhametlerin en merhametlisi!"

Ahirette nefret edilip rezil olmaktan, Allah katında değerinin düşmesinden, yardım dileyince cevap verilmemekten sakın! Çünkü Allah'ın nazarında O'nun işlerini hafife alanı Allah da hafife alır.

Vehb b Münebbih'in rivayet ettiği şu sözü duymadın mı? "Üç kişiden biri Hz. Eyyüb'e "Ya Eyyüb açıktan yaptıklarına dikkat edip gizli yaptıklarına dikkat etmeyen kimselerin, Allah'tan bir şey istediklerinde reddedilerek yüzlerinin simsiyah olacağını bilmiyor musun?"

Halk Görünce Allah İçin Huşu'lu Olmanın Alâmetleri

Dedim ki,

"Halk görünce huşû' ve havfta sadık kalmanın alâmetleri nedir?"

Dedi ki,

"Halk görmeden önce sadık olan, iki durumdan birisinden bulunur: Ya huşu' içindedir, ya değildir. Bu konuda sadık olmasının alâmeti şudur: Bütün halk ona muttali olsa, içinde bulunduğu halde bir değişiklik olmaz, huşu'lu bulunmadığı halden huşu' haline geçmez, var olan huşu'unda bir atma olmaz, huşu'lu ise, onlar muttali oldu diye bunu gizlemez.

Bununla birlikte kalbine gelen bu zikir onlar görmeden de gelseydi yine huşu' içinde olacağına dair, nefsinde bir boyun eğme hissetmelidir.

İşte bunlar huşu'da sadık olmanın, bu sıdkın kalbten geldiğinin, sıdktan sonra halka karşı tasannu'a meyletmekten çekindiğinin ve nefsinden gelen çekinmenin kalbine galip geldiğinin alâmetleridir. Böyle olunca huşu' ondan geliyor demektir. Sanki Allah'tan başka kimse ona muttali olmamış gibi huşu'una devam etmektedir. Sanki ondan başka dünyada kimse yoktur. Sadece, zayıf bazı duygular (hatarat) doğuyor içine. Onlar da kalb tarafından güçlü bir sır, Allah'ı yüceltme ve havf ile reddedilirler.

Böyle olunca, bir taat veya mubah içinde değildir ki değişsin. Sadece Allah muttali olduğu için ve onun rızâsını kazanmak, yanında bulunan bol sevaptan yararlanmak, diğer tarafta güzel bir yaşantı ve nimetler elde etmek gayesiyle başka bir hale intikal eder.

İki Arkadaşı Olan Adamın Durumu

Dedim ki;

“Meselâ iki arkadaşım var. Biri zengin, diğeri ise fakirdir. Gönlüm zengin olanın yardımına daha çok koşuyor, ziyarette onu tercih ediyor vs.”

Dedi ki;

“Allah’ın rızasını istemede bu davranış bazen doğru olur, bazen yanlış olur. Doğru olanı şudur: Eğer zengin olan Allah’a daha çok itaatkâr ve takvâ sahibi ise veya dinde sana daha çok faydalı oluyorsa ya da kalbin onunla beraber olduğu zaman kendini daha çok salim hissediyorsa veya ondan dinine faydalı olan bir ilim öğreniyorsan ve bu sebeplerden ötürü Allah rızâsı için ona gitmeyi tercih ediyor ve bu gitmede dünyayı talep etmiyorsan, o zaman ona daha çok gitmen, iyilikte tercih etmen evlâdır. Ama fakir olanın bundan kırılacağını ve kendini terk edilmiş olarak düşüneceğini bilirsen ikisini eşit tutarsın.

Aynı şekilde, zenginin evi sana daha yakın olduğu için onunla sık görüşüyorsan ve Allah’a ayandır ki, eğer fakirin de evi yakın olsa ve iyilik, takvâ, akrabalık, yanlarında selâmette kalma ve benzeri hususlarda eşit olsalardı, nefsin fakire gitmeyi tercih etmeyecek idiyse, işte o zaman zengini tercih etmen şüphesiz dünya içindir. Ama sen âlim bir kimse isen, zengin olan da dinî açıdan fakirden daha zayıf olduğu için, dönmesinden veya ihmalkâr davranmasından endişe ediyor ve bu gaye ile dinde güçlenir ümidiyle ona daha çok gidiyor, iyilikte tercih ediyor ve bununla Allah’ın rızâsını gözetiyorsan, o zaman ona daha çok iyilik yapman ve gitmen evlâdır.

Dedim ki;

“Bende daha çok zengine gitme arzusunu uyandırdın. Ama fakire gitmeye engel olacak bir şey de söylemedin. Bu durumda nefsimin aldatmasından emin olamam. Bunu nasıl anlayacağım?

Dedi ki;

“Fakir insanın durumunu kendine sorarsın. Fakir ve zengine gitmeyi gerektirecek sebepler eşit olduğu halde nefsin, zengine gitmeyi tercih ediyorsa, onun sadık olmadığını bilmelisin.

Dedim ki;

“İkisine de gitme sebepleri eşit, ben de ikisine gidiyorsam, yine de endişe etmeli miyim?

Dedi ki;

“Gitme konusunda endişeye gerek yok. Ama zenginin yanında, fakirin yanında olandan daha çok ilim ve hikmetten söz ediyor ve huşu’lu görünüyorsan, işte buna dikkatli olman gerekir. Buna dikkat ettikten sonra birine daha çok gitmen önemli değil.

İbn-i Semmak bir cariyesine, “ben Bağdat’a giderken bana hikmet kapıları açılıyor, acaba niye?” diye sorunca; cariye şu cevabı verdi: “dilini tamahkârlık biliyor (keskinleştiriyor)!” Ne doğru söylemiş. Çünkü kul, zenginin yanında, fakirin yanında konuştuğundan daha çok hayır konuşur, huşû’yla görünür vs. Bunu dünyalık bir şey elde etme tamahkârlığı ve ümidiyle yapar.

Bu riyâ kitabının sonudur, Allah’a hamd olsun.

1 Nesaî, *Salat*, 9; Darimî, *Salat*, 91.
2 el-Buhârî, *Mağazî*, 77; Müslim, *Vesâyâ*, 5; Ebu Dâvûd, *Vesâyâ*, 2.
3 el-Buhârî, *İlim*, 45; Müslim, *İmare*, 149, 150; Ebu Dâvûd, *Cihâd*, 4.
4 İbn Mübarek, *ez-Zühd*, 67.
5 el-Buhârî, Tefsiru süre, 3; Ebu Davud, *Vesâyâ*, 3; Nesaî, *Vesâyâ*, 3.
6 el-Buhârî, *Rikak*, 36, *Ahkâm*, 9; Müslim, *Zühd*, 47; et-Tirmizî, *Nikâh*, 11.
7 el-Buhârî, Tefsiru süre, 3; Ebu Davud, *Vesâyâ*, 3; Nesaî, *Vesâyâ*, 3.
8 İbn Ebi’d-Dünya, *es-Sünnet ve’l-İhlas*, adlı eserinde, sahabinin adını vermeden rivayet eder. Değişik lafızlarla bak. el-İrakî, *el-Muğnî*, III, 294.
9 et-Tirmizî, *Zühd*, 48.
10 et-Tirmizî, *Hudûd*, 24, *Fiten*, 59; İbn Mâce, *Hudûd*, 12; Müsned, I, 22
11 Müsned, IV, 24, 126.
12 Müslim, *Zühd*, 46; İbn Mâce, *Zühd*, 21; et-Tirmizî, Tefsiru süre, 18; Müsned, II, 301.
13 et-Tirmizî, *Nüzûr*, 9; İbn Mâce, *Fiten*, 19; Muvatta, *Büyû’*, 34; Müsned, IV, 124.
14 Müslim, *İman*, 148, 149; Ebu Dâvûd, *Libas*, 26; et-Tirmizî, *Birr*, 61.
15 et-Tirmizî, *Nüzûr*, 9; İbn Mâce, *Fiten*, 16.
16 İbn Mâce, *Zühd*, 21; Müsned, II, 1.
17 Hz. Ömer, adamın yolda bir kadınla konuştuğunu görünce ona vurdu. Sonra hanımı olduğunu anlayınca, kısas yapmasını istedi.
18 el-Buhârî, *İlim*, 45; Müslim, *İmaret*, 150; et-Tirmizî, *Fedailu’l-Cihâd*, 16.
19 Nesaî, *Cihâd*, 23; Müsned, V, 315.
20 el-Buhârî, *İman*, 41, *İtk*, 6; Müslim, *İmaret*, 155; Ebu Dâvûd, *Talak*,11; Nesaî, *Taharet*, 59.
21 Age. aynı yerler.
22 et-Tirmizî, Tefsiru süre, 49; Müsned, III, 488.
23 Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, 57.
24 Müslim, *İman*, 209; Ebu Dâvûd, *Edep*, 109; Müsned, II, 396.
25 Müsned, I, 340.
26 Müslim, *Zikir*, 41; Ebu Dâvûd, *Vitir*, 26.
27 Müslim, *Sıyam*, 196, 197; Ebu Dâvûd, *Sıyam*, 53; Nesaî, *Sıyam*, 71, 72; İbn Mâce, *Sıyam*, 28.
28 el-Buhârî, *Cenâiz*, 2, *Selam*, 4; et-Tirmizî, *Edep*, 1; İbn Mâce, *Cenâiz*, 1.
29 Krş. el-Buhârî, *Ezân*, 64.
30 Müslim, *Zekât*, 5.
31 el-Hindî, *Kenz’ü-Ummal*, 9248; el-Beyhakî, *Şuabu’l-İman*, 10373.
32 el-Hakim, *el-Müstedrek*, I, 86.
33 Müslim, *Birr*, 71, 72.
34 el-Beyhakî, *Şuabu’l-İman*, 7009.
35 İbn Mâce, *Zühd*, 20; Müsned, IV,94.
36 Kaynağı bulunamamıştır.
37 Müslim, *Zekât*, 69; *İlim*, Nesaî, *Zekât*, 64; İbn Mâce, Mukaddime, 14.
38 el-Buhârî, *İlim*, 45; Müslim, *İmaret*, 150; et-Tirmizî, *Fedailu’l-Cihâd*, 16.
39 et-Tirmizî, *Nüzûr*, 9; İbn Mâce, *Fiten*, 16.
40 el-Buhârî, *Bed’ü’l-vahiy*, 1, *İman*, 41; Müslim, *İmaret*, 155; et-Tirmizî, *Fedailu’l-Cihâd*, 16; Nesaî, *Taharet*, 59.
41 el-Buharî, *İtikâf*, 11, *Ahkâm*, 21; Müslim, *Selâm*, 24; Ebu Dâvûd, *Edeb*, 81; İbn Mâce, *Sıyam*, 65; Müsned, II, 337.
42 Müslim, *Zekât*, 69, *İlim*, 15; Nesaî, *Zekât*, 64; İbn Mâce, *Mukaddime*, 14.
43 Nesaî, *Kaza*, 2; İbn Mâce, *Taharet*, 11.
44 el-Buhârî, *Zekât*, 13; İbn Mâce, *İkame*, 78.
45 el-Buhârî, *Zekât*, 13; İbn Mâce, *İkame*, 78.

46 Müslim, *Zekât*, 69, *İlim*, 15; Nesaî, *Zekât*, 64; İbn Mâce, *Mukaddime*, 14.
47 İbn Mübarek, *ez-Zühd*, 38.
48 el-Hakim, *el-Müstedrek*, III, 243.
49 el-Buhâri, *Ahkâm*, 5, *Keffarat*, 10; Ebu Dâvûd, *İmaret*, 93.
50 el-Buharî, *Ahkâm*, 7; Müslim, *İmaret*, 14.
51 el-Buhârî, *Ahkâm*, 7; Nesaî, *Bey'at*, 39; Müsned, II, 448.
52 Nesaî, *Bey'at*, 39; Müsned, II, 448.
53 Darimî, *Siyer*, 72; Müsned, II,431, V, 267.
54 Ebu Dâvûd, *Cihâd*, 3; et-Tirmizî, *Da'avât*, 58; İbn Mâce, *Cenâiz*, 65; Müsned, I, 8.
55 el-Münavî, *Feyzu'l-Kadir*, III, 468.
56 et-Tirmizî, *Ahkam*, 1; İbn Mâce, *Ahkam*, 1; Müsned, II, 230.
57 et-Tirmizî, *Zühd*, 37; Nesaî, *Kaza*, 2.
58 et-Tirmizî, Tefsiru sure, 37; Muvatta, *Kur'an*, 37
59 el-Buhârî, *Zekât*, 16; Müslim, *Zekât*, 91; Nesaî, *Kudat*, 2.
60 et-Tirmizî, *Cennet*, 2, Müsned, IV, 154; İbn Mâce, *Dua*, 11.
61 Müsned, III, 22, 55.
62 el-Buharî, *Cihâd*, 73; Ebu Dâvûd, *Edep*, 97; İbn Mâce, *Zühd*, 39.
63 İbn Mâce, *Zühd*, 1.
64 Müslim, *Birr*, 71, 72.
65 Müslim, *İman*, 61; Müsned, IV, 426.
66 el-Buhârî, *İman*, 16, *Edep*,77; Müslim, *İman*, 57; Ebu Dâvûd, *Sünne*, 14.
67 Ebu Dâvûd, *Vitir*, 23; Nesaî, *Gusül*, 7; Müsned, IV, 224.
68 Müsned, IV, 192.
69 Müsned, VI, 418.
70 Müsned, VI, 418.
71 Müslim, *İman*, 61; Müsned, IV, 426.
72 et-Tirmizî, *Birr*, 75; Ebu Dâvûd, *Edep*, 30.
73 el-Buhârî, *Cenâiz*, 85; Müslim, *Cenâiz*, 60; et-Tirmizî, *Cenâiz*, 63; Nesaî, *Cenâiz*, 50.

İkinci Bölüm

ARKADAŞLARI TANIMA

Kulun Tevbe Kararlılığını Gösterip Sonra Dönmesi

Dedim ki,

"Nefsim, Allah hakkına uyma ve Allah'a yapılan taatla kullara karşı riyâkâr davranmayı terk etme konusunda karar kıldı ve bu konuda kararlılık gösterdi. Bazı hakları zayi etmedikçe veya bazı taatlarda yapmacık hareketlere girmedikçe, bu durum böyle devam edecek gibi. Peki, ben nerden geldim?"

Dedi ki,

"Senin havfın zayıftır, Allah'tan olan sakınman azdır."

Dedim ki,

"Havfımın güçlenmesi ve sakınmamın artması nasıl olacak?"

Dedi ki,

"Bu sualine, fikrî idman yapmanı ve nefsini korkutmanı tavsiye ederek cevap vereceğim."

Dedim ki,

"Bana emrettiğin gibi nefsimi korkuttum. Neticede kararlılık gösterme, günahlarda ısrar etmeme ve taat üzerine riyâkâr olmamada karar kıldı. Ancak çok geçmeden, nefsin ayağı kaydı ve döndü. Tevbe ettim ve kararlılık gösterdim, yine ayağı kaydı. Ben yine tevbe ettim ve kararlılık gösterdim. Sonra bazı günah ve yapmacık hareketlere geri döndüm. Bazılarını da tam bir şekilde yaptım."

Dedi ki,

"Sen daha cehalet dönemine yakınsın. Günahlarla ülfet ve alışkanlığın çok fazla olmuş. Doğruluğa ve murakabeye itina göstermede yayasın. Hevâ-i nefsin güçlüdür. Lezzetlerle olan ülfetin ve ilişkinin şiddetinden ötürü, arzuların galeyandadır. Onun için çabuk dönüyor ve Allah hakkı için gösterdiğin kararlılığında vefalı davranamıyorsun. Neticede bazı ibadetleri zayi ediyor bazılarını da yapmacık bir şekilde yapıyorsun."

Dedim ki,

"Arzularımı nasıl öldürebilir, hevâ-i nefsi nasıl zayıflatabilir, havfı ve sakınmayı nasıl güçlendirebilirim?"

Dedi ki,

"Geçmiş günahları sürekli düşün, Allah'ın bunlardan ötürü sana vereceği azapla ve tekrar dirilme, sorgulanma, şiddetli azap ve sevaplardan mahrumiyet fikriyle nefsini korkut. Çünkü sen bunları hak etmişsin. Sık sık tevbe ve kararlılığa müracaat et, gelecekten endişe içinde ol, Allah'ın hoşlanmadığı şeylerden men ederek nefsin lezzetlerine engel ol. Küçük bir günah işleyince, çabucak dön, hemen tevbeye koş ve kararlılığını yenile.

Nefsini korkutma temrinlerine devam edersen, havfın güçlenir. Nefsin istek ve isyanlarını reddeder, alışkanlıklarını kullandırmazsan, adetlerinden kopar, zevklerin vereceğinden ümidini keser, kullanılmadığı için arzuları ölür. Kullanılan olursa da, arkasından hemen korku ve üzüntüyü devreye sokarsın. İşte o zaman takvâya erer, doğrulukta müstakim olur ve Allah için murakabe ve ihlâsta yükselirsin."

Dedim ki,

"Anlattıkların bana çok uzun geldi. Oysa benim acil çözüme ihtiyacım var. Ben zayıf bir insanım, anlattığın şekilde fikrî temrinlerde ve nefis mücahedesinde güçlü olabilmem için bana yardımcı olacak şey nedir?"

Dedi ki,

"İki hasletle zayıflığın gider ve takvân güçlenir: Birincisi, senin ayağını kaydıran ve fitneye sokan bütün sebepleri ortadan kaldırmaktır. Sadece uğraşman gereken veya yerine getirmen gereken ya da Allah'a ibadet etmene yardımcı olan tek bir sebep kalmalıdır. İkincisi, ayağın kaymasından sonra fazla beklememek, nefis günaha alışmadan, arzuların tatlılığı kalbe yerleşmeden hemen günahı kökünden söküp atmaktır."

Dedim ki,

"Ayak kaymasına ve hataya neden olan şeyler hangileridir?"

Dedi ki,

“Meselâ adam, helâl olmayan şeye bakmaktan ve bu işten hoşlanmaktan şikâyet etmektedir. Yol kenarında oturup konuşmakta veya dinlenmektedir. Arkadaşlarıyla buluşmayı sever. Yol kenarında her oturuşunda nazar etmemeye niyetlenmektedir ama nazar için arzuları aniden galeyana gelir, nefsi galip gelir ve nazar eder. Sonra döner, pişman olur ve tevbe eder. Sora yine oturur ve aynı şeyler tekrar eder. İşte bu oturma işini terk eder, evinde veya mescidinde otururbut, onu fitneye sokan sebep ortadan kalkmış olur. Bu haliyle, fitneye maruz kalan en güçlü insandan daha güçlü olmuş olur. Çünkü zayıf adam, kendisini fitneye sokan sebebi ortadan kaldırınca, fitneyle yüz yüze olan en güçlü insandan daha güçlü olur. Gerekli olmayan işler için dışarı çıkmak da böyledir. Bu tür çıkışları terk etmek, fitne sebebini ortadan kaldırır.”

Dedim ki,

“Eğer dışarı çıkmasında iyilik ve taat varsa?”

Dedi ki,

“Eğer dışarı çıkma ihtiyacı dinî bir vecibe ise, yerine getirmek için çıksın. Olup olmayacağında şüphe ettiği bir şeyle Rabbine isyan etmesin. Çünkü iyilik ve taat için çıkmayı terk etmek günahtır. Nazarın olup olmayacağını ise bilmemektedir. Aksine, Allah biliyor ki, eğer çıkmak nefsin rahatı veya zevk alacağı bir iş için ise, Allah’ın sevmediği bir şeye nazar etmeyip dinini korumak gayesiyle çıkmayacaktı. Yani Allah’ın haklarından bir vecibeyi eda etme gayesi olmasaydı çıkmayacaktı.

Allah ona gazap eder endişesiyle, nazardan korktuğuna dair samimiyeti Allah tarafından bilinince, Allah için dışarı çıkmış olur. Bu vecibe olmasaydı, Allah’a tevekkül edip çıkmayacaktı. Allah onun günaha girmemek için çıkmadığını bildiğinden, onu korur. Bu niyetle çıkanı Allah, terk etmeyecek kadar kerem sahibidir.

Eğer ihtiyacı, kendisi veya ailesi için mutlaka yerine getirilmesi gereken, onsuz olmayan dünyevî bir şey ise, o yine aynı makamda sayılır. Allah onun, hoş olmayan bir durumla karşılaşmaması gayesiyle, sadece malını arttırmak, riyâda bulunmak veya övünmek için çıkmayacağını ve terki tercih edeceğini bilir. Allah’ın taatı üzerine yardım talebi ve nefsi veya ailesi için zarurî bir durum olmasaydı, Allah’ın onu terk etmeyeceğini bildiğinden O’na tevekkül edip çıkmayacaktı. Nefsin arzuları için çıkmayınca, inşaallah, Allah’ın onu terk etmeyeceğini ve koruyacağını ümid ediyorum.

İhtiyaç olmadan ve daha önceki tecrübelerden günahtan salim kalmayacağını bildiğinden, iradesi güçleninceye kadar, bu tür dünya ihtiyaçları için dışarı çıkmayı terk etmesi evlâdır. Hiç çıkmasın demiyorum. Kendini tedavi edinceye kadar, bir süre çıkmamasını uygun görüyorum.

Gıybet etme, helâl olmayan şeylerle şaka yapma ve başkasıyla alay etme gibi konularda dilinden şikâyetçi ise, durum yine aynıdır. Bu durumun ne zaman ve hangi şartlarda daha çok olduğunu araştırmalıdır. Arkadaşlarıyla beraber olunca mı, yoksa olmayınca mı bu durum çoğalmaktadır? Beraberlikten geliyorsa, bu beraberliği, terk etmelidir. Ancak onlarla yerine getirilmesi gerekli olan bir vecibe veya onlarla beraber rızık elde etme yolu ortaya çıkmışsa, nefsinin arzularını tatmin etmek için değil, o vecibeyi yerine getirmek veya geçimini kazanmak için onlarla oturabilir. Bu durumda da, onu koruması için Allah’a yalvarmalı ve güvenmelidir. Çünkü O biliyor ki, nefsinin rahatı ve arzularını tatmin etmek için oturmuyor. Eğer O’nun adına bir vecibeyi yerine getirmek veya bu vecibeyi yerine getirmeye yardımcı olan gıdayı elde etmek olmasaydı, Rabbini gazaplandıracak bir söz söyler endişesiyle, onlarla oturmayı terk ederek Allah’ı tercih edecekti. Öyle ise, inşaallah, Allah ona yardımcı olur ve onu korur.

Ama arkadaşlarıyla beraber olunca salim kalamayacağını, konuşma ve yakınlıklarıyla onu Rabbinin hoşuna gitmeyen zeminlere kaydıracaklarını bildiği ve bunu birçok tecrübelerle sınadığı halde, yerine getirilmesi gereken dinî bir vecibe veya kazanılması gereken ve onsuz olmayan bir geçim vasıtası da ortada yokken otururse, bilerek elleriyle kendini tehlikeye atmış ve Allah’ın emrini hafife almış olur.

İyi Niyet Dışarı Çıkmak

Dedim ki,

“Yanlarına gidince salim kalmayacağını defalarca denemesine rağmen, Rabbinin hoşuna gitmeyen sözler söylemeyeceği kararlılığını göstererek çıkan kişi hakkında görüşün nedir?”

Dedi ki,

“Daha önce de Rabbinin hoşuna gitmeyen şeyler konuşmayacağı kararlılığını göstermiş olmasına rağmen salim kalmamışsa, bunu bir daha denemekle kendini tehlikeye atmış ve Allah’ın kendisini korumamasına neden olmuş olur. Çünkü birçok tecrübeye rağmen kendini tehlikeye atmış, az salim olan ortama girmiştir.

Eğer bunu anlar ve yukarıda değinilen nedenler dışında onlarla oturmaktan ve onları ziyaret etmekten kaçınırsa, Allah onu terk etmeyecek kadar kerem sahibidir. Çünkü nefsinin rahat ve arzularına rağmen onları terk etmiştir. Ama O’nun hakkını yerine getirmek için onlarla oturunca, onu tehlikeye atmaz, çünkü O’nu hevâ-i nefsine tercih etmiştir.”

Dedim ki,

“Eğer beraberliği hayır ve zikir için olur da bu arada hoşa gitmeyen bazı sözler de konuşulursa, durum nasıl olur?”

Dedi ki,

“Meclislerini ve beraberliklerini terk etmelidir. Çünkü salim kalmayacağını tecrübe etmiştir. Ayrıca nafile bir iş (arkadaş ziyareti), günahla yerine getirilmiştir.”

Dedim ki,

“Ama onlar Allah için kardeştirler?”

Dedi ki,

“Yalancılar davaları için bu adı, gerçek değil, istiare olarak kullanırlar. Allah için kardeşliği değil, ondan aşağı olan muhabbeti bile iddia eden kimselerle en azından, üzüntüye girmeden salim kalınır. Onunla salim kalmadığın kişiye, Allah için kardeş, arkadaş ve dost desen bile, o senin din düşmanındır. Onun beraberliği ile Allah’ın gazabına maruz kaldığın kişi, nasıl Allah için kardeş ve arkadaş oluyor ki?

Hz. Bilâl'in rivayet ettiği şu hadisi duymuşsundur: "*Adam öyle bir kelime ile konuşur ki, Allah'ın gazabını zirve seviyede hak eder. Kıyamete kadar üzerine gazap yazılır*"[1] Konuşmasıyla seni Allah'ın gazabına maruz bırakandan daha düşman, kim vardır? Behz b. Hekim'in rivayet ettiği hadis ise şöyledir: "*Yalan konuşarak halkı güldüren kişiye yazıklar olsun, yazıklar olsun, yazıklar olsun!*"[2]

Kays b. Ebi Hazım'ın İbn Mesuttan rivayet ettiği şu hadisi duymadın mı: "Adam bir mecliste, halkı güldürmek için öyle bir söz söyler ki, Allah'tan, yerle gök arasındaki mesafe kadar uzaklaşır ve onunla cehenneme yuvarlanır." Bu işlere neden olan, düşman olmaz mı?

Arkadaşın sadece yapmacık işler yaparsan senden razı olur ve nefsin de bundan vazgeçmezse; haklı veya haksız olduğuna bakmaksızın, kızdığı kişiye kızar, düşman olduğu kişiye düşman olursan bu aşırılık olur. Ama yanına gidip onunla konuşmak bundan da kötüdür. İşte bu sana düşmandır, dost değil.

Muhammed b. Nasr el-Harisî'nin hadisini duymadın mı? Orada ifade edildiğine göre Cenab-ı Hakk Hz. Musa'ya şunu vahyetmiştir: "Ya Musa, kendine dost ararken dikkatli ol. Beni sevindirmen için (Allah rızası için iş yapmak için) sana yardımcı olmayanla arkadaş olma. Çünkü o senin düşmanındır, kalbini katılaştırır."

İşte böyle olan, senin düşmanındır. Allah için arkadaş, kardeş vb. isimler verirsen, hak etmediği şeyi vermiş olursun. Onun zıddını hak etmiş ki, o da düşman kelimesidir. Onun yüzünden Allah'a isyan edilen kişi nasıl Allah için dost olabilir? Günah işlemene neden olandan daha zararlı, kim vardır?

Ebu Musa'nın hadisini duymadın mı? Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: "*Kötü arkadaş, körüğe üfüren kişi gibidir. Körüğün kıvılcımlarıyla seni yakmasa bile, kötü kokusu ile seni rahatsız eder.*"[3] Bu da öyledir. Onlarla beraber Allah'a isyan etmesen bile, kalbinin katılaşmasına, meşgul olmasına ve oyuna dalmasına engel olamazsın. Bu türlüsü kardeş değildir, düşmandır, hatta düşmandan da zararlıdır.

İnsanlar dört kısımdır: Adam var onu tanımazsın veya tanısan da arkadaşlığın olmamıştır. Adam var bid'at ehlidir, adam var fasıktır, adam var senin yanında durumu kapalıdır ama arkadaşlığın var. Kalbin bid'atçıdan ve fasıktan nefret eder. Seni hakka çağırsalar nefsin onlara meyletmez. Onlarla nasıl mâlâyâni şeylere dalabilirsin? Tanımadığın ve arkadaşlık etmediğin kimseyle konuşmaz, dostluk kurmazsın. Bunlarla aldanmazsın, kalbin bunlara ısınmaz ki, gaflete dalıp Rabbinin hoşuna gitmeyen sözler konuşasın.

Asıl tehlike, senin şeklinde, senin gibi olan, dostluk kurduğun, kalbinin ısındığı kişilerden gelir. Beraber gaflete dalarsın, Allah'ı hatırlamayacak şekilde O'na isyan edersin. Veya hatırlarsın da, gaflet perdesinin kalınlığı ve konuşmaya daldığınızdan ötürü, önem vermezsin. Bunlar, şeytanın oyunu ve ağlarıdır. En yumuşak avcıdan daha yumuşak davranır. Onlarla seni uyutur, neticede ağa düşürür.

Zaten avcılar da av avlamak için türlü oyunlar yaparlar. Serçeleri avlamak için ağlar kurarlar. Serçe avlamak için kargayı ağa yatırmazlar. Her kuşu avlamak için, kendi cinsinden bir kuş dikerler. Çünkü kuş benzeriyle uyuşur, ünsiyet kurar, yanına konar ve neticede faka düşer.

Hz. Ebu Derda'nın, Hz. Selman'a yazdığı şu mektubu duymadın mı? "Beden bedenden uzak olur, ama ruh ruha yakındır. Gökteki kuş yerdeki benzerinin yanına konar." Ne güzel söylemiş. Biz de bunu tecrübelerimizle görüyoruz. Avcı, benzeri bir şekildeki kuşla kuşları avladığı gibi, şeytan da aynı yöntemi kullanır. Çünkü senin bid'atçıdan, fasıktan ve avamla ünsiyetten nefret ettiğini bilmektedir. Kalbini, aynı tipte kişilerle arkadaşlığa, ülfete ve konuşmayı sevmeye davet etmektedir. Ülfet ve sevgi içinde onlarla karşılaştığın zaman, bid'atçı ve fasıktan çekindiğin gibi, onlardan çekinmez ve endişe etmezsin. Kalbin hemen ünsiyet kurar, rahatlar, yaklaşır ve konuşmalarına ortak oluncaya kadar sözlerini süsler.

Sonra, arkadaşlar değişik tiplerde olurlar. İblis, senin çoğu zaman dikkatli ve havf sahibi olduğunu, gıybet, yalan ve benzeri şeylerden nefret ettiğini, onlardan çekindiğini bilince, arkadaşına hemen bu tür şeylerle süslü laf yaptırmaz. Allah'ı zikredip, ünsiyet kuruncaya kadar sizi baş başa bırakır. Sonra fuzûlî laf yapmayı, dünyaya ait şeylere dalmayı süslü gösterir. Buna dalınca, gıybet ve yalanı süsleyip güzel gösterir.

Eğer ikiniz de çoğu işinizde havf sahibi kişiler iseniz, gıybet yapmayı, Allah adına gazaplanma, hayret etme, reddetme veya söz konusu kişiye acıma şeklinde yaptırır. Eğer ikiniz de bu makamda havf sahibi değilseniz, gıybeti, ikinizin zikrettiği veya birinizin zikredip diğerinin razı olduğu, o kişiye gazaplanma, kinlenme, öc alma vb. şekillerde yaptırır. Ya da halkın noksanlıklarını anlatıp rahatlama yoluyla gıybet yaptırır.

Yalan ve alay da böyledir. Şeytan, zaafınızı bildiği ölçüde, Allah'ı henüz zikretmeden, size bunları süsler ve yaptırır. Şeytan, kişiyi, Allah'ın hoşlanmadığı şeylerle aldatmak ister, ama kul kabul etmez. Nefsi, avam halkla, hayırlı şeyleri bile konuşmak istemez, nerde şerli şeyleri konuşacak? Buna karşı gelince, onu kendisi ile avlayacak biriyle karşılaştırır. Sonra, başlangıç yapsın diye, biri hakkında konuşmayı hoş gösterir, derken laf lafı açar. Bir günün tamamı veya günün büyük bir kısmı susma ve selâmetle veya faydalı şeyler konuşma ya da helâlinden rızık kazanma ile geçer; Allah için kardeş bildiği biriyle karşılaşıncaya kadar. Sonra ayrılmayacak şekilde konuşmaya dalarlar. Neticede, ikisine de lânet edilir.

Onun için Hz. Ömer şöyle demiştir: "İnsanlardan emin olanların dışında, arkadaşlarından çekin. Ancak Allah'tan korkan emin kişidir. Çünkü o, gaflete düştüğün zaman seni uyarır." Onunla buluşunca selâmetini arttırır. Faydasız bir konuşma yapıyorsan seni Allah'ı zikretmeye yöneltir. Allah'ın hoşuna gitmeyen bir konuşma yapıyorsan, seni nehyeder ve uyarır. Helâl olmadığını bildiğin şeyde seni uyarınca, pişman olur ve tevbe edersin. Allah'ın hoşuna gitmediğini bilmediğin şeyi de öğrenmiş olur, yararlanır ve günah olarak bilmediğin hatalardan gelecekte de çekinirsin.

İmam Şafii de şöyle diyor: "Aklının yarısı arkadaşındadır." Ne güzel söylemiş! Çünkü gafil olduğun konuda aklını uyarınca, sanki aklının yarısı ondaydı da sana iade etmiş gibi olur. Veya bütün aklın ondaydı da, bir anda onu sana iade etti. Bütün işlerinizde aklınızın yarısı birbirinizdedir. Çünkü arkadaşının gafil olduğu konuyu sen fark ediyor ve onu ikaz ediyorsun. Sen gafil olunca, o seni uyarıyor. Bir araya geldiğinizde, iki akılla Allah'a kulluk yapmış oluyor, nefsinizin kusurlarını iki akılla görmüş oluyorsunuz.

Arkadaşların arasında Allah'tan korkmayan kişi, namaz kılsa, oruç tutsa, gazvelere katılsa, hacca gitmiş olsa bile, vebaldedir.

Çünkü namazı, orucu, haccı, gazveleri, çok zikri, zekâtı vs. kendisinedir; onunla Allah'ın hoşuna gitmeyen konuşmalara dalman ise, sana vebaldir.

Bunun örneği şuna benzer: Zengin bir arkadaşın olsa, sen de fakir, muhtaç bir adam olsan, sana her geldiğinde yemeğini yese fakat sana hiç bir şey yedirmese, malı onundur, zararı ise sanadır. Aynen bunu gibi namazı, orucu vs. onundur, sebebiyet verdiği günah ise sanadır.

Sen onunla karşılaşmadan önce selâmette isen, karşılaştıktan sonra seni dinde bozmaya sürükler, hayırda isen, şerre çevirir. Bazen o seni fenalığa daldırmadan, sen işe başlayabilirsin. Çünkü kalbinin rahatladığı, nefsin ünsiyet ettiği bir yerdesin. Bazen Allah'ın zikri ve taatına dalabilirsiniz ya da gücünüz nisbetinde iyilik üzerine yardımlaşabilirsiniz. Ama şeytan sizden ümidini kesmez, neticede Allah'ın hoşuna gitmeyen bir şeyler konuşmadan ayrılmazsınız. Üzerinde yardımlaştığınız iyilik, üzerinde yardımlaştığınız kötülüğün yerini tutmaz, onu karşılamaz. Çünkü bir farzı zayi ettiniz, nafile üzerinde yardımlaştınız. İşte asıl hüsran budur.

Onun yüzünden Allah'a isyan ettiğin ve yapmacık işlerde bulunduğun ne kadar arkadaşın vardır ki, ölmüşler ve seni yalnız bırakmışlar; onlarla işlediğin günahlar yazılı bir şekilde geride kalmış. Arkadaşlıkla ilgili söz çok uzundur ama burası yeri değildir.

Başka bir yerde onların sohbetlerini anlatacağım, inşaallah. Burada, kararlılığını kıracak ve zayıf olduğun zaman tevbe ile Allah için vefa üzerine sabrını azaltacak sebeplere karşı bir uyarıda bulundum. Ayrıca, seni ondan ayıracak, fitneye düşürücü ama ayrıldığın zaman işi karıştırmayacağın sebeplere dikkat çektim. Onunla ilişkini kesersen, nefsine karşı güçlü olursun. Çünkü güçlü olan fitneci sebeplerle karşılaşınca, zayıftan da daha zayıf olabiliyor. Zira fitne veren sebeplerden kaçmaktadır. Ayırıcı sebepler zayıf olanı arkadaşlarından ayırınca, günahları terk etme konusunda daha güçlü hale gelmektedir.

Dinî Açıdan Selâmetin Azlığından Endişe Ettiği Arkadaşlarla Buluşmayı Terk Etmeye Yardımcı Olan Şeyler

Dedim ki,

"Onlarla karşılaşınca dinî açıdan kendimi selamette hissetmediğim arkadaşlarımı terk etmek için nelerden yararlanabilirim? Çünkü kalb için, onlardan daha büyük fitne ve rahatlıkta onlardan daha galip kimse olmadığını söyledin."

Dedi ki,

"Dinine önem vermen, Cehennem azabından da çekinmen gerekir. Böyle olup tezekkür ve tefekkür edince, tefekkürü güzel yap ve araştırmayı derinleştir. Ta ki, onlarla karşılaşmanda dinine eksiklik koyan şeyin gerçeğini anlayasın. Cehennem azabından korkup dinde noksanlıktan endişe ederek konuya yaklaşırsan, sana anlatılanlardan işin özünü anlarsın. Şayet, arkadaşlarınla karşılaştığında, sadece Allah'ın hoşuna gitmeyen sözler söyleyeceğini bilip sonra nefsine acıyarak hem onlara hem kendine kalp gözüyle bakarsan, içinde bulunduğun tehlikeden ötürü kıyamette onlardan kaçacağını, sadece onlarla sohbetten ötürü büyük günahlar yüklendiğini görecek ve onlarla karşılaşmadan daha çok nefret ettiğin bir şey olmayacaktır. Bu Allah'tan korkup kendine acıman durumunda ortaya çıkar.

Bu konuda çok açık bir örnek vardır. Meselâ, arkadaş ve din kardeşlerinle her karşılaştığında sakalından bir kıl veya elbisenden bir iplik koparsalar, onlarla buluşman ne kadar azalır! Onlardan da onlarla buluşmadan da nefret edersin. Çünkü böyle devam ederse sakaldan olacağını ve bir köseye dönüşeceğini gayet iyi bilmektesin. O zaman da halk sana aşağılayıcı gözlerle bakar. Aynı şekilde, elbiseden de olursun.

İşte bunun gibi, kendine ve dinine acıyan ve onlarla karşılaşmakla dinine verdiği eksikliği anlayan kimse, onlarla buluşmaktan nefret eder. Ancak verâ' ve sakınma açısından dinine yardımcı olanlar istisnadır. Bunlardır Allah için kardeş olanlardır. Bu isim onlar için haktır ve gerçektir.

Dedim ki,

"Dinime zarar veren bütün arkadaşlarımı terk ettiğim halde, nefsimin onlarla buluşmaya hevesli olması ve sabırsızlık göstermesine ne dersin?"

Dedi ki,

"Nefsin onlardan ayrılmayı kabul ettikten sonra, emin olamadığın konulardan kaçınsan ve kendini koruyup Allah'ın hoşuna gitmeyen şeyler konuşmadan, aradan birkaç gün geçse, selâmette kaldığı için kalbin ferahlanır. Sen de onlarla daha az buluşmaya gayret edersin. Selâmetin tatlılığını duyup bununla Allah'ın rızâsını ümit etmeye başlayınca, onlarla buluşmak ve onları görmekten daha kötü bir şey düşünmezsin.

Seni bu durumdan ayırmak isteyen birini hissedersen, onunla buluşmak sana ağır gelir. Korunmaya dikkat edersen, selâmette kalıp kalbten bunun tatlılığını duyuncaya kadar yalnız kalmaya çalışır, seni bu halden koparmak isteyenle buluşmaktan nefret edersin. Çünkü gaflette olan müridin rahatı konuşmakta, kederi ise susmaktadır. İnsanlarla konuşup rahatlama sevgisi kalbine galip olan için bu böyledir. Kalbine, selâmette kalma isteği galip değilse o zaman da susmak ona keder verir. Konuşmak ise zevk ve rahat verir.

Selâmette kalmaya önem verip kalbine bu istek galip gelir, sonra da salim kalmak için bazı günlerini bu işe harcarsa, Allah'ın kendisine nimet olarak verdiği selâmetten onu ayıracak olan arkadaşlarıyla konuşmak ona ağır gelir.

Onlardan birini görüp Allah'ın hoşuna gitmeyen bir kelime ağzından kaçırınca, yeryüzü, bütün genişliğiyle ona dar gelir, dünya ona zindan olur. Çünkü onunla karşılaşmadan önce hem kalbi hem de bedeni selâmette idi. Allah'tan korkup O'nun hoşuna gitmeyen şeyleri konuşmadığından, rızâsını ümit ediyordu. Sonra O'nun gazabına neden olmasından korktuğu şeyler konuştu. Onun için yeryüzü bütün genişliğiyle ona dar geldi, kalbi yasa boğuldu. Çünkü selâmet tehlikeye dönüşmüştü.

Daha önce onlarla konuşmaktan kaçınınca, yeryüzü bütün genişliği ile ona dar geliyordu. Şimdi ise üzüldüğü bir kelimeyi konuşunca bu durumu hissetmeye başladı veya iş o hale dönüştü.

Bu, verâ' ve takvânın sonucu ve Allah'ın, güçlüğe göğüs gerip arzularıyla mücadele eden müridlere olan yardımıdır.

Dedim ki

“Onlarla bir araya gelmemeye karalılığını göstersem bile, onlarla karşılaşmaktan tamamıyla kurtulamam. Mesela geçimim için çıktığım çarşıda, bir ilim halkasında, cemaatle namaz kılmak üzere gittiğim camide, bir cenaze namazında; onlardan birinin bana bir işi düşmesi veya benim bir işimin onlardan birine düşmesi durumunda, beni ziyaret etmelerinde, nasihatimi kabul eder de, benim ondan ayrıldığım gibi, o da arkadaşlarından ayrılır ümidiyle, onlardan birine yaklaşmam durumunda, onlardan biriyle karşılaşabilirim.”

Dedi ki,

“Sen onlardan biriyle dostluğu kesme karalılığını gösterip ondan ayrılarak yalnızlığı seçtikten sonra, seninle karşılaştığında ondan hoşlanmadığını, konuşmasına karşı yüzünü ekşittiğini görürse, senden utanır ve sevmediğin halde sena yakalaşmaktan çekinir. Ondan çekindiğin zaman, kalbin onunla gaflete dalmaktan uzak kalır. O da bu tavrını görünce senden uzaklaşır.

Onunla konuşma istek ve arzusu olmadan, saydığın bazı sebeplerden ötürü karşılaşır, sonra da şeytan seni onunla avlar endişesiyle dikkatli davranırsan, kötü veya fuzûli bir şey konuştuğunda, nefsine, “herhalde benim, Allah’ın taatından alıkoymak için gizlediği şeyden habersiz olduğumu zannediyor” der ona karşı dikkatli olursun. Eğer nasihat kabul edecek biri ise, yumuşak bir dille uyarır, dediğinin uygun olmadığını söylersin. Belki de böylece ona bir faydan dokunur. Nasihat kabul edecek bir kimse değilse veya bir şey desen, sana dinî açıdan zarar verecek şekilde seninle tartışacak bir şahıs ise, konuştuklarından hoşlanmaz ve kaçınırsın. Ama konuştuğu haram bir şey ise, yumuşak bir şekilde ona engel olursun. O hevesli olsa bile, tartışmaya girmezsin. Ancak bir konuda açıklama istiyor, sen de bunu açıklamaya ehil isen, açıklama yaparsın, aksi takdirde susarsın.

Eğer konuşmayı uzatır sen de ona engel olamıyor ve oradan da kalkamıyorsan, gücün varsa, ahireti hatırlatırsın. Belki bu konuşmadan vazgeçer, sen de sevap alırsın. Nitekim İbrahim et-Teymî’den şu söz rivayet edilmiştir: “Öyle adam var ki, batıl bir konuşmaya dalan topluluğun yanına gelir, onları zikre yöneltir; hem yaptığının sevabını alır hem de onların sevabı kadar ayrıca sevap alır.”

Hayırla konuşmaya başlarsa, yine de kendi kendine, “bu hayırlı bir şey, ama bundan sonra ne gelir bilemem,” der dikkatli davranırsın. Senden ve arkadaşlarından edindiği tecrübeden ötürü, sana Allah’ın zikri ile konuşmaya başladığı halde, sen dikkatli isen, sakınmış olursun. Bu durumda Allah’ın zikrinden sonra ikinizi de ilgilendirmeyen bir şey konuşursa, süregelen sakınmadan ötürü, durumu hemen anlar onunla konuşmaya dalmazsın. Aranızda bir konuşma geçmezse, sakınman Allah’a karşı havfını arttırır ve bu davranışın sana tecrübe olur; başka bir zaman, zikirle başlayan sonra da zikir esnasında veya sonrasında, mâlâyâni veya Rabbine karşı günah olan bir konuşmanın yapılabileceği durumlar karşısında, ayağının kaymasına engel olur.

Çarşı-pazardaki kimseler de böyledir. Geçimin için onlarla konuşursun, ama kalbin dikkatli olur. Onlardan biri seni ziyaret gelse veya bir ihtiyacın için sen ona ya da bir ihtiyacı için o sana gelse, onunla uzun boylu konuşmaya dalmaz, Allah’ın razı olduğu sözler söyleyinceye kadar susarsın. Zira konuşmaya dalınca, daha önceki tecrübelerden ötürü, kalbin sakınmayacağını biliyorsun.

Kendisine nasihat edesin diye gelirse, nefsinin güçsüzlüğünden şikayet ettiğin için, onunla durumun nasıl olacağı tam açık değildir. Yüzme öğrenen birinin boğulan birini kurtarmaya çalışmasına benziyor. Nasıl kurtarabilir ki?

Nefsinle uğraş! Ancak onunla karşılaştığın zaman, Allah için yerine getirmen vacip olan bir şeyle imtihan edilir ve sustuğun zaman Allah’ın gazabından korkarsan, kabul etmesi şartıyla, ona iyiliği emreder, kötülükten nehyeder veya uyarırsın. Aksi takdirde susar, tartışmaya girmezsin.

Allah için ziyaret ettiğin veya onların seni ziyaret ettiği akrabaların durumu da böyledir. Eğer tecrübelerin, onlarla bir araya geldiğinde Allah’ın hoşuna gitmeyen konuşmalara daldığını gösteriyorsa, kendi selametin için onlara gitmezsin.

Ünsiyet seni, evinde beraber olup kendilerinden bu konularda şüphe etmediğin kişilerle gaflete sürüklüyor ve haram şeyler konuşmana neden oluyorsa, onlara karşı da dikkatli olmalısın. Bu en zor sebeplerdendir. Onlardan uzaklaşamıyorsun, ama dikkatli ol ve Allah’ın cennet ehlini anlatırken söylediği şu ayeti hatırla: “*Daha önce biz, ailemizin içinde (iken sonumuzdan) korkardık.*” (Tûr, 52/26) Cehennem halkından ve Allah düşmanı olanı da şöyle anlatıyor: “*Çünkü o, (dünyada) ailesi arasında (şımarık ve) sevinçli idi.*” (İnşikâk, 84/13)

Dininde seni fitneye düşürmelerine karşı dikkatli ol ve onlara acı. Onlarla ünsiyetin ve onları kırma tehlikesinden ötürü, bu en zor durumdur. Dikkatli ol ve üzerinde terbiye etme hakkı olanları, Allah’ın emrini yerine getirinceye kadar, Allah’ın hoşuna gitmeyen konuşmalardan nehyet. Çünkü Allah sana, onları terbiye etmeyi emrediyor: “*Kendinizi ve ailenizi ateşten koruyun.*” (Tahrim, 66/6) Bu ayete Hz. Ali, “onları terbiye edin ve öğretin,” Mücahid, “Allah’a karşı takvâyı tavsiye edin,” Katade, “Allah’a taatı emredin ve günahlarından nehyedin,” Dahhak, “ailenize kendilerini korumalarını söyleyin,” anlamını vermişlerdir. O zaman, ayrıca onların sevabı kadar sevap alırsın. Ayrıca senin yol ve huyunu öğrenirler ve seni fitneye sevk edecek şeylerden çekinirler. Onlarla konuşma ve gaflete daldığın zaman, batıla dalmaktan ürker hemen tevbeye dönersin. Allah’ın, Hz. İsmail’i övdüğü şu ayeti görmüyor musun? “*Ailesine namaz kılmayı ve zekât vermeyi emrediyordu.*” (Meryem, 19/55) Efendimiz’e de, “*ailene namazı emret.*” (Taha, 20/132) buyurmuştur.

İlim talebi de böyledir. İlmi talep ederken kendisiyle selâmette olamayacağın biriyle beraber talep ediyor ve onunla ilim meclisine oturuyorsun. O zaman ya yalnız olarak ilim öğren veya kendisinden salim olacağın birisiyle öğren.

Onunla beraber ilim tahsil etmek durumunda kalırsan, ilim tahsilini terk ederek ondan kurtulma yolunu seçmen caiz değildir. Ama ona karşı dikkatli ol, yüz hatlarınla onu da dikkate sevk et. Üzerinde, yerine getirmen gereken bir hakkı varsa, yerine getir. Çünkü bu tip kişiler üç guruptan başka olamazlar: Ya hepsi ya bir kısmı ilimden yararlanmaktadır ki, bu sana yeter, ya yapmacık hareket etmekte ve seni oyalamaktadırlar, ya da seni uğraştırdığını anladığından, senden utanır ve geri çekilir. O zaman da dinin açısından salim olur, bir felâket ve günahla karşılaşmadan ilim tahsil edersin.

Ticaret veya sanatında sana ortak olan veya ücretle çalıştırdığın ya da yanında ücretle çalıştığın kişinin durumu da böyledir. Hem kendini onun yüzünden sürdürdüğün kötü adetlerinden alıkoy, hem onu senin yüzünden sürdürdüğü kötü adetlerden uzaklaştır. Sakın ve sakındır. Dinini fesada uğratmaya mukabil dünyanı ıslah etmesinde yardımcı olma.

Bütün bunlarda ayağın sürçerse, tevbeye koşmana kimse engel olmasın. Çünkü Rabbine dönmekten ve O'na tevbe etmekten müstağni kalamazsın. Şayet kararın, kullardan ve başka şeylerden gelen ve Allah'ın sana vacip kıldığı amelleri yaparken ayağını kaydıran sebepleri ortadan kaldırmaksa, bu karara mukabil Allah'a hamd edersin. Ayağın kayınca Allah'a istiğfar eder, pişman olur ve buna sebep olan şeyden kaçınırsın. Gelecekte böyle zelle (küçük günah) ve benzerlerinden sakınırsın. Allah korkusu ve ümidi için yapınca, inşaallah bu gayretin hora geçer. Arkasından hemen tevbe ettiğin günahın affolur. Bunlar ve benzerleri, sana gelecek için de tecrübe ve ibret olurlar.

Eğer Allah'a sadık isen, çok geçmeden Allah sana yardımıyla yönelir, nefsine karşı gösterdiğin gayret ve mücahedeyi merhametle karşılar, nefsin senden ve seni fitneye sürükleyecek, ayağını kaydıracak şeylerden ümidini keser ve sen Allah'ın taatı için güçlü olursun.

Bu sebepler ve seni fitneye sürükleyecek, ayağını kaydıracak başka sebepler çıkınca, sana anlattığım gibi davran. Bütün sebepleri anlatmak kitabı çok uzatır. Akıllı olan tafsilata gerek kalmadan işaretle de sakınır. Ayağını kaydıran sebepleri ortadan kaldırmak ve organlarını Rabbinin hoşlanmadığı işlerden alıkoymak, perhiz yapmaya benzer. Ehl-i dünyanın, sağlıklı kalma ümidi ve uzun süre devam edecek hastalıklar korkusuyla, perhiz yapıp zevklerini terk etmesi gibi, sen de perhiz yapıp tehlikeye düşmemeye dikkat et.

Rabbin için yaptığın perhiz şuna benzer: Bütün arzu ve isteklerini yerine getirme imkânına sahip bir kral düşünelim. Sevdiği her şey elinin altında ve her tarafı ilaçlarla doludur. Ama vücûdu hastalıklı ve yatalaktır. Takdim edilen şeylerden yerse helâk olur, perhiz yaparsa yaşar. Doktorlarla kardeş olmuş, eczanelerin eşiğini aşındırmış, acı ilaçları içmeye göğüs germiş, güzel yiyeceklerden uzaklaşmıştır. Az yediği ve hasta olduğu için bedeni çok zayıflamış. Her gün bedeni küçülmesine rağmen sıhhati artmaktadır. O ise perhizi tercih etmektedir. Nimetler denizi içinde bedeni erimesine rağmen, helâk olur endişesi ve perhizin ona sıhhat vereceği ve devamlı sağlık içinde olan bir bedenle o nimetlerden yararlanacağı ve hastalıksız, sefa içinde hiç bir sıkıntının bulandırmadığı bir hayat yaşar ümidiyle, bu perhize devam etmektedir.

İşte irade sahibi, muttaki mü'minin durumu da böyledir. Dünyada, ahiretini helâk edecek her tehlikeye karşı perhiz yapmaktadır. Zayıflık, mağaralara çekilme, halktan kaçma, kullarla ünsiyet etmeme, hüzünlü olma ve sevinmeme onun hayat felsefidir. Bütün bunları, dünya zevklerinden yararlanmaktan hoşlanmadığı ve Allah'ın gazabına duçar olur da kendisine azap hak olur korkusu ve bununla Allah'ın rızâsını kazanıp azabından kurtulma, komşuluğunu kazanma, cennet zevklerinden hastalıksız bir şekilde yararlanma ve bunu takip edecek sonsuz bir hayat ve Allah'ın yüce rızâsını elde etme ümidiyle tercih etmektedir.

Kötülüğe karşı perhize devam et, ahirette karşılaşabileceğin kötü akibeti düşün, ahiretin güzel hayatını iste, rızâsını talep etmek için O'nun adına perhizden yararlan. Çünkü O, irade sahiplerine yardımcıdır ve onlara şefkatlidir.

Şayet dileseydi, ilk günden itibaren seni perhize muhtaç etmezdi. Ama mücahede ve gayretle, O'nun rızâsını talep etmekteki sadakat ve doğruluğunu sınamak istemektedir. Talepte doğru olup, nefsinle mücahede ve mücadelede güçlüğe göğüs gerince, Allah sana yardımıyla yönelir, seni kötülüğe götürecek şeyleri terk etmeyi kolaylaştırır, taatıyla seni nimetlendirir. Çünkü O, vermede zorlanmayan bir kerim, yanında cimriliğin yaşanmadığı bir cömerttir. O mürid kulundan, rızâsını talep etmede doğruluk, nefsiyle mücadele, hevâsıyla mücahede istemektedir. İşte o zaman zorlukları hafifletmekte, hevâsını öldürmekte; rızâsını istemede sadık olduğunu görünce, bütün işlerini O idare etmektedir.

Şayet bedeni zayıf dünya ehlinden biri, efendisine yönelse ve yürürken bazen düşse bazen de ayağa kalsa ve bu durum defalarca tekrarlansa; sonra efendisi geri dönüp baktığında, kölenin kendisine yönelirken, zayıflığından yüz üstü yere düştüğünü sonra doğrulup tekrar ona yöneldiğini ve düşmesi, ona yönelme ve yakınında bulunma isteğine engel olmadığını görse ve bu durum defalarca tekrar etse; efendinin yanında da çok sayıda binek olsa ve ona iyilik yapacak en yakın insan da kendisi olsa, şüphesiz o efendinin kerem ve rahmeti, istirahat etsin ve çabucak kendisine kavuşsun diye köleye, hemen bir binek yollamayı gerektirir.

İşte Allah, bu efendiden çok daha merhametli ve kerem sahibidir. Mürid kul, nefsiyle mücahede ederken, ayağı sürçmekte ama bu O'nun rızâsını talep etmeye engel olmamaktadır. Ayağı kaydığında, yüz üstü düşüp sapmış olandan daha çok üzülür ve her şeye rağmen nefsiyle mücahedesini sürdürür. İşte Allah kulunu böyle görünce, ellerinden tutarak rızâsını talep etmeyi hafifletmekte, onu yakınlık (kurb) derecelerinin yükseklerine çabucak çıkarmaktadır. Kerem ve cömertliğinde, rahmet ve re'fetinde, lütuf ve şefkatinde eşi ve benzeri olmayan Allah, ne büyüktür!

1 es-Suyûtî, *Camiü's-Sağir*, I, 80.
2 Ebu Dâvûd, *Edep*, 80; et-Tirmizî, *Zühd*, 10; Darimî, *İsti'zan*, 66.
3 el-Buhârî, *Zebaih*, 31; Müslim, *Birr*, 145; Ebu Dâvûd, *Edep*, 16.

Üçüncü Bölüm

NEFSİ TANIMA

Nefsin Hevâsından Sakınmak

Dedim ki,

"Bana riyâyı ve sebeplerini anlattın. Riyâ nerden ileri gelir?"

Dedi ki,

"Nefis ve onun hevâsından ileri gelir."

Dedim ki,

"Nasıl nefsimden ileri gelir ki, bana tuzak kuran, dünyayı güzel gösteren düşmanım (şeytan) ve beni fitneye sevk eden dünya vardır?"

Dedi ki,

"Şeytanın, ancak nefsinden aldığı güçle sana zarar verebilir. Eğer böyle olmasaydı, düşmanın daveti seni Rabbine daha çok yaklaştırırdı. Seni davet edince ona uymaz bununla taat etmiş olurdun. Çünkü o seni Rabbinin hoşuna gitmeyen şeye davet etmiş, sen ise reddetmişsin. Bu konudaki korunman Allah korkusundan ve O'nun sevabını elde etme ümidinden ileri gelmektedir. Daveti reddederek, ümit ve recayı yerinde kullanmış oluyorsun. Nefsin dünyaya değer vermeyince, onun güzelliği seni Allah'a daha çok yaklaştırır. Çünkü dünya ile imtihan edilmişsin ama ona yüz vermemişsin. Ahireti istemiş ve ona rağbet etmişsin. Dünyada zevk içinde yaşama ve neticede ahirette mahrum kalma ya da sevabından az yararlanmayı reddetmiş ve dünyanın sebep olduğu bir imtihanda Allah'a itaat etmişsin.

Nitekim O şöyle buyuruyor: "*Biz yeryüzündeki şeyleri, kendisine süs olsun diye yarattık ki, onların hangisinin daha güzel iş yaptığını deneyelim*" (Kehf, 18/7) Allah, *ziyne*tler arasında senden güzel amel etmeyi istediğini bildirmektedir. Onun için, dünyada güzel nimetler yaratmış ki, kimin daha güzel amel edeceğini denemektedir.

Dünyada yapılacak en güzel amel, ona karşı zahid davranmak ve ahireti ona tercih etmektir. Bunu yapamayınca, Allah'ın gazabına neden olan bütün ziynetlerini terk et. Bu, Allah adına sana gerekli olan **verâ'**dır.

Sen nefsine uymadıkça, ehl-i dünyanın dalâlet ve hataya davetleri sana hiç bir zarar vermez. Aksine, Allah ve Resulünün sözüne yapışmak ve insanları reddetmekle sevap almış olursun.

Sana düşmanlık yapan, eziyet eden, tuzak kuran ve sana karşı haddini aşan da böyledir. Bundan ötürü Allah'a isyan etmez, ona karşılık vermezsen sana bir zarar veremez. Aksine senden yararlanmak ister ve kendini helâk eder. Ama kafirler gibi, kendileriyle mücadele etmeyi Allah'ın emrettiği kimseler müstesnadır. Onlarla mücadele etmen sana fayda verir. İki durumda da kârlısın. Ya galip gelirsin ya da öldürülürsün. Galip gelsen büyük sevap alırsın, öldürülürsen şehid olursun. Nitekim Cenab-ı Hakk şöyle buyuruyor: "**De ki, bize yalnız iki iyilikten birini gözetlemiyor musunuz?**" (Tevbe, 9/52) Öyle ise, sana zarar veren her düşmana, hevâ-i nefsin oyunu neden olmuştur."

Dedim ki,

"Öyle anladım ki, korktuğum her mahzurlu iş hevâ-i nefisten ileri gelmektedir. Bu ona muhalefet etmenin, Allah'a itaat olduğunu göstermektedir. Allah'a itaatte ise, sıdk ve muhabbet vardır. Bunu bana biraz izah ve şerh eder misin?"

Dedi ki,

"Nefsin varlığını tasdik etmedikçe Allah'ı tasdik edemezsin. Nefsini tanımadıkça onu tasdik edemezsin. Onu kontrol etmedikçe onu tanıyamazsın. Nefsini ölüm ve Allah'a arz etmen ve hallerine itiraz etmen gerekir. Onu, iyi yaptığını zan ettiği işlerde itham etmedikçe ve kötü yaptıkları işler konusunda aleyhinde hüküm vermedikçe, hallerine itiraz edemezsin. Onu itham edince, teftiş edersin; teftiş edince, hallerine itiraz edersin; hallerine itiraz edince yapmacık hallerini, aldatmasını ve yalanını anlar ve tanırsın.

Onu tanıyınca ondan sakınırsın, sakınınca gözetlersin, gözetleyince Allah'ın taatından kaçışını, yan çizdiğini, onu Yaratanın sevmediği şeylerle süslendiğini görürsün. Çünkü nefs her kötülüğün kaynağıdır. Her belâya sürükler. Onu yaratan Allah, onun devamlı kötülük emrettiğini, kötü hevâsına uyduğunu haber vermektedir. Öyle ise ondan sakın ve bütün kötülükleri ondan bil (onu itham et).

Nefsin Kötü Meyillerini Bilmek

Dedim ki,

“Nefsin bazı ayıplarını bilmeme yardımcı ol ki, onu itham edeyim, teftiş edeyim ve tanıyayım.”

Dedi ki,

“Nefsin rızâ halinde yumuşak olmaya kararlı olduğunu, reddetmeyip boyun eğdiğini görmüyor musun?”

Dedim ki,

“Evet, görüyorum.”

Dedi ki,

“Mü’min veya kâfir herkes rızâ anında yumuşaktır. Sinirlendiği zaman, nefisten yumuşaklığı istersen reddeder ve kin, kötü ahlâk, cahillik gibi, çocuklara bile yakışmayan hallere girer. Kişi muhtaç olmadığı şeyi harcıyor, ihtiyaç anında ise bunu yapmıyorsa, aldatan ve yalancı olmuyor mu? İhtiyaç anında seni terk ediyor, zenginlik zamanında ise yardım vadediyor. Ona muhtaç olduğunda seni felâkete terk ediyor. Çünkü sinirlenme anında, yumuşak olacağını vadediyor. Böylece cenneti hak edeceğini, ateşten korunacağını, sinirli halini sürdürerek Allah’ın hoşuna gitmeyen şeyle, gazabını kazanmaktan korunacağını söylüyor.

Ama ona muhtaç olduğun zaman, azabı gerektirecek taarruzlara seni teslim ediyor, bu konuda sana yardım ediyor ve seni cesaretlendiriyor. Kurtulmaya neden olacak şeyler için ise, ağırdan almana neden oluyor. Bunları sana yapandan daha düşman, yalancı ve suçlu kim olabilir?

İhlâs da böyledir. Amele başlamadan ihlâslı olur. Halbuki bu ihlâs değildir, ihlâsa niyettir. Güya, çok muhtaç olduğun günde amelinin boşa gitmesini istemediğinden, önceden ihlâslı olmaktadır. Bunu hiç engellemeden gönül rahatlığıyla yapar.

Amel ortaya çıkınca, kendisinden kaçacağını vaad ettiği şeyle amele girmeye davet eder, yerine getirmeyi vaad ettiği şeyden seni alıkoyar, yani riyâ duygusunu coşturur, ihlâstan ve amelin kabul olmasına neden olan şeylerden alıkoyar. Çok muhtaç olduğun günde amelinin boşa gitmesine neden olacak durumlarla seni baş başa bırakır.

Amel anında va’atta bulunsa, ihlâsın gerekli olduğu anda seni ihlâstan alıkoysa ve bununla, en çok muhtaç olduğun günde amelinin boşa gitmesine neden olmak istediğini haber verse, vaadini yerine getirmiş olmuyor mu!?

Ortada bir şey yokken, sana verâ’ vermektedir. Oysa bu verâ’ değil verâ’a niyettir. Güya imtihanla karşılaştığında, Allah sana gazaplanır, azaba müstahak olur ve sevaptan mahrum kalırsın endişesiyle, Allah’ın hoşuna gitmeyen şeyleri terk etmeye ve azaptan emin olmak ve sevap elde etmek için de, günahlardan kaçınmaya davet etmektedir.

Bu durum, imtihan takdir edilip başlayıncaya kadar sürer. İşte o zaman arzuları alevlenir; azaba duçar olur ve sevaptan mahrum kalırsın endişesiyle terk ettiği şeyleri istemeye başlar. Azaptan emin olmak ve sevap elde etmek ümidiyle, verâ’ göstereceğini iddia ettiği konuları reddeder.

Seni aldatmak için, sana vermeyi vaad ettiği şey ortaya çıkıncaya kadar ondan kaçmayasın ve ondan emin olasın diye, sana güven verenden daha düşman biri bulunabilir mi? Ki o, arzuladığı şeyi elde etmek için senin helâk olmanı istemektedir.

Zühd de böyledir. Elinde bir şey olmadığı zaman, sana zühd duygusu verir. Sana, zahidlerden olduğunu hayal ettirir. Az bir para elde edince, rağbet ve ilgi duyguları kabarır, çok kazanmaya istekli ve o konuda mücadele eden biri olarak karşına dikilir. Zühtten alıkoyar, vaadini unutur ve sana söylediğinin aksini yapar.

Rızâ da böyledir. Genişlik ve sıhhat zamanında, henüz belâ ve musibet ortaya çıkmadan önce, senin rızâ ehli olduğun hissini verir. Bu hale mü’min, facir herkes razıdır. Çünkü nefsin hoşuna giden bir haldir. Kendisi için rızâ istenecek herhangi bir durum yoktur. Dolayısıyla bu rızâ değil rızâya niyettir. Çünkü rızâ, belâ ve musibetin ortaya çıkmasından sonra söz konusudur.

Bedeninde bir belâ ve musibet ortaya çıkınca, ya da geçiminde bir darlık görülünce, rızâdan kaçınır. Aksine endişe ve gazaba sürükler ve rızâya engel olur, ondan alıkoyar. Vaad ettiğini yerine getirmez. Allah’ın hoşuna gitmeyen şeye davet eden ve rızâya engel olan kendisi olur.

Tevekkül ve Allah’a güven konusunda da durum böyledir. Dünya malı ve geçim sebepleri yeterli bir durumda oldukça tevekkül içinde olur. Halktan ve Allah’ın dışındaki sebeplerden değil, Allah’tan bir şeyler beklediğin bir hal ortaya çıkınca, tamamen tamaha kapılır, halktan bekleme ümidi ve endişesi baş gösterir, kalb hemen sebeplere sarılır ve önem verir, halka karşı yapmacık hareketler ve yaltaklanmalar başlar. Nefis, ona muhtaç olduğun zaman seni Allah’a tevekkülden alıkoymuştur.

Allah seni, onunla mücahede etmek için ikaz eder, sen de va’atlarını hatırlatır ve vaadini bozduğu, kararlılığını yerine getirmediği için onu sıkıştırırsan, seninle mücadele eder ve karşı koyar. *Va’ad* ve *ve’idi*, Allah’ın onu gördüğünü, yarın hesaba çekileceğini hatırlatarak zorlarsan, aklıyla hatırlar ve onda kesin bilgi oluşur, marifeti büyür, basireti kuvvetlenir; bu durum onun boyun eğme isteğine aykırı olarak, hevâsını ve huylarını kahreder, onu mağlup eder.

Kendisi ile gizli-açık kötülükleri arasına girdiğini, onlara engel olduğunu görünce, fark edilmeyen çok daha gizli kötülüklerin ardına düşer. Yapmacık hareketlere girmen için riyâ kapılarını açar, ondan zevk alman için ucbu (ibadetleriyle övünme); iftihar edip böbürlenmen için de kibri önüne koyar. Kısacası ahiret sevabından hiç bir şey elde etmeni istemez.

Ona hafif meyledersen, amelini boşa çıkarmaya gayret eder. Bunu yapamayınca sana riyânın zevkini tattırmaya çalışır. Elde ettiği ne olursa olsun önemsemez ve küçüklüğüne aldırmaz, her elde ettiğini kâr bilir.

İşin üstüne gider; onunla aldattığı noktaların inceliklerini gözetler, bundan hoşlanmadığını ortaya koyarsan; bu konuda daha önce Cenab-ı Hakk’ın zikrettiği hususları kabul etmen ve ona dayanman durumunda amelinin boşa gideceğini, Allah’ın gazabına maruz kalacağını hatırlarsan ve kalbine havf ve sakınma galip olursa, nefsin hoşuna gitmese de boyun eğmek zorunda kalır. Sonra, bu kararlılığa rağmen aldatmaya razı olmazsın, vefa göstermesini istersin. Neticede Allah’a davet eder, Allah’tan korkan müminler gibi konuşur, mütevazı olanlar gibi yaşar, yalan, riyâ, kibir, hased, aldanma gibi dinî afetlerden uzak kalırsın.

Sen bunlara aldanır ve onun ortaya koyduğu bu tavırlarda gerçekçi olduğunu zannedersin. Ne zaman ki bir sıkıntı veya bir imtihanla karşılaşır ve dediği şeyleri tahkik etme halı ortaya çıkarsa, kalbin, havf, ihlâs, zühd, rızâ, tevekkül, sıdk vb. durumlar konusunda durur, hevâ-i nefs galeyana gelir, bunların zıddı olan arzular yine coşar.

Eğer bu güzel huy ve davranışlar kalbinde yer etmiş olsaydı, ihtiyaç anında hemen coşarlardı ve zıtları ortaya çıkmazdı. Zıddı

olan bir şey ortaya çıksa, kökünden sökülürdü. Öyle ise bunların laf olduğunu, gerçek olmadıklarını ve tahkik edilmemiş iddialar olduklarını unutma.

Meselâ halktan birisi, sıkıntı anında seninle beraber olduğunu söyler, fakat sıkıntı olunca seni terk eder, araştırdığın halde onu bulamazsan, onun seninle beraber olmadığını ve seni aldattığını anlarsın. Onun vefasızlık yapıp seni terk ettiğine hayret ederken, düşmanına yardımcı olup üzerine saldırdığını görsen, tabii ki bu hayretin kat kat artar. Sen de gelecekte ondan daha çok sakınır ve hiç güvenmezsin. Daha sonra ondan sıkıntı anında sana yardımcı olacağına dair sözler duysan, daha önceki tavırlarını bildiğin için, ona kızarsın.

Öyle ise nefsini tanı! Ne kadar az bile olsa, ortaya çıkan her iyilik ve hayır konusunda aksini müdafaa etmek için mücadele eder, ortaya çıkan en küçük bir kötülüğe de teşvik eder. Zayi ettiğin her hayır, onun hevâsına uyduğun için olmuştur, yaptığın her kötülük de o seviyor diye yapmışsın.

Öyle ise ondan sakınmak gerekir. Çünkü o, dünyanın rahatından ve ahirete karşı gafletten bıkmaz. Onu ahiret için uyandırır ve düşündürürsen o seni dünya rahatı üzerinde tefekküre davet eder, bu konuyu seninle tartışır ve temenni eder. Kıldığın iki rekât namazı, sana dünya işleriyle ilgili bir şeyler hatırlatmadan bitiremezsin. Ondan gafil olsan bir tarafa dayanır ve seni meşgul eder. Onu ikaz etsen, düşünmekte olduğun ahiret konusundan seni uzaklaştırmak için mücadele eder. Hevâsı aklına galip gelir. Aklın gaflet eder ama o gaflete düşmez. Aklın bir şeyler hatırlatmak istese, buna engel olmak için mücadele eder. Onu öldürmen caiz olmadığı gibi, ondan ayrılman da mümkün değildir. O bu halde sana düşmanlık eder.

Dolayısıyla onu tanı ve sakın. Çünkü onu tanırsan ondan sakınman, Allah'a güvenin, tevekkülün ve itminanın artar. Nefisten nefret eder, Rabbini ise seversin. Nefisten ümit keser, Rabbinden ümitli olursun. Yaptıklarının Allah'ın nimeti, minneti ve fazlı ile olduğunu itiraf ve ikrar eder, şükredersin. Nefsin, bunları yapmada bir faydasının olmadığını anlarsın.

Meselâ iki arkadaşın olsa, bunlardan biri, adeta anne baba gibi, ondan ayrılman da mümkün değilse, sen onun yanında işin farkında değil iken bir kaya parçasıyla kafanı ezmek istese ve o anda diğer arkadaşın bu tehlikeye karşı seni uyarsa, sen de ileri atılıp elinden kaya parçasını alarak yere atsan veya o arkadaşın yapılan bir yemeğe zehir katsa ve diğer arkadaşın, sen o yemeği yemeden önce seni uyarsa, şüphesiz ilk arkadaşından nefret eder ve seni uyaranı çok daha seversin. Seni öldürmek isteyenden sakınır, uyarana güvenirsin. Sana tuzak kurandan ümidin kesilir, uyarana bel bağlarsın. Hainliğini anladığın için ona sevgin sona erer. Diğeri seni kurtardığı için ona iyilik yapar, faziletini ikrar edersin. Çünkü seni uyarmış, sana tuzak kuran şeytanın tuzağından seni kurtarmıştır.

İşte, sana tuzak kuran nefsin, seni uyaran ve ikaz eden ise Rabbindir. Nefis kaç defa başına belâ getirmek istemiş, seni kötülüğe sürüklemiş, sen de yapmaya yeltenmiş veya yapmaya başlamışsın da Rabbin seni uyarmış, sen de ya o kötülüğü yapmamış ya da yaptığına pişman olmuş ve tevbe etmişsin.

Nefsini tanıyınca, ona kızgınlığın, Allah'a ise sevgin artar. Allah'a tevekkül eder, nefsinden ümidini kesersin. Allah'a güvenir nefsinden korkar ve ürperirsin. Yaptıklarını da beğenmezsin. Nefsin, iyiliği sevmediği için, yaptığın iyilikleri ona izafe etmezsin. Nefis, yapmadığın kötülükleri sever. Sen onun sevdiği şeye kendini kaptırırsan, kötülük işlemen gerekir. Öyle ise seni, nefsin sevdiğinden başka şeye yönelten ve yardımcı olan, nefisten başka biridir. O da, Allah'tır. Hem O'nu hem de nefsini iyi tanı. Nefsini iyi tanısan fakat arzularına boyun eğmezsen, o zaman da Allah'a takvâ ile bağlanır, güvenir ve dönersin.

Ümitsizliğe düşmeyecek şekilde, hayırda ona gizli kalan hususlarda nefsini itham ve teftiş et. Bir şey tesbit edemezsen, Rabbine hamd et. Her an Allah'ın hoşuna gitmeyen bir şeyi yapacağından endişe et. Daha önce yapmış ve senin hatırlamadığın hususların varlığından kork. Yaptığın iyiliklerin Allah tarafından kabul edileceğine dair ümidini de koru.

Allah'ın hoşuna gitmeyen bir şey yapmışsan, Allah'ın onu affedeceğinden ümitli ol. Seni affetmez düşüncesine kapılıp endişe ve merhamet dilemeyi terk etme. Bu endişeden ötürü affedileceğinden ümitli ol. Çünkü affedilmeyeceğinden korkan affedilir. Affedileceğine inanan ve emniyet içinde aldanan ise affedilmez.

Nefsinden endişe et, onu kontrol altında tut ve onunla mücadele et. Nasıl ki zalim, hain, aldatan, sözlerini süsleyerek delillerini güçlendiren biriyle mücadele ediliyorsa, öylece mücadele et. Ta ki, güçlü deliller getirebilesin. Aleyhinde deliller bulununcaya kadar onu kontrol et. Ta ki, onun delilleri kalmasın, gerçeği anlasın ve ikrar etsin.

İtiraf ettiği veya hakkında deliller bulunan bir hakkı yerine getirmekten kaçınınca, onu mahkemeye çıkarır, hapis veya dövülme cezası verirsin. O bu duruma bakıp elde etmesi gereken şeyin en azı limitinden bile mahrum kalacağını ve mahrum edildiğinden daha fazlasının kendisinden alınacağını anlayınca, hakkı yerine getirir ve zulmü reddeder.

Ayrıca Kitap ve Sünnet delilleriyle de onunla mücadele et, aleyhine deliller getir, ayıplarını araştır, kötülüğünü ve yalancılığını hatırlat. Ta ki, hakkı itiraf etsin ve boyun eğsin; mazeretleri ve ileri sürdüğü yalan delilleri ortadan kalksın.

Hakka boyun eğerse, ne âlâ! Aksi takdirde, cehennem azabını hatırlat. O hem azap hem hapistir. Cehennem azabının şiddetini ve onunla cezalandırılacağı düşüncesini uyandır ve hayal ettir. Bunu aklın basireti ve kalp gözüyle görünce, içine korku doğar, o zaman pişman olma, hakka boyun eğme ve kararlılık göstermede gecikmez. Çünkü elde ettiğinin çok fazlasının kendisinden alınacağını bilmiş ve görmüştür.

Sonra terk ettiği hususlarda seninle mücadele edip tuzak kurmaması için uyar ve sakındır. Tartışır ve mücadele ederse, hemen aleyhinde deliller getir ve azabı göster. Onu, sevabı terk etmekle sars, kesin bir müşahede ile bu sevabı ona göster. Ayrıca, nefse karşı Allah'tan yardım dile, O'na tevekkül et, O'na dayan, O'na hüsn-ü zan besle. Nefse tevekkül ettiğinde, herhangi bir iyiliğin yapılacağından da ümidini kes.

Öyle ise, Allah'a tevekkül et! Nefisten de ümid ve emelin kesilsin!

Dördüncü Bölüm

UCUB

Nefsi Tanımanın Neticeleri, Ucbun İzahı ve Amelle Şımarma

Dedim ki,

"Bana nefsimi tanıttın. Ben de ondan sakındım. Riyâyı ve sebeplerini anlattıktan sonra, şimdi de nefsi daha iyi tanımaya ulaştıran şeylerden beni haberdar et. Her ne kadar onu bana tanıttıysan da yeterli görmüyorum. Onunla mücadele için gerekli aletler olmadan ve hilelerini bilmeden düşmanımı tanımam bana bir fayda sağlamaz. Ucbun ne olduğunu, nelerde bulunduğunu ve ne ile bertaraf edip ondan korunabileceğimi bana anlat."

Dedi ki,

"Sen kulların çoğunda çaplı bir şekilde bulunan, günahlarını onlara göstermeyen, hata ve ayak sürçmelerini onlara süsleyen bir afeti sordun. Çünkü ucub, kalbi kör eder. Öyle ki, kendini beğenen kimse, kötü biri olduğu halde kendisini iyi, helâk olduğu halde kurtulmuş, hatalı olduğu halde kendisini doğru biri olarak görür. Ucub sahibi kimse, gaflete meyletmeye devam eder ve bu suretle bildiği günah ve ayak sürçmelerini küçük görür, çoğunu unutur, birçoğunu da görmez olur. Yaptığı ameller gözünde çok görünür, o da bunlarla aldanır. Havfı azalır, Allah'la aldanır. Dahası, bu ucub onu Allah hakkında iftira ve yalana sürüklemesine rağmen, kendini Allah'a sadık biri zan eder; dalâlete götürmesine rağmen kendini hidayette görür.

Ucub sebebiyle, sapıkların ileri gelenleri helâk olur, mütekebbirler kibirlenir, böbürlenenler böbürlenir ve büyüklenenler büyüklenir. (Yani bu durumları daha ileri derecelere varır.) Bu ümmetin ahirinin helâk olması da ucub sebebiyle olacaktır. Buna delil, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'in, bu ümmetin sonundakileri kastederek, Ebu Sa'lebe'ye söylediği şu hadistir: "*İtaat olunan cimriliği, uyulan hevâ-i nefsi ve görüş sahiplerinin her birinin kendi görüşlerini beğendiğini gördüğün zaman, kendini kurtarmaya bak.*"[1]

Ebu'd-Derda', "üç şey kurtuluş ve üç şey de helâk sebebidir. Helâk ediciler, tabi olunan arzular, uyulan cimrilik ve kişinin kendini beğenmesidir (ucub)" der. Ebu Hüreyre, Efendimiz'den şunu rivayet etmektedir: "*Üç şey helâk edicidir. İtaat olunan cimrilik, tabi olunan arzular ve kişinin kendini beğenmesi (ucub).*"[2] Hz Ömer de bunun benzerini ifade etmiştir. Bu ifadeleriyle, ucbun helâk edici olduğuna işaret etmişlerdir.

İbn Mes'ud, "kişi iki şeyle helâk olur. Ümitsizlik ve kendini beğenme (ucub)," demiştir. Allah rahmet etsin, ne doğru söylemiştir. Çünkü insan kendini beğendiği zaman günahlarını anlayamaz. Günahlarını anlayamayınca onları küçümser ve tevbe etmesi gerektiğini düşünemez. Günahı küçümsediğinden, ondan korkup çekinmez ki, kökünden söküp atsın. Böylece günah işlemeye devam eder ve helâk olur.

Günahlarının çokluğunu bilir ve onları önemser, sonra da ümitsizliğe düşerse, tevbesinin kabul olunacağına ihtimal vermez ve yine günah işlemeye devam eder. Allah'a itaat edip O'nun rızâsına uygun amel işlemekten vazgeçer ve bu sebeple de helâk olur. İbn Mes'ud bu sözüyle, kişinin kendini beğenmesinin helâk sebebi olduğuna işaret etmiştir. Çünkü kişi kendini beğendiğinde, nefsini tezkiye eder. Nefsini tezkiye edince onu itham etmez; Allah'ın emirlerine muhalefetini önemsemez ve nefsini kurtulmuş zan eder.

Allah'ın şu ayetini görmez misin: "*Nefislerinizi tezkiye etmeyiniz.*" (Necm, 53/32) Tefsirde, "onu tebriye etmeyin" denilmiştir. Peki, kendine göre nefsi kötülüklerden beri ise, nasıl onu itham edebilir? Onu itham edemeyince de ayıplarını nasıl bilebilir?

Bu ayet hakkında Zeyd b. Eslem, "onu tebriye etmeyin" demiştir. İbn Cüreyc, "günah işleyip, "biz taat ediyoruz" demeyin," derken, Mutarrif, "geceyi uyku ile geçirip pişmanlık içinde sabahlamam, geceyi ibadetle geçirip kendimi beğenerek sabahlamamdan daha çok hoşuma gider," demiştir.

Ucub çeşitli hususları bir araya toplar. Meselâ, kişiye çoğu günahları gizli kalır, gizli kalmayanların ise büyük bir kısmını unutur, hatırladıklarını da küçümser. Keza, kişiye hataları gizli kalır, sözü hak olmaz. Bu durum, onu kullara karşı kibir ve büyüklenmeye iter ve Allah'la adanır. İlim ve ameli nedeniyle delâlete düşer, öyle ki, ilim ve amelini Rabbine karşı başa kakar.

O zaman Allah'ın yanında koruyuculuğu sona erer ve kendini nefsine teslim eder. Böylece Allah'ın indinde zalim ve fasıklardan olduğu halde, kendini iyi kimselerden görür.

Hz. Aişe'den gelen şu rivayeti görmez misin? Kendisine, "kişi ne zaman günahkâr olur?" diye sorulunca, o, "kendini iyi bir kimse zan ettiğinde" cevabını vermiştir. Hz. Aişe ne doğru söylemiştir! Kişi ameliyle ucba düştüğünde, kendini iyi bir kimse olarak görür.

Ucub kişiyi, yaptığı iyilik, sadaka vb. bütün amellerini başa kakmaya sevk eder. Çünkü yaptığı faziletler veya verdiği

sadakalar ona büyük görünür. Allah'a olan minnet borcunu unutur ve bundaki şükrünü yerine getirmez. Bundan dolayı yaptığı iyilikleri başa kakar ve sevabı yok olur. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "*Başa kakmak ve eza etmek suretiyle verdiğiniz sadakaları boşa çıkarmayın.*" (Bakara, 2/264) Böyle yaparsa Rabbin azabı kaçınılmaz olur.

Allah'ın Resûlü de şöyle buyurmaktadır: "*Allah, kıyamet gününde üç kişiyle konuşmaz, rahmet nazarıyla onlara bakmaz ve onları temize çıkarmaz, onlar için elem verecek bir azap vardır, bunlardan biri de, iyiliği başa kakan mennandır.*"[3]

Öyle ise, sorduğun şeyi iyi düşün, verdiğim cevabı iyi anla, ucbu öğrendikten sonra, terk etmek hususunda kararlılığını Allah'a takdim et. Umulur ki, Yüce Allah, verdiğim cevaptan yararlanmanı sağlar.

Din Nedeniyle Ucub

Bil ki, din ile ucub dört şekildedir: Amel, ilim, isabetli görüş ve hatalı anlayış. *İlim*, Kitap, sünnet ve ümmet âlimlerinin sözlerinden anlaşılan ve hıfzedilendir. *İsabetli görüş*, Kitap, sünnet ve icma'dan, kıyas yoluyla, söz konusu meselenin daha önce hükmü sabit olmuş diğer bir meseleye benzemesi halinde hükmünü çıkarmaktır. *Hatalı anlayış*a gelince, Kitap, sünnet ve ümmetin icmaından istinbat olunmaksızın, zannın onun hak olduğuna itirazıyla birlikte, nefsin hevâsına uyarak hak olmayan te'vil ve cehaletle düşülen tenakuzdur. Hem amel, hem ilim hem de isabetli görüşle ucba düşmek bir anlamdadır. Çünkü bunların üçü de Allah tarafından verilmiş bir iyilik ve nimettir. Bunların asıl kaynakları ve çıkış yerleri Allah olunca, bunları elde eden bu noktada ucbe düşmez.

Kul, kendini sevap almaya müstahak, nimet verilmeye layık ve yaptıkları ile kabul edilmeye ehil olmadığını düşünmesine rağmen, kendisine verilen nimeti ve Allah'ın üzerindeki minnetini büyük görmek veya sevap alma ve sadece bir ikram olarak yaptıklarının kabul görme ümidi ile böyle düşünür ve davranırsa ucub yapmış olmaz. Ama amelini çok görür ve gözünde büyütürse, ilim ve görüşünü güzel bulur, bunları da nefsine izafe eder ve nefsini överse; Allah'ın kendisine verdiği nimeti ve bu suretle yaptığı iyiliği unutursa, o zaman ilim ve ameliyle ucub yapmış olur.

Dinle ucbun özeti şudur: Nefsin, amel veya ilmiyle övünmesi ve Allah'ın verdiği nimetleri unutmasıdır. Nefsin övünmesi ve nimetleri unutması, din ile ucbun ta kendisidir. Ancak, kulun yapmak isteyip de sonra yapamadığı ameller istisnadır. Çünkü burada ek olarak, Allah'a tevekkül yerine nefse dayanma vardır. Bu da nimeti unutmaktan ileri gelir. Çünkü Allah'tan gelen nimete ulaştığında, bunu kendi kendine elde edemeyeceğini anlar. Öyle ise, Allah kendisine iyilik ihsan etmişse onu elde eder, değilse elde edemez.

Dedim ki,

"Üzerime düşen, Allah'ın din adına bana verdiği nimetlerin tamamı için Allah'ı hatırlamam ve zikretmemdir. Şayet bunlardan bir şey unutursam, o zaman ucub yapmış olur muyum?"

Dedi ki,

"Hayır. Din ve dünya nimetlerinin tamamının Allah'tan olduğuna topluca inanman şartıyla, her nimetin nimet olduğunu tek tek hatırlaman ve üzerinde düşünmen sana farz olmaz. Ama her nimet esnasında Allah'ı hatırlayıp, onun Allah'tan bir iyilik olduğunu düşünürsen, bu senin için Allah katında daha faziletli bir durum olup seni şükre sevk eder ve senden ucbu uzaklaştırır. Sana verilen ilim ve amele karşılık hamd etmek birlikte, şayet nimeti zikretmeyi unutsan ve o hususta yanılsan, sana verilen ilim ve amelle övünerek buları nefsine izafe etmesen, ucub yapmış olmazsın. Bu durumda, amelinin dışında kalan diğer nimetleri unuttuğun gibi, söz konusu nimeti de unutmuş olursun. Ancak, Allah'ın verdiği nimetleri unutarak nefsini översen, o zaman ucba düşmüş olursun.

Ameli Nefse İzafe Etme

Dedim ki:

"Benden başka kimsenin yapmadığı bir ameli nefsime izafe etmem nasıl mümkün olur? Zira o işi bizzat kendim yaptım diye düşünmeseydim, ne onu nimet sayar ne de karşılığında Allah'tan sevap beklerdim.

Dedi ki:

"Evet, yaptığın ya da yaptığını düşündüğün bir şeyi bilmekle ucub yapmış olmazsın, ancak bunun Allah'ın nimeti olduğunu unutup, o işi nefsine izafe ederek onunla övündün mü ucub sahibi olmuş olursun. Ama bunu Allah'ın bir nimeti ve minneti kabul eder ve nefis serbest bırakıldığında kendi arzularına meyledeceğini de bilirsen, nimet verenin sadece Allah olduğu ortaya çıkar ve o zaman da ucba girmiş olmazsın.

Dedim ki:

"Bir işi yaptığımı bilmemle, o işi kendi nefsime izafe etmemin ve onunla övünmemin arasındaki farkı bana açıklayabilir misiniz?

Dedi ki:

"Yapmış olduğun işi başkası değil, senin yaptığını bilmen zorunlu ve tabii bir bilgidir. Öyle ki, onu yapmadığını söylemeye güç yetiremeyeceğin gibi, nefsine ve başkasına, "bunu ben yaptım" diye söylemeye de gerek duymazsın. Ucba gelince şeytanın reddetmesi, nefsin ise heyecanlı bir istekle seni övmesidir. Bu durum seni, yaptığın işi çok miktarda ve büyük bir iş görerek kendi kendine şöyle demeye kadar götürür: "Güç yetirebildim, sabrettim, bitirdim veya cömertçe verdim, uğraştım, anladım vs." Böylece nefsinin gücü ve basiretinin keskinliğiyle sevinerek nefsini büyütürsün. Başka zamanlarda da Allah'ın nimetini unutur, nefsine yönelir ve "şunu okudum, bu kadar namaz kıldım, günlerdir oruçluyum veya çok sıcak bir günde oruç tutmayı kararlılıkla başardım" şeklinde düşünürsün. Bu ameli nefsine izafe ederek onu çok görmen ve abartmandır.

Kısacası gücü ve sabrı nefsine izafe ederek, yaptığın ve yapmadığın işleri tekrar yapabilme gücüne sevinir, ona dayanmaktan vazgeçmez ve Allah'ın nimet ve minnetini hatırlamaz isen bir zaman gelir bütün bunları bir gaflet içerisinde yaptığını fark edersin. Zira Cenab-ı Hakk kendi fazlından sana bu gücü vermemiş olsaydı bunları yapmaya güç yetirebilir miydin? İçinden kendine bu kadar övgü yağdırır mıydın? Ya da güç ve yetki hususunda nefsine bundan fazla değer biçer miydin? İşte Allah'ın

bir nimeti olan amelini bilmekle, bilgi ve amelinle nefsini övmek (ucub) arasındaki fark budur.

Dedim ki:

"Bu dediklerine maruz kaldığımı ve meselenin, amelimi bilmekten öteye gittiğini görüyorum. Çünkü nefsime, yaptığı ameli bilmezlikten gelmesini, hatta bunu başkası yapmış gibi değerlendirmesini söylemem, aklımı kaybettiğim anlamına gelir.

Eğer, nefsimin yapmadığını, bir başkasının bu ameli yaptığını sanmasını ve kendisini felç, namazda iken kendisini uykuda, oruçlu iken oruçlu olmayıp, namazı kılan, orucu tutan başka birisinin olduğunu hissetmesinden endişe ediyorum. İçimden, "şunu yaptım bunu yaptım" dememin ne sakıncası vardır? Zira nefsim yaptıklarımı bilmiyor diye, yaptığım işler hakkında kendisine bilgi veriyor değilim. Çünkü Allah'ın nimetini unutup nefsimi överek, yaptığım ameli ona izafe etmem, ucbun kendisidir.

Bu yüzden ben, yaptığımın ucub addedildiğini bildiren ilmî bir delil istiyorum ki, birileri bu mesele hakkında bir şüphe uyandırarak itiraz eder ya da bunun aksini iddia eden bir delil getirirse, nefsime karşı bana destek olabilsin. Aynı zamanda bunun aksini ifade eden ilmî bir delil gösterilmeden itirazcı ikna olmayacaksa, bu delil onu kabul etmeğe sevk etsin."

Dedi ki:

"Evet, zaten ancak Allah'a itaat edenler ve O'nun yolunda olanlar iyilikleriyle sevinir ve ucba maruz kalırlar. İbn Ebi'z-Zinad, Musa b. Ukbe'nin Kureyb'den rivayetle İbn Abbas'ın şöyle dediğini anlatıyor: "Hz. Davud (aleyhisselâm) hayatında hiç günah işlemedi. Fakat bir sefer nefsini beğenip ucba maruz kalarak dedi ki: "Ey Rabbim, Davud ailesinden birisinin ihya etmediği bir gece yoktur ve Davud ailesinden birisinin oruçlu olmadığı bir gün de yoktur." Haccac'ın rivayetinde Hz. Davud'un şöyle dediği kaydolunur: "Gece ve gündüzden geçen her saatte Davud ailesinden biri ya namaz kılarak veya oruç tutarak ya da zikrederek mutlaka sana ibadet etmiştir."

Hz. Davud bu sözleriyle, gece ve gündüz yapılan ameli Hz. Davud'un ailesine izafe etmiştir. Doğrusu kendisi bu hususta ailenin birincisi ve en iyi ibadet edeni idi. Ailesini ibadete çağıran ve onların bu ibadete devam etmelerini sağlayan da kendisiydi. Hz. Davud bu ameli büyük gördü. Zira kullandığı tabir bunu ifade ediyor. Çünkü Araplar bu tür bir ifade şeklinden, ancak ameli büyük görme anlamını kastederler. Hz. Davud yaptığı ameli kendisine izafe etti ve nefsini de övdü. Zaten Cenab-ı Allah'ın Hz. Davud hakkındaki sözü de bunu ifade ediyor.

İbn Abbas şöyle devam ediyor: "Bunun üzerine Allah Hz. Davud'a vahyederek şöyle dedi: "*Ey Davud! Bu benim yardımımla oldu. Şayet sana yardım etmemiş olsaydım buna gücün yetmezdi ve artık seni nefsinle baş başa bırakacağım.*"

Bir başka hadiste, "*İzzetime ve azametime yemin ederim ki, artık seni nefsinle baş başa bırakacağım.*" denilmiştir. Şayet Hz. Davud Allah'ın nimetini hatırlasaydı, Cenab-ı Allah ona hatırlatma gereğini görmezdi; dolayısıyla onu cezalandırıp nefsiyle baş başa bırakmazdı. Bu yüzden Allah Hz. Davud'a unutmuş olduğu nimeti hatırlattı ve amelini izafe ettiği, yaptığını beğendiği nefsiyle baş başa bıraktı. Bunun için İbn Abbas Hz. Davud'u "ucba giren kişi" olarak adlandırdı ve Allah'a olan itaatini beğenip ucba girmesiyle günah (zelle) işlediğini bildirdi.

Hz. Davud (aleyhisselâm) Allah için yapmış olduğu ibadetiyle övündü ve hemen ardından te'dib edildi. Neticede hayatı boyunca üzüntü ve nedamete sebep olan bu durum ahirette de onu uğraştıracak. Hadiste ifade edildiği gibi *Orya*'nın[4] Hz. Davud'a hakkını helâl edeceği zamana kadar bu durum devam edecektir. *Ucub* ne büyük bir imtihan ne korkunç bir afettir!

Cenab-ı Hakk'ın Kur'an-ı Kerim'de *Huneyn* Savaşı sırasında Hz. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem)'in ashabına yaptığı hatırlatması da bu kabildendir. Hz. Peygamber'in ashabı ve onlara tabi olanlar o zaman yeryüzünde Allah'a ibadet eden tek ve en hayırlı topluluk idi. Sadece Allah için kızar ve O'nun dinini savunur, destekler ve Allah düşmanlarına karşı topluca savaşmak için toplanırlardı. Allah onlar için şöyle buyurmuştur: "*Andolsun ki Allah birçok yerde (savaş alanlarında) ve Huneyn Savaşı'nda size yardım etmiştir. Hani çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş, fakat sizi hezimete uğramaktan kurtaramamıştı. Yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti. Sonunda (bozularak) gerisin geriye dönmüştünüz.*" (Tevbe, 9/25)

Evet, durum böyle olmuştu. Çünkü sahabeden biri; "bu gün azlıktan dolayı mağlup olmayız (sayımız çok)" demişti. Ne zaman ki sayılarıyla övünüp sevindiler ve Allah'ı unutup güçlerine güvendiler, Allah o anda desteğini onlardan çekti ki çokluğun kendilerine bir faydası olmayacağını ve onları düşmanlarına karşı galip kılanın sayıları değil, ancak Allah olduğunu hatırlasınlar. Sonra Cenab-ı Hakk, Resûlüne ve ashabına ikramda bulundu, onlara acıdı ve dini korumak üzere onları muzaffer kıldı. Daha sonra Allah onlara söylemiş oldukları bu sözü ve yanlış olan bu tutumlarını Kur'an'da bildirdi. İşte bu, sayı çokluğundan doğan ucubtur.

Süfyan b. Uyeyne'nin şöyle dediği rivayet olunmuştur: "Bir gün Hz. Eyyüb (aleyhisselâm) Rabbine yalvararak şöyle dedi: "Ey Rabbim! Ben bütün işlerimde hep senin isteğini kendi isteğime tercih etmişimdir. Bu belâyı başıma neden getirdin?" Hemen bir buluttan on bin sesle; "bunu yapma gücünü nerden elde ettin ey Eyyüb?" diye çağrıldı. Bunun üzerine Hz. Eyyüb hatasının farkına vararak başına kül döktü ve "Senden Ey Rabbim" dedi.

Görülüyor ki Hz. Eyyüb yapmış olduğu ameli Rabbine izafe etmeği bir an unuttu; hatırladığı zaman hemen Rabbine zelil ve muhtaç biri olarak yöneldi, bu amelin Allah'tan kendisine verilen bir nimet olduğunu fark edip ikrar ederek; "evet senden Ey Rabbim!" dedi. Bu ve Hz. Davud'un olayı, ameliyle şımarma anlamı içermektedir. Allah'ın izniyle konuyu yerinde açıklamaya çalışacağız.

Amelle Şımarma (İdlâl)

Dedim ki,

"İdlâlin (şımarma) ne olduğunu bana açıklar mısınız?"

Dedi ki;

"İdlâl (şımarma) *ucub* manasıyla birlikte başka bir manayı daha içermektedir. Şöyle ki, ilmi veya ameliyle ucuba düşmüş kimse kendisini, ameli karşılığında, Allah katında sevabı hak ettiğini ve yüce bir değere sahip olduğunu sanır. Fakat Allah'ın sevap ve affını korkuyla birlikte ummak idlâl kapsamına girmez. Zira idlâl, umudun galebe ettiği, korku ve endişenin olmadığı

durumda amelin karşılığını istemektir. Meselâ, Muhacir'lerden bir kadın Hz. Aişe'ye şöyle demişti: "Hz. Peygamber'e, Allah'a ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocukları öldürmemek, dünyaya getirdiğim çocuklar hakkında iftira etmemek ve hayırda kendisine isyan etmemek üzere biat ettim ve Rabbimin bütün buyruklarını yerine getirdim. O da bana karşılığını verdi. Allah'a andolsun ki Rabbim beni cezalandırmayacaktır!"

Bunun üzerine kadın rüyasında kendisine şöyle denildiğini gördü: "*Rabbinin kendisini azaba uğratmayacağına and içen sen misin? Peki, seni ilgilendirmediği halde söylediğin sözlere ve yapman gerektiği halde yapmayıp engel olduğun işlere ne dersin?*"

Başka bir hadiste; "o kadına bir melek gelerek kendisine şöyle dediği rivayet edilmiştir: "*Konuşurken sözlerini inceltip kırıtıyorsun, süslerini açıp gösteriyorsun, hayra engel oluyorsun, komşuna eziyet ediyorsun ve eşine itaatsizlik ediyorsun!*" Daha sonra melek beş parmağıyla kadının yüzüne bir şamar vurarak; "*Beşe karşı beş, arttırırsan biz de arttırırız!*" dedi. Râvî, kadın sabahladığında yüzünde hala parmak izlerinin olduğunu anlatmaktadır. İşte bu Allah'a karşı ameliyle şımarmadır. Böyle yapan kişi gaflet, unutkanlık ve cehaletten ötürü azabı hak etmiştir.

Dedim ki,

"Onun, Allah katında büyük bir değerinin olduğunu sandığına delil var mıdır?"

Dedi ki;

"Hem kalbinden hem dilinden onun böyle inandığını gösteren nice deliller vardır. Meselâ, Hz. Davud'un dediği gibi, Allah'a yalvarırken amelini büyütmesi, başına bir belânın gelmesini beklememesi veya Allah'ın kendisine karşı düşmanına yardım etmesini ya da yaptığı bu kadar amele rağmen dua ve isteklerini reddetmesini hiç beklememesi… Evet, bütün bunlar, O'nun dediğimiz şekilde inandığını gösteren delillerdir.

Hz. Eyyüb (aleyhisselâm)'in şöyle, "Ey Rabbim! Ben bütün işlerimde hep senin isteğini kendi isteğime tercih etmişimdir. Başıma bu belâyı neden getirdin?" demesi bir misaldir.

İyi amel işleyen kimse duasının kabul olmamasını ya da istediği bir şekilde kendisiyle muamele edilmemesini, başına musibet gelmesini, düşmanının eline düşmesini ya da dünya kötülüklerinden birisine maruz kalmasını çirkin görüp bunu tepkiyle karşılar ve sanki Allah'a minneti varmış gibi, ameliyle şımarıp Allah'tan karşılık isteyerek, mükâfatlandırılması gerektiğini düşünürse ameliyle ucub ve idlâl yapmış sayılır.

Kuşkusuz Allah'ın kullarına olan nimeti ve fazlı olmasaydı, onları iyi ameller işlemeğe muvaffak etmezdi. Zira iyi amel Allah'ın bir fazlı ve nimetidir, kulları ise pek az şükrederler, pek çok günah işlerler. Doğrusu şükretmek de Allah'ın bir nimetidir. Günahlar ise pek çoktur. Allah şöyle buyuruyor: "*Eğer Allah'ın lütuf ve merhameti olmasaydı, içinizden hiç kimse asla temize çıkmazdı.*" (Nur, 24/21)

Bu ayet indiği zaman, insanların en hayırlısı olan Peygamber Efendimiz ashabına şöyle dedi: "*Hiç birinizi ameli kurtaramaz."* Ashab, "Seni de mi amelin kurtaramaz Ey Allah'ın elçisi?" diye sordular. Efendimiz, "*evet, Allah beni rahmetiyle kuşatmasa, beni de amelim kurtaramaz*"[5] dedi.

Daha sonra sahabeye bakıyoruz, takvâ ve faziletlerine rağmen Allah'a olan korkularından dolayı, insan olarak değil başka bir yaratık olarak dünyaya gelmeyi temenni etmiş olduklarını görürüz. Ebu Bekir kumru kuşu olmayı, Ömer ise bir saman çöpü olmayı temenni etmişlerdir. Ebu Ubeyde, İmran b. Hüseyn ve başkaları da buna benzer şeyleri temenni etmişlerdir.

Kullarına karşı en büyük hüccet Allah'ındır. O'nun kullarına minneti, nimeti ve fazlı vardır, kimsenin O'na minneti yoktur, kulların yaptıkları hayırlı işler de Allah'tandır.

Dedim ki;

"Bu söylediklerinizin idlâl olduğunu gösteren delil nedir?"

Dedi ki;

"Katade, *"yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma"* (Müdessir, 74/6) ayetini "amelinde idlâl yapma" şeklinde açıklamıştır. Doğrusu bu ayetin ne anlama geldiği konusunda farklı görüşler olmuştur. Bazıları, "sana hediyeler vermeden başkalarına hediye verme" şeklinde açıklamışlardır. Katade'ye göre, "ameliyle idlâl yapıp karşılığını isteme" anlamını ifade ediyor.

Rivayet edildiğine göre Hz. Davud ve Hz. Eyyüb şöyle demişlerdir: "Ameliyle idlâl yapan kişinin namazı (sevabı) başına takılır da yukarı çıkmaz. Günahını itiraf ederek gülmen, amelinle idlâl yaparak ağlamandan daha iyidir" şeklinde açıklamışlardır. İşte idlâlle ucub budur.

İdlâlin karışmadığı tek ucub ise, anlattığım gibi, yapmış olduğu hayırlı amel ile nefsi övüp Allah'ın nimetini unutmaktır. Rebah el-Kaysiye, "iyi amel işleyenlerin amellerini bozan nedir ey Ebu Muhacir?" diye soruldu. Rebah, "Allah'ın nimetini unutup nefsi övmektir" şeklinde cevap verdi.

Yanlış Rey ile Ucub

Dedim ki,

"Verdiğin bu cevabında yanlış rey sebebiyle ucba değinmediniz."

Dedi ki,

"Yanlış rey bir nimet değildir ki, onunla *ucub* durumunda nimetin unutulduğu söylenebilsin. Zira bu bir belâ, eksiklik ve mahrumluktur.

Yanlış rey bid'at ve dalâlet hususunda olduğu zaman, imtihan ve mahrumiyet sayılır. Ahkam hususunda ise bazen günah ve mahrumiyet bazen de günah sayılmayıp sadece dinde bir eksiklik sayılmaktadır.

Kitap, sünnet ve icmaya muvafık olmayan rey, ucubtan meydana gelir. Zaten çoğu insanları din hususunda yanlışlığa, bid'atlara, küfre ve dalâlete saptırıp onları helâke götüren sebep de bu türden olan reydir. Nitekim Peygamber Efendimiz reyi zemmedip ahir zamanda ümmetine galebe edeceğini bildirmiş ve insanlar bu durumda kör ve sağır olup hiç bir nasihatin onları

etkilemeyeceğini ifade etmiştir.

Ebu Sa'lebe el-Huzeni şöyle diyor: "Peygamber Efendimize, "*Ey iman edenler! Siz kendinize bakın. Siz doğru yolda olunca sapan kimse size zarar vermez.*" (Maide 5/105) ayetinin anlamını sordum, Peygamberimiz şu cevabı verdi: "*Ey Ebu Salebe, iyiliği emredin, kötülüğü nehyedin. İtaat olunan bir cimrilik, tabi olunan arzu ve görüş sahiplerinin kendi görüşleriyle övündüklerini gördüğünde nefsini kurtarmaya bak.*"[6]

Sahabe ve onlardan sonra gelen âlimler de kaynaklara dayanmayan görüşle övünmeyi zemmetmişler ve bu görüşle amel etmenin insanı helâke götüreceğini söylemişlerdir.

Allah hakkında doğru olmayan şeyleri söyleyenler için, Cenab-ı Hakk'ın şu sözlerine bakınız: "*İyi işler yaptıklarını sanıyorlar.*" (Kehf, 18/104), "*Kötü işi kendine güzel gösterilip de onu güzel gören kimse iyilik edip de dürüst işleyen kimse gibi olur mu?*" (Fatır, 35/8) Diğer bid'at ehli de böyledir. Eğer görüşleriyle övünmeselerdi, bid'atlarını savunup deliller getirmezlerdi.

Kâfirlerin bütününü, Müslümanlardan da bid'at ehlini ve yanlış fetva verenleri helâke götüren şey yanlış reyle övünüp ucub içinde olmaktır. Zira yanlış tevilleri yapıp hak sandılar ve tevilleri ile övündüler. Yanlış fetvalar verenler ise kıyas şartlarına uygun olmadığı halde, kıyas yapıp hakka isabet ettiklerini sandılar ve kıyaslarıyla övündüler. Oysa onlar hakkı bırakmış batılı din edinmişlerdir.

Dedim ki,

"Yanlış reyle övünmenin büyük zararlarını açıkladın ve tahribatlarını anlattın. Şimdi de onun ne olduğunu bana bildir."

Dedi ki,

"Yanlış rey (görüş), kesin olmamakla birlikte, bir zan ile gerçek olduğunu kabul etiği ve hevâ-i nefsten ileri gelen yanlış bir görüşü güzel görmektir.

Dedim ki,

"Onu güzel görmesi neden kaynaklanıyor? Çünkü böyle bir şey ancak cehaletten kaynaklanabilir."

Dedi ki,

"Evet."

Dedim ki,

"Bu gaflet ve cehalet neden ileri gelir?"

Dedi ki,

"Nefsi eleştirmemek ve o görüşü izah edici bir dayanak ve hakkında Allah'tan gelen bir delil olmadan o görüşü güzel görmekten kaynaklanıyor. İşte bu nimet değil, büyük bir musibet ve korkunç bir afettir. Bu durumda, Allah'ın nimetini hatırlasa bile, ucbun giderilmesi yerine, daha fazla kökleşir ve artık ona tamamıyla galebe çalar.

Zaten bunu nimet gördüğü için övünmüştür. Onu büyük bir afet olarak saymamıştır ki, ondan sakınsın. Ya da onu bir bela olarak görmemiştir ki, nefsini eleştirsin ve neticede o görüşü kabullenmesine veya terk etmesine yardımcı olacak bir ilim sahibi olsun. Çünkü yanlış reyi nimet sayan kişi onunla övünür.

İyi Ameller Sebebiyle Oluşan Ucbu Bertaraf Etme

Dedim ki,

"Abid, yaptığı ibadetlerden ötürü oluşan ucbu ne ile giderebilir ki ondan kurtulabilsin?

Dedi ki,

"İtaat ve hak ile olan amel, ilim ve hakka uygun isabetli rey ile oluşan ucub, bunların Allah tarafından kendisine verilen bir nimet olduğunu hatırlamak ve Allah'ın fazlı olmadan hiç kimsenin nefsinin becerisiyle bu nimete ulaşamayacağına inanmakla giderilebilir. Zira nefis kendi başına bırakılsaydı bunu ne yapabilirdi ne de ondan ileri gelmiştir. Zira nefsin arzusu bunun aksini istemektir. Bu yüzden Allah kendisine nimet vermek istediği kulun aklını uyarır. Kul akıl ile nefsin arzularını yener, neticede doğruyu yapma kararlılığını gösterip, nefsin arzu ve isteklerine muhalefet eder. Çünkü nefsin arzuları, insanın yapmak istediği her iyiliğin aksini istemektedir. İnsan gece namazına kalktığı zaman nefis uyuyup rahat etmeği ister ve oruç tuttuğu zaman nefis yemek içmeyle zevk almayı ister ve cima ile rahatlamayı sevdiği için nafile oruç tutmaya karşı çıkar. Diğer hayırlı ameller de böyledir. Şayet nefsin arzusuna bırakılsa, hiç biri yapmaz.

Öyle ise iyi amel etmenin, nefsinin bir becerisi değil, Allah'ın kendisine verdiği bir nimet olduğunu hatırlayıp itiraf etmeli ve bu nimete şükretmelidir. Şükretmekte kusurlu olduğunu ve hakkıyla şükredemediğinin şuuruna da varmalıdır. Bu nimete hakkıyla şükredemediği için, ona ehil olmadığını ve bu nimetin kendisinden alınmasını hak ettiğini bilmelidir.

Dedim ki:

"Nefse fazla ağır gelmeyen iyi ameller de vardır. Batıl sözlere dalmayıp sükût etmek, gözü harama kapamak, gıybet, faydasız ve günah olan sözleri terk etmek ve kalbiyle zikir ve tefekkür etmek vb. bunlardandır.

Dedi ki:

"Bu saydıklarının tamamı nefse ağır gelir. Zira her ne kadar nefsi yoracak kadar ağır değillerse de, onu istek ve arzularından alı koyuyorlar. Çünkü nefis insanlarla konuşmakla rahatlar ve içinden geçen sözleri ancak bu şekilde anlatabilir. Yine gözü haramdan sakındırmak da nefsi, istek ve arzularından alıkoymaktır. Ahiret için kalb ile zikir ve tefekkür de nefsi, dünya rahatı için düşünmekten alıkoyar. Bu da nefse ağır gelir ve onun istek ve arzularına engel olur.

Akıl erbabınca, insanın işlediği bütün hayır ve iyi amellerin, nefsin arzu ve isteklerin hilafına olduğu doğrulanmıştır. Çünkü nefis yorulur veya en azından istek ve arzularından alıkonur. Bütün bunlar, nefsin arzuları hilafına yaptığı şeylerin, bir başkası tarafından yaptırıldığının kesin delili ve açık şahididir. O da, nefse bunları fazlından veren yaratıcısı ve sahibi olan Allah'tır. Öyle ise şükür ve hamd ona aittir.

Şayet nefis sahibine, yapılan amelleri kendisinin yaptığı iddiasında bulunur; sabır ve gücünü överse, sahibi yukarıdaki

bilgilerle ona cevap versin. Yüce Allah'ın, rahmet ve minnet ettiği hariç, her nefsin kötülüğü emrettiğini bize bildirmemiş midir?

Kişi bu inançla nefsine yaklaşmalıdır. Kuşkusuz nefis bu iddiasında yanıltıcı ve iftiracıdır. Aksini arzuladığı, kendisine ağır gelen ve engel olmak için çaba harcadığı bir şeyi, kendisinin yaptığını nasıl iddia edebilir?

Evet, nefis yapmak istemediği, aksini arzuladığı ve yapılmasına başlandığı zaman terk ettirmek için mücadele verdiği bir şeyi, kendisinin yaptığını nasıl iddia edebilir? Kuşkusuz bu nefsin bir iftirasıdır ve onu tasdik eden de ahmak ve cahildir.

Dedim ki,

"Allah için iyi amel işleyen, tam kararlı, dünya zevklerine karşı olan ve ibadetlere devam eden kimse, bazen, ibadet için nefsinde öyle bir arzu, öyle bir istek hisseder ki, neredeyse sabrı taşacaktır. Sanki bu onun tabiatıdır. Hatta bazen, bu sınırı da aşmaktadır. Amelimizde iyi ve kötüyü karıştırmamıza rağmen, bazen bu hali kendimizde bile müşahede edebiliyoruz."

Dedi ki,

"İşin başında, nefiste böyle bir arzu olmaz; zaten bu arzu ne güçlü ne de zayıf olduğu zamanlarda nefsin yaradılışıyla bağdaşır. Zira işin başında kendisinden böyle bir şeyin ortaya çıkmaması için çaba harcamaktaydı. Ancak ne zaman ki Allah, kuluna güçlü bir kararlılık, nefsiyle mücadelede ve onu etkisiz hale getirmede mücadele sabrı nasib eder ve nefis de artık onun kendi isteklerine cevap vermesinden umutsuz kalır, Hakk'ın nuru ve kendisinin güçlü kararlılığıyla mağlup olur ve ahiret dertleri kendisine galebe ederse, bu iddiasından ve alıştığı vaziyeti talep etmekten vazgeçer. Ancak bununla birlikte nefis, yaratıldığı yapısını ve huyunu korur. Şayet insanda en küçük bir tembellik bulursa, o kötü hallerine döner ve Rabbine yaptığı çoğu ibadetleri artık bırakıp, terk eder.

Zorla teslim olan, tehdid ve azarlama ile isteklere cevap veren, başkası sana destek verip onu mağlup etmeden itaat etmeyen; buna rağmen, senin davetine icabetinden geri dönüp, itaatini terk edip etmeyeceğinden ve daha önceki kötü hallerine tekrar dönüp dönmeyeceğinden emin olmadığın birini, yaptığı iyi işlerden ötürü över veya onun kendi arzu ve isteğiyle bunları yapıp sana itaat ettiğini düşünür müsün? Veya sana itaat etmeyi arzulamadığını bildiğin için onu tenkit mi edersin? Diğer taraftan, nefse galip olup hizmetinde kullanıncaya kadar sana boyun eğmesinde yardımcı olana teşekkür etmez misin? Çünkü onun bu kötü hallere karşı arzusunun değişmediğini, zorla icabet ettiğini, mağlup edilerek itaat ettirildiğini, bir kaçış yolu ve çıkış menfezi bulduğu anda eski arzu ve isteklerine koşacağını ve senden yüz çevireceğini gayet iyi bilmektesin.

Bu, tıpkı düşman bir ülkeden esir alıp, ailesinden, çocuklarından, malından, vatan ve toprağından uzaklaştırdığın birine benzer. Esarete düşmeden evvel o seni esaret altına almak için var gücüyle savaşmıştı, ancak birileri gelip sana destek verdi ve onu sana yakalayıp teslim etti. Ama hala ülkesine dönmek için seninle çekişmekte, seni öldürmek veya esaret altına alıp beraberinde ülkesine götürmek için fırsat aramaktadır. Sen ise hizmetine koşup itaat etsin diye onu dövüp zorlamaktasın. Fakat onun bir fırsat bulup seni terk etmesinden ve kendisine vermiş olduğun işini bırakıp kaçmasından endişe duymaktasın. Bu esir, "övülmeye layık ya da işinde dürüsttür" diyebilir misin?

İşte nefsin de tıpkı bu esir gibi, daha evvel dünyaya sarılıp onu ahirete tercih etmek istiyordu ve istekleri doğrultusunda çalıştırıp kurtuluş yolu olan ahireti bırakman için seni esaretine almaya var gücüyle çalışıyordu. Ancak, Allah seni nefsine karşı muvaffak kılmak için güçlendirdi, kalbinin karanlığını giderip aydınlattı, çoğu istek ve arzularından vazgeçene kadar nefse karşı sana yardımcı oldu. Nefis ise zorla ve istemeyerek dahi olsa, boyun eğip sana teslimiyet gösterdi.

Daha sonra Allah sana, nefsini tenkid edip kötülüklerden alıkoymayı nasip etti. Aklını ve ilmini, cehalet ve arzularına karşı güçlendirdi ve seni nefsine muhalefet edebilmeye muvaffak kıldı. Neticede isteklerini elde etme noktasında senden ümidini kesti ve alıştığın tarza alıştı. Yaratılış ve huylarını hiç değiştirmemekle birlikte, sana boyun eğdi.

Sen ise, nefsin bu itaatine rağmen, daha halen eski haline dönmesini bekleyip ona karşı sana yardım edip, sana itaatkar kılandan desteğini sürdürüp çekmemesini istiyorsun ki, tekrar seni artık tanımayıp bütün istek ve arzularını sana yaptırmasın. Zira bu hem dünya hem ahiret'te hüsrana uğraman demektir.

Bu açıklamadan sonra nefis ile sözü geçen esir arasında hiç bir farkın olmadığını anlamış olmalısın. Hatta nefis, esirden daha tehlikeli ve daha şiddetli bir fitnedir.

Dedim ki,

"Nefis ile esir arasında şöyle bir fark görüyorum, Esir, kendisinden istenilen şeyin kendi hayrına olduğunu düşünmemektedir. Oysa nefis, kendisinden istenilen şeyin, hem dünya hem de ahirette kendi hayrına olduğunu biliyor. "

Dedi ki,

"Muhalefet hususunda nefis ile esir eşit olmakla birlikte, nefsin kötülüğü esirinkinden daha fazladır. Zira nefis bilerek itaatsizlik yapıyor. Esir ise bilmediğinden ve gerçeği anlamadığından isyan eder. Şayet kendisinden kabul edilmesi istenilen İslam'ın küfürden farkını, Allah'a ve dinine karşı savaşan dar-ı harbin kötülüğünü bilip doğru bir şekilde anlasaydı, belki de İslam'ı isteyerek kabul edip dar-ı harbe dönmekten vazgeçerdi.

Bu demektir ki nefis esirden daha şerli ve daha çok inatçıdır. Zira senin onu kurtuluşa çağırdığını, helâk olmasını istemediğini bildiği halde inat edip itaatsizlik etmektedir.

Bazı esirlerin her hususta nefse benzeyip aralarında hiç bir farkın olmadığını da görürüz. Çünkü bazen esir, imanı ve faziletini anlar. Nitekim Cenab-ı Hakk, Ehl-i Kitaptan bir kısmının hakkı bildikleri halde reddettiklerini bildirerek şöyle buyuruyor: *"(Resulüm) Eğer sen, sana indirdiğimizden kuşkuda isen, senden önce kitap okuyanlara sor, Andolsun, sana Rabbinden hak geldi. Sakın kuşkulananlardan olma!*" (Yunus, 10/94).

Allah'ın varlığını itiraf edip bildiği halde İblis'in inat ve inkâra gittiğini belirtiyor. Başka bir ayette de şöyle buyuruyor: "*Nitekim hak uğruna (savaşa gitmek için) Rabbin seni evinden çıkardığı zaman, müminlerden bir takımı bundan hoşlanmıyordu. Hakk ortaya çıkmış iken sanki gözleri göre göre ölüme sürülüyorlarmış gibi (cihad konusunda) seninle tartışıyorlardı.*" (Enfâl, 8/5-6)

İşte nefis de böyledir, her şeyi açıkça bildiği halde hakkı reddetme konusunda, cahil veya bilgili esirlerin en şerlileriyle eşittir. Neticede isyan ve reddetme konusunda aralarında bir fark kalmaz.

Hamd sadece Allah'adır, tenkid ise nefsedir. Onun şerrinden korkup dikkatli olmak ve ona hiç bir zaman güvenip yanaşmamak gerekir.

Nefsini tanıyan kişinin ucbu gider. Böylece Rabbini yüceltir, ona şükreder. Nefsinin şerrinden şiddetle sakınır. Rabbine güvenip sadece O'na yanaşır ve nefsine buğz edip nimet sahibi olan Rabbini sever.

Mesela, iki arkadaşın olsa ve sen uykuda iken onlardan birisi kafanı bir taşla ezmek istediği anda diğeri, taşı arkadaşının elinde havada tutarak seni uyandırsa ve arkadaşının sana ne yapmak istediğini gösterse; ya da onlardan biri seni öldürmek için yemeğine zehir koysa, diğeri ise, sen uyandığında, o yemeği bir hayvana yedirerek arkadaşının ne yapmak istediğini açık bir dille bildirse ve sen de gözünle o hayvanın zehirli yemekten öldüğünü müşahede edip o yemeği yemiş olman durumunda ölümüne sebep olacağını açıkça anlasan; o hain arkadaştan nefret edip ona kızmaz ve seni tuzaktan kurtaran arkadaşı da sevip, güvenip ona minnettar olduğunu göstermez misin? Sana kötülük yapmak isteyene karşı artık uyanık ve dikkatli olup, bu kötülüğe engel olana da daha fazla güvenip ona yanaşmaz mısın ki, seni buna benzer kötülüklerden başka zamanda da kurtarsın ve sana kötülük yapana karşı da, tekrar böyle bir kötülükte bulunacağı durumlarında, uyanık olup kendini ondan koruyasın?

Şayet sana kötülük yapmak isteyen arkadaşın sana gelip aslında seni kurtaranın kendisi olduğunu iddia ederse, sen gerçekten seni kurtaran diğer arkadaşı unutup kurtuluşunu, sana tuzak kuran kötü arkadaşa izafe eder misin? Hayır, aklın olduğu sürece bunu yapacak değilsin!

Kuşkusuz, nefsinin sevk ettiği nice kötülükler olmuştur, ancak Allah onu terk etmene yardımcı olmuş ve seni korumuştur. Seni gafletten uyandırıp, o kötülükten kurtarmıştır. Oysa o kötülük neticesinde taş ve zehirle ölmekten daha kötü olan, ateşte yanmak ve helâk olmak vardır.

Nefsinin seni, Allah'ın haklarını yerine getirmekten alıkoymaya çalıştığı nice durumlar olmuştur. Ancak Allah seni, nefsin arzularının aksini yapmaya muvaffak kılmıştır. Öyleyse nefsine buğz edip onun şerrinden korkman ve onu överek iyilikleri ona izafe etmekten sakınman gerekir. Rabbini ise sev, ona güven ve ona karşı mutmain ol. Sana ulaşan bütün iyilikleri O'ndan bilerek sadece O'na şükretmeyi asla unutma.

Dedim ki,

"Senin bu açıklamanla şu sonuca varabiliriz: Şayet Rabbim nefsimi serbest bıraksaydı, muhakkak nefsim beni helâke götürürdü. Öyle ise beni helâk olmaktan kurtaran sadece Allah'tır. Beni hayırlı işler işlemeye muvaffak kılan tek minnet sahibi O'dur. O tekdir, ortağı yoktur.

Yanlış Reyle Övünmeyi (Ucub) Bertaraf Eden Şeyler

Dedim ki:

"Yanlış rey nimet olmayınca, ondan ileri gelen ucbu nasıl bertaraf edeyim ki, bununla Allah'ın üzerimdeki nimetini hatırlayıp onun nefsime izafe etmeyeyim? Zira bunun bir afet ve dinde bir eksiklik olduğu benim için açıkça ortaya çıkmıştır."

Dedi ki:

"Kul yanlış reyden ileri gelen ucbu şöyle giderebilir: Nefsini itham edecek, Kitap, Sünnet ve kıyastan açık ve net bir delil olmaksızın, reyini güzel görmeyecek kabul etmeyecek ve meydana gelecek herhangi bir olay hakkında hüküm vermeğe kalkmayacak."

Dedim ki:

"Nefsini nasıl ve neyle itham (suçlar) eder?"

Dedi ki:

"Sehiv ve gaflet gibi nefsin yaratılışından kaynaklanan bir takım eksiklikleri ona bildirmekle itham edilir. Çok hata yaptığı ve çoğu kez önemli meselelerde ayağı kaydığı, sayılmayacak derecede kötü te'villerde bulunduğu tecrübe ile sabit olmuştur. Bunlara rağmen, hiç kuşku duymadan isabet ettiğini zanneder. Ama daha sonra, gaflete girip hata ettiği ve görüşlerini güzel gördüğü ortaya çıkmıştır. Bu da şeytanın yaptıklarını süslemesi ve nefsin arzularından kaynaklanmıştır.

Şayet, sadece halkın genelinde görülen, Allah'ın dinine ait yanlış görüşlerinin doğru olduklarına ait iddiaları göz önüne alınsa bile, nefis yeterince töhmet altına girmiş olur. Zira yanlış düşünceye sahip olduğu halde haklı ve doğru olduğuna, muhaliflerin ise yalancı ve yanlış olduklarına şüphesiz bir şekilde inanmaktadır. Değişik dinlere mensup olan insanlardan tutun, dayanaksız görüş, fetva sahibi ve bid'at ehli Müslümanlara kadar, hepsi bu durumdadırlar.

Bütün nefislerin birbirine gayet yakın ve aralarında bir hayli benzerlik olduğu bilinmektedir. Hiç bir nefis sehiv ve gafletten korunmuş değildir. Yanlış reyle övünen kulun nefsi de diğer insanların nefislerinden farkı değildir. Yaratılış biçimi onların yaratılış biçimi gibidir, arzuları onların arzuları gibidir. Bununla birlikte, insanlara yanlışı süsleyip doğru diye gösteren aynı kişidir. O da onları yanlışa ve günaha sürüklemek için düşmanca pusu kuran ve onların ayağını kaydırıp isyana sürükleyen şeytandır.

İşte insan gerçek olan bu bilgileri kalbine yerleştirdiği zaman, nefsini eleştirip itham edebilir. Kitap ve sünnette bakmadan, basiret ve ilim sahibi insanlara sormadan, görüşünü güzel ve doğru görmede acele etmez. Zaten nefislerini tanıyan salih insanlar hep böyle yapmışlardır. Sürekli reylerini eleştirip yanlış olmakla itham etmişler ve nefislerinden korkmuşlardır.

Meselâ, evlenip de duhul gerçekleşmeden ve herhangi bir mehir belirtilmeden kocası ölen bir kadının durumunu öğrenmek için, tam bir ay İbn Mes'ud'a gidip gelindiği, İbn Mes'ud'un nefsini itham ederek, yanlış cevap vereceği korkusuyla onları tam bir ay beklettiği rivayet olunmuştur. Daha sonra cevap vermek zorunda kalmış ve şöyle demiştir: "Ben bu hususta kendi reyimle hüküm vereceğim, şayet doğru ise o Allah'tandır, eğer yanlış ise nefsimdendir." Hz. Ebu Bekir'den de buna benzer bir olay rivayet edilmiştir.

Hz. Ömer ise şöyle diyor: "Allah Peygamber'in ashabı için şöyle demiştir: "*Şayet o birçok işte size uysaydı sıkıntıya düşerdiniz.*" (Hucurât, 49/7) Sahabenin durumu böyle ise, diğer insanları siz düşünün!" Katade bu ayetin tefsirinde şöyle demiştir: "Sizin aklınız hataya daha meyillidir, zira onlar reylerini eleştirip Rablerinin kitabına arz ederlerdir."

Ebu Said el-Hudrî'nin ise şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah, Peygamber'ine şöyle diyor: "*Şayet o birçok işte size uysaydı sıkıntıya düşerdiniz.*" (Hucurât, 49/7) Onlar, O'nun ashabıydı. Diğer insanların durumunu ise sen kıyas et!"

İbn Mes'ud şöyle diyor: "Ey İnsanlar! (Delilsiz) reyi eleştiriniz. Allah'a yemin ederim ki, nerdeyse kılıcımı, Allah ve Peygamber rızâsının olmadığı yerde kullanmaya kalkışacaktım."

Sehl b. Hanif, "Ey İnsanlar! Reylerinizi eleştirin," derken, Hz. Ömer şöyle diyor: "Adamın biri reyini eleştirdi. Şayet Hudeybiye antlaşmasının yapıldığı gün Hz. Peygamber'e itiraz edebilseydim, itiraz ederdim!" Bu hususta çok hadis var. Konu uzamasın diye bunlarla yetiniyoruz.

Dedim ki,

"Kişi bu bilgileri öğrenince reyini eleştirir ve nefsini itham eder, ancak hataya düşmemek için nasıl tedbir alacak?"

Dedi ki,

"Biliyorsun ki, Allah'ın kitabında Müslümanların tefsiri üzerinde icma ettikleri muhkem ayetler olduğu gibi te'vil edilebilir müteşabih ayetler de vardır. Bu tür ayetlerin tevilinde âlimler arasında ihtilaf vardır. Bir de sadece kalbinde eğrilik olan kişilerin hakkında ihtilaf ettikleri müteşabih ayetler vardır ki, Cenab-ı Allah onların fitne çıkarmak ve onu te'vil etmek için bu tür müteşabih ayetlerin peşine düştüklerini anlatıyor. Zira kalblerinde eğrilik ve dalâlet vardır. Peygamber'in sünneti de, tıpkı Kur'an gibi, farklı guruplara ayrılmaktadır.

Allah'a doğru bir şekilde ibadet edilebilmesi için gerçeği arayan her kul şunları bilmelidir:

1. Kuşkusuz kitap ve sünnetin bir kısmı muhkemdir. Bu kısmın okunuşu açıktır ve tefsirinde de icma vardır. Bu tür ayet ve hadisler açıktır. Öğrenmek için araştırmaya ve kabulü hususunda nefsi eleştirmeye veya kabul etmesinden sakındırmaya gerek yoktur.

2. İnsanoğlunun gaflet, sehiv ve zaafı ile şeytanın ona amellerini süslü göstermesi neticesinde bazı ayet ve hadislere verilen anlamlarda ihtilaf olabilir. Ya da bir meselenin hükmünü belirlemek için, Kitap, Sünnet ve icmadan kendisine kıyas edilen benzeri bir meseleye ihtiyaç olabilir. İşte bu durumda nefsini itham edip tedbir almalı ve acele etmemelidir. Zira bu durumda hataya düşmek mümkündür. Araştırmayıp acele etmek gurur ve hatadır. Din konusunda tedbirsiz olmak ve Allah hakkında yanlış şeyleri söylemekten sakınmamak demektir. Acele etmemeli, dikkatli olmalı; kaçınmalı, hemen kabul etmemelidir.

Akliyle süsleyip, kalbiyle güzel gördüğü her şeyin doğru olduğuna inanmasın. Sadece Kitap, Sünnet, icma'a dayanan; ihtilaflı olan konularda da bunlarla çatışmayan tevilleri kabul etsin. Veya kıyas yapmaya ehil birisi ise, kıyas eder değilse âlimlere sorar, görüşlerini öğrenir ve onların yolunda gider.

Şayet ehl-i nazardan olmayan kişi, aklı yetmediğinden ötürü helâl ve haramı bilmeyip doğruyu yanlıştan ayıramıyorsa, bazı kadın ve acemler gibi, ihtiyaç durumunda âlimlere sorup onları taklit eder.

3. Maksat ve te'vilin Allah'a bırakılması ve olduğu gibi O'na inanılması gereken müteşabih ayetler söz konusu olunca tevakkuf edip tevil edilmesi gerektiğine inanmalıdır.

Cenab-ı Hakk ilimde rasih (derin ilim sahibi) olan âlimleri, insanların onunla amel etmelerinin gerektiği bir hükmü içermeyen bütün müteşabih ayetlere olduğu gibi inanmak ve te'vil etmemekle methetmiştir.

İşte bu, yanlış reyle övünmeye engel olan yoldur. Bu yolu izlediğin zaman, Allah'ın izniyle, Allah'ın dini hususunda yanlış kıyas, te'vil ve reyle övünmezsin.

Dedim ki,

"Nimet sayılmayan bir amelle nasıl ucub oluşur?"

Dedi ki,

"Nefsinde gördüğün güç ve sabra dayanarak ve Allah'tan nasıl nimet beklediğini unutarak, ucub sahibi olursun. Meselâ Ahnef b. Kays, Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu söyler: "*Davud Rabbine şöyle dua etmiştir: "Ey Rabbim! İsrail oğulları İbrahim, İshak ve Yakub'un hakkıyla senden istekte bulunuyorlar.*"[7]

İbn Abbas bu hadis hakkında şöyle diyor: "Hz. Davud bu sözleriyle, şayet başına bir musibet gelirse, sabredeceğini söylemiştir." Muhammed b. Ka'b el-Mukbiri bu hadis hakkında şöyle demiştir: "Allah Hz. Davud'a, "Ben onları musibetlerle imtihan ettim, sabrettiler" dediği zaman Hz. Davud, "Ey Rabbim! Şayet beni de musibetlerle imtihan edersen ben de sabrederim" dedi. Bunun üzerine Cenab-ı Allah şöyle dedi: "Ben onları imtihan ederken onlara neyle, hangi ayda ve hangi günde imtihan edeceğimi bildirmedim, fakat sana söylüyorum. Bu yılın bu ayında seni imtihan edeceğim." Fakat buna rağmen Hz. Davud sabredemedi. Sen ona göre nefsini sakındır!

Nefis ve Dünya ile Ucub

Dedim ki,

"Dünya ile ucub nedir?

Dedi ki,

"Nefis, mal, soy, arkadaş, aşiret ile çocuk ve hizmetçilerinin çokluğuyla övünmektir."

Dedim ki,

"Nefis sebebiyle ucub nedir?"

Dedi ki,

"Güzel ses, amel, akıl, güçlü ve güzel vücûd sebepleriyle oluşan ucubtur. Vücûd ve güzellik sebebiyle oluşan ucub, nefsin bunları güzel göstermesi ile Allah'a şükretmeyi, ilk değerini, maruz kaldığı afetleri ve sonunun çürümek ve yok olmak olduğunu unutmasından ileri gelir. Neticede insan kibirlenip böbürlenir, güzelliğiyle kötülüklere maruz kalır ve başkalarına karşı da güzelliği ile iftihar eder.

Dedim ki,

“Bu sebeple oluşan ucub nasıl giderilir?”

Dedi ki,

“Allah’ın üzerindeki nimetini ve O’na şükretme gereğini, buna rağmen bu konuda ihmalsizlik ettiğini, Allah’ın bu durum karşısında azap verme hakkı olduğunu ve ateşin o vücûdu güzelliğiyle yakıp perişan edeceğini hatırlamalı ve nefsini kötülemelidir. Nefsinin hakikatini, toprak ve bir damla sudan yaratıldığını, içinde idrar ve dışkı taşıdığını, öldükten sonra, toprakta güzelliğinin gidip vücûdunun çürüyeceğini ve tekrar toprağa döndürüleceğini bilmelidir. Kuşkusuz insan bunları bildiği zaman kendisinde var olan ucub gider. Şükretme kararlılığını gösterip nimet sahibi olan Allah’a karşı tevazu gösterir ve boyun eğer.”

Dedim ki,

“Güç ile ucub nasıldır?”

Dedi ki,

“Nefsi büyütmek, sadece ona dayanmak, Allah’a tevekkül etmeyi ve O’na şükretmeyi unutmaktır. **‘**Ad kavmi buna açık bir örnektir. Zira onlar güçlerine güvenerek, “bizden daha güçlü kim vardır!” dediler. Güçlerine dayanıp Allah’ın azabından kurtulacaklarını sandılar.

‘Uc b. ‘Unuk da gücüne dayanarak Hz. Musa’nın ordusunu kuşattı. Onları yok etmek için dağdan büyük bir kaya parçası kopardı, ancak Allah kayayı delip onun boynuna geçirdi.

Bazen mü’min de gaflete girip gücüne dayanır. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)’in bildirdiğine göre Hz. Süleyman (aleyhisselâm), “bu akşam eşlerimden yüz tanesini dolaşacağım” deyip *inşaallah* demediği için, maksadı olan çocuk elde etme durumu gerçekleşmedi. Demek ki, kul bazen Allah’a tevekkül etmeyi unutup nefsine dayanır. Hz. Davud’un, “Ey Rabbim! Şayet beni musibetlerle imtihan edersen sabrederim!” demesi buna başka bir örnektir. Bazen de insan savaşlarda kendisine verilen güçten aldığı cesaretle Allah’a isyan eder, nefsine dayanıp gücüyle övünerek hasmını vurup öldürmeye koşar veya gücüyle övünerek gördüğü kimseyi kötüleyip gücüyle ona karşı böbürlenir.

Dedim ki,

“Gücü sebebiyle oluşan ucbu nasıl giderebilir?”

Dedi ki,

“Kul gücü sebebiyle kendisinde oluşan ucbu bertaraf etmek için, bu gücü yerinde kullanıp kullanmayacağını ve bununla onu başkalarından üstün kıldığı için şükredip etmeyeceğini sınamak için kendisine Allah tarafından bir ikram ve nimet olarak verildiğini bilmelidir. Diğer taraftan kendisine bu gücü veren Allah şayet dilerse, bir hastalık veya sakatlıkla bu gücü kendisinden alabilir. Bu yüzden şükretmeyi kendisine bir görev bilmeli ve Allah’ın istemediği yerde bu gücü kullanmasına devam ettiği takdirde bir cezayla bunun kendisinden alınacağından korkmalıdır. İşte bunu yaptığı takdirde, o eski gururu ve gücüyle ucbu bırakır ve artık bu nimete karşı Allah’a şükreder.”

Dedim ki,

“Akıl, zekâ ve fetanet sebebiyle oluşan ucbu açıklar mısınız?”

Dedi ki,

“Bunları büyük görüp sevinmek, onları bizzat güzel görmek ve din ya da dünya hususunda öğrenmesini arzuladığı herhangi bir görüş ve ilmi idrak edip algılaması için kendisine bahşedilen bu nimetlere dayanıp Allah’a şükretmeyi unutmak, ucbun sebebidir. Öyle ki, bazen Allah’a tevekkül etmeden akıl ve zekâsına olan güveni, onu araştırma ve dikkatten alıkoyar neticede din hususunda hata yapar. Bu durum onu, Allah hakkında yalan söylemeye kadar götürür.

Hocasını, amirini veya kendisiyle tartışanı anlamak istemez, dolayısıyla hakkı anlamaktan mahrum kalır, yanlışı ve batılı savunmakta direnir. Kendisi kadar akıl ve zekâya sahip olmayıp da ancak kendisinden daha iyi amel eden daha takvâlı olanları hakir görüp cahil ve ahmaklıkla itham eder. Bununla yetinmeyip onları akletmeyen eşekler gibi görür. Akıl ve zekâsıyla üstün olduğu için onları ve işledikleri iyi amelleri hafife alıp değersiz varlıklar olarak niteler. Her ne kadar iyi ameli olmasa da, akıl ve zekâsının üstünlüğünü gerekçe göstererek, kendisinin onlardan üstün olduğunu zanneder.

Dedim ki,

“Bu durum nasıl giderilebilir?”

Dedi ki,

“Her ne kadar kendisine akıl verilmişse de halen cahil olduğunu, sehiv ve gaflet içinde bulunduğunu ve her ne kadar kendisine daha fazla zekâ verilmişse de zekâsıyla öğrendiği şeylerin çok az olduğunu bilmekle bunu giderebilir. Diğerlerine nazaran kendisine daha fazla zekâ verildiği için, bu nimete karşı Allah’a şükretmelidir. Zira Allah tarafından verilen akıl, aleyhine delil olsun, daha çok ibadet etsin ve bu nimeti nasıl kullandığını denesin diye verilmiştir. Diğer taraftan, kendisine verilen bu aklın Allah’ın elinde olduğunu ve dilerse, kendisi gibi veya daha üstün olanlara yaptığı gibi, onun da aklını giderebileceğini yani Allah’ın bir anda bu aklı yok etmeyeceğinden emin olmadığını bilmelidir.

Bu insan zaafını, cehaletini ve aklıyla çok az şeyler idrak edebildiğini, bu aklın Allah tarafından kendisine minnet edilen bir nimet olarak verildiğini, dolayısıyla şükür gerektirdiğini; aleyhine hüccet olan bir hak olduğunu ve bunun şükrünü yerine getirmediğinde, kendisi kadar zekâ sahibi olmayanın kendisinden daha iyi vaziyette olduğunu anlamalıdır. Zira Allah’ın kendisiyle üstün kıldığı nimetin borcu olan şükrü gereğine uygun yerine getirmemiştir.

İşte akıl ve zekâsı sebebiyle ucub sahibi olan kişi, bu bilgileri kalbine yerleştirdiği zaman artık ucub gider; aleyhindeki delillerin büyüklüğünden ve Allah’a karşı farz olan görevlerini zayi etmekten korkar, görevlerini yerine getirir ve şükreder.

Soy Sebebiyle Övünmek

Dedim ki,

“Soy sebebiyle oluşan ucub nedir?”

Dedi ki,

"Soyu ve atalarıyla kendini üstün görmektir. Şayet ataları dünya hayatında din ile şerefe ulaşmış kimselerse, kendini onlarla övüp yüceltir ve Allah'ın, kendisini salih ve iyi insanlardan yaratarak onu alçaklık belâsından koruduğunu unutur. Şayet daha düşük bir soydan gelseydi buna kızar ve onlardan nefret ederek başkalarına intisap ederdi. Allah onu veli ve itaatkâr kullarının soyundan getirip düşük bir soydan koruyarak nimet verdiği halde, bunu unutup şükretmez ve bu durumun aleyhine bir delil olacağından gafil kalır.

Atalarından dolayı kendisine saygı duyulduğu zaman övünüp sevinir, şükretmeyi hatırlamaz ve ceza gününde mazeretsiz kalacağını unutur. Öyle ki, bazıları çok günah işlediği ve tevbe etmediği halde hiç amel etmeden soyundan ötürü kendisinin affedildiğine ve kesin olarak kurtulacağına inanır. Bu yüzden böbürlenip başkasını hakir görür, kendisi gibi soylu olmayan komşu, akraba ve başkalarından tiksinir, havalı havalı yürür, insanlara köle gözüyle bakar.

Bir kısmı daha ileri giderek bütün ümmetin kendisine köle olduğunu zanneder. Atalarının amellerine ters hareket ettiği halde Allah katında onlar gibi olmak ister. Kuşkusuz bu gururdur ve bu Allah'ı bilmemektir.

Dedim ki,

"Bundan nasıl sakınılabilir?"

Dedi ki,

"Allah onu, sevip dost kabul ettiği kimselerin zürriyetinden kıldığı için bu nimete şükretmesi gerektiğini ve atalarının amelini değil kendi amelinin karşılığını göreceğini bilmeli; zira onlar sadece kendi amelleriyle kurtulup yüksek derecelere ulaştılar. Çünkü aynen ataları gibi soylu oldukları halde iman edip itaat etmeyen birçok kimse, Allah katında domuz ve köpeklerden de daha alçak sayıldılar.

Atalarının izlediği yoldan ayrı bir yol izlerse onların kaldığı yerden başka bir yere gider ki, o da ateştir. Ancak ameli veya Allah'ın rahmetiyle kurtulabilir. Zira Allah, şöyle buyurur: "*Allah katında en hayırlınız Allah'tan en çok korkanınızdır.*" (Hucurât, 49/13)

İbn Ebi Hüseyn'in rivayet ettiğine göre Mekke fethedildiği gün Hz. Bilal'ın, Kâbe-i Şerif'in üzerine çıkıp ezan okuması, Haris b. Hişam, Süheyl b. Amr ve Halid b. Useyd'in hoşuna gitmemişti. Haris b. Hişam, "şu siyah köleye bak, Kâbe'nin üzerine çıkmış ezan okuyor!" demişti. Bunun üzerine Cenab-ı Allah şu ayeti indirdi: "*Allah katında en hayırlınız Allah'tan en çok korkanınızdır.*" (Hucurât 49/13)

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyuruyor: "*Allah sizden cahiliyenin kabadayılığını almıştır, hepiniz Âdem'in çocuklarısınız, Âdem ise topraktandır.*"[8] Bu hadiste, bütün insanların aynı şeyden yaratıldıkları, üstün soy ve salih ataların ise, şükrünün eda edilip edilmemesinin sınanması için verildiği ve sadece kişinin kendi amelinin fayda sağlayabileceği bildirilmektedir. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyuruyor: "*Ey Kureyşliler! Sakın insanlar kıyamet günü Allah'ın huzuruna amelleriyle geldiklerinde siz boynunuzda dünyayı taşıyarak gelip de, "ey Muhammed! Ey Muhammed! Bizi kurtar!" diye çağırmayasınız. Ben sizden yüz çevirmek durumunda kalırım.*"[9]

Hz. Ebu Hüreyre ve başkalarının da rivayet ettiklerine göre Cenab-ı Hakk, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'e yakın hısımlarına İslam'ı tebliğ etmeyi emrettiği zaman, Hz. Peygamber Kureyşlileri kabile kabile çağırdıktan sonra şöyle demiştir: "*Ey Muhammed'in kızı Fatıma ve ey Muhammed'in amcası Abdulmuttalib'in kızı Safiye! Kendiniz için iyi ameller işleyin. Allah katında size hiç bir yardımım olamaz.*"[10]

Bu bilgileri öğrenip kalbine yerleştirdiği zaman nefsini tanır, gururu ve ucbu gider, Allah'a şükretmeye önem verir, günaha girmekten, kendisinden daha az soylu olup da daha takvâlı olanın kurtulup kendisinin helâk olacağından endişe eder.

Kişi nefsini bu gerçeklerle tanıyıp ve bu konuma indirdiği zaman kibirlenip böbürlenerek başkasını tahkir edeceğine, onlara tevazu gösterip onları sevmeye başlar ve atalarına benzemeye çalışır. Zira Allah onları, insanlara gösterdikleri tevazuları ve nefislerinin helâk olacağından korkmaları neticesinde yüceltmişti.

Dedim ki,

"Hz. Peygamber'den rivayet olunduğuna göre; "*Ey Fatıma! Ey Safiye! Kendiniz için iyi ameller işleyin. Size Allah katında hiç bir yararım olmayacaktır*" dedikten sonra şöyle demiştir: "*Fakat hısımlık hakkınız vardır, bu hakkı ödeyeceğim.*" Ayrıca Hz. Peygamber'in şöyle dediği de aktarılmıştır: "*Onların nesli şefaatimi bekler de Abdulmuttalib oğulları beklemez mi?*" Peygamber efendimiz bu sözleriyle şefaatini hısımlarına tahsis edeceğini söylüyor. Buna göre, her takvâ sahibi salih insan da akrabalarına şefaat edecektir."

Dedi ki,

"Peygamberle evliyaların şefaatine nail olmayı ummalı, fakat bilmeli ki, peygamberle evliyalara, ancak Allah'ın gazabına uğrayıp da, Allah kendisine rahmet etmek için peygamber veya evliyanın şefaatini buna sebep kılmak istediği kimselere şefaat etme izni verilmiştir. Allah'ın gazabına uğrayan kişiye ne peygamber ne de bir başkasının şefaat etme izni yoktur. Zira Allah melekleri anlatırken şöyle diyor: "*Ancak razı olduğu kimseye şefaat edebiliyorlar.*" (Enbiya, 21/28) Katade, bunun kıyamet gününde olacağını söylüyor. Mücahid de "Allah'ın kendisinden razı olduğu kimse hariç başka hiç kimseye şefaat etmezler" şeklinde ayeti açıklamıştır. Birisi Allah'ın gazabına uğrayan bir kimseye şefaat etmek istediğinde, onun Allah'ın gazabına uğradığına dair haber verilir.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'in şu sözüne bakın!: "*(Kıyamet gününde) ashabımdan bir kısmı sol tarafa gitmekle emrolunur. Ben, ey Rabbim! Onlar benim ashabımdır! (Nereye götürüyorsun) diye Allah'a yalvarırım. Allah cevaben, "senden sonra neler yaptıklarını bilemezsin!" der.*"[11] İnsan her ne kadar peygamber veya evliyanın şefaatine nail olacağını umsa da, fakat Allah'a isyan edip gazabına uğramaktan, dolayısıyla hiç kimsenin şefaatine nail olamayacağından korkmalıdır. Her ne kadar Peygamber şefaatini akrabalarına tahsis etmişse de, diğer Müslümanlar gibi onun şefaatine nail olmayı ummalı, ama Allah'ın gazabına uğramayacağından emin olmamalıdır.

İnsan bu bilgileri kalbine yerleştirdiği zaman havf ve recâ arasında olur, övünüp gururlanmaz ve iftihar edip böbürlenmez.

Allah katında gazaba uğramayıp, maymun ve domuzlardan da alçak olmadığından emin olmayan kimse nasıl nefsiyle övünüp böbürlenir!

Peygamber'den sonra insanların en hayırlıları, din ve dünyada şeref sahibi insanlar bile gazaba uğramaktan korktuğu halde, sen nasıl bundan emin oluyorsun. Onlar Allah'tan korktukları gibi O'nun azabından da korktukları için, çoğu zaman hayvanlara gıpta edip onlar gibi olmayı temenni etmişlerdir. Sen ise onlarla övünüyorsun. Onlar öncü ve fazilet sahibi olmalarına rağmen bu kadar korkuyorlar, senin ise hiç bir şeyin yok. Şayet bir üstünlüğün olsa, onların Allah'tan korktukları gibi, senin de Rabbinden korkmana daha fazla ihtiyaç var.

Dedim ki,

"Dünyada insanlar katında soylu olduğu halde atalarından salih kimseler yoksa ucub nasıl olabilir?"

Dedi ki,

"Soyuyla övünmek, onunla böbürlenip insanları hakir görmek, soylarıyla onları ayıplamak, gıybetlerini yapmak ve kendini onlardan üstün görmekle olur."

Dedim ki,

"Bu nasıl giderilebilir?

Dedi ki,

"Başta diğer insanlarla aynı soydan geldiğini ve yaratılışının aynen diğer insanların yaratılışı gibi olduğunu, yaratılışta diğer insanlardan hiç bir üstünlüğünün olmadığını bilmelidir. Zira yaratılış şekilleri bir, babaları bir, anneleri bir, ölüm ve imtihanları, her an boyunlarına takılı, önlerinde ceza ve mükâfat var; hesaba çekilecekler ve işlediği günahlarla azabı hak etmiş durumdadır. Ayrıca insanlar katında ayıplanacak bir duruma düşürmediği için, Allah'a şükretme borçları da bulunmaktadır.

Şirk üzere ölmüş atalarıyla övünmemeli ve onların övünmeye layık olmadığını anlamalıdır. Zira onların Allah katında köpek kadar bile değerleri yoktur. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyuruyor: "*Bir takım insanlar cehennemde köz olmuş atalarıyla övünmeyi bıraksınlar! Aksi takdirde Allah katında pisliği burunlarıyla karıştıran pislik böceğinden daha aşağı olurlar.*"[12]

Başka bir hadiste ise şöyle diyor: "*Hz. Musa'nın yanında iki adam atalarıyla övünüp iftihar ederken birisi, "ben falanca adamın oğlu olan falanca adamın oğluyum!" dedi ve kendisiyle birlikte on atasını saydıktan sonra arkadaşına, "ya sen kimsin?" dedi. Bunun üzerine Cenab-ı Allah Hz. Musa'ya vahyederek şöyle dedi: "Atalarıyla övünen kişiye de ki, "saydıklarının dokuzu ateştedir, onuncuları da sensin!*"[13] Ancak, eğer ataları din ve takvâ sahibi kimselerse, durum daha önce sana anlattığım şekildedir.

Dedim ki,

"Şayet atalarından Arap asilli, takvâ ve iyilikte önde olan kimse olmayıp sadece geçmişte güç ve krallık şerefine sahip kimseler olmuşlarsa, bundaki ucub nasıl olur?"

Dedi ki,

"Değerini büyütür, atalarının vardıkları azabı ve içinde bulundukları durumun halk katında ayıp, Allah indinde çirkin bir durum olduğunu unutur, başkalarına karşı böbürlenir ve onları hakir, kendini onlardan üstün görür. Daha önce atalarının içinde bulundukları durumun neticesini bilmezlikten gelir. Allah'ın kendisini atalarının şerefi yerine imanla şereflendirip gaflet içinde olan atalarının kervanından koparmakla vermiş olduğu nimete karşı şükretmeyi ihmal eder. İnsanları öylesine hakir görüp böbürlenir ki, takvâda çok önde olan kimselerden hayırlı olduğuna kesin gözüyle bakar ve (Allah korusun) bu durum onu, atalarını hezimete uğratarak toprak ve ülkeleri din adına aldıkları gerekçesiyle, din ve din ehline düşmanlık besleyip Müslümanları aldatmaya kadar götürebilir.

Dedim ki,

"Bu duyguyu nasıl giderebilir?"

Dedi ki,

"Atalarının, halka yaptıkları haksızlığı, yeryüzünde çıkardıkları fitne ve fesadı, Allah'ı inkâr etmeleri ve neticede vardıkları zillet ve azabı bilmekle bunu giderebilir. Ayrıca Allah'ın kendisine minnet ederek, onlardan dünyaya gelmesine rağmen, onlar gibi kılmayıp onlardan ayırdığını, İslam şerefiyle şereflendirdiğini ve imanın ziynetiyle ziynetlendirdiğini aklından hiç çıkarmamalı. Zira ateş ehli olan kimselerle, kendi çoklukları asla övünmez.

Şayet bununla birlikte atalarının dünyada iken himayelerinde olan insanlara iyilikte bulunmuş, onları iyi idare edip akıllı ve doğru kararlar vermişlerse, Allah'a şükretmeli ki, başkaları gibi ar ve ayıp sayılan kimselerden kılmayarak dünyada alçaklığa maruz kılmamıştır. Fakat bununla birlikte, Allah ve müminler nazarındaki değerlerini bildiği için, atalarıyla övünmemeli, ancak Allah katında büyük olanları büyük, alçak olanları alçak görmeli.

Sayı Çokluğuyla Övünme

Dedim ki,

"Evlât, hizmetçi, müttefik, aşiret, arkadaş ve kendisine tabi olanların çokluğuyla övünmek nasıl oluyor?"

Dedi ki,

"Onların çokluğuyla övünür, onlarla kendini koruyup başkalarına galip geleceğini düşünerek, Allah'a değil, onlara dayanır, onlarla süslenir ve Allah'ın yardımına değil, sayılarına güvenir.

Huneyn Savaşı'nda ashaptan biri Allah'ı zikretmeyerek Müslümanların çokluğuna vurgu yaptı ve "bugün azlıktan dolayı mağlup olmayız" dedi. Bunun üzerine şu ayet indi: "*Hani çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş, fakat sizi hezimete uğramaktan kurtaramamıştı.*" (Tevbe, 9/25) Çokluklarıyla iftihar edip sevinmeleri üzerine Allah onları kınayarak uyardı.

Bazen kâfirler de çokluklarıyla övünürler. Allah şöyle buyuruyor: "*Ve biz malca ve evlâtça daha çoğuz, biz azaba uğratılacak*

değiliz, dediler." (Sebe', 34/35)

Çokluğuyla övünen kişi kendini insanlardan üstün görür. Kendisine tabi olanların ve evlâtlarının çokluğuna dayanır ki, ona destek olup onu muhafaza etsinler. Başkalarıyla kavga etmeye, onlara sövüp dövmeye çok cesaretli olur. Bu da onu zulmetmeye, başkalarının haklarına tecavüz etmeye kadar götürür.

Kuşkusuz zulmedip böbürlenenlerin çoğunu zulmetmeye ve böbürlenmeye iten sebep övünmektir (ucubtur).

Dedim ki,

"Bunu ne ile giderebilirim?

Dedi ki,

"Hem kendinin, hem övündüğün kişilerin güçsüz ve zayıf olduklarını bilmelisin. Allah'ın desteklemediği kişileri kimsenin desteklemeyeceği, Allah'ın korumadığı kişiyi kimsenin koruyamayacağını asla unutmamalısın. Zira Allah'a tevekkül etmeyi bırakıp başkasına dayanan insanı Allah, destek ve himayesinden mahrum bırakır ki, o zaman kendileriyle övündüğün kimselerin ne çokluğu ne de birlikteliği kendisine fayda verir. Allah, mühlet vermeden onu cezalandırır. Mühlet verdiği takdirde ise kul buna aldanmasın ve her an azabın kendisini yakalayabileceğini bilsin. Zira Allah yeryüzünde en hayırlı topluluk olan Huneyn Müslümanlarını, çokluklarıyla övünmeleri üzerine, sadece kınayıp cezalandırmaktan vazgeçmediğine göre, nefsine haksızlık eden zalim ve günahkârları asla cezasız bırakmaz.

Ayrıca kendisiyle övündüğü topluluğun kendisini terk edeceğini, ölümün onu yalnız bırakacağını ve belâlarla baş başa kalacağını ve bu kalabalığın Allah katında hiç bir faydasının olmayacağını bilmeli. Kişinin kıyamet gününde kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden, evlâtlarından ve kendileriyle övündüğü herkesten kaçacağını, hatta affedilmemesi takdirde, yerinde olanların ateşte olmalarını temenni edeceğini ve kendine destek verenlerin gücüne dayanarak işlediği zulüm ve gösterdiği böbürlenme üzere cezalandırılacağını hiç aklından çıkarmamalı. Allah'ın kendisine minnet edip çokluk vermesinden ötürü şükretmeli. Zira şükretmediği takdirde Allah'ı gazaplandırmış olur. Üstelik çokluklarıyla övündüğü kişilerin Allah katında ne din ne dünya hususunda kendisine hiç bir yararları olmayacak ve onu savunmayacaklardır.

Kul bu bilgiyi kalbine yerleştirdiği zaman, bu sebeple oluşan ucbu gider, iyi ameller işler, kaderinde yazılan kötülüklerden korkar ve sadece Allah'a tevekkül eder.

Mal Sebebiyle Ucub

Dedim ki,

"Mal sebebiyle ucub nedir?"

Dedi ki,

"Malını çok görüp ona güvenmektir. Bu da müşriklerin, "*biz malca ve evlâtça da çoğunluktayız*" (Sebe', 34/35) dedikleri gibi, kişiyi kibir ve övünmeye götürür. Malıyla övünen, fakiri küçük görür. Malını helâl olmayan şehevî duygularda kullanır, malıyla zulüm ve haksızlık etmeye cesaret eder; fakirlerden tiksinir, kendini onlardan üstün görür. Rivayet olunduğuna göre bir gün Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), yanında oturan fakir bir adamın elbisesine değmesin diye elbisesini kendine doğru çeken zengin bir adamı görür. Bunun üzerine zengin adama şöyle der: "*Onun fakirliğinin senin zenginliğine bulaşacağından mı korktun?*"[14]

Dedim ki,

"Kul bunu nasıl bertaraf edebilir?"

Dedi ki,

"Kul bilmeli ki bu mal kendisine imtihan için verilmiştir. Mal sahibi birisinin fakirden daha fazla sorumluluk ve görevleri vardır ve her an helâk olmaya maruzdur. Ancak Rabbine şükredip nefsine acıması ve fakiri kendisinden üstün görmesiyle helâkten kurtulur. Zira onu kötülüklere götürebilecek mal fitnesine maruz kalmadığı gibi, hacca gitme, zekât verme, akraba ve komşularına malla yardım etme ve misafir ağırlama gibi Allah ve kul haklarının bir kısmından da sorumlu değildir. Abdurrahman b. Avf ve Habbab gibi salih insanlar, yanlarında çok mal biriktirmekten çekinmiş ve korkmuşlardır.

Hz. Ebu Zer'in rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "*Ondan üçüncü güne dek halen yanımda bir veya iki kırat altın kalacaksa, Allah yolunda harcamak için Uhud dağı kadar bile altınımın olmasından hoşlanmam.*"[15] Evet, Efendimiz, malın ne yaptığını bildiği için, yanında çok mal bulundurmaktan korkar ve zühdü tercih ederdi. Başka bir rivayette şöyle dediği bildirilmiştir: "*Çok mal sahibi olanlar mallarını Allah kullarına sağından, solundan, önünden, arkasından eliyle savurup dağıtmadıkça, Allah katında malsız ve yoksuldurlar.*"[16]

Kul kalbiyle buna inandığı zaman nefsini hakir görür, helâk olmasından korkar ve kendisinden daha güvencede olan fakirin kıymetini bilir, ona saygı duyar. Mal çokluğuyla övünmenin kişiyi harama nasıl götürdüğü açıkça görünmüyor mu? İşte Karun! Milletinin arasına süslü püslü elbiselerle çıktı, sallana sallana böbürlendi, Allah da onu yerin dibine geçirdi.

Efendimiz şöyle buyuruyor: "*Bir adam, giydiği bir takım elbise ya da iki parçalı hırkasıyla, nefsini beğenerek gururlu bir şekilde yürürken, Allah yere emretti, yer yarılıp hemen onu yuttu. Kıyamet gününe kadar yerin dibine yuvarlanacaktır.*"[17] Bu yüzden mal ve ziynet ile övünmenin (ucbun) gerektirdiği cezadan korkmalıdır. Çünkü kendisi gibi mal fitnesi ile imtihan olmayan en basit insan bile Allah katında ondan daha hayırlıdır.

Ebu Zer şöyle anlatıyor: "Hz. Peygamber ile birlikteydim. Camiye girdik, bana, "*Ey Ebu Zer! Başını kaldır ve camide bulunan en büyük, en saygın adam kimdir, bir bak!*" dedi. Başımı kaldırdım, giydiği bir takım elbise içinde gururlanan bir adamı gördüm ve "şudur" dedim. "*Tekrar başını kaldır ve camideki en basit insan kimdir, bir bak!*" dedi. Üzerinde eskimiş iki parça elbise gördüğüm bir adamı fark ettim ve "şudur" dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber, fakir Müslüman'ı işaret ederek şöyle dedi: "*Bu, dünyalar dolusu şunun gibi adamlardan hayırlıdır*" dedi."[18] Zira Allah katında hayırlılık takvâ ve ibadetle olup, zenginlik veya başka dünya güzellikleriyle değildir.

Kul bu gerçekleri anladığı zaman, malının fitnesinden korkar ve fakirin kendisinden daha hayırlı olduğuna inanır. Zira sadece görevlerinin çok olması ve fitne ve belâlara maruz kalması yönüyle fakirden üstündür. Bu yüzden kul bilsin ki, Allah kendisine, şükredip etmeyeceğini sınasın diye çok mal vermiştir. Kimin hakkıyla şükredip etmediği de bilinmediği için, uyanık olup akibetinden korksun. Allah'ın izniyle, kişi bunlara dikkat ettiği zaman, mal sebebiyle kendisinde oluşan ucub gitmiş olur.

Dedim ki,

"Çoğu âlimlerin *kibr*e ucb, *ucb*a kibir dediklerini gördüm, buna ne dersiniz"

Dedi ki,

"*Ucub* kibrin ilk işaretidir. Genelde kibir *ucub*tan meydana gelir, bu yüzden ucba kibir denmiştir. Zaten ucub sahibi birisinin kibirden kurtulması, neredeyse imkânsızdır. Zira insan bazen, kendisine verilen din veya dünyayı büyük görüp onunla övünür ve bunun Allah'ın bir minneti olduğunu unutur, ama başkasına karşı böbürlenmez. İşte bu ucubtur. Ancak bununla birlikte, başkasını hakir, kendisini üstün gördüğü zaman, kibirlenmiş olur. Çünkü insan bir kimseyi hakir görmeden nefsiyle övünerek sevinince kibir değil de ucub sahibi olur. Fakat ne zaman ki nefsiyle övünür, başkasına bakarak içinden onları hakir ve çirkin görür ve "ben daha hayırlı ve daha üstünüm" derse, o zaman ucubtan kibre çıkmış olur. Neticede insanı kibre götüren ucubtur. Öyleyse kibir ucub değil ayrı bir vasıftır.

1 Ebu Dâvûd, *Melahim*, 17; et-Tirmizî, *Tefsiru süre*, 5; İbn Mâce, *Fiten*, 61.
2 Age. ay.
3 el-Buhârî, *Ahkam*, 48; Müslim, *İman*, 171; Ebu Dâvûd, *Büyû'*, 60; Nesaî, *Büyû'*, 5, 6.
4 Hz. Dâvûd, Orya b. Sariye adında bir şahsı savaşa göndermişti. Kendisi savaşta öldürülünce Hz. Dâvûd dul kalan hanımı ile evlendi. A. b. Hanbel, *ez-Zühd*, I, 28.
5 el-Buhârî, *Rikak*, 18; Müslim, *Münafikîn*, 71, 73; İbn Mâce, *Zühd*, 20.
6 Ebu Dâvûd, *Melahim*, 17; et-Tirmizî, *Tefsiru süre*, 15; İbn Mâce, *Fiten*, 21.
7 El-Hindî, *Kenzu'l-Ummal*, XII, 118.
8 Ebu Dâvûd, *Edep*, 111.
9 el-İrakî, *el-Muğnî an Hamli'l-Esfar*, III, 375.
10 el-Buhârî, *Vesâyâ*, 11; Nesaî, *Vesâyâ*, 6.
11 el-Buhârî, *Fiten*, 1; Müslim, *Fedâil*, 32, 40; et-Tirmizî, *Kıyame*, 3.
12 Ebu Dâvûd, *Edep*, 111; et-Tirmizî, *Menakib*, 73; Müsned, III, 361.
13 el-İrakî, *el-Muğnî*, III, 352.
14 Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, I, 65.
15 el-Buhârî, *Temennî*, 3; Müslim, *Zekât*, 31; İbn Mâce, *Mukaddime*, 10.
16 İbn Mâce, *Zühd*, 8; Müsned, V, 309.
17 Müslim, *Libas*, 50, 51; Darimî, *Mukaddime*, 40.
18 Müsned, V, 170.

Beşinci Bölüm

KİBİR

Kibrin Özellikleri ve Çeşitleri

Dedim ki,

"Kibir nedir ve neden ileri gelmektedir?"

Dedi ki,

"Kibir büyük afetlerdendir. Ondan, Allah'ın çarçabuk cezalandırdığı birçok belâlar oluşmaktadır. Çünkü kibir, Allah'ın dışında hiç kimsenin hakkı olmadığı gibi, O'nun dışında hiç kimseye yakışmaz. Çünkü O'nun dışındakiler yaratılmış kullardır. O ise her şeyin sahibi, her şeye gücü yeten Allah'tır. İşte bundan dolayı kibir Allah katında en büyük günahlardandır. Kul, sadece efendisine yakışan sıfatı takınmaya kalkışınca, efendisinin gazap ve hiddeti son derece artar. Hz. Ebu Hüreyre'nin Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'den rivayet ettiği şu hadise bakmıyor musun? "*Cenab-ı Hakk, "kibriyâ benim ridam, azamet benim izarımdır. Kim bunlarda benimle çekişirse, onu ateşe atarım" buyurmaktadır.*"[1] Kibirlinin Allah tarafından perişan edilmesi ve alçaltılması hakkıdır. Zira o, haddini aşmış ve yaratıklara yakışmayan şeyi elde etmeye çalışmıştır.

Hz. Ömer'den rivayet edilen hadiste ise Efendimiz, "*kim Allah için mütevazı olursa, Allah onu yüceltir. Kim de kibirli olursa, onu alçaltır"*[2] buyuruyor. İbn Abbas ise bize, "*âdemoğlundan her birisinin boynunda, idaresi bir meleğin elinde olan ipi vardır. Eğer mütevazı olursa, Allah onu yedinci göğe kadar yükseltir. Eğer kibirli olursa, onu yedi yerin dibine batırır"*[3] hadisini aktarmaktadır.

Abdullah b. Mes'ud, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'den, "*kalbinde hardal tohumu kadar kibir bulunan kimse cennete giremez,*"[4] sözünü işittiğini söyler. Dolayısıyla Allah'ın kibirliyi alçaltması, hakir görmesi ve hem dünyada hem ahirette küçük düşürmesi, hakkıdır. Nitekim O, şöyle buyuruyor: "*Melekler de ellerini uzatmış, "haydı canlarınızı çıkarın (kurtarın). Allah'a iftira etmenizden ve O'na karşı büyüklük taslamanızdan ötürü, bu gün alçaklık cezasıyla cezalandırılacaksınız" (derken) onların halini bir görsen.*" (En'am, 6/93) "*Cehennemin kapılarından girin, orada ebedî kalacaksınız. Kibirlenenlerin yeri ne kötüdür.*" (Mü'min, 40/76)

Allah, şunu haber veriyor: Cehennemde en korkunç azaba uğrayacaklar hadlerini aşanlardır. Onlar da kibirli olanlardır. Hem kendi günahlarını, hem de onlara uyan zayıfların günahlarını yüklenmektedirler. Cenab-ı Hakk, onların cehennem etrafında diz çöküşlerini anlatırken, "*Sonra her milletten Rahman'a en çok karşı geleni ayıracağız,*" demektedir. (Meryem, 19/69) Tefsirde, önce kibirlilerden başlanacağı izahı yapılmaktadır.

Konuyla ilgili bir kaç ayette ise şu izahlar var: "*Ama ahirete inanmayanların kalbleri inkârcıdır, onlar büyüklük taslarlar.*" (Nahl, 16/22) "*Ki, kıyamet günü, hem kendi günahlarını tam olarak yüklensinler, hem de bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarından bir kısmını...*" (Nahl, 16/25) "*Zayıf sayılanlar, büyüklük taslayanlara, "siz olmasaydınız, elbette biz inanan insanlar olurduk" diyorlar.*" (Sebe', 34/31) "*Kavminden büyüklük taslayan ileri gelenler, içlerinde zayıf görülen insanlara, "siz" dediler, "Salihin, gerçekten Rabbi tarafından gönderildiğini biliyor musunuz?*" (A'raf, 7/75)

Büyüklük taslayanların inatçı, Allah'a muhalefet eden, zayıfları sırat-ı müstakimden alıkoyan ve Peygamberlere muhalefet eden kişiler oldukları dile getirilmektedir. Diğer bir ayette de, "*Bana kulluk etmeğe tenezzül etmeyenler, aşağılık olarak cehenneme gireceklerdir*" (Mü'min, 40/60) denilmektedir. Yani aynı zamanda alçaltılarak da haşr olunacaklar.

İbn Ömer, "kibirliler, kıyamet günü halkın ayakları altında ezdirilerek haşr olunacaklar," der. Kibir, birçok kişinin Allah'ın emrine karşı gelmesine ve inkârcılığa düşmesine neden olduğu gibi, kişiyi sürekli günah ve isyana sürüklemektedir. Dolayısıyla hiç bir kibirli Allah'a yakın olamaz. Ona yakın olanlar heybet ve celâline karşı mütevazı olanlardır. İbn Mesut'tan rivayet edilen, "kalbinde hardal tohumu kadar kibir bulunan kimse cennete giremez" hadis-i şerifi daha önce geçmişti. "*İşte ahiret yurdu! Onu yeryüzünde böbürlenmeyen ve bozgunculuk istemeyenlere veririz.*" (Kassa, 28/83) ayeti de buna işaret etmektedir. İbn Cüreyc, "üstünlük" kelimesinin büyüklük ve kibir anlamına geldiğini söyler. Kibirden çok az bir miktarın bile sahibini cennete girmekten alıkoyduğu haber verilmektedir. Belâ olarak da bu yeterlidir.

Kibirlinin hak ettiği diğer bir husus da, kibrine neden olan nimetten mahrum edilmesidir. Çünkü Allah'ın vermiş olduğu nimetten ötürü kibirlenmektedir. İsrail oğullarının bir kısmı isyankâr olunca, ibadet edenler bu isyankârları küçük görüp, onlara karşı kibir gösterdiler. Bunun üzerine günah işleyenler affedildi, ibadet edenlerin ise ibadetleri boşa çıktı. Daha önce abidleri gölgelendiren bulut, oradan ayrılıp diğerlerini gölgelendirdi.

Bunun yanı sıra, Allah'ın kibirliye ilim öğretmemesi ve dini konularda cahil kalması da onun hakkıdır. "*Yeryüzünde haksız yere büyüklenenleri ayetlerimden uzaklaştıracağım*" (A'raf, 7/146) ayeti, buna işaret etmektedir. Bir tefsirde, "onların kalbinden Kur'an'ı anlama kabiliyetini alırım" derken, bir diğerinde, "kalblerini melekût âlemine kapatırım" denilmektedir. Yani ayne'l-yakin görülen şeyler perdelenir, kâinattaki ibretli şeyleri seyredemezler. Bu durum, yeterli bir musibet ve Allah tarafından terk edilmişliktir. İbn Cüreyc, "Kur'an'ı ve kâinatı tefekkür etmelerine engel olurum" anlamına geldiğini söyler.

Hz. İsa (aleyhisselâm)'dan şu söz rivayet edilir: "Bitki ovada bitip dağ zirvelerinde bitmediği gibi, hikmet de mütevazı olan kalbe yerleşir, kibirli olan kalbe değil. Görmez misin ki, başını yukarı diken, tavana vurup yarar, eğen ise tavanın altında gölgelenir." Bu kibirli için söylenmiş bir darb-ı meseldir. Kısacası kibirli olan alçalır, cahil kalır; mütevazı olan hikmet ehli olur ve ondan yararlanır.

Kibirli olan Allah'ın hiddetine maruz kalır ve kısa zamanda cezasını çeker. Ebu İmran el-Cüveynî ve Malik b. Dinar'dan şöyle bir olay aktarılır: "Hz. Süleyman rüzgâra, kendilerini yukarı yükseltmelerini emreder. Rüzgâr onları, meleklerin kalem cızıltılarını işitecekleri bir yere kadar yükseltir. Sonra, "bizi indir", diye emreder. Ayakları denize değinceye kadar onları indirir. Gökten bir ses, "şayet arkadaşınız (Süleyman'ın) kalbinde hardal tohumu kadar kibir olsaydı onu yükselttiğimden daha alçaklara batırırdım" der.

Dedim ki,

"Kibir nedir, neden olmaktadır, hangi kısımları vardır? Bunları bana anlatır mısınız?"

Dedi ki,

"Kibir, kendini beğenmişlik, kin, haset ve riyâ kısımlarına ayrılır. Bunların temelinde de kişinin kendi değerini bilmemesi vardır. Kişi kendi değeri hakkında cahil olunca, kibirlenir."

Dedim ki,

"Kibirlenir" sözü ne manaya gelir?"

Dedi ki,

"Kendi değerini bilmemek, kişinin gözünde değerini yüceltir. O zaman da halka büyüklük taslar. Dolayısıyla kibirlenmek büyüklük taslamaktır. Bundan da kibir ahlâkı doğar. Kibir ahlâkının tümüne birden kibir denir.

Bazen kibir kin, haset, riyâ, kendini beğenmişlik ve benzerlerinden neşet eder. Ancak ilk defa kibrin kalbe girmesi değerini yüceltmesindendir. Kul kendini yüceltince kibirlenir, kibirlenince burnu havaya kalkar, böbürlenir, izzetinden söz eder, şımarır ve kendini beğenir. Dolayısıyla kibir, büyüklenmektir. Ata el- Horasanî, İbn Abbas'tan, "*onların göğsünde (hiç bir zaman) erişemeyecekleri bir büyüklük taslamaktan başka bir şey yoktur*" (Mü'min, 40/56) ayeti hakkında, "ulaşamayacakları büyüklük" tefsirini aktarmaktadır. İbn Cüreyc ise, "yeryüzünde üstünlük" ifadesinin "büyüklük" anlamına geldiğini söyler. İbn Abbas da, kibrin büyüklük taslamak olduğunu söyler. Şu ayetlere bakmıyor musun: "*Musa dedi ki, "ben hesap gününe inanmayan her kibirliden, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz (olan Allah'a) sığındım.*" (Mü'min, 40/27) "*İşte Allah, her kibirli zorbanın kalbini böyle mühürler.*" (Mü'min, 40/35)

Dedim ki,

"Kibir ahlâkını ve ayrıldığı bölümleri birçok açıdan izah ediyorsunuz. Bana bunların her birini kendi sınırları içinde tefsir eder misiniz?"

Dedi ki,

"Kibir iki türlüdür:

1. Kul ile Rabbi arasında olan kibir. Bu kibrin en büyüğüdür.

2. Kul ile diğer insanlar arasındaki kibir.

İlki hakkında Allah şöyle buyuruyor: "*Bana kulluk etmeğe tenezzül etmeyenler, aşağılık olarak cehenneme gireceklerdir.*" (Mü'min, 40/60) "*Ne Mesih, Allah'a kul olmaktan çekinir, ne de (Allah'a) yaklaştırılmış melekler. Kim O'na kulluktan çekinir ve büyüklük taslarsa bilsin ki O, onların hepsini kendi huzuruna toplayacaktır.*" (Nisa, 4/172) Bu dik başlılık kibirden kaynaklanmaktadır ve Allah katında çok kötü bir şeydir. "*Onlara, "Rahman'a secde edin!" dendiği zaman, "Rahman nedir? Senin bize emrettiğine secde eder miyiz hiç" derler. Ve (bu), onların nefretini arttırır.*" (Furkan, 25/60) "*Kendilerine bir peygamber gelip uyarınca bu, onların sadece nefretlerini artırdı. Sebebi ise, dünyada sırf böbürlenip büyüklük taslamak ve bir de kötü bir tuzak kurmak istemeleriydi.*" (Fatır, 35/43)

Bundan ötürü Şeytan Hz. Âdem'e karşı kibirlenmiş, inat ederek Rabbine itaatten kaçmış ve Hz. Âdem'e secde etmemiştir. Hz. Peygamber'den de, "*İblis, Âdem'i secde ederken görünce, "yazıklar olsun bana! O secde ile emrolundu hemen secde etti. Ben de emrolundum ama secde etmedim," der,*"[5] hadisi rivayet edilmiştir.

Araplar eskiden, rükû'a gitmekten kaçınıyorlardı. Bunu zillet sayıyorlardı. Hz. Peygamber'in peygamberliğinden önce, ruku' boyun eğmek, zelil olmak demekti. Hakim b. Huzam'ın, "Hz. Peygamber'e ayakta secde etmek şartıyla bey'at ettim," sözü de buna işaret etmektedir. Hakim, daha sonra meseleyi kavramıştır. Ebu Süfyan da şöyle diyor: "Ey Kureyş'liler! Allah'ın sizin boyun bükmenize ihtiyacı yoktur." Boyun bükmemek eski bir adetleriydi ve bundan kaçınıyorlardı. Bu böyle bilinmektedir. Hatta birinin elinden bir şey düşse orda bırakır, eğilip almazdı. Bugün bile kimisinin ayakkabısının bağı kopar ve ayakkabısı ayağından düşer, o eğilip almaktan kaçınır. Dolayısıyla secde etmekten kaçınırlardı. Onlara göre secde için eğilmek büyük bir zillettir. Yahya b. Ca'de'den rivayet edilen, "*Allah'a secde etmek üzere alnını yere koyan kimse kibirden uzaktır,*"[6] hadisi bu gerçeğe parmak basmaktadır. Yani Rabbi ile arasındaki kibirden uzaktır.

Kul ile Rabbi arasında olan bu kibir türü, Peygamberleri reddetme, sözlerini dinlememe, inat edip onlara muhalefet etmeyi de kapsar. Peygamber'e tabi olmaktan kaçınırlar. Dolayısıyla Allah'ın emrine karşı inatlaşır, kitabını reddeder, hüccetlerini inkâr ederler. Zikredilecek şu ayetler bu gerçeği aydınlatmaktadırlar: "*Şu iki adamın kavmi bize kölelik ederken, şimdi biz kalkıp bizim gibi olan iki insana mı inanacağız?" dediler.*" (Mü'minûn, 23/47) "*Eğer sizin gibi bir insana itaat ederseniz o takdirde siz, mutlaka ziyana uğrayanlarsınız demektir.*" (Mü'minûn, 23/34) Yaradılışta kendileri gibi birine itaat etmekten kaçınarak şöyle dediler:

"*Bize melekler indirilmeliydi yahut Rabbimizi görmeli değil miydik" dediler. And olsun ki, onlar kendi içlerinde büyüklük tasladılar ve büyük bir azgınlıkla haddi aştılar.*" (Furkan, 25/21) "*Ona (Peygamber'e), kendisiyle beraber uyarıcı olarak bir melek indirilmeli değil mi?*" (Furkan, 25/7) "*Ona bir hazine indirilmeli veya beraberinde bir melek gelmeli değil miydi?*" (Hûd, 11/12) "*(Firavun) ve askerleri yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar.*" (Kasas, 28/39) Allah'a ibadet eden bir kul olmaktan kaçındı, neticede ilahlık iddia etti.

Vehb şöyle diyor: "Hz. Musa Firavun'a, "iman et, hem kurtul hem krallığın senin olsun" deyince, Firavun, "vezirim Haman'a danışayım," dedi. Hz. Musa'nın dediğini anlatınca Haman, "Sen tapınılan bir ilah iken, tapan bir kul mu olacaksın?" dedi. Hz. Musa'ya olan inadından ötürü teklifini kabul etmedi. Kibirlenip kendileri gibi bir beşere boyun eğmekten kaçındılar. Kendilerine daha büyük bir kişinin gönderilmesini istiyor ve halk arasında büyüklük taslıyorlardı. Nitekim Allah, "*Kendi kendilerine kibirlendiler.*" (Furkan, 25/21) buyuruyor.

Kibrin yanı sıra, peygamberlere uyanları, kendileri gibi olmadıkları için alaya alıyor onlarla ortak bir statüde bulunmak istemiyorlardı. Nitekim Hz. Nuh'a, "*Sana, bizim basit görüşlü ayak takımlarımızdan başkasının uyduğunu görmüyoruz*" (Hûd, 11/27) demişlerdi. Ata el-Horasanî, İbn Abbas'tan, ayette geçen '*badie'r-rey*' ifadesinin, "ortaya attıkları düşük şeyler" anlamına geldiği şeklinde bir açıklama aktarmaktadır. Onlara, Hz. Nuh'a inanmadıkları haberini vermektedir. Yoksa Hz. Nuh kendisine inananları Allah katında küçük görmüyordu. Nitekim ayette şu ifade var: "*Sizin gözlerinizin hor gördüğü kimseler için, "Allah onlara bir hayır vermeyecek" de demem. Allah onların içlerinde olanı daha iyi bilir.*" (Hûd, 11/31) İnanmayanların, kibirlerinden ötürü inananları küçük gördüğü, dolayısıyla Peygamber'e ittiba etmedikleri haber verilmektedir.

Kureyş'liler de, "*dediler ki, "bu Kur'an iki kentten, büyük bir adama indirilmeli değil miydi?*" (Zuhruf, 43/31) Katade bu adamların Velid b. Muğire ile Ebu Mes'ud es-Sakafî olduklarını söyler. Kureyş'liler reislik ve dünyalık açısından Hz. Peygamber'den daha ileride olanlara uymak istiyorlardı. Çünkü onlar, "bir öksüz mü başımıza peygamber olacak!" diyorlardı. Allah da, "*Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyor?*" (Zuhruf, 43/32) cevabını veriyordu. O'na uyanları küçük gördüklerinden ötürü, "*Muhammed'in getirdiği iyi bir şey olsaydı onlar O'na uymakta bizi geçemezlerdi*" (Ahkaf, 46/11) diyorlardı. Yani, biz O'ndan daha üstünüz, dolayısıyla hakkın bize verilmesi gerekirdi. Karun da şöyle demişti: "*Bu servet bende bulunan bir bilgi sayesinde verildi.*" (Kasas, 28/78)

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'in peygamber olmadan önceki üstünlüklerine bakarak, hayrın onlara has olması gerektiğini, Müslüman olanların hakir olmalarından ötürü böyle bir şeye layık olmadıklarını düşünüyorlardı. Ayette şu ifade bulunuyor: "*Allah aramızda şunlara mı lutfu layık gördü?*" (En'am, 6/53) Onları hakir kendilerini üstün gördüklerinden, kibirleniyor, Allah'a karşılık veriyor ve Peygamber'ine muhalefet ediyorlardı. Bundan ötürü Ehl-i Kitap Efendimizi tanıdıkları halde, kibirlerinden O'na inanmıyorlardı: "*O bildikleri (Kur'an) kendilerine gelince onu inkâr ettiler.*" (Bakara, 2/89) buyrulmaktadır. Diğer bir ayette, "*vicdanları, onların (doğruluğuna) kanaat getirdiği halde, sırf haksızlık ve böbürlenme yüzünden onları inkâr ettiler*" (Neml, 16/14) buyrulmuştur. Haksız oldukları halde, üstünlük taslıyorlar. Ve Allah şöyle ferman ediyor: "*İşte ahiret yurdu. Onu yeryüzünde böbürlenmek ve bozgunculuk etmek istemeyenlere veririz. (Güzel) sonuç, takvâ sahibi olanlarındır.*" (Kasas, 28/83)

Kureyş'liler, "Ya Muhammed! Kölelerimiz seninle oturup kalkıyor," dediklerinde şu ayet nazil oldu: "*Sabah akşam, Rablerinin rızâsını isteyerek, O'na yalvaranları (Kureyş büyüklerinin arzusuna uyarak) kovma. (O müşrikler ister inansınlar ister inanmasınlar) Onların hesabından sana bir sorumluluk, senin hesabından da onlara bir sorumluluk yok ki, bu zavallıları kovup da zalimlerden olasın. Böylece biz onların kimini kimiyle denedik ki, "Allah aramızda şunlara mı lutfu layık gördü" desinler.*" (En'am, 6/52-53) "*Gözlerin dünya hayatının süsünü isteyerek onlardan (Rablerine yalvaranlar) başka yana sapmasın.*" (Kehf, 18/28) İnanmayanların cehenneme girince, "*Bize ne oldu ki, (dünyada) kötülerden saydığımız adamları (burada) görmüyoruz.*" (Sad, 38/62) diyecekleri haber verilmektedir. Sözü söyleyenin Ebu Cehil, kastedilenlerin ise, Hz. Ammar, Bilâl, Suheyb ve Mikdâd oldukları söylenmiştir.

Kullar arasındaki kibre gelince, o büyüklük taslamaktır.

Dedim ki,

"Kulların birilerine büyüklük taslamanın gerçeği nedir?"

Dedi ki,

"Bu iki şekilde olur: Birincisi, onları hakir görmek ve kabul etmemektir. Kişi diğerlerinden hayırlı olduğunu düşünür, onlara küçültücü ve alçaltıcı bir gözle bakar. İkincisi, doğru olduğunu bildiği halde, onlardan geldiği için, gerçeği kabul etmemektir. Meselâ onlardan biri hayırlı bir şey söylese, bir kötülükten men etmek istese veya dinî bir konuda münazara edip galip gelse, kibirli olan kabul etmez ve bile bile reddeder. Nitekim Allah, İsrail oğullarını bu durumla nitelendirmiştir: "*Vicdanları, onların (doğruluğuna) kanaat getirdiği halde, sırf haksızlık ve böbürlenme yüzünden onları inkâr ettiler.*" (Neml, 27/14) "*O bildikleri (Kur'an) kendilerine gelince, onu inkâr ettiler.*" (Bakara, 2/89)

Bu kibirlilerden birisi bir münazaraya girse, bütün gayesi üstün gelme, reddetme ve anlamaya yanaşmamadır. Bir başkasından öğrenmeyi kendine yediremediğinden, onları hakir gördüğünden ve galip gelmeyi çok sevdiğinden böyle yapar. Allah bu tipleri şöyle anlatıyor: "*İnkâr edenler dediler ki, "bu Kur'an'ı dinlemeyin, (okunurken) ona karşı yaygara çıkarın, belki böylece O'na galip gelirsiniz.*" (Fussilet, 41/26) Kibirliye hayır emredilse inkâr eder ve üstünlük hissi onu kaplar, sinirlenerek hakkı reddeder. Bu kalbindeki kibrin ve üstünlük hissinin eseridir. Allah'ın şu sözüne kulak vermez misin: "*Ona, Allah'tan kork!" denilse gururu, kendisini günaha sürükler.*" (Bakara, 2/206)

Hz. Ömer, bu ayeti okudu ve istircada bulundu. Sonra da, "bir adam iyiliği emretti ve öldürüldü" dedikten sonra, "*insanlar arasında adaleti emredenleri öldürenler (yok mu), onları acı bir azap ile müjdele!*" (Al-i İmran, 3/21) ayetini okudu. Kibirli olan, kendisine iyiliği emredeni öldürür. Allah'ın şu ayetine kulak ver: "*(Bir kavmi) yakaladığınız zaman zorbalar gibi yakalıyorsunuz.*" (Şuara, 26/130)

İbn Mes'ud, "bir adama, "Allah'tan kork!" denildiğinde, "sen kendine bak, bana mı emrediyorsun" demesi yeterli bir günahtır," der. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) bir adama, "*sağ elinle ye*" buyurunca adam, "sağ elimle yiyemiyorum!" dedi. O zaman Efendimiz, "*yiyemeyesin! Sen sadece kibrinden böyle yapıyorsun,*" dedi. O adam daha da sağ elini ağzına

kaldıramadı. [7]

Dolayısıyla kim başkasını hakir görerek üstünlük taslasa veya hakkı bildiği halde reddetse, o kimse kullara karşı kibir yapmıştır. Kullara karşı olan bu kibir onu, tıpkı Şeytan'ın yaptığı gibi, Allah'a karşı kibirli olmaya götürür. İbn Aclan şöyle diyor: "Şeytan sadece, "ben ondan hayırlıyım" dedi. Ondan hayırlı olduğunu düşününce secde etmedi. Halbuki bunun mahvedici olduğunu biliyordu. Çünkü Allah'ın emrini reddederek, "secde etmem" diyordu. Böylece Allah'a karşı geldi ve inadı arttı. Çünkü menşe itibariyle üstün olduğunu düşünüyordu. Onun menşei ateş, Hz. Âdem'in ise topraktı. Ateş toprağı yediğinden daha güçlüydü. Bu sözü, Allah'ı tanımadığından ve Hz. Âdem'e karşı geldiğinden söylüyordu. Böylece Hz. Âdeme karşı gösterdiği kibir onu, Allah'a karşı gelmeye götürdü. Kafir ve mel'un oldu. Bütün bu hadiseleri, Hz. Peygamber'in, Şemmas b Kaysın, "Ya Resûlallah! Ben güzelliği seven bir insanım. Bu kibir sayılır mı?" sorusuna verdiği, "*Hayır. Kibir, hakkı kabul etmemek ve halkı küçümsemektir*"[8] şeklindeki cevapta özetlenmiştir. Bir diğer rivayette ise, "*kim hakkı tanımaz ve insanları hakir görürse*"[9] şeklindedir.

Dolayısıyla kim büyüklük taslar, Allah'ın emrini kabul etmez, O'na ibadet etmeye boyun eğmezse, o Allah'a karşı kibirlidir. Kim de kardeşini hakir görerek kendisini daha hayırlı görür veya hakkı bildiği halde kabul etmezse, insanlara karşı kibir yapmış olur. Kibrin aslı, büyüklük taslamak, hakikati ise insanları küçük görüp hakkı bile bile reddetmektir. İşte kibir, genel hatlarıyla budur.

Kendini Beğenme (Ucub) Olan Kibir

Dedim ki,

"Kendini beğenmeden doğan kibir nedir?"

Dedi ki,

"Dinî açıdan kendini beğenmeden doğan kibir, ilim ve amelle olmaktadır. Âlim ilmini beğenince, bu beğenisi onu diğer insanlar üzerine kibirlenmeye götürür. Neticede, bazıları kendisinden daha çok takvâlı bile olsalar, avama karşı kibirli olur. Bu, Hz. Ömer'in âlimler hakkında korktuğu şeydi budur. Nitekim âlimlere, "öğrettiğiniz kişilere karşı mütevazı olun, zalim âlimlerden olmayın, Allah'ın yanında ilminiz cehalet olarak görülmesin!" derdi. Yani ilminizle kibirlenirseniz, O'nun yanında tezkiye edilmezsiniz.

Âlim, ilmi ile kibirlenince, diğerlerini hor görür, hafife alır, onlardan kaçar, uzak durur, zelil görür, onları hizmetçi gibi kullanır, öğrettiklerine karşı minnet eder, onların önce selam vermesi için işi ağırdan alır, onlarla alay eder, kendisiyle ilgili bir şeyi hafife alınınca veya ihtiyaçları tam karşılanmayınca onlara kızar. Çünkü kendisini çok büyük gördüğünden, bütün bu işleri hak ettiğini, onların bu işleri yapmalarının gerekli olduğunu düşünür.

Birisiyle tartıştığında, bile bile hakkı reddeder. Vaaz etse muhataplarını şiddetle tenkit ederek konuşur. Kendisine öğüt verilirse, öğütte bulunanı azarlar. Bütün bunları, kibir ve büyüklük tasladığından ötürü yapar.

Hz. Muaz'ın rivayet ettiği bir hadis-i şerifte de aynı ifadeler bulunmaktadır: "*Âlimlerden bir kısmı var ki, kendisi vaaz etse şiddetle tenkit ederek konuşur, kendisine öğüt verilse azarlar. Kendisiyle ilgili bir şey hafife alınsa veya reddedilse kızar.*" Bu hadiste kibirli âlimin yedi sıfatı anlatılmaktadır: 1. Kendini başkasından üstün görür, diğerlerini ise aşağı... 2. Ona bir şey emretseler, öğretmek isteseler veya öğüt verseler sinirlenerek reddeder. 3. Kendisi onlara öğretse veya öğüt verse sert ve haşin olur. 4. Eşit bir şekilde onlarla konuşmaya tenezzül etmez. Çünkü onlar ona denk değiller! 5. Takvâ açısından hem kendisinden üstün hem de aşağı olanları küçük görür ve hafife alır. 6. Onlar onun gözünde sanki akıl erdiremeyen eşeklerdir. 7. Hiç kimsenin ilmi kendisine fayda vermez, faydası olsa bile onun gözünde fayda vermez.

İşte bütün bunlar Allah'ı bilmemekten ileri gelir. Oysa onlar ondan daha çok Allah'ı bilmektedirler. Çünkü Allah'tan daha çok korkmaktadırlar. Onlar ona saygı gösterirken, o onlara küçümseyici bir gözle bakar. Neticede o alçalmış bir kibirli, onlar ise yücelmiş mütevazılardır. Çünkü Allah, kibirliyi alçaltır ve küçük düşürür, kendisi için tevazu göstereni ise yüceltir.

Onlara karşı kibir taslayarak onları küçük görür, ilmi ile onlara karşı övünür, cehaletlerinden ötürü onları ayıplar, haklarına tecavüz eder, onları aşağılar, başlarına kakar. Bir şey öğretse sert davranır. Hiç bir zaman Allah için mütevazı olmaz.

Bir kısım âlimler, yukarıda sayılan bazı sıfatlardan kaçınırken, bazısına ise kendilerini kaptırırlar. Kısacası, kim bir az ilim elde ederse, ilmi daha az olanlara karşı büyüklük taslama ile yüz yüze gelir. Bazıları kendilerini kurtaramaz ve ilmiyle tam bir kibre kapılır; bazıları ise birilerine karşı mütevazı birilerine karşı kibirli olurlar. Bu da Allah'ı idrak etme ve ilmiyle O'nun marifetine delil getirme seviyesine bağlıdır.

Dedim ki,

"İlim insanın alçak gönüllülüğünü arttırır. Anlattığın kişinin ise, kibir ve cehaleti artmaktadır?"

Dedi ki,

"Vehb b. Münebbih'in dediği gibi ilim, gökten yağan tatlı ve saf yağmura benzer. Ağaçlar onu kökleriyle emerler. Her ağacın sahip olduğu tada göre tadını arttırır. Acı olanların acılığı artar, tatlı olanların tatlılığı. Tatlının suyu tatlı olarak, acının suyu ise acı olarak artar.

İlim de böyledir. Kullar onu öğrenirler. Bu ilim her birinin meyil ve arzusunu arttırır. Kibirli olanın kibrini arttırır. Çünkü kibre meyilli olan cahil ise, ilim elde ettiğinde kibirlenecek malzeme bulmuş demektir. Onun için kibri artar. Ama adam cahil iken Allah'tan korkuyor ve Allah'ı bilmenin delillerine ihtiyacı olduğunu biliyorsa, ilim elde edip konuyu anladığında korku ve iç yangını artar. Nitekim Hz. Muaz da, "ilmi artanın iç yangını da artar," demiştir. Allah'ı bilip, aleyhinde olan durumları anladığından ötürü iç ıstırabı artınca, alçak gönüllülük, şefkat ve korkusu da artar.

Ama meyil ve arzusu dünya ve büyüklenme olunca, ilim onun kibrini, katılığını, başkasını küçük görme duygusunu, kendinden hem üstün hem de aşağı olanları reddetme hissini arttırır. Bunlar kibir ve galip olma sevgisinin neticesidir.

Dedim ki,

"İster âlim ister cahil olsun, amelle uğraşan kişi neyle karşılaşabilir?"

Dedi ki,

“İster âlim ister cahil olsun, kendinden daha az amel edeni küçük görür. Eğer ondan daha cahilse, kendi kendine, “heder olmaktadır, cahildir,” der. Eğer ondan daha âlim ise, “bunun işi çok zor, çünkü ameli çok azdır,” der.

Kendinden daha az amel edenleri hakir görür, küçültücü gözle bakar. Ya da üzerlerinde büyüklük taslar. Ağır bir şekilde hareket eder ki, başkaları önce selam versin. Başkaları ona iyilik yapar o yapmaz. Onu ziyaret ederler o etmez. Hastalığında geçmiş olsuna giderler o gitmez. Faziletiyle onları aşağılamak ister. Aralarına karışana iş yaptırır, onu çalıştırırlar. Kendisine öğüt verene kızar. Çünkü amelde onlardan üstündür! Onlar ise amel etmeyen ve haddi aşan kişilerdir.

Birine önce selam verse, selamını alsa, yardımcı olsa, evine gitse, davetine icabet etse veya dostluk kursa, aslında karşı tarafın iyiliği hak etmediği halde sadece bir fazilet olarak bunu yaptığını, dolayısıyla ondan daha faziletli oluğunu düşünür.

Kendisi için Allah’tan çok büyük ümitler taşırken, başkası adına ciddi korkular içindedir. Çünkü onların helâk olduklarını düşünür. Sanki Allah’tan, kendisine azap edilmeyeceğine dair garanti almış gibidir. Halbuki esas helâk olan kendisidir. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)’in, “*bir şahsın, “insanlar helâk olmuşlardır,” şeklindeki sözlerini duyarsanız, biliniz ki en büyük helâke uğrayan odur”*[10] hadisine bakmaz mısın? Hz. Ebu Hüreyre’nin rivayet ettiği bu hadiste Efendimiz ne güzel buyurmuşlar! Çünkü o şahıs kibirli, başkasını küçük gören, Allah’a karşı aldanmış, kendini emniyette his edip korkmayan bir kişidir. Onun kibir ve üstten bakışı onu, Allah’ın hoşuna gitmeyen bu kötü ahlâka sürüklemiştir. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) başka bir hadisinde, “*kişinin Müslüman kardeşini hor görmesi, kötülük olarak kendisine yeter,”*[11] buyurmuştur.

Söz konusu ibadetle meşgul olan şahıs, başkasını küçük görüp, kendinden çok onlar adına korksa ve onlardan çok kendisi için ümit beslese; onlar da ona büyük bir zat gözüyle bakıp kendilerini küçük görseler; ondan çok kendilerinden korksa ve kendilerinden çok onun için kurtuluş ümidi besleseler; kısacası onun kurtulacağını, kendilerinin ise helâk olacaklarını zan etseler, işte o zaman onlar ondan daha çok ibadet ve taat ediyorlar demektir.

O kişi Allah’ın gazabına uğrayacak ve ahirette ameli boşuna gidecektir. Kibrinden ötürü, Allah onun yaptığı amellerini elinden alacaktır. Diğerleri ise alçak gönüllülükleri, Allah’a olan sevgileri, kendilerini küçük görmeleri, o ibadet edeni, onlardan ayrı durduğu ve meclislerine katılmadığı için büyük görmelerinden ötürü, Allah’ın rahmetiyle karşılaşacak ve O’na daha yakın olacaklardır. Çünkü Allah onları sevip yüceltmeseydi, onlar O’nu sevip saygı göstermez ve O’na yakın olma ümidini taşımazlardır.

Evet, onlar Allah’ın rahmet ve mağfiretine uğrayacaklar ve Allah onları ibadet ve gayretleriyle kendi katına alacaktır. Kibirlenin ise amelleri yok olacak ve en kötü hale sokulacaktır. Çünkü o, Allah’ın vermiş olduğu amel nimetiyle kibirlenmiş, kullarını küçük görmüş, onlardan uzak durmuş, Allah’a güveniyle aldanmış, daha çok başkası için endişe duymuş ve asıl kendi nefsinden korkup ona acıması gerektiğini unutmuştur.

Şa’bî ve Ebu’l-Celd şöyle bir olay anlatırlar: “İsrail oğullarından, ‘*İsrail oğullarının reddedilen evlâdı*’ diye adlandırılan biri vardı. Adam bir gün, başında bulutların gölge yaptığı abid bir kişiye rastladı. Kendi kendine, “ben İsrail oğullarının reddedilen evlâdıyım, bu ise onların abididir. Yanına oturayım, belki Allah beni de affeder,” dedi ve yanına oturdu. Abid kendi kendine, “ben İsrail oğullarının abidiyim, bu ise reddedilenleridir, gelmiş yanıma oturuyor,” dedi ve ona kızarak yanından kalkmasını istedi. Allah, o zamanın peygamberine, “git onlara söyle, yeniden ibadete başlasınlar. Çünkü abidin ibadetlerini sildim, diğerini ise affettim,” diye vahyetti. Başka bir hadiste, bulutun abidin başından ayrılıp, reddedilen adamı gölgelendirmeye başladığı açıklaması da vardır.

Şüphesiz Allah, kulların kalblerine bakar. Çünkü diğer organlar kalbe tabidir. Âlim veya abid kendini beğenip böbürlenince, cahil veya günahkâr olan da mütevazı olup Allah’ın azameti ve korkusu karşısında boyun eğince, abidden daha çok itaatkâr olmuş olur. Abid de kalbiyle bu manadadır. Bir hadiste şu olay anlatılır: “İsrail oğullarından bir adam, yine kendilerinden olan bir abide rastladı. Abid secdede iken sırtına bindi ve “başını kaldır,” dedi. Abid, “vallahi Allah seni affetmez,” diye bağırdı. Bunu üzerine Allah, “Ey benim adıma konuşan kişi, asıl Allah seni affetmeyecek,” diye vahyetti. Kendini Allah katında çok önemli gördüğünden, secde ve ibadetinden ötürü kendisine yapılan kötülüğün çok büyük olduğunu ve Allah tarafından affedilmeyeceğini düşündüğünden o kişiye affedilmeyeceğini söylemişti. Böylece hem ucub hem kibir yapmış, hem de Allah’a olan ümidinde aldanmıştı.

Halkı küçük gören kibirli şahıs da böyledir. Onlar arasında sanki sadece kendisi kurtulacaktır. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)’e bir adamdan söz edildi. Günün birinde adam çıkageldi. “Söz ettiğimiz adam şu gelendir,” dediklerinde Hz. Peygamber, “Yüzünde Şeytan’dan bir iz görüyorum” buyurdu. Adam gelip selam verdi ve ayakta durdu. Efendimiz, “*Allah için söyle! Kendi kendine, “buradakilerin arasında benden faziletlisi yoktur,” demedin mi*? sorusuna adam, “Allah’a yemin ederim öyledir,” dedi.[12] Adam daha faziletli olduğu için, oturanlar arasında sadece kendisinin kurtuluşa ereceğini düşünmüştü. Onun için tiksinip ayakta durmuştu. Sanki yaptığı ameli oradakilerin başına kakıyordu. Nitekim sahabeden olan Haris. b. Cerir şöyle diyor: “Güleç yüzlü abidler çok hoşuma giderler. Ama sen güleç olduğun halde asık bir suratla seni karşılayan, sanki ameliyle başına kakıyor gibidir. Allah Müslümanlar arasında böylelerin sayısını çoğaltmasın!”

Şayet Allah böylelerinden razı olsaydı, Nebi’sine şöyle demezdi: “*Müminlere kanatlarını indir (onlara karşı mütevazı ve şefkatli ol).*” (Hicr, 15/88) “*Allah’ın rahmeti sebebiyledir ki, sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, çevrenden dağılır giderlerdi.*” O’nun onları, onların da O’nu sevdiği dostlarını ise şöyle anlatıyor: “*Müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve şiddetlidirler.*” (Maide, 5/54) Kısacası, ister âlim ister abid olsun, kibirli kimsenin Allah nazarında hiç bir değeri yoktur.

Bir kısım insanlar ise dalâlettedirler. Bu dalâletlerine bir de kibir eklemişler. Yeryüzünde onlardan başka doğruyu söyleyen ve hidayete götüren kimsenin olmadığına inanırlar. Bunlar Kur’an’ın mahlûk olduğuna inanırlar. Kaderi ve ahirette Allah’ı görmeyi (ru’yetullah) inkâr ederler. Mizanın kurulacağına da inanmazlar. Rafızîler, Mürcie ve Haricî’ler bunlardandır. Şefaati yalanlarlar. Sahabe-i kirama dil uzatırlar. **İfk** (Hz. Aişe’ye iftira atılma) hadisesinden, Kur’an’ın ayetleriyle beri olduğu halde, mü’minlerin annesi Hz. Aişe’ye dil uzatırlar. Şayet kitabın uzamasından endişe etmeseydim, onları genişçe anlatırdım. Bu fırkaların her biri, yoldan çıkmış uzaklaşmışlardır. Hakkı söyleyen hiç kimseyi tanımazlar. Cehalet ve kibirlerinden ötürü,

yeryüzünde sadece kendilerinin hidayette olduğuna inanırlar.

Bu konuda İbn Abbas, Hz. Peygamber'den şu hadisi rivayet etmektedir: "*Bir gurup insan gelecek, Kur'an okurlar, gırtlaklarını aşmadığı halde, Kur'an okuduklarını söylerler*. *Bizden daha iyi okuyan, bizden daha iyi bilen kim var derler*." Sonra Efendimiz ashabına dönerek, "*Ey topluluk bunlar sizdendir ama bunlar cehennem odunudur,*"[13] buyurdu.

Riyâdan Olan Kibir

Dedim ki,

"Riyâdan olan kibir nedir?"

Dedi ki,

"Kul kendisiyle tartışan veya herhangi bir iyiliği emreden kişinin söylediği gerçeği reddeder. Muhatabın kendisinden üstün veya daha aşağıda birisi olması bir şey değiştirmez. Hatalı olduğu ortaya çıkar da makamında eksiklik olur diye gerçeği kabullenmez. Veya da falan şahıs yenildi ya da hatası bulundu denilmesin diye, gösterişi onu kibir ahlâkına götürür. Kendisiyle tartışan veya bir iyilik emreden kişinin daha hayırlı olduğunu bilse de gurur ve gösterişi kabullenmeye engel olur. Aslında başlangıçta gerçek anlamıyla kalbinde kibir yoktur.

Dedim ki,

"Peki, neticede kin doğuran kibir nasıl oluyor?"

Dedi ki,

"Önce selam verip barışmasın diye, kendisine zulmettiği, dil uzattığı veya ilişkisini kestiği kişiyle helâlleşmekten kaçınır. Dolayısıyla onun sözünü kabullendi denilmesin diye, kin ve düşmanlığa vardıracak kadar, gerçeği reddeder. Yani gerçeği reddetmede veya hakkını vermemede kibri, kin ve düşmanlık derecesinde kullanır.

Kendilerine karşı gösteriş yaptığı, kin ve düşmanlık beslediği şahıslardan aşağı olduğunu bildiği halde gösteriş ve kin beslemek, kibir ahlâkı edinmektir. Kendini beğenenin kibri kalble olur. Kendisine verilenleri muhatabında bulamayınca daha hayırlı olduğunu düşünür ve soğuk davranır. Bu konu ilim ve amel açısından, hem din hem dünyayı kapsar. Kendisine diğerlerinden fazla bir nimet verilince hoşuna gider ve kibirlenir. Bu cehaletten ve şükrü bilmemekten kaynaklanır. İbadette ileri gidenler bile bu noktada kendilerine güvenemezler. Çünkü kişinin kendini beğenmesi ve kibirlenmesi, kendisinde bulunan nimetten ileri gelir. Nimetler çoğalıp büyüyünce, kendini beğenmişlik ve kibir çabuk yol bulur. Özellikle kişiyi halktan ayıran ilim ve amel gibi hususlarda daha çok etkili olur. İbn Büreyde'nin Hz. Ömer'den aktardığı şu sözü duymadın mı? "Uhud günü Hz. Peygamber'i korurken parmağı yaralandı diye, Talha'da sürekli bir böbürlenme hissedilirdi." Humeyd b. Abdurrahman'ın İbn Abbas'tan aktardığı şu ifadeler de bu olayla ilgilidir: "İbn Abbas Hz. Ömer'e, Hz. Talha hakkındaki düşüncesini sorunca şu cevabı almıştı: "Kendisinde kibir eseri olan bir adamdır." Sonra şu izahı yaptı: "Çünkü Talha Uhud günü, diğer ashaptan farklı bir ayrıcalığa sahip olmuştu. Hz. Peygamber'i bizzat vücûdunu siper yaparak korumuştu. Neticede eli isabet aldı. Yaralı parmağını ayağının altına koyarak kopardı ve hemen Hz. Peygamber'in üstüne abandı." Hz. Ömer bu kahramanlığında ötürü, Hz. Talha'da kibir eseri görmüştü.

Bu, bilinen bir gerçekten ötürü, bir Müslüman'a hakaret etmek değildir. Fakat böyle bir durumdan ötürü bile söz söylenmişse, biz biçarelerin her halimizde daha dikkatli olmamız gereklidir. Çünkü Hz. Peygamber, "*kalbinde hardal tohumu kadar kibir olan kimse cennete giremez,*"[14] buyurmuştur.

Giyilen elbiseyle yapılan kibir de böyledir. Yün elbise giyen giymeyenlere karşı kibir taslar. Hasan-i Basrî, "yün elbise giyen şahsın kibri, ipek elbise giyenden fazladır," derken ne doğru söylemiştir. Çünkü ipek elbise giyen, ehl-i dünyaya karşı kibirlenir, ama yün giyen dindara karşı mütevazıdır. Buna mukabil, dindarlığının bir işareti olarak yün elbise giyen ipek elbise giyeni küçümser. İpek elbise giyen, üzerinde salih kişilerin elbisesini ve zahidlerin işaretini gördüğünden, saygı gösterir, mütevazı olur.

Akıllı olan, hiç bir zaman kibir ve kendini beğenmişlikten emin olamaz. Kişiyi başkasından ayıran her hal ve davranış kibrin davetçisidir. Bundan ötürü Temim-i Darî Hz. Ömer'den, kıssa anlatma izni isteyince Hz. Ömer izin vermemiş ve "bu adam kesmek demektir" demişti. Kabilesine namaz kıldıran bir şahsa, namazdan sonra onlara vaaz etme ve arkasından da dua okuma izni vermemiş ve "göğe varacak şeklide şişmenden korkuyorum," diyerek kibirlenmesinden endişe etmişti.

Hz. Huzeyfe de bir gün namaz kıldırdıktan sonra, "kendinize başka bir imam arayın veya bundan sonra tek başınıza kılın," demişti. Başka bir rivayette, "Cemaat arasında kendimden daha faziletlisi görmediğim hissine kapıldım," ifadesi geçmektedir.

Diğerlerinden ayrılacak şekilde kendisine bir nimet verilen çok az kişi kibirden kurtulabilir. Allah'ın kendisine büyük bir kararlılık, güç ve koruyuculuk verdiği kişi müstesna...

Dünya ile Kibirlenmek

Dedim ki,

"Dinle olan kibri anlattın. Peki, dünya ile olan kibir nasıl olur?"

Dedi ki,

"Dünya ile kibir soy, güzellik, güç, mal ve sayı çokluğundan ileri gelir. Soyu ile övünen, kendisinden aşağı olanları, amelden üstün olsalar bile, küçük görür. Bu kibir bazılarında diğerlerini kendisine hizmetçi ve köle görecek dereceye varır. Onlarla oturmaktan kaçınır, onlara karşı böbürlenir, sinirlenince onları ayıplar, salih olan kişi bile sinirlendiği zaman bu tehlikeyle karşı karşıya gelir. Hz. Ebu Zer anlatıyor: "Hz. Peygamber'in huzurunda bir adamla dil sürtüşmemiz oldu. Ona, "Ey zencinin oğlu!" dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "*Ey Ebu Zer! Herkes aynıdır, herkes aynıdır. Beyazın siyahtan hiç bir üstünlüğü yoktur*"[15] buyurdu. Muhatabın annesi siyah (zenci) Ebu Zer'in ise beyaz ırktan olduğu için sanki kendisini ondan hayırlı görmüştü. Hz. Peygamber'in, "*herkes aynıdır sözü*" bu düşünceye işaret etmektedir. Ebu Zer, "bu söz üzerine yere yattım ve adama, "gel ayağınla başıma bas!" dedim." ifadesini ilave ediyor.

Evet, salih kişi sinirlendiğinde, soyca aşağı olana karşı böyle bir tehlikeyle karşı karşıya gelir. Gıybetini yapar, soyluluğunu hatırlatır ve onu küçük düşürür. Adamın muhatabına, "Havazin'li, Hint'li vs." deyip küçültmesi gibi. Bununla sadece onu ayıplamaz, aynı zamanda böbürlenir. "Ben senden soyca üstünüm ve şerefliyim. Falan kabileden falanın oğluyum. Sen kimsin, kimlerdensin? Sen falanın oğlu falan değil misin? Senin gibisi benimle konuşmaya nasıl cüret eder, nasıl bir görebilir ve benimle kendini denk tutar?" der.

Bundan ötürü, Hz. Peygamber'in yanında böbürlenen iki şahıstan biri diğerine, "Ben falanın oğlu falanım. Sen kimsin? Annen bile bilinmiyor!" deyince, O şöyle buyurmuştur: "*Hz. Musa'nın yanında iki kişi böbürlenmişti. Birisi dokuz dedesini sayınca, Allah Hz. Musa'ya şunu vahyetti: "Dedeleriyle övünen kişiye şunu söyle: "Saydığın dedelerin dokuzu da cehennemliktir, sen de onuncususun!*"[16]

Başka bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: "*Ya cehennemde kömür haline gelen ecdatla böbürlenmeyi bırakırlar ya da burunlarıyla pislik yiyen böceklerden daha aşağı bir derekeye düşerler.*"[17] Bir diğer hadiste ise, "*Allah sizi cahiliye ayıplarından kurtarmıştır, artık böbürlenmeyin,*" ifadeleri bulunmaktadır.

Güzelliği ile böbürlenen, diğerlerini çirkin görür, onlara karşı güzelliği ile övünür, yaradılışından ötürü onları ayıplar. Hz. Aişe validemiz anlatıyor: "Hz. Peygamber'in huzuruna bir kadın geldi. Ben de el işaretiyle onu ayıplar bir hareket yaptım. Efendimiz, "*gıybetini yaptın"* diyerek beni azarladı." Güzel olmadığı için, onu ayıplar gibi taklidini yapmıştı.

Güçlü olan zayıfı ayıplar, küçük görür, gücüyle iftihar eder, böbürlenir. Mal sahibi malıyla övünür, şımarır, giydiği lüks elbiseyle caka satar. Bundan ötürü Allah şöyle buyuruyor: "*(Karun) süsü (debdebesi) içinde kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını isteyenler, "keşke Karun'a verilenin bir benzeri de bize verilseydi, hakikaten o, büyük nasip sahibidir!" dediler. Kendilerine bilgi verilmiş olanlar ise, "yazık size, dediler, inanan ve iyi iş yapan kimse için Allah'ın sevabı daha hayırlıdır. Buna ancak sabredenler kavuşur." Nihayet biz, onu da evini de yere batırdık; Allah'a karşı ona yardım edecek yardımcıları olmadı. Kendi kendini (savunup) kurtaranlardan da değildi. Dün onun yerinde olmayı isteyenler, "vay, demek Allah kullarından dilediğine rızık açar ve kısar, Allah bize lütfetmiş olmasaydı, bizi de yere batırırdı. Demek gerçekten kâfirler iflah olmaz!" demeğe başladılar.*" (Kasas, 28/79-82)

Çünkü aşiret ve hizmetçileriyle övünen kişi, daha az olanları küçük görür, onlara üstünlük taslar. Saydıklarımızın bütünü *ucub*la başlar, *kibir*le neticelenir.

Dedim ki,

"Kibirle ucbu (kendini beğenmişliği) birbirine denk tutuyorsunuz. Din ve dünya konusunda aralarında ne fark vardır?"

Dedi ki,

"Dinde kişi yaptığı ameliyle böbürlenir, nefsini över, Allah'ın nimetini unutur. Kimseye karşı kibirlenmez. Bazen bu övünmesi ona, başkasından hayırlı olma duygusunu verir. Diğerlerini küçük görmeye başlar, onlara karşı soğuk davranır, onlardan kaçınır. İşte o zaman, kibir ve övünme bir araya gelir. Dünya işlerine gelince, kişi, güzelliği, malı soyu, gücü vs. ile övünür. Başta kibirlenmez. Ancak bu şekilde övünüp kibre, şımarıklığa ve üstünlük duygusuna kapılmayan kimse yok gibidir. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'in, giydiği güzel elbiseler içinde böbürlenen şahsı, ucubla (kendini beğenmişlikle) nitelediğini duymadın m?

Din ve dünyasıyla kibirlenen kişi, Allah'ın sevmediği iki şeyi kendinde toplamıştır: Üstünlük sevgisi ile hakka boyun eğmeme ve kendinden aşağı olan kişilerden hakkı kabullenmeden nefret etme… Onlarla ancak sert bir şekilde konuşur, aşağılayıcı bir gözle bakar ve onları küçük görür.

Kibri Bertaraf Etme ve Kulun Kendini Bilmesi

Dedim ki,

"Kul, kibri ne ile bertaraf eder?"

Dedi ki,

"Kendini tanıyıp, din ve dünya açısından makamını bilmesiyle…"

Dedim ki,

"Peki, kendini nasıl bilecek?"

Dedi ki,

"Başlangıcını, hayatını ve akibetini düşünerek kendini bilir. Dünyaya geldiği güne kadar geçen zaman boyunca hiç bir şey değilken, Allah onu yoktan yarattı. Üstelik ölü bir şeyden yarattı. Yani hayattan önce onu ölü olarak yarattı. Çünkü önce onu topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra bir kan pıhtısından yarattı. Sora da kemiğe çevirip etle kapladı. Dolayısıyla, hayatından önce ölümünden, güçlülüğünden önce zayıflığından, âlimliğinden önce cehaletinden, görür halinden önce, körlüğünden, duyar halinden önce sağırlığından, konuşur halinden önce dilsizliğinden, karnının tokluğundan önce açlığından, örtünmüş halinden önce çıplaklığından, hidayetinden önce gafletinden, zenginliğinden önce fakirliğinden işe başladı; bunları göz önüne getirmeli

Sonra, ölü iken Allah onu canlandırdı, sağır iken duyar hale getirdi, kör iken görür hale getirdi, dilsiz iken konuşur hale getirdi, zayıf iken güçlendirdi, cahilken bilgi sahibi yaptı, fakir iken zenginleştirdi, aç iken doyurdu, çıplak iken giydirdi, gaflette iken hidayete erdirdi. Onu bu aşağı mertebelerden söz konusu yüksek mertebelere yüceltti.

Dolayısıyla kişi, önceki halini düşünerek nefsini tanımalı, ne kadar zelil, zayıf, eksik, miskin, muhtaç olduğuna şahit olmalı, böylece değerinin küçüklüğünü bilmelidir. Bu bilgi ona, kibir, böbürlenme, şımarma, büyüklenme ve benzerlerinden nefsini alıkoyma imkânı verir.

Başlangıçta bu değersizliği ve makamının küçüklüğü ona, nefsini bilme imkânı verdiği için, Allah'ın kendisine vermiş olduğu bir nimettir. Bu da onu, eğer akıllı ise, kibir, böbürlenme ve şımarmadan alıkoyar. Allah'tan gelen ikinci nimet, onu aşağılık ve kötü bir halden yüce bir makama yükselten Rabbini tanıma imkânıdır. Allah'tan gelen bu iki nimetten birincisi ile

kendini, ikincisiyle de Rabbini tanır. Birincisiyle, gözünde nefsinin değeri küçülür, ikincisiyle Rabbinin değeri yücelir. Küçük ve aşağılık bir makamdan onu yücelttiği için, bir şükür emaresi olarak, Rabbine karşı tezellül eder ve boyun eğer.

Başlangıcı ve ilk hali bu olan kişi kibirden uzaktır. Bu gerçeği Hz. Lokman oğluna, "*Yavrum! Toprağın kibirle ne alâkası var?*" derken ne güzel ifade eder. Evet, aslı ayaklar altında ezilen toprak olan ve daha sonra da ekşiyip cıvıklaşan çamur olan kişi, nasıl kibirlenir? Çünkü küçük görülen kişiye, "sen gözümde ayaklar altında ezdiğim topraktan bile değersizsin, pis kokulu balçık gibisin!" denir.

İnsanoğlunun *aslı*, ayaklar altında ezilen toprak ve kokuşmuş çamurdur. Sonra pis nutfe halini alır. *Faslı* da budur. Kişi ayıplanmak, değeri düşürülmek istenince, "senin ne aslın var ne de faslın" denir. Araplara göre asl dedeye, fasl ise babaya denir. İnsanın aslı ayaklar altında ezilen toprak, faslı da, elbise ve çamaşıra bulaştığında pis olduğu için yıkanan, menidir. Dolayısıyla aşağılık ve pis bir maddeden yaratılmıştır. Allah'ın şu beyanlarına kulak verin: "*Kahrolası insan ne kadar da nankördür! (Allah) onu hangi şeyden yarattı? Bir meni damlasından yarattı. Yarattı ve ona güzel bir biçim verdi.*" (Abese, 80/17-19) "*Sonra onun neslini bir özden, hakir bir suyun özünden (meniden) yaptı.*" (Secde, 32/8) Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'de, "*Allah şöyle buyuruyor: İnsanoğlu bana kafa mı tutuyor? Oysa ben onu şöyle bir şeyden yarattım."* dedikten sonra, mübarek tükürüğünü mübarek avucuna koyup gösterdi. [18]

İnsan pis bir şeyden yaratıldı, pis bir yere kondu ve pis bir yerden çıktı. Çünkü erkeğin sulbünden gelip, idrarın çıktığı yoldan geçerek rahme ulaşır. Buradan da yine idrar yolundan geçip dünyaya varır. Hz. Enes anlatıyor: "Hz. Ebubekir bir hutbesinde, "her biriniz ikişer defa idrarın geçtiği yoldan geçmişsiniz," diyerek kibirlenenlere seslenmişti.

İnsanoğlunun ilk yaratıldığı şey topraktır. Sonra ölü bir sperm, sonra ölü bir kan pıhtısı, sonra ölü bir çiğnem et, sonra ölü bir beden safhalarını geçmiştir. Acizlik ve yetmezliğinden ötürü duyamayan, göremeyen, konuşamayan, düşünemeyen ve hareket edemeyen bir beden... Sonra, ruh üflenir. Bütün bu safhalardan sonra canlı ama küçük, zayıf ve aciz bir şekilde dünyaya gönderilir. Sonra bir süre kazurata teslim edilir. Karnında pislik, mesanesinde idrar, burnunda sümük, ağzında tükürük ve kulağında kir... Bunların yanında diğer bir sürü koku ve pisliğin saldırısına uğrar. Eğer temizliği bir az ihmal ederse hayvanlardan da daha pis kokar. Bu arada birçok hastalık ve birbiriyle çelişen birçok duyguyla yüz yüze gelir. Öd, balgam, yel ve kanı birbirinden ayıramaz hale gelir.

Bununla birlikte o, başkasına muhtaç zelil bir kuldur. İster istemez acıkır, ister istemez yaşar, ister istemez uyur. Bu işlerde kâr veya zarar elde etme yetkisine sahip değildir. Hoşuna gitmeyen bazı sorumluluklar karşısında teslim olur. Yapamayacağı şeyleri ister. Acıkmamak, susamamak ve hastalanmamak ister ama istememesine rağmen bunlarla karşılaşır. Bazı şeyleri hatırlamak ister ama hatırlayamaz, bazılarını da unutmak ister ama unutamaz. Bunların yanı sıra istediği bir şekilde ölebileceğinden emin değildir. Belki aç, belki de uykuda ölecektir ve buna engel de olamaz.

Evet, zelil bir kul! Başkası onu evirip çeviriyor. Bir gece veya gündüz, duyma, görme, düşünme hatta bütün duyularını veya bir kısmını kaybetmeyeceğinden emin değildir. İlk yaratıldığı ana, yani görmez, duymaz ve konuşmaz hale döndürülebilir. Nitekim Allah, bazı kulları hakkında bu türden kararlar verir ve onları o hale sokar. Bunların yanında kalbinden geçen bir düşünceden tutun da, bir eyleme, bir şey elde etme ve harcamaya, yeme ve içmeye varıncaya kadar her durum ve hâli, incelenip hesaba çekilmek üzere, kaydedilmektedir. Bununla birlikte, sahip olduğu malının bir anda elinden alınmayacağından emin değildir. Nefsine sahip değildir ve bedeninde yapmak istediğini yapamamaktadır.

Bütün bu sayılanlarla birlikte insan, maliki olan Allah'a muhalefet etmekte, O'ndan başkalarına teşekkür etmekte ve onları saymaktadır. Allah'ın nehyettiği birçok şeyi yapmakta, emrettiği birçok şeyi yerine getirmemektedir. Oysa bunlar ceza gerektirmektedir. Şayet affedilmezse, domuz ve köpekler ondan daha hayırlı, daha temiz ve daha pak olurlar. Çünkü domuz ve köpekler toprak olup gidecekler, insan ise azap görecektir. Bu durumda eğer yaratıklar kokusunu alsalar, kokusundan ölürler; onu görseler, çirkin ve dehşet verici görünüşünden ötürü bayılırlar. Susuzluğu gitsin diye kendisine ikram edilen içecekten bir damla dünyanın dağlarına damlatılsa onları eritir. Zillet ve meskenet içinde bu azap ebedî olarak sürüp gider.

Yukarıda sayılan sıfatlara sahip ve durumlara duçar olan ve bunları boynunun bir borcu olarak hak eden kimse, ne kadar zelil ve aşağılık olur! Bu sıfatlara sahip olan kimse, nasıl halkın arasına çıkar? Aklı olan böyle bir kimsenin hakkı, kendini zelil ve küçük görmek değil mi?

Bin kırbaç vurulma cezasına çarpılan ve cezanın uygulanması içi beklemede olan hapisteki bir mahkumun zelil durumu ve cezayı çekmek için endişeli bekleyişi nasıl olur? O, dünyada ceza giyen ve hapse atılan ama cezanın infaz edilmesi için ne zaman çağırılacağını bilmeyen bir mahkum değil midir? Tabii merhametli olan Hâkim'in onu affetmesi istisna… Gerçekleşen cezanın yanı sıra ölümü de beklemektedir. Ölüm hayatın son noktasıdır. Ölü iken diriltildiği gibi, diriltilmek üzere tekrar öldürülecektir. İnsanların diliyle söylenen şu ayete kulak vermez misin? "*Dediler ki, Rabbimiz, bizi iki kez öldürdün ve iki kez dirilttin.*" (Mü'min, 40/11) Yani biz babalarımızın belinde ölü iken bizi dirilttin, sonra tekrar öldürdün. Böylece görür olduğu halde görmez olur, duyar olduğu halde duymaz olur, konuşur olduğu halde konuşmaz olur ve bütün mafsalları dağılır. İnsanlarla hayvanların tiksindiği kokuşmuş bir leş haline gelir. Sonra kuyruk sokumu kemiğinin dışında bütün bedeni çürür ve toprak olur. Nitekim Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), "*kuyruk sokumu kemiği dışında insanoğlunun bütün bedeni çürür"*[19] buyurmuştur.

Neticede toprak haline gelerek, ilk atasının yaratıldığı aslına döner. Var iken yok olur. Nitekim daha önce de, kendisinin anılan bir şey olmadığı uzun bir zaman geçmişti. Sonra Allah onu diriltir ve kıyametin dehşetli sahneleriyle yüz yüze getirir. Parçalanan gökyüzünü, değiştirilen yeryüzünü, un-ufak olan dağları, dökülen yıldızları ve sönen ay ve güneşi gözleriyle görür. Kulağında cehennem uğultusu ve önünde, zayıflığına rağmen, ister istemez geçeceği sırat köprüsü..! Sonra Mevlâ'sının huzuruna çıkar ve her şeyden sorgulandıktan sonra, şayet affedilmezse, zillet ve mağlubiyet içinde, orada ebedî kalacağı azaba sevk edilir.

Kul, sayılan bu durumları düşününce kibri kırılır, mütevazı olur. Allah'a karşı şükreden bir kul olur, başını eğip inkisara uğrar. Neticede din ve dünya konusunda yetersizliğini ve nefsinin kıymetinin düşüklüğünü öğrenir.

Bunun benzerleri çoktur. Ancak düşünüldüğünde, ilk başta insanoğlu kadar değeri düşük olanı yoktur. Bu durum şu misale

benzer. Adamın biri Haşimoğullarından olduğunu bilir. Ama babası kendisine bu konuda yanlış bilgi vermiştir. Kendisi haberin doğruluğuna inandığından Haşimoğullarının kahramanlık hissini taşımakta, böbürlenip kibirlenmektedir. Kendi dışındakileri de küçük görmekte, onlara üstünlük taslamaktadır. Çünkü babasının verdiği bilgiden hiç şüphe etmemektedir.

Bu kibirli durumu devam ederken, babasından daha çok güvenip sözlerine inandığı yaşlı ve soy ilmini iyi bilen bir kaç adam, kendisine Haşimoğullarından olmadığını, aksine Çinli veya Filistinli çiftçilerin soyundan olduğunu söylerler. O da şüphesiz onlara inanır ve babasının yanlış bilgi verdiğini anlar. Bu durumda, hayal kırıklığına uğrayarak, zillet içine girmesine kim engel olabilir? Çünkü inandığı gibi olmadığını kesin olarak öğrenmiştir.

İşte insan da böyledir. Kibirlenir, böbürlenir. Sanki aslı toprak ve meni, küçüklük, zillet, meskenet, çeşit çeşit hastalıklar değilmiş gibi… Sonra, aslını düşünüp hayatının başlangıcını; hangi maddelerden ve nasıl yaratıldığını; hangi safhalardan geçtiğini hatırlayınca, hiç kimse onun hayal kırıklığına uğrayıp zelil olmasına engel olamaz.

Hayat, sağlık, zenginlik, mal ve mülkünün durumu ise, şu örneğe benzer: Adamın biri kesin olarak hür olduğunu bilmektedir. Sonra babası büyük bir servet bırakarak ölür. Adam da gençliği, güzelliği, sağlığı, zenginliği, saraylar gibi evi, güzel geçim ve bunlardan dolayı içinde bulunduğu emniyetiyle övünüp kibirlenmektedir. Durum böyle devam ederken, diğer bir memleketten birileri çıkagelir. Onu yakalayıp kesin delilerini ortaya koyarak, anne-babasının kendi köleleri olduğunu ispatlarlar. Dolayısıyla elindeki bütün varlığın kendilerine ait olduğunu söylerler. Hâkim de bu iddiayı onaylayarak, gelenlerin haklı olduğunu bildirir. Şahitler de bu yönde şahitlik edince, adam da iddianın kesin doğru olduğuna inanır.

Hür olmayıp bir köle olduğunu, dolayısıyla ne kendine ne de herhangi bir mala sahip olduğunu, efendisinin isterse, her şeyi elinden alabileceğini ve kendisinin hiç bir şey yapamayacağını anlayan söz konusu şahsın kibrinin kırılıp zillet içine girmesine kim engel olabilir?

Köle olduğunu anlamasının yanı sıra, bir anda kendini, yılan, akrep vb. onu zehirlemeyeceğinden emin olmadığı hayvanların bulunduğu bir evde bulur. Bu evde oturmak mecburiyetindedir. Çünkü bunu efendisi istemiştir ki, evdeki eşyalar kaybolmasın. Bu adamın içinde duyduğu kölelik hissi, malını ve varlığını kaybetme duygusu ve karşı karşıya bulunduğu can korkusu nasıl izah edilebilir? Böyle bir yerde oturan kimsenin sonu ancak helâk olmaktır. Bu adam mal ve ev-bark sahibi olduğunu söyleyebilir mi?

İşte insanoğlu da, ilk yaratıldığı halini ve kendisinden yaratıldığı ilk maddeyi unutup kibirlenir ve böbürlenirse, arkasından da yaptığı ibadetin azlığını, zelil bir kul olduğunu, nefsine ve malına hâkim olmadığını, lezzet aldığı anda bile her şeyi acılaştıracak belâlara duçar olabileceğini, en son durağın, toprağa karışıp fani olmak olduğunu ve dünyadan, malik olduğu her şeyden soyutlanarak ayrılacağını düşününce, misaldeki şahıs gibi olur. Evet, anlatılan duruma tam inanan kişinin, zevk-sefa içinde yaşaması mümkün müdür? Nefsini Mevlâ'sına karşı zelil kılıp boyun eğen, korkan ve helâk olma endişesini taşıyan kimse, dünya nimetlerinden zevkle yararlanabilir mi?

Allah'a isyan edip hayatında cezayı hak eden kimsenin durumu şu misalde anlatılanlara benzer: Güçlü, saltanat sahibi, yeryüzü hâkimiyetini elinde tutan, yapmak istediği her şeyi yapabilen bir şahsın kölesini düşünün. Bu şahıs kölesine bazı işler yapmasını emreder. Ve bu işleri bozacak bazı hususları da yasaklar. İşleri görmesi için de bir sermaye verir. Sonra köle unutup cahillik ederek gaflete düşer ve yapması gereken birçok şeyi yapmaz; az bir kısmını yerine getirir. Yaptığı bu az kısmı da, efendisinin yasakladığı işleri karıştırıp noksanlaştırarak ifsad eder. Sermayeyi de zevk ve sefada harcar. Bu yaptıklarına rağmen gururlu, şımarık, kibirli bir şekilde zevkine devam eder. Efendi'sinin emirlerini yerine getirmediğinden, yasakladığı şeyleri yaptığından ve sermayeyi telef ettiğinden ötürü de hiç tasalanmaz.

Tam bu durumda iken, kendisine inandırıcı bir elçi gelerek, efendisinin, onu bu durumdan ayırıp elbiselerini soyacak, sonra güneşte tutup işkence edecek, takati kalmayınca da huzuruna alıp, yapılmayan emirlerin, çiğnenen yasakların ve gayr-i meşru yolda harcanan paraların hesabını soracak, sonra da tek hücreli bir hapishaneye atacak; arkasından, bir saat bile dinlendirmeden müebbet hapse mahkûm edeceğini bildiren birisini göndereceğini haber verse; köle de, efendisinin gerçekten birçok kölesini böyle cezalandırdığını, ancak bir kısmını affettiğini biliyor olsa, bu haber kendisine ulaştıktan sonra dünya nimetlerinden zevk alabilir mi? Öyle ki, efendisinin vermiş olduğu bu hükümden ve aniden yakalayıp hükmün infaz edilme endişesinden ötürü, insanların en zelili, miskini ve aşağılanmışı olmaz mı?

İnsan da, Rabbine karşı yapması gereken amellerin birçoğunu terk ettiğini, ibadetlerini ifsad edecek riyâ, ucub vb. hatalara düştüğünü, ömründen geçen zamanı nefis ve hevâsına uyarak boşa geçirdiğini, Rabbini unuttuğunu ve ölümün aniden ve hemen gelebileceğini düşününce, aynı durumda olacağını görecektir. Ölümden sonra kabre konarak, orada çürüyecek, sonra kıyamet günü tekrar diriltilip takati kesilinceye kadar bekletilecek, sonra Rabbinin huzuruna çıkarılacak ve yapmadığı, eksik yaptığı, ifsad ettiği amellerle harcadığı ömürden hesaba çekilecektir. Arkasından, dünya cezalarına benzemeyen bir azaba çarptırılacaktır. Cezasının gerekliliğinden kendisi de şüphe etmeyecektir. Olup olmayacağından şüphe ettiği bir af umacaktır. Neticede af edilse bile, hesaba çekilmesi kesindir.

Kibir ve büyüklüğü elinden alınan kişinin dünyadan zevk alabileceğini düşünebilir misin? Nitekim Hz. Peygamber'den şu hadis rivayet edilmiştir: "*İnsanoğlu şu dört şeyden hesaba çekilmeden, Allah'ın huzurundan ayrılamaz: Gençliğini nasıl harcadığı, ömrünü nasıl geçirdiği, malını nereden elde ettiği ve nerede harcadığı, amelini nasıl yaptığı.*"[20] Bunu düşünen akıllı bir kimse zelil olur ve kibirle böbürlenmesi kayıp olur, gider.

Eğer yukarıda sayılan ve kibre engel olan, insanın neden yaratıldığı, nasıl yaşadığı, yaptığı günahlardan ötürü kendisine lazım gelen hususlar olmasaydı bile ve en seçkin maddeden yaratılmış, kaderi yaver geçtiği için hiç hastalanmamış, bedeni pisliğe bulaşmamış, başına bir belâ gelmemiş, neticede ölümle yüz yüze gelmeyerek ve ahirette azap görmeyecek olsa bile, bu temizlik ve taharete rağmen kul olan kişiye kibir yakışmaz ve ona laik değildir. Çünkü alt tarafı köle olan bir kuldur. Dolayısıyla köleliğin zilleti kibre zıt olduğu için kula kibir yakışmaz.

Nasıl kibirlenebilir ki, köleliğin yanı sıra, çok değersiz bir şekilde yaratılmıştır. Hayatı boyunca sıkıntılar çekmiştir. Allah'a isyan edince ceza giymiştir. Neticede ölüm yakasına yapışacaktır. Önünde, hesaba çekilme vardır. Yaptıklarına mukabil cezalandırılacaktır. Efendisinin onu affetmesi ise, istisnaî bir durumdur.

Kibre engel olarak sayılanlar yeterlidir kanaatindeyim. Bunları hatırlayan ve Allah'ın kendisine kızdığını düşünen kişinin

hali nice olur? Allah'ın kibirden hoşlanmadığına şu ayet açık bir delildir: "*O (Allah) büyüklük taslayanları sevmez.*" (Nahl, 16/23) Bir kimseyi Allah sevmezse, ona gazaplanmıştır demektir. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) de, "*kalbinde hardal tohumu kadar kibir olan cennete giremez*"[21] buyurmuştur. Yani Allah, sevmeyip nefret ettiği kimseye yakınlığını haram etmiştir. Aslında akıllı olan kimse, sayılan hususlardan biriyle bile kibirden kaçınır.

Özellikle İlim ve Amelle Olan Kibir

Dedim ki,

"Yaptığınız açıklamalarla soy, güzellik, güç, mal çokluğu, amel ve ilimle olan kibir bertaraf edilmiş bulunuyor. Ancak ilim ve amel için bir fitne seziyorum. Küçük olmalarına rağmen saldırıya geçiyor ve âlim ile amile galebe çalıp onları kibre sürüklüyorlar. İnsanı kibre sevk eden bu belâları bertaraf etmenin çaresi nedir?"

Dedi ki,

"Amel ve ilim için dediğin husus gerçekten söz konusudur. Abidler bunu hep hissederler. Çünkü fitneleri çok büyüktür. Zira hem Allah katında hem abidlerin nazarında ilim ve amelin değeri, soy, mal ve güzelliğin değerinden çok fazladır. Hatta bu ikincilerle beraber, amel ve ilim olmadıktan sonra, Allah'ın yanında hiçbir değerleri yoktur.

Kulların nazarında da amel ve ilim bütün soy, mal ve güzelliklerden üstündür. Dolayısıyla Allah ve kullar nazarında olan değerlerinin büyüklüğü nisbetinde, fitneleri de büyüktür. Hz. Huzeyfe'nin, "facir olan âlim ve cahil olan abidin fitnesinden korunun. Çünkü bu kişilerin fitneleri bütün fitnelerden büyüktür," şeklindeki sözünü duymadın mı? Alim ve amilin değerinin yüksekliğinden ötürü cahiller de yanlışlara düşerler. Çünkü bazen âlimin yaptığı yanlışlıklara, abidin yaptığı hatalı davranışlara uyarlar.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), "*üç şey var, her biri başka şeyler doğuran birer olaydır: Birisi âlimin zellesidir. O zelle işleyince, halk da zelleye düşer,*"[22] buyurmuştur. Hz. Ömer, Temim-i Darî'ye âlimin zellesinin durumunu sorunca, şu cevabı alır: "O zelle işleyince, halktan bir gurup da aynısını yapar." Ayrıca şunu da ekler: "Üç şey var ki, onlarla zaman bozulur. Onlardan biri âlimin zellesidir."

Hz. Muaz şöyle diyor: "Âlimin zellesinden korunun. Çünkü onun halk nazarında değeri büyüktür. Âlim, zellesiyle taklid edilir ve uyulur." Hz. Ka'b da, "ilmin de mal gibi isyankârlığı vardır," der. Nasıl ki, takvâlı olunca ilim ve amelin Allah katındaki değeri büyük ise, takvâlı olunmayınca günahları da aynı oranda büyük olmaktadır. Çünkü abid, Allah'a karşı muttaki olmayınca, halk onun yaptıklarını Allah'ın taatı olarak telakki eder ki, bu da Allah katında, Allah'ın rızâsını gözetmeyen ve ameli terk edenlerin durumundan daha büyük bir fitne olur. Çünkü o ameli Allah için değil, başkası için yapmış, onu da kendine ortak etmiştir. Dolayısıyla riyâ, kibir, ucub ve hasediyle kötülüğü katlanmış olur.

Münafıkların, cehennemin en aşağı katında olmalarının nedeni de budur. Çünkü inkârcılarla beraber olunca imanı terk ederler, müminlere ise, riyâkârane imanlı olduklarını söylerler. Onun için cehennemin en aşağı tabakasıyla cezalandırılırlar. Amelini ifsad edenin hiç amel etmeyenden aşağı olması da buna benzemektedir.

Âlime gelince, ilim sahibi olduğu halde Allah'ın emirlerini zayi ederse, cahilliğinden ötürü hiç amel etmeyenden daha günahkâr bir duruma düşer. Şeytan'ın kıssasına bakmaz mısın? Allah'ın emrini bildiği, rubûbiyetini kabul ettiği halde emrine karşı inad etti, Allah da ona kıyamet gününe kadar lânet etti, varlıkların en şerlisi ilan etti ve ebedî olarak onun tevbe etme ümidini kesti.

Günümüz Yahudi'leri de böyledir. Allah'a oğul nisbet etmedikleri ve ortak koşmadıkları halde, Allah'a oğul nisbet eden ve ona ortak koşan Hristiyan'lardan, bütün İslam âlimlerinin ittifakıyla, daha şerlidirler. Çünkü Allah onların, bildikleri halde inkâr ettiklerini bildirmiştir. Onlar hakkında Allah şunları buyuruyor: "*Kendilerine kitap verdiklerimiz, onu oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar, ama yine de onlardan bir gurup bile bile gerçeği gizlerler. Gerçek Rabbinden gelendir, artık kuşkulananlardan olma.*" (Bakara, 2/146-147)

Onlar, Allah katında daha kötüdürler. Çünkü bildikleri halde inkara sapmışlardır. Nitekim onlar hakkında, "*O bildikleri (Kur'an) kendilerine gelince onu inkar ettiler.*" (Bakara, 2/89) denilmiştir.

Allah'ın emrini bilmeyen çok sayıda cahil, O'na isyan etmektedir. Ama bildiği halde isyan edenler hakkında verilen darb-ı meseller ve tehditler onlar için verilmez. İlim sahibi olmayan müşrik Arap inkârcılar için, "*onlar hayvanlar gibidir*" (Furkan, 25/44) denilirken, ilim sahibi olup hakkı tanıyan, sonra da yan çizenler köpek ve eşeklere benzetilmiştir: "*Tevrat'ın mesajını ulaştırma ve onu uygulama yükümlülüğünü kabul ettikleri halde, sonra bu yükümlülüklerini yerine getirmeyenlerin durumu, tıpkı ciltlerle kitap taşıyan eşeğe benzer.*" (Cuma, 62/5)

Bel'am b. Baura için şöyle deniliyor: "*Onlara şu adamın haberini de oku. Ona ayetlerimizi verdik de onlardan çerçevesinden sıyrıldı çıktı, Şeytan onu peşine taktı. Böylece azgınlardan oldu. . . Onun durumu, tıpkı şu köpeğin durumuna benzer: Üstüne varsan da dilini sarkıtıp solur, bıraksan da dilini sarkıtıp solur.*" (A'raf, 7/175-176) Ayetin tefsirinde köpeğin, her iki durumda da dilini sarkıtıp soluduğu ifade edilmektedir.

Kendisine ilim verildiği halde Allah'ın emrini yerine getirmeyen, cahil gibi zayi eden kişiye darb-ı mesel getirilmiştir. İbn Mes'ud, ayette sözü edilen kişinin Bel'am b. Berk olduğunu söylerken, İbn Abbas, Bel'am b. Baura olduğunu belirtir. Bu adama kitap verildiği halde, kendisini yeryüzünün arzularına kaptırır. "*Dileseydik bununla onu yükseltirdik.*" (A'raf, 7/176) ayetindeki zamir ilme racidir. Yani ilmiyle yükseltirdik demektir. Mücahid bu darb-ı meselin, ilim verildiği halde onunla amel etmeyen kimseleri anlattığını söyler. İbn Abbas, İkrime'den nakledilen "*ahlede*" fiilinin, dünyanın arzu, zevk ve mallarına bağlanmayı, verilen kitaptan yararlanmamayı ifade ettiğini söyler.

"Üstüne varsan da dilini çıkartıp solur, bıraksan da dilini sarkıtıp solur" ayeti için şunları söylemiştir: "Allah, bu şahsa hikmet verilip verilmemesinin eşit olduğunu beyan etmektedir. Onun için köpeğe benzetilmiştir."

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) de, âlime verilen azabın büyüklüğünden ötürü, cehennem ehlinin etrafını sardığını ve ona verilen azabın büyüklüğünden hayret ettiklerini haber vermektedir. Hz. Usame, Hz. Peygamber'den şunu işittiğini söyler:

"*Kıyamet günü âlim getirilir, cehenneme atılır, bağırsakları dışarı fırlar. Bu bağırsaklar onu çepeçevre sararlar. Tıpkı eşeğin değirmen etrafında dönerken ipin onu sarması gibi. Cehennem ehli etrafına toplanır ve bu durumun sebebini sorarlar. Onlara şu cevabı verir: "İyiliği emreder fakat yapmazdım, kötülükten nehyeder, fakat kendim yapardım."*[23]

Ebu'd-Derda'dan şu söz rivayet edilmiştir. "Bilmeyene bir defa yazıklar olsun. Allah dileseydi ona öğretirdi. Âlime ise yedi defa yazıklar olsun."

Âlim veya abide (amil) büyüklük ve kibir duygusu arız olunca, büyük bir tehlike eşiğinde olduğunu bilsin ve hem Allah katında hem halk nazarında, amel etmeyen cahil kimseden daha değersiz olduğunu hatırlasın. Daha büyük bir imtihanla karşı karşıya olduğuna göre, nefsine dönüp şöyle desin: "Nasıl ki yüksek bir değer ve şerefle karşı karşıya isem, aynı derecede büyük günahla da yüz yüzeyim. Ey nefis, nasıl kibirleniyorsun ki, cahil ve amel etmeyenden daha değersizsin." Bu misal kendisine, "nefsine bir değer vermediğin sürece değerlisin. Ona değer verdiğin an, Allah katında hiç bir değerin kalmaz," denilen adamın durumuna benzemektedir Çünkü kibirlendikçe Allah onu zelil kılmaktadır.

Kul, kibir gösterdikçe değerinin düştüğünü, kibri terk ettikçe kadrinin yüceldiğini anlayınca ve bu duyguyu kalbinde sürekli taşıyınca, ister âlim ister abid olsun, kibri bertaraf edebilir. Çünkü bunların tehlikeleri çok büyüktür.

Abidin ise afetleri pek çoktur. İlminde hataları fazladır. Âlim de böyledir. Âlim daha çok tehlikededir, daha büyük bir imtihanla karşı karşıyadır. Ebu Zer'in, ilim konusunda soru soran kölesine verdiği şu cevabı duymadın mı? "Bana, Allah'ın onunla senin imtihanını ağırlaştıracak şeyler sorma." Ne doğru söylemiş! Öğrenip amel etmeyince Allah'ın onun aleyhindeki delili çoğalır, günahı artar, belâsı büyür. Ama onunla amel edince, o nisbette sevabı da artar. Hz. Muaz'ın şu sözüne kulak vermez misin? "Öğrenebildiğiniz kadar öğrenin, öğrendiklerinizle amel etmedikçe, Allah size hiç bir sevap yazmaz."

İlim elde ederken, onunla amel etme niyeti taşıyorsa, bu da bir ameldir. Tehlikenin büyüklüğünü bilmekle içi burkulur ve kırılır, ilmin kendi aleyhinde ne büyük hüccet olduğunu bilmekle kendinden düşük olanlara karşı kibri zail olur. Tehlike büyük ve aleyhinde deliller güçlü olmazsa bile, eğer Allah'ı tanıyorsa, ona yakışan kendinden aşağı olana karşı kibir göstermemektir. Çünkü bu durum onu makamından uzaklaştırır, yüceliğini düşürür. Zira Allah'ın, kendinden aşağı olana karşı kibir göstereni alçaltıp küçük düşürdüğünü, zelil kıldığını gayet iyi bilmektedir.

Durumu iyi anlayasın diye çok tekrar ettim. Kibrin, Allah'ın dışında hiç kimseye yakışmadığını ve uygun olmadığını öğrenmişsindir. Çünkü O'nun dışında kalan her şey O'nun mülkü ve O'na boyun eğmiştir. Hz. Ebu Hüreyre'den şu olay rivayet edilmiştir: "Kibrinden ötürü yanına yaklaşılmayan, hayvanına binince etrafındakileri görmüyormuş gibi geçip giden bir adam vardı. Bir gün Hz. Ebu Hüreyre bineğin yularından tutup onu durdurdu ve "sadece Allah'a yakışan şeyi kendi nefsine mal etme konusundaki görüşün nedir?" dedi. Bu sözden sonra adamın nefsi kırıldı, o andan itibaren sadece iyilik ve tevazu ile yaşadı.

Dedim ki,

"Anlatılanları ve neticelerini, kalbine yerleştirecek şekilde tefekkür ve tezekkür eden kimsenin gözünde nefsi değersizliğinden ötürü zelil olur, kalbindeki kibri yok olur. Öyle ki, hiç bir mümini kendinden aşağı görmez, kimseyi kırmaz, kimseye kaba davranmaz. Bunlar ona ömür boyu yeter mi?"

Dedi ki,

"Hayır! Çünkü hakka boyun eğmek için, kendini mütevazı olmaya ve kibri terk etmeye yönlendirmiş, kararlılık göstermiştir. Kul nefsinin küçük olduğunu anlamıştır. Bunu anlayınca, zelil olmuş, hakka boyun eğmiştir. Bu durumda nefis kararlıdır. Ancak daha sonra işi gevşetebilir ve gaflete düşebilir. Neticede kendini büyük görüp kibre düşebilir ve kararlılığı kırılıp hali değişebilir. Nefis de tevazu ve zilleti terk edip kibre kapılabilir."

Kul Nefsinin Kibri Gerçekten Terk Ettiğini ve Onu Aldatmadığını Nasıl Bilecek?

Dedim ki,

"Kul, nefsinin kibri terk etme kararına vefalı kalacağını veya bunu terk edeceğini nasıl bilecek?"

Dedi ki,

"Kalbine, kibre çağıran bir his geldiğinde veya kibirlilerin kibrine neden olan bir iş yaptığında, nefsini gözetlemekle bu durumu anlayabilir.

Kalbe doğup kibre çağıran şey, kişinin nefsini beğenip Müslüman kardeşinden üstün olduğunu düşünmesine, ona küçültücü bir gözle bakmasına neden olan duygular (havatır) ve benzerleridir. Böyle bir hatır anında uyanık ve dikkatli olmalı, kalbine gelen hatırı hemen reddetmelidir. Nefsinin bunu kabul etmemesi durumunda hemen değersizliği, üzerindeki ağır mükellefiyetleri, ömrünün sonunda nelerle karşılaşabileceği, su-i hatime ile dünyadan ayrılma ihtimali ve hatta böyle bir sonu zaten hak ettiğini hatırlamalıdır.

Eylemlere gelince, biri ona bir şey emretse veya bir şeyi nehyetse veya münazara etse ve o şahsın haklı oluğu ortaya çıksa hemen nefsini o gerçeği reddetmekten alıkoyup kabul etmeye ve hakka boyun eğmeğe zorlamalıdır.

Nefis, adî ama helâl yoldan mal elde etmeye yanaşmazsa, yukarıda söz edildiği şekilde, değersizliği hatırlatılmalıdır. Kibirlilerin taşımaktan kaçındığı ama menfaati olan bir şeyi taşımaktan nefsi hoşlanmıyorsa, onu, kendisi veya aile efradı için yüklenmeli ve taşımalı, nefsin küçüklüğü hatırlatılmalıdır.

Fakir, köle veya soyca meşhur olmayan bir mü'min onu davet etse, davetine icabet etmeli, gerektiğinde beraber yürümeli, hasta ise ziyaretine gitmeli ve onunla alış-veriş yapmalıdır. Bu insan ister akrabası olsun ister yabancı biri olsun. Bu ilişki din ve dünyaya faydalı, bir gerçeği öğrenme veya kendinden daha aşağı birinden bir şey sorma veya aslına intisap şeklinde olabilir. Nefsini buna zorlamalıdır. Çünkü kibir kendisini, aslının dışında birilerine intisaba sürükleyebilir. Oysa bu durum Allah katında büyük bir günahtır.

Hz. Sa'd, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'den şu hadisi rivayet etmiştir: "Kim mevlâlarının (kendisini azad edenlerin) dışında birilerinin adıyla çağırılmayı isterse ona cennet haram olur." Hz. Ebubekir de, "aslının dışında bir intisap arayan Allah'a

küfretmiştir” der.

Nefsin, eski veya değersiz elbise giymekten hoşlanmaması da kibirdir. Neticede, cemaatle namaz kılma, bir akrabayı veya başka birini ziyaret etme gibi vecibelerden geri kalır. Ebu Musa’ya, bazı şahısların elbiselerinin değersiz veya eski olmasından ötürü cemaatle namaza katılmadıkları haber verilince, bir aba giyip namaz kıldırdı. Sayılan hususların hepsinde, hem kibir hem riyâ vardır.

Böylece kibri kıran ve kararlılık gösterilmesi gereken hususların hepsi tahkik edilmiş oldu. Nitekim Hz. Peygamber’den şu hadisler rivayet edilmiştir: “*Keçi otlatan (çobanlık yapan) ve yün giyen kibirden uzaktır.”*[24] “*Ben bir kulum, yerde yemek yerim, yün giyerim, keçi otlatırım, yemekten sonra parmaklarımı yalarım, kölelerin davetine icabet ederim. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir.”*[25] Ebu Sinan’dan da şu olay aktarılıyor: Adamın biri, “gel senin etini taşıyayım” dedi. Ebu Sinan “hayır” dedikten sonra, şu ayeti okudu: “*Gerçekten Allah, onların gizlediklerini de bilir, açığa vurduklarını da. O, büyüklük taslayanları sevmez.*” (Nahl, 16/23)

İlim ve marifet ehli olanlar kibri terk ettiğine dair nefislerinin ortaya koyduğu kararlılığa hemen güvenmezler. Nefislerini, değişik işler yaptırarak imtihandan geçirirler. Böylece nefsin kararlılığında durup durmadığını tahkik ederler. Bu konuda şöyle bir olay aktarılır: “Abdullah b. Selam bir bağ odunu sırtlamış taşıyordu. Ona, “Ey Eba Yusuf, çocukların ve kölelerin bunu taşıyabilirler,” denilince, “doğrudur, ama nefsimi denemek, kibri terk ettiğinde gerçekçi mi yoksa yalancı mı olduğunu öğrenmek istedim,” cevabını verdi.

Yukarıda sayılan hususların hepsinde kul, riyâ ile de karşılaşabilir. Böylece kibir ve riyâ bir araya gelmiş olur. İlk sorduğun, kibir riyâdan neşet eder, şeklindeki soruya verdiğim cevapta bu konuya değinmiştim. İşte burada riyâ, kibirle beraber ortaya çıkmıştır. “Fakir, miskin, düşük insan” derler, ona, fakirliğinden veya gelirinin azlığından veya sıradan bir insanla beraberliğinden veya onu ziyaret etmesinden veya doğru bir şeyi başkasından öğrendiğinden ötürü, küçültücü bir gözle bakarlar ve “falan şahıs onun hatasını buldu, ona bir şey öğretti” derler, endişesini taşır.

Kibirle beraber riyâ baş gösterince, hemen, değerinin düşüklüğü ile mükellefiyetin büyüklüğünü ve Rabbinin azabından kurtulacak, sevap ve rızâsını elde edecek ihlâslı amele çok muhtaç olduğu günde, riyânın amelini nasıl yok edip bitireceğini düşünmelidir. Böylece değerinin düşüklüğünü, duçar olacağı azabı, ölümden sonra varacağı yeri hatırlamış olacaktır.

Azabı gerektirir hükmüyle, kibri; riyâdan nefret etmesiyle de riyâyı bertaraf etmiş olur. Çünkü kendisini Rabbine yaklaştıracak amellerin sebeplerinin düşüklüğünden ötürü onları beğenmeme baş gösterince, o da tevazu gösterip o amelleri yerine getirse kibri nefyetmiş ve kendisine yakışmadığını ortaya koymuş olur. Değerinin düşüklüğünü anladıktan sonra, tenkit edilir endişesini taşıyan nefsini kırmış olur. Böylece nefsine küçük gözle bakar. Zaten kendisi aslında sıradan birsidir. Bununla birlikte halkın nazarında öyle görünmek istemez.

Şu durum senin için, anlatılanlara delildir: Bazen halktan biri kendini çok yüksek bir soya intisap ettirir. Meselâ der ki, ben Hz. Peygamber’in ehl-i beytindenim veya Kureyşliyim veya Arabım. Halbuki aslının öyle olmadığını gayet iyi bilmektedir. Düşük bir soya mensuptur. Ama halkın ona saygı göstermesini istemektedir. Dolayısıyla asıl soyunu bilmelerinden ve aşağılayıcı bir gözle bakmalarından hoşlanmaz.

Bazısı fakir olduğu halde zengin görünür. Fakirlik ona bir zillet gibi gelir. Çünkü zengin olmadığını gayet iyi bilmektedir. Zengin olarak bilinmek hoşuna gider, fakir olarak bilinmekten nefret eder.

Halk bu tür insanları, bilmedikleri birçok şeyi bilir zannederler. Halkın onun cahilliğinin farkına varmalarından ve onu küçük görmelerinden hoşlanmaz. Onu âlim olarak bilmeleri hoşuna gider. Oysa kendisi düşük bir soya sahip, fakir ve cahildir. Halkta böyle olmadığı hissini uyarmak ister. Çünkü övülmeyi sevmekte, tenkit edilmekten nefret etmektedir.

Kendisinde kibirle birlikte riyâ da baş gösteren kimse bazen kibri bir kenara bırakır, riyâyı ise kullanır. Kendisine evlâ olanı ve Rabbine yaklaştıracak olanı terk etmiş olur. Bazen durumu karıştırır. Kibre kapılmayınca riyâya da kapılmadığını sanır. Böylece, kendince ihlâslı ve mütevazı olmuş olur. Oysa Allah katında o bir müraidir, kendini aldatmıştır. Nefsi ona, bu durumun hayâsından ileri geldiğini ve hayâ ettiği için bunu terk ettiğini söyler. Ne kibir, ne de riyâ için bunu terk etmemiştir.

Bunun gibi bazen riyâyı bertaraf eder ve halkın tenkitlerinin zarar verdiğini, övgülerinin ise fayda sağlamayacağını bilir. Bu durum hoşuna gitmez. Nefsi, kibir göstererek ve bunun kendisine yakışmadığını öne sürerek, halk onu yüceltse bile, bu tür işleri yapmaktan kaçınır.

Dinle birlikte soyu ile övünenleri de gördük. Hz. Peygamber’in soyundan veya Kureyş’ten olup, nefsini yücelterek, başkasının arkasında namaz kılmayan kimse gibi. Kibir içinde cemaatle kılınan namazlara iştirak etmez Zira kıldıranı veya cemaati beğenmez. Halkın onu bu davranışından ötürü kınadığını bilmektedir. Bu kınamaları, ya kendilerinden duymuş veya birileri ona haber vermiştir. Buna rağmen nefsindeki kibirden ötürü bunu reddeder. Şanının yüceliğinden ötürü, başkasına cemaat olmanın kendisi için uygun olmayacağını düşünür. Cemaate katılması durumunda, halkın kendisine daha çok saygı göstereceğini bildiği halde, kibir göstererek katılmaz ve riyâkârlık da yapmaz.

Bu kibri onu, fıkıhçı ve hadisçilerden ilim öğrenmekten de alıkoyar. Ona göre, söz konusu âlimlerin kendisinden ilim almaları gerekir, çünkü ilim onun soyu ve dedelerinden alınmıştır. Oysa kendisi, namazını gereğine uygun kılamayacak, bazı farzları yerine getiremeyecek kadar da cahil biri olabilir.

Bundan anlaşılmaktadır ki, kul için kibirle riyâ bir araya gelince, bazen riyâyı terk eder kibir kalır, bazen de kibri terk eder riyâ kalır. Dolayısıyla ikisi bir araya gelince, birini terk ettiği yolla, ikincisini terk etmeye imkân bulması zordur. Ancak, iradesi güçlü, Allah’tan çok korkan bir kul olur da, Allah’ın, kalbinde geçen her şeye muttali olduğunu hatırlarsa, o zaman ikisinden yüz çevirebilir. Kibir ve riyâyı iyi tanıyan ve arız olmadan önce onları bertaraf etme yollarını bilen biri olması durumunda ancak bu mümkün olur. Ama bertaraf etme yollarını bilmeyen biri ise onları, arız olmadan önce fark edemez. Nefyedebilmek, arız olmadan önce onları tanımaya bağlıdır.

Eğer havf, Allah’ı tazim ve güçlü bir inanç sahibi değilse, sadece Allah’ı veya azabını hatırlaması bunları bertaraf etmeye yetmez. Çünkü hevây-i nefis galebe çalmış, kararlılık ve inanaç zayıflamıştır. Ancak, nefsiyle mücadeleye girişip onu tenkit etse, değerli bir şahıs olduğu iddialarını çürütecek aksi şeyler ileri sürse, sonunun kötü olabileceği, ahirette perişan

edilebileceği, çok muhtaç olacağı salih amellerinin yok olup gideceği gerçeğini hatırlatarak halka karşı giriştiği riyânın yanlışlığını ortaya koysa o zaman başarılı olabilir.

Sana anlattığım, değerinin düşüklüğü, sırtındaki ağır mükellefiyetler, sonunun kötü olabilme ihtimali vb. yollarla kişi kibir ve riyâya dirense kibir yok olur, zor da olsa riyâ da ortadan kalkar. Çünkü sadece ihlâsla yapılan amellerin onu kurtarabileceği günde, yaptığı bütün amellerin boşa gitme korkusu onu frenler. İşte o zaman, Allah'ın izniyle, hem kibir hem de riyâ yok olur.

Kibre Kapılmamak İçin Gösterilmesi Gereken Tevazu

Dedim ki,

"Sen bana, isyankârlardan nefret etmemi, onlardan uzaklaşmamı, onlarla ilişkimi kesmemi; onlardan olmamak ve onların birçok işlerinden uzak kalmamla bana verilen nimetlerin büyüklüğünü bilmemi söylemiştin. Bu durumda, benden üstün olanlara karşı mütevazı olmam, onlara saygı göstermem, Allah'ın onları benden üstün kıldığı ve değerlerinin yüksekliğini bilmem mümkündür. Ancak, kendilerinden nefret etmemi söylediğin, bana verilen nimetler açısından üstün olduğum kişilere karşı, nasıl mütevazı olabilir, onlara karşı nasıl zelil davranabilirim?"

Dedi ki,

"Anlatılanlara uymak, senin kendi nefsinde zelil olmana ve Allah'a karşı mütevazı davranmana engel değildir."

Dedim ki,

"Bu iki durumu net bir şekilde ayıramıyorum. Sevmediğim, uzak kaldığım ve yaptıklarından beni koruduğu için Allah'a hamd ettiğim kimseye, nasıl mütevazı davranabilirim? Allah'ın beni ondan faziletli kıldığı ve ondan üstün olduğum gerçeğini nasıl görmezlikten gelebilirim? Ucba kapılmamak için bana anlattığın anlamlar zihnimi karıştırdı. Çünkü Allah'ın beni ondan üstün kıldığını, onun bilmediği bazı şeyleri bildiğimi, kaçınmadığı bazı şeylere karşı verâ' sahibi olduğumu bilmeme herhangi bir engel yoktur. Senin, kibre kapılmamak için söylediğin şeyler -Allah'ın beni birçok yönden ondan üstün kıldığını bildikten sonra- ona nefret gözüyle bakmama engel değildir."

Dedi ki,

"Bu konuyu, senden çok daha âlim ve güçlü olanlar da karıştırmışlardır. Dengeli hareket eden bazı kimseler, Allah'a itaat ettiklerini zannederek bu incelikten ötürü, ucub ve kibre düşmüşlerdir. Çünkü kibir, itaatkâr olan için, bilinen kesin bir şeydir, onu ancak gafil olanlar karıştırır. İsyan edenlere karşı yapılan kibre, Allah için nefret etmek, onlardan uzak kalmak, Allah'ın verdiği ve onlardan üstün kılınmaya neden olan nimetleri itiraf etmek gibi şeyler de katılmaktadır. Bundan ötürür bazı kişiler bunları karıştırmakta, aldanmakta ve Allah'a itaatte isabet ettiklerine inanmaktadırlar.

Aralarını ayırabileceğin, sadece Allah için nefret edeceğin, O'nun için uzaklaşacağın ve verdiği nimetleri anlayacağın şekilde, bunları sana izah edeceğim. Böylece bilinçli bir şekilde kibri ve ucbu bertaraf edebileceğin, Allah'ın emirlerini anlayanların incelemeye imkân bulacağı bir kıstas elde etmiş olursun.

İki durumun arasını ayırınca kibir ve ucubtan kurtulacağın gibi, sadece O'nun için nefret ederek ve O'nun nimetlerini anlayarak Allah'ın nefretinden de kurtulursun. Ama ikisini ayıramazsan, nefsin ve şeytan seni ibadetle aldatır, ibadete benzeyen günah içinde bırakıverir.

Geçen Konunun İzahı

Bil ki, senin nazarında insanlar iki guruptur. Birinci grubun durumu gizlidir, kötülük ve günahlarını bilmiyorsun. Sana göre bu gurup senden daha faziletlidir. Çünkü onlardan nahoş bir şey görmemişsin.

İkinci grubun da hepsi bir değildir. Bazıları sana göre bir, iki veya daha fazla günahtan ötürü lekelenmişler. Ancak senin şimdiye kadar işlediğin günahlara nazaran daha az günahkâr oldukları için, onları da kendinden üstün görmektesin. Bazılarını da kendinden daha çok günahkâr görmektesin.

Günahları sayısal açıdan kendin için ölçebilirsin ama başkası için ölçmezsin. Çünkü sürekli kendinle berabersin. Kendinden ayrılman mümkün değildir. Ama diğerleriyle hiç ayrılmadan beraber olman mümkün değildir. Ayrıca kendi nefsin ve vicdanın sırlarına muttalisin ama onların gizli sırlarına ve vicdanlarına muttali değilsin. Onun için kendi günahlarını onların günahlarından fazla görüyorsun.

Günahların büyüklüğe gelince, diğerleri senin yapmadığın, adam öldürme, hırsızlık, zina gibi günahlar işlemiş olabilirler. Ama bu günahları işleyenler, senin bildiğin kadar marifet sahibi olmayabilirler. Onun için senin aleyhindeki deliller daha güçlüdür. Çünkü kıyamet günü ilim sahibinin sorgusu daha şiddetlidir. Öyle ise sana düşen, bildiğin halde yapmadıkların ölçüsünde azaba duçar olmaktan korkmaktır. Bu durum kibrini bertaraf eder.

Bazı insanlar senden daha âlim oldukları halde, senden daha günahkâr görünebilirler. Zaten senin sorduğun şey de budur. Eğer Allah için nefret edip kibir ve ucbu tanımak ve onlardan kurtulmak istiyorsan, sana düşen şudur: Allah'ın, seni günahkârların ameline benzer iş işlemekten koruyarak vermiş olduğu nimeti bilmeli, sadece Allah için buğz etmeli ve onlardan Allah için uzaklaşmalısın. Bu arada nefsinden korkmayı ihmal etme ki, kurtulmuş olanları da helâk olmuş olarak görmeyesin. Çünkü ne kendinin ne de onların, nasıl son nefesini vereceğini bilmemektesin.

Sen, günahlarından ötürü başkasından değil, kendinden endişe etmeye memursun. Ancak başkasına acıyabilirsin. Sana düşen, Allah'tan korkman, O'na tevbe etmen, daha önceki günahlarından ötürü salih amellerinin kabul olmayabileceği endişesini taşıman; amellerini ifsad edecek durumlara duçar olma tehlikesinin mümkün olması, kötü bir akıbetle ömrünün son bulma endişesi, kaderin seni cehennemlik olarak tesbit etmesinin mümkün olması vb. hususları hesaba katmandır. Sana düşen kendinden korkmandır, çünkü kendi günahlarının azabını çekeceksin, başkasının değil. Allah'ın şu sözlerini duymadın mı? "*Kendi (günah) yükünü taşıyan hiç kimse, bir başkasının (günah) yükünü taşımaz.*" (En'am, 6/164) "*Kim iyi bir iş yaparsa faydası kendisinedir ve kim kötülük yaparsa zararı kendisinedir.*" (Fussilet, 41/46) "*Herkesin kazandığı yalnız kendisine aittir.*" (En'am, 6/164)

Unutma ki, belki de Allah sana gazap etmiştir; oysa sen başkasından korkmaktasın! Sonunun nasıl olacağını da bilmiyorsun.

Başkasına acıyan nice kişilerin, kendilerine yazık edip günahlara daldığını ve o acıdığı kişinin tevbe edip kurtulduğunu görmüşsündür. Başkasına acıyan kişi, ölüme kadar günahlar içinde yaşar, kendisine acıdığı kişi ise, taat ve sevap içinde ömrünü bitirir. Çünkü Allah, son nefeste kimin nasıl öleceğini ve amellerin neticesini gizli tutmuştur. Hiç kimse bu konuda bir şey söyleyemez, ancak kendisine bilgi verilen peygamberler müstesna. Kul nasıl öleceğini, ömrünü nasıl sona ereceğini bilemez. Öyle ise başkasından değil, kendinden korkmalısın.

İşlemiş olduğun günahlarından ötürü Allah korkusunu ve akıbetinin nasıl olacağını bilemediğin için, nefsinden korkmayı terk etmez, bununla beraber Allah'ın seni kötü işler yapanların işlerinden koruyarak, sana verdiği nimetleri de unutmazsan, sen kibirli değilsin demektir. Ama başkasına üstten bakar, kendinin kurtuluşa erenlerden olduğunu düşünür, her halükârda onlardan daha hayırlı olduğuna inanır, geride bıraktığın günahları hatırlamaz, ömrünün nasıl bitebileceğini hatıra getirmezsen, işte o zaman sen, Allah'a isyanla kibri bir araya toplamışsın demektir.

Başkasına küçültücü gözle bakar, kendinin daha hayırlı olduğunu düşünür, nefsinden korkmaz veya başkasından gelen bir hakikati kabul etmez; Allah'ın hakkını yerine getirmez, kalbinde başkasının helâk olduğuna senin kurtulduğuna kesin inanırsan, işte o zaman, İsrailoğulları arasında yaşayan abidin isyankâr çocuğa yaptığı gibi, kibir göstermiş, kendini beğenmiş olursun.

Faziletli bir kimse isen seni faziletli kılan bu nimetleri unutma; fasıklardan uzak durmaya devam et, geçmiş günahlarını hatırından çıkarma, ilmin ve marifetin oranında sorgulanacağını unutma, nasıl son nefesini vereceğini, kötü bir sonla dünyadan ayrılmanın da mümkün olduğunu da unutma; ayrıca Allah'ın ilminde (kader) bir şaki de olabilirsin. Bazen de senin hataların çok büyük olduğu için, onlarla uğraşman başkasına karşı kibirli davranmana engeldir.

Dedim ki,

"Ama yine de, başkasının ömrünü nasıl bitireceğini bilmiyorum."

Dedi ki,

"Evet öyle, fakat sen kendinden sorumlusun. Eğer ikiniz de kötü bir sonla ömrünüzü bitirseniz cehennemde beraber olacaksınız. Bu da, senin onlara acımandan ötürü, seni ne rahatlatır ne de sevindirir. Kendine üzülmen ve acıman, hem dünyada hem de ahirette sana gereklidir. Zira sendeki bir sinek ısırması, başkasında bulunan büyük bir yaradan daha çok sana acı verir.

Durumu gizli olan veya sana göre senden daha iyi olan kimsenin, senden daha hayırlı olduğu ortaya çıkmıştır. Sana göre senden daha kötü olana gelince, kendinle uğraşman onu küçük görmene ve onun akıbetinden korkmana engeldir. Evlâ olan kendine acıman, kendi sonunu düşünmendir. Bu durumun bütün kalbini kaplaması gerekir. Çünkü Allah'ın senden razı olmaması durumunda belâ direkt olarak sana gelecektir.

Sen ondan daha bilgili olabilirsin. O zaman da, kibir, hased, ucub ve riyâ gibi hangi günahı işlerse işlesin, yine de senin aleyhindeki deliller daha güçlüdür.

Vehb b. Münebbih'ten konuyu aydınlatan şu söz rivayet edilmiştir: "Adamda on haslet bulunmadıkça tam akıllı sayılmaz". Dokuz tanesini saydıktan sonra onuncusunu şöyle açıklamıştır: "Bu haslet, kişinin herkesi kendinden daha hayırlı, kendini herkesten aşağı bir halde görmesidir. Görmesidir, kesin bilmesi değil." Sonra bunu şöyle tefsir etmiştir: "O şahsın gözünde insanlar iki guruptur. Bir gurup ondan daha hayırlı ve yüksek, bir gurup da daha kötü ve aşağıdır. O kalbinde iki gruba da mütevazı davranmaktadır. Kendinden yukarı olanları görünce onlara teşekkür eder, onlar gibi olmayı temenni eder; kendinden aşağı olanları görünce, belki bunlar kurtulur da ben helâk olurum, diye düşünür. Akibetinden nasıl korktuğunu gördün mü?"

Sonra şöyle devam etmiştir: "Belki bunun iyiliği gizlidir ki bu onun için daha hayırlıdır. Bilinmez, belki onunla Allah arasında kalan çok güzel huyları vardır. Allah bununla ona merhamet eder, tevbesini kabul eder ve hüsn ü hatime verir. Benim iyiliğim zahirdir ki, bu benim için kötü bir şeydir. Yaptığım taatlara, onları ifsad eden bir şeyin arız olup olmadığını bilmiyorum."

Sonra şunları eklemiş: "İşte o zaman akıl kemal bulur, çağdaşlarının reisi olur ve tasdik görür. Çünkü kalbiyle, herkese karşı mütevazı davranmıştır. Açığa çıkmayan şeylerin (günah), bilinen şeylerden daha büyük olduklarını ikrar ve itiraf etmektedir. Bundan dolayı, nefsinin helâk olmasından, su-i akıbete duçar olmaktan, amellerinin kabul edilmediğinden, geçmişte yaptığı günahlardan ötürü başkasından daha kötü olduğundan korkmaktadır."

Onun için, iki gruba (durumları belli olmayan ve günahkâr oldukları belli olan) karşı da mütevazı davranmakta, hiç birine kibir göstermemekte, sadece Allah için kızmakta, kaçınması gerekenlerden O'nun için uzak durmaktadır. Çünkü nefsinden olan korkusunu hiç bir zaman unutmamakta; azaba duçar olacağından korkmaktadır. Kendisi, kötü gördüğü kişiden daha kötü olabileceğini ve onun mutlu bir sonla ömrünü bitirebileceğini hesaba katarak, kendinden endişelenmektedir.

Şöyle bir olay aktarılmaktadır: "Adamın biri, bir dağda ibadet etmekteydi. Bir gün rüyada kendisine, "falan ayakkabı tamircisine git, sana dua etsin" denildi. Ayakkabıcıya vardı. Ona nasıl bir hayat yaşadığını sordu. Ayakkabıcı, gündüzleri oruç tuttuğunu, elde ettiği kazancın bir kısmını tasadduk ettiğini, diğeriyle de ailesine baktığını söyledi. Abid, "bu güzel bir şey, ancak bütün zamanı ibadetle geçirmek kadar olmaz" dedi. Yine rüyada, "ayakkabıcıya git ve yüzündeki sarartının nedenini sor," denildi. Ona varıp sorunca, şu cevabı aldı: "Kimi görsem, onun kurtulacağını kendimin helâk olacağımı zannederim." Abid ona, 'işte sen bununla kurtuldun' dedi."

Allah da kurtulanları bu şekilde nitelemektedir: "*Onlar ki, Rablerinin korkusundan titrerler.*" (Mü'münûn, 23/57) "*Verdiklerini, Rablerinin huzuruna dönecekler diye, kalbleri korku ile ürpererek verirler.*" (Mü'minûn, 23/60) Dikkat edersen onları başkasına acıyan kimseler olarak nitelememektedir.

Günahkâr olmama, hiç ara vermeden ve yorulmadan ibadete devam etme ve gayret gösterme konusunda, meleklere ulaşan kimse var mıdır? Çünkü Allah bize, onların yorulmadan gece gündüz tesbih ettiklerini, buna rağmen Rablerinin korkusundan titrediklerini haber vermektedir.

İşte ne zaman, kötü sondan korkmaz, hakkında verilme ihtimali olan bir kaderi hesaba katmaz, kalbinden korku ve titreme zail olur da başkasına küçültücü bir göz ve hakaretle bakar, ondan daha hayırlı olduğuna inanır veya ondan gerçeği kabul etmez, sılay-ı rahim vb. üzerinde olan hakları eda etmez, ondan bir şey öğrenmek hoşuna gitmezse bil ki, ona karşı kibirli davranmışsın.

Ancak, üzerindeki nimetleri çok zikretmekle aldanmandan korkuyorum. Diğerine bakıp onun helâk olduğuna senin de kurtulduğuna hüküm verebilirsin. Bir yerde seninle otursa veya sana yaklaşsa ondan uzaklaşırsın. Bununla temiz kalmayı ve Allah için nefreti kastedersin. Halbuki, bu esnada kendini büyük görmüş, ondan hayırlı olduğun zehabına varmış ve akıbet korkusunu unutmuşsun. Sanki Allah'ın ona gazap ettiğinden, senden de razı olduğundan hiç bir şüphen kalmamış gibi davranmaktasın. Böylece din temizliği ile kibri birleştirmiş olursun. Allah için kızma ile dinî nezaheti karıştırmış ve bilmeden kibre girmiş olursun.

Avn b. Abdullah mü'mini anlatarak şöyle diyor: "Onun yakınlığı ne aldatmadır ne moral bozmadır, sadece üzülmedir. Uzaklığı da kibirden değil, nezahet ve selâmeti aramasındandır."

Şeytanın, sana iyiliği süsleyip seni günaha sürüklemesine (sağ gösterip sol vurması) veya Allah'ın sana taat nimetini vermesinden ötürü, şeytanın hased etmesi ve bir günahı süsleyip amellerini yok etmesine karşı uyanık ol. Aksi takdirde Allah'ın verdiği taat nimetine şükretmemiş olursun.

Sana bir fazilet olarak verilen nimeti hatırlama esnasında kibre düşmemeye dikkat et. Akıbetinden korkarak ve titreyerek, daha önce yaptığı isyanlarından ötürü nefsine karşı kızgın ve küskün olarak ve onu küçük görerek nimeti hatırla.

Bid'at, Şirk ve Küfür Ehline Karşı Olan Kibrin İzahı

Dedim ki,

"Günahkâr Müslümanlara karşı kibirden nasıl sakınacağımı anlattın. Sünnetin dışında kalan şeyleri din edinen, bununla halkı dalâlete sürükleyen, Peygamber'in sünnetine düşman olan, himmetleri sünnetin nurunu söndürmek, dalâleti ihya etmek olan ve yalan tevillerle Allah'a ve Peygamber'ine yalan iftiralarda bulunan bid'at ehline karşı durumum nasıl olmalıdır, onu bana anlatır mısınız?"

Dedi ki,

"Bid'at ehlinden nefret etmen ve onlardan uzaklaşman gerekir. Ancak üzerinde hakkı olanların hakkını yerine getirmelisin. Ama bu esnada da nefret ve kızgınlık içinde olman gerekir. Kim olursa olsun fark etmez. Tabii kalbin, işlemiş olduğun günahları ve olması muhtemel olan kötü son ve şekavet gibi şeyleri asla unutmamalıdır.

Bununla beraber, Allah'ın seni, onların anlayış ve düşüncelerine uymamakla onlardan üstün kıldığını bilmelisin. Fakat ahirette, mutlaka onlardan üstün olacağına, onların helâk olup senin kurtulacağına kesin hüküm verme gafletinden de sakın.

Çünkü bu noktada, hem onlar hem de senin hakkındaki bilgi (akıbetin nasıl olacağı) senden gizlenmiştir. Kimin nasıl öleceğini kimse bilemez. Belki ikinize de mağfiret edilmez de beraber cehenneme gidersiniz.

Madem sonun ateş olabilir, öyle ise onları küçük görmekten ziyade kendinle uğraşmalısın. Kendini onlardan hayırlı görsen, sana yaklaştıkları zaman Allah için onlardan uzaklaşsan ve muhalefet etsen; onların uydukları şeye uymamakla sana nimet verildiğini düşünsen; bu arada da onların helâk olup senin kurtulacağın düşüncesi kalbine galebe çalmazsa kibirden kurtulmuş olursun. Ama bu düşünce kalbine galip gelse, kibre girmiş ve Rabbinle aldanmış olursun. İşte bu, kibirle ilgili ve bid'at ehline karşı kibirden nasıl kurtulacağına dair sorularının cevabıdır.

Dedim ki,

"Bid'at ehli her ne kadar delâlette iseler de, tevhide inanmaktadırlar. Peki, Allah düşmanı ve kâfir olduklarında şüphe olmayanlar hakkında görüşün nedir? Şayet küfürleriyle ölürlerse cehenneme gidecekler, Allah onlara ebedî olarak merhamet etmeyecektir. Kalbim, onlardan kesin olarak hayırlı olduğuma, onların helâk olacağına, hardal tanesi kadar iyilikleri veya ahirette Allah'ı razı edecek bir şeyleri olmadığına inanmaktadır."

Dedi ki,

"Eğer Allah onlara tevbeyi nasib etmezse, durum dediğin gibidir. Ölümden önce Allah tevbe ile onları nimetlendirirse durum değişir. Ama tevbe etmeden ölürlerse, zalim olarak hüsran içinde ölürler.

İnsanlardan her hangi birine karşı kibir göstermen caiz değildir. Ama sana ve her Müslüman'a, Allah'ın nimet vererek sizleri kâfirlerden üstün kıldığını düşünmek caizdir. Hatta bunu bilmek bir fazilet, hayır ve kurbettir. Müslüman olmayanda hayır olmadığını, Allah'ın ona düşman ve gazap içinde olduğunu bilmek de gerekir. Ancak Allah, hem senin hem de onun akibetini ve nasıl öleceğinizi gizli tutmuştur. Onun dalâletini ve küfrünü ve Allah'ın, seni o küfürden uzak tutarak ve tevhidini nasip ederek nimet verdiğini bilmene rağmen, sana düşen, akıbetinden şüphe içinde olmandır. Çünkü hangi hal üzere öleceğini bilmediğin gibi onun da nasıl öleceğini bilmemektesin. Belki o, zamanın en abidi sen de en inkarcısı olarak öleceksin. İşte bundan kork!

Buna delil Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'in peygamber olarak görevlendirilmesidir. Allah O'nu bütün kullarından faziletli kılarak gönderdi. İlk zamanlarda bazıları O'na iman etti, bazıları da çekindi. İlk iman edenler Ebubekir, Bilâl, Ali, Habbab vb. şahıslardı. Ömer ve benzerleri ise henüz kâfir idiler. Hz. Peygamber'e iman eden Amr b. Anbese, Bilal vb. şahıslar, Ömer'e bakıyor ve dalâlette olduğunu biliyorlardı. Ama ömrünün nasıl son bulacağını bilmiyorlardı. Daha sonra Allah ona İslam'ı nasib etti ve fazilette, Hz. Ebubekir dışında, herkesi geride bıraktı.

Allah'ın ona ne ikramlar hazırladığını bilmiyorlardı. Onlar mü'min, o ise kâfirdi. Sonra Müslüman oldu ve onları fazilette geçti. Ondan başka da, İslam'a geç giren fakat fazilette öne geçen kimseler vardır. Günümüzde de durum böyledir.

Efendimiz zamanında bazı şahıslar dinden dönmüş ve Ridde Günü (Hz. Ebûbekir'in dinden çıkanlarla savaştığı gün) kâfir olarak öldürülmüşlerdir. O zaman kâfir olan bazıları sonra Müslüman oldular, onlar ise önceden Müslüman'dı. Sonradan Müslüman olanlar, mü'min olarak şehid oldular.

Sen, nefsinin akıbeti konusunda endişe ve korku içinde isen, ne onun kurtulacağı ne de kâfirin kâfir olarak öleceği düşüncesi kalbini sarmaz. O zaman kibri nefyetmiş ve ne aldanmış ne de nefsin değişmeyeceği konusunda emniyet içine girmiş olursun. Çünkü son iki durum da sana azap getirir.

1 Ebu Dâvûd, *Libas*, 25; İbn Mâce, *Zühd*, 16; Müsned, II, 376, 414. Rida ve izar birer elbise parçasıdırlar, burada mecaz olarak kullanılmışlardır.
2 Müsned, I, 44.

3 Müsned, III, 76.
4 el-Buhârî, *Tevhid*, 36.
5 Müslim, *İman*, 133.
6 et-Tirmizî, *Siyer*, 21.
7 Müslim, *Eşribe*, 107.
8 Müslim, *İman*, 147.
9 Ebu Dâvûd, *Libas*, 26; Müsned, I, 385.
10 Müslim, *Birr*, 139; Ebu Dâvûd, *Edep*, 77; Muvatta, *Kelami* 2; Müsned, II, 272.
11 Müslim, *Birr*, 32; Ebu Dâvûd, *Edep*, 35; et-Tirmizî, *Birr*, 18; İbn Mâce, *Zühd*, 3.
12 el-İrakî, *el-Muğnî*, III, 350.
13 el-Buhârî, *Enbiya*, 6, *Fedailu'l-Kur'an*, 36, Mağazî, 61, *Tevhid*, 23; Müslim, *Müsafirin*, 275; Ebu Dâvûd, *Sünnne*, 28.
14 Müslim, *İman*, 147; Ebu Dâvûd, *Libas*, 26; Et-Tirmizî, *Birr*, 61; İbn Mâce, *Mukaddime*, 9.
15 Müsned, IV, 145.
16 el-İrakî, *el-Muğnî*, III, 352.
17 Müsned, II, 361; et-Tirmizî, *Menakib*, 74.
18 İbn Mâce, *Vesâyâ*, 4; Müsned, IV, 210.
19 el-Buhârî, *Tefsiru süre*, 39; Müslim, *Fiten*, 141, 143; Ebu Dâvûd, *Sünne*, 22; Nesaî, 117; İbn Mâce, *Zühd*, 32.
20 et-Tirmizî, *Kıyame*, 1.
21 Müslim, *İman*, 148; Ebu Dâvûd, *Libas*, 26; et-Tirmizî, *Birr*, 61; İbn Mâce, *Mukaddime*, 9.
22 Darimî, *Mukaddime*, 23.
23 el-Buhârî, *Bed'ü'l-halk*, 10; *Fiten*, 17; Müsned, V, 205.
24 el-Buhârî, *Lukata*, 12; Müsned, I, 3, 426.
25 Müslim, *Eşribe*, 136; Ebu Dâvûd, *Et'ime*, 49; et-Tirmizî, 11; Müsned, III, 290, 454; İbn Mâce, *Et'ime*, 49.

Altıncı Bölüm

ALDANMA

Allah ile Aldanma

Dedim ki,

"Allah ile aldanmak nedir, nelerden meydana gelir?"

Dedi ki,

"Allah ile aldanma, kâfirlerde ve Müslümanların isyankârlarıyla, kendini ibadete vermiş olanlarında ortaya çıkar. Herhangi bir şeyle aldanan kimse, Allah'ın emrini çiğnemiş ve ondaki Allah korkusu azalmış olur. Allah'la aldanmak, Allah'ın kula yaptıklarından ötürü nefsin aldatmasıdır. Veya Allah'a karşı ümit besleme ile veya az bir ibadet ve ilimle aldanmaktır. Pek çok kul, bunlarla aldanır. Hatta kendisini ihsan sahibi görür oysa Allah'a karşı isyan içindedir; kendini hidayette görür oysa Allah'a karşı küfür içindedir ve aldanır. Bile bile isyan eder ama kendini kurtulmuş, günahları affolunmuş ve azap edilmeyecek zanneder. Kâfirlerin aldanması ise, nefis ve şeytanın, dünyanın dış güzelliği ile onları aldatıp ahireti düşünmekten onları alıkoymalarından kaynaklanır.

Dedim ki,

"Peki, insan nelerle aldanır?"

Dedi ki,

"Aldanma iki türlüdür: Birincisi dünya ile aldanıp ahireti bırakmak; ikincisi ise, Allah ve ahiretle aldanmak. Dünya ile aldanmak, ahireti düşünmeyip sadece dünya ile meşgul olmaktır. Bu hususta Allah şöyle buyuruyor: "*Dünya hayatı sizi aldatmasın. O aldatıcı şeytan da sizi Allah ile aldatmasın.*" (Lokman, 31/33) "*Bu dünya hayatı aldatıcı ve geçici bir zevkten başka bir şey değildir.*" (Al-i İmran, 3/185)

Dedim ki,

"Sana, Allah ile aldanmayı sormak istiyorum. Kullar bu noktada nelerle aldanırlar?"

Dedi ki,

"Kâfirlerin Allah ile aldanması, onların dünyada Allah tarafından verilen ikram ve maddî genişlikleri görüp, bunların Allah katındaki değerlerinden kaynaklandığını zannetmeleri ve kendilerinin, başkalarından daha çok hayra layık olduklarına inanmalarıdır. Kâfirler de kendi aralarında iki guruptur. Bir grubu, ahiret hakkında şüpheye düşmüşlerdir. Onlar kalblerinde ve dillerinde şöyle derler: "Eğer Allah'a tekrar dönülecekse, biz bu hususta başkalarından daha evlayız. En büyük pay bize aittir." Dünyada kendilerine verilen değer ve yapılan iyiliklere aldanarak böyle derler.

Allah'ın, karşılıklı konuşan şu iki adam hakkında anlattığına kulak vermez misin? Kâfir olanı mü'min olana şöyle demişti: "*Kıyametin kopacağını da sanmıyorum. Bununla beraber şayet Rabbimin huzuruna götürülsem bile, (orada) bundan daha iyi bir sonuç bulurum.*" (Kehf, 18/36) Yani ben, Allah'ın bizi yeniden dirilteceğine, sevap ve ceza vereceğine kani değilim. Eğer ahiret varsa, benim için Allah katında, dünyada bana verdiğinden daha iyisi vardır. Böylece aldanır ve sadece, iyi bir kimse olduğu için, Allah'ın ona dünyada ikram ettiğini zanneder. Eğer Allah yeniden diriltecekse, ceza ve mükâfat yurdu varsa, Allah onu azaptan koruyacak; dünyada onu fakirlikten kurtardığı gibi, ahirette de ikram edecektir, diye düşünür. Kâfir olan mü'minle böyle konuşur.

Tefsirlerde o iki zatın konuşması uzun uzun anlatılır. Mü'min olanı ahirette şöyle der: "*Benim bir arkadaşım vardı. (Alay ederek) derdi ki, sen inananlardan mısın?*" (Saffat, 37/51-52)

Aralarındaki konuşmanın özeti şöyledir: Kâfir olan, bin dinar ile bir saray yapar, bin dinarla bir bahçe satın alır, bin dinara hizmetçiler alır ve bin dinarla da bir kadınla evlenir. O sırada mü'min olan, ona şu öğüdü verir: "Sen harap olacak bir saray satın aldın. Cennetten bir saray alsaydın olmaz mıydı? Fani bir bahçe satın aldın ve yakında ölecek bir kadınla evlendin. Tükenmeyecek bir bahçe ve ölmeyecek hizmetçiler satın alsaydın, ölmeyecek bir kadınla evlenseydin olmaz mıydı?"

Kâfir olan bütün bu teklifleri reddeder, ahiretin olmayacağını, varsa da orada kendisine dünyada verilenlerden daha iyisinin verileceğini söyler.

Allah bize, Amr b. Vail'in söylediği sözleri şöyle aktarıyor: "*(Şu ayetlerimizi inkâr edip 'bana mal ve evlât verilecek' diyen adamı gördün mü? Gayb âlemine mi muttali oldu, yoksa Rahman'ın huzurunda bir ahit aldı (Allah ile bir antlaşma mı yaptı)?*" (Meryem, 18/77-78)

Rivayete göre, Habbab b. Eret'in başından, kendisinin anlattığı şu olay geçer: "Ben demircilikle uğraşan biriydim. As b.

Vail'de de alacağım vardı. Alacağımı talep etmek üzere yanına gittim, fakat borcunu ödemedi. Ben de, "Onu ahirette alacağım," dedim. Bana, "ahirete gittiğin zaman, benim orada mal ve evlâtlarım var, onlardan borcumu öderim," dedi. Allah bunun üzerine şu ayeti indirdi: "*Baksana şu ayetlerimizi inkâr edip: "bana mal ve evlât verilecek" diyen adamın haline*" (Meryem, 19/77) Böylece kâfir, Allah'la aldanır ve Allah'ın ona ahirette azap etmeyeceğini zanneder.

Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: "*Eğer kendisine dokunan bir zarardan sonra biz ona bir rahmet tattırsak: "Bu benim hakkımdır; kıyametin kopacağını sanmıyorum; (kıyamet kopsa da) Rabbimin huzuruna çıkarılmış olsam bile muhakkak O'nun yanında benim için daha güzel şeyler vardır*" der. (Fussilet, 41/50)

Mücahit'ten naklen İbn Cüreyc şöyle demiştir: "Bu benim amelim ve çalışmam neticesinde olmuştur, ben bunu hak etmiştim" der. Böylece Allah'ın ona dünyada tattırdığı rahmetten dolayı aldanıverir.

Dünyada Allah'ın verdiği nimetlerle aldananlar hakkında Allah'ın buyurduklarına kulak vermez misin? "*Ve dediler ki, "biz malca ve evlâtça daha çoğuz, biz azaba uğratılacak değiliz.*" (Sebe', 34/35) Yani Allah bize, değerli oluğumuzdan nimetler ihsan etti. Öyle ise bize azap etmeyecektir. Ve şöyle dediler: "*Eğer (Muhammed'in getirdiği) iyi bir şey olsaydı onlar (mü'minler) ona gitmekte bizi geçemezlerdi.*" (Ahkaf, 46/11)

Yine onlar, Allah'ın dünya nimetlerinde kendilerini başkalarından üstün kılmasıyla de aldanırlar. Allah'ın özel olarak iman ehline verdiği nimetleri şöyle düşünürler: "Eğer Allah'ın yanında hidayet olsaydı, zayıfları hidayet için başarılı kılıp bizi terk etmezdi." Böylece aldanır ve hidayete sırt çevirirler. Ve "eğer bu gerçekten hidayet olsaydı, biz ona, bizden aşağı olanlardan daha layığız, onun bize verilmesi gerekirdi," derler.

Evet, kâfirler dünyada Allah'ın nimetleriyle aldanırlar. Onlar, Allah'ın kendilerine dünyada da azap verebileceğini düşünmezler. Dünya adına kendilerine verilenlerin, hayırlı olmaları sebebiyle verildiğini, Allah katında en büyük makama sahip olduklarını düşünürler.

Karun ve Musa'nın sözlerini anlatan şu ayetleri işitmedin mi? Onu ilahî azaptan korkutarak şöyle buyurdu: "*Bu servete sadece bilgim ve becerim sayesinde kavuştum*" (Kasas, 28/78) Katade, "bendeki hayır sebebiyle" diye tefsir etmiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurdu: *"O (mağrur) bilmedi mi ki Allah, kendisinden daha güçlü ve serveti daha çok olan nice kimseleri helâk etmiştir?*" (Kasas, 28/78) Yani, kendilerine verilen dünya nimetleri, itaat etmediklerinden dolayı, Allah'ın azabına duçar olmalarına mani olamadı. Karun bunun, kendinden başka kimselere de verildiğini bilemedi. Bu, Allah'ın, helâk ve azap etmek istediği kimselerin, nimetlerle aldanmaları için bir istidractır.

Şu ayette bu noktaya işaret ediliyor: "*Ayetlerimizi yalanlayanları, farkına varmayacakları şekilde yavaş yavaş helâke yaklaştırırız.*" (A'raf, 7/182) Tefsirlerde şöyle denilmiştir: "Onlar her günah işlediklerinde, onlara bir nimet verdik." Yine Allah şöyle buyuruyor: "*Kendilerine yapılan uyarıları unutunca, üzerlerine her şeyin kapılarını açıverdik; kendilerine verilenle sevindikleri sırada da ansızın onları yakaladık.*" (En'am, 6/44) Karun hakkında da şöyle buyurmuştur: "*Bu servete sadece bilgim ve becerim sayesinde kavuştum.*" (Kasas, 28/78) Yine O şöyle diyor: "*Hayır bu bir imtihandır.*" (Zümer, 39/49) Sonra da şunu ekliyor: "*Onlardan öncekiler de bunu demişlerdi.*" (Zümer, 39/50) Ve dünyanın fitne yani belâ ve imtihan olduğunu haber veriyor. Öyle ise kişiye nimetin verilmesi, Allah'ın ondan hoşnut olduğuna delil olmaz. Allah'ın şöyle dediğini duymadın mı? "*Fakat insan böyledir; Rabbi ne zaman kendisini imtihan edip ona ikramda bulunur ve ona nimet verirse, 'Rabbim hakkım olan ikramı yaptı' der. Ama Rabbi onu imtihan edip rızkını daraltırsa, 'Rabbim beni zelil, perişan etti,*" der. (Fecir, 89/15-16) Allah Teâlâ, "**asla**" diyor.

Hasan şöyle diyor: "Allah ikisini de yalanlayarak, "ne bu onun üstünlüğünden ne de diğeri onun değersizliğinden ileri gelmektedir. Kerim olan, ister fakir olsun ister zengin olsun, bana itaatinden ötürü ikram ettiğim kimsedir. Alçak ise, ister fakir olsun ister zengin olsun, bana isyanı sebebiyle zelil kıldığım kimsedir" der.

Kâfirler, Allah'ın zâhirî nimetleriyle aldanır, bunu da Allah katındaki değerlerine bağlarlar. Nitekim şu ayet, onların bu durumunu anlatıyor: "*Kendilerine verdiğimiz servet ve evlâtlarla kendilerine nimetlerimizi arttırdığımızı mı sanıyorlar. Hayır, farkında değiller.*" (Mü'münûn, 23/55-56) Hasan, "münafık kötülük yapan ve yaptığı halde güzel muamele ile karşılaşacağı kuruntularına giren; mü'min ise, iyilik yaptığı halde titreyen kimsedir" diyerek şu ayeti okudu: "*Rabbime döndürülürsem bile, bana O'nun yanında güzellikler vardır.*" (Fussilet, 41/50)

Bu duruma, birçok Müslüman da düşebilir. Çünkü taat ettiği zaman Allah'ın onun rızkını genişlettiğini hayal eder. Bu nimetin yaptığı salih amelden dolayı olduğunu, neticede amelinin mükâfatını aldığını, Allah'ın da onu sevdiğini rızkını genişlettiğini düşünüyor. Nitekim Allah, âdemoğlunu şöyle tarif etmiştir: "*Fakat insan böyledir; Rabbi ne zaman kendisini imtihan edip ona ikramda bulunur, ona nimet verirse, "Rabbim bana ikram etti,*" (Fecir, 89/15) der. Dolayısıyla Allah'ın verdiği nimetlerden ötürü kendine bir değer biçen ve Allah katında yeri olduğuna inanan Müslüman da aldanmış ve ahiret hakkında şüphesi olmazsa bile kâfirlerin aldanmalarına iştirak etmiştir.

Yine kâfir, cezanın geciktirilmesiyle aldanır. Ceza ile korkutulursa korkmaz. Zan eder ki, cezayı hak ettiğinde cezası geciktirilmez. Onun için kendisini hak üzere sanır.

Ebu Cehil demiş ki, "Allah'ım, akrabalık bağlarımızı kes, hakkında bilgi sahibi olmadığımız bir musibet ver." Ve sabahleyin eceli onu yakaladı. Allah bu konuda şöyle buyurdu: "*Peygamberler, düşmanlarına karşı Allah'tan fetih istediler; sonunda her inatçı zorba perişan oldu.*" (İbrahim, 14/15)

Karun'un Hz. Musa'yı lânetleşmeye davet etmesi de bu cümledendir. Dışarı çıkıp dua ettiler, Hz. Musa'nın duası kabul oldu, Karun'un olmadı. Karun, Allah'la aldanarak Hz. Musa'yı lânetleşmeye davet etmişti.

Kâfirlerden diğer gurup ise, kötü işlerinin kendilerine süslü gösterilmesiyle aldanırlar. Bunlar, Allah'tan başkasına yaptıkları kullukla gururlanır ve iyi bir iş yaptıklarını zannederler. Kâfirlerin aldanması, bir nefis aldatmasından ibarettir. Allah'ın verdiği dünyevî nimetlerden dolayı kendilerine Allah katında bir değer biçerler, yaptıkları dalâlet türü işleri de hidayet zannederler.

Avam ve İsyankâr Müslümanların Aldanması

Dedi ki,

"Avam ve isyankâr Müslümanların aldanmasına gelince, nefis ve şeytan aldatmacasından ileri gelir. Bunlar ümit, kerem ve

cömertliği konuşur ve bu şekilde nefislerini hoş tutarlar. Bununla da, günahlara karşı cüretleri artar, isyanlara dalarlar. Nitekim Vehb b. Münebbih oğluna şöyle demişti: "Oğlum, Allah ile sakın aldanmayasın. Allah ile aldanmak, O'na isyan ettiğin halde, bağışlamasını temenni etmendir."

Onlar isyanla yaşarlar, buna rağmen Allah'tan rahmet ve mağfiret temenni ederler. İçlerini rahatlatan şeyin kurtuluş ümidi (recâ) olduğunu düşünürler, oysa içlerini rahatlatan aldanmadan başkası değildir. Onların bazısı, sadece recâyı dillendirir, zikreder. (Mesela sürekli, 'Allah'tan ümit kesilmez' der.) Neticede bu zikrin, tevhid adına bir recâ olduğunu zanneder. Veya salih atalarının adlarını anmayı veya zayıf amellerini anmayı tevhidle irtibatlandırırlar. Ve recâyı anmanın, recâ olduğunu zannederek aldanırlar.

İsyanlara rahatlıkla dalar, pişmanlık duymaz, elini de çekmez. Bu halin Rabbinden gelen bir recâ olduğundan şüphe etmez, bununla kendini tatmin eder. Neticede Allah'tan korkusu azalır. Şayet bu gerçekten bir recâ olsa bile, onu yerli yerinde kullanmamıştır. Kaldı ki, bu yalancı bir recâdır.

Muvahhidin aldanması da bir nefis aldatmacasıdır. Günaha devam etmekle birlikte bağışlanmayı temenni eder. Bu yalancı recânın sadık bir recâ olduğunu zanneder. Said b. Cübeyr demiştir ki, "Allah ile aldanmak, günaha devam edip, Allah'tan mağfiret talep etmektir."

Recâ ile Aldanmanın Arasını Ayırma

Dedim ki,

"Birini diğerinden ayırabilmem için, bana recâ ile aldanmanın farkını söyler misiniz?"

Dedi ki,

"Allah'tan recâ iki anlamdadır. Birincisi, Allah'ın vazettiği şekilde O'na hüsnü zan beslemektir. Zira günahkârların recâsı ümit kesmemeleridir. Günahlarından ötürü Rablerine tevbe etmeleridir. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: "*(Tarafımdan onlara) de ki, Ey nefislerine karşı aşırıya giden kullarım, Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Allah bütün günahları bağışlar. Çünkü O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir. Size azap gelip çatmadan önce Rabbinize dönün, O'na teslim olun, sonra size yardım edilmez.*" (Zümer, 39/53-54) "*Ve ben tevbe eden, inanan ve yararlı iş yapan, sonra da yola gelen kimseye karşı elbette çok bağışlayıcıyımdır.*" (Taha, 20/82)

Ayrıca şöyle buyuruyor: "*Ayetlerimize inananlar sana geldikleri zaman: "Size selam olsun," de. Rabbiniz rahmeti kendi üzerine yazdı. Sizden kim, bilmeyerek bir kötülük yapar da sonra ardından tevbe eder, kendini düzeltirse, muhakkak ki O, bağışlayan, esirgeyendir.*" (En'am, 6/54) Bu ayetle ilgili olarak İkrime, şunları anlatır: "Bu ayet Hz. Ömer hakkında nazil oldu. Utbe b. Ka'b, vb. müşriklerden bazıları, Ebu Talib'i araya koyarak, Hz. Peygamber'le konuşmasını, Bilal, Ammar ve benzerlerini yanından kovmasını istemişlerdi. Bunun üzerine Hz. Ömer, Hz. Peygamber'e, "bir kovsanız da ne murat ettiklerine baksak!" diye teklif etti. Hemen şu ayet nazil oldu: "*Sabah akşam Rablerinin rızâsını isteyerek, O'na yalvaranları (Kureyş büyüklerinin rızâsına uyarak) kovma*" (En'am, 6/52) Hz. Ömer gelip bu teklifinden ötürü özür diledi. Ardından da şu ayet nazil oldu: "*Ayetlerimize inananlar, sana geldikleri zaman, de ki, "size selam olsun*" (En'am, 6/54)

Allah kulunu, günahları dağlar kadar büyük olsa da, tevbe etmesi halinde, mağfiretle ümitlendirdi. Elverir ki, günahlarının çokluğu ve büyüklüğü tevbe etmesine engel olmasın ve korkusu onu, "benim tevbem kabul olmaz, ben affedilmem!" demeye götürmesin. Eğer bu şekilde korkarsa, tevbesi kabul edilmeyecek diye isyana devam eder; ümitsizliği de, isyan üzerine iyice yerleşmesini netice verir, günah günah üzerine ekler durur. Zira ümitsizlik de Allah'a isyandır ve günahtan tevbe etmeye engeldir. İbn Mes'ud şöyle diyor: "Büyük günahlar dört tanedir. Biri de Allah'ın rahmetinden ümit kesmektir."

Allah, isyankâr kullarını tevbe edip bağışlanmaları için ümitlendirmiştir ki, günahlarından dolayı ümitsizliğe düşmesinler, tevbeyi terk edip taattan bağlarını koparmasınlar. İki anlamdan birisi budur.

İkincisi: Cennetleri, yüksek makamları, kullarından kendisi için amel edenlerin vardığı yüksek dereceleri ve kendisine yakınlığı ümit etmektir. Allah şöyle buyuruyor: "*Felaha ulaştı o mü'minler ki, onlar, namazlarında huşu' içindedirler, onlar boş şeylerden yüz çevirirler... Onlar, (en yüksek cennet olan) Firdevse varis olacaklar, orada ebedî kalacaklardır.*" (Mü'minûn, 23/1-11) Başka bir ayette de şu ifadeler var: "*Kıyamet günü ecirleriniz size eksiksiz verilecektir.*" (Al-i İmran, 3/185) Allah, mükâfat ve sevabın amel edenlerin amellerinin karşılığı olduğunu haber veriyor ki, bu mükâfatı ümit etsinler ve bu sevaba erişmek için amel etsinler.

Sonra Allah, amel edenlerin recâ sahibi olduklarını ve aldanmadıklarını haber vererek şöyle buyurdu: "*Onlar ki, inandılar, göç ettiler, Allah yolunda savaştılar; işte onlar, Allah'ın rahmetini umarlar.*" (Bakara, 2/218) Böylece, amel-i salihte bulunanların aldanmayıp ümitli olduklarını haber vermiş oluyor.

Recâyı zikretmekle aldanan, zanneder ki recâsı aldanmadır, durmadan isyan eder; böyle bir hüsnü zan mümkün olmadığı halde, güya Allah'a hüsn ü zan besler. Nitekim Vehb, "Allah'a karşı hüsnü zan, aldanmadan uzak değildir," der. Hasan'a şöyle denildi: "Bir cemaat var ki, Allah'a karşı ümit besliyor ve amellerini zayi ediyorlar." Hasan, "heyhat, heyhat! Bu onların, oyalanıp durdukları kuruntularıdır. Şu bilinmelidir ki, kim bir şeye karşı ümit beslerse onun peşinde olur, kim de bir şeyden korkarsa ondan kaçar," cevabını verdi.

Müslüm b. Yesar'ın yanına bir adam geldi. Müslüm adama, "ben dün gece öyle bir secde ettim ki, nerde ise ön dişlerim düşecekti." Adam, "biz Allah'tan ümitliyiz" deyince, Müslim, "heyhat, kim bir şeye ümit beslerse onun peşinde olur, kim de bir şeyden korkarsa ondan kaçar," dedi.

Öyle ise reca, insanın içinde, Allah hakkında dalgalanan ümit ve emeldir. Bu emel, isyan edenin nefsini tevbeye zorlar, kişi ile ümitsizlik arasına perde olur. Kulu, itaat, gayret ve amele götürerek, amel edenlere vaad edilen şeyleri elde etmeye ümitli kılar.

Aldanmak, nefis ve şeytandan gelen bir hiledir ki, kelime-i tevhidi mücerred zikretmekle, az ve zayıf amelle ve salih atalarla böbürlenmeden doğar. Ve bu hile, nefsin de hoşuna gider. Neticede günahları kendisine küçük görünür. Çünkü günahlarının bağışlandığını zannetmekle, mağfiret temenni edip, tevbeden kaçarak isyana devam eder durur.

İşte recâ ile aldanma arsındaki fark budur. İnsan fıtratında şu vardır: İnsanlar dünya ile ilgili ameli zayi ettiler mi, nefislerini kınarlar. Onun düşmanı da tefrittir. Şayet kendilerine ecir verileceğini zannederek ameli terk ederlerse, bu, nefislerindeki aldanma ve ahmaklıktan ileri gelir.

Dedim ki,

"Recâyı nereye yerleştireyim ki, aldanma olmasın?"

Dedi ki,

"Allah asileri, gazap ve cezasıyla korkutmuştur ki, onlar da nefislerini, Allah'ın korkuttuğu şeylerle korkutsunlar ve Rablerine dönsünler. Nitekim Allah, kullarından tevbe edenleri ümitlendirmiştir ki, ümitsizliğe düşüp günaha devam etmesinler. Amel edenlere de ümit vermiştir ki, Allah'a yakın kılacak ameller işlemeye neden olsun. Allah'a inanıp, onun amellerini iyi anlayanın üzerine düşen havfı, Allah'ın istediği yere oturtmaktır. Meselâ, kişi bir günaha niyetlenince, nefsini Allah'ın azabından korkutur. Eğer hevâ ve hevesi galebe çalarsa on günahı işler, nefsi o günah üzerine ısrar ederse o zaman da nefsini Allah'ın azap ve cezasıyla tehdit eder ki günahı terk etsin, onu işledikten sonra da tevbe etsin.

Eğer nefsi bir isyana niyetlenirse veya isyan ederse ve isyanında direnirse, nefsini azarlar ve ona şöyle der: "Allah'ın cezası çok şiddetlidir, gazabına engel olacak bir şey yoktur, azabına sabretmek de mümkün değildir." Böylece nefsini Allah'ın tehdit ettiği şeylerle korkutur. Zaten, Allah da kişiye tevbe etmesi ve isyanı bırakması için nefsini tehdit etmesini emretmiştir.

Kişi tevbe etmek ister de, karşısına tevbeyi engelleyen ümit çıkarsa, nefsine Allah'ın kerim olduğunu hatırlatır. Allah'ın af, kerem, fazilet, lütuf ve rahmetine karşı ümitlendirir. Tevbe edip imanını yenileyenler için affedici olduğunu, kendisine inâbe edenlere karşı gafur ve rahîm olduğunu hatırlatıp onu cesaretlendirir. Allah'ın, Sebe' halkını nasıl vasıflandırdığını duymadın mı? "*Rabbinizin nimetlerinden yiyin de O'na şükredin! Hoş bir memleket ve çok bağışlayıcı bir Rab…*" (Sebe', 34/15) Allah Teâlâ, kendisinin Rabb-i Gafur olduğunu, sürçmelerimizi bağışlayacağını, sonuna kadar tevbe fırsatı verdiğini bize haber vermektedir.

Ne dersin, Allah bizi ilk günahımızla cezalandırsaydı veya mesela üç günahtan sonra tevbeyi kabul etmeseydi, nasıl olurdu? Zira insanlar kendi aralarında üç hatadan sonrası için özür ve pişmanlığı kabul etmiyorlar. Hatta derler ki, "seni üç defadır affediyorum, bundan sonrasını kabul etmem." Şayet Allah da böyle muamele etseydi, hayat zehir olurdu. Ancak kul, bin kere günaha girse de, sonra tekrar günah işlediğinde, tevbe-i nasûh ve sadakatle Allah'a yönelse, Allah onun geçmiş günahlarını bağışlar ve ona önceki günahlarına karşı azap etmez. Nitekim Allah kulun, günaha bulaştığında ümitsizliğe düşmemesi için, cömertlik, kerem, af ve rahmetini hatırlatır. Ayrıca günahı teatine engel olmasın diye karşısına mağfiret ve kabul ümidini çıkarır. Zira O'nun rahmeti geniştir.

Allah tevbe eden kulları ümitlendirdi, günah işleyip tevbe edenlere ümitsizliği haram kıldı, tevhit ehlinden günahta ısrar edenlerin ümitsizlik sebebiyle ameli bırakmalarını ve onunla günaha girmelerini ve Rabbe karşı taatı zayi etmelerini yasakladı. Allah şöyle buyurmuştur: "*Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın.*" (Bakara, 2/195) Bera b. Azib bu konuda şunları söylüyor: "Büyük günah işleyen adam der: "Ben affedilmem." Arkasından da Allah yolunda infak etmekten vazgeçer. İşte bu ayetle Allah bunu yasaklamıştır."

Kişi günah işlediğinde nefsini, günahlardan tevbe etmesi için, korkutup azabı hatırlatır; ümitsizlikten sakındırmak için de recayı hatırlatırsa, tevbenin kabul olmayacağı şeklinde amele engel olan ümitsizlik karşısına çıktığında mağfiret ümidiyle gönlü genişler. O zaman, tevbesinin kabulü ve bağışlanmayı ümit eder. Bunun peşinden rahmet ve af ümidinden dolayı gönlü tevbe ve amelle genişler. Böylece havf ve recâyı, Allah'ın istediği şekilde, yerli yerine oturtmuş olur. Nefsini, Allah'ın edebiyle edeplendirir, aldanmaz ve Allah'ın rahmetinden de ümit kesmez.

Her kim, havf ve recânın bu iki anlamını ters çevirirse, yani günah işlediğinde, havf ve sakınmayı unutup recâyı hatırlarsa ve böylece kendisini tatmin ederse, onun havfı azalır, sakınması gider ve af ve recâ temennisiyle günahlara devam eder. İşte bu insan, Allah ile aldanan, O'nun edebiyle edeplenmeyen, recâyı yerli yerinde kullanmayan, gerektiğinde havfı kullanmayıp terk eden kimsedir. Tevhid ehli olup da isyan ederek aldananların özelliği budur.

Buna şu misali verebiliriz: Bu adam, efendisi olan köleye benzer. Efendi köleyi cezalandırdığı zaman, en şiddetli şekilde cezalandırır. Bununla birlikte çok merhametli ve kerimdir. Çoğu kere affeder. Ceza verdiğinde, son derece etkili ceza verir. Cezası affı kadardır. Kölesine bu tehlikeli durumun büyüklüğü ile birlikte şöyle der: "Eğer yarın bana gelirsen, senden razı olurum, sana şu kadar da para veririm, seni ve eşini azad eder, sana özel hizmetçi tahsis ederim. Eğer yarından sonraya kalırsan sana hiç bir şey vermem, sana kızarım, hatta şiddetli azap eder, uzun süre hapse atarım." Arkasından, kölenin karşısına bir zevk çıkar. Eğer zevki elde ederse, o gün efendisine gelmeye engel olur ve gidişi ertesi güne kalır. Kul kendini zevke kaptırır ve vaktinde gidemez. Nefsini, efendisini af ve rahmeti ümitlendirir ve onun şiddetli azabını unutur. Hatırlasa bile, önemsemeyerek hatırlar ve bu hatırlaması o günkü zevkine ve meşguliyetine engel olmaz. Çünkü o zevk kalbini iyice sarmıştır.

Neticede o zevk, efendisinin itaatine tercih eder. Zevki kaçırmasın diye, ona gitmeyi ertesi güne erteler. Aslında ertesi gün giderse, efendisinin kızacağını bilmektedir. Söz verdiği şeylerden mahrum kalacağını ve kendisini en şiddetli ceza ile cezalandıracağının farkındadır. Buna rağmen o gün zevkle meşgul olur. Onun gönlü, nefsinin ümit vermesiyle rahattır. Böylece recâyı hatırlaması ceza korkusuna engel olur ki, mükâfat vaad edilen gün gitmeyi terk eder. Gazap ve cezaya uğrayacağı gün gitmekle beraber af ve mükâfat umar. Cezayı unutmuş, gitmeyi terk etmiş, fakat af temenni eder. Kendi kendine şöyle der: "İkinci gün gideyim, efendim beni affeder ve benden razı olur. Bana vaad ettiği parayı verir, beni evlendirir, bana hizmetçi verir." Nefsinin verdiği bu ümit ve recâ ona, efendisinden korkma ve sakınmayı unutturmuştur. Efendisine itaat etmeye engel olan bu zevki terk etmemiştir.

Şimdi bu kişi, kendini tehlikeye atarak, nefsine karşı ihtiyatı terk ederek ve efendisinin hoşnutluğunu ayaklar altına alarak, nefsiyle aldanmış olmaz mı?

Keza, efendisi ona, "şu şu işleri eksiksiz ve mükemmel yaparsan, sana bin dinar veririm; eğer o işi tam yapmazsan sana bir şey vermeyeceğim gibi, ayrıca bin kırbaç vururum" dese, köle de, nefsanî zevklere dalıp o işi eksiksiz yerine getirmeyip kasten ifsad etse; bunları da, o ameli gereğine uygun yapma zorluğu, yorulma ve bedenin zayıflamasından hoşlanmadığı için yapmasa; buna rağmen, kendine vaad edilen bin dinarı alacağına dair ümit beslese ve bin kırbaçtan korkmazsa, bu insan, nefsinin aldatmasıyla aldanmış, recayı yerli yerinde kullanmamış, efendisine itaate sebep olan havfı yanlış anlamış, efendisinin tehdit ve

vaatlerini hesaba katmamış olmaz mı?

Allah ile aldanan kişi de böyledir. Kendisine vacip olan şeyler üzerine yapılması haram olan şeyleri eklemiş, azaptan korkmadan üstelik sevap ümidiyle yanlış işler yapmıştır. Bu, kendini tehlikeye atan ve aldanmış olan bir insan değil midir? Mevlâ'sının affı çok geniştir ama affedebilir de affetmeyebilir de. Bu durumda aldanmış ve kendini tehlikeye atmış olmaz mı? Zira ona ceza ile hükmedilmesi, kuşku götürmeyecek bir şekilde kesindir. Günahta ısrarla beraber, tevbe etmeksizin bağışlamayı ümid etmek, şüphelidir ve bir kuşkudan ibarettir.

O, verdiği sözü terk eden, isteklerinin sonu gelmeyen nefsine aldanan, Allah'tan beklemediği nimetleri bulacağından emin olan kimsedir. Bu, aynı zamanda üzerine vacip olan şeylerden şüphe etmeyen bir şahıstır. Böylelerini Allah şöyle anlatıyor: "*O gün onların hesaba katmadıkları öyle şeyler Allah tarafından ortaya dökülür ki saymakla bitmez*." (Zümer, 39/47) Bazı tefsirlerde de bu ayet şöyle izah edilmiştir: "Onların hayır olarak gördükleri ameller, şer olarak karşılarına çıkmıştır. Bu ise, yalancı bir recânın sonucudur.

Dedim ki,

"Bu recâ, ne kadar çok günahları da olsa, tevhid ehlin için değil midir? Ümitsizlik onlar için zaten haramdır."

Dedi ki,

"Evet öyledir. Fakat recanın gerçek yeri bu değildir. Aslında o, havf makamıdır ama kul asi olmuş ve aldanmıştır. Şayet karşısına ümitsizlik çıkarsa, tevhid ehli olmasından ötürü, recâ ile bu ümitsizliği bertaraf eder. Mevlâ'sına isyan demek olan ümitsizliği bertaraf eder ki, hem günah hem isyan bir araya gelmesin. Eğer bu durumdan sonra nefsini recâ ile rahatlatır, recâ da günahlara devam etme konusunda onu cesaretlendirirse, o, Allah ile aldanmış demektir. Zira Allah recayı, tevbe ve amele engel teşkil eden ümitsizliği kaldırmak, itaat ve yakınlığı (kurbiyet) teşvik etmek için koymuştur. Havfı ise aldanma ve emniyet hırsından menedici, günahlara devam etmeyi engelleyici ve günaha meylettiğinde o günahı işlemeye engel olucu bir perde kılmıştır.

Sen Allah'ın şu sözünü duymadın mı? "*Ama kim Rabbinin huzurunda hesap vermekten korkar ve nefsi kötü heveslerden menederse, onun varacağı yer cennettir.*" (Naziat, 79/40) Buna göre havf, günaha girmeden önce engelleyici, günah işledikten sonra da tevbe etmeye teşvik edicidir. İşte recâ ve Allah'la aldanma arsındaki fark budur.

Allah, nebisinin diliyle, aldanmanın ahir zaman Müslümanlarında çok yaygın olacağını bildirmiştir. Efendimiz onları kınamış, bunun ehl-i hak gittikten ve ümmetin son kısmına batıl fikirler galip geldikten sonra olacağını haber vermiştir. Ma'kil b. Yesar'den rivayet edilen hadiste Hz. Peygamber(sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: "*İnsanlar üzerine öyle bir zaman gelir ki, Kur'an, tıpkı beden üzerinde eskiyen elbise gibi, kalblerde partallaşır. Onların bütün işi korku olmaksızın sadece ümittir. Onlardan biri iyilik etse, "benden kabul edilir", kötülük etse, "ben bağışlanırım" der.*"[1] Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) bu olayın, akıl ve anlayışın Allah'tan uzaklaştığı ve kalblerde O'nun kitabının eskidiği, onu edeple ele almanın kaybolduğu sırada olacağını haber vermektedir. Onun adabını tersyüz edeceklerini, arzu, istek ve tamahkârlığı, havf, acıma ve ürpertinin yerine koyacaklarını da bu hadisten öğreniyoruz.

Allah Kur'an'da İsrailoğullarını anlattıktan sonra Hristiyanları şöyle anlatıyor: "*Onların ardından, yerlerine bir takım kötü insanlar geldi ki bunlar Kitaba varis oldular, ama ayetleri tahrif etme karşılığında şu değersiz dünyanın menfaatini alıp "biz nasıl olsa bağışlanacağız" düşüncesiyle hareket ettiler.*" (A'raf, 7/169) Bu ayetin tefsirinde Mücahid, "Onlar Hristiyan'lardır. Onlar, dünyada helâl ve haram demeden, iştahlarının çektiği her şeyi alıyorlar; alırken de mağfiret temenni ediyorlar; yarın aynı şeyin benzerini bulsalar yine alırlar" demiştir.

Said b. Cübeyr, "onlar günah işlerler, 'biz bağışlanırız', derler. Benzeri bir mal gelse yine alırlar," demiş ve *araz* kelimesini de *günah* diye tefsir etmiştir.

İbn Abbas ise, "Allah hakkında haktan başkasını demesinler diye sadece devamlı işledikleri ve tevbe etmedikleri günahlar hususunda Allah'tan mağfiret temenni ediyorlar" der. Ayrıca bu ayette Allah, onların tembellik ettiklerini ve akabinde günaha girdiklerini, aldanıp günaha devam ettiklerini ve onu alışkanlık haline getirdiklerini; bunu yaparken de mağfiret ümidi içinde olduklarını haber vermektedir. Allah'a isyan etmekle birlikte, kendilerini affedilmiş sayarlar. Günahkâr olan Müslümanların genelinin durumu budur. Affedilmekten ümit kesmemişlerdir, fakat aldandıkları bir nokta var ki, o nefislerine hoş gelmektedir. Onlar bunu gerçek bir recâ zannederler. Oysa bu Allah ile aldanma ve kurtuluş yolundan sapmadır. Nitekim bu ümmetin aldananları şöyle anlatılmışlardır: "Onlar günah işledikleri zaman biz affolunuruz," derler, korkup sakınmazlar ki, tevbe etsinler. Eğer bir iyilik yaparlarsa, "bizden kabul edilir" derler, korkup endişe etmezler. Ne günahların cezasından ne de iyiliklerin reddedilmesinden korkarlar ki, sakınsınlar ve Allah için ihlâslı olsunlar.

İbadet Ehlinin Aldanması

Dedim ki,

"İbadeti açıktan yapan ve kendini çok dindar sayanların aldanması nasıl oluyor?"

Dedi ki,

"Onlar aldanma konusunda değişik guruplara ayrılırlar. İlmiyle aldanan, az bir amelle aldanan, hüccet ve delil getirme ve tartışma ile aldanan, Allah'ın onun günahlarını gizlemesi ve hemen ceza vermeyip mühlet vermesi ile aldanan, insanların övgüsü ve saygısıyla aldanan, salih atalarını anmakla aldanan vs.

İlimle aldananlar, mertebelerine göre ayrı kategorilerde incelenirler. Onlardan bir kısmı, çok hadis rivayet etme ve ezberlemeyle aldanır. Ama Allah'ın vacip kıldığı birçok hakkı (ibadeti) yerine getirmez. Onlar âlimlerden ve Müslümanların ileri gelenlerinden oldukları için, azap edilmeyeceklerini zannederler. Günahlarının çoğunu görmezler. Ayrıca kendisi gibi ilmî bir dereceye sahip kişinin gösteriş, ucub, kibir ve hasetten uzak olacağını düşünürler. Onlara göre bu tenkit edilecek şeyler ancak ilimden haberi olmayanlarda bulunur.

Bu tür ilim ehlinin, havfı ve Allah'ın azabından sakınması azalır. Kendini kontrol etmekten gafil olur. Zira ona göre, kendisi gibi biri, aşağılık huylardan uzaktır. Çünkü ilim sayesinde bu tür huyları geride bırakmıştır. Nefsini yanlış yapmakla itham

etmez. Nefsini itham etmeyince de Allah katında kötü olan huyların kendisinde olup olmadığını kontrol etmez ve bunlardan sakınmaz. Çünkü bunları ancak cahiller araştırır. Kendisi ve benzerleri ise, ilim sayesinde bunları aşmıştır. Bu düşünceyle Allah'ın hoş görmediği riyâ, ucub vb. huyları içinde barındırır, gıybet eder, yüz, göz ve kaş işaretiyle karşısındakini alaya alır, diğer kişilere karşı kibirlenir, onlara karşı sû-i zan besler, belâ ve musibetlerine sevinir; buna rağmen bütün bu kötü huy ve günahlardan kendini uzak görür. Çünkü kendisini hiç suçlu görmemiştir ki, Allah'ın hoşuna gitmeyen şeylere davet ederken o huyların kendisinde olup olmadığını kontrol etsin. Şayet kendisini iyice kontrol etseydi, Allah'ın kerih gördüğü şeyden başkasını menederken onları bizzat yaptığını anlardı. O kendisini, Allah'ı bilen verâ' sahiplerinden sayar. Halbuki, Allah katında facirlerden ve onu tanımayan cahillerdendir ki, O'ndan korkmaz ve azabından çekinmez.

Bu guruptan bazıları birçok günahı ilmen bilebilirler. Ama bunlardan dolayı Allah'tan korkmaz ve çekinmezler. Kendini öyle bir makamda görür ki, o makamda olan bir şahsın azap görmeyeceğini zanneder. İşte bu, ezberi ve rivayeti çok olan günahkâr guruptur.

Dedim ki,

"Bu durumu nasıl bertaraf eder?"

Dedi ki,

"İlmin kendi aleyhinde delil olduğunu, Allah'ın, kendisine büyük sorumluluklar yüklediğini ve kıyamet günü sorguyu sıkı tutacağını bilmekle bertaraf eder. O Allah'ın verdiği görevi hakkıyla yapmamıştır. Amelleri zayi etmiştir. Açık ve gizli durumlarda Allah'ın nehyettiği şeyleri yapmıştır. İşte böylesi, Allah katında cahillerden daha büyük ve çetin bir azaba müstahak olur.

Allah ilmi sadece kulların üzerine vacip kıldığı ve razı olduğu şeyleri bilsinler diye vermiştir. Çünkü bunu, Allah için tatbik etsinler, Allah'ın haram kıldığı şeyleri bilip ondan kaçınsınlar, Rablerini bilsin ve ondan korksunlar, sevabının çokluğunu bilip bunu elde etmeyi ümit etsinler, azabının büyüklüğünü bilip ondan sakınsınlar diye vermiştir. Şayet kalbine Allah'tan sakınma duygusu hâkim olmadıysa, o kişi ilimde cahil demektir. Zira Allah, âlimleri bu özellikleriyle anlatmıştır: "*Kulları içinde ancak âlimler (gereğine uygun) Allah'tan korkarlar.*" (Fatır, 35/28) Tefsirlerde "Allah'ı en çok bilen O'ndan en çok korkanlardır" denilmiştir.

Halid b. er-Rebi'î şöyle demiştir: "Zebur'un ilk başlangıcı, yani fatihası şudur: Hikmetin başı Allah korkusudur." Abdullah b. Mes'ud şöyle demiştir: "İlim, çok rivayet demek değildir. Gerçek âlim, Allah'tan çok korkandır." Yine İbn Mes'ud şöyle demiştir: "İlim olarak Allah saygısı ve haşyeti, cehalet adına ise aldanma yeter." Yani âlim, Allah'tan korkandır. Aldanan ve gururlanan ise cahildir; ilmi ister ezberlesin ve rivayet etsin ister etmesin fark etmez. Kitabında Allah, Bel'am b. Baura'yı şöyle anlatmaktadır. "*Onun durumu, tıpkı şu köpeğin durumuna benzer: Üstüne varsan da dilini sarkıtıp solur, bıraksan da dilini sarkıtıp solur.*" (A'raf, 7/176) Tefsirde şöyle denilmiştir: "Bu kula ister hikmet vermiş olayım ister vermemiş olayım, fark etmez."

Hz. Davud, "Allah'ım, Sen'den korkmayanın ilmi neye yarar! Sen'in emrini zayi edenin hikmeti neye yarar!" demiştir.

Her kim ilim elde ettikten sonra Allah'ın emrini zayi ederse, o kimse Allah'a karşı cahildir. Çünkü Allah'a karşı gelmekte cahilden daha cüretkâr davranmıştır. Eğer bu kimse Allah'ı bilseydi, cahillerden daha cüretkâr olmazdı. Gururlanan kişi, âlim olamaz. Aksine o, Allah'a karşı ilimden haberi olmayan cahilden daha cahildir.

Belki de o cahil, çok ilim rivayet etmekle aldanan kişinin bildiği kadar bilseydi, Allah'ın emrini zayi etmezdi. Öyle ise o kimse, cahilden daha kötüdür.

Ebu'd-Derda'dan şu söz rivayet edilmiştir: "İlmi olmayana bir kere yazıklar olsun! Allah dileseydi ona ilim verirdi. İlmiyle amel etmeyen âlime ise yedi kere yazıklar olsun!" Yani âlimin aleyhindeki deliller kat kat fazla olduğu gibi azabı da fazladır.

Bu ve benzerlerini hatırladığı zaman, Allah'tan sakınır. Ebu'd- Derda'nın, "kimin ilmi artarsa, sancısı da artar" dediği gibi, ilimle beraber ürperti ve hüznü artar. Nitekim Cenab-ı Hakk şöyle buyuruyor: "*O (Kur'an) daha önce kendilerine bilgi verilenlere okunduğu zaman onlar, derhal çeneleri üstüne secdeye kapanırlar."Rabbimizin şanı yücedir, gerçekten Rabbimizin sözü mutlaka yerine getirilmiştir" derler. Ağlayarak çeneleri üstüne kapanırlar ve (Kur'an-ı dinlemek) onların derin saygısını arttırır*" (İsra', 17/107-109) "*Onlara Rahman'ın ayetleri okunduğu zaman ağlayarak secdeye kapanırlar*" (Meryem, 19/58)

Gerek bizden önceki âlimleri gerekse bu ümmetin içinde bulunan âlimleri ürperti ve endişeli olmakla nitelendirmiştir. Buna delil, onlara Allah'ın ayetleri okunduğu zaman ağlayarak secdeye kapanmalarıdır. Bu en büyük ilim ve şereftir. "Bu ilme sahip olan kimsede Allah katında kötü ahlâk olmaz" şeklindeki, günahsızmış gibi gözükmekten gelen aldanmaya engel olur. Ayrıca şöyle bir aldanmaya da engel olur: İlmî meseleleri ezberledikten sonra anlamlarını bilmese de, Allah'ın hoşuna giden ve gitmeyen konular hakkında bilgi sahibi olduğu için, bu ona yeterlidir. Oysa Allah'ın hoşuna giden ve gitmeyen konuların inceliklerine bakmalıdır. Bu ilmi tahsil ettikten sonra da Allah'ın, gerekli kıldığı şeyleri yerine getirmedikçe ve nehiylerden de kaçınmadıkça, anlamlarını bilse bile yetmez.

Bunun yetmediğini bilince, kalbini ilimin derinliklerine nüfuz etmeye ve nefsini bu ilmin gereklerini yerine getirmeye zorlar. Bilir ki, gerekenler yerine getirilmedikçe ilim bir nevi terk edilmiş olur ve bir yararı olmaz. Öyle ise bununla aldanmaz. Ve bilir ki, elde ettiği ilim ona bir yüktür. Çünkü ilim elde ettikten sonra cahillerin cehaletine ortak olmuş, aleyhindeki deliller artmıştır. Çünkü mesela ayet ve hadislerin anlam, okuyuş ve rivayetini öğrendikten sonra, bu ilimden mahrum olan cahillerden daha büyük imtihanla karşı karşıya kalmış olur. Üstelik bildikten sonra bildiğiyle amel etmeyerek zayi etmek, onu cahillerin seviyesine düşürür.

Bu düşünceler kalbine hâkim olunca, ilim öğrenmekten ileri gelen aldanmayı bertaraf eder, öğrendiklerinin inceliklerine nüfuz etmeye çalışır, öğrendiklerini tefekkür eder ve gereklerini yerine getirmeye çalışır. Ezberledikleri onu aldatmaz. İlim elde ettikten sonra da nefsini cahillerden sayar, ilim elde etmeyen, onu öğrenmeyen ve rivayet etmeyenden daha kötü görür.

Fıkıhla Aldanma

İkinci gurup, helâl ve haram konularını öğrenip fetva ve kaza işlerine baktıkları için yani fıkıhla aldanırlar. Bu da ilim (hadis) ezberleyen kişinin aldanması gibi, hatta daha büyüktür. Kendinden daha fazla Allah'ı bilen yok zanneder. Çünkü helâli, haramı,

fetvayı ve kazayı bilmektedir, ümmetin din işlerini yürütmektedir, bir ihtiyaç anında ona koşarlar, eğer o ve benzerleri olmasa din kaybolur, şeriat ortadan kalkar, helâl ve haram bilinmez! Rivayet ehlini küçük görür; çünkü onlar helâl, haram, kaza ve fetvadan anlamazlar!

Ona göre, sadece o din işlerini yürütmektedir. Allah onun gibisine azap etmez. Allah'ın hoşuna gitmeyen şeylerin hayatında olacağına inanmaz, çünkü onun gibisi Allah'ın sevmediği şeye bel bağlamaz. Şeytan onun gibisinden ümidini kesmiştir. Çünkü Şeytan, Allah'ın helâl ve haram kıldığını bilmeyenleri yoldan çıkarır. İşte bununla aldanır, Allah'tan sakınma ve korkusu azalır. Kendisi hakkındaki helâl ve haramlarda Allah'ın gerekli kıldıklarını tam anlayamadığından bir çok günahı kendisine gizli kalır.

Dedim ki,

"Bu düşünceleri nasıl bertaraf eder?"

Dedi ki,

"Allah'ın büyüklüğünü, celal ve heybetini, kudretinin gücünü, vaad ettiği sevabı ve onunla tehdid ettiği cezayı bildiren fıkhın, daha büyük, daha şerefli ve ancak bu fıkıhla helâl ve haram konusundaki fıkhın bir şey ifade edeceğini bilmekle. Çünkü O'nun büyüklüğünü, celal ve heybetini, kudretinin gücünü, sadece O'nun zarar ve fayda vermeye malik olduğunu, vaad ettiği sevabı ve onunla tehdid ettiği cezasını anlayan, O'ndan korkar, O'nu büyük görür, O'ndan utanır, O'nu görür gibi ibadet eder. Çünkü O'nun azamet, celâl ve rubûbiyetini; vaad ve vaidini, cennet ve cehennemi kalbiyle müşahede ediyor gibi anlamıştır. Kalbiyle azabın dehşetini müşahede edince, havfı şiddetlenir, kalbine yerleşen büyük sevap ve nimetlerden ötürü de O'nun yakınında olmaya karşı şevki artar.

İşte o zaman Allah'tan korkar, O'ndan heybet duyar, öğrendiği bütün haramlardan kaçınır, O'nu ümit eder, O'na yakın olmaya müştak olur, vaad ettiği sevaba nail olmak için yerine getirilmesi gereken vecibeleri eda ederken ortaya çıkan bütün güçlüklere katlanır. Kalbini etkilemiş olan bu anlayıştan ötürü Allah'ın hoşuna gitmeyen şeyleri terk eder, emredilenleri yerine getirir. Çünkü bu anlayış onu hoş olmayan şeylerden alıkoyar, vecibeleri de yerine getirmeye sevk eder.

Bunu kavrayınca, asıl fıkhı terk ettiğini, sadece aleyhinde delil olan fıkhı öğrendiğini ve şu ayetten ötürü gerçek fakihlerden olmadığını anlar: "*Allah'tan, ancak âlim kulları gereği gibi korkar.*" (Fatır, 35/28) Ve şu ayette bildirilen havf sahibi fakihlerden olmadığını da anlar: "*Gerçekten biz anlayan bir topluluk için ayetleri geniş geniş açıkladık.*" (En'am, 6/98) Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) de şöyle buyuruyor: "*Allah kime iyilik dilerse onu fakih (anlayış sahibi) kılar.*"[2] Allah kime hayır dilerse, kendi hakkında ve helâl ve haram konusunda fakih kılar. O zaman da O'ndan korkar, O'na ümit bağlar, bildiği haramlardan kaçınır, Allah'ın emrettiği vecibeleri yerine getirir.

Allah'ın hakkını yerine getirmeyen ve öğrendikten sonra nehyettiklerini yapan hayra muvaffak olamamış, aleyhindeki hüccetlerin büyüklüğünden ötürü imtihana maruz kalmış ve imtihanı şiddetlenmiş; Allah'ın gazabına maruz kalarak hüküm ve fetva bilen ama günahkâr ve facir âlimlerden olmuştur.

Bazen, Allah'ın dinine dair öğrenilen fıkıhla ahiret değil, dünya istenir. Bunu bilince, Allah korkusu ve haşyet olmadıktan sonra, kendini fakih saymaz. Nitekim halk onun fetva bilen bir âlim olduğunu düşünerek Şa'bi'ye, "ey âlim, bize fetva ver" deyince onlara şu cevabı vermişti: "Âlim, Allah'ın kendisini onunla tehdid ettiği şeyleri anlayan ve ondan korkan kimsedir. Âlim Allah'tan haşyet içinde olan kimsedir."

Hasan-ı Basrî'ye, "bizim âlimlerimiz fetva verdikleri hiçbir konuda böyle demiyorlar," diyen adama şöyle cevap verdi: "Sen hiç fakih gördün mü? Fakih dediğin, gece kaim (ibadet eden), gündüz saim (oruçlu olan), dünyaya karşı da zahid kimsedir."

Anlatılanlar fakihin, Allah'ı bilen ve anlayan kimse olduğunu ve bu anlayışın onu Allah'ın sevdiği şeyleri yapmaya sevk ettiğini haber veriyor. Neticede dünyaya karşı zahid davranır ve Allah'ın ona bildirdiği dünyanın faniliğini, ondan ötürü çekilecek şiddetli hesabı, ona dayananların sevaplarının azlığını; düşmanlarından haramları işleyenlerin çekeceği azabı düşünür ve dikkatli olur. Ayrıca, Allah'ın nimetlerinin devamı ve sevabının çokluğu, onu sabahlara kadar ibadet etmeye, gündüzleri oruçlu geçirmeye ve bunları elde etmek için dünyayı kenara atmaya sevk eder.

Yine Hasan-ı Basrî'den birisi bir fetva sordu o da cevabını verdi. Adam, "bizim fakihlerimiz böyle demiyorlar," deyince ona, "sen hiç fakih gördün mü? Fakih, durumu göz önüne alarak, görüşünü net söyler, şüpheli konuşmaz. Allah'ın hikmetini tefsir eder. Kabul edilirse Allah'a hamd eder, reddedilirse yine Allah'a hamd eder."

Fakihin, Allah'ı anlayan ve büyüklüğünü kalbinde hisseden kişi olduğunu haber vermektedir. O'nun dışında ne zarar ne de fayda verebilecek kimsenin olmadığına inandığı için, halkın tavrı ona hafif gelmektedir. Onlardan gizlediği bir şey olmadığı için riyâkârlık yapmaz, Allah'ın bildiği hikmeti gizlemez, aksine onu izhar eder. Kabul ederlerse, Allah'a hamd eder. Çünkü ondan aldıkları şeyle sevap almış, halkı, hakkı kabul etmeye yöneltmiş olmaktadır. Yanlarında değerinin arttığına sevinmiş değildir. Şayet reddederlerse yine Allah'a hamd eder. Çünkü halk reddetse bile, onu hakkı neşretmeye muvaffak etmiş ve sevap vermiştir. Onların nazarında değerinin düşmesine ve tenkit etmelerine üzülmemektedir. Sadece yaptığını bilen Allah'tan korkar, halktan değil… Her hâlde O'na hamd eder, halka değil ve sadece O'na tevekkül eder.

Kul bu durumu anlayıp kalbine yerleştirince, bildiği ve anladığı konularda Allah'tan korkmaya özen gösterir. Buna ihtimam gösterince, bildikleriyle amel etmeye de özen gösterir. Allah için korkmayı ve amel etmeyi talep edince, O'nu tanıma ve anlamaya önem verir.

İşte o zaman kendini, Allah hakkını zayi eden cahillerden sayar. Nefsini korkan ve ümit eden bir hale getirinceye kadar, gerek kendi nefsinde gerekse halk arasında, Allah'ın emrine uyar. Fakihlerin yükü cahillerden daha ağırdır. Çünkü Allah bildiklerini yaşamalarını ve halka da anlatmalarını emretmiştir. Zira bildiklerini gizlemeyip halka açıklayacaklarına dair onlardan söz almıştır.

Bunları bilince, Allah'la aldanma zail olur, bildikleriyle amel etme, gizlisiyle açığıyla Allah hakkını gözetme konusunda, kalbini endişe ve korku kaplar. Bunları nefsinde bilmeye, O'nun marifetine engel olacak günahlarının onu kaplamamasına önem gösterir. Haşyet vermeyen marifete değer vermez. O öğrendiği ve anladığı konularla amel etme endişesi içindendir. Allah'ın bu konuları soracağından endişe eder, aleyhine hüccet olacağından korkar.

Ebu'd-Derda'nın şöyle dediği rivayet edilir: "Ya 'Uveymir, ne öğrendin?" denilmesinden değil, "Ya 'Uveymir,

öğrendiklerinden hangisiyle amel ettin?" denilmesinden korkuyorum. Allah, dünyada kime ilim vermişse mutlaka ahirette ona bu ilimle amel edip etmediğini soracaktır. Eğer, "biliyorum" desem, "bildiklerinden hangisiyle amel ettin," denilecektir. Bir de bakacağım ki, hiç bir delilim yoktur." İşte ancak bu şekilde fakihler, Allah'la aldanmaktan kurtulabilirler.

Çok Amel Edenlerin İlmini Bilmekle Aldanma

Bunlardan bir gurup da ilim sahibi olup Allah'ın kulları üzerindeki haklarında bu ilimle emel edenlerdir. Allah'ın hakkını, sevgisini, havfı, recâyı, tevekkülü, kadere rızâyı; ayrıca, riyâ, ucb, kibir hased, sû-i zan vb. kalb amellerini; Allah'ın nehyettiği kötü ahlâkı, yalan ve gıybet gibi konuları gayet iyi bilmektedir. Allah sevgisi, O'ndan hayâ etme, havf ve recada bulunma, tevekkül etme, O'ndan razı olma ve ihlâslı davranma konularını önemine dikkat çekerek anlatırlar. Onlardan her biri, anlattığı Allah'a yaklaştırıcı amelleri yerine getirdiğinden, kötü olanlardan da kaçındığından şüphe etmez. Çünkü o, dilinin sadece kalbinde olanı anlattığına ve Allah'ın büyüklüğünü diliyle anlatınca kalbinde de bu büyüklüğü taşıdığına inanır. Çünkü ona göre dili, sadece kalbinde olanı söyler.

Allah'tan hayâ etme ve diğer bütün güzel huylar da böyledir. Eğer bu ahlâk prensiplerine sahip olmasaydı ve onlarla amel edilmesine inanmasaydı, bilgi olarak da bilmez ve onları güzel bir şekilde anlatamazdı. Diliyle anlatırken, kalbinde olanı tercüme etmektedir. Eğer, anlatmış olduğu Allah hakkı ve O'na yaklaştıran hususları yerine getirmiyor olsaydı, bunlar kalbinde yer etmez ve onları diliyle anlatamazdı.

Anlatmakta olduğu, Allah'ın zayi edilen hakları, nehyettiği hususlar, zemmettiği ve amelleri boşa çıkaran meseleler yani ancak derin bir gözetleme ile bilinen şeyler de böyledir.

Aldanan, Allah için havf sahibi olduğunu zanneder. Oysa kendini emniyette bilenlerdendir. O'ndan ümitli olduğunu zanneder, oysa aldanan ve zayi edenlerdendir. Razı olunanlardan olduğunu zanneder oysa gazap duyulanlardandır. O'na mütevekkil olduğunu zanneder oysa başkasına tevekkül edenlerdendir. Allah'a güveni azdır; ihlâslı olduğunu zanneder oysa müraidir; öyle ki, ihlâslı desinler diye ihlâsı, onu terk etmekle açıklar ki, 'kalbi riyâya giden yolu biliyor', desinler. Güzel izahı, diliyle beyanı, kalbini bunların bilmesi vs. hepsi inanma niyeti olmadan, ne kalb ne de eylemlerle amel etmeden, sadece açıklamaktan ibarettir. Ancak, hemen her Müslüman'ın yaptığının çok az bir kısmını yapar.

Dedim ki,

"Yapamadığı amelleri kalbi ile nasıl anlayacak, diliyle nasıl açıklayacak?"

Dedi ki,

"Kitaplardan öğrenir ve amel edenlerin söylediklerini ezberler. Kavramlarını bildiği için ihlâsı anlatır ve havfın ne olduğunu bildiği için havfı anlatır. Allah'tan havf edinceye kadar, havfta tekellüf gösterir.

Sonra havfı yerine getirince onu anlatır. Diğer bütün dinî ve ahlâkî prensipler de böyledir. Riyâyı, Allah onun kalbine muttali olur, ona gazap eder, kıyamet günü amelini boşa çıkarır endişesiyle kalben gözetlediği, Allah'tan sakınarak riyâyı gözetlediği, ber taraf ettiği, ondan uzaklaştığı ve sonra onu Allah için açıkladığı ve onu Allah için kalbinden uzaklaştırdığı için değil, ilmî açıdan bildiği ve kavramlarını öğrendiği için anlatıyor. Ancak onu, Allah'ın sevdiği ve sevmediği şeyler konusunda bilgisi olduğu için anlatıyor, nefsini gözetlediği ve Allah sevdiğinden ötürü onları yerine getirdiğinden anlatmıyor.

Dedim ki,

"Bu kesin bir aldanmadır. Aldandığını bildiği halde, bunu nasıl bertaraf edecek ve bütün bu konularda aldandığına ve onları yerine getirmediğine delil nedir?"

Dedi ki,

"Hakkında bilgi sahibi olduğu halde yapmadığı amelleri nefsine yaptırma yoluna giderek aldanıp aldanmadığını anlayabilir. Çünkü Allah'tan korkan şahıs, günahları yüzünden azap görür endişesiyle korkar. Nitekim "siz ancak günahlarınızdan ötürü korkuyorsunuz," denilmiştir. Oysa Allah hiç bir günah olmadan da havf edilmeye korkulmaya layıktır. Nitekim melekler, hiç günahları olmadığı halde O'ndan korkarlar.

Çünkü korkanların (havf) ilk mertebesi, günahlarından ötürü havf etmeleridir. Nefsini, havf sahiplerinin ilk mertebesiyle deneyip imtihan ettiğinde, havf kayıp oluyor ve daha geri gelmiyorsa, diliyle anlattığı şeyde aldandığını ve onun ehli olmadığını anlar.

Gizli veya açık farzlardan biri ortaya çıktığında bakar, acaba fırsatı kaçırır endişesiyle Allah'tan korkup o farzı yapmaya çabucak girişiyor mu? Rabbinin gazabına neden olacak bir günah ortaya çıktığında da bakar, azabı dokunur endişesiyle Allah'tan korkup nefsi hemen onu terk etmeye koşuyor mu?

Bir farzı yerine getirme ve bir günahı terk etme konusunda nefsini gözetlediğinde, onu, korkmadan Allah'ın farz ettiği şeyi terk eden ve rahat bir şekilde günah işleyen olarak görürse, bilsin ki, eğer kalbinde havf olsaydı ve bu havftan ötürü Allah'tan çekinseydi, farzı zayi ve günahı irtikâp ettiğinde heyecanı artardı. Evet, Allah'tan korktuğu ve diliyle anlattıklarının kalbinde yer ettiği iddiası doğru olsaydı böyle olmalıydı.

Daha henüz bir günah işlemeden ve bir farzı terk etmeden, bunda Allah'ın gazabı olduğunu ve azabı gerektirdiğini bildiğinden, kalbinde, anlattığından çok daha fazla havf dalgalanır ve yaşanırdı. Bunu kaybedip, kalbinde Allah'tan bir irkilme görmeyince ve nefsini, günah işleme ve farzları terk etmeye devam üzere görünce, bilsin ki, kalbine yerleşen emniyettir. Bu emniyet, havfa ihtiyaç anında onu istila etmiş, havf da, ona ihtiyaç olduğu anda ondan uzaklaşmıştır.

Diliyle anlattığı diğer şeyler de böyledir. Bazılarını yapıyor, bazılarını terk ediyorsa bilir ki, sadece Allah'ın hakkını muhafaza ettiği kadarıyla kalbi havf içindedir. Dolayısıyla havfı, zannettiğinin aksine, zayıftır.

Aynı şekilde, dünyaya karşı zühdü de anlatmaktadır. Öyle ki, dünyadan bir şey verilse kalbini meşgul eder. Halka karşı riyâkâr davranarak, onu hevâ ve zevklerine tercih eder. Bilir ki, eğer kalbinde zühd olsaydı dünyayı reddederdi. İmkân bulunca onu atar, ona karşı zahid davranırdı ve nefret ettiği dünyayı, Allah'a ve ahirete tercih etmezdi.

Allah'a olan sevgiyi de anlatır. Oysa gece-gündüz her ne zaman Allah'ın muhabbeti ortaya çıksa onu unutur. Nefsini, halvet

ve Allah'la ünsiyete davet edince, bundan ürker ve ona ağır gelir. Hayırlı bir şekilde halvette bulunsa, Allah'la münacat ve O'nun zikrinden tat almaz ve kalbinde bir nur bulamaz. Halkla ünsiyet durumu ortaya çıkınca bununla içi rahatlar ve kalbi zevkle dolar.

Sen hiç, sevgilisini unutan ve kendine olan sevgiyi sevgilinin sevgisine tercih eden âşık duydun mu? Veya aralarında perde bile olsa, sevgilisiyle baş başa kalmaktan ürküp başkasıyla ünsiyet kuran kimseyi gördün mü? Şüphesiz böylesi, sevgisinde sadık değil, yalancıdır. Allah'ın bir olduğunu söyleme (tevhid) sevgisi istisnadır ki, bu da olmasa küfür meydana gelir.

Dünya ona gülse ve Allah her istediğini verse tevekkülü de anlatır. Geçim darlığıyla durumu değişse veya içine yaratıkların korkusu girse ya da elindekine göz dikseler, kalbi ıstıraba boğulur, Allah'tan başka kimselerden korkar, kulların ellerindekine tamah eder, rızkının gelmeyeceği endişesine kapılır, rızkının azalmasına kızar vs. Bu duygu ve davranışların, Allah'a gerçekten tevekkül edenlerin tevekkülü ile bir ilişkileri var mı? Halbuki, bu hallerde tevekküle daha çok ihtiyacı vardır.

Aynı şekilde ihlâsı da anlatır. İbadet etme sırasında ise riyâ duygusu kabarır, ihlâsı kaybeder. Oysa amel (ibadet) esnasında ihlâsa ihtiyacı vardır. Ona muhtaç olacağı kıyametteki fakirlik anında, ameli boşa gitmesin diye, amel anında riyâya kapılmamak, amelden bir parçadır. İhtiyaç anında ihlâsı kaybedince riyâ galeyana gelir. O zaman, ihlâsın kalbinde yer etmediğini anlar. Eğer yer etseydi ihtiyaç anında yok olup gitmezdi. Ama gaflet anı müstesnadır ki, yolda giderken bir an yolu şaşıran ve hemen dönen kişi gibi, gafleti hissettiği anda hemen döner.

Amel anında ucub ve kibir de ortaya çıkar; Allah'ın hoşuna gitmeyen ve diliyle tenkit ettiği diğer şeyler de ortaya çıkabilir, o da onları yaşayabilir. İhtiyaç anında onu Allah'a yaklaştıran ve kendisinin anlattığı güzel ahlâkı kaybedip, kendisinden kaçınması gereken kötü ahlâk ona galip olunca, bilecektir ki, diliyle anlattığı konularda aldanmıştır.

Dedim ki,

"Kalbinde etkisi olmadığı halde, sadece ilmine sahip olduğu şeyi nasıl anlatabilir?"

Dedi ki,

"Bunun kökü kalbindeki inanca dayanmaktadır. Çünkü kendisinden ayrıldığında kâfir olacağını bildiği Allah'ı birleme (tevhid) sevgisiyle Allah'ı seviyor. Ama yaptıklarına karşılık kendisine ceza vereceğine inandığı için, Allah'a güvenmemektedir. Eğer ceza verileceğine inanmasaydı, inatçı bir kâfir olurdu. Bunun gibi, sadece Allah'a ibadet etmektedir, başka bir ilaha değil. Farzları sadece O'nun için eda etmektedir ve buna inanmaktadır. Sonra, sadece Allah'ın zarar ve fayda vereceğine, eşyayı yönettiğine inanır. Zaten bu inancı olmazsa dinden çıkar.

Tevhid bağları olan bu temeller kalbinde olunca ve tahsil ettiği ilimle bilip onu Allah için amel edenlere anlatınca havf, recâ, muhabbet, tevekkül ve ihlâs sahiplerinin en yüksek mertebelerini de anlatır. Bu durum ona, bildiği ve hayatında uyguladığı hususları anlattığı zannını verir.

Oysa kalbine dönse, sadece imanın temel bağlarından ötürü bunları bildiğini ve onlara inandığını ve bu inançtan ötürü kalbinde bu bilginin topluca (icmalen) bulunduğunu; kendisine mal etme ve uygulama açısından ise, çok az şeye sahip olduğunu görecektir. Müslümanların birçoğundan farklı olarak, meseleleri diliyle anlatınca, onun ehli ve uygulayanı olduğundan şüphe edilmez. Müslümanların geneli ise bunları bilmez ve sadece az bir kısmını anlatırlar ki, onlar da herkesin bilip anlattığı şeylerdir.

İhtiyaç anında bu bilgilerin işe yaramadığını anlayınca onda sadece imanın temelleri kalır. O zaman avam Müslümanların da en kötüsü olduğunu ve anlattığı yüksek manevî makamlardan ve güzel ahlâktan uzak olduğunu; anlattığı kötü sıfatlara ise bizzat sahip olduğunu anlar. Halbuki, onları terk ettiğini ve onlardan kurtulduğunu hayal ediyordu. Böyle olmadığını anladığından ötürü, aldandığını anlar.

Bununla birlikte, kendisi Allah için yapmamakla birlikte, halkı yapmaya çağırıyorsa, çağırmayanlardan daha büyük bir imtihan ve aldanma ile karşı karşıya olduğunu anlar. Zira Allah'a davet ediyor fakat kendisi O'ndan kaçıyor; Allah'tan korkutuyor kendisi ise emniyet içindedir; Allah'ı hatırlatıyor, kendisi O'nu unutuyor; Allah'a yaklaştırıyor kendisi ise O'ndan uzaklaşıyor; sadece Allah'a tevekkül edilmeli diyor, kendisi başkasına güveniyor; O'ndan razı olmayı anlatıyor, kendisi hoşnut değil; ihlâsa davet ediyor kendisi başkası için amel ediyor.

İşte o zaman acısı artar, pişmanlığı çoğalır ve Allah'ın azabını hak eder.

Usame b. Zeyd'in rivayet ettiği şu hadisi duymadın mı? "*Kıyamet günü alim getirilir ve ateşe atılır. Karnı yarılır ve dışarı çıkan bağırsakları, eşeğin değirmen etrafında dönüp ipin kendisini sardığı gibi onu sarar. Cehennem ehli etrafına toplanarak, niye bu hale düştüğünü sorunca onlara şu cevabı verir: "Ben iyiliği emreder fakat yapmazdım, kötülükten nehyeder fakat kendim yapardım."*[3] Hz. Enes'in rivayet ettiği hadiste ise Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyuruyor: "*Mi'rac gecesinde, dudakları kerpetenlerle kesilen bazı şahıslar gördüm. Cibril'e bunların kim olduğunu sorunca, "ümmetinin hatipleridir, insanlara emrediyor, kendilerini unutuyorlardı, oysa Kitabı da okuyorlardı, ama düşünmüyorlardı?" cevabını verdi.*"[4]

Kısacası başkalarını davet etmese bile, bildiklerini anlattığından ötürü aldananın imtihanı büyüktür. Çünkü bildiği ve anlattığı şeyleri yerine getirdiğine inanmakta ve hayal etmektedir. Ancak, Allah'ın rızâsını kazanacağı yerde kaybedince, Allah'la aldanması büyük demektir. Büyük bir pişmanlık ve hasreti hak eder.

Bunlar Allah'la aldanmaya, halkı iyiliklere davet etme ve davetçi makamına oturmayı, kendilerince ve halkın nazarında söylediklerini uyguladıkları inancını da eklemişler, dolayısıyla gaflet ve aldanmışlık içinde geçen ömürlerinden ötürü hasret, pişmanlık ve teessüfleri çok daha fazla artmıştır.

Bu gurupla ilgili sözü çok uzattım. Çünkü bunların aldanmışlıkları çok büyüktür. Bu düşünce, kendini abid, nâsik ve amil[5] sayan birçok kişide ağırlıklı bir şekilde bulunmaktadır.

Zikredenlerin ve Kıssa Söyleyenlerin Sözlerini ve Zühdle İlgili Hadisleri Bilmekle Aldanma

İlim ehli olarak gördüğün bir gurup da, zikredenlerin sözlerini ve zühdü anlatan ve dünyanın (bazı yönlerini) kötüleyen hadisleri ezberlerler. Oysa o sözlerin anlamlarını ve hadislerle neyin kastedildiğini bilmezler. Yaptıkları işi (kıssa ve zühdü anlatma) severler zira nefse hafif gelmektedir.

Bazıları, bu sözleri halka anlatırlar. Bazıları, söylediklerinin ne anlama geldiğini bilmeden, arkadaş ve kardeşlerine anlatırlar. Ama kendisi aldanmaktadır. Kendini Allah için amel eden, O'nu bilen ve dünyanın zemmi (bazı yönlerinin tenkidi) konusunda arif olan biri olarak görür. Kendi gibilerine azap edilmeyeceği kanaatindedir. Bununla birlikte, anlattığı ve rivayet ettiği şeylerle aldandığından, bir çok günahını görmez. Zikirle ilgili sözleri ve dünyanın zemmi ile ilgili hadisleri ezberleyince, ehl-i dünya ve dünyaya rağbet etme mertebesini aştığını zanneder. Ayrıca mürai, kibirli ve ucub sahibi olmadığını, birçok günahı işlemediğini; bunların, o konuda bilgisiz olan avam tarafından yapıldığını düşünür. Oysa dediği, yazdığı ve rivayet ettiği konularda aldanmıştır.

Dedim ki,

"Bu aldanmışlığını nasıl bertaraf edebilir?"

Dedi ki,

"Nefsine dönüp bakar: Nerede o anlattığı havf ve kalb inceliği? Allah'ın hoşuna gitmeyen eylemlerden nasıl korunur? Allah'ın gazabına sebep olan şeylere davet ve dürtüler ortaya çıkınca, kalbini onlardan koruyabiliyor mu? Kendisinin anlattığı gibi, kalbi temiz mi? Hadislerde rivayet ettiği huşu ve kalb inceliğine sahip mi? Yapılması ve terk edilmesi gereken ve Allah'ın yakınlığına neden olan hususlarda, Allah'ın sevgisini dünyaya tercih ediyor mu? Bütün bunları takip edip düşününce görecektir ki, diliyle konuşma, gözleriyle görme ve diğer organlarını kullanma konusunda, lehinde olan işlerden çok, Allah'ın hoşuna gitmeyen işleri yapmakta ve nefsi galip gelmektedir.

Yine riyâ, kibir, ucub, hased vb. konulara çağırılma anında dikkatli olunca, nefsinin onunla çekiştiğini ve çoğu zaman dünyayı, Allah'ın muhabbetine tercih ettiğini görecektir.

Nefsin bu durumlarını bilince, Allah için havfı anlattığını ama havf sahibi olmadığını, kalb temizliği ve inceliğini anlattığını, ama kalbinin kötü ve katı olduğunu, zühdü anlattığını ve o konuda değişik rivayetler aktardığını, ama dünyaya rağbet ettiğini ve zühdü ahirete tercih ettiğini anlayacaktır. Bununla da güzel sözler, salihlerin adabı, zühd ve dünyayı kötüleme konularında yazdığı, rivayet ettiği ve anlattığı şeylerle aldandığını kavrayacaktır.

Nefsini anlattığı şekilde görmedikçe veya ona galip olup, anlattığı gibi olma gayreti içine girmedikçe ona inanmasın. Ancak bu şekliyle anlattığı, rivayet ettiği ve yazdığı konuların birçoğundan uzaklaştığını anlama imkânı bulabilir.

Diğer Din Mensuplarıyla Tartışma ve Delil Getirmeyle Aldanma

Bir gurup da, sapık mezhepler ve diğer din mensuplarıyla giriştiği düşmanca tartışmadan dolayı aldanır. Bunlar şöyle tevilde bulunurlar: "İnsan, imanını düzeltip sünnete göre hareket etmedikçe ameli de geçerli olmaz." İddialarına göre kendileri gibi düşünenlerden başkası ne Allah'ı tanımış ne de gerçeği bulmuştur.

Bunlar da iki guruptur. Birincisi, hem sapıktır hem saptırır. Kelâmî meselelere dalıp delillere vakıf oldukları ve muhaliflerine karşı görüşler ileri sürdükleri için dalâlette olduklarının farkında bile değiller. Kendilerine göre Allah'ı hakkıyla bilen ve muhalifleri reddedebilenler sadece onlardır. Allah'ı kendilerinden daha iyi bilen ve bu konuda bilgi sahibi olan kimse yoktur. Onlardan başka herkes dalâlettedir. Allah sadece kendilerine azap vermez. Kendi dönemlerinde kurtulanlar sadece kendileridir. Başkalarını tekfire kadar giderler. Bu gurup da kendi aralarında guruplara ayrılmış ve birbirlerini tekfir etmişlerdir.

İkinci gurup da tartışma ve delillere vakıf olmakla aldanan guruptur. Hakkı söyler, başkasını kabullenmezler. Tartışma ile aldanmışlardır. Araştırma ve başkasına galip gelmeden ve delil getirmeden konuşmanın doğru olmayacağını söylerler. Bu şekilde aldanmışlardır. Güya bütün ömürlerini Allah'ı tanımayla geçirirler. Oysa günahlarının çoğunu görmezler. Bu çeşit bir yöntemin de kendileri için daha iyi olduğunu savunurlar. Tartışmada yanılmayı kabul etmezler. Aldanmalarına rağmen daima sünnet üzere konuştuklarını iddia ederler.

Dedim ki,

"Bu türden bir aldanmayı nasıl bertaraf edebilirler?"

Dedi ki,

"Bu dalâlet fırkasının aldanmayı bertaraf etmeleri kendi nefislerine dönmekle mümkündür. Kendileri Kur'an ve sünnette muhkem ve müteşabihin olduğunu bilirler. Muhkem hakkında müteşabih ile görüş beyan etmesinler. Ama müteşabih hakkında muhkem ile görüş beyan etsinler. Tevildeki hataları sayılmayacak kadar çoktur. Bu şekilde kendilerini suçlasınlar. Allah'ın kendilerini bu konularda hesaba çekeceğini bilsinler. Sünnet ve icmadan ayrılmayı akılları hoş karşılasa bile, selefin hidayet ve sünnet üzerinde olduğunu, dolayısıyla kendilerinin bu yoldan ayrılmayacaklarını akıl ve nefislerine kabul ettirsinler.

Anlattığım şekliyle söylenenleri düşünürlerse, getirdikleri delillerin güçlülüğüne aldanmazlar ve dalâlette olduklarını görürler. Kendilerince, sapmış ve saptıran muhaliflerinin de güçlü delillere sahip ve mücadelede etkili olduklarının farkına varacaklardır. Keza tartışma ve muarazada üstün oldukları halde, Allah katında böyle bir makamda olduklarından emin olmazlar. Te'vil ve görüşleri konusunda nefislerini suçlar, müteşabih ayetler konusunda sükût eder, muhkem ayetlerle amel eder, Allah'ın bize bilgi vermediği konularda konuşmaz, icma-ı ümmetin görüşleri dışına çıkmazlarsa, aldanmaktan kurtulur ve dalâletten hidayete yönelirler.

Muhalifleriyle yaptıkları tartışma ve husumetlerinden ötürü Allah'la aldanmakla birlikte, hakka isabet eden guruba gelince, şu şekilde aldanmalarını bertaraf edebilirler: Onlardan önce gelen kişiler de bid'at ehli ve sapık fikirleri olan kişilerle görüştükleri halde en güzel şekliyle Allah'a ibadet etmişler ve ömürlerini tartışmalarla geçirmemişlerdir. Ancak ihtiyaç hâsıl olur ve konuştuğunda sözünün kabul göreceğini zan ettiği bir fırsat ortaya çıkınca, hakkı söylerlerdi. Allah adına hata edip batılı batılla reddetmekten de çekinirlerdi. Evet, onlar böyleydi. Tartışma ve husumeti reddederlerdi. Bu konuda, Hz. Umame'nin de rivayet ettiği şu hadisi aktarılır: "*Dalâlete düşen bir topluluğa, mutlaka tartışma verilmiştir*. (Yani tartışma

onları dalâlete düşürmüştür)”[6] Cenab-ı Hakk da, şu ayetlerle münakaşa ve tartışmayı kötülemiştir: “*O hasımların en yamanıdır.*” (Bakara, 2/204) “*Doğrusu onlar kavgacı bir topluluktur*.” (Zuhruf, 43/58)

Mü’min nefsine dönüp şöyle demeli: “Ey nefis, sapık fikirli guruplarla tartışmaya girip sünnete ittiba ettiğini iddia edersin. Oysa tartışmaya davet etmen sünneti terk etmektir. Çünkü Allah’ın Resûlü, tartışma ve husumetten nehyetmiş ve bu konuda ashabına kızmıştır. Öyle ki onları tartışırken gördüğünde hoşuna gitmediğinin bir işareti olarak mübarek yüzleri kızarmıştır. Ashap din konusundaki delilleri anlama konusunda insanların en başarılarıydı. Buna rağmen Efendimiz tartışanlara şöyle derdi: “*Bununla mı gönderildim? Yoksa siz Kur’an’ın bir kısmını bir kısmına karşı ileri sürmek mi istiyorsunuz? Size emredilen şeyi yerine getirin, nehyedilen şeyden de kaçının.*”

Allah’ın Resûlü bütün din mensuplarına gönderilmiştir. O sadece onlara Kur’an okuyordu. Dileseydi kelâmın incelikleri ve kıyas ile de onlarla konuşabilirdi. Böyle bir yöntem hidayet verseydi elbette ilk başta Efendimiz kullanırdı. Fakat o sadece Kur’an’da geçen delillerini ileri sürdü ve muhataplarının ince kelâmî delillerini yere serdi.

Bunları düşününce, Allah rızâsı ve sevgisinin bu yolda olduğunu bilir ve sünnete uyma yerine tartışma hatasını terk eder. Sonra tekrar nefsine dönerek başka bir şeyi hatırlatır: Yanlış fikirleri olanların tamamı helâk olsa ve ben kurtulsam bana bir zarar gelmez. Diğer taraftan ben helâk olsam bütün fikir sahipleri kurtulsa bana bir fayda gelmez. Dolayısıyla muarızlarıma hüccet getirip Allah’ın emir ve yasakları konusunda kendi nefsimi unutacağıma, çok muhtaç olacağım kıyamet günü için kâr elde etmem benim için daha önceliklidir. Zira onlar beni kendi nefsimle uğraşmaktan ve kurtuluşuma neden olacak işlerden alıkoyuyorlar. Bununla beraber, kıyas ve te’vil ile hak gördüğüm bazı delillerin Allah katında yalan ve iftira olmayacağından da emin değilim.

Geçen ömrümde hep şunu yaptım: Söylediğim bir şeyin hata olduğu sonradan ortaya çıkınca ondan hep dönmüşümdür. Eğer hatamda ısrar etseydim kıyamet gününde halim ne olurdu? Hatamı öğrenmeden ölmekten de çok korkuyorum. Böyle bir hal ile ölürsem, başkalarını kurtarayım derken kendimi helâk etmiş olurum.

Bununla birlikte, eğer tartışma sünnete uygun olup, delillerimde ahiretime zarar verecek hatalardan kendimi emin görseydim, onların sözleri hatalarıma zarar vermezdi. Ama onlar arasında hatalarından döneni ve tövbe edeni görmedim. Onlardan dönen olsaydı ben de bununla ilgilenirdim. Nasıl olabilir ki, ben tartışmadan men edilmişim. Çünkü beni amelimden alıkoymaktadır. Bununla birlikte hata ve Allah’ın dini konusunda yalan söylemekle karşı karşıyayım.”

İnsan bu şekilde nefsine yönelirse, nasıl aldandığının farkına varacak, kendine dikkat edecek, hata ve aldanma içinde olduğunu fark edecek ve ömrü boyunca evlâ olanı terk ettiğini anlayacaktır. O zaman amele yönelecek ayıplarını görecek ve Allah’ın huzuruna çıkmadan tevbe edecektir.

İbadet ve Amelle Aldanma

Dedim ki,

“İbadet ve amelle aldanma nasıl olmaktadır?”

Dedi ki,

“Bu konuda aldanan gurup şöyle yapar: Rızâ, zühd, tevekkül ve Allah sevgisi konusunda, hakikat ve marifetten uzak bir şekilde, tekellüfe girer. Evlâ olanı terk eder. Bazıları dünyadan zühd adı altında yiyecek ve giyeceğini azaltır, bazısı ara vermeden her sene hacca gider, çalışmayı terk eder ve buna tevekkül adını verir. Kimisi de cenneti çok arzuladığını hayal eder. Allah’ı sevdiğini iddia eder ve bunu adet edinerek meclisler düzenler. Zikir esnasında nara atar.

Bunları yapanlar Allah konusunda aldanmış kişilerdir. Farkına varmadan Allah’ın hoşuna gitmeyen şeyler konuşurlar. Amellerinde riyâya düşer, kibir ve ucub yaparlar. Farkına varmadan Allah’ın hoşlanmadığı birçok şey yaparlar. Takvâyı sadece ismiyle bilirler. Düşünce ve eylemleriyle ondan mahrumdurlar. Ne onu biliyorlar ne de istiyorlar. Takvâ makamını geçtiklerini, zühd ve tevekkülü elde ettiklerini, yüce makamlara eriştiklerini hayal ederler. Bunlar, zamanın okumuş kesiminin genelinde vardır. Zühd ve taatlarında, heveslerine tabidirler.

Dedim ki,

“Bu gurup, daha önce anlattığın guruplardan daha kötü durumdadır. Nefisleriyle mücadele etmiş, zorluklara göğüs germiş, halkın yanında ibadet için gayret etmiş ve bunda gerçekçi olduğunu zannetmiştir. Çünkü önceki guruplar aldanmışlardı ama fazla bir zorluk ve meşakkate de çekmemişlerdi. Bu gurup ise dünya nimetlerinden yüz çevirmiş ve mahrum kalmışlar. Oysa farkında olmadan dünyanın bir tarafına dalmışlar. Dolayısıyla bu gurup, daha çok acınacak haldedir. Zamanımızdaki insanların çoğunun bu guruptan olmalarından endişe ediyorum. Bunlar, nasıl aldandıklarının farkına varacak, onu nasıl bertaraf edecek ve uzaklaşacak? Bilirlerse bertaraf etmeleri kolay olur, çünkü onlar, aldanmayı bertaraf etmekten daha zor şeylere katlanıyorlar.”

Dedi ki,

“Bunu yapamazlar. Çünkü az amelle hevây-i nefsten kurtulmak, hevây-i nefsle beraber olan zorluklara katlanmaktan daha zordur.

Dedim ki,

“Öyle ise bana aldanmalarını izah et, öyle anlaşılıyor ki bunlar için aldanmayı kabullenmek daha kolaydır.”

Dedi ki,

“Doğrudur. Bu gurup aldananlar arsında, zâhirî amelleri en çok yapan ve zorluklara en fazla katlanan guruptur. Aldanmaktan kurtulmalarının yolu nefislerini takvâda kararlı olmaya davet etmeleridir. Çünkü nefsi tanımak ibadetin aslıdır. Ancak bununla ameller temiz olur. Nefsindeki gizli ve açık şeyleri öğrenince, nefsini içteki hayır ve şerler karşısında imtihan eder ki şu konuları öğrensin: Kalbini Allah’ın sevmediği şeylerden temizlemiş mi? Organlarını günahlardan alıkoymuş mu? Kendisine farz olan şeylerden öncelikle hangilerini yapmak ister? Dünyanın giyecek ve yiyeceklerini azaltan kişi baksın, elde ettiğinin sıhhat durumu nasıldır? Helâl yoldan, sıhhatli bir şekilde elde etmişse baksın, bu azaltmaya rağmen farzlardan birini zayi ediyor mu? Gece ve gündüz, vicdanî duyguları ve eylemleri nasıldır?

Daha önce kendini zahidlerden zan etmesine rağmen, bu sorgulama neticesinde Allah hakkını yerine getirmediğini görecek ve Allah katında günahkâr biri olduğunu anlayacaktır. Nefsini gözetleyince, zühdüne rağmen takvâyı zayi ettiğini ve aldandığını da görecektir.

Yeme ve giymeyi azaltmasıyla hedefinin ne olduğuna bakmalıdır. Arkadaşlarının bu durumuna muttali olmaları halinde ne hissetmektedir? Övgülerini işitince veya birileri ona haber verince tavrı nasıldır? Gerçekten Allah korkusundan bu övgüleri bertaraf edebilmekte midir?

Kalbinin gaflet içinde olduğunu görünce, güçlü bir şekilde aldandığını anlayacaktır. Kalbi yüksek makamlara bağlanmıştır, kendisi için evlâ olanı terk etmiştir. Sonra, sayılan hususlarla uğraşmak, kendisini öncelikli olana ulaşmaktan alıkoymuş, Allah hakkını zayi etmiştir. Yaptıklarının da Allah katında makbul olduğundan emin değildir. Belki azaltarak kullandığı o yiyeceği de haramdır veya şüphelidir. Oysa bu tür şeyleri verâ' gereği, tamamıyla terk etmeliydi. Terk etmesi gereken şeyin azını almıştır. O yaşayacak kadarını aldığını, zühd ve dünyayı terk etmeden dolayı fazlasını attığını zannetmektedir.

İşte bu sorgulamada başarılı olursa, Allah'ın izniyle, aldanması zail olur, takvâ ve Rabbine ihlâs içinde amel etmeye daha çok dikkat eder. Nefsini tanıdıktan sonra nasıl aldanması zail olmaz ki, o daha önce kendini takvâ ehlini geride bırakmış görüyordu. Oysa onlardan ne kadar uzaktır. Çünkü kalbinde gizlediği, riyâ vb. Allah'ın nehyettiği şeylerden Allah haberdardır. Eylemleri de böyledir. Gün geçmiyor ki, Allah'ın yasakladığı bir şeyi yapmasın. Böyle bir eylemde bulunmasa bile, kalbi temiz kalmaz. Bunları bildikten sonra akıllı olan kimse artık aldanmaz.

Ameli terk etmek ve azıksız olarak Allah'ın huzuruna çıkmakla aldananlara gelince: Bunlar, kendilerine uymak ve bid'atlara düşmemek için, geçmiş salih kişilerin hayatlarını derinlemesine inceleseler, hiç birisinin amelsiz kurtulma iddiasında bulunmadığını göreceklerdir.

Ayet ve hadisleri incelese, onların da amele ve ahiret için azık edinmeğe teşvik ettiğini görecek, erdemliliğin amel ve ahiret azığında olduğunu, rızkın sadece Allah'tan geldiğini ve O'ndan başka rezzak bulunmadığını kesin olarak bilecektir. Böylece Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) ve hidayet imamlarına uymuş, halktan ümidini kesmiş ve ancak bizzat kendisinin yaptığı şeylere karşılık sevap alacağını bilmiş olacaktır. Bunu bilince, söz ve fiillerinde salihlerin ve abidlerin yoluna muhalif olduğunu görecektir.

Şayet caiz ise, başkalarının kendisinin açık ve gizli amellerinde, yiyecek ve giyeceğinde takvâ ehli olduğuna inanıp inanmadıklarına baksın. Ortaya sürdüğü tevekkülünde ihlâs seviyesi nedir, ona da baksın.

Sünnete uymadığının yanı sıra hem iç âleminde hem de eylemlerinde Allah haklarından birçoğunu da zayi ettiğini öğrenince, aldanmışlığı zail olur, sünnete uyar ve kendisi için öncelikli olan şeylere önem verir. Eğer daha önce, zahir ve batınında muttaki ise, fiil ve sözlerinde aldanmış bir halde olduğunu bilecektir.

Sıdk ve takvâ üzere olmayan diğer zahid guruplar da böyledir. Onlar da bu şekilde nefislerini kontrol etsinler ki, aldanmışlıklarını bilsinler ve kendileri için öncelikli olan konularda Allah'tan korksunlar.

Yiyecek ve Giyecekte Verâ' ile Aldanma

Aldanan guruplardan birisi de, kendi zamanlarında zühdün sadece yiyecek ve giyecekte olduğunu düşünerek aldananlardır. Buna dikkat edip nefsini buna zorlayınca, zamanında verâ'nın en son noktasına vardığını zan eder. Böylece kendi kendine muttaki hükmünü verir. Verâ'nın az bir kısmıyla aldanarak, eylemlerinde ve kalbinde olması gereken verâ'ı görmez olur.

Dedim ki,

"Bunu ne ile bertaraf edecek?

Dedi ki,

"Sadece helâl yemek ve giymekle Allah'ı razı edemeyeceğini; O'ndan korkmayanlara da Allah'ın azap edeceğini; kişinin söylediği yanlış sözler, kalbinde gizlediği yanlış duygular, kulaklarıyla dinlediği yasak sözler, yürüdüğü ve tuttuğu caiz olmayan şeylerden ötürü de sorgulanacağını bilmekle bu aldanmışlığı bertaraf edebilir.

Uzlete Çekilme ve İnsanlardan Kaçmayla Aldanma

Bazılarına da, insanlardan kaçma ve halvet duygusu galip olmuştur. Buna rağmen onlar, insanlardan kaçma konusunda yapmacık hareketler içindedirler. Bu davranışlarıyla meşhur olmak peşindeler. Kalbleri, insanlara kendilerini anlatmakla huzur bulmaktadır. Herkese karşı kibirli davranmakta, sadece kendi yaptıklarını beğenmektedirler. Ama birçok hata ve günahlarını görmekte adeta kördürler. Halktan kaçarak, kendilerini Allah'ın yakın dostları zannetmektedirler.

Dedim ki,

"Bunlar aldanmadan nasıl kurtulacaklar?"

Dedi ki,

"Allah hakkının büyüklüğünü, yerine getirilmesi gereken yükümlükleri ve Allah'ın, kendilerinden kaçınmasını emrettiği şeylerin ve yasakların çokluğunu düşünerek kurtulabilirler. Bilinmelidir ki Allah'ın, bir kısmı yerine getirilmesi, bir kısmı da kaçınılması gereken çok sayıda hakları bulunmaktadır.

Bunları düşünen bir şahıs, ömrü boyunca Allah'ın tüm haklarını yerine getiremeyeceğini ve Allah'ın kerih gördüğü şeylerden eylemlerini veya duygularını salim kılamayacağını; yaptığı ve onunla aldandığı azıcık amelin de, onu ifsad edecek riyâ, ucb, kibir, hased, haram lokma vb. hallerle veya Allah'ın nefret ettiği ve amellerini boşa çıkaracak farzın terki veya haramların irtikâbı gibi bazı durumlarla iç içe olduğunu anlayacak ve bilecektir.

Allah, mü'min kullarını bununla tehdid ederek şöyle buyurur: "*Ey inananlar, seslerinizi, Peygamber'in sesinden fazla yükseltmeyin. Birbirinizle yüksek sesle konuştuğunuz gibi, O'nunla da öyle yüksek sesle konuşmayın; yoksa siz farkında olmadan amelleriniz boşa gider.*" (Hucurât, 49/2). Onları, seslerini Peygamber'in sesinden yüksek tutmaları durumunda, amellerinin boşa gitmesiyle tehdid etmektedir. Öyle ki, Hz. Ebubekir, Efendimizle konuştuğunda, sözünü bir kaç defa tekrar ediyordu.

Çünkü Hz. Peygamber, sesin alçaklığından ötürü anlayamıyordu. Hz. Ebubekir, "seni hakla gönderene yemin ederim ki, seninle ancak bir sırdaşla konuştuğum gibi konuşurum," derdi. Hz. Ebubekir ümmetin en sadık ferdi idi. Ama Allah'ın tehdidinden korkuyordu.

Nebi'den sonra ümmetin en hayırlılarına söylenen bu sözden sonra, kim amelinin boşa gitmeyeceğinden emin olabilir? Şu sözler de Hz. Peygamber'e aittir: "*Allah iyidir, sadece iyiyi kabul eder*"[7] *"İkindi namazını terk edenin ameli boşa gider*"[8] Allah'ın farzlarından bazılarını zayi eden kimse, amellerinin boşa gitmeyeceğinden emin olabilir mi?

İbn Abbas, karnına bir haram lokma gidenin namazı kabul olmaz[9] derken, İbn Ömer Hz. Peygamber'den şunu aktarıyor: "*Bir şahıs on dirheme bir elbise satın alsa, ama bunun bir dirhemi haram olsa, o dirhemi helâlindan vermeyinceye kadar, o elbisede kıldığı namazlar kabul olmaz*"[10] Acaba günümüzde hangi mal haramdan tam korunmuştur?

Diyelim ki yaptığı azıcık amel, onu ifsad edecek işlerden salim kaldı, Allah'ın hoşuna gitmeyen, dolayısıyla amelinin tamamını veya bir kısmını boşuna çıkaracak bir iş yapmadığından emin olabilir mi? Bu durum, riyâ gibi amelin kabul olmasına engel olan afetlerden salim kalması şartına bağlıdır. Kitap ve sünnet delilleriyle ilim ehlinin nazarında sabit olmuştur ki, yapanın kalbinde yer bulması durumunda *riyâ* ve *ucub*, amelleri boşa çıkarır. "*Riyâkârın namazı, başından yukarı yükselmez*" denilmiştir. Hakkında, "*ateşin odunu yediği gibi, amelleri yer*" denilen *hased* de böyledir.

Öyle ise, Allah'ın hakkı büyüktür, O'na itaat etmek gereklidir, kendilerinden salim olunamayan gizli ve açık günahlar pek çoktur, yapılan az bir amelin de birçok ifsad edici sebebi bulunmaktadır.

Yerine getirilmesi lazım olan bazı hakların zayi edilmesinden ötürü kul, amellerinin boşa gitmediğinden emin olamaz. Manevî afetlerden kurtulsa, günahlardan uzak kalsa, hakları zayi etmezse, günahları işlemezse, sadece farkında olmadan düştüğü zellelerden korksa -ki bizim için bu imkânsızdır- ve bir an bile gaflete düşmezse bile, azaptan kurtulma ve Allah'a yaklaşma nimetine karşılık çok az bir amel sayılır. Öyle ki bu amel, bırakın ahiret nimetlerinin, dünya nimetlerinden bazılarının şükrü için bile yeterli değildir. Kısacası Allah'ın verdiği nimetleri ve emirleri karşısında yapılan ameller çok azdır.

Allah, yer ve gökte bulunanları kişinin emrine verse, onlar da onun için çalışıp didinseler, sadece Allah'ın azabından kurtulmak nimetine karşılık veremezler. Allah'ın komşuluğuna nail olmak da böyledir. Birçok zelle, hata ve gafletin yanı sıra ömrü boyunca karşılaştığı unutkanlıklarla dolu az amelle bu iş nasıl olacak? Üstelik o az amelin de ifsad olup olmadığını bilmemektedir. Dolayısıyla bu gurup en çok korkmaları gerekenlerdir.

Kısacası, riyânın amelleri boşa çıkaracağından şüphe yoktur. Ucub ve diğerlerinin de amelleri boşa çıkaracağından endişeliyim, ama kesin bir şey diyemiyorum. Bu gurup, korku ve endişelerini, geçmiş büyüklerin (sabikûn) korku ve endişelerine kıyaslasın! Hiç kıyas etmek mümkün mü?

Gaza, Hac, Gece İbadeti ve Oruçla Aldanma

Onlardan bir gurup da, gaza, hac, gece ibadeti ve oruçla aldanmaktadırlar. Kendilerini, Allah'a en çok ibadet eden, O'nunla meşgul olan ve haramlarından kaçınan kişiler olarak hayal ederler. Ama günahlarını görmezler. Oysa yemeleri, içmeleri, giymeleri şüpheli şeylerdendir. Adam nefsini hiç gözetlemez, hatta onun gibisinin nefsini gözetlemesi gerektiği hatırına bile gelmez. Nefsinin ifrata giden bazı hallerini görse, namazı, haccı, ilmi ve gazvelerinden ötürü, bu durumu hiç önemsemez. Bununla birlikte, yaptığı işlerde ihlâsı hiç gözetmez. Gözetmediği gibi, bir derece aşağısını da bilmez.

Dedim ki,

"Bunu nasıl bertaraf eder?"

Dedi ki,

"Nefsini gözetlemekle... Ta ki, vacip ve farzları terk edip nafilelerle meşgul olduğunu öğrensin. Onlardan biri nefsini gözetlese, kendisini nafile derecelerinde yükseldiğini, takvâ derecesinde bir yerde saydığını görecektir. Kendi gibilerine azap edilmeyeceğini hayal eder. O ve benzerlerinin, Allah'ın seçkin kulları olduğuna inanır. Bununla birlikte, yapılması gerekli kılınan veya nehyedilen konularda, Allah korkusunu zayi etmiştir. Bunları tesbit edince, geçmişte zayi ettiği Allah hakkına ve yapmacık hareketlere kefaret olur ümidiyle, takvâya ihtimam gösterir, gücü yeterse, amelini arttırır.

Takvâ Peşinde Olan ve Hem İçten Hem Dıştan Nefsini İyi Gözetleyen Kimsenin Aldanması

Bunlardan bir gurup da basiret ehli, hem iç âlemini ve kalbî duygularını, hem de eylemlerini iyi gözetleyen kişilerdir. Takvâya göz dikmiş onu istemektedirler. Takvâsız bir işe başlamak hiç hoşlarına gitmez. Bunlar kendi dönemlerinin abidleri arasında takvâ ile mümeyyiz olmalarına rağmen, bununla aldanmaktadırlar. Çünkü endişe ve ürpertileri yok olmuştur. Sadece takvâlı olmakla azabın kalktığını hayal ederler. Allah'a dua ederler ve çoğu zaman Allah'ın bu duaya icabet etmesi gerektiğini düşünürler. Daha önce yaptıkları veya iç dünyalarında taşıdıkları bazı şeylerden, ya da ömrünün sonunda kötü bir hatime ile karşılaşıp cehennemlik olarak en kötü bir şekilde ölüp Allah'ın gazabına uğrayabilecekleri endişesini duymazlar.

Dedim ki,

"Takvâya inandıkları, onu takib ettikleri ve onu istedikleri halde nasıl aldanmaktadırlar?"

Dedi ki,

"Nefsi gözetlemeleri çok hoşlarına gitmektedir. Bununla da kurtulacaklarına inanırlar. Dönemlerinde, kendileri gibi olmayıp bazı Allah haklarını zayi edenleri tanıdıkları için, onlara üstten bakarlar."

Dedim ki,

"Bununla aldanmaya nasıl engel olabilirler?"

Dedi ki,

"Endişe ve ürpertilerini, öncekilerin endişe ve ürpertilerine kıyaslayıp hangi seviyede olduklarını görmeye çalışırlarsa

onların, kendisinden çok daha fazlasını yaptıkları halde, işin öneminden ve Allah korkusundan ötürü, hayvan olarak yaratılmış olmayı arzuladıklarını görecektir. Allah da onları bu endişeleriyle niteleyerek şöyle buyurmuştur: "*Verdiklerini, Rablerinin huzuruna dönecekler diye, kalbleri korku ile ürpererek verirler.*" (Mü'minûn, 23/60)

Hangi Rabbe ibadet ettiklerini, hangi sevabı istediklerini, hangi azaptan kaçtıklarını, önlerindeki kötü ve tehlikeli halleri, kendilerine yazılan günahları ve Allah'ın onlar hakkındaki yazgısını hatırlayıp düşünsünler. Onlar, kendi dönemlerindeki insanların, Allah hakkını zayi ettiklerini bilmelerine ve kendilerinin Allah'a yaptıkları ibadet ve gösterdikleri takvâya rağmen, bunları düşününce dönemlerinin en kötü insanları olduklarını göreceklerdir.

Bu konuda İbn Ömer'den şu söz rivayet edilmiştir: "Kul, başkalarını Allah'ın en seçkinleri, kendisini ise aşağıların da aşağısında görmeyinceye kadar, imanın hakikatine tam eremez."

Nasıl böyle olmasın ki Allah, hakkı ödenemez, büyüklüğü kavranamaz, nimetleri sayılamaz bir Rab olduğu gibi, azabına dayanılamaz, sevabı olmadan da sabredilemez bir Rabdir. Hatta birine meleklerin ibadetleri keşfolunsa, Allah'a yapılması gereken hakta ve kıyametin dehşet verici sahneleri karşısında yetersiz kaldıklarını görecektir. Ya kendi zayıf ibadeti neye yeter?

İşte o zaman aldanmaları yok olur, kalblerini endişe ve ürpertinin yanı sıra, hüzün ve çekinme kaplar, yaptıkları az bir amele güvenme rahatlıkları kaybolur. Allah'tan kendilerini af etme ümidini beslerler. Aksi takdirde perişan olurlar. Çünkü her işte Allah'ın onlar üzerinde büyük nimetleri vardır. Buna mukabil onlar, azabı gerektirecek işler yapmışlar. Kendileri bile, amellerinden ötürü kurtulacaklarına inanmazlar. Çünkü amellerini bozacak birçok konuda nefisleriyle sık sık tartışmışlardır. Aşırı gafletlerinin farkındalar. Allah'ın, gaflet ve unutkanlık gösterdikleri durumları, aleyhlerine kaydetmiş olmasından korkmaktalar.

Diğer tarafta karşılarına, Allah'ın aldanmışların sıfatları olarak saydığı, O'nun rızâsı için yapılmayan işler çıkar. Tefsirlerde, "öyle işler ki, iyi zannediliyordu ama kötü idiler" denilmektedir. İşte bu ve benzeri durum ve düşüncelerle aldanmışlıktan kurtulabilirler.

Rıza, Tevekkül ve Kötü Ahlâktan Kaçınma Gibi İşlerde İhlâsla Amel Etme Kararlılığını Gösterme ile Aldanma

Onlardan bir gurup da, rızâ, tevekkül vb. ile ucub, kibir, sû-i zan, yalan, gazaplanma ve caiz olmayan yollarla kızgınlıklarını giderme gibi şeylerden kaçınmada, ihlâsla davranma kararlılığı vb. şeylerle aldanmışlardır. Nefisleri, bu ve benzeri durumlar karşısında ihlâslı olmak istemezse bile, ihlâslı olma kararlılığını gösterdikleri için, kendilerini o işleri yapan ve Allah için davranan kişilerden sayarlar. Oysa amel yapma durumu ortaya çıkınca bundan gafil olur, yanılır ve riyâya girerler. Allah'ın hoşuna gitmeyen diğer durumlarda da böyledirler. Az bir kısmını dikkatle yaparlar, zaten onların defterine sadece bu yazılır.

Kararlılıkları onları aldatmıştır. Nefislerini kararlı sayarlar. Halbuki nefislerini hiç sorgulamazlar. Kararlılığı zayi edince, ona önem vermezler. Çünkü nefislerinin bu konuda kararlılık istemediğini görmekteler. Kararlı olduğu işi da tamamlamaz. Alıştığı birçok işte de gerçekçi değildir, gaflet ve yanlışlık içindedir.

Dedim ki,

"Bu konudaki aldanmışlığını nasıl bertaraf edebilirler?"

Dedi ki,

"Amel etmede kararlı olmanın amel olmadığını, bunun nefse amelden çok kolay geldiğini bilmekle… Çünkü sadece kararlı olmakta yorulma ve zorluk olmadığı gibi bazı zevkleri terk etmek de söz konusu değildir. Zira nefis kararlı olur, sonra da karşılaşacağı zorluk ve sıkıntı hoşuna gitmediği için, karar verdiği ameli yapmaz. Nitekim zevklerini terk etmeye de karar verir, ama fırsat bulunca onlara dalmaktan da çekinmez. Çünkü fırsat bulduğu anda arzuladığı şeyi yapmamak nefse çok acı verir. Zira o zevki hissetme ve elde etme durumu hâsıl olunca arzuları coşar.

Durumun böyle olduğunu bildiğinden, ancak Allah'ın vacip kıldığı şeylerle amel edince, nehiylerinden kaçınınca ve amelden önceki kararlılığı taata dönüştürünce nefsini vefalı sayabilir. Mesela ancak kızgınlık anında kişi yumuşak huylu olup olmadığına hükmeder. Çünkü yumuşak huylu olmaya karar vermek, yumuşak huylu olmaya niyettir, yumuşak huyluluk değildir. Onun için, ihlâslı olmaya karar vermek ihlâs değildir. Ancak amel esnasında ihlâstan söz edilebilir. Çünkü ilk karar, bir amel yapacağı zaman ihlâslı olmaya niyettir.

Yapılmadan önceki safhalarında kararlılık olan bütün ameller böyledir. Ancak, pratikle ilişkileri olmayan, sünnete inanma ve onu din olarak uygulama gibi kalbî ameller istisnadır.

Amele kararlı olma ile aldanmamalı ve nefsinden gafil olmamalıdır. Yoksa ameli terk eder. Nefsini gözetlemeyi unutmadan, kararlılık gösterdiği şeyi yerine getirmesine dikkat etmeli, kararlılığına vefalı olmasını sağlamalıdır. Allah da veli kullarını bununla nitelemiştir: "*Müminlerden öyle erkekler vardır ki, Allah'a verdikleri sözde durdular.*" (Ahzab, 33/23)

Kulun Günahlarının Uzun Süre Örtülmesi ve Mühlet Verilmesiyle Aldanması

Onlardan bir gurup da, Allah tarafından hatalarının uzun süre örtmesi ve mühlet vermesi ile aldanmaktadır. Bu süre uzun sürdüğü için halk onlardan sadece iyilik görüp onları överek saygı gösterince, bununla aldanır ve bu durumun, Allah katında büyük bir mertebeye sahip olmalarından ve Allah'ın onları sevmesinden ileri geldiğini zannederler. Halbuki, onlar konuları karıştırmakta ve yanlışlıklar yapmaktalar. Mesela halka karşı yapmacık hareketlerde bulunurlar. Kendilerinden aşağı gördüklerine karşı kibir gösterir ve amelleriyle ucba girerler. Çok günahkâr oldukları için anlayışları kıttır. Allah tarafından hatalarının örtülmesi nimeti, arkadaşların sevgisi ve halkın övgüsünden ötürü, endişe ve ürpertileri de çok azdır.

Aldanırlar ama kurtulmuş olduklarını, Allah'ın onlardan razı olduğunu zannederler. 'Şayet, daha önce yaptıkları günahlardan ötürü Cenab-ı Hakk kendilerine gazaplansaydı, onların hatalarını bu kadar uzun süre örtmez, onları halka sevdirmez ve namları halk arasında yayılmazdı,' düşüncesine kapılırlar. Bunlar nefislerini gözetlemeyen aldanmış kişilerdir. Korku ve dikkatleri az,

günahları ise çoktur.

Dedim ki,

"Bu aldanmışlığı ne ile giderebilirler?"

Dedi ki,

"Nefsini tanıyıp, uzun süre günahlarının Allah tarafından örtülü tutulmasının kendi aleyhinde olduğunu bilerek bunu giderebilir. Nefse, Allah'ın acele etmediğini, çirkinliklerini gizleyip yapmadığı güzellikleri halk arasına yayan Rabbinden utanması için, ayıplarını ortaya dökmediğini bildirmelidir. Günahlarının örtülü tutulması, aleyhinde bir delil olduğu için, buna aldanmamalıdır. Halkın övgüsü de, Allah tarafından hataların gizlenmesinden ileri gelmektedir. Şayet bunlar ortaya çıkarılsaydı, halk ondan nefret eder ve ona kızarlardı. Allah'ın bildiği günahlarının onlar tarafından da bilinmesi, hiç hoşuna gitmez. Oysa geçmiş günahlarından veya şu anda yapmakta olduğu bazı günahlardan ötürü, ona kızar düşüncesiyle, öncelikli olarak Allah'tan korkmalıdır.

Halkın ona övgüsü, ona besledikleri hüsn-ü zandan dolayı, Rablerine bir taattır. Ama onların ona bu gözle bakması, kendileri işin doğrusunu bilmediği ve kendisi de Allah'ın, yaptıklarından haberdar olduğunu kesin bir inançla bildiği için, gerçeği unutturmamalı aldanma nedeni olmamalıdır. Yani kendisinin kesin bildiklerini, halkın zannı unutturmamalıdır.

Nasıl hayal kuruyor da, kendini halkın gördüğü gibi zannediyor? Oysa onların zannettiğinin aksine, kendini gayet iyi tanıyor. Halk kendisini övünce Hz. Ali şöyle derdi. "*Allah'ım Sen biliyorsun ama onlar bilmiyorlar. Onların dedikleriyle beni sorguya çekme!*"

Mutarrıf ve İbn Avn, bir adama uğradılar. Adam, "kim cennet ehlinden birilerini görmek isterse bu iki adama baksın!" dedi. Onlar, "Allah'ım, sen bizi iyi tanırsın, o ise bizi tanımıyor." Yani o bilmeden zan ile konuşuyor, Sen ise gerçeği biliyorsun.

Ebu'l- Buhteri ve arkadaşlarından biri övülünce, yüzlerini yere koyar ve "Allah'ım! Boyun büküp tevazu gösteriyorum, onların dediklerinden çok daha zelil biriyim," derlerdi. Onlardan duydukları sözlerden ötürü kendilerine bir değer vermekten ve kendileri hakkında bildikleri gerçekleri unutmaktan çekiniyorlardı.

Bunlara rağmen, halkın övgüsünün bir istidrac olmadığından da emin değildir ki, onunla aldansın ya da günahların örtülü tutulmasına ve verilen mühlete güvensin. Çünkü Allah, aniden onu yakalayabilir, hatalarını açığa çıkarabilir, yaptığı bir günahtan tevbe etmeden ölebilir. Evet, bunların hiç birinden emin olamaz. Ayrıca, onların zannettiğinin hilafına olduğunu da bilmektedir.

Hecimli İbn Teymiyye'den şu rivayet aktarılmıştır: "Kendisine, "nasıl sabahladın?" denilince, "Allah'ın beni af edip mağfiret edeceğini veya ondan ötürü bana gazap edeceğini bilmediğim bir günahla sabahladım! Bir de şu halkın övgüsü ki, vallahi bu halimle buna layık değilim" cevabını verdi.

Öyle ise Allah'ın onun günahlarını örtmesini, aleyhine delillerin kuvvetlenmesi ve istidrac olarak bilmelidir. İşte bu şekilde Allah'ın onun günahlarını örtmesi, mühlet vermesi ve halkın övgüsünden gelen aldanmışlıktan kurtulabilir.

1 et-Tirmizî, *Fiten*, 73, 79.
2 el-Buhârî, *İlim*, 10, *İ'tisam*, 10; Müslim, *İmaret*, 175; et-Tirmizî, *İlim*, 4.
3 el-Buhârî, *Bed'ül-halk*, 10, *Fiten*, 51; Müsned, V, 105.
4 Müsned, III, 120, 231.
5 Bu kavramlar farklı nüanslarla çok ibadet etmek anlamlarına gelmektedir.
6 et-Tirmizî, *Tefsiru sûre*, 43; İbn Mâce, *Mukaddime*, 7; Müsned, V, 252.
7 Müslim, *Zekât*, 65; et-Tirmizî, *Tefsiru sûre*, 2; Darimî, *Rikak*, 9.
8 el-Buhârî, *Mevakît*, 15, 34; Nesaî, *Salat*, 15; Müsned, V, 349.
9 Yakın bir anlam için bkz. Muntahabu *Kenzu'l-Ummal*, II, 211.
10 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 98.

Yedinci Bölüm

HASED

Hasedin Tarifi, Niteliği ve Haram Olan Hasedle Mubah Olan Hasedin

Dedim ki,

"Hased ve hasedin ilmî delili nedir?"

Dedi ki,

"Kitap ve sünnete göre hased iki çeşittir. Her ikisi de lügat anlamında mevcuttur. Birincisi, haram olmayan haseddir. Bunun bazısı farz, bazısı fazilet, bazısı mubahtır. Bazısı da eksiklik ve harama neden olur. İkincisi, bütün çeşitleriyle haramdır. Haramdan başka bir yere çıkmaz."

Dedim ki,

"Haram olmayan hased nedir?"

Dedi ki,

"İyilikte yarışmaktır."

Dedim ki,

"İyilikte yarışmanın hased olduğuna delil nedir?"

Dedi ki,

"Allah şöyle buyuruyor: "*İşte yarışanlar bunun için yarışsınlar*" (Mutaffifin, 83/26) "*Rabbinizden bir mağfirete koşuşun.*" (Al-i İmran, 3/133; Hadîd, 57/21) İnsanın yarışması ancak başkasıyla olur. Hz. Ali de, Allah için amel edenleri anlatırken şöyle der: "İnsanlar, Rablerine ibadetleri sebebiyle birbirleriyle övünürler." Yani birbirleriyle yarışır ve müsabaka ederler. Tıpkı iki kölenin efendilerine karşı birbirleriyle övünmeleri gibi… Yani, kendisi efendisinin sevgisinden mahrum kalıp, diğer kölenin efendisinin sevgisinde onu geçmesinden korkarak, hatayı ilk işleyenin kendisi olmasını istemez. Sonuç olarak da efendisinin yanında kendisinin sevgiye nail olduğu gibi, diğerinin, azıcık bile olsa kendisinden öne geçmesini, hatta efendisine karşı eşit seviyede olmasını kıskanması nedeniyle, efendisinin yanında kendi makamı diğerine göre daha iyi olmuş olur.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) de, "*sadece iki şeyde hased caizdir,*"[1] buyurarak hasedden nehyeder ve Allah katında ancak iki konuda caiz olduğunu haber verir. Bu hadis iki konuda hasedin caiz olduğunu da gösterir. Diğer bir rivayette hasedin caiz olduğu iki konu şöyle açıklanır: "*İki şey dışında hased caiz değildir. Birincisi, Allah'ın kendisine mal verip, hayır yolunda harcamaya muvaffak kıldığı kişi, ikincisi ise, Allah'ın kendisine ilim verip, ilmi ile amel eden ve ilmi insanlara öğreten kişidir.*"[2]

Başka bir hadiste de, Ebu Kebşe el-Ensarî'ye hitaben bu hasedin nasıl olduğu şu ifadelerle açıklanıyor: "*Bu ümmetin durumu, dört kişinin durumu gibidir: Birincisi, Allah'ın mal verip, ilim vermediği kişi; ikincisi, ilim verip mal vermediği kişi. İlim sahibi, "falanın malı gibi malım olsaydı, malımı ben de onun gibi hayra sarf ederdim;" mal sahibi de, "falanın ilmi gibi ilmim olsaydı ben de onun gibi amel ederdim," derse, her ikisi de sevap bakımından birbirine eşit olurlar.*"[3]

İşte bu, yarışma anlamındaki haseddir. Diğerine ulaşmayı arzular, ondan daha aşağı seviyede olmasına ise üzülür. Fakat diğeri için hiç bir kötülük de düşünmez.

Araplar, haram olan hasede de bazen *yarışma* derler. Çünkü her iki ifade de, lügatte hased anlamında kullanılmaktadır. Birinin diğerine, '*nefeste aleyye'* demesi, "*bana hased ettin*" anlamına gelir. Kusem b. Abbas ve Mutallib b. Rebi'a, Hz. Ali'ye, Efendimize gidip zekât mallarına kendilerinin görevlendirilmesini isteyeceklerini haber verirler. Hz. Ali onlara, "gitmeyin. Çünkü Hz. Peygamber sizi zekât malına görevlendirmez" der. Onlar da, "bu senin kıskançlığın, çekememezliğindir. Vallahi biz, Allah'ın Resulü seni kızıyla evlendirdi diye kıskanmadık," karşılığını verirler. Yani, "biz senin, Hz. Fatıma ile evlenmene hased etmediğimiz halde, bu tavrın, senin bize hased ettiğini gösterir," demektir.

Dedim ki,

"Bir nevi yarışma olan hasedi bana açıkla ki, onu haram olan hasedden ayırayım"

Dedi ki,

"Adam başkasına dinî veya dünyevî bir nimet verildiğini görüp Allah'ın, bu nimetin benzerini kendisine de vermediğine

üzülür. Zira kendisi böyle bir nimete mazhar olsaydı, o da diğeri gibi iyi ameller yapardı. Fakat nimet verilen kişiye hased ederek tasalanmaz, sadece onun gibi olmadığına üzülür. İşte yarışma anlamındaki hased budur.

Başkasında gördüğü nimet, Allah'ın farzlarını yerine getirme, haramlarından sakınma ile ilgili hususlarda ise, buna hased etmesi, onun gibi olmayı istemesi ve Allah'tan bunu niyaz etmesi; Allah'ın emirlerini yerine getirmek için bu konularda diğerine hased etmesi, yapması gereken bir vecibedir. Çünkü Allah'ın farz kıldığı şeyleri yerine getiren, nehyettiği şeylerden sakınan kişiden geri kalışına üzülmeyen ve onun gibi olmayı istemeyen kişi, farzları ifa etmeyen ve haramlardan sakınmayan bir asi olur. Zira o, farzları terk etmesine üzülmeyen ve verâ' sahiplerinin, Allah hakkını gereğine uygun yerine getirmeleri gibi Allah'a itaat etmeyi arzulamayan bir kişidir.

Başkasında gördüğü dinî nimetler, fazilet ve nafile ise, onun yükseldiği makamdan geri kalışına üzülür, ona ulaşma ve onun gibi olmayı isterse, bu durum kendisinden bir fazilet olarak kabul edilir. Çünkü o da, başkasının Allah'a yaklaşması gibi, Allah'a yaklaşmaya mazhar olmayı arzulamaktadır. Allah'ın taatıyla hoşnut olacağı şeylerle Allah'a yaklaşmaktan geri kalışına da üzülür.

Başkasında gördüğü nimet, istediği gibi yararlanacağı, kendisi için helâl ve mubah olan, zararsız nimetler türünden ise onun gibi olamamaya üzülse, ona ulaşmayı arzulasa, yarıştığı kişiye bol bol verildiği gibi, kendisine de bol bol verilerek onun seviyesine ulaşıp, onun gibi nimete mazhar olmasını istese, bu kendisi için mubahtır ve haram olarak kabul edilemez. Fakat fazilet ve zühd eksikliği sayılır. Ancak, Allah'ın hoşnutsuzluğuna sebep olacak hususlar müstesna. Zira Allah'ın hoşnutsuzluğu kendisine helâl olmaz. Bu, yarışmadan farklıdır. Diğerinde, Allah'ın helâllerinden yararlanma ve bolluk dileme söz konusudur. Bunları isteme ise, her ne kadar fazilet eksikliği kabul edilse bile hoşnutsuzluk demek değildir.

Başkasında gördüğü, haram bir şey ise, kendisine de helâl olmaz. Meselâ, haram kazanç elde etme, malı helâl olmayan yerlere harcama, sevinçle günah işleme vs. bunlardandır. Böyle yapan gibi olmadığına üzülmesi ve onun gibi olmayı, mal ve zevkten onun kadar pay almayı arzulaması caiz değildir.

Fakat bu, aldanma yönünden gelen hased değildir. Bu hased, haramda yarışma kabul edilir. Şayet onunla yarıştığı husus helâl ve taat konusunda olsaydı, caiz olurdu. Ne var ki, haramı arzulaması nedeniyle, caiz olmayan bir şey yapmış olmaktadır. Yine de hasedi, onu aldatan, şer isteyen, hayırdan hoşlanmayan bir hased değildir. Bu hasedin caiz olmaması, haramı temenni etmesi ve istemesi nedeniyledir.

Yukarıda geçen Ebu Kepşe'nin hadisinin devamında şu ifadeler var: "*Üçüncüsü, Allah'ın kendisine mal verip, malını Allah'ın haram kıldığı yerlerde harcayan kişidir. Dördüncüsü ise, Allah'ın kendisine mal vermediği halde, "keşke falanca gibi benim de malım olsaydı, onun yaptığı şeyin aynısını ben de yapardım" diyen kişidir. Bu ikisinin vebali birbirine eşittir.*" Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) bu kişileri, haramı temenni etmeleri nedeniyle yermiştir. Yoksa bir Müslüman kişiyi aldatması, onda dünyevî bir hayır görmeyi istememsi nedeniyle değil.

Hasedin iki çeşidinden birisi budur. Yarıştığı kişiye verilen nimetin yok olmasını istemeksizin, onun seviyesinden daha aşağıda olmasından hoşlanmaması, ona ulaşmayı ve onunla eşit olmayı arzulamasıdır.

Hasedin ikinci çeşidi ise, bütünüyle haramdır. Allah'ın kitabında ve Hz. Peygamber'in sünnetinde bu çeşit hased yerilmiştir. Âlimler de, haram olduğu konusunda icma etmişlerdir. Allah şöyle buyuruyor: "*Kitap ehlinden çoğu, gerçek kendilerine belli olduktan sonra, sırf içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler.*" (Bakara, 2/109) "*Yoksa onlar Allah'ın lütfundan insanlara ihsan ettiği nimetlere karşı hased mi ediyorlar?*" (Nisa, 4/54) "*İnsanlar bir tek ümmet idi. Allah peygamberleri, müjdeci ve uyarıcılar olarak gönderdi, ... Oysa kendilerine kitap verilmiş olanlar, kendilerine açık deliller geldikten sonra, sırf aralarındaki kıskançlıktan ötürü ihtilafa düştüler.*" (Bakara, 2/213) "*Onlar kendilerine ilim geldikten sonra sadece aralarındaki kıskançlıktan ötürü ihtilafa düştüler.*" (Şûra, 42/14)

Oysa Allah Teâlâ ayette geçen ilmi, onları bir araya toplamak ve taatta daim olmalarını sağlamak için indirmişti. Bu ilim sayesinde, toplanmalarını ve onun vasıtasıyla uyumlu olmalarını ve ayrılığa düşmemelerini emretmişti. Fakat aralarındaki hased nedeniyle, birbirlerini çekemediler, ihtilafa düştüler ve bölük pörçük oldular. Her birisi üstünlük ve başkanlığın sadece kendisinde olmasını, başkasına tabi olmamayı, diğeri yerine, kendi görüşünün kabul edilip ona tabi olunmasını istedi. Başka birinin üstün olmasını hiç istemedi, onun makam üstünlüğünü hiç çekemedi. Neticede, hasedden dolayı, birbirlerini kabullenemediler ve zıtlaştılar. Tıpkı Cenab-ı Hakkın buyurduğu gibi, hakkı terk ettiler, aralarındaki hased sonucu, hak olan hususlarda bile birbirleriyle zıtlaştılar.

İbn Abbas şunları söyler: "Peygamberimiz gönderilmeden önce Yahudiler, birileriyle savaştıkları zaman, "göndermeyi vaad ettiğin peygamber ve sadece bize yardım olsun diye indireceğin kitap hakkı için Senden yardım diliyoruz," diye dua ederlerdi. Bu duaları nedeniyle yardım da ediliyordu. Fakat Peygamber'imiz İsmail soyundan gelince, Allah'tan O'nunla yardım istediklerini bilmelerine rağmen, yine de onu inkâr ettiler. Konuyla ilgili ayette Allah şöyle buyuruyor: "*Daha önce inkâr edenlere karşı yardım isteyip dururlarken o bildikleri (Kur'an) kendilerine gelince, onu inkâr ettiler; artık Allah'ın lâneti inkârcıların üzerine olsun. Allah'ın kullarından dilediğine nimetlerini indirmesini çekemeyerek, Allah'ın indirdiğini inkâr etmek için alçaltıcı bir azap vardır.*" (Bakara, 2/90) Ayette geçen '*bağyen*' ifadesi hased anlamınadır.

Safiyye bnt. Huyey validemiz Hz. Peygamber'e şu olayı anlatır: "Bir gün babamla amcam senin yanından geldiler. Babam amcama,

– "O'nun hakkında ne düşünüyorsun?" dedi. Amcam,

– "O, Musa'nın müjdelediği Peygamberdir" dedi. Babam,

– "Ne düşünüyorsun?" diye sordu. Amcam,

– "Ömür boyu ona düşmanlık etmeyi düşünüyorum!" cevabını verdi.

Bundan ötürü Allah onları, "Onlar bildikleri halde yine de onu inkâr ettiler" ifadesiyle anlattı. Allah Teâlâ, "*Onlar O'nu, oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Bile bile hakkı örtbas ediyorlar*" (Bakar, 2/146) buyurmuştur.

Vehb b. Münebbih'in rivayetine göre, Allah, Hz. Musa'ya şöyle vahyeder: "Hased eden kişi, nimetimin düşmanı, hükmümü kabul etmeyen, kullarım için taksim ettiğim rızıktan hoşnut olmayan ve kullarımın iyiliğini istemeyendir."

Konuyla ilgili hadislerde ise Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyuruyor: "*Birbirinize hased etmeyin, kızmayın ve sırt çevirmeyin. Ey Allah'ın kulları kardeş olun.*"[4] Sonra Hz. Peygamber, önceki ümmetlerde olduğu gibi hasedin, bu ümmet içinde de yayılacağını haber vermiş ve sözlerini şöyle bitirmiştir: "*Bütün milletlerin hastalığı olan hased ve buğz size de sirayet edecektir.*"[5] Bu ifadeleriyle Hz. Peygamber, diğer ümmetlerde vuku bulan hasedin, sahabeler arasında da olacağını, hasedin önceki milletlerin hastalığı olduğunu, onu işlediklerini ve bu yüzden helâk olduklarını, ayrıca kâfirler ve bazı mü'minler arasında devam ettiğini bildirir.

Hasan'a, "mü'min hased eder mi?" diye sorulur. O, "neden olmasın, Yakub'un oğullarının kardeşlerine neler yaptıklarını neden unutuyorsunuz?" cevabını verir. Ebu Kilabe, "Hz. Osman, sadece hasedden ötürü şehid edildi," demiştir. Hasan, Hz. Peygamber'in, "müminde de üç huy bulunur," hadisini rivayet eder ve bunlardan birinin hased olduğunu söyler.

Allah'ın kitabında ve Hz. Peygamber'in sünnetinde yerdiği hased, insanlarda olan nimetleri hoş görmeme ve yok olmasını dilemedir.

Dedim ki,

"Bu nasıl oluyor?"

Dedi ki,

"Birisinin, Müslüman bir adamda, dinî veya dünyevî bir nimet gördüğünde veya onun bir nimete mazhar olduğu haberini aldığında, hoşnut olmayıp, hatta üzülüp bu nimetin zail olmasını arzulamasıyla bu hased olur. Şu ayet bu hususu açıklar. "*Kitap ehlinden çoğu, gerçek kendilerine belli olduktan sonra, sırf içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler.*" (Bakara, 2/109) Allah bu ayette Ehl-i kitabın, müminlerden iman nimetinin yok olmasını candan istediklerini haber vermektedir. Başka bir ayette ise, "*eğer size bir iyilik dokunursa bu onları üzer,*" (Al-i İmran, 3/120) buyrulur. İbn Abbas bu ayetin Tebük savaşıyla ilgili olduğunu söyler. Ayetin tefsirinde ise, "bu hased eden kişidir," denilmiştir. "*Size bir kötülük dokunursa onunla sevinirler*" (Al-i İmran, 3/120) ayetinin tefsirinde ise "bu şamit (düşmanının başına gelene sevinen) kişidir," denilmiştir.

Bir diğer ayette, "*kitap ehlinden olan kâfirler de, puta tapanlar da size Rabbinizden bir hayır indirilmesini istemezler.*" (Bakara, 2/105) "*Sizin de kendileri gibi inkâr etmenizi istediler ki, onlarla bir olasınız.*" (Nisa, 4/89)

Allah Teâlâ, Hz. Yusuf (aleyhisselâm)'un kardeşlerinin ona hased etmelerini ve içlerindeki hasedi dilleriyle ifade etmelerini şöyle anlatmaktadır: "*Yusuf ve kardeşi, babamıza, bizden daha sevgilidir. Oysa biz bir aileyiz. Babamız açık bir yanlışlık içindedir. Yusuf'u öldürün, ya da onu bir yere bırakın da babanızın sevgi ve teveccühü yalnız size kalsın.*" (Yusuf, 12/8-9)

Hz. Yakub'un Hz. Yusuf'a olan özel sevgisini hoş karşılamadılar, onu gözden uzaklaştırarak babalarının ona olan sevgisini ve kendilerine üstün tutmasını bertaraf etmek istediler ki, babalarının sevgisi kendilerine yönelsin ve bu özel ilgi Yusuf'tan alınsın. Bunun için, babalarının Yusuf'a olan sevgisi ve onu üstün tutmasının sadece kendilerine ait olması için, "babanızın sevgi ve teveccühü sadece size ait olsun" ifadesini kullanmışlardır.

Ebu Kilabe'nin, "Hz. Osman'ı hasedden ötürü şehid ettiler" sözü, hilafeti nedeniyle onu çekemediler ve onu hilafetten uzaklaştırmak istediler, anlamındadır. Allah Teâlâ *Ensar'*ı anlatırken, "*Onlar, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenlerden ötürü içlerinde bir kıskanma duymazlar.*" (Haşr, 59/9) Bunun anlamı, kalbleri daralmaz, onları kıskanarak nimet verilmelerine üzülmezler. Bu özellikleri nedeniyle de, Allah onlardan övgüyle bahsetmektedir.

Bizzat Hased Olmamakla Birlikte Hased Sayılan Hususlar

Hased ettiği kişiye hiç bir iyiliğin ulaşmamasını isteme, bizzat hased olmamakla birlikte hased sayılmıştır. Allah'ın, "*ehl-i kitaptan olan kâfirler de, puta tapanlar da size Rabbinizden bir hayır indirilmesini istemezler*" (Bakara, 2/105) şeklindeki ifadeleri bunu göstermektedir. Ona hayrın ulaşmasını istememe ve belâ temennisi, kulun hased kaynaklı fiilleridir. Şayet o kişi ilim talep etse, tamamlamasını istemez. Aynı şekilde, dünyevî ve uhrevî bir hayır talep etse, bunlarla ilgili en ufak bir hususun bile tamamlanmasını istemez. Bütün bunlar, o kişiye nimetin gelmesinden önce olmaktadır.

Hasedin diğer çeşidi olan, başkasındaki nimeti hoş görmeme ve yok olmasını arzulama ise, Allah'ın o kişiye bol nimet ihsan etmesinden sonra olmaktadır. Hased eden, ona verilen nimetin Allah'tan olduğunu bilir, fakat yine de üzüntü duyar ve o nimetin yok olmasını arzular.

Dedim ki,

"Bana yarışma anlamında olan hasedi anlat, nelerden ileri gelmektedir?"

Dedi ki,

"Dünyada olan hased, Allah'a taatı arzulamak ve gerekli sebepler hazırlanmışsa, ona nail olmak için Allah'a taat yapmaya kararlı olmaktır. Dünya için olan hased ise, dünyayı sevmek, daha da bolluk istemek ve bu nimetlerden fazlaca yararlanmayı arzulamaktır."

Dedim ki,

"Haram olan hased nelerden olur?"

Dedi ki,

"Kibir, kendini beğenme, kin, düşmanlık, buğz, riyâ, makam sevgisi, başkasının makam ve liderlik konularında ona üstün olmaması arzusu, akrabaları, dostları ve emsalleri arasında, ister kendinden üstün olsunlar ister aşağı olsunlar, hayrı sadece kendine isteme arzusu vb. şeyler haram olan hasede neden olurlar."

Dedim ki,

"Bunların hepsini bana anlatır mısın?"

Dedi ki,

"Kibirden kaynaklanan hased şudur: Kendinden daha aşağı seviyede veya emsali olan birinin veya dinî ve dünyevî konularda

emsalinin kendinden üstün olmasını çekemez. Tıpkı Kureyş'in Hz. Peygamber için "yetim bir çocuk" demesi gibi. Onun için, "*Bu Kur'an iki şehirden büyük bir adama indirilmeli değil miydi dediler.*" (Zuhruf, 43/31) Cenab-i Hakk, Kureyş kâfirlerinin şöyle dediklerini anlatıyor: "*Allah aramızda şunlara mı nimeti layık gördü!*" (En'am, 6/53) Başkasını çekemediği ve küçük gördüğü zaman, bu duygu onu hased etmeye sevk eder. Allah'ın ona olan nimetinin yok olmasını arzular. Kendine göre nimete layık olmayan kişiye nimet verilmesine ve kendinden aşağı olanın kendi seviyesine veya daha üst bir seviyeye çıkmasına üzülür.

Bu nedenle onu küçümseyerek makamının kendisinden daha yüksek veya eşit seviyede olmaması için, onu üstün kılan nimetin yok olmasını arzular. Zira kendine göre diğeri, ne bu nimete ne de bu makama ehildir. Ona olan hasedi ve kendinden üstün olmasını istememesi, kin beslemesine neden olur.

Makam Sevgisi ve Liderlik Üzerine Oluşan Hased

İnsanlar arasında ilim sayesinde elde edilen makam ve liderlik, bile bile hakkı reddetme ve terk etme sonucunu doğurur. Tıpkı ehl-i kitabın ilimle birbirlerine hased etme sonucu tefrikaya düşmeleri gibi. Ehl-i kitabın her biri, ilmî liderliğin diğerlerine değil de sadece kendisine ait olması için diğer arkadaşını çekemez, hased ederdi.

İnsanlar arasında makam elde etme de aynıdır. Hakkı kabul etmeyi benimsemez ve yeni fikirler ortaya atar. İnsanların hased ettiği kişinin görüşüne zıt başka bir görüşe uymaları için gerçek olmayan sözler sarf eder. Doğru bile olsa, söylediği her şeyde onu hatalı bulur. Diğerinin makamının yükselmesi veya kendinden daha alt seviyede olanın başına reis olmasını çekemeyerek, insanları engellemek ve onun parlayan yıldızını söndürmek için, doğrunun farklı olduğunu söyler. Aynen, Yahudi'lerin başkan olarak kendilerine tabi iken, başkalarına tabi olma sonucunu doğuran Peygamber'imizin kendilerine başkan olmasını veya Yahudi'lerden başkanlığın gitmesini çekemeyerek, Efendimiz Allah tarafında hak ile gönderildiğini bildikleri halde, Yahudi hahamların O'nu inkâr etmeleri gibi.

İbadetten ileri gelen hased de böyledir. Başkasının ibadette kendisinden üstün olmasını istemez, onun üstünlüğü kendisine çok ağır gelir. Diğerinin onun önüne geçmesi, daha üst makamda olması veya insanların diğerine saygı gösterme endişesinden ötürü, âlim alimi, abid abidi kınar ve tenkit eder. Allah'ın onun bir kısım ayıplarını açığa çıkarıp onu rezil etmesini ve ibadetlerinde Allah'a karşı kusurlu olmasını arzular. Liderliği gerçekleşmesin ve değeri olmasın diye aleyhinde gerçek olmayan sözler sarf eder. İnsanların saygı göstermemesine ve liderlikten düşmesine neden olan her şeyi hoş görür.

Genel olmayan, geniş bir daireyi kapsamayan, önderlik ve makam tutkusu da tıpkı bunun gibidir. İki arkadaş, tabi oldukları zatın nazarındaki sevgi makamını birbirlerinden kıskanırlar. Her birsi, ne ilim ne de amelde, arkadaşının kendisine tercih edilmesini ve üstün tutulmasını istemez. Söylediği her sözde diğer arkadaşını hatalı bulur. Tabi oldukları zatın yanında, arkadaşlarının gizli yönlerinin açığa çıkmasını arzular, onu kınar ve o zatın arkadaşı hakkında sû-i zan beslemesine neden olacak işler yapar, onu küçük düşürücü davranışlarda bulunur ve hafife alır. Gaye, sadece kendisinin sevimli olması ve bir mertebeye sahip olmasıdır.

Savaş meydanında iki cesur kahramanın durumu da böyledir. Her biri, onları tanıyan kişilerin gözünde, arkadaşı daha üstün ve saygıdeğer olmasın diye, onu korkaklıkla itham eder ve onu kınar. Hasedle onu kınar veya başka birine onu kötüler, nefret ettirir ve savaş alanında düşmanla karşılaştığı zaman onu korkaklıkla itham eder.

Kin, Düşmanlık ve Buğzdan Kaynaklanan Hased

Kin, düşmanlık ve buğzdan kaynaklanan hased, hasedin en şiddetlisidir. Bu Allah'ın, kâfirlerin Müslümanlara karşı buğz ve düşmanlıklarını anlatırken dile getirdiği özelliklerdir. O şöyle buyuruyor: "*Onlar sizinle karşılaştıkları zaman "inandık" derler. Kendi başlarına kaldıklarında size karşı öfkeden parmaklarını ısırırlar. De ki, "öfkenizle geberin! Şüphesiz Allah, kalplerin iç yüzünü bilir." Size bir iyilik dokunsa (bu) onları tasalandırır; size bir kötülük dokunsa ondan ötürü sevinirler.*" (Al-i İmran, 3/119-120)

Bu ayette Allah, kâfirlerin Müminlere buğz ettiklerini bildirmiştir. Müslümanlara buğz ve düşmanlıklarından dolayı, hasedleri sebebiyle Müminlerde gördükleri herhangi bir nimete karşı üzüntü duyarlar. Bu kin ve hasedleri, Müminlere karşı hased etme ve Müslümanların başına gelen belâlara karşı sevinç duymalarına sebep olmuştur.

Allah şöyle buyuruyor: "*Onlar size sıkıntı verecek şeyleri isterler*" (Al-i İmran, 3/118) İbn Cüreyc bu ayeti, "dinî konularda Müminlerin sıkıntı çekmeleri çok hoşlarına gider," diye açıklamıştır. Ayetin devamında, "*Onların ağızlarından öfke taşmaktadır*" denilmesi de bunu gösteriyor. Daha önce geçen ayette, "*size bir iyilik dokunsa buna üzülürler, bir kötülük dokunsa bununla sevinirler,*" denilmiştir ki, bu hasettir.

Kindar, kin beslediği kişide, Allah'ın hiç bir nimetini görmek istemez. Bilakis, dinî ve dünyevî hususlarda onun en kötü bir halde olmasını ister. Şayet kin duyduğu kişiye bir nimet gelse, üzülür ve bu durum hiç hoşuna gitmez. O nimeti giderme imkânı olsa, elinden geleni arkasına koymayarak onu izale etmeye çalışır. Düşman olduğu ve kin beslediği kişiye belâ ve musibetler gelmesini temenni eder. Ona nimet verilmesinden hiç hoşlanmaz. Var olan nimetin de yok olmasını ister. Onun başına belâ ve musibet gelmesine de sevinir.

Allah'ın koruduğu kimseler istisna olmak üzere, kindar ve düşmanlık besleyen kişi, hased etme ve karşı tarafın başına belâ gelme isteğinden uzak duramaz. Düşmanlık, buğz, öldürme, mal gasp etme, hased ettiği kişiyi bir yerlere şikâyet etme, gizli taraflarını açığa çıkarıp rezil etme vb. durumlar, düşmanlık eseri olan hasedden kaynaklanmaktadır. Kısacası kindar kişinin hasedi, hasedin en büyüğü ve en şiddetlisidir.

Dünya Sevgisinden Kaynaklanan Hased

Dünyayı sevmekten kaynaklanan hased, akraba veya akraba olmayanlara karşı gösterilen sevgiye veya yapılan iyiliğe kendisinin de nail olmayı arzulamasıdır. İki kardeşin kendi aralarında veya baba, anne veya diğer akrabaları yanında birbirlerini kıskanmaları gibi…

İki arkadaş ve iki ortak da böyledir. Biri öbürünü, gerek anne baba sevgisi ve iyiliği, gerekse de arkadaş veya ortak oldukları diğer kişilerin sevgi ve iyilikleri üzerine hep kıskanır. Bütün bunlarda diğerinin değil, kendisinin tercih edilmesini ister. Bu

nedenle, babasının veya diğerlerinin teveccühünün kendisine yönelmesi için, öbürünü çekemez, tenkit eder ve nefret ettirir. Kumalar arasında da durum böyledir.

Hz. Yusuf'un babası tarafından daha çok sevilmesi ve üstün tutulması nedeniyle ortaya çıkan hasedi Allah şöyle anlatıyor: "*(Kardeşleri) demişlerdi ki: "Yusuf ve kardeşi babamıza, bizden daha sevgilidir. Oysa biz bir aileyiz. Babamız açık bir yanlışlık içindedir. Yusuf'u öldürün, ya da bir yere bırakın da babanızın sevgisi yalnız size kalsın. Ondan sonra da (tevbe eder) iyi bir topluluk olursunuz.*" (Yusuf, 12/8-9)

Anne bir kardeşler ve amca çocukları da böyledir. Onlardan her birisi diğerine göre daha iyi ve daha sevimli olması için bir birlerini hep kıskanırlar.

Akraba olan veya olmayan iki kişi de böyledir. Birbirini kıskanırlar. Her biri, sıla-i rahimde bulundukları veya ahbaplığını sürdürdükleri kişiler yanında diğerini kıskanır ve onun değerinin daha düşük olmasını arzular. Hatta bazen saltanat ve şeref gibi dünya sevgisinden kaynaklanan hased, birbirlerini öldürmeye kadar işi uzatır. Neticede diğerinin elde edemeyeceği derecede, dünya saltanatı, şerefi, izzeti veya diğerlerinin ikramına nail olmayı kıskanarak, birbirlerini bile öldürürler.

İki tüccar veya iki sanatkâr da böyledir. Biri diğerini kıskanır. Diğerinden kimsenin alışveriş yapmasını ve onunla ticarette bulunmasını istemez. Ta ki, diğer arkadaşı değil de kendisi satış yapsın ve ticarî ilişkiye girsin. Meslektaşlarının kendisine gelip diğerini tenkit etmeleri ve diğeriyle alışveriş yapan ya da yanında çalışan işçilerin onu terk etmeleri çok hoşuna gider. Bu nedenle, onunla ilişki kuran kişinin nefret edip ilişkisini kesmesi ve kendisine gelmesi için, diğer meslektaşını tenkit eder, malını veya sanatını kötüler.

Ucubtan Kaynaklanan Hased

Ucubtan ileri gelen hased konusuna gelince, bunu geçmiş ümmetlerin peygamberlerine karşı söyledikleri sözlerle Kur'an'da şöyle geçiyor: "*Siz bizim gibi bir insansınız, bizden farkınız yoktur.*" (Yasin, 36/15) "*Şimdi, aynen bizim gibi iki insana mı iman edeceğiz?*" (Mü'minûn, 23/47) "*Şayet siz kendiniz gibi bir beşerin arkasına düşerseniz, iyi bilin ki, sadece zarar edersiniz.*" (Mü'minûn, 23/34) Kendileri gibi bir beşeri, kendilerinden üstün görmeyi içlerine sığdıramadılar. Neticede, hased edip hakkı reddettiler ve şöyle dediler: "*Şayet siz kendiniz gibi bir beşerin arkasına düşerseniz, iyi bilin ki, sadece zarar edersiniz.*" Bu sözleri, yaratılışta ve nesepte tıpkı kendileri gibi olan birisini, kendilerine tercih etmeyi içlerine sığdıramamak ve yadırgamaktan ötürü söylemişlerdir.

Onların bu yadırgamaları başka ayetlerde şöyle ele alınır: "*Şimdi Allah bir beşeri mi resul olarak gönderdi?*" (En'am, 6/8) "*Bize bir melek gönderilmeli değil miydi?*" (İsra, 17/94) Allah, Hz. Nûh ve Hz. Hûd'un diliyle kavimlerine, "*Yoksa içinizden sizi uyaracak bir adam vasıtasıyla bir zikir gelmesine mi şaştınız?*" (A'raf, 7/63) buyurarak, onların hased, hakkı reddetmek ve iman etmemek için ortaya koydukları inada dikkat çeker.

Hasedin bu türü akranlar arasında nesep, şan, şeref, zenginlik, ticaret, sanat veya liderlik gibi konularda meydana gelir. Öyle ki, bir anne ve babadan olma çocuklar arasında veya amca çocukları arasında ortaya çıkan hased, diğer insanlara olan hasedlerine nisbeten daha fazladır. Birbirlerine karşı duydukları bu hased, hemen hemen kendi dışındakiler için, yok denecek kadar azdır.

Alimin alime hasedi de böyledir. Âlim olmayan birisinde bu duygu pek bulunmaz. Abidin başka bir abide hasedi, bundan farklı değildir. Âlimin abide karşı hasedi, zikre değer bir kıskançlık değildir; aksine abid âlime karşı saygı ve tevazu içindedir. Ama kendisi gibi birine hasedi devam eder. Zira âlim onun için hased edilecek birisi değildir.

Ticaret erbabı da böyle bir hased duyar. İçinde bulunduğu ticarete, bir başkasının teşebbüsü onu süratle hasede iter. Kendi sahası dışında kalan tacirler onun için böyle değildir. Nitekim manifaturacı, kendisi gibi bir manifaturacıya hased eder. Onun ticaretinin revacı ve kârı karşısında rahatsızlık duyar ve üzülür. Ondaki bu rahatsızlık, kasap, kuyumcu vs. satıcılar için pek olmaz. İçinde bulunduğu ticaret pazarına bir başkasının karışması karşısında duyduğu hased, uzak bir bölgede aynı ticareti yapan kişiye duyduğu hasedden daha fazladır.

Bunun gibi, yaptığı ticareti yakınlarından birinin yapması, onda, bir yabancı kişinin yapmasından daha çok hased uyandırır. Hz. Ömer'in Ebu Musa'ya yazdığı rivayet edilen şu söz, bunu ifade etmektedir: "Akrabalar birbirlerini ziyaret ederler ama komşu ve iç içe olmazlar." Bundan ötürü, Necranlı'lar Hz. Ömer'e gelip, "bir arada oluşumuzla aramızdaki bağlar zail oldu, bizi birbirimizden ayır," dediler.

Kişinin yakınları ve komşuları olan akran kimselere duyduğu hased, uzaktakiler için duyduğu hasedden daha fazladır. Meselâ, bir topluluk dışarıdaki bir âlime saygı duyarken kendi içlerindeki âlime hased ederler. Zira uzaktaki âlim nesep ve komşuluk konusunda onlarla bir değildir. Böyle bir durumla ilgili Ka'b'in, Müslim el-Helvanî'ye, "akrabalarınla aran nasıl" sorusuna, "ittiba edilen birisiyim" şeklinde cevap vermesi üzerine, "öyle ise Tevrat bana yalan söylemiştir! Kendi kavmi içinde hased edilmemiş ve üzerine büyüklük taslanmamış hiç bir âlim (hâkim) bulunmaz." dediği rivayet edilir.

Yine Hişam b. Urve, babasının kendisine şöyle dediğini rivayet eder: "Yavrum, âlimi en çok terk edenin akrabaları olduğu söylenir. İşte bu hal bazen hasedden bazen de başka bir sebepten ileri gelir."

Bazen bir topluluk, kendilerinden birine hased eder de rağbet etmezler. Âlimlerine olan hasedleri bir inkâr ve garipseme şeklinde ortaya çıkar. Bu da içlerinden kendileri gibi birisini üstün görmeme sıkıntısından kaynaklanır.

Gerek ortaklar gerekse kumalı kadınlar, böyle bir hased içindedirler. İşte Ümmü Rumman'ın Hz. Aişe'ye, **ifk** olayı nedeniyle söylediği şu söz bunu anlatmaktadır. "Kızım, işi büyük görüp kendine eziyet etme! Zira kumalı ve kocası tarafından sevilen kadınlardan, iftira edilmemiş olanı pek azdır!" Keza, bütün ortaklılarda durum böyledir. Kişilerin ticaret, cesaret, cemaat, güç, ibadet, ilim vb. alanlarda karşılaştıkları hasedlerinde, kendi dışındakilerden ziyade, kendi içlerindekiler daha çok etkilidirler.

Hased edenlerin yolu ve yöntemi budur.

Hasedin temelinde başkasında bulunan nimetleri çekememe ve o nimetlerin yok olmasını isteme vardır. Haram görülmemiş her türlü hased, ahiret ve dünya hayatı adına bir yarışma sayılır. Şöyle ki: Kişi başkasında gördüğü nimetlerin kendisinde de olmasını ister ve gıpta duygusuyla onu elde etmeyi arzular. Hayırda aşağıda olmak istemez. Karşı tarafın sahip olduğu

nimetlerden ötürü bir rahatsızlık duymaz. Ancak, bir başkasının onu küçük görmesini içine sindiremez. Bu nedenle o nimete kavuşmayı arzu eder ama o şahsın elinden çıkmasını da istemez.

Kulların hayrına olan bir konuda, nefsin kapıldığı cimrilik ve namertliğe gelince, bu hasedin en kötüsüdür. Cenab-ı Hakk'ın ihsanda bulunduğu kullarına karşı kişinin içinde duyduğu hased, düşmanlıktan kaynaklanan hasedden veya buna benzer herhangi bir hasedden daha fazladır. Bu konuda kul, bir başkasında gördüğü nimet sebebiyle kalbinde bir üzüntü duyar. Evet, başkasına verilen nimetlerin onda uyandırdığı rekabet hissi, başka hiç bir konuda bu seviyede değildir.

Dedim ki,

"Peki, bir başkasında görülen nimetleri çekememe ve yok olmasını isteme anlamına gelen ve haram kılınmış bu hased, nasıl ve ne ile bertaraf edilecektir?"

Dedi ki,

"Az bir düşünce ve gayret ile bertaraf edebilirsin. Bilmelisin ki, hased etmekle Müslümanları aldatmış, nasihatlerini terk etmiş ve mümine nimet verilmesinden hiç hoşlanmayan, var olan nimetlerin de yok olmasını isteyen şeytan ve diğer düşmanlarla aynı safta yer almışsın. Ayrıca, Allah'ın kulları hakkındaki kaderini de beğenmemiştir.

İçine düştüğün ve ne din ne de dünya adına hiç bir faydası bulunmayan bu hasedin zararını böylece idrak edebilirsen ki bu idrak seni hasedden uzaklaştırır. Şayet Allah'a inanıyor, gazap ve azabından korkuyorsan, din veya dünya adına faydası olmayacak bir şey için Allah'ın gazabını üzerine çekme. Zaten hased ettiğin kişiye verilen nimet yok olsa da sana verilemeyecektir. İşte hiç bir basiretli mü'min, dinî ve dünyevî faydası olmayan ve Allah'ın gazabına sebep olan böyle bir zarara uğramak istemez.

Bundan kurtulmanın daha kolay bir yolu da şudur: Bilmelisin ki, hased ettiğin kişi sana insanların en sevimsizi ve düşmanlığı en fazla olan birisi de olsa, hasedinle ona verilen nimetten hiç bir şey kaybolmaz. Eğer Allah hasedçilerin hasedini dikkate alıp ona göre muamele etseydi, hased edilenlerde hiç bir nimet bırakmazdı. Cenab-ı Hakk, kullarına takdir ettiği taksimatı, kıskançların kıskanmalarına bakmadan, devam ettirir.

Eğer Allah, kıskançların kıskanmalarına göre hareket etseydi, nebilerde bile bir nimet bırakmazdı. Bu durum, zenginler ve ehl-i küfrün haset ettiği mü'minler için de geçerlidir. Evet, hasedden sahiplerine kalan sadece zarardır. Zira Allah'ın kuluna tamamlamayı irade ettiği nimet, takdir edilen zamana kadar devam eder. Kesinlikle Allah, hasedçinin hasedine bakıp ona göre davranmaz.

Cenab-ı Hakk'ın şu ilahî fermanını duymadın mı? "*Kitap ehlinden bir gurup istedi ki, sizi saptırsınlar. Oysa sadece kendilerini saptırıyorlar, fakat farkında değiller.*" (Al-i İmran, 3/69) Mü'minleri saptırmak istediler ama kendileri sapıttı. Böyle bir şeye sevinmek onlar için dalâlettir. Çünkü mü'minlerin tekrar dalâlete dönmelerini ve Allah'a karşı kâfir olmalarını istemektedirler. Allah'ın birileri tarafından inkâr edilmesini isteyen kişi, Peygamberi ve mü'minleri aldattığı gibi, küfre de girmiş olur.

Kıskanç kişinin düşmanlık, hazımsızlık, kibir, garipseme ve üstünlük taslama gibi, başkasına karşı takındığı tavır, şu kişinin haline benzer: Bir adam, düşmanına taş atıyor, fakat attığı taş dönüp kendi gözüne isabet ediyor. Bunu bir kaç defa deniyor ama aynı neticeyi elde ediyor ve düşmanına bir zarar veremiyor. Attığı taş hep geri dönüp kendisine isabet ediyor, neticede gözünü çıkarıyor.

İşte hased eden kişi de böyledir. Bu kişi hased etmeden önce aslında nimet içindedir. Bu nimet, hasedin verdiği rahatsızlıktan uzak olma nimetidir. Ne zaman ki, başkasına verilen nimetin hasedine düşer, işte o zaman hasedden uzak olmanın sağladığı nimet de gider. Hased neticesinde, hem huzur hem de mü'minlerle olan samimiyet bağları kopar. Onun yerine, hased ettiği kimse için istediği nahoş durumlar daha fazlasıyla kendisinde ortaya çıkar. Kıskanılan kişinin nimeti ise, yok olmayıp devam eder.

Bir başkasında gördüğün nimeti, 'başına bir sıkıntı gelse de yok olsa,' diyerek arzu etsen de, bilesin ki, senin arzu etmenle o nimet yok olmaz. Başına bir sıkıntı gelmesini istemenle de başına bir şey gelmez. Aksine, sen bu arzularınla kendi huzurunu bozmuş ve hoşuna gitmeyen şeylerin aynısının başına gelmesine sebep olmuşsundur. Belki de bu hal seni Allah'ın gazabına da maruz bırakacaktır.

Başkası için istediğin kadarına maruz kalırsın. Belki, daha fazlasına da... Meselâ, bir mü'mine verilen dinî nimetlerin yok olmasını isteyip onun yerine sıkıntı gelmesini arzu etsen, unutma ki, istediğin kötülükten o kişi hiç etkilenmeyecek, ama o kötülük senin başına gelir. Bu durum, dünya nimetleri için de geçerlidir. İç geçirmelerinle, ne ondaki nimetler kaybolur, ne de ona bir meşakkat dokunur. Bu nedenle Allah, "*Ey İnsanlar! Taşkınlığınız aleyhinizedir*" (Yunus, 10/23) buyurmuştur. Şimdi, seninle, düşmanına attığı taşın geri dönerek gözünü çıkardığı kişi arasında, bir fark var mı?

Belki de maruz kaldığın belâ ve musibet onunkinden daha çoktur. Zira sen bu hasedin neticesinde Allah'ın gazabıyla karşı karşıya geldin ve O'na karşı günahkâr oldun. Ondaki nimet de yok olmadı. Üstelik işlemiş olduğun günahının cezası sana yazıldı. Bu günahla ahirette sorguya çekilecek, Allah'ın gazabına maruz kalacaksın. Günah yerine, gözüne taş değseydi senin için daha hayırlı olacaktı. Çünkü ölümle birlikte zaten hem gözün hem de sıkıntın gidecektir. Ama hasedin günahı ne silinir ne de eskir. Ta ki, seni hesaba çekilmek için Allah'ın huzuruna götürünceye kadar. En kötü sonuç da, bu hasedden ötürü Allah'ın gazabına maruz kalmandır. Dünyada gözsüz olman, ahirette ateşe giren göze sahip olmandan daha hayırlıdır. Zaten anında ateş o gözü kör eder.

Hangisi daha kolaydır? Attığın taşın mı zararı daha büyük, yoksa taş misali gönderdiğin hasedin zararı mı daha büyük? Tabii ki, yaptığın hasedin zararının yalnızca sana dönmesi, karşı tarafa bir zararı olmaması yönüyle, zarara en çok sen uğramış oluyorsun. Üstelik bu kötü huyun başka bir zararı da, mü'minlere karşı kalb huzurunu kaybetmendir. Sen bu halinle, farkında olmadan başkası için istediğin kötülüğün daha fazlasına maruz kalmış ve umduğunu da Allah sana vermemiştir. Neticede nimet onda, sızlanma sende kaldı. Ahiret hesabını nazara almasan da, kalbini saran gam ve hüzünle, dünyevî musibet açısından başına gelen zarar daha da büyüktür.

Sanki ne zaman bir güzellik ve nimet gördünse, arkasından üzüntüye boğuldun ve bu üzüntünle ceza çektin. Sen hasedin

azabını çekerken, Allah o kulunun nimetini devam ettiriyordu. Şimdi sen üzüntülü o ise sevinçlidir. Zira sen faydasız, boş yere, başkasının nimetlerinden ötürü nefsini sıkıntıya soktun. Bu sebeple hem keder ve gam yüklendin, hem de günahkâr olup Allah'ın azap ve gazabıyla karşı karşıya geldin. Basiretli bir mü'min, böyle bir hali görmezlikten gelemez. Sağlıklı bir kalb ve düşünce, kötü bir huy olan hasedde ısrar etmez. Zira insan Allah'a iman ediyorsa, aklı ve düşüncesiyle bu konudaki zarar ve kârını idrak eder. Değil mü'minler, ahirete inanmayan kâfirlerin bile, hasedin yalnızca kalblerini kedere boğacağını ve Allah'ın mü'min kullarına verdiği nimete engel olamayacaklarını, dolayısıyla başkalarına bir şey yapamayacaklarını idrak etmeleri, onları hasedden korur.

Ahirete inanmasa bile, dünyası için aklı çalışan ve bu kötü sıfatın farkında olan hiç bir kâfir yoktur ki, bu biliş ve farkına varış onu, hasedden uzak tutmasın. Kâfir böyle olunca, ya ahirete inanan bir mü'min nasıl olmalı? Evet, mü'min hasedde büyük bir günah olduğunu bilir ve bu konuda Allah'ın gazabından kendini emin görmez.

Durum böyle olunca, hasedi kabullenmek bir tarafa, kalben bile ona yönelmemelidir. Ancak bu şekilde onu bertaraf edebilir. Bunun böyle olduğuna inanan anlar ve bir daha ona düşmemek için kararlılığını kullanır. Diğer yandan da onunla karşı karşıya kalmamak için hassas ve temkinli olur.

Hasedi yok etmeni güçleştiren başka bir husus da şudur: Gerek dinî gerekse dünyevî konularda kapıldığın hased, şeytanın sana olan hasedinden ileri gelmektedir. Çünkü bir mü'min, kendisine verilen **dinî nimetler** açısından ya senden ilerdedir ya senin seviyendedir ya da senden geri bir noktadadır. Şayet o mü'min kardeşin senden ilerde ise, sen hased ederek onun amel ve ilim seviyesine ulaşamazsın. İblis, mü'min kardeşine lütfedilenlere olan muhabbetinden ötürü rahatsızlık duyar ve böyle bir şeyin senin hoşuna gitmesinden ötürü sana hased eder. Kalbine, onu kıskanmaya sevk eden duygular atar. Bunu, ilmi ve ameliyle önde olan kardeşine, takdirinle ortak olmaman için yapar. Derken senin nazarında onu, sevilmemesi gereken biri olarak gösterir. Buna ilave olarak, ondaki nimetlerin yok olmasını sana sevimli gösterir. Çünkü şeytan, bir mü'mine verilen nimetleri hoş görmen ve ona gönül rızâsıyla mukabele etmen neticesinde, onun sevabına ortak olacağını çok iyi bilir. Bu yüzden kalbine, onun amel ve ilim yönünden üstünlüğünü çirkin görecek bir duygu atar. Ve yine şeytan, amelinde gerisinde kaldığın kardeşinin bu durumunu hoş karşılayarak sevabına ortak olmaman için, ondaki nimetlerin yok olması duygusunu sana sevdirir.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'in, "bir kavmi sevdiği halde onlara katılmayan kişi hakkında ne dersini? " diyen bir A'rabîye, "*o sevdiğiyle beraberdir*,"[6] cevabını verdiğini duymadın mı? Bu hadisi Safvan b. Assal rivayet emiştir. Kıyametin ne zaman kopacağını soran bir A'rabîye de Hz. Peygamber, "*ona ne hazırladın?*" demiş, A'rabî, "Allah ve Resulü'nün sevgisinden başka ne namaz ne de oruç olarak ciddi bir hazırlığım yok" cevabını verince, Hz. Peygamber, "*sen sevdiğinle berabersin,*"[7] buyurmuştu. Hz. Enes şöyle der: "Müslümanlar İslamiyetlerinden sonra, o günkü kadar sevinmemişlerdi. Bu müjdeli haber, Müslümanlıklarından sonra, onlar nazarında en güvenilir amelleriydi."

Ebu Musa, Hz. Peygamber'e, "Ey Allah'ın Resulü, bir adam ki, namaz kılmaz ama namaz kılanları sever, oruç tutmaz ama oruç tutanları sever," dedi ve benzeri bir kaç şeyi daha saydı. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "*o sevdiğiyle beraberdir,*" dedi. Bir zatın Ömer b. Abdilaziz'in yanında şöyle dediği nakledilir: "Alim veya öğrenci olmaya gücün varsa, ol. Buna gücün yetmezse onları sev. Buna da gelemiyorsan, onlara karşı olma." Bunun üzerine Ömer b.Abdilaziz de, "Sübhanellah, Allah onun için her halükarda bir çıkış yolu ihsan etmektedir," dedi.

Nefis seni, en faziletli amellerinden alıkoymak istemektedir. Ameli tam veya bazen ihmali olan birisi olsan da bu durum fark etmez. Ameli tam olan birisi isen, amelde zirve olan geçmiş nebi ve sıddıkları sevmekle, onların taatlarıyla da sevinen birisi olur ve Hz. Peygamber'in işaret ettiği gibi, sevgi ve muhabbetinle onlarla beraber olursun.

Amelinde eksikliği olan birisi isen, nebi ve sıddıkları severek onlarla beraber olmayı yine kaçırmamış olursun. Gayet iyi bilirsin ki, nefsin seni herhangi bir bahaneyle kandırıp ibadette senden ileri olanlara karışmaktan alıkoymuştur. Onlardan yüz çevirmekle kalmamış, nefrete, aldatmaya, hatta güç ve kuvvetlerinin yok olmasını arzulamaya da itmiştir. Böylece hem hased ettiğin kişiye kavuşma fırsatını kaçırmış, hem günaha girmiş hem de iç huzurun kaçmıştır.

Keşke senin, hased ettiğin kişiye yetişememekten ötürü, sadece huzurun kaçsaydı ama aynı zamanda günaha da girmiş oluyorsun. Ancak sen, onun seni geçmesi karşısında hasedinle günaha girdin. O kurtuldu sen helâk oldun. Kendini bu duygudan alıkoyabilseydin, hem sevap alırdın, hem de bu hastalıktan kurtulurdun. Ama sen, hased ettiğin kişinin sevap aldığı bir şeyden ötürü günah kazandın!

Şöyle bir hadis rivayet edilmiştir: "*Cennet ehli üç guruptur: İhsan sahipleri, onları seven, bunlara zarar vermekten kendini alıkoyan.*"[8] İhsan sahibine zarar vermekten kendini alıkoydu, cennete hak kazandı.

Hased eden baksın, zarara giren kim, iyiliği elde edemeyen kim, nimeti yok olan kim, aldanan kim; kendisi mi yoksa hased ettiği kimse mi? Farzı muhal eğer hased etmekle bir kimseye zarar verilmesi mümkün olsa bu durum senin de aleyhine olur. Zira her hangi bir konuda senden daha düşük birileri olacağından ötürü, sen de başkasının hasedine hedef olmaktan kurtulamazsın. Her hased edenin birisine zarar vermesi demek, sende de herhangi bir nimetin kalmaması demektir. Öyle ise sana yakışan O'na olan şükür ve muhabbetinden dolayı O'nun kullarını kıskanmamaktır.

Hasedde günah olmazsa bile, sana, Allah'a isyan etmemek yaraşır. Çünkü Cenab-ı Hakk, sana nimetini tamamlıyor. Hased edenler ise, hasret ve iç sıkıntılarıyla baş başa kalıyorlar. Onların bu konudaki şiddetli istek ve arzuları geri tepmektedir. Din adına kaybettikleri ise, başka bir zarardır. Allah'ın, onların senin aleyhinde olan isteklerini yerine getirmemesi, O'nun bir lütfu, keremi ve fazlıdır. Bundan ötürü Allah'a şükret.

Senden başka kimsenin tenezzül etmediği hasedi terk et. Allah'ın kullarına olan taksimatına razı ol. Bunu böyle yapmazsan, Allah'a olan sevgine muhalefet etmiş ve muhalefetin gerektirdiği cezayı hak etmiş olursun. Birisine hased etmeden önce sende var olan huzur nimetinin yok olmasından başka, o kişiye hased ettiğinde dinî ve dünyevî başka nimetlerin de yok olmayacağından emin değilim. Zira başkasının nail olduğu nimetin yok olmasını istemen, senden benzeri nimetler alınarak cezalandırılmana sebep olur. Çünkü Allah şöyle buyuruyor: "*Kötü tuzak ancak sahibine döner.*" (Fatır 35/43)

Bu kötü tuzak kurmaya benziyor. Başkasına kötülük yapmak ister, oyunu onun başına döner. Hased eden de böyledir.

Elindeki nimetlerin yok olması ve başına belâ gelmesi gibi, başkası için istediği şeylerin, aynen başına gelmemesinden emin değildir. Böyle birisinin şöyle dediği rivayet edilir: "Ben Osman için ne temenni ettimse, aynen başıma geldi. Hatta ölümünü de temenni etseydim o da başıma gelirdi."

Ahiret azabı korkusuyla hasedi terk etmiyorsan bile bari Allah'ın dünyada vereceği, hasedinin misli bir cezaya maruz kalacağın korkusuyla vazgeç! Allah'ın, kıskandığın kimseye lütfunu, ihsanını devam ettirip, senin içten içe yanman ve fenalaşmana sebebiyet vermesidir. Bu yüzden sana düşen, ahiret azabından kendini emin görsen bile hasedi terk etmektir.

Hem Allah ve Resulü'nün kötüleyip kızdığı bir hususta kendini nasıl emin görebilirsin? Zira Allah, kitabının değişik yerlerinde bu duruma işaret edip hased ehlini kötülemiştir. Geçmiş ümmetlerin arasını açan ve aralarına dinî ihtilafın girmesine neden olan hususun hased olduğu Kur'an'ın verdiği haberler arasındadır. Bu halin seni dinî ve dünyevî bir cezaya götüreceği konusunda bir korkun ve günah endişen olmazsa bile, sana yakışan, kalbini gam ve keder azabından kurtarmak için hasedi terk etmektir.

Hiç bir şey için terk etmesen bile, sana layık olan, zikredilen şu son husus için mutlaka hasedi terk etmendir. Aksi takdirde muradına erememiş, kalbini üzüntüye boğmuş ve aklı olmayan bir bunak olmuş olursun.

Özellikle hasedden uzak kalmak gerektiğini anlatan hususları açık bir şekilde anlattım. Zikredilen birinci sebebe aklın yatmazsa bile belki ikinci sebebe yatar. Nefsin bu ikincisine de yanaşmazsa, üçüncüsüne veya dördüncüsüne razı olabilir.

Bunları iyi düşün ve nefsine nasihat et. Bu mesele ehl-i diyanet ve ehl-i dünyanın hepsine şamildir. Kıskançlığın sebep olduğu cezaların bir kısmı daha dünyada iken, peşin bir ceza olarak verilir. Kalbî sıkıntı ve dünya adına hiç bir faydası olmayan büyük bir endişe duygusu bu cezalardandır. Allah'ın kullarına karşı nefsini aldatıp dinin elden gitmesi ve ilahî taksimata karşı hoşnutsuzluk izhar etme gibi kötü bir duruma maruz kalmak da söz konusudur.

Kişi Hasedi Bertaraf Ettiğini Ne Zaman Anlayabilir

Dedim ki,

"Hasedi açık bir şekilde beyan edip, ne denli zararlı bir şey olduğunu açıkladın. Şimdi ondan kurtulmayı istiyorum. Hasedi bertaraf eden izahlarınla nefsime dönünce onu kalbimden attığımın işareti nedir? Nasıl emin olabilirim? Zira anlattığın bir çare ile nefsime nasihat ettiğim zaman, bazen içimde, Allah'ın kullarına verdiği nimeti çekemeyen ve yok olmasını isteyen gizli bir karşı koyuş hissediyorum."

Dedi ki,

"Ne düşmanın olan şeytanı susturmaya ne de fıtratını, seni hasede çekip götürmeyecek bir şekilde tamamıyla değiştirmeye gücün yeter. Şeytan bir kere hased telkiniyle yaklaşınca, neredeyse, nefsine hâkim olmaya gücün yetmez hale gelirsin veya yaradılışın buna sessiz kalır. Zaten sen, fıtratını, çekişmesi olmayan, gafleti bulunmayan bir şekle sokmakla mükellef değilsin. Bu ancak meleklerin tabiatıdır. Senin mükellef olduğun husus, aklınla Allah'a bağlanmak ve O'ndan başkasına itaat etmeye yeltenmemektir. Şeytanının telkini ve tabiatının dürtüsüne rağmen, bir emanet olarak Allah'ın sana verdiği aklının marifetiyle bundan kurtulmayı istemen, senin onu, aklen çirkin görüp istemediğini gösterir. Böylece aklınla kerih görüp meyletmekten kaçındığın hasedden kurtulursun.

Kalblerde çekişen ve şerre çağıran kötü duygular hep böyledir. Şayet hoşlanmamakla, hasedi aklen uzaklaştırabilmiş isen, nefsin dürtüsü ve şeytanın telkinleri sana zarar vermez.

Hasan, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'den şöyle bir rivayette bulunuyor: "*Mü'minlerde üç şey var ki çıkış yolları bulunur: Bir şeyi uğursuz sayma, hased ve zan. Uğursuz saymanın çıkış yolu, ona bir daha dönmemektir. Hasedin çıkış yolu, ona rağbet etmemek ve aşırıya gitmemektir. Zannın çıkış yolu ise, onu gerçek görmemektir.*" Burada Hz. Peygamber, ona rağbet etmeyen, başkasının başına belâ gelmesini ve nimetlerinin yok olmasını istemeyen kişinin, hasedden kurtulacağını haber vermektedir.

Hased Eylemle Olur Diyenlere Reddiye

("Hased kalbte kaldığı ve eyleme dönüşmediği sürece, zarar vermez" diyenlerin yanlış oldukları ve bunun ilmî gerçeklere uymadığı konusu)

Dedim ki

"Hasan'dan hased konusu sorulduğunda, "kalbinde gizle, açığa çıkmadıkça zarar vermez" şeklinde cevap vermiştir. Bu söz hakkında ne dersin?"

Dedi ki,

"Bu yorum doğrudur. Kişi hasedini içinde tutup dışarı çıkarmazsa, hoşuna gitmediği için bunu yapmış ve onun için dışarı çıkarmamıştır. İşte benim 'hoşlanmayıp reddetme' şeklinde anlattığım husus budur. Çünkü hasedden hoşlanmamak kişiyi, onu dil ve eylemleriyle açığa vurmaktan alıkoyar.

Hasan'ın da ifadesinde yer aldığı gibi, hasedi dışa vurmada sakınca görmeyen, fakat kendisine açacağı kimse de bulamayan kişi, başkasına verilen nimetlerden rahatsız olup yok olmasını arzu ettiği için yine de hased ediyor demektir. Çünkü hased kalbî bir iştir. Kalbindeki hasedi, söylemesi ve pratiğe dökmesi ise, daha büyük bir günahtır. Kardeşlerinin Yusuf'a yaptığı gibi…

Kişi, onu dinleyecek birisinin yanında, hasedini yalan, gıybet ve tenkit ile açığa vursa ve bununla birini ilimden, sıla-ı rahimden, kendisine yapılan bir dua veya yardımdan mahrum etse ya da eylemleriyle ona bir eziyet verse, bütün bunlar hased değil, hasedden ileri gelen işlerdir. Hased onu bu işlere sürüklemiş ve neticede, hased ettiği şahsa karşı, Allah'ın hoş görmediği eylemlerde bulunmuştur.

Eğer sadece bu eylemler hased olsaydı, o zaman kulların, rağbet, korku ve dünya talebi adına bütün eylemleri hased olurdu. Kulların birbirine olan bütün kötülük ve taşkınlıkları hased olurdu ki, bu aklı başında bir insanın diyebileceği bir iş değildir. Zira hased kalbe aittir.

Cenab-ı Hakk, hased edenleri şöyle anlatıyor: "*Size bir iyilik dokunsa onları üzer.*" (Al-i İmran, 3/120) "*Kitap ehlinden olan kâfirler de, puta tapanlar da size Rabbinizden bir hayır indirilmesini istemezler.*" (Bakara, 2/105) "*Kitap ehlinden bir gurup istedi ki, sizi saptırsınlar*" (Al-i İmran, 3/69) "*Kitap ehlinden çoğu sizi imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler.*" (Bakara, 2/109)

Allah hasedi, iman, muhabbet, hayır, fetih, yardım vs. adına kullarına bahşettiği iyiliklere karşı, kalblerin gösterdiği rahatsızlık olarak tanımlayıp, onun eylemlerde değil, yalnız kalbe ait olduğunu bildirmiştir. Her ne kadar kişi, düşmanını ve kendisiyle çekişen tabiatını susturamıyorsa da, hasedini hoş görmeyerek, açığa çıkmasına engel olursa, kalbini ve eylemlerini korumuş olur. İşte Hasan'ın sözü de bu anlamdadır. Çünkü kulun tabiatını değiştirmeye ve düşmanını (şeytan) susturmaya gücü yetmez. Ancak hasedi içinde tutup kullanmanın önüne geçerse, hasedini bertaraf etmiş ve eylemlerini ondan korumuş olur.

Bazılarının Hasan'ın sözünü delil göstererek, "hased, ancak eyleme dökülürse zarar verir" deyip, hasedin kalbî değil fiilî bir husus olduğunu söylemeleri nedeniyle bu konuyu açık bir şekilde izah ettim. Allah Teâlâ da hasedin eylemlerle değil kalble olduğuna şu şekilde işaret etmiştir: "*Onlar (Ensar) onlara (Muhacir) verilenlerden ötürü içlerinde bir kıskanma hissetmezler.*" (Haşr, 59/9)

Bu ayet kıskançlığın eylemlere değil kalbe ait bir husus olduğunu ve onu kullanmanın bizzat hased olmayıp, hasedden ileri gelen bir iş olduğunu göstermektedir.

Hased ve Zülüm

(Hased edenin arzu ettiği şey, hased edilenin başına gelince, zülüm etmiş oluyor mu? Yoksa sadece hased edenle Allah arasında bir günah mıdır?)

Dedim ki,

"Birinde gördüğüm nimetlerin bende rahatsızlık uyandırması nedeniyle, yok olmasını istememle, o kişinin başına o nimetleri yok edecek bir belâ gelse; meselâ, zenginliği yerine fakirlik, sıhhati yerine hastalık, ilim yerine cehalet, masumiyet yerine günah, günahların örtülmesi yerine hatalarının açığa çıkması durumu hâsıl olsa, ben de bundan pişman olsam, acaba hased ettiğim kişiden helâllik istememi gerektiren bir zülüm yapmış olur muyum?"

Dedi ki,

"Eğer bu hased, eyleme götürmeyip sadece kalbte kalmış ise, bu senle Allah arasında bir günahtır. Çünkü Allah'ın nehyettiği bir hususta, kulları hakkında O'na isyan etmiş oluyorsun. Bunda hased edilene karşı bir sorumluluk yoktur. Dolayısıyla helâllik dilemeyi gerektirmez. Kalbte kabaran hased duygusu, gıybet, yalan, başını bir sıkıntıya sokma veya bir malı gasp etme gibi bir şeye sebep olursa, işte o zaman helâllik dilemen gerekir.

Kalbteki kıskançlık, anlatılan türden eylemlere dönüşmese, bu durum yalnızca büyük bir günah olarak kalır. Bu günah, eyleme dönüşen ve ırz, mal ve nefsle alâkalı, kullar arasında kısas gerektiren bir zülüm gibi olmaz. Fakat içinde kısası gerektirmeyen nice şey vardır ki, kısas gerektiren şeylerden daha kötüdür. Hadiste belirtildiği gibi hased, ateşin odunu yakıp bitirdiği gibi, iyilikleri bitirir.

Hulasa hased, yukarıda geçtiği gibi, kalbî bir duygudur; eyleme dökülmesi ise, hasedden kaynaklanan bir iştir. Şayet hasedin eyleme dönüşmesi de hased olsaydı, o zaman gıybet, yalan, dövme, öldürme, hırsızlık gibi şeyler hased olurdu. Sayılan bu işlerin hepsi birer günahtır. Bunlar bazen hasedden, bazen de kibir, riyâ, dünya sevgisi veya fakirlik korkusundan kaynaklanırlar. Bütün bunları, başka türlü yorumlayan yanılmış ve dini yanlış anlatmıştır.

1 el-Buhârî, *Temenni*, 5, *Tevhid*, 45.
2 Age. ay.
3 İbn Mâce, *Zühd*, 26.
4 el-Buhârî, *Dua*, 5; Müslim, *Birr*, 24, 28; Muvatta, *Hüsnü'l-Huluk*, 14, Müsned, I, 3.
5 et-Tirmizî, *Kıyame*, 56; Müsned, I, 165.
6 el-Buhârî, *Fedailu's-Sahabe*, 6, *Edep*, 95; Darimî, *Rikak*, 71; Müsned, V, 156.
7 el-Buharî, *Ahkam*, 10, *Fedailu's-Sahabe*, 6, *Edep*, 95; Müslim, *Birr*, 161; et-Tirmizî, *Zühd*, 50; Müsned, III, 104, 110, 165.
8 Darimî, *Mukaddime*, 56.

Sekizinci Bölüm

MÜRİDİN TERBİYESİ VE HİDAYETE ERDİKTEN SONRA FİTNEDEN SAKINDIRILMASI

Dedim ki,

"Gece ve gündüz benim yaşantım nasıl olmalı?"

Dedi ki,

"Cenab-ı Hakk şöyle buyuruyor: "*Allah, insanların ruhlarını ölüm sırasında, ölmeyenleri de uykularında alır.*" (Zümer, 39/42) İbn Cüreyc şöyle demiştir: "Ruh ve nefis insanın içindedir. Ruh ve nefis arasında güneş ışığına benzer bir perde bulunmaktadır. Allah, nefsi vefat ettirdiğinde ruh insanın içindedir. Allah nefsi vefat ettirmişse, ruhu içinden çıkar. Şayet insan ölmemişse, nefsi ona iade edilir ve nefis, insan uyanmadan önce yerine yerleşir.

İbn Abbas da, buna benzer izahlar yapar. Ancak şunu da ilave eder: "Nefis, akıl demektir. Rabbimiz bize haber verir ki, O nefisleri uykuda vefat ettirir. Dolayısıyla bizim uykudaki gafletten sakınmamız gerekir. Bu sakınmayı da, günahlardan temizlenme ve bunu da ancak Cenab-ı Hakk'ın rızâsını elde etme gayesiyle yapmak gerekir."

Allah'ın rızâsını gözetmenin tezahürü ise, günah perdesini yırtmamak, yüce Yaratıcıya muhalefeti kabul etmemektir. Çünkü Allah, kendisinden bir rahmet ve nimet olarak bizim uyku esnasında gaflet üzere ölüme aniden yakalanmaktan sakınmamızı istemektedir.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) de uyumak istediğinde şu duayı okurdu: "*Allah'ım, senin adınla ölüyor ve senin adınla diriliyorum.*"[1] "*Allah'ım, ruhumu kabzedersen onu bağışla ve merhamet et. Şayet yaşatırsan, onu, salih kullarını koruduğun gibi koru.*"[2]

Allah korkusuna sahip mürid, her an ve pozisyonda ve bilhassa uyku esnasında, ölüme ansızın yakalanabileceğini unutmamalı; uykuda vefat etmekten ve bir daha hiç uyanmamaktan korkmalıdır.

Şayet mürid bu hususta endişe içinde ise, bundan sonra Allah'ın onun ruhunu, Allah'ın hoşuna gitmeyen ve yasakladığı şeyleri işlemek ya da Allah hakkından bazı şeyleri yapmamak gibi bir durumda iken uykusunda ruhunun alınmasından sakınmalıdır. Böylece yapmış olduğu şeylerden ötürü, Allah'ın kendisine verdiği pişmanlık ve tevbe etme kararlılığının yanı sıra, şayet sabaha çıkarsa Allah'ın kerih gördüğü şeylerden kaçınma, üzerine yapması gerekli olan şeyleri eda etme, zulmederek ele geçirmiş olduğu malı sahiplerine iade etme ve onlara dil uzatmışsa helâllik alma konusunda kendine söz verir.

Böyle bir kimse uykuda ölüme yakalanırsa, inşallah günahları af olmuş olarak Allah'a kavuşur. Eğer ertesi güne sağ çıkarsa onun tevbe etme kararlılığı onu Allah'a karşı hayâ sahibi olmayı da sağlar. Çünkü kul Allah'a karşı davranışlarında kararlı olmakla O'na karşı hayâlı davranmaktan daha ziyade yakınlık kazanır.

Kişi, sürekli nefsine şunu hatırlatmalıdır: "Ey nefis! Dün Allah'a söz vermiştin. Ne de çabuk sözünü unutuyorsun? Neden Allah'a itaat etmede kararlılık ve sebat göstermiyor ve buna bir gün dahi vefalı davranmıyorsun?" Durum böyle olduğuna göre, yaşadığın her gün uyumadan önce tevbeni yenilemelisin. Sabaha ulaştığın her gün Allah'a hamd etmelisin. Çünkü Allah seni uykunda vefat ettirmedi ve sana hayat verdi. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) de uykusundan uyanınca şöyle dua ederdi: "*Beni uykuda öldükten sonra dirilten, uykumda vefat ettirmeyen Allah'a hamd olsun*".[3]

Sonra nefsine vefalı davranmayı öğütle ve ona Allah'la sözleşmesinin daha yeni olduğunu hatırlatarak nefsini Rabbine karşı hayâlı davranmaya teşvik et.

Uykuya dalmadan önce her defasında kararlılığını yenile, uykuyu ölümün küçük kardeşi olarak gör ve ibret al; çünkü sen uykunda adeta bir ölü gibisin. Nitekim Cenab-ı Hakk uykuyu vefat olarak isimlendirmiştir. Dolayısıyla uykunda seni vefat ettirmesinden endişe duymalısın.

Sabahladığında ise tekrar dirilmeyi, haşir ve neşri, Allah'ın huzuruna hesap için çıkacağını düşün. Zaten Allah, sabahlamayı ba's (yeniden dirilme) olarak isimlendirmiştir. Bu da haşre ve neşre benzediği içindir. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) uyandığında Allah'a dönüşü hatırlayarak şöyle duada bulunurdu: "*Allah'ım senin sayende diriliyor, senin sayende ölüyorum, dönüş de Sanadır*".[4]

O halde sen uyanır uyanmaz ilk yapacağın şey Allah'a hamd ile güne başlamandır. Çünkü Allah seni vefat ettirmemiş, uykundan sağ salim uyandırmıştır. Ayrıca ahirette Allah'a dönüşü de hatırlamalısın.

Yataktan kalktığında elbiseni giymeye yönelirken, tesettürle emredildiğin üzere elbiseni setr-i avret için giymeye niyet etmelisin. Ayrıca Allah'tan ve meleklerinden hayâ duymalısın. Gerek cin gerekse insanlardan yanında bulunabilecek kimselerin gözlerinden sakınmak üzere tesettüre yönelmelisin.

Sabahleyin mümkünse dişlerini fırçalamalısın (misvak)lamalısın. Bunda da ağız temizliğini, Allah'ın rızâsına ve Hz. Peygamberin sünnetine ittiba etmeyi niyetlemelisin.

İhtiyacın varsa, abdest bozarsın, sıkıntı veren şeyleri atarsın ki, onlar seni namazda meşgul etmesin. Bu tedbiri almakla aynı zamanda Hz. Peygamberin emrine ittiba etmiş olursun. İhtiyacını gidermek için helaya gireceğinde Hz. Peygamberin de yaptığı şu duayı okursun: "*Bismillah, maddi manevî pisliklerden ve kovulmuş şeytandan Allah'a sığınıyorum*"[5].

Helâdan çıkınca yine Hz. Peygamber'in okuduğu şu duayı yap: "*Bana sıkıntı veren şeyi benden gideren ve faydalı olanı bırakan Allah'a hamd olsun.*"[6]

Bundan sonra abdest alırsın. Önce Hz. Peygamberin sünnetine ittiba ederek ellerini yıkarsın. Ama taharetlenirken temizlenmeyi sol elinle yaparsın. Temizlenmede Allah'ın hoşnutluğunu düşünmelisin. Zira O, ayeti kerimede "*Allah tevbe edenleri ve temizlenenleri sever*" (Bakara, 2/222) buyurmuştur. Bu ayet su ile temizlenen Küba halkı hakkında inmiştir.

Sonra abdest azalarını, Allah'ın emir buyurduğu farzları yerine getirmek için yıkarsın. Bu sayede namazın farzını da eda edersin. Çünkü Allah abdestsiz namazı kabul etmez. Bu sebeple abdesti emir buyurmuştur. Hz. Peygamber'in: "*Abdestsiz namaz hiç bir surette kabul olunmaz*"[7] buyurmasına binaen, Allah'ın rahmet kılarak makbul tuttuğu ibadet, ancak taharet ve abdestli olarak yapılan ibadettir.

Bu farzları eda ederken, Allah'ın, senin namazını kabul etme ümidini kalbine sürekli hatırlatmalısın. Her defasında ağza, buruna su verişte, abdest azalarından herhangi birini yıkayışta o uzvunla işlediğin günahlara kefaret olmasını ümit et. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurur: "*Mü'min kulun abdest azalarına ulaşan su, onun günahlarına kefaret olur. Öyle ki elini yıkadığında eline ait günahlara kefarettir.*" Devamında Hz. Peygamber, abdest azalarını tek tek sayarak her birisinden vuku bulan günahlara kefaret olacağını zikretti.[8]

Abdesti bitirince mescide gelirsin. Mescide gelmede namazı cemaatle eda etmeye niyet edersin. Bununla hem Hz. Peygamber'in sünnetine ittibayı, hem de farzı eda etmede, Müslümanlarla yardımlaşmayı, orada hazır bulunan mü'minlerle birlikte dua ile Allah'tan yardım ummayı niyet etmelisin. Çünkü sen, mescitte Allah'ın ziyaretçisi hükmündesin. Bu ziyaretinde Süleyman'ın naklettiği şu sözü düşün: "*Her kim mescide gelirse, o Allah'ın ziyaretçisidir. Ziyaretçiye ikram etmek ev sahibi üzerine bir haktır.*"[9] Biz de Allah'ın sana rızâ ve cenneti ile ikramda bulunmasını ümit ederiz.

Namazını bitirince, mescitte bulunup nafile ibadete devam etmek, yoksa evine gitmek ya da maişetin için işe koyulmak mı daha hayırlı ve gerekli olduğunu tercih etmelisin. Bunlardan hangisi evlâ ise ona yönel.

Evine girince, Allah'ın kendilerini veli dostlar olarak nitelendirdiği mü'min kimselere karşı şefkat gösterdiği gibi, aile fertlerine şefkat ve sevgi göstermeyi prensip haline getir. Zira Allah dostları, Allah'a yakın olan ve cennetine layık kıldığı kimselerdir. Nitekim onlar cennete ulaştıklarında şöyle diyeceklerdir: "*Biz daha önce de aile fertlerimize karşı şefkatte ileri derecedeydik.*" (Tûr, 52/26) Hatta onlar aile fertlerine karşı bu şefkatlerinden dolayı gıpta edilecek seviyededirler.

Sen de kalbini, cennetteki Allah dostlarından şefkatli olanlarla birlikte emniyet içinde o makama erebilmek ümidi ile şefkatli olmaya yönelt. Şayet aile fertlerinden birisi hatalı yola girerse, Allah'ın emirleri doğrultusunda dosdoğru gidebilmesi için onu kötülüklerden alıkoy. Bu onları cehennem ateşinden koruman demektir. Zira Cenab-ı Hak şöyle buyurur: "*Nefislerinizi ve ehlinizi Cehennemden koruyunuz.*" (Tahrim, 66/6) Bir tefsirde şöyle ifade edilmiştir: "Onları eğiterek ve terbiye ederek koruyunuz".

Eğer bir ihtiyaç için çarşıya çıkmak istersen, dışarı çıkmadan önce iyi niyetini öncelikle pekiştir. Yolda ve çarşıda günaha girmemeye dair niyetini sürekli yenile. Çünkü senin sevabın niyetin ölçüsündedir.

Ka'b'ın rivayet ettiği şu haberi bilir misin ki, o Allah'ın kitabında şu üç hususu tespit etmiştir. "Şehidler üç kısımdır. Birincisi, malını Allah yoluna vererek sevabını Allah'tan uman, canıyla da İslam topluluğuna destek olan fakat niyetinde ne başkasını öldürme ne de öldürülmeyi düşünmediği halde, kendisine isabet eden bir kaza okuyla vefat eden insandır. Bu durum o kimsenin kanından akan ilk damlayla günahlarının mağfiretine vesiledir. Şehid kimse ev halkından yetmiş insana şefaat edecektir.

İkincisi, sevabını Allah'tan umarak malını Allah yolunda sarf eden, canıyla da İslam ordusunu destekleyen ve niyetinde de düşmanı öldürmek arzusu bulunup kendisinin ölmesini arzu etmeyen kimsedir. Fakat burada bir kaza oku gelip canını aldığında bu kimse cennette Hz İbrahim (aleyhisselâm) ile beraber omuz omuza bulunacaktır.

Üçüncüsü, Allah yolunda malıyla ve canıyla cihad eden, savaşta İslam cephesinde yer alan, Allah yolunda öldürüp, gerekirse öldürülmeye niyet eden kimsedir. Buna bir kaza oku isabet ettiğinde, bu kimse Cennette Allah'ın arşı altında kılıcını çekmiş bir vaziyette mücahid olarak haşr olur. Bu şehit, dilediğine şefaat edebilir. Onun için günah ve isyan diye bir şey kalmaz, hepsi affolur.

Halbuki bu üç kimse Allah yolunda mallarını ve canlarını ortaya koymada eşit davranmıştı ve üçü de ölmüştü. Fakat niyetleri nisbetinde, ikincisi birinciden, üçüncüsü de ikinciden üstündür. Çünkü birinci kimse ne ölmeyi ne de öldürmeyi niyet etmişti. İkinci şahıs ise öldürmeyi istemiş fakat ölmeyi kalbinden geçirmemiştir. Üçüncü şahsa gelince o niyet ve himmetini yüksek tutmak suretiyle birinci ve ikinci şahıstan üstün hale gelmiştir. Zira o hem öldürmeyi hem de Allah yolunda şehit olmaya niyetlenmiştir. Ka'b devamında şöyle der: "İşte bu üç satır Allah'ın kitabında bulunmaktadır. Onu haber veriyorum."

İbnu'l-Mübarek'in bir arkadaşı şunu nakleder ki, o Mekke sokaklarında yürürken şunu mırıldanmıştır: "Develeri güderim ama dedikoduları gütmem."

Niyetini yüksek tuttuğun ölçüde sevabın büyük olur. Herhangi bir işe teşebbüs ettiğinde gücün yettiği ölçüde niyetini yüksek tut. Eğer böyle yaparsan hem niyetin hem davranışların büyük sevabını kazanırsın. Hatta pratikte onu gerçekleştiremesen bile niyetinin mükâfatını alırsın.

Çarşıya çıkarken niyetinde şunlar bulunmalıdır: Bir meclise rastlarsan onlara selam vermek, bir mazlumu görürsen yardım

etmek, bir yanlış görünce onu gücün yettiğince değiştirmek ya da kalben hoşlanmamak; yolda eza veren bir şeye rastlarsan onu yoldan kaldırmak, tanıdık ve arkadaşlara rastladığında onlarla selamlaşmak, mümkün mertebe Allah rızâsı için onların hal ve hatırlarını sormak, akraba olan ve olmayanlar için aynı şeyleri gözetmek; insanların işlerinde, senin yardım edebileceğin bir husus varsa, yardım etmek… Bu sayede selamlaşmanın, hal hatır sormanın, yardımlaşmanın sevabına peşinen ulaşırsın. Ayrıca sıla-i rahim yapar ve Allah'a karşı da hamd ü sena da bulunursun.

Başkasını sevindirme niyetiyle selam verirsen, hem selamınla hem de onu sevindirmekle sevab alırsın. Eğer sevinmese bile, aranızda bir samimiyet oluşur. Sen ona selam vermek ve hal hatırını sormakla onun Allah'a hamd etmesine sebep olmuş ve sevab kazanmış olursun. Nitekim İbn Ömer'in şöyle dediği nakledilir: "Ben özellikle selam verip selam almak ve bununla Allah'a hamd edilmesi için dışarı çıkarım". Fudayl b. Amr mürsel olarak şu rivayeti nakleder: Hz. Peygamber bir adamla karşılaştı. Ona, "*Nasıl sabahladın?*" Adam, "sağlık ve afiyet içinde..!" dedi. Hz. Peygamber, "*Nasıl sabahladın?*" sorusunu tekrar edince adam yine "sağlık ve afiyet içinde..!" cevabını verdi. Hz. Peygamber üçüncü kez sorusunu tekrarlayınca adam, "Allah'a hamdolsun hayır üzere sabahladım" dedi. Hz. Peygamber, "*işte benim aradığım cevap budur*" buyurdu.

Hz. Ömer bir adama, "nasılsın?" diye sordu. Adam, "Allah'a hamdolsun, hayır üzereyim!" dedi. Hz. Ömer de ona, "ben de böyle bir cevap vermeni beklemiştim," dedi. Yani Allah'a hamd etmesi için hal hatırını sormuştu.

Karşılaştığında yüz çevirecek ya da morali bozulacak birisi varsa ve seninle karşılaşmak suretiyle Allah'a karşı saygısızca sözler sarf edecek, şeytanın onu kullanmasına sebep olacaksa, o kimseyle selamlaşmasan da niyetinden ötürü sevap alırsın.

İnsanlarla selamlaşmada daha önceki niyetini hatırlamaya çalış. Her ne kadar selamlaşmada niyetini yenilemesen bile, daha önceki niyetin sana kâfi gelir. Bu niyetin, insanların seni övme isteği veya yerme endişesi, ya da onlardan maddi bir menfaat edinme arzusu gibi mülahazalar kalbini kuşatıncaya kadar yeterlidir. Şayet senin kalbine bu tür arzular doğarsa, senin kalbinden halisane yaptığın niyet gider ve sen niyetine göre değerlendirilirsin. O halde aziz ve celil olan Allah için selamlaşmaktan geri durma.

Bir de riyâya sürükleyen dürtüler meydana gelmeden önce dikkatli ol. Çünkü düşman kendisinden emniyette olduğunu hissettiğin bir esnada senin karşına çıkıverir, kalbine dürtüler hücum eder ve seni endişelere düşürür. Yahut seni överek gâfil avlayabilir. Seni, selamlaşmadaki ve hal hatır sormadaki gerçek sevabı ve niyeti düşünmekten alıkoyar. Artık bundan sonra kalbine doğan duygulara kapılır, selamlaşma ve hal hatırdaki sevabı düşünmez olursun.

Halk arasında selamı yaymanın büyük ecir ve mükâfat verdiğini unutma. Nitekim Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) şu sözleriyle bunu emir buyurur: "*Aranızda selamlaşmayı yayınız.*"[10]

Hz. Ammar şöyle der: "Üç şey vardır ki, onları yapan imanı cem' etmiş gibidir: Birincisi bütün âleme selamı yaymak..." Sana selam verilirse selamı iyi bir şekilde almaya gayret et. Böylece farzı da yerine getirmiş olursun.

Sahabeden birisi Hz. Peygamber'e rastlayıp 'esselamu aleyküm' dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "*on sevab...*" buyurdu. Başka birisi "esselamu aleyküm ve rahmetullah" dedi. Hz. Peygamber, "*yirmi sevab…*" buyurdu. Diğer birisi gelerek, "esselamu aleyküm ve rahmetullahi ve berekatühü" diye selam verince Hz. Peygamber, "*otuz sevab…*" buyurdular. Bu rivayeti Hasan ve Mekhul, Hz. Peygamber'den naklederler. Hatta Mekhul şunu da ilave eder. "*İşte bu şekilde insanlar birbirlerinden üstün hale gelirler.*"[11]

Senin hal ve hatırını sorarlarsa, mutlaka Allah'a hamd etmeyi niyetinden geçirmelisin. Sana selam verilmez ve hal hatırın sorulmasa dahi, sen bu niyetinden ötürü sevap alırsın. Ama selam verdiklerinde mukabelede bulunur, hal hatırını sorduklarında Allah'a hamd ederek cevap verir, bir de bu esnada sevabını umarak daha önceki halis niyetini hatırlarsan, bu sayede hem niyetin hem de amelin sevabını alırsın.

Selam verirken sevabını unutsan ya da hal hatırın sorulduğunda cevap verirken, bu işin sevabını düşünmesen, daha önceki niyetin üzere ecre nail olursun. Zira Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: "*Kim bir iyiliğe teşebbüs eder de onu yapmazsa ona bir hasene yazılır.*"[12]

Selamlaşırken ya da hal hatırın sorulurken, sevabını umarak cevap vermelisin. Sakın Allah'ın sevabını ummadan ve bu niyetini kavramadan cevap veren kimse gibi olma. Zira insanlar birbirlerinin hal hatırını sorarak ummadıkları bir şekilde sevap alırlar.

Soran, sevab kastetmez ve ümit etmez. Sorulan da, soran şahsın sevap kazanmayı düşündüğünü fark etmeyebilir, bunu idrak etmeyebilir. Halbuki kendisine hal hatır sorulduğunda, soran şahsın bu davranışı ile sevab almayı amaçladığını ve bu noktada yardım etmesi gerektiğini idrak etse, ne durumda olduğunu söyleyerek ona cevap verir. Meselâ bir hastaya, "geceyi nasıl geçirdin ya da kendini nasıl hissediyorsun?" diye sorulduğunda, Allah nimetlerini hatırlayarak halini arz etmez ya da duyduğu acıyı ifade etmez. Çünkü bunu ifade etmeden de durumu anlaşılıyor. Meselâ kendisine, "nasılsın?" diye sorulsa o, "siz nasılsınız?" diyerek mukabelede bulunur. Zira arada bir yardımlaşma mülahazası söz konusudur.

Sağlıklı olanların hal hatır sormaları ise, şuursuz bir şekilde ve alışkanlık halinde sürüp gitmektedir. Biri diğeri ile karşılaşınca, "nasılsın?" der, diğeri de, "sen nasılsın?" cevabını verir! Eğer işin önemini kavramış olsalardı, Allah'ın nimetini hatırlayarak O'na hamd eder, sorulan soruya etraflı cevap verir ve hallerini arz ederlerdi. Biri sana, "nasılsın, geceyi nasıl geçirdin, günün nasıl geçti?" dediğinde, ona, "Allah'a şükür, iyiyim, geceyi şu şu güzelliklerle geçirdim, günüm şöyle geçti," demelisin.

Hz. Aişe'den nakledildiğine göre o şöyle demiştir: "Kendisine, "nasıl sabahladın?" diye sorulan kimse "elhamdülillah, hayır üzere" derse, o günün şükrünü eda etmiş olur." Ebu'd-Derda şöyle demiştir. Bir kimse kardeşine nasılsın diye sorar, o da, "elhamdülillah, hayır üzereyim (iyiyim)" derse, Cenab-ı Hak şöyle buyurur: "Kulum bana hamd ü senada bulundu."

Birine hal hatır sorduğunda, meselenin idrak ve şuuru içinde, Allah'tan sevap alma niyetiyle sor. Senin hal hatırın sorulduğunda da, bu niyetini yenileyerek sürdür. Bu idrakle sormaz veya sorana cevap vermezsen, evden çıkarken ettiğin niyet geçerlidir.

Aynı şekilde, dışarı çıkarken bir kadın görsen yüz çevirmeyi, caiz olmayan bir ses duysan kulak vermemeyi; gördüğün, duyduğun, kokladığın şeylerden ibret almaya çalışmayı niyetlersen, ister bir şey yap ister yapma, bu niyete mukabil sevap

alırsın.

Çarşıya çıkacağın zaman, rızkını kazanacağın iş yerine, helal rızık kazanmak, Hz. Peygamber'e uymak, sevap kazanmak, ailenin geçimi için para kazanmak, başkasına muhtaç olmamak, akraba ve komşulara iyilikte bulunmak, zekât vermek vb. gayeleri düşünerek gitmelisin. Bu niyetle hareket edersen, yüzün, ayın on dördü gibi aydınlık olduğu bir şekilde Allah'a kavuşursun. Yani Allah'ın huzurunda yüzün ak olur. Nitekim Ebu Hüreyre'nin rivayet ettiği hadiste Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyuruyor: "*Kim, insanlardan bir şey istememek için veya ailesini geçindirmek için ya da komşusuna iyilik yapmak için helal rızık talebinde bulunursa, yüzü dolunay gecesindeki ay misali, parlak olarak Allah'a kavuşur*"[13]

İş yerinde de vera' üzere davranmaya niyet etmelisin. Miktarı ne kadar çok olursa olsun, Allah'ın hoşuna gitmeyen her türlü kâr, kazanç, ücret ve maddî çıkarı terk etmelisin.

Sana bir müşteri geldiğinde veya sen başkasından bir şey aldığın zaman, alış verişinde ihlâslı bir şekilde vera' sahibi olmaya niyetlenmelisin. Keza ticaretinde gerek senin konumundan ve tecrübenden, gerekse çarşıdaki itibar ve imkânlarından dolayı, senden yardım bekleyen her Müslüman kardeşine yardım etmeye niyetlenmelisin.

"*Cenab-ı Hak, çarşıda kendisini zikreden kimseden hoşnut olur*"[14] hadisinde belirtildiği gibi, sevabını umarak Allah'ı zikretmekten geri kalmalısın.

Diğer bir hadis de şöyledir: "*Allah'tan gafil kalan kimseler içinde O'nu hatırlayıp anan kimse, savaşta kaçan düşmanların arkasında kılıcını çekip hücum eden kimse gibidir. Çarşıda Allah'ı zikreden kimse, bütün insan ve hayvanlar sayısınca sevap alır.*"[15]

Hz. Ömer de Hz. Peygamber'den (sallallahu aleyhi ve sellem) şunu nakleder: "*Kim çarşıya çıktığında, "Allah'tan başka ilah yoktur, o bir tektir ve ortağı yoktur. Mülk ve hamd O'nadır. Hayat veren ve öldüren O'dur. Hayırlar O'nun elindedir. O her şeye kadirdir," derse, Allah o kimseye binlerce sevap yazar, binlerce günahını siler ve ona cennette bir köşk bina eder.*"[16] Sen de böyle demelisin.

Şayet çarşıdan geçtiğinde, Allah'ı zikretmek ve Allah haklarını gözetmek istiyorsan, Allah'ın seni, sana yakışmayan, etrafındaki cahillerin hali gibi bir durumda görmesinden utan, takvalı ol ve rastgele konuşanların yanında bile dilin sürekli zikirle meşgul olsun. Nitekim Abdullah b. Mes'ud şöyle demiştir: "Kur'an hamiline yakışan şey, insanlar rastgele işlerle uğraştığında takvasıyla, onlar rastgele konuşmaya daldığında sükûtuyla farklılık gösterir." Böylece Allah senin üzerinde ilim nimetini ve sana bahşettiği delilleri görsün. Gücün yeterse saydıklarımın tamamına niyet etmelisin. Böylece, evinden çıkarken dünyalık bir şey kazanmadan önce, niyetinle çok sevap kazanırsın. Nitekim bu üç hususa dair Ka'b'ın sözü daha önce geçmişti.

Ticarî bir iş yapmak, borcunu ödemek, alacağını istemek, ev halkı için bir şey satın almak, ihtiyacını gidermek ya da mesleğini icra etmek vb. hususlar için dışarı çıktığında, gücün yettiğince Allah'ı düşünür ve ondan sevap umarsan, Cenab-ı Hakk bu düşüncene karşılık ona denk sevap verir.

Aynı şekilde ilim tahsili için bir yere gitmek istediğinde, gücün yettiğince Allah'a taata niyet eder, O'ndan sevap umar, bütün bu hususlarda, Allah ve Resulü'nün emrine ittibayı gaye edinerek sabahlarsan; dininde sana fayda veren, seni hayra ulaştıran ve şerden de uzaklaştıran ilim talebinde bulunmuş olursun. Böylece, Allah'ın cennete giden yolu sana kolaylaştırmasını ümit edebilirsin. Nitekim Hz. Peygamber'den gelen bir hadiste şöyle buyrulur: "*Kim ilim elde etmeyi umarak bir yola koyulursa, Allah da o kimseye cennete giden yolu kolaylaştırır*"[17]

Keza Safvan b. Assal'in, Hz. Peygamber'den (sallallahu aleyhi ve sellem) rivayet ettiği hadise göre, melekler bu yaptıklarından razı olur ve üzerine kanatlarını gererler. Çünkü zikir halkalarını âlimler oluşturur.

Ayrıca cennet bahçelerinden yararlanmaya niyetlenmelisin. Zira bu hususta şu hadis-i şerif rivayet edilmektedir: "*Cennet bahçelerine uğradığınızda onlardan yararlanın.*" Kendisine "Ya Resûlallah cennet bahçesi nedir?" diye sorulunca Hz. Peygamber, "*zikir halkalarıdır,*"[18] buyurdular.

Bir de kendisine selam verebileceğin kimselere selam vermeyi ve onların hal hatırını sormayı ihmal etmemelisin.

İhtiyacı olan bir din kardeşini ziyaret etmeyi, bir Müslüman'ın ihtiyacını görmeyi, vefat eden varsa, cenazesine katılmayı, hastaları ziyaret etmeyi vb. hakkında dinin emri olan işleri yapmaya niyetlenmelisin. Mümkün mertebe bu konularda Allah rızasını gözetmeli, O'ndan sevap beklemelisin. Eğer bütün bu niyetleri tam olarak yerine getirirsen, amellerinde daha önceden takdim ettiğin iyi niyetlerinin sevabını görürsün. Niyetlendiğin şeylerin hepsini tam yapamazsan bile, niyetinin karşılığını alırsın. Çünkü Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), bir kudsî hadiste Allah'ın şu beyanını nakleder: "*Cenab-ı Hak şöyle buyurur: Kulum beni nasıl zannediyor (düşünüyor) ise ben öyleyim. Öyle ise kulum beni dilediği şekilde düşünsün*"[19] O halde sen, Allah'a olan zannın ölçüsünde, O'nun sana ihsan ve muamelede bulunduğunu kesin olarak görürsün.

Kulun İçten ve Dıştan Gereğine Uygun Allah Hakkına Uyduktan Sonra Nefsi Hususunda Korkacağı Şeyler

Dedim ki:

"Bundan sonra, yani içten ve dıştan Allah haklarına uyduktan sonra, benim için endişe ettiğin noktalar nelerdir?"

Dedi ki:

"Sen, nefsini anlattığım konularda gözettiğin sürece, senin için sadece, şeytanın, nasihat ve acıma yönünden sokulmasından endişe ederim.

Şeytan bu yönden gelir ve nefsine olan muhabbetin açısından seninle tartışır. Neticede nefsin, insanlara olan merhametin ve onlara ettiğin nasihatlerden ileri gelen ve daha önce önem vermediğin övgülerine rağbet etmene neden olur. Nefis bununla, kendisine bir paye ve makam verilmesini hedeflemekte, neticede de amellerini ifsad ve iptal ettirmeyi amaçlamaktadır.

Ka'b b. Malik'in Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)'den rivayet ettiği şu hadisi duymadın mı: "*Kişinin dünya malına ve*

makama düşkünlüğü onun dinine, koyun sürüsüne musallat olan iki aç kurdun sürüye vermiş olduğu zarardan daha çoktur.”[20]

Dedim ki:

“Bu nasıl olur?”

Dedi ki,

“Pek çok mürid, (tevbe, helalleşme, vb. yollarla) günahlardan arınıp riyâdan kaçındıklarında ve ihlâslı olup kalblerinden Allah’tan başka şeyleri sildiklerinde, şeytan onları aldatacak bir menfez bulamadığı gibi, nefis de dünya ile rahatlama imkânı bulamaz.

Kul, ihlâslı ve metanetli davrandıkça nefse, dünya ve içindekilere rağbet etme ve ibadetlerde başkasına karşı yapmacık davranışlarda bulunma yollarını daraltmış demektir. Bu durumda dünya ile rahatlayacağı bir menfez bulamaz. Şeytan da o kulu dünyaya bağlayacak bir sebeb bulamaz. Çünkü kul tam bir kararlılık ve metanet içindedir. Nefis de ona boyun eğmiştir. Ancak nefsin boyun eğişi kötü huylardan tamamen arınması demek değildir. Bilakis sürekli, kulu dünyaya meylettirecek bir neden gözetlemektedir. Çünkü o kimse, insanların dinî yaşantıda gevşek olduklarını, kendilerine suçlarının cezası verildiğini, şaşkınlık ve düşkünlük içinde, sarhoş, hasta, sağır, kör ve ölü gibi oldu görür. Kalbinde o zavallılara karşı rahmet hissi ağır basar. Zira kendisinde bulunan delil ve bilgilerle, Allah’ın onların kalb gözlerini açacağını, kalbî hastalıklardan kurtaracağını, onların da ölü vaziyetinden kurtulup, ihya olacaklarını ve kendisinin maddî bir çıkar gözetmeksizin, bunun sevabını sadece Allah’tan beklediğini düşünür.

Bu kul öyle bir adama benzer ki, pek çok hastalığı bulunmaktadır. Hastalıklar onu geceleri uyutmaz, gündüzleri de bayıltır. Ağır bir göz hastalığı ya da bedendeki bir çıban gibi… Bu hastalık ücretsiz, tabii bir ilaçla iyileştirilir, masrafsız bir şekilde sıhhatine kavuşur. Hasta artık uzun bir uykusuzluktan sonra geceyi uykuyla geçirir, uzun bir ıstıraptan sonra gündüzü de sakin geçer. Nihayet sıhhat ve afiyete kavuşur, hayatı düzene girer ve yaşantısı düzelir.

O kimse, bazı Müslümanların, eski hastalığına duçar olduklarını görür. Uykusuz kalmakta, ıstırap çekmekte ve hayatları düzensiz bir şekilde devam etmektedir. Onları gördükçe kalbinde bir acıma hissi uyanır. Allah’ın kendilerini bu hastalıklarından kurtaracak ve şifa kazandıracak ilacı bildiğini, maddi bir ücret ya da menfaat beklemeden o hasta kimseleri tedavi edebileceğini düşünür ve tedavi için bütün gücüyle gayret gösterir.

İşte sözü geçen adamın durumu böyledir. İnsanlara bakıp onları Allah’tan yüz çevirmiş, kalbleri hasta, tedavisi zor ve kendisini de onları, Allah’ın izni ile bu kalp hastalığından kurtarıp iyileştirerek, ihya edecek bir bilgi sahibi olarak görünce, faaliyete geçer. Onları Allah’a çağırır ve hastalıklarını belirterek ilacını da gösterir.

Nefis, sahibini bu vaziyette görünce, liderlik sevgisi ve gösterişle onu fitneye düşürecek bir menfez bulur. Böylece nefis rahatlar ve bilir ki, insanlar, kendisini övmekten, saygı göstermekten ve iyilik yapmaktan alıkonmazlar. O kişinin tabiatı da bu hususa karşı bir meyil duyarak dünyalık menfaate hoş bakmaya başlar; çünkü kaybettiği şeylerden daha fazla bir ikrama nail olmuştur. Zira bu seviye, idarecilerin mevkilerinden yüksek bir seviyedir.

İnsanlara nasihat etmeye başlar, nefsi de güçlenir, rahatlar ve kendini salıverir. Şeytan da bu şahsı, insanların gösterdiği saygı, iltifat ve iyi nazardan hoşlanmaya çağırmaya dair bir menfez bulmuştur. İnsanları tevbeye sevk etmek, ıslah olmalarını sağlamak, kalblerinin hastalıklarına şifa bulmak bizzat kendi eli ile olunca, onların Allah’a yaklaşmalarına neden olduğu için onu anne-babalarından daha çok sever ve mal ve canlarına tercih eder bir vaziyette, onun etrafında adeta hizmetçiler gibi pervane olurlar. Bu tavırlarla Allah’a daha çok yaklaştıklarını zannederler. Ona en yüksek payeleri verir, selam verirken onu övücü sözler söyler, izzet ve ikramda bulunurlar. Ama bütün bunlar nefis ve şeytanın bir aldatmasıdır. Çünkü ona şu sözleri fısıldarlar: “Sen onları Allah’a karşı aşk-u şevke getirensin!” Bu sayede nefis, terk ettiği dünyalık şeylerden daha yüksek bir paye bulmuştur. Artık belâ ve imtihanlardan uzak kalamaz. Bir sözüne itiraz edilse ya da yaptıklarından bir şey hatalı görülse hemen öfkelenir ve şeytan onda şu kanaati uyandırır: “Bu durum, müritler etrafından dağılmasın diye, Allah namına bir öfkedir.” Ayıbı kabul görmesin diye, bu öfke onu, kendisini kusurlu görene karşı gıybete sürükler. Böylece, takvâ adına pek çok helâl şeyleri dahi terk etmiş bir durumdayken, insanları gıybet etmekle günahın içine düşer.

Kendisine gece namazı ve gündüz orucundan bir aksaklık arız olunca ya da çok gülme vb. hatalar sadır olunca nefis, o aksaklık ve eksikliği insanların bilmesine ve görmesine tahammül edemez ve bir kısım yapmacık amellerle onlara karşı farklı görünmeye çalışır. Şeytan da onda, bu tavrıyla çevresindekilerin amelde eksik ve aksak vaziyete düşmemesi için böyle davranması gerektiği kanaatini uyandırır. Çevresindekilerin onun tuttuğu yolu terk ederek, neticede ahiret yolundan da uzaklaşacakları endişesi ile uyarır.

Bu durum nefsin aldatma yollarından biridir. Gaye makamının düşmemesi, sürekli saygı gösterilmesi, övülmesi ve ikramda bulunulmasıdır. Onun ameldeki eksik ve aksak yönüne muttali olmalarına tahammül edemez. Hatta bu mevzuda doğru-yalan bir takım mazeretler uydurur. Öyle bir hal alır ki sanki bu kimse, insanlar için amel ediyor da Rabbi için amel etmiyor gibidir.

Böyle davranınca, Allah’la irtibatı kesilir, Allah’ın yardımı kesilir, bilemediği bir şekilde şaşkınlığa ve keşmekeşliğe düşer. Artık nefsini gözetleyemez hale gelir. Çevresindekilerden gördüğü şeylerin sona ermesini istemez. Makamını kaybetmemek için davet edilen konularda araştırma yapmaz. Neticede Allah’a karşı günaha düşer. Böylece yaptıkları ibadetler Allah’tan başkası için olmuş olur.

Bu kimse dünyada yalancı olarak kalır. Çünkü kendisi Allah’a taat etmekten kaçındığı halde, insanları O’na çağırır; Allah’ı başkalarına hatırlatır, ama kendisi O’nu unutur; dünyada zahid olmayı öğütler, ama görünürde ona meyletmezse bile içinden ona dünyaya meftundur; dışa vurduklarıyla insanlara şirin görünür, ama iç âlemindekilerle Allah’ın nefretini üzerine çeker; insanlara, Rabbine bağlı olduğunu gösterir, ama içi âlemiyle O’ndan en uzak olan odur.

Hidayetten sonra şaşkınlığa düşmekten; basiretten sonra körlüğe maruz kalmaktan; Allah’a yöneldikten sonra O’ndan yüz çevirmekten Allah’a sığınırız. Allah’tan, kendisinin sevdiği ve razı olacağı işlerde bize yardım ve selâmet vermesini dileriz.

Dedim ki:

“Sözünü ettiğin şekilde olan bir müridin halka nasıl nasihat etmesi uygun olur?”

Dedi ki:

“Ben o müridin her kime nasihat ederse haktan sapacağını söylemedim. Sadece Allah’a karşı doğru olmaman durumunda senin için endişe ettiğim durumları anlattım.”

Dedim ki:

“Hak ve hakikat yolundan sapmadan ne zaman nasihat edebilirim?”

Dedi ki:

“Nefsine, Allah’ın sana güç vererek ve nazarında bütün varlıkları değersiz göstererek nimette bulunduğunu kabul ettirirsen, halkın sana karşı övgü, yergi ve ellerindekine karşı tamah duygularını bertaraf etme durumu galip olursa; Allah’ın seni övdüğü konularda, isyana düşmeden, halkın seni tenkit etmesine nefsin rıza gösteriyorsa; takdir edilen şeylere kesin bir şekilde inanıyorsan, işte o zaman onlardan ümidin kesilir, sen de onlara nasihat etme kararlılığını gösterebilirsin. Ancak bunu, onları ıslah edecek bilgileri Allah’ın kitabı ve Resulü’nün sünnetinden öğrendikten sonra yapabilirsin. Bu bilgileri elde edince, onlara nasihat et ancak, eski huylarının sana el uzatıp önünü kesmelerine meydan verme!

Bu konuda en güçlü iradeye sahip olduğunu düşünsen bile, tenkitte hoşlanmama, övülmekten hoşlanma veya dünyaya tamah duymaya sevk edecek bütün duyguları uzaklaştır. Kendini kurtulmuş zannettiğin bir anda, halkın kurtuluşunu kendini helak ederek istemen sadece bir aldatmadan ibarettir.

Kendinde bu gücü hissediyor, bu dürtüleri reddedebiliyor, insanların senin davranışlarında eksiklikler görmesinden ötürü öfkelenmiyor, sözünün dinlenmemesine de aldırmıyor, bu durumlarda Allah’a sığınıyor ve kaderine razı oluyor, Allah’ın seni övmesinin halkın övgülerinden üstün olduğunu, bu övgünün onların tenkitlerini ve onların elinde bulunana (dünya-makam) tamahı yok ettiğini; bununla birlikte takdir edilmeyen bir konuda sana bir zarar veremeyeceklerini, Allah’ın onların kalbine attığı duygularla ancak seni övebileceklerini biliyorsan; Allah’ın dünya ve ahirette vereceği sevaba da kani isen onlara işte o zaman halka nasihat et. Ancak söylediklerini bilfiil terk etmekten çekin, önce kork sonra korkut, Allah’tan yardım dile ve ona tevekkül et.

Bütün güç ve kuvvet ondandır, O korur, O’na dayanılır. Kendisinden üzerimizdeki nimetini tamamlamasını dileriz.

1 Müsned, IV, 294.
2 Age. ay.
3 el-Buhârî, *Da’avât*, 15; Ebu Dâvûd, *Edep*, 98; et-Tirmizî, *Da’avât*, 15.
4 Ebu Dâvûd, *Edep*, 101.
5 el-Buhârî, *Vudu*, 9; Müslim, *Hayız*, 122; Ebu Dâvûd, *Taharet*, 3; Müsned, III, 99.
6 krş. İbn Mâce, *Taharet*, 10.
7 Müsned, III, 57.
8 Age. V, 330.
9 İsfahanî, E. N., *Tarihu İsfahan*, II, 266.
10 Müslim, *İman*, 93; et-Tirmizî, *Et’ime*, 45; İbn Mâce, *Mukaddime*, 9; Müsned, I, 165.
11 Müsned, IV, 205.
12 el-Buhârî, *Rikak*, 31; Müslim, *İman*, 203, 204; Müsned, I, 227.
13 el-Buhârî, *Rikak*, 50, 51; Müslim, *İman*, 369; İbn Mâce, *Zühd*, 39; Darimî, *Rikak*, 102; Müsned, II, 230, III, 16.
14 Ebu Dâvûd, *Cihâd*, 74; et-Tirmizî, *Da’avât*, 46.
15 es-Suyûtî, *Camiu’s-Seğir*, II, 19.
16 et-Tirmizî, *Da’avât*, 35, 62; İbn Mâce, *Ticarat*, 40; Darimî, *İsti’zan*, 57.
17 el-Buhârî, *İlim*, 10; et-Tirmizî, *Kur’an*, 10; Müsned, II, 252.
18 et-Tirmizî, *Da’avât*, 82.
19 et-Tirmizî, *Zühd*, 51, 60.
20 et-Tirmizî, *Zühd*, 43; Darimî, *Rikak*, 61; Müsned, III, 456.

KAYNAKÇA

el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafa ve Müzîlü'l-İlbas*, Beyrut, 1351.

Afifî, Ebu'l-Ala, *et-Tasavvuf es-Sevretu'r-Ruhiyye fi'l-İslam*, Kahire, 1945.

Ahmed Naim, *Tecrid Mukaddimesi*, Ankara, 1970.

Arberry, A.J., *Sufism, an Account of the Mystics of İslam*, New York, 1970.

el-Askalanî, İbn hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, Haydarâbâd, 1325.

Attar, Feridüddin, *Tezkiretü'l-Evliya*, İst. 1985. (tr.S.Uludağ)

Aydın, Hüseyin, *el-Muhâsibî'nin Tasavvuf Felsefesi*, Ankara, 1976.

Aydınlı, Abdullah, *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis*, İst. 1986.

el-Bağdadî, el-Hatib, *Tarihu Bağdad*, Beyrut, trs.

el-Beyhakî, *Şu'abu'l-İman*, Beyrut, 1990.

el-Buharî, Ebu Abdullah, *el-Camiu's-Sahih*, Mısır, 1351.

Canan, İbrahim, *Hz. Peygamber'in Sünneti Terbiye*, Ankara, 1980.

ed-Darimî, Ebu Muhammed, *es-Sünen*, Beyrut, trs.

Ebu Davud, es-Sicistanî, *es-Sünen*, tr ve yer belirtilmemiş.

Ebu Nuaym, İsfahanî, *Hilyetü'l- Evliya*, Beyrut, 1387.

Ebu Talib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, Mısır, 1961.

Ebu Zur'a, er-Razî, *Camiu'l-İlim ve'l-Hikem*, Beyrut, trs.

el-Gazâlî, Ebu Hamid Muhammed, *el-Munkiz Mine'd-dalâl*, Mısır, 1967. (A. Mahmud'un şerhiyle birlikte)

el-Hakim en-Nisabûrî, *el-Müstedrek Ala's-Sahîheyn*, riyâd, 1335.

el-Hatibu'l-Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, Beyrut trs.

Heysemî, Nureddin Ali, *Mecmeu'z-Zevaid ve Menbeu'l-Fevaid*, Beyrut, 1967.

el-Hindî, Ali el-Muttaki, *Kenzu'l-'Ummal fi Süneni'l-Akvali ve'l-Ef'al*, Haydarâbad, 1364.

Hücvirî, Ali Osman, *Keşfü'l-Mahcub*, İst. 1982. (tr. S.Uludağ)

İbn Ebi Hatim er-Razî, *el-Cerhu ve't-Ta'dil*, Beyrut, 1952.

İbn el-Cevzî, Ebu Ferec, *Sıfatu's-Safve*, Kahire, 1970.

İbn Esir, el-Cezerî, *el-Lübab, fi tehzibi'l-ensab*, Beyrut, trs.

İbn Hallikan, Ahmed b. Muhammed, *Vefeyatu'l- A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zaman*, Mısır, 1367.

İbn Hanbel, Ahmed, *ez-Zühd*, Beyrut, 1398.

___, *Müsned*, Mısır, 1313.

İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Riyâd, 1966.

İbn Mace, Ebu Abdullah, *es-Sünen*, Mısır, trs.

İbn Mübarek, Abdullah, *ez-Zühdü ve'r-Rekaik*, Beyrut, trs.

el-İrakî, Zeynuddin, *el-Muğnî an Hamli'l-Esfar fi Tahrici ma fi'l-İhya Mine'l-Ahbar*, Mısır, 1968.

Kehhale, Ömer rızâ, *Mü'cemü'l-Müellifîn*, Beyrut, 1957.

Mahmud, Abdulhalim, *Üstazu's-Sairîn*, Kahire, 1992.

Malik b. Enes, *Muvatta*, Beyrut, trs.

el-el-Muhâsibî, Haris b. Esed, *Risâletü'l-Müsterşidîn*, Halep, 1384.

___, *el-Aklu ve Fehmü'l-Kur'an*, Kahire, 1969.

___, *el-Mekasib fi A'mali'l-Kulûbi ve'l-Cevarih*, Kahire, 1969.

___, el-*Vesaya*, Beyrut, 1986.

___, *Adâbu'n-Nüfûs*, Beyrut, 1988.

el-Münavî, Abdürrauf, *Kevakibü'd-Dürriyye*, Kahire, 1938.

___, *Feyzu'l-Kadîr Şerhu Camii's-Sağir*, Mısır, 1938.

Müslim b. Haccac, *el-Camiu's-Sahih*, Mısır, 1307

Neseî, Ebu Abdirrahman, *es-Sünen*, Mısır, 1383.

Nicholson, Reynold, *İslam Sûfileri*, Ankara, 1978. (trc. Heyet)

Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'an-ı Kerim ve Sünnete Göre Tasavvuf*, İst. 1989.

Sahavî, Muhammed, *Makasidü'l-Hasene*, Mısır, 1375.

___, *Fethu'l-Muğîs Şerhu Elfiyeti'l-Hadis li'l-İrakî*, Kahire, 1968.
Sülemi, Ebu Abdurrahman, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, Kahire, 1953.
es-Süpkî, Tacüddin Abdülvahab, *Tabakâtu'ş-Şafi'iyye*, Beyrut, trs.
es-Suyûtî, Celâluddin, *Tedribu'r-Ravî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, Mısır, trs.
eş-Şa'ranî, Abdülvahab, *Tabakâtu'l-Kübra*, Mısır, trs.
Şehristanî, Ebu'l-Feth, *el-Milel ve'n-Nihal*, Beyrut, 1975.
Taşköprüzade, Ahmed b. Mustafa, *Mevzuatu'l-Ulûm*, İst 1313.
et-Tirmizî, Ebu İsa Muhammed, *es-Sünen*, Mısır, 1386.
Turhan, Mumtaz, *Kültür Değişimleri*, İstanbul, 1987.
Underhill, Evelyn, *Mysticism*, USA, 1974.
ez-Zehebî, Ebu Abdullah, *Mizanu'l-İ'tidal fi Nakdi'r-Rical*, Kahire, 1982.
ez-Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lam*, Mısır, 1927.